O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI ANDIJON FAKULTETI

HUDUDLARNI IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH DASTURLARINI MOLIYALASHTIRISH TENDENSIYALARI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

MATERIALLAR TO‘PLAMI

17-18 may, 2024-yil

Mazkur to‘plamga 2024-yil 17-18 may kunlari Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakultetida “Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini moliyalashtirish tendensiyalari” mavzusida o‘tkazilgan respublika ilmiy-amaliy konferensiya ishtirokchilarning ma’ruza materiallari kiritilgan. To‘plam OTM professor-o‘qituvchilari, katta ilmiy xodim – izlanuvchilar, mustaqil izlanuvchilar, magistrlar va bakalavrlar uchun mo‘ljallangan.

Ushbu to‘plam Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti kengashining 2024-yil _____ __-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Tahrir hay’ati:

Rais:

E.D.Muydinov – Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent, TDIU Andijon fakulteti dekani

A’zolar:

D.Rustamova – Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent, o‘quv ishlari bo’yicha dekan o’rinbosari

A.Satvaldiyev – Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Yoshlar va ma’naviyat masalalari bo‘yicha dekan o‘rinbosari

O.Mahmudov – Iqtisodiyot fanlari doktori, professor, “Ijtimoiy-gumanitar fanlari” kafedrasi mudiri

J.Qurbonov – Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), “Mutaxassislik fanlari” kafedrasi mudiri

V.Abdurahmonov – Iqtisodiyot fanlari nomzodi, kafedra dotsenti

B.Saliyev – Iqtisodiyot fanlari nomzodi, kafedra dotsenti

A.To‘ychiyev – Iqtisodiyot fanlari nomzodi, kafedra dotsenti

M.U.Kuchkarov – Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), kafedra dotsenti

M.Yusupov – Texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kafedra dotsenti

Texnik muharrir:

D.Iskandarov – kafedra katta o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

Q.Muftaydinov – Iqtisodiyot fanlari doktori, professor, AndMI

I.Umarov – Iqtisodiyot fanlari doktori, professor, ADU

Anjuman to‘plamiga kiritilgan maqolalarning mazmuni, undagi statistik va shu turdagi ma’lumotlarning to‘g‘riliga mualliflar shaxsan javobgardir.

© Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti

Kirish so‘zi

Raqamlashtirish jarayonlari iqtisodiyotning jadal sur’atlarda rivojlanishiga hamda moliya, sanoat va qishloq xo‘jaligi sohalarida biznes jarayonlarini tubdan o‘zgartirishiga sabab bo‘lmoqda. Riojlanishning innovatsion rivojlanish yo‘lini tanlagan davlatlarda bu jarayon tez muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2022-2026-yillarda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasida milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlash uchinchi ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Bugungi kunda ko‘plab rivojlangan davlatlarda raqamlashtirish, innovatsion rivojlantirish va ko‘plab startap loyihalari davlat va turli xususiy investorlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanmoqda va moliyalashtirilmoqda. Respublikamizda ham zamonaviy voqeliklar va iqtisodiy va moliyaviy xavfsizlik tendentsiyalarini hisobga olgan holda raqamli iqtisodiyotga bosqichma-bosqich o‘tish boshlandi. Misol uchun, 2017 yilda Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalining (my.gov.uz) yangi talqini ishga tushirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Loyiha boshqaruvi milliy agentligi tashkil etildi. 2018-yilda ushbu sohadagi loyihalarni davlat-xususiy sheriklik shartlarida, shu jumladan blokcheyn texnologiyasini joriy etish bilan bog‘liq bo‘lgan loyihalarni amalga oshirish uchun investorlarning mablag‘larini jalb etish va birlashtirish maqsadida Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash Raqamli ishonch jamg‘armasi tashkil etildi.

Axborot texnologiyalarini yanada rivojlantirish maqsadida 2020-yil 28-aprelda Prezidentning “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4699-son qarori qabul qilindi. Hujjatda mazkur vazifani bajarish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar belgilangan.

Prezidentimizning 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni qabul qilingani soha rivojining yangi bosqichi bo‘ldi. Hujjatni qabul qilishdan maqsad zamonaviy voqelikni hisobga olgan holda raqamli iqtisodiyotga samarali o‘tishdir.

Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini moliyalashtirish tendensiyalarini keng muhokama qilish, moliyaviy-iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash orqali barqarorlikka erishish, shuningdek, mamlakatimiz iqtisodiyotining samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha yangi muammolarni tahlil qilish eng muhim yo‘nalishlar sifatida qaralmoqda. Zamonaviy moliyaviy munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, “Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini moliyalashtirish tendensiyalari” mavzusida o‘tkazilgan ilmiy-amaliy konferensiya mavzusi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Konferensiyaning asosiy maqsadi raqamlashtirish sharoitida moliyaning dolarb muammalari va uning yechimlariga qaratilgan ilmiy taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish: innovatsion ta’lim texnologiyalari yordamida “Moliya” fanini o‘qitishning o‘ziga xos jihatlari, moliya tizimini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari, moliya tizimini rivojlantirishda bank, soliq, sug‘urta tashkilotlarining o‘rni va roli, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishning ijtimoiy-iqtisodiy va moliyaviy masalalari, moliyaviy menejmentni rivojlantirishning dolzarb masalalari, qimmatli qog‘ozlar va ikkilamchi bozorlarni rivojlantirish bo‘yicha muammolar va yechimlarni ko‘rib chiqish. Anjumanda sohaga oid dolzarb masalalar muhokama qilinadi va chuqur tahlil qilinadi, qimmatli fikrlar bildiriladi, amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

O‘ylaymizki, ushbu konferensiya va uning materiallari professor-o‘qituvchilarimiz, doktorantlar, magistrantlar va bakalavriat talabalarining kelgusidagi ilmiy va amaliy hamkorligiga xizmat qiladi.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti dekani,
Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Muydinov Erkinjon Jamoldinovich

I SHO‘BA - HUDUDLARNI IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

TA’LIMNING INNOVATSION USULLARI ORQALI IQTISODIY YONALISHDAGI TABALARINING KASBIY QOBILIYTLARINI SHAKLLANTIRISH

Djabbarov Muxammadxon Djabbarovich
TDIU Andijon fakulteti “Mutaxassislik fanlari“ kafedrasi katta o‘qituvchisi

Аннотация*: В статье рассматриваются инновационные методы обучения студентов экономических специальностей, позволяющих обеспечить подготовку грамотных специалистов, способных использовать полученные знания и навыки в своей профессиональной деятельности, а также самостоятельно продолжать обучение, адекватно и оперативно реагируя на изменения внешней среды.*

Ключевые слова*: инновационные методы обучения, метод case-stady или метод конкретных ситуаций, метод проектов и деловые игры.*

O’zbekiston Respublikasi oliy ta’limi tizimini 2030 –yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining “Oliy ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustuvor yo’nalishlari” deb nomlangan 3-bobining “Oliy ta’lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish” deb nomlangan 1-c da “Mustaqil ta’lim soatlari ulushuni oshirish, talabalarda mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko’nikmalarini shakllantirish, oquv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, oquv jarayonini amaliy ko’nikmalarni shakllantirishga yo’naltirish, bu borada o’quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg’or pedagogic texnologiyalar, o’quv dasturlari va o’quv uslubiy materiallarni keng joriy etish” masalalarida ta’lim oluvchilarning mustaqil ta’lim olishlari, mustaqil ishlash malakalarini uzluksiz oshirish orqali mutaxassislarning zaruriy kompetensiyalarini, ijodiy yaratuvchanlik, tadqiqotchilik, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan.

Talabalarning professionai kompetensiyanisini shakllantirishning eng samarali yonalishi ta’limning innovatsion usullardan foydalanishdir. Bu ilmiy izlanishlar va ilgor tajriba natijasidir. Ta’lim innovatsiyon usullari ijodiy izlanish, doimiy uz ustida ishlash va talabaning rivojlanishga yonaltirilgan.

“Innovatsiya” lotinchada – yangilik, o’zgarishlar,yangilanish tarjimasi. Ta’lim soxasiga bu oqituvchi va talaba uzaro faoliyatiga yangi maqsadlar,ta’lim jarayoniga innovatsiyon usullar va shakllar kiritishni nazarda tutadi.

Talabalarni zamonaviy iqtisodiy bilimlarini shakllantirishda innovatsiyon usullarsiz professional kompetensiyaga ega mutaxassislarni tayorlash, o’z-o’zini

rivojlantirish, o’z-o’zini tarbiyalash va innovatsiyalarga qodir, ijodiy shaxsini shakllantirish, nostandart fikrlash, dunyoda bo’layotirgan uzgarishlarga tezkor javob berish demakdir. Iktisodiy yonalishdagi mutaxassislarni tayorlashda an’anaviy va innovatsion ta’lim usullaridan foydalanish kerak.

“Case-stady”usuli yoki aniq xodisalar usuli (inglizcha “case” – xodisa, situatsiya) – bu aktiv muammoli-xodisaviy usul tahlili, ta’limda aniq masalalar yechib olib boriladi – xodisalar (keyslarni echish).

Keyslar usuli talaba tomonidan tahlil va aniq xodisani echish ma’lum bir ssenariy orqali va mustaqil ish olib borish, akliy xujumda kichkina guruhlarda va taqdimot va taklif etilgan qarorni ximoya qiladi.

Keyslar usuli talabaning ijodiy rivojlanishi, muammolarni aniq xolatidan kelib chiqib xal etishni organadi, haqiqiy malumotlarga asoslanib. Xodisani tahlil qilib va aniq xolatini organib talaba uzida quyidagi sifatlarni rivojlantiradi, uz fukrini mustaqil ayta bilish va o’z fikrini situatsiya boyicha bilish, kommunikativ konikmalarni, baxslashni bilish, axborotni qabul qilish va uni baholash.

Bu texnologiyalardan **foydalanish quoyidagi natijalarni beradi:**

- ta’lim olishni faollashtiradi, talabalar konkret sharoitda, mustaqil qaror qabul qilishlari kerak boladi;
- fikrlashni, muammoni tahlil qilish va tashxis qoyish, xulosa qilish qobiliyatini rivojlantiradi;
- kommunikativ qobiliyatlarini, xamkorlik qobiliyatini , liderlik tuyg’usini, ishbilarmon odobini rivojlantiradi;
- orgnayotgan faniga va kelgusi professional faoliyatiga qiziqishini oshiradi.

Shunday qilib, keys-usulini amalga oshirish kelgusi mutaxassisda xodisani tahlil qilish qobiliyatini shakllantiradi, va samarali qarorlarni qabul qilishni or’g’atadi.

Innovatsion usullardan biri **ishbilarmonlik o’yinlar.** O’yinlar yordamida iqtisodiyatdagi real xolatlarni modellashtirish mumkin. Ishbilarmonlik o’yinlarning afzalligi nazariy bilimlarni amaliyotda qollash mumkinligidir. Hamma ishbilarmonlik o’yinlarda ularga hos emotsional tolikligi, ilm olish ishtiyoki oshishi, organayotgan faniga qiziqishi paydo bolishi aniqlangan.

O’yinlar sifatiga va natijasiga ta’sir etuvchi omillarni ajratishimiz mumkin:

1.Mavzuni tanlash, maqsadni va masalalarni aniqlash;

2.Talabalar orasida bilimi va psixologik xususiyatidan kelib chiqib rollarni taqsimlash;

3.O’yin strukturaviy-logik chizmasini, har bir xizmat, bolim, kichik guruhlarga topshiriqni ishlab chiqish;

4.Talabalar uchun o’yin hodisalarining toliq uslubiy korsatmasini ishlab chiqish;

5.Ko’rilayotgan mavzuga oid materiallarni talabalar tomonidan o’rganmoq va har xil variant qarorlarni qabul qilish;

6. Shakllangan kompetensiyalar darajasini korsatuchi natijalarni baholash tizimini ishlab chiqish,

Iqtisodiy yonalish mutaxassislari faoliyati yetarlicha har xil xodisalarga boy, shuning uchun ishbilarmonlik o’yinlarini qollash o’qish jarayonini faollashtirish va kelgusi professional faoliyatdga qiziqishni oshiradi.

Ishbilarmonlik o’yinlar otkazish natijalari shuni korsatadi:

- o’quv mashg’ulotlarida va modellashtirib organilgan muammolarga, ishbilarmonlik o’yinida oynalganlarga qiziqish oshgan;
- talabalar juda kop axborotlar olishga va ozlashtirishga, aniq masalalarda asoslangan, bu oz navbatida o’yin ishtiroqchilarning konikmalari shakllanishiga va konstruktiv qarorlarni qabul qilishga yordam bergan;
- o’yin qatnashchilarining analitik, iqtisodiy va psixologik fikrlashini rivojlantiradi;
- o’quvchilar o’z-o’zini baholashni o’rgarmoqda,

Iqtisodiy yonalish talabalarining o’quv maqsadlariga erishishda va professional kompetensiyalarni shakllantirishda ishbilarmonlik o’yinlarni tashkil qilish va otkazish o’zining samaradorligi bilan tasdiqlandi.

O’quv jarayonini samarali innovatsion usullaridan yana biri bu **loyihalar usuli,** talabalarga o’quv materiallarini samarali ozlashtirish va ularning ijodiy potensialini, bilimlarini oshirish va o’z –o’zini tarbiyalash. Bu usulni foydalanishning talabi aniq masala koyilishi va u proektni bajarish vaqtida yechilishi lozim.

Loyihani bajarishning asosiy tamoyillari quyidagicha:

Loyihaning maqsadi real hayotiy vaziyatga bogliqligi;

- Talabalarning loyihani bajarishga qiziqishi. Loyihani bajarish muvaffaqqiyatli bolish uchun talabalar qiziqishi va o’qituvchi tomonidan ularning motivatsiyasi bilan omadli bajaralishi mumkin;
- Loyihani talabalar o’zlari mustaqil bajarishlari, o’zlari loyihani tanlashlari va uni bajarish rejasini tuzishlari kerak;
- Talabalarning o’zaro javobgarligi, loyiha bajarish vaqtida. Loyiha omadli bajaralishi uchun - ishlar togri tashkil etilishi va loyiha ishning hamma bosqichlarida qatnashchilarining hamkorlig keraki;
- Loyihani bajarishda aniq natijaga erishish. Bu tamoyilninng bajarilishi proektning mahsuloti yani loyihani namoyish etish(prezentatsiya).

Xulosa qilishimiz mumkin, innovatsion usullardan foydalanish o’quv jarayoni samarali bolishini ta’minlaydi, talabalarni ijodiy fikrlashiga, nazariy bilimlarni amaliyotda qollashga, mustaqil fikrlashga, real xolatlardan kelib chiqib eng optimal qarorlarni qabul qilish konikmalariga ega bolishiga.

O’quv jarayonida innovatsion usullardan foydalanish oliy malakaga ega mutaxassislar tayorlashning zarur sharoitlari bolib, kerakli professional kompetehsiyalar shakllanishida, bitiruvchilarning ishga jaoylashish va omadli faoliyat korsatishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Кейс-стади: принципы создания и использования. Тверь:Изд-во «СКФ-офис». 2015ю-114с.

2.Olimov Q.T. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. T;2017

TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA ILG‘OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH

Toxirov Farruhbek Baxtiyorovich
TDIU Andijon fakulteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimini rivojlantirishda ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etilishi va ushbu jarayonning samarali tashkil etilishida bir nechta muhim omillar qay darajada ahamiyat kasb etishi va istiqboldagi samarali jihatlar haqida ilmiy fikr va mulohazalar yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *zamonaviy texnologiya, ilg‘or pedagogik texnologiya, axborot texnologiya, raqamli texnologiya, metod, vitual- stend, internet, xalqaro tajriba, kredit-modul tizimi.*

Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohalaridan biri - bu ta’lim hisoblanadi. Oxirgi yillarda ta’limning ijtimoiy roli ortib, dunyoning aksariyat davlatlarida ta’limning barcha turlariga bo‘lgan munosabat o‘zgardi. Ta’lim ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning bosh, yetakchi omili sifatida qaralmoqda.

Bunday e’tiborning sababi zamonaviy jamiyatning eng muhim qadriyati va asosiy kapitali - bu yangi bilimlarni izlash, egallash va nostandart qarorlar qabul qilishga qodir bo‘lgan inson hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgi davrda ta’lim shaxs va jamiyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Ma‘lumki dunyodagi mavjud barcha jamiyatning kelajagi, taraqqiyoti ta‘lim tizimining qay darajada taraqqiy etgani bilan belgilanadi. Shu boisdan ham, hozirda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan ildam borayotgan davlatimizning uzluksiz talimni isloh qilish va takomilashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgani ham sir emas. Ta‘lim-tarbiya jarayoni murakkab jarayon hisonlanadi. Uning murakkabligi shundaki, modernizatsiya sharoitida ta’limning samaradorligiga erishishdir, samaradorlikka erishish esa ko‘plab omillar, xususiyat va tendensiylar bo‘lishini talab etadi.

Birinchi navbatda, ta’lim oluvchi va ta’lim beruvchida motiv shakllanganligi, ularning orasida o‘zaro munosabat faollik nuqtai nazaridan bog‘langanligi, ta’lim oluvchi yangi bilimlarni egallashga bo‘lgan ehtiyojini qondirishga harakatda bo‘lishi, ta’lim beruvchi esa darsni tashkil etishda uning mukammalligiga, to‘gri tashkil etilishiga, metodika esa talabga javob beradigan darajada tuzilganligi kabi xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lishi lozim.

Yurtboshimiz tashabbuslari bilan yangi davrga qadam qo‘yilayotgan bir davrda keng fikrlash doirasiga ega , bilimlarni chuqur egallagan, o‘z sohasida yetuk va davr talabiga javob beraoladigan shaxslarga bo‘lgan etibor va talab kuchayotgani yana bir karra, modernizatsiyalangan ta’limni va sifatli tashkil etilgan ta’limni joriy etish masalasini ko‘ndalang qilib qo‘yadi. Shu sababli ham, bilimdon, tashabbbuskor, jamiyatda faol va o‘z mehnatida bilan dunyoni zabt eta oladigan shaxs shaklllantirilishi lozim. O‘ylaymanki, hozirgi davr nuqtai nazaridan kelib chiqib bunday talablarga javob bera oladigan va yuqorida sanab o‘tilgan xususiyatlarni

o‘zida mujassamlashtirgan shaxsni shakllantirishda quyida mezonlarni tashkil etilish muhim ahamiyat kasb etadi:

- ✓ Zamonaviy va ilg‘or ta’lim texnologiyalari
- ✓ Raqamli texnologiya + zamonaviy va ilg‘or pedagogik texnologiya
- ✓ Xalqaro tajribalar

Avvalo ta’lim texnologiyalari haqidagi tushunchaga urg‘u bersak, ta’lim texnologiyalari ta’lim tizimini konseptual asoslariga dalil keltirishdan, o‘quv materiallarini tanlash va strukturalashdan, ta’lim modelini tanlashdan to ularni amalga oshirishgacha, ularning optimallik va samaradorlik darajasini baholashgacha loyihalashtirishdan tashkil topganligi uning tub mohiyatini ochib beradi. Vaholanki, optimallik va samaradorlik darajasini noan’anaviy usullarini ta’limga olib kerish va uning ilg‘origini ta’minlash zamonaviy pedagogik texnologiyalarning tashkil etishga zamin yaratadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiya mohiyati shundan iboratki, u mavjud texnologiyalari bilan bir safda turadi, buning sababi har bir texnologiya o‘zining metodi, shakli, uslubi va qo‘llanish doirasiga egaligidir. Ammo ta’kidlab o‘tilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tubdan farq qilib, ular murakkab va tushunish ancha chigal bo‘lgan kompleks tushuncha yoki pedagogikaga xos bo‘lgan bilimlar sohasini aniq va tushunarli ifoda eta olishi bilan mavjud texnologiyalardan farq qiladi. Masalan, “Klaster” metodi , “3X4” metodi, “Bumerang” metodi, “Iyearxiya” metodi, “Muammoli ta’lim” metodi , “Keys stadi” metodi va bu metodlarni ko‘plab davom ettirishimiz mumkin. Quyida keltirib o‘tilgan metodlar ta’limda joriy etilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar turkumi bo‘lib, ularning maqsadi bilimlarni puxta egallashga ko‘mak berish, samaradorlikni ta’minlash ongni yuksalshtirish va talabalarni har xil vaziyatlarga moslashuvchanligini ta’minlashdir.

Shuni ta’kidlab o‘tish joizki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar boshqa sohalardagi texnologik jarayonlar bilan birgalikda birlasha oladi, o‘z mazmun mohiyatini boyitib boradi va ta’lim jarayonida samarali yondashuvning yangi imkoniyatlarini ochib bera oladi. Bunga misol tariqasida axborot texnologiya, raqamlitexnologiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg‘unlashuvini misol qilib keltirish mumkin. Fikrimizni oydinlashtiradigan bo‘lsak, axborot texnologiya, raqamli texnologiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg‘unlashuvi «O‘quvchi - kompyuter-simsiz tarmoqlar (internet) – Pedagog» o‘rtasidagi muloqot deb atash mumkin. Bular yangi davr pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismi bo‘lib, u ta’lim jarayonida texnik vositalarning mukammallashgan zamonaviy turi sifatida qo‘llana boshlandi. Ta’lim berish va ta’lim olishning zamonaviy turi keng jamoatchilikka havola etilmoqda ya’ni masofaviy ta’limda ta’lim olishga muvaffaq bo‘lindi, albatta masofaviy ta’limni biz «Talaba-kompyuter-simsiz tarmoqlar (internet)-pedagog»larning uyg‘unlashuvisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Bu kabi dars mashg‘ulotlarini yo‘lga qoyilishida raqamli texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Biz albatta, simsiz tarmoqlari, internet tarmoqlari va albatta kompyuter texnologiyalar bilan darsni maqsadini ushbu sharoitda amalaga oshirdik. Bu esa hozirda ta’limdagi eng zamonaviy yondashuv hisoblanib, shu sabadan ham ta’limda yangicha yo‘nalish olib kira oldik desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Masovafiy ta’limdan

tashqari raqamli texnologiya-axborot texnologiya-zamonaviy pedagogik texnologiyani uyg‘unlashuviga dastur ilovalarorqali darsni tashkil etish haqida ham ko‘plab ma’lumotlar keltirish mumkin.

Hozirda joriy etilgan va boshqa o‘quv yurtlarida tashkil etilayotgan «online jurnal» dasturini, videokonfrensiyalar o‘tkazishni, «videotopishmoq» ta’lim texnologiyasini va virtual stendlarni misol tariqasida keltirish mumkin. Shu o‘rinda virtual stend tushunchasiga tushuntirish beradigan bo‘lsak, virtual stend – o‘quv amaliy stendi yoki o‘quv-malaka ustaxonasi bo‘lib, o‘quvchi- talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlashga, kompyuter dastur va texnologiyalari orqali ma’lum yo‘nalishda zaruriy ko‘nikmalarni hosil qilishga yordam beradi.

Virtual stendlar har bir o‘quvchi-talaba uchun texnikaga o‘zining kirish parametrlarini «buyurishga», o‘z bilimlarini nazorat qilishga imkon beradi. Ta’limni modernizatsiyalash va samaradorligi haqida so‘z yuritar ekanmiz, unda yana bir muhim omil xalqaro tajribalar o‘zlashtirishni nazarda tutish maqsadga muvofiq albatta. Xalqaro, chet el tajribasi ya’ni ta’limda o‘z yo‘nalishiga va uslubiga ega bo‘lgan davlatlarning ilg‘or tajribalarini olib kirish hozirda mamalakatimiz davlatsiyosati oldida turgan maqsadlardan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.Muslimov, Z.Raximov, X.Qodirov “Ta’lim texnologiyalari” darslik. Toshkent-2017

2. Xodjaboyev A. Xusanov L. Kasbiy ta’lim metodologiyasi. T.: Fan va texnologiyalar, 2007

3. M.F. Hakimova, N.X. Xo‘jayev, D.Q. Axmedov. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma.– T.:TDIU nashr., 2006 y

TA’LIM MUASSASALARIDA JISMONIY TARBIYA, SPORT TADBIRLARINING SHAKLLARI VA TURLARI

Zaynobiddinov Dilshodbek Qoblovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti “Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar” kafedrasi dotsenti
dilshod196510@gmail.com

Annotatsiya: *Yosh avlodni sog‘lom va barkamol insonlar etib tarbiyalashda jismoniy tarbiyaning ahamiyati katta. Jismoniy tarbiyaning asosiy maqsadi salomatlikni mustahkamlashdan iborat bo‘lib, jismoniy tarbiya mashg'ulotlari sog’lomlashtiruvchi ta’sir ko‘rsatadi. Jismoniy mashqlar va jismoniy harakatlar harakat ko‘nikmalari va qobiliyatlarini shakllantirish bilan birga jismoniy sifatlarni yaxshilaydi.*

Kalit so’zlar: *Texnika, harakat, kuch, tezkorlik, chidamkorlik, epchillik, egiluvchanlik, sog’lomlashtirish, malaka, ko’nikma.*

Jismoniy tarbiya jarayonida o’qituvchilar o‘quvchilarni harakatlarga o‘rgatish va jismoniy mashqlar texnikasini egallashda ta’lim uslublari yordamida ta’lim bosqichlari vazifalarni hal etadilar. Ta’lim muassasalarida jismoniy mashklarga o‘rgatish jarayoni ta’lim tamoyillari va uslublarini to‘g’ri tashkil etilishiga bog’liq. Jismoniy tarbiyada ta’lim jarayoni o‘quvchi va talabalarni jismoniy tarbiya va sportga oid maxsus bilimlar bilan qurollantirish hamda jismoniy mashqlar va harakatlar texnikasi, malaka va ko‘nikmasini hosil qilish vazifalarini hal etadi. Jismoniy tarbiyada shuni ko‘rish mumkinki, mashqlarni ko‘p marotaba har xil talablar asosida takrorlash va mustahkamlash jismoniy mashqlar texnikasi bajarishda hech bir qiyinchilik bo‘lmasligini ta’minlaydi. Bu bilan harakat malaka va ko‘nikmalari takomillashib boradi.

Jismoniy tarbiya va sport tayyorgarligining asoslari - jismoniy tarbiya va sport mashg’ulotlarida tayyorgarlikning har xil turlari (texnikaviy, taktik, nazariy, ruhiy-irodali, jismoniy). Jismoniy tayyorgarlik umumiy va maxsus jismoniy sifatlar: kuch, tezkorlik, chidamkorlik, epchillik, egiluvchanlik: yoshiga qarab tabiiy rivojlanishda o‘zgarish; Jismoniy rivojlanish sifatida asosiy vositalar va rejalar qonuniyatini ta’kidlash; Ommaviy sport va yuqori natijalar sporti, ularning maqsadi va vazifasi; Sport mashg’ulotlari va uni ayrim qismlarini to‘liq jarayondan tuzilishi; Sport mashg’ulotlari usullarining negizi; Sport tayyorgarligini rejalashtirish va tashkiliy tadbirlar; Mashq bajarish mashg’ulotlar to‘zilishining yaxlitligi asosidir.

Ertalabki badan tarbiya mashqlari - o‘quv mashg’ulotlargacha o‘tkaziladigan ertalabki gimnastika - ta’lim muassasasida har kuni darslar boshlanguncha o‘tkaziladigan jismoniy mashklardir. Mashg’ulotlargacha bo‘ladigan gimnastika asosan tarbiyaviy va sog’lomlashtirish masalalarini hal etadi. Ochiq havoda o‘tkaziladigan mashqlar o‘quvchi va talabalar organizmini chiniqtirishga ham yordam beradi. Ertalabki badan tarbiya mashg’ulotlari o‘quvchilarda tartib intizomni ham tarbiyalaydi. Bu mashg’ulotlardan so‘ng o‘quv kunini uyushgan holda boshlash amalga oshiriladi. [3]

Umumiy jismoniy tayyorgarlik va sport to‘garaklari – iloji boricha ko‘proq o‘quvchi va talabalarni, shu jumladan, jismoniy rivojlanishda bir oz oqsayotgan bolalarni ham jalb etish lozim. Sport to‘garaklarining rahbarlari muayyan sport turining mashg’ulotlarini o‘tkazish uslubiyatini, o‘quvchi va talabalar bilan olib boriladigan mashg’ulotlarning o‘ziga xosligini yaxshi bilishlari kerak. O‘quvchi va talabalarning jismoniniy rivojlanishi hamda jismoniy tayyorgarligini va yosh, jins xususiyatlarini hisobga olgan xolda ular maxsus sport muassasalaridagi jismoniy tayyorgarlik va sport to‘garaklariga jalb etiladi.

Sport mashg’ulotlarini to’g’ri tashkil etish va boshqarishda, sport turlari bilan shug’ullanishida organizmi rivojlanishining hamda sport natijalarini ko‘rsatishni ijobiy natijalariga erishish mumkin. Umumiy jismoniy tayyorgarlik to‘garaklari o‘quvchi va talabalarni jismoniy rivojlantirishni ta’minlab to‘garak mashg’ulotlari ish faoliyati, yil davomiga quyidagicha rejalashtirish mumkin. (4)

Kuzda - harakatli va sport o‘yinlari, yengil atletika, qishda - qishki sport turlari, gimnastika, kurash mashg’ulotlari, bahorda – kross tayyorgarligi, sport

o‘yinlari, yozda-suzish mashg’ulotlari o‘tkaziladi. “Uumumjismoniy tayyorgarlik mashg’ulotlari jismoniy tarbiya asosida tashkil etiladi. Musobaqalar va sport bayramlarida o‘quvchi va talabalarning umumiy jismoniy tayyorgarligi nazorat qilib boriladi. To‘garaklar a’zolari 15 - 20 kishidan iborat bo‘lishi mumkin. Guruhlar yoshi, jinsi va jismoniy tayyorgarligi bir hil darajadagi o‘quvchi va talabalardan saralanadi. To‘garak mashg’ulotlari xaftasiga bir yoki ikki marta o‘tkaziladi. Har bir mashg’ulot 60 minut atrofida bo‘lishi mumkin. Jismoniy tayyorgarlik guruhlariga guruh sardorlari tayinlanib ular murabbiylarga yordam beradilar. O‘quv yurtlarda sport turlari bo‘yicha to‘garaklar ham faoliyat ko‘rsatib, bu to‘garaklarga jismoniy tayyorgarlikka ega, shaxsiy qiziqishlari va jismoniy qobiliyatli bo’lgan o‘quvchi va talabalar jalb etiladi. Sport to‘garaklari jismoniy tarbiya dasturi asosida ish olib boradilar. Sportchi o‘quvchilarni jismoniy tayyorgarligi guruh mashg’ulotlari va sport musobaqalari, bayramlarda nazorat qilib turiladi. To‘garak mashg’ulotlari xaftasiga 3 - 4 marotaba tashkil etilib, 60 - 90 minut davomida o‘tkaziladi.

O‘quvchi va talabalar jismoniy tarbiya, sport tadbirlarini uyushtirish - ta’lim mussasaslari kundalik rejimida sog’lomlashtirish tadbirlari o‘tkazishda o‘quv yurt rahbarlari va jismoniy tarbiya o‘qituvchisi tomonidan nazorat qilishning to‘g’ri yo‘lga qo‘yilishi katta ahamiyatga egadir.

Ta’lim mussasaslari kundalik rejimida sog’lomlashtirish mashg’ulotlar boshlanguniga qadar o‘tkaziladigan gimnastika, umumiy ta’lim va mehnat darslarida o‘tkaziladigan jismoniy tarbiya daqiqalari hamda o‘quvchi va talabalrning tanaffus vaqtlarida dam olishining yo‘lga qo‘yilishi kabi tadbirlar amalga oshirilmog’i lozim.

Mashg’ulotlar boshlanguniga qadar o‘tkaziladigan kundalik jismoniy tarbiyaga va sportga doir o‘tkaziladigan tadbirlar muhim shakllaridan biridir. U o‘quvchi va talabalarning jismoniy jixatdan to‘g’ri o‘sishlariga yordam beradi, ularning sog’lig’ini mustaxkamlaydi.

Mashqlar kompleksi muayyan kunlar o‘tgandan keyin albatta boshqa bir mashklar kompleksi bilan almashtirilmog’i darkor. Chunki doimo bir hil mashqlarni bajaraverish o‘quvchilarni zeriktirib qo‘yadi va ularda mashg’ulotlar boshlanguniga qadar o‘tkaziladigan gimnastikaga bo‘lgan qiziqish yo‘qoladi. Mashg’ulotlar boshlanguniga qadar o‘tkaziladigan gimnastika 10-15 daqiqa davom etadi. Ilmiy tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, gigienik gimnastika bilan har kuni muntazam suratda shug’ullanuvchi o‘quvchi va talabalarning umumiy jismoniy o‘sishi yaxshilanadi: muskul sistemasi mustaxkamlanadi, o‘pkaning hayotiy sig’imi ortadi, qon aylanish va nafas olish yaxshilanadi, qaddi-qomat kelishib boradi, organizm shamollamaydigan bo‘lib chiniqib boradi.

Har bir o‘quv yilida kamida 3-4 marta sport bayrami o‘tkazish har bir ta’lim muassasasi an’anasiga aylanib qolmog’i lozim. O‘quvchi va talabalarni jismoniy tarbiyalashda o‘quv kuni tartibidagi jismoniy madaniyat va sport tadbirlari muhim rol o‘ynaydi. Ulardan asosiylari quyidagilar: ertalabki badan tarbiya, dars vaqtida o‘quvchi va talabalarni toliqishdan saqlash uchun o‘tkaziladigan jismoniy madaniyat daqiqalari va tanaffuslarni harakatli o‘yinlar bilan uyushgan holda o‘tkazish. Yuqoridagi tadbirlarning barchasi o‘quv kuni davomida jismoniy tarbiyaning muayyan vazifalarini xal etishga, o‘quvchi va talabalarni o‘quv mashg’ulotlari

jarayonidagi aqliy faoliyatiga tayyorlashga qaratilgandir. [5]

Ta’lim muassasasida jismoniy tarbiyaning asosiy shakli jismoniy tarbiya darslaridir. Darslarni to‘g’ri o‘tkazish jismoniy rivojlanishning muvaffaqiyatini va o‘quvchi talabalarning malaka va ko‘nikmalarni takomillashtirish topshiriqlarini bajarishlarini ta’minlaydi. Darslarda, o‘quvchi va talabalarni mashg’ulot paytigacha o‘tkaziladigan, tanaffus va jismoniy tarbiya daqiqalarida foydalaniladigan mashg’ulotlar materiali bilan taninshtiriladi. Shunday qilib, darslar o‘quv kuni tartibidagi jismoniy tarbiya tadbirlarining ham asosi hisoblanadi. Jismoniy madaniyat darslari o‘z mazmuni va tashkil etilishiga ko‘ra o‘ziga xos xususiyatlariga ega. Ular yopiq zallarda, usti o‘chiq maydonchalarda o‘tkaziladi, bunday joylarda o‘quvchi va talabalar harakati kamroq cheklangan bo‘ladi, bu esa o‘quvchi va talabalarni uyushtirish va dars o‘tkazishda aloxida sharoit yaratadi. Jismoniy tarbiya darslari amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, jismoniy mashqlar ichida xayotiy zarur bo‘lgan harakat malaka va ko‘nikmalari asosiy qismni tashkil etadi. Bunday harakatlardan o‘qish, mehnat va dam olish sharoitlarida foydalanish ko‘rsatmalarini dars davomida o‘rganadilar.

O‘quvchi va talabalarni jismoniy tarbiyalash bo‘yicha ish shakllari quyidagilar:
Jismoniy tarbiya darslari;
O‘quv kuni tartibidagi jismoniy tarbiya tadbirlari:
Ertalabki badan tarbiya, darsda jismoniy madaniyat daqiqalari, tanaffusdagi harakatli o‘yinlar;

Jismoniy tayyorgarlik va sport to‘garaklari, mashg’ulotlari, sport musobaqalari va bayramlari, sayyohlik yurishlari va turizm, oilada va yashash joylarida jismoniy tarbiya tadbirlari bilan shug’ullanishlar kiradi.

Maqsadi. Ta’lim muassasalarida jismoniy harakat malaka va ko‘nikmalarini shakllantirishning bosqichlari va ularga qo‘yiladigan talablar, shu bilan birga yosh avlodni jismonan barkamol inson qilib tarbiyalashning ahamiyatining ortishini amalga oshirish.

Tadqiqot ishida ta’lim muassasalarida jismoniy harakat malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish tadbirlari hisoblangan jismoniy mashqlar, jismoniy tarbiya darslari, sport to‘garaklaridagi mashg’ulotlar hamda jismoniy mashq bilan mustaqil shug’ullanish yordamida harakatlarga o‘rgatish masalalarini maqsada belgilangan.

Usullari. Maqola mavzusi bo‘yicha adabiyotlarni o‘rganish va tahlili qilish, ilg’or tajribalarni o‘rganish, tajribiy mashg’ulotlarni tashkil etish, pedagogik kuzatish, jismoniy rivojlanishni amaliy nazorat o‘tkazish va ularni natijalarini matematik statistik tahlil etish uslublaridan keng foydalanilgan.

Natijalari. Kun tartibidagi jismoniy tarbiya tadbirlari - o‘quvchi va talabalarni sog’lomlashtirish va jismoniy rivojlantirish jarayoni uzluksizligini ta’minlash maqsadida o‘quv yurtlarida o‘quvchi va talabalar kun tartibida jismoniy tarbiya tadbirlari belgilanadi va amalga oshiriladi. Kun tartibidagi tadbirlar mazmuni
Jismoniy tarbiya dasturi asosida tuziladi va rejalashtiriladi. Jismoniy tarbiya tadbirlarini tashkil etishda jismoniy madaniyat jamoasi tashkilotchilik va rahbarlik vazifasini boshqaradi.

Xulosa: Ta’lim muassasalari o‘quvchilarini jismoniy harakat malaka va ko‘nikmalarini shakllantirishning bosqichlari va ularga qo‘yiladigan talablarini to‘g’ri tashkil etish, harakat malaka va ko‘nikmalarini samarali shakllantirish jarayonlari tahlil etish, jismoniy harakatlarga dastlabki bosqichlarini mukammal o‘rgatish hamda takomillashtirish bosqichlarini to‘g’ri tashkil etish, jismoniy mashqlar va boshqa texnik vositalar, ko‘rgazmali qurollar, jihoz va asboblardan samarali foydalanish jarayonlari o‘rganiladi. Basketbol sport turi bilan shug’ullanuvchi o‘quvchilarni mashg’ulot jarayonlarida o‘yin texnikasi va taktikasi bilan bog’liq harakat malakalari o‘rganilib tahlil qilindi. Nazorat me’yorlari natijalariga muvofiq bajariladigan jismoniy mashqlar va jismoniy yuklamalar hajmi, rejasi va tarkibi ishlab chiqildi va tavsif etildi. Qilingan ishlar adabiyotlar taxlili o‘rganilgan materiallar yuqoridagi fikr muloxazalar quyidagicha xulosa qilish imkonini beradi.

1. Harakat malaka va ko‘nikmalarni ta’lim muassasalari talabalari o‘rtasida tashkil etish, shakllantirish bilan bog’liq ishlarni ochib berish ishlari to’lik o‘rganilmaganligi bilan bog’liq ishlar borligi kuzatildi.
2. Ish jarayonida olib borilgan tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya bilan shug’ullanayotgan va sport turlari murabbiylari uchun harakatlarga o‘rgatish malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish borasida yetarli ish olib borilganligini etirof etish ham o‘rinli deb xisoblanadi.Jismoniy tarbiyaning kun tartibidagi tadbirlari o‘quvchi va talabalarni jismoniy rivojlanishga sog’lig’ini mustahkamlashga va chiniqtirishga aqliy qobiliyatlarni oshirishga, tartib intizomni mustaxkamlashni amalga oshiradi.

Adabiyotlar ro‘yhati

1. Sport mashg’ulot nazariy asoslari R.S.Salomov. Toshkent, 2005.
2. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish. O.V. Goncharova. Toshkent. 2005.
3. Uzluksiz ta’limda ommaviy sport-sog’lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. Axmatov M.S. Toshkent. 2005.
4. Salomov R.S. Kerimov F.A. Jismoniy tarbiyada pedagogik texnologiyalar. O’quv qo’llanma. 2002y
5. Kushbaxtiev I.A. "Valeologiya asoslari", Darslik. 2001y.

IMPROVING PRONUNCIATION ON SECOND LANGUAGE LEARNERS THROUGH INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Mo’minova Muslimaxon Muxiddin qizi
English teacher Andijan faculty
TSEU, Uzbekistan
moosleema@mail.ru

Annotation: *Pronunciation is one of the main challenges for English language learners in their learning. “Pronunciation is the main aspect which makes languages different all over the world” (Boyer, 2001, p. 14).*

Keywords: *pronunciation, innovative technologies, misunderstanding, fluency, accuracy.*

In English, fluent pronunciation makes speakers understand and communicate with each other easily. If the speaker pronounces the words incorrectly, it leads to misunderstanding among the conversation with the listeners. It is not necessary to speak like a native speaker, but learners should speak well enough to be understood. At all levels, it is very important as any language is not a language without pronouncing its letters correctly to be understood by the listeners. The learners should know not only about pronunciation but also the grammar and vocabulary to speak well. In this way, their pronunciation is easily understood by others.

“Pronunciation can also be helped through a deliberate focus on individual sounds, consonants clusters, and supra-segmentals. Fluency activities may also have a role to play in the improvement pronunciation” (I.S.P Nation and Jonathan Newton, 2009, p. 96). As fluency and accuracy influence each other, using easy tasks to develop fluency may also have a positive effect on the accuracy of pronunciation. Having a good pronunciation of the words can help in easy communication, mainly, it increases intelligibility among speakers. The aim of speaking is both intelligible, understandable, and acceptable to the recipients who listen to the pronunciation. Pronunciation plays a crucial role in both our personal and our social lives: we show our identity via the way we speak, and also indicate our membership and particular communities as individuals. At the same time or sometimes also in conflict with this identity function, our pronunciation is responsible for intelligibility: whatever or not we can convey our meaning (R.Carter and D.Nunan, 2001, p. 56).

As a tool, innovative technologies have a huge role to achieve the goal of teaching. Innovative technologies improves collaboration of the learners in educational setting. Collaboration is facilitated by educational technology, allowing not just teachers to interact with students in the course of lessons, but also enabling students to engage in communication with their peers. Incorporating basic technological tools like PowerPoint presentations, interactive games, online assignments, or assessment systems can significantly impact the academic development of the language learners. Utilizing online lessons and educational games, students have the opportunity to collaboratively tackle problem-solving tasks. It is dealt with the belief that improving the pronunciation with help of the digital tools and increases the learning activities of the students within the time limit long enough. That means the learning activities of the students through the innovative technologies make the learning process more productive and it will cause better learning outcomes than without the help of them.

In addition, the process of watching colorful presentations, playing educative games with the help of Internet like Kahoot, Padlet, Quzlet, Bamboozle and other interactive activities reinforce learning procedure. These modern interactive platforms enable for the teacher to gamify the classroom by creating online games and quizzes or using samples. Moreover, the learners can create beautiful projects, improve language skills, mainly speaking and pronunciation by practicing the words, answering the given questions with each other. These technological tools are easy to share and collaborate on. These innovative websites give variety options for learners like multiple choice quizzes, brainstorm, crossword, matchup and word search.

On the other hand, these innovative activities may be challenging for learners as these activities are dealt with the internet but it makes them think and practice too. By watching English videos and movies, listening audios or podcasts by innovative tools, the learners can speak English well enough and keep in mind a new vocabulary and pronounce it without difficulties. We can see the students’ ability to understand the videos and movies to increase pronunciation.

All of these will influence language learners during learning in the class and they will not feel bored. Interesting technological tools will support the students to imitate what they see and listen to, so it will influence their understanding of communication by using English. During learning activity, the teacher guides and corrects the students’ errors in pronunciation and spelling, so the result of teaching and learning activities by using innovative technology as a tool will succeed.

Psychologist Carl Rogers proposed new view of education named “student-centered” that placed main focus on the learners, in opposition to “teacher-centered” viewpoints. With the use of innovative tools, the learning process is student-centered that leads language learning process will be more effective and engaging.

The learners can acquire knowledge and speak more fluently when they know more words and their usage in the context. Utilizing modern technologies is a huge motivation for learners who would like to improve their pronunciation. The lessons should involve the use of innovative teaching technologies to ensure the successful achievement of our teaching objectives.

References

1. Boyer, S 2001. Understanding English pronunciation: An integrated practice course.
2. Glenbrook: Boyer Educational Resources.
3. I.S.P Nation and Newton Jonathan, Teaching ESL/EFL Listening and Speaking, (New York: Routledge, 2009).
4. R.Carter and D.Nunan, “The Cambridge guide to teaching English to speakers of other languages” (The Edinburgh building, Cambridge, UK, 2001).

ANIQ INTEGRALLAR VA ULARNI AMALIY MASALALARDA QO’LLASHNING AHAMIYATI

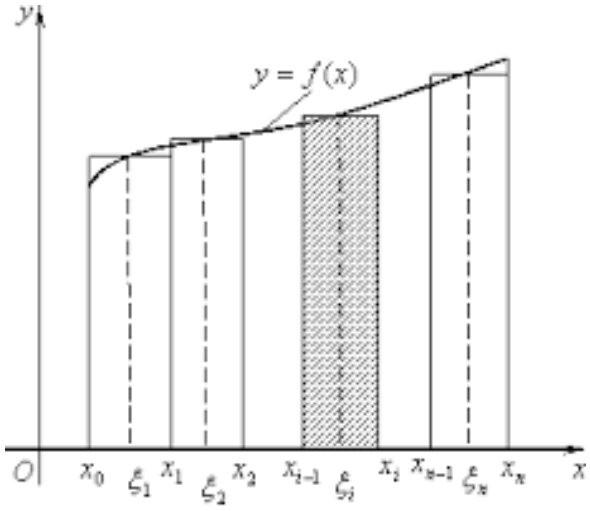
M. Kuchkarov
TDIU Andijon fakulteti Ijtimoy-gumanitar fanlar kafedrasi dotsenti, p.f.b.f.d.(PhD)
M. Jumaboyeva
TDIU Andijon fakulteti 1-kurs BXA talabasi

Annotatsiya. Maqolada integral tushunchasi va uning kelib chiqish tarixi haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Integrallarning bir-biridan farqi aniq misollar yordamida tushuntirilgan. Aniq integral tushunchasi va uni amaliy masalalarda qo‘llanilishi keng yoritilib, ayrim teoremalarga doir qarshi misollar taqdim qilingan.

Kalit so‘zlar: cheksiz kichik, maydon, qattiq jismning hajmi, integral, aniqmas integral, yuza, sirt integrali, aniqmas integral belgisi.

Integralning tarixiy rivojlanishi, integralini hisoblashning metodlarini o'rganish XVII-XVIII asrlarga borib taqaladi. Bu davrda, integralning nazariyasi va amaliyoti kengaydi va matematikada integrallashni o'rganishga katta e'tibor qaratildi. Integral atamasi birinchi marta lotin tilida 1690 yilda Jakob Bernulli tomonidan nashr etilgan asarda qo’llanildi.

$[a,\ b]$ oraliqdagi x haqiqiy o‘zgaruvchiga nisbatan (x) haqiqiy qiymatli funksiyaning integrali quyidagicha yoziladi $\int_a^b f(x)dx$ Integral belgisi $\int$ integrallash amalini ifodalaydi. x o'zgaruvchining differensiali deb ataladigan dx belgisi integral o’zgaruvchisi x ekanligini ko’rsatadi. Aniq integral matematika analizining bir muxim tushunchasi, funksiyalar uchun limiti sifatida hisoblanadigan holati.Aniq integralni hisoblash uchun Nyuton-Leybnis formulasini kullaniladi, va bu formula aniq integralni boshlang'ich funksiyaning integrallash oralig'idagi orttirmasiga teng. Aniq integralning xossalari boshlang'ich funksiyaning b va a nuqtalardagi qiymatlaring F(b) – F(a) ayirmasidir. Bu tushuncha yordamida, yo'llar, iyersiya momentlarini, hokazalarni va egri chiziqli trapetsiyaning yuzini hisoblaydigan masalalar hisoblanmoqda.

$f(x)$ funksiya integrallanuvchi funksiya, a va b nuqtalar integrallash chegarasi (yoki shunchaki integral chegarasi). Funksiyaning o’z aniqlanish sohasidagi integrali chekli bo’lsa, integrallanadigan funksiya deyiladi. Agar chegaralar mavjud bo’lsa yoki aniqlansa, integral aniq integral deyiladi. $\int (x)$ integral aniqmas integral deb ataladi, u hosilasi integral bo’lgan funksiyalar sinfini (qarshi hosilani) ifodalaydi, desak bo’ladi. Hisoblashning asosiy teoremasi aniq integrallarni aniqmas integrallarga bog’lashni baholaydi. Uzluksiz sohalarda va yoki bir nechta o’lchamlarda integralni qamrab olish uchun integral belgilarining bir nechta kengaytmalari mavjud. Integrallar ko’pgina amaliy vaziyatlarda yuzaga keladi. Masalan, tubi tekis bo’lgan to’rtburchaklar shaklidagi suzish havzasining uzunligi, eni va chuqurligidan undagi suv hajmini, sirtining maydonini va atrofining uzunligini aniqlash mumkin. Ammo agar u yumaloq tubi bilan oval bo’lsa, bu miqdorlar uchun aniq va qat’iy qiymatlarni topish uchun integrallar talab qilinadi. Har bir holatda, qidirilayotgan miqdorni cheksiz ko’p cheksiz kichik bo’lakchalarga bo’lish mumkin, so’ngra aniq yaqinlashishga erishish uchun bo’laklarni yig’ish orqali natijaga erishish mumkin.

Integral belgisini rasmiy belgilashning ko’pgina usullari mavjud, ularning hammasi ham bir xil yoki ekvivalent emas. Farqlar, asosan, boshqa ta’riflar ostida

birlashtirilishi mumkin bo’lmagan, balki ba’zan pedagogik sabablarga ko’ra turli xil maxsus holatlar bilan shug’ullanish uchungina mavjud. Eng ko’p qo’llaniladigan ta’riflar Riman va Lebeg integrallaridir. Riman integrali. Riman-Darbu va Lebeg integrali. Integral ostidagi chegaraga o’tish ko’pincha nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham qiziqish uyg’otadi. Masalan, ko’pincha tegishli ma’noda muammoning yechimiga yaqin bo’lgan funksiyalar ketma-ketligi tuzilishi mumkin. U holda yechim funksiyasining integrali yaqinlashishlar integrallarining limiti bo’lishi kerak. Biroq, chegara sifatida olinishi mumkin bo’lgan ko’plab funksiyalar - limit teoremalari Riman integrali bilan bajarilmaydi. Shu sababli, integralning kengroq sinfini integrallash imkonini beruvchi ta’rifga ega bo’lish katta ahamiyatga ega. Bunday integral Lebeg integralidir, u integrallanuvchi funksiyalar sinfini kengaytirish uchun quyidagi faktdan foydalanadi: agar funksiya qiymatlari soha bo’yicha qayta tartiblangan bo’lsa, funksiyaning integrali bir xil bo’lib qolishi kerak. Shunday qilib, Anri Lebeg o’z nomi bilan atalgan integralni kiritdi.

Murakkab holatlarda qaralayotgan to’plamlar uzluksiz va intervallarga o’xshash bo’lmagan holda bo’laklarga bo’linishi mumkin. Boshqa integrallar. Riman va Lebeg integrallari integralning eng ko’p qo’llaniladigan ta’riflari bo’lsada, bir qator boshqa ta’riflar ham mavjud. Alfred Haar integrali.Matematikada integral cheksiz kichik ma'lumotlarni birlashtirish natijasida yuzaga keladigan siljish, maydon, hajm va boshqa tushunchalarni tavsiflaydigan tarzda funksiyalarning qiymatlarini aniqlab beradi. Integrallarni topish jarayoni integrallash deb ataladi. Integrallar ikki asosiy tipga ajratilib, ular aniq integrallar va aniqmas integrallar deb yuritiladi. Aniq integral - matematik analizning eng muhim tushunchalaridan biridir.

Egri chiziq bilan chegaralangan yuzalarni, egri chiziqli yoylar uzunliklarini, hajmlarni, bajarilgan ishlarni, yo’llarni, inersiya momentlarini va hokazolarni hisoblash masalasi shu tushuncha bilan bog’liq. Aniqmas integrallar, esa berilgan funksiyaga qarshi hosila tushunchasini ham anglatadi. Integrallarni hisoblashning asosiy usullar, albatta aniq integrallarni differensiallash bilan bog’liq bo’lib, funksiyaning hosilasi ma’lum bo’lganda, uning aniq integralini hisoblash bir qadar osonlashadi va shu asnoda qoidalar yuzaga keladi. Maydonlar va hajmlarni hisoblash usullari qadimgi yunon matematikasidan kelib chiqqan bo’lsa-da, integrallash usullari va tamoyillari XVII-asr oxirida Isaak Nyuton va Gotfrid Vilgelm Leybnits tomonidan alohida mustaqil ravishda ishlab chiqilgan bo’lib, ular egri chiziqning ostidagi maydonni cheksiz kichik kenglikdagi to’rtburchaklarning cheksiz yig’indisi deb hisoblaganlar.

Xususan, hisob-kitoblarning asosiy teoremasi ancha kengroq sinfdagi muammolarni hal qilishga imkon beradi. Leybnits va Nyuton tomonidan ishlab chiqilgan keng qamrovli matematik tizimning ahamiyati bir xil edi. U uzluksiz sohalar ichidagi funksiyalarni aniq tahlil qilish imkonini berdi.

Integrallash amali birinchi marta Riman tomonidan aniq chegaralar yordamida qat’iy qonunlar yaratilda va rasman tan olindi. Integral belgisi tarixi haqida. Aniqmas integralning bugungi ko’rinishdagi belgisi 1675 yilda Gotfrid Vilgelm Leybnits tomonidan kiritilgan bo’lib, u ∫ integral belgisini yig’indi (summa) ni bildiruvchi ∫ (uzun s) harfiga (summa deb yozilgan; lotincha «sum» yoki «jami») moslashtirilib

kiritilgan. Integral belgisi ustida va ostida chegaralari bo’lgan aniq integralning zamonaviy yozuvi birinchi marta Jozef Furye tomonidan 1819–1820 yillarda Fransiya akademiyasining a’zolari orasida qo‘llanilgan va o’zining 1822 yil kitobida qayta nashr etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Ahlimirzayev, A.Rizayev, M.Ibragimov, M.Kuchkarov. Oliy matematika (1-qism)/ o’quv qo’llanma/ Toshkent “Turon-iqbo’l”, 2015.
2. Yo.U.Soatov. Oliy matematika 1-jild./darslik/ Toshkent, «O‘qituvchi», 1992.
3. M.Kuchkarov, B.Umaraliyev. Oliy ta’limda talabalarning mustaqil fikrlash faoliyatini rivojlantirish. Республика илмий-амалий анжумани материаллари.– Андижон: АндМИ,2022
4. M.Kuchkarov. The importance of using applied mathematics In teaching process. Journal of Pedagogical Inventions and Practices //**ISSN NO: 2770-2367**//USA, **Date of Publication: 04-11-2022**

MUSTAQIL TA’LIM ISHLARINI BAJARISHDA PEDAGOGIK INNOVATSION TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Ataxanov Rafikjon Sotvoldievich
“Kokand University” Andijon filiali,
«Ijtimoiy-gumanitar va pedagogika fanlar» kafedrasi dotsenti, t.f.f.d.(PhD)
ataxanov1966@gmail.com
Botirova Gavxaroy
tarix yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Mavzuning dolzarbligi: Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo‘lgan ta’lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg’or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. «Ta’lim to‘grisida»gi Qonun va «Kadrlar tayorlash milliy dasturi»ning qabul qilinishi bilan uzluksiz ta’lim tizimi orqali zamonaviy kadrlar tayyorlashning asosi yaratildi. Ma’lumki, uzluksizlik va uzviylik ta’lim tizimda, avvalo, jamiyatning ma’naviy va intellektual salohiyatini kengaytiradi, qolaversa, davlatning ijtimoiy va ilmiy taraqqiyotini takomillashtirish omili sifatida ishlab chiqarishning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. Pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi va ularning o‘quv-tarbiya jarayoniga kirib kelishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi jarayonida har bir inson o‘z kasbiy tayyorgarligini, mahoratini kuchaytirish imkoniyati yaratiladi [1].

Pedagogik innovatsiya bir qancha asoslarga ega. Pedagogik innovatsiyaning ijtimoiy asosi har bir shaxs, jamiyat va davlatning ta’lim-tarbiya sohasidagi ehtiyojlaridan kelib chiqadi va ehtiyojlarni qondirishning maqsad va talablarini,

tashkiliy shakllari va usullarini belgilaydi. U shaxsning, jamiyatning va davlatning rivojlanishida asosiy omillardan hisoblanadi. Pedagogik innovatsiyaning mafkuraviy asosi uning milliy istiqlol g‘oyasi va mafkurasi tamoyillarini o‘zida mujassam etishi va ularni amalga oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lishidan iborat. Bunda barkamol insonni shakllantirishda mafkuraviy tarbiyaning fidoyi, mustaqil fikrlay oladigan xulq-atvori bilan boshqalarga ibrat bo‘ladigan, bilimli, ma’rifatli, ijtimoiy faol insonni voyaga yetkazishdan iborat asosiy vazifalarni amalga oshirib borishi har bir pedagogik innovatsiya uchun dolzarb masalalardan hisoblanadi. Pedagogik innovatsiyaning falsafiy asosi uning maqsadlari hamda tashkiliy shakl va usullarining falsafiy jihatdan to‘g‘ri yo‘nalishda bo‘lishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Falsafiy oqimlar va yo‘nalishlarning har biri ta’lim-tarbiya masalalariga o‘ziga xos yondashadi. Shu sababdan pedagogik innovatsiyaning falsafiy yo‘nalishi, uning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini, jamiyatning ma’lum maqsadlariga muvofiq yoki zidligini ko‘rsatadi. Pedagogik innovatsiyaning didaktik asosi uni ta’lim-tarbiya qoida va tamoyillariga muvofiqligini belgilaydi. Didaktik talablar ta’lim-tarbiyaviy vazifalarning nazariy jihatdan to‘g‘ri bajarilishini ta’minlaydi.Pedagogik innovatsiyaning didaktik jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi uning yuqori samaradorligini zaruriy sharti hisoblanadi. Buning uchun zamonaviy didaktikaning ilmiy xulosalaridan ijodiy foydalanish talab qilinadi [2].

Mavzuga oid mavjud muammolar: Ma’lumki, har qanday pedagogik innovatsiya ta’limning yangi mazmunini shakllantiruvchi ta’lim tamoyillariga asoslangan bo‘lib, u talaba shaxsini tarbiyalashga unda kasbiy mahoratni hosil qilishga yo‘naltirilmog‘i kerak. Ta’lim jarayonining faol sub’ektlari pedagog va talabalar bo‘lib, ularning hamkorlikdagi faoliyatlari muayyan mavzu (yoki fanlar asosida) bo‘yicha kam kuch va vaqt sarflangani holda nazariy va amaliy bilimlarni chuqur o‘zlashtirish imkonini beruvchi jarayonning umumiy mohiyatini tavsiflaydi. Tahlil va natijalari: O‘qituvchining faol, samarali faoliyat ko‘rsatishiga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonining metodik ishlanmasidan farqli ravishda, ta’limning musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalari ta’lim oluvchi (talaba)larga nisbatan yo‘naltirilgan bo‘lib, ularning shaxsiy, shuningdek o‘qituvchi bilan birgalikda faoliyatini hisobga olgan holda, o‘quv materiallarini o‘zlashtirishga qaratiladi. talabalarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o‘quv materiallariga tanqidiy yondashish ko‘nikmasini shakllantirish hamda maxsuldor faoliyat turlarini tashkil etish bilan bir qatorda ularning rivojlantirish uchun darsning an’anaviy shakllari (uyg‘unlashtirilgan darslar) bilan birgalikda konferentsiya darsi, ishchan o‘yin darslari, integrallashtirilgan (ikki komponentli) darslardan foydalanish lozim. Mazkur vaziyatda ta’lim metodlari ta’lim maqsadi bilan mutanosib bo‘lishi kerak. Chunonchi, bilimlarni turli vaziyatlarda qo‘llashga yo‘naltirilgan topshiriqlar, yangi sharoitda faoliyat ko‘rsatishga undovchi sxemalar tuzish, ularni tasniflash, qiyoslash, izchil tizimga solish, umumlashtirish va boshqalar. Yetarli darajadagi rag‘bat (motivatsiya) hamda talabalar faoliyatini tashkil etish bilan ham ko‘zlangan natijalarga erishish kafolatlanmaydi. Ta’lim-tarbiya jarayonining didaktik nuqtainazardan takomillashuvi faqatgina ushbu jarayonni tashkil etish va boshqarish yo‘llarini to‘g‘ri tanlash bilan ta’minlanadi.

Ma’lumki, ta’lim-tarbiya jarayoni o‘zida uchta o‘zaro aloqador uchlik-ta’lim, tarbiya va shaxs rivojlanishini aks ettiradi. Mazkur uchlikni ta’lim jarayoniga barobar tatbiq qilish modullashgan texnologiyani qo‘llashni osonlashtiradi. Modullashgan texnologiyaning afzalliklaridan biri – ta’lim maxmunini tartibga solishdan iborat. Unda mavjud axborotlarning Davlat ta’lim standartlari doirasida o‘quvchilar faoliyatini etarli darajada muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradiganlari qat’iy tanlab olinadi. Modulli texnologiyaning mohiyati ta’lim jarayonini modullar asosida lotsihalashtirishdan iboratdir (o‘quv predmeti va uning bo‘limlari mazmunini tartibga solish, ta’limning muayyan bosqichidan boshlab bo‘linmaydigan kasbiy faoliyatni mantiqan tugallangan qismlarga ajartish). So‘ngra ajratilgan har bir modul bo‘yicha shu modulning o‘zigagina taalluqli bo‘lgan faoliyat mazmuni va ta’siri doirasi belgilanadi. Moduli texnologiya maqsadini ro‘yobga chiqarish uchun modul bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Ushbu jarayonda sodir etilayotgan har bir harakat (qo‘yilayotgan qadam) o‘quv elementi sifatida qaraladi. O‘quv elementi o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: faoliyatning aniq elementlarini o‘rgatish bilan bog‘liq bo‘lgan nazariy va amaliy axborotlar, ta’lim uchun zarur bo‘lgan faoliyatni ta’minlovchi materiallar haqidagi ma’lumotlar, maqsadlar identifikatsiyasi, ya’ni, ta’lim oluvchilarni harakatlantiruvchi maqsadlar, o‘quv materiallari, o‘quv sharoitini nazorat qilish instrumentlari, chunonchi, o‘quvchilarning ko‘zlangan natijalarga erishishlari uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar, testlar, maqsad etaloni va boshqalar. Ta’lim texnologiyasi jarayonining umumiy maqsadi bir necha darajalarda oydinlashadi. Birinchisi - ta’lim muassasasining maqsadi hamda pedagog va uning metodik faoliyati identifikatsiyasi. Ikkinchisi – o‘quv predmeti (bo‘lim)ning maqsadi, pedagog va uning metodik faoliyati indentifikatsiyasi. Uchinchisi – ushbu modul (o‘quv elementi)ning maqsadi va uning talabalar faoliyatidagi alohida modulga ham, uning tashhis qilinadigan oxirgi natijalariga ham o‘tkaziladi.

Muammoni hal qilish usullari: «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va Kadrlar tayyorlashning milliy modeli, o‘quv predmetlari bo‘yicha Davlat ta’lim standartlari, ularda ilgari surilgan g‘oyalar asosida chiqariladigan xulosalar, yosh avlodning barkamol shaxs etib shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim mazmunini, shuningdek tegishli mashg‘ulotning umumiy, aniq maqsadiga erishish uchun ta’limning tashkiliy shaklini tanlash hisobga olinadi. Zamonaviy ta’limning eng muhim elementlari qadimdan shakllanib kelgan. Ta’lim maqsadi, mazmuni, shakl, uslub va vositalari ta’lim jarayonlari mazmunini tahlil qilish uchun qo‘llaniladigan an’anaviy kategoriyalar bo‘lib hisoblanadi. Aynan shu kategoriyalar ma’lum predment, mutaxassislik yoki ixtisoslikk bo‘yicha o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil qiluvchi pedagog faoliyatining predmeti sifatida yuzaga chiqadi. Qayd etilgan pedagogik kategoriyalarni maqsaldga muvofiq ravishda yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatni qonuniyat va mezonlar tizimlashtiruvchi omil vazifasini bajaradi. Uzoq yillar mobaynida qayd etilgan pedagogik kategoriyalar jamiyat ijtimoiy talabi darajasida maqsadlarini ro‘yobga chiqarish uchun etarli bo‘lib kelgan. Muayyan davrlarda bir guruh pedagoglar barcha davrlarda pedagog faoliyat darajasi qoniqarsiz ahvolda deb baholab kelganlar.

“Talabalarning mustaqil ishlari oliy ta'limda ilm olish jarayonining asosiy va muhim tashkil etuvchisi hisoblanadi. Ko‘plab rivojlangan mamlakatlarda bunga umumiy ta'lim vaqtining yarmidan ko‘pini ajratiladi. Fan bo‘yicha o‘quv maqsadlariga erishish uchun bu ulkan zahira hisoblanadi. Afsuski, amalda undan to‘la foydalanilmaydi, ba'zan o‘qituvchining e'tiboridan chetda qolib ketadi. Bu kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida mustaqil ishni tashkil qilishning juda ko‘p usullari ishlab chiqilgan”. Talabalarning mustaqil ta'limi – talabaning o‘quv predmetiga aylantiradigan bilish faoliyati, kasbiy rivojlanishda o‘z-o‘zini boshqarish mexanizmi shakllanadi, o‘qituvchi tomonidan bilvosita nazorat qilinib, kasbiy bilim va ko‘nikmalarni takomillashtirishga hamda bo‘lajak mutaxassisning kasbiy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu ta'rifda biz uchun quyidagi xususiyatlar muhim ahamiyatga ega: - talabalarning bilish faoliyati; - o‘qituvchi tomonidan bilvosita rahbarlik; - talabalar o‘z-o‘zini boshqarish mexanizmini shakllantirish; - kasbiy bilim va ko‘nikmalarni takomillashtirish: - mutaxassisning kasbiy mahoratini rivojlantirish; - mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish kompetentsiyalari shakllantirish [3]. Talabalar mustaqil ta'limini faollashtirish – talabalar mustaqil ta'limining har bir bo‘g‘inini qamrab oluvchi chora-tadbirlar tizimi: talabalarning ijodiy bilish faoliyati, rahbariyat tomonidan mustaqil ta'limlarni takomillashtirish, mustaqil ta'limlarning faol shakl va usullaridan foydalanish va mutaxassis shaxsining kasbiy sifatlarini takomillashtirishdir. Yuqoridagi fikrlarga tayanib, mustaqil ta'limni tashkil etish jarayonlarini quyidagi bosqichlarda amalga oshirish mumkin. Mustaqil ishni tashkil qilish bosqichlari Talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish va uni faollashtirish psixologlar, pedagoglar, hamda uslubshunoslar tomonidan pedagogik muammo sifatida muhokama qilinayotgan holatlar ham juda ko‘p. Bunday tadqiqotlar ta'lim oluvchilarning o‘quv jarayonidagi mustaqil ta'limning didaktik maqsadlarini umumiy ko‘rinishda shakllantirishga imkon yaratadi. Olib borilgan izlanishlar natijasida ishlab chiqilgan o‘quv-uslubiy monografiyalar va elektron ta'lim resurslari asosida bo‘lajak kasb ta'limi o‘qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni faollashtirish uchun didaktik ta'minoti boyitiladi. Bunda talabalarning mustaqil ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari (motivatsiya, yo‘naltirish, jalb etish va tajribalarni boyitish) kengaytiriladi. Talabalarda mustaqil ishlash metodik kompetentlikni shakllantirishning maqsadi kasbiy va shaxsiy rivojlanish jarayonida talabaning o‘z-o‘zini anglash, baholash va boshqarish kabi tarkibiy qismlarni rivojlantirish va turli ta'lim muassasalarida ishlashga tayyorlash sanalsada, umumkasbiy va ixtisoslik fanlari asoslarini o‘rganish vazifalari quyidagilardan iborat bo‘lishi lozim: - aniq pedagogik hamda ishlab chiqarish muammoli vaziyatlarda masalani ajratib olish va ularni hal qilish usuli sifatida pedagogik va texnik-texnologiktafakkurni rivojlantirish; - bo‘lajak kasb ta'limi o‘qituvchisining pedagogik-shaxsiy faoliyati asosi sifatida pedagogik, umumkasbiy va ixtisoslikka oid bilimlarni o‘zlashtirishga nisbatan ijobiy munosabatda bo‘lishga erishish; - bo‘lajak kasbiy faoliyat individual metodining asosi sifatida, o‘quv- pedagogik va ishlab chiqarish harakatlarining reproduktiv va ijodiy usullarini shakllantirish; - muhim kasbiy-pedagogik sifatlarini rivojlantirish (hamdardlik, bo’lalani sevish va

boshqalar), kasbiy va shaxsiy o‘z-o‘zini rivojlantirish ehtiyojini yuzaga keltirish hisoblanadi.

Ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar: Ta’limning barcha bosqichlariga oid umumiy pedagogik va didaktik vositalari, talabaning dasturiy bilim, tasavvur va ko‘nikmalari asosida mustaqil ishlash samaradorligini takomillashtirish, ilmiy fikrlashga, o‘quv faniga qiziqishini kuchaytirish, kasbiy bilimlarini chuqurlashtirish, nazariy va amaliy mashg’ulot mobaynida ularning faolligini oshirishdan iboratdir. Jaxon pedagogik tajribasi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarining talabalarni fanlarga qiziqtirishga, ularning mustaqil ishlashda faolliklarini oshirishga imkoniyati cheksiz ekanligini tasdiqlamoqda.

Ta’limning bugungi vazifasi talabalarni kun sayin oshib borayotgan axborot ta’lim muxiti sharoitida mustaqil ravishla faoliyat ko‘rsata olishga axborot oqimidan oqilona foylalanishga o‘rgatishdan iboratdir. Buning uchun ularga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash imkoiniyati va sharoitini yaratib berish zarur. Shuga ko’ra yoshlarining talab va istaklaridan kelib chiqqan holda umumkasbiy fanlarni axborot komunikatsion texnologiyalar orqali tayyorlab, yoshlarning yanada bilim va ko’nikmalarini shakllantirishga harakat qilish bugungi kun dolzarb muammosi desak xato qilmagan bo’lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. https://www.tdpu.uz/page/innovatsion-texnologiyalar
2. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirisg yo‘llari. – Toshкент: ToshDPU, 2004. - 44 b.
3. See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/328321322 An Integrated Model for STEM

INNOVATSION TA`LIM TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA ZAMONAVIY KADRLAR TAYYORLASHNING O`ZIGA XOS JIHATLARI

Orzikulova Hurshida Ne`matjonovna
Andijon Davlat Universiteti 1-kurs magistranti
orzikulova2022gmail.com

Innovatsion ta’lim texnologiyalari zamonaviy kadrlar tayyorlashning muhim elementi hisoblanib, globallashayotgan va tez o‘zgarib borayotgan dunyoda muvaffaqiyatli halqaro miqyosda yetuk bo`lgan mutaxasislarni tayyorlash uchun zarur ko‘nikma, bilim va malakalarni ta`minlab beradi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari bir necha sabablarga ko'ra zamonaviy kadrlar tayyorlashda muhim rol o'ynaydi:

1. Mehnat bozori talablariga javob berish: Innovatsion texnologiyalar mehnat bozorida talab qilinadigan zarur ko‘nikma va bilimlarni egallashda yordam beradi. Bu ayniqsa raqamli iqtisodiyotda kasbiy mahorat, jamoaviy ish, muammolarni hal qila olish va o'z-o'zini isloh qilishni o'z ichiga oladi.

2. Tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirish: O‘qitishning innovatsion usullari talabalarni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va muammolarni ijodiy hal etishga undaydi. Bu ko'nikmalar bugungi tez o`zgarib borayotgan dunyoda yangi vaziyatlarga tezda moslashish qobilyatini shakllantirishda juda muhim hisoblanadi.

3. Ta'limni individuallashtirish: Innovatsion texnologiyalar yordamida har bir talabaning xususiyatlarini hisobga olgan holda individuallashtirilgan ta'limni yanada samaraliroq amalga oshirish mumkin. Bu o'quv natijalarini yaxshilashga va o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

4. Global ta’lim: Innovatsion texnologiyalar xalqaro ta’lim loyihalarini yaratish, butun dunyo universitetlari va mutaxassislari bilan hamkorlik qilish imkonini beradi, bu esa talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularni xalqaro muhitda ishlashga tayyorlaydi.

5. Kelajakdagi o‘zgarishlarga tayyor turish: Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish orqali talabalar o‘zgaruvchan sharoit va texnologiyalarga tez moslashishni o‘rganadilar, bu esa ularga kelajak muammolarini muvaffaqiyatli yengishda yordam beradi.

Potensial imtiyozlarga qaramay, O‘zbekiston ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish bir qator muammolarga duch kelishi mumkin:

1. Infratuzilmaviy cheklovlar: zamonaviy IT infratuzilmasining yetarli emasligi, keng ko`lamli internetdan foydalanish imkoniyatining yo‘qligi hamda maktab va oliy o‘quv yurtlarida kompyuterlashtirishning yetarli darajada emasligi ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishga to‘sqinlik qilishi mumkin.

2.O‘qituvchilarning ko`nikmasi yo‘qligi: Ayrim o‘qituvchilar ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish uchun yetarli ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lmasligi mumkin. O'qituvchilarga texnologiyani o'z ishlariga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun maxsus tayyorgarlik va qo'llab-quvvatlash kerak.

3. Madaniy va tashkiliy to'siqlar: Ta'lim tizimidagi mavjud madaniy va tashkiliy me'yorlar o'zgarishlar va innovatsiyalarni qiyinlashtirishi mumkin. Ba'zi maktablar va universitetlar noma'lumlik yoki nazoratni yo'qotish qo'rquvi tufayli o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatishi mumkin.

4. Moliyaviy cheklovlar: yetarlicha mablag‘ ajratilmaganligi ta’lim jarayoniga innovatsiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun zarur bo‘lgan zamonaviy texnologik yechimlar va jihozlardan foydalanishni cheklashi mumkin.

5. Milliy strategiyaning yo‘qligi: Ta’limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha aniq va yo‘naltirilgan milliy strategiyaga ega bo‘lish muhimdir. Bunday strategiyaning yo'qligi texnologiyani o'zlashtirish jarayonlarida samarasizlik va nomuvofiqlikka olib kelishi mumkin.

Ushbu muammolarni hal qilish infratuzilmaga sarmoya kiritish, o‘qituvchilar malakasini oshirish, madaniyat va tashkiliy me’yorlarni o‘zgartirish, moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni ta’minlash va ta’limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha milliy strategiyani ishlab chiqishni o‘z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi.

O‘zbekistonda ta’limda axborot texnologiyalarini rivojlantirish tizimli yondashuvni va samarali amalga oshirish uchun qator tavsiyalarni talab qiladi. Mening tavsiyalarim quyidagilardan iborat:

1. Axborot texnologiyalari infratuzilmasiga investitsiyalar: Ta’lim muassasalarida zamonaviy AT infratuzilmasini rivojlantirish, jumladan, keng ko`lamli internet tarmog‘i bilan ta’minlash, kompyuterlar va boshqa zarur jihozlar xarid qilish uchun mablag‘ ajratish zarur.

2. Pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash: O‘quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini tashkil etish. Bu kurslar, treninglar, seminarlar va boshqa o'qitish shakllarini o'z ichiga oladi.

3. Raqamli ta’lim resurslarini rivojlantirish: sifatli raqamli ta’lim resurslarini, jumladan, interaktiv darsliklar, onlayn kurslar, o‘quv o‘yinlari va boshqalarni yaratish va tarqatishni qo‘llab-quvvatlash.

4. Innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish: Ta’lim sohasida innovatsiyalarni rag‘batlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, shu jumladan, ta’limda axborot texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan startap va loyihalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash.

5. Ta’limning ochiqligini ta’minlash: Aholining turli toifalari, jumladan, nogironligi bo‘lgan bo’lalar, chekka hududlar aholisi va boshqa ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar uchun axborot texnologiyalaridan foydalangan holda ta’lim olish imkoniyatini yaratish masalalariga e’tibor qaratish.

6 .Raqamli savodxonlikni rivojlantirish: talabalar raqamli muhitda muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarur ko‘nikmalarga ega bo‘lishini ta’minlash uchun ta’limning barcha darajalarida ta’lim dasturlariga raqamli savodxonlik bo‘yicha treningni kiritish.

7. Hamkorlik aloqalarini o'rnatish: Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha resurslar va ilg'or tajriba almashish uchun xususiy sektor, xalqaro tashkilotlar va fuqarolik jamiyatlari bilan hamkorlik qilish.

8. Baholash va monitoring: Ehtiyojlar va erishilgan natijalarga muvofiq strategiya va dasturlarni tuzatish maqsadida ta’limda axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini muntazam ravishda baholash va monitoring qilish.

9. Sifatli ta’lim mazmunini rivojlantirish: sifatli raqamli ta’lim mazmunini, jumladan, interaktiv darsliklar, onlayn kurslar, multimedia materiallari va boshqa ta’lim resurslarini yaratish va tarqatish.

10. Mahalliy IT-kompaniyalarni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish: Innovatsion ta’lim yechimlari va texnologiyalarini ishlab chiquvchi mahalliy IT-kompaniyalarni qo‘llab-quvvatlash. Bunga grantlar berish, soliq imtiyozlari berish, eng yaxshi ta’lim IT-loyihalari uchun tanlovlar o‘tkazish va hokazolar kiradi.

11. Ta’lim sohasiga IT-mutaxassislarini jalb etish va saqlab qolish uchun rag‘batlantiruvchi omillarni yaratish: masalan, ish haqini oshirish, ta’lim sohasida ishlovchi IT-mutaxassislariga imtiyozlar joriy etish.

Ushbu tavsiyalar O‘zbekistonga ta’lim sifatini oshirish va kelajak avlodni informatsion ta`lim texnoligiyalaridan samarali foydalangan holda tez o‘zgarib

borayotgan dunyoga muvaffaqiyatli moslashishga tayyorlashga va halqaro darajadagi yetuk mutaxasis bo`lishga yordam berishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. "Teaching Naked Techniques: A Practical Guide to Designing Better Classes" - Dr. José Antonio Bowen
2. "The New Education: How to Revolutionize the University to Prepare Students for a World in Flux" - Cathy N. Davidson
3. "The Power of Blended Learning in the Sciences" - Norman Reid
4. "Disruptive Classroom Technologies: A Framework for Innovation in Education" - Sonny Magana
5. "Learning in the Age of Digital Reason" - Søren Brier

ЎСМИР БОЛАЛАРДА ОҒУВЧИ АҲЛОҚНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ

Усмонова Мухтасар
ФарПИ “Ижтимоий фанлар ва спорт ” кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотатсия: *ушбу мақолада кишининг девиант аҳлоқини жамиятда қабул қилинган меъёрларга зидлиги ва руҳий жараёнларининг мувозанатсизлиги, мослашувчан эмаслиги кўринишида ёки унинг шаҳсий аҳлоқи устидан аҳлоқий ва эстетик назоратдан бўйин товлаш кўринишидаги ўзини фаоллаштириш жараёнининг бузилишида намоён бўлувчи алоҳида қилмишлар ёки қилмишлар тизими сифатида фикрлар билдирилган.*

Калит сўзлар: *инсон омили, психологик қаровсизлик, психотерапевт, руҳий мослашув, ижтимоийлашув, тажовуз, руҳият*

Мамлакатимиз ХХасрнинг оҳири ва ва ХХИ асрнинг бошларида жамиятнинг барча соҳаларида эришган улкан ютуқлари билан дунё ҳаритасидан муносиб ўрин эгаллаб, барча соҳаларда туб ислоҳотларни амалга оширмоқда. Бу ислоҳотларнинг мақсади аввало ***инсон омилини*** ҳар қачонгидан ҳам юқори даражага кўтариш, унинг кучи, савияси, идроки, салоҳияти, руҳий ҳамда маънавий баркамоллигини таъминлаш, юксак тараққиётга эришиш орқали барча соҳаларда жаҳон ҳамжамиятида етакчи ўринни эгаллашдан иборатдир.

Инсон психологиясини билишда, ўз имконияти, иқтидорини англай олиш, фаолиятини ташкил этиш, ҳар қандай ёш даврида ҳам оптимал равишда ишга яроқлиликни, турли ўзгаришларга психологик жиҳатдан тайёрликни таъминлаш, янгича фикрлаш ва тафаккур қилиш, рўй бераётган жараёнларни объектив ва тўғри идрок қилиш қобилиятини ривожлантириш муаммолари

илгари сурилади.

Шундай қилиб, янги давр ҳар бир инсондан ўз ички имкониятларини адекват баҳолашни, шунингдек, психологик билимлар заҳираси билан яқинлари ва ҳамкасблари психик дунёсини билишни талаб қилмоқда. Инсоннинг қизғин ва ўзгаришларга бой ҳаёти эндиликда ундан психик ҳодисалар қонуниятларини билиш ва шунга мос тарзда оқилона ва омилкорона иш юритиш зарурлигини талаб қилмоқда.

Инсон ҳулқ-атвори, психологик ҳусусиятлари билан боғлиқ масала инсониятни қадим замонлардан буён қизиқтириб келган. Бу соҳада изланиш олиб борган кўплаб олимлар инсоннинг туғилганидан бошлаб шаклланиши билан боғлиқ барча ҳодисаларни ўрганишни тадқиқ қилиш орқали, унинг ўта мураккаб жиҳатларини кашф этган. Ҳақиқатдан ҳам, инсон ҳулқ-атворининг жамиятда белгиланган ҳаётий нормал мезонлардан оғиши, бузилиши билан боғлиқ муаммони психология фани ўрганади. Демак, психологияда девиант, яъни оғувчи аҳлоқнинг турли шакллари, аномал турлари, сабаб ва мотивлари мавжуд бўлиб, бу педагоглар, психологлар, психотерапевт ва бошқа инсон онги ва тарбияси масалалари билан шуғулланувчи соҳа мутаҳассислари билан бирга, ички ишлар идоралари касбий психология соҳаси ҳодимларининг ҳам тадқиқот объекти ҳисобланади.

Маълумки, кишининг девиант аҳлоқини жамиятда қабул қилинган меъёрларга зидлиги ва руҳий жараёнларининг мувозанатсизлиги, мослашувчан эмаслиги кўринишида ёки унинг шаҳсий аҳлоқи устидан аҳлоқий ва эстетик назоратдан бўйин товлаш кўринишидаги ўзини фаоллаштириш жараёнининг бузилишида намоён бўлувчи алоҳида қилмишлар ёки қилмишлар тизими сифатида белгилаш мумкин.

Нормал ва уйғун аҳлоқ шаклларини руҳият билан боғлиқ уч даражада ифодалаш мумкин:

- руҳий жараёнларнинг мувозанати кўринишидаги мизож ҳусусиятлари;

-мослашувчанлик ва ўзини фаоллаштириш кўринишидаги ҳос ҳусусиятлар;

- кишининг маънавияти, масъулияти ва виждонлилиги кўри- нишидаги шаҳсийлик.

- Девиант аҳлоқнинг асосий турларига жиноятчилик, ичкиликбозлик, гиёҳвандлик, ўзини ўзи ўлдириш, дайдилик, фоҳишалик ва руҳият бузилишини киритамиз.

- Оғувчи аҳлоқ - аҳлоқ мослашувини йўқотишнинг турли шаклларда ифодаланувчи салбий руҳий-ижтимоий ривожланиши ва ижтимоийлаштириш жараёни бузилишининг натижаси ҳисоб- ланади.

- ***Мослашув*** (лотинча адаптаре - мослаштирмоқ) - атрофдаги шарт-шароитларга мослашув. Инсоннинг мослашуви икки: биологик ва руҳий жиҳатга эга.

- Биологик мослашув организмни муҳитнинг барқарор ва беқарор шарт-

шароитлари: ҳарорат, атмосфера босими, намликка, ёруғлик ва бошқа физик шароитларга, шунингдек организмдаги ўзгаришларга, касалликка, бирон-бир аъзони йўқотиш ёки унинг функтсияларини чеклашга мослашувини ўз ичига олади. Мослашув мақсадида инсон ўзининг фаолият маҳсули ҳисобланувчи турли ёрдамчи воситалардан (уй-жой, кийим, ҳаракатланиш воситаси ва ҳоказо) фойдаланиши мумкин. Шу билан бирга, кишида баъзи биологик жараёнлар ва ҳолатларни эркин руҳий бошқариш қобилияти пайдо бўлади, бу эса унинг мослашув имкониятларини кенгайтиради. Руҳий мослашув кишининг шаҳс сифатида мазкур жамиятнинг талаблари ва шаҳсий эҳтиёжлари, сабаблари ва манфаатларига мувофиқ равишда ҳаёт кечиришини ўз ичига олади. Руҳий мослашув кенг маънода мазкур жамиятнинг меъёрлари ва қадриятларини ўзлаштириш йўли билан, шунингдек, энг яқин ижтимоий муҳитга - жамоатчилик гуруҳи, меҳнат жамоаси, оилага нисбатан амалга оширилади. Руҳий мослашувнинг асосий кўринишлари кишининг теварак-атрофдаги одамлар билан ўзаро муносабатлари ва унинг ташқи ва ички дунёсини тубдан ўзгартириш билан боғлиқ фаолиятидан иборат.

- Унда аҳлоқнинг мослашувни йўқотишини (дезадаптатсияни) муаммоли вазиятни ҳал қилишга эмас, балки унинг чуқурла- шувига, қийинчиликларнинг кучайишига ва ундан келиб чиқади- ган кўнгилсиз вазиятларга олиб келувчи жараён кўринишида белгилаш мумкин. Аҳлоқнинг мослашувни йўқотиш жараёнлари кичик ёшдаёқ, масалан, ижтимоийлаштириш институтлари вазифаларини бажарувчи ижтимоий ролларни, ўқув дастурларини, ижтимоий институтларнинг (оила, мактаб ва ҳоказо) меъёр ва талабларини ўзлаштириш бўйича қийинчиликларда намоён бўлиши мумкин. Мослашувни йўқотишнинг табиати ва ҳусусия- тига қараб ҳам алоҳида, ҳам умумий уйғунликда тасаввур қилиниши мумкин бўлган патоген, руҳий-ижтимоий ва ижтимоий дезадаптатсияни ажратиш мумкин.

- Ижтимоийлаштириш жараёнида инсон жамиятда нормал ҳаёт кечириши учун зарур бўлган ишонч, аҳлоқнинг ижтимоий маъқул шаклларига эга бўлади. Педагогик қаровсизликда, ўқишдаги қолоқлик, дарсларни қолдириш, ўқитувчилар ва синфдошлар билан зиддиятларга қарамай, субъектларда қимматли-меъёрий тасаввурларнинг кескин деформатсияси кузатилмайди. Бу ҳолда, шаҳс учун меҳнатнинг қадри етарли даражада баланд бўлиб қолади, у касб танлаш ва уни эгаллашга йўналтирилган бўлади, унинг учун атрофдагиларнинг фикрлари фарқсиз бўлмайди, ижтимоий ва референт муносабатлар ўз аҳамиятини сақлаб қолади.

- Ижтимоий қаровсизликда асотсиал аҳлоқ билан бир қаторда қимматли-меъёрий тасаввурлар, қимматли йўналишлар, ижтимоий ҳукмрон ғоялар тизими кескин деформатсияланади, меҳнатга салбий муносабат, тирикчилик учун шубҳали ва ноқонуний воситалар ҳисобига меҳнатсиз даромадлар топиш ва «чиройли ҳаётга» эришиш мақсади ҳамда унга интилиш истаги шаклланади. Бундай шаҳсларнинг референт муносабатлари ва қимматли йўналишлари позитив йўналишли ижтимоий алоқалар ва ижтимоий институтларнинг шаҳслардан анчагина бегоналашиши билан тавсифланади.

Ўсмирнинг девиант аҳлоқини диагностика қилиш учун психологлар томонидан «қарши ҳаракат» деб номланувчи мезонлар ишлаб чиқилган. Бундай ҳолда, улар ижтимоий, ўқув ёки шаҳслараро соҳадаги бузилишлар билан боғлиқ экстернал девиатсияни (нафрат, душманлик, тажовуз, ўғпилик, ёлғон) ўз ичига олади.

Ўсмирдаги девиант аҳлоқнинг муомала белгилари (ДСМ - ИЙ бўйича)

- ҳис- ҳаяжонли портлашлар;
- катталар билан жанжаллар;
- катталарнинг қоидалари ёки илтимосларини менсимаслик ёки бажаришни рад этиш;
- бошқа одамларни жўрттага безор қилиш;
- ўз ҳатоларида бошқа бировларни айблаш;
- жиззакиликнинг энг кескин даражаси;
- баджаҳллик, дарғазаблик, қасоскорлик, кек сақлаш;
- ҳақоратлар ва уятсиз сўзларни тез-тез ишлатиш.

Тадқиқотларга кўра, бундай тажовузкорлик, гипперфаоллик ва ота-оналари билан ўзаро муносабатларда қийинчилик аломатлари яққол кўриниб турган болалар каттароқ ёшга етганларида ҳаётда бундай муаммолари бўлмаган болаларга нисбатан беш марта кўпроқ жиноятчи ёки ичкиликбоз бўлиб етишганлар.

Шаҳсни ижтимоийлаштириш умумий жараёнининг бир қисми уни ҳуқуқий ижтимоийлаштириш бўлиб, унинг моҳияти шаҳс томонидан ҳуқуқий қадриятларнинг ўзлаштирилиши, уларни ўз ҳаёти ва аҳлоқининг меъёрларига, шаҳсий сифатларига айлантиришидан иборат.

Ўз ҳуқуқини таниш - юридик аҳамиятга эга бўлган вазиятларда инсон аҳлоқини тартибга солувчи юридик билимлар, ҳуқуқ ва уни қўллаш амалиётига бўлган баҳоловчи муносабатлар, ҳуқуқий йўл-йўриқлар ва қимматли йўналишлар шаклидаги ҳуқуқий борлиқни акс эттирувчи жамият, гуруҳ ва индивидуал онг доирасидир.

Ҳуқуқий аҳлоқнинг ҳар қандай ҳаракатида албатта, унда иштирок этаётган шаҳснинг ҳуқуқий онги намоён бўлади. Бунинг аниқ бир ҳуқуқ меъёрини билиши ёки билмаслиги, давлат ҳокимияти, қонун, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар нуфузи- нинг турли даражаси, амалдаги ҳуқуқий тақиқлар ва уларни бузганлик учун ҳуқуқий санктсияларнинг мавжудлиги ва унга нисбатан шаҳснинг салбий муносабати билан тавсифланиши мумкин.

Шундай қилиб, оғувчи аҳлоқ ўзини намоён қилишнинг кенг шаклларига эга. Девиант аҳлоқ намоён бўлиши ҳусусиятларининг дифференцсиатсиясини ўтказиш учун замонавий психологиянинг қуйидаги қоидаларига таяниш зарур.

1. Гарчи психопатологик бузилишлар мавжуд бўлган барча субъектларнинг аҳлоқи девиант деб ҳисоблансада, девиант аҳлоқ- нинг ҳар қандай тури орқасида ҳам психопатология яшириниб ётавермайди.
2. Руҳият бузилишлари, яъни когнитив, ҳис-ҳаяжонли ва бошқарувчи жараён,

жараёнлар боришидаги бузилишлар албатта, шаҳснинг нуқсонини белгилаб бермайди.

3. Бузилишларнинг бир қанча кўринишлари шаклланишида органик омилларнинг роли дезадаптив таъсирланишларга ўрганиш имкониятини инкор этмайди.

Адабиётлар

1. Сатвалдиев А. Раҳбарнинг касбий маҳорати //scienceweb academic papers collection. – 2021.

2.Сатвалдиев А. Бошқарув тизимида фаолият кўрсатаётган раҳбар хотин-қизларнинг шахсий ва ижтимоий психологик сифатлари //scienceweb academic papers collection. – 2019.

3.Сатвалдиев А. А. Женское лидерства в предпринимательстве сегодня //“ххи аср психологияси” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами. – 2021. – с. 215.

4.Сатвалдиев А. Условия и решения для женщин предпринимателей сегодня //scienceweb academic papers collection. – 2020.

5.Сатвалдиев А. Гендерные вопросы в узбекистане //scienceweb academic papers collection. – 2020.

6.Сатвалдиев А. The role of women leaders in small business and private entrepreneurship //international journal of formal education. – 2022.

7.Сатвалдиев А. Personal and social psychological factors of female managers //scientific and technical journal machine building. – 2022.

ZAMONAVIY INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Ataxanov Rafikjon Sotvoldievich
“Kokand University” Andijon filiali,
«Ijtimoiy-gumanitar va pedagogika fanlar»
kafedrasi dotsenti, t.f.f.d. (PhD)
ataxanov1966@gmail.com

Mavzuning dolzarbligi: Bugungi kungi ta’lim tarbiya jarayonida keng qo‘llanilayotgan va talab qilinayotgan metodlardan biri bu – innovatsion-pedagogik va axborot ta’lim texnologiyalariga bo‘lgan ehtiyojdir. Chunki, zamonaviy o‘qitishning yangi ta’lim texnologiyalari asosida o‘qitish bir vaqtning o‘zida joriy etilishi zarur bo‘lgan dolzarb ta’lim texnologiyalaridan biri hisoblansa, ikkinchi tomondan ko‘pchilikning ko‘nikishi qiyin bo‘lgan sun'iy muammo sifatida gavdalanmoqda. Masalaning dolzarbligi shundaki, bugun O‘zbekistondagi ta’lim sifati xorijiy davlatlar ta’lim standartlaridan katta farq qilishi mumkin emas, chunki Davlatimiz islohotlariningn muhim tarmoqlaridan biri ham ta’lim sifatiga qaratilgan. Qolaversa maqsadimiz, ta’lim sifati va ko‘rsatkichlari bo‘yicha dunyodagi top 1000, top 100 talik universitetlar qatoridan joy olish hisoblanadi. Shuning uchun Oliy ta’lim

muassasalarining professor-o‘qituvchilari ta’lim jarayonida zamon talabiga mos ravishda zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanishlari shart va majburdirlar. Aks holda mazkur talabga javob bermaydigan professor-o‘qituvchi kelgusida OTM sohasida pedagogik faoliyat olib borishi muammoni paydo qiladi. Aslida, innovatsion texnologiya o‘z mazmun-mohiyatiga ko‘ra an'anaviylikdan voz kechgan holda talabalarga tayyor bilimlarni berish va o‘rgatishdan ko‘ra, aksincha ularni o‘zlarini egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topishlari, mustaqil o‘rganishlari, tahlil qilishlari va xulosalar qilishlari lozim. O‘qituvchi esa bu o‘rinda koordinator (boshqaruvchi) sifatida kerakli topshiriqlar, vazifalar, test mashqlari, adabiyotlar va shu kabi fanning zaruriy resurslari bilan talabalarni ta’minlashlari kifoya. Hozirgi muammo shundaki, bugungi kunda na professor-o‘qituvchilar, na talabalar bu talablarga ko‘nikishi ancha sust ketmoqda. Bilьaks o‘qituvchilar an'anaviy dars mashg‘ulotlarini davom ettirmoqdalar, talabalar esa shu muhitga tobora ko‘nikib bormoqdalar. Natijada talabalar oliy ta’limda saboq olishni faqatgina o‘qituvchidan olish deb bilmoqdalar. Oxir-oqibatda talabalar mustaqil ta’lim, topshiriqlarni bajarish kabi vazifalarni faqatgina ta’lim muassasida degan tushunchaga kelmoqdalar.

Mavzuga oid mavjud muammolar: Shuning uchun oliy o‘quv yurtlarida zamonaviy o‘qitish metodlari – hisoblangan interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati katta hisoblanadi. Chunki, professor-o‘qituvchilar qachonki, yangilik (innovatsiya) joriy qilmas ekan an'anaviylikdan voz kechishi ham shunchalik qiyin kechadi

Shavkat Mirziyoyev "Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish eng muhim vazifamizdir. Innovatsiya bo‘lmas ekan, hech bir sohada raqobat, rivojlanish bo‘lmaydi. Bu sohadagi o‘zgarishlarni xalqimizga keng targ‘ib qilmasak, odamlarda ko‘nikma paydo qilmasak, bugungi davr shiddati, fan-texnikaning mislsiz yutuqlari bilan hamqadam bo‘lolmaymiz" [1] degan edi.

Nafaqat O‘zbekiston, balki dunyo taraqqiyotning yangi — innovatsion yo‘lini tanlagan. Nega? chunki, bugun innovatsion g‘oyalar, yangiliklar — mamlakatning rivojlanish darajasini belgilab bermoqda. Innovatsiyalarning paydo bo‘lishi ortida — uzoq yillar davomida amalga oshirilgan o‘ta mashaqqatli mehnat yotadi. Ammo ko‘pincha, innovatsiyani yaratishdan ko‘ra, uni singdirish o‘ta qiyin masalaga aylanadi. **Prezident Shavkat Mirziyoyevning** O‘zbekistonda innovatsiyalarga "yashil chiroq"ni yoqish maqsadida, **"O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida"gi farmoni** ham aynan shu maqsadalarga qaratilgani bejiz emas.

Innovatsiya atamasi lotin tilidagi “innovatio” so‘zidan olingan bo‘lib, kiritilgan o‘zgarishlar, yangiliklar degan ma’noni beradi. Innovatsiya tushunchasi fanga XIX asr boshlarida avstriya va amerika iqtisodchi olimi Y.Shumpeter tadqiqotlari natijasida kirib keldi [2]. Bugungi kunda bu atama jamiyatning barcha sohalarida xususan, ilmiy doiralarda, tadbirkorlikda, biznes yuritishda keng qo‘llanilib kelinmoqda. Bir so‘z bilan aytganda innovatsiya ilmiy-texnika yutuklari va ilg‘or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish, sohalarga oid yangiliklar kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi, shuningdek, ularni turli

sohalar va faoliyat doiralarida qo‘llaydi. Ken ma’noda “innovatsiya” pedagogik tizimga yangilik kiritish yo‘li bilan ta’lim-tarbiya jarayonini maqbullashtirish, sifat va samadorlikni oshirishni ko‘zda tutadi [3].

Pedagogikaga oid adabiyot va ilmiy tadqiqotlarda innovatsiya jaraèn quyidagicha beriladi [4]:

1. Yangi g‘oya tuzilish shakli èki yangilik kontseptsiyasini paydo qilish. U kashfièt bosqichi deb ham yuritiladi;
2. Ixtiro qilish, ya’ni yangilik yaratish bosqichi;
3. Yaratilgan yangilikni amalda qo‘llash bosqichi;
4. Yangilikni yoyish, uni keng tadbiq etish;
5. Muayyan sohada yangilikni xukmronlik qilish bosqichi;

Innovatsion ta’lim - bu ta’lim oluvchida yangi goya, me’yor, qoidalarni yaratish, qabul qilishga oid ko‘nikma va malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta’limdan iborat. Innovatsion ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta’lim texnologiyalari yoki ta’lim innovatsiyalari deb nomlanadi. Ta’lim innovatsiyalari - bu ta’lim sohasi yoki o‘quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo‘ullanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalardir. [5].

innovatsiya, bir tomondan, innovatsiyani amalga oshirish jarayoni emas, balki innovatsiyani muayyan ijtimoiy amaliyotga aylantirish faoliyatidir. Innovatsion faoliyat o‘zining to‘liq rivojlanishida o‘zaro bog’liq bo‘lgan ish turlarini o‘z ichiga oladi, ularning umumiyligi real innovatsiyalarning paydo bo‘lishini ta’minlaydi. Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalaridan o‘quv jarayonida foydalanish eng samarali vositalardan hisoblanadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanish, shakillanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchlik funksiyasini bajaradi.

Muammoni hal qilish usullari: Innovotsion texnologiyalarning o‘rni va ro‘li benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar talabalarning bilimli, yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta’minlaydi. Innovotsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o‘qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritia borib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to‘liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar-bu jamoa bo‘lib fikrlash deb yuritiladi, ya’ni u pedagogik ta’sir etish usullari bo‘lib ta’lim mazmuninng tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarnig oziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va talabalarning birgalikda faoliyat ko‘rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lb, ularga quyidagilar kiradi:

- talabaning dars davomida befarq bo‘lmaslikka, musaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;
- talabalarni o‘quv jarayonida bilimga bo‘lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo‘lishini ta’minlashi;
- talabaning bilimga bo‘lgan qiziqishini mustaqil ravishda har-bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi;

- Pedagog va talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkilllanishi.

fikrimizcha, pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi bu o‘qituvchi va talabaning belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishshlari uchun tanlangan texnologiyalarga bog’liq deb hisoblash muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda "innovatsion ta’lim" bu o‘z-o‘zini rivojlantirishga qodir bo‘lgan va uning barcha ishtirokchilarining har tomonlama rivojlanishi uchun sharoit yaratadigan va rivojlanayotgan ta’limdir.

- O‘qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi mumkin. O‘qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko‘p bo‘lsa, mazmun shunchalik oshadi. Ta’limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e’tirof etish kerak.

Ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar: Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh mezoni o‘sib kelayotgan avlodni yuksak ma’naviyatli, intelektual salohiyati baland, har tomonlama yetuk shaxsni tarbiyalash hamda mamlakatimiz kelajagini yanada yuksaltiradigan, intelektual salohiyatli, malakali kadrlarni tayyorlashdan iborat.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati, uzluksiz ta’lim tizimi orqali shaxsning har tomonlama barkamol bo‘lib voyaga yetishini ko‘zda tutadi. Bunda shaxs uzluksiz ta’limda va kadrlar tayyorlashda ta’lim xizmatlarining iste'molchisi hamda ishlab chiqaruvchisi sifatida namoyon bo‘ladi. Shunday ekan bu iste'molchi hamda ishlab chiqaruvchisi bo‘lmish yosh avlodning ertangi kunini belgilab beruvchi bilim va ko‘nikmalari, o‘z navbatida malakali pedagog-o‘qituvchilar tomonidan qiziqarli dars mashg’ulotlari, dunyo bilim va ko‘nikmalariga javob bera oladigan bilimlar orqali mustahkamlanib bormog’i lozimdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ta'lim tizimida yangicha sifat ko‘rsatkichlariga erishish uchun innovatsion ta'lim jarayonlarning samaradorligi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi hamda Ta'lim to‘g‘risidagi Qonun talablari doirasida ishlab chiqilishi va joriy etilishini ta'minlashda islohotlarni uzluksiz va tizimli tashkil etilishiga bog‘liq. Dars jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarda ilmiy izlanishga qiziqishni uyg‘otadi, ijodkorlik va bunyodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Natijada egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar amaliy faoliyatda tatbiq etiladi, o‘zlashtirish sifati oshadi.

Lekin shuni ham ta'kidlamoq joizki, innovatsion ta'lim texnologiyalari o‘zining afzalliklari bilan birga an'anaviy lekin, tajribada sinovdan o‘tgan hamda yillar davomida ijobiy natijalar berayotgan metodik usullardan butunlay voz kechishni anglatmaydi. Masalan, matematika fanlarini o‘qitishda talaba shaxsan o‘zi mustaqil ravishda, o‘qituvchining bevosita nazorati ostida misollarni ishlashi va uning yechimlarini topishi katta motivatsion xarakterga ega. Yoki fizika va kimyo fanlarida laboratoriya ishlarini ham xuddi shu tartibda bajarilishi talabalarning xotirasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Xullas, innovatsion ta'lim texnologiyasini an'anaviylik bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Buning uchun o‘qituvchi mahoratli bo‘lishi va mavzularning mazmuniga qarab darsni to‘g‘ri

rejalashtirishi, mashg‘ulot davomida barcha o‘quvchilarni faol va ongli ishlashlariga erishmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.https://sputniknews.uz/
2.https://ru.wikipedia.org/wiki/
3. https://arxiv.uz/uz/documents/slaydlar/pedagogik-psixologiya/talimda-innovacion-tehnologiyalar
4. Xudoyqulov X.J., Allayarova S.N. Oliy ta'limda modulli o‘qitish va unda innovatsion texnologiyalardan foydalanish toshkent «mumtoz so‘z» 2019. V.20
5. Madreymova N. innovatsion ta'lim texnologiyalarining turlari va nazariy asoslari. https://cyberleninka.ru/
6. Dusmuxamedova D.R, Lafasov B.J Professional ta'lim o‘quvchilarini zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida o‘qitish. C:/Users/user/Downloads

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИҚТИСОДИЙ ТАФАККУРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ЖАРАЁНЛАРИ

Аҳмаджонов Содиқжон
Андижон машинасозлик институти
“Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси

Янги Ўзбекистонимизнинг барқарор ва самарали иқтисодиётини шакллантириш борасида амалга ошириб келинаётган ислоҳотлар бугунги кунда ўзининг натижаларини намоён этмоқда. Жумладан, қисқа вақт ичида иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш аҳоли даромадларининг ўсишини таъминлаш самарали ташқи савдо ҳамда инвестиция жараёнларини кучайтириш, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш, банк-молия тизими фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ютуқлар қўлга киритилади. Ҳозирги даврда дунё мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ўзининг маъно-мазмунн жиҳатидан олдинги босқичлардан кескин фарқ қилади. Бунда энг асосий ва муҳим жиҳат – миллий иқтисодиётнинг тобора интеграциялашуви ва глобаллашувининг кучайиб боришидир. Айни пайтда жараёнлар халқаро майдондаги рақобатнинг ҳам кескинлашувига, ҳар бир мамлакатнинг халқаро меҳнат тақсимотидаги ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун курашининг кучайишига ҳам таъсир кўрсатади.

2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида таълим сифатини ошириш масалаларига алоҳида аҳамият қаратилган. Айниқса, келажакни ўйлаб Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида “Ёшларнинг онгу тафаккурини маърифат асосида шакллантириш ва тарбиялаш энг муҳим вазифадир” - деб айтган

даъвати оламшумул аҳамиятга эгадир[1-1]. Шу ўринда ёшларнинг иқтисодий дунёқарашини замон талаблари асосида шакллантириш ҳам долзарб вазифа бўлиб бормоқда.

Ёш авлоднинг бугунги кундаги иқтисодий билимларга бўлган ўсиб борувчи эҳтиёжлари, талабларини қондириш ҳам ҳаётий заруриятдир. Маълумки, мамлакатимизда борган сари шаклланиб бораётган бозор иқтисодиёти инсонларнинг тирикчилик қилиш ва хўжаликларини ривожлантириш тизими сифатида ўз қонуниятларига эгадир. Бу қонуниятларни ўрганиш, эгаллаш, шу билимлар асосида ҳаракатлар жараёнида фойдаланиш ҳамда амалиётга татбиқ қилиш катта аҳамиятга молик вазифадир.

Ёшларнинг иқтисодий онгу тафаккурини бозор муносабатлари асосида шакллантириш ва тарбиялаш натижасида мамлакатимизда амалга оширилаётган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини ҳаётга татбиқ қилишда уларнинг фаоллиги ортади. Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон стратегияси” асарида “Ислоҳотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Шу боисдан ҳам боғчадан бошлаб олий ўқув юртигача – таълимнинг барча бўғинларини изчил ислоҳ қилмоқдамиз” - деб таъкидлаган[2-23]. Ўзбекистонда иқтисодий тафаккурнинг ҳамда тарбиянинг пайдо бўлиши, ривожланиши узоқ ўтмиш ва бой тарихга эга бўлиб, унда «Авесто» маълумотлари, Муқаддас китобимиз «Қуръони карим» насиҳатлари, Ҳадиси шарифдаги қадриятлар халқимиз ҳаёт тарзида маҳкамланиб келмоқда. Булар узоқ давр мобайнида, миллатимиз иқтисодий онги ва тафаккурининг ривожланишида, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган қадрият ва анъана, урфодатларимизнинг юзага келишида мустаҳкам пойдевор ва асос бўлиб келмоқда. Жаҳоншумул асар бўлган «Авесто»да кишиларнинг деҳқончилик, чорвачилик, боғдорчилик билан шуғулланиш кераклиги, ер, сув, ҳавони булғалаш, ифлослантириш оғир гуноҳ эканлиги таъкидланади[3].

Мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий мафкуравий тараққиётининг ҳозирги босқичида тадбиркорлик қобилиятининг ривожланиши кишиларда мулкдорлик маданиятини шакллантириш, ресурслардан тежамли ва унумли фойдаланиш, мамлакат иқтисодиётини том маънода юксалтириш, аҳолида иқтисодий тафаккур, иқтисодий маданият ва иқтисодий тарбиянинг қанчалик ривожланганлиги билан кечади. Иқтисодий тафаккур – инсоннинг иқтисодий жиҳатдан воқеаҳодисаларни таҳлил қилиши, унга баҳо бериш ва қарор қабул қилиш; кишидаги иқтисодий онг, иқтисодий қарашлар, иқтисодий фаолият, иқтисодий билим ва тушунчалар, иқтисодий хатти-ҳаракат мажмуидан иборат бўлиб, унинг асосида иқтисодий маданият пайдо бўлади.

Иқтисодий таълим иқтисодий тарбиянинг аҳамиятини янада ошириб, унинг самараси тадбиркорлик, ресурслардан тежамли фойдаланиш, банк кредити билан ишлаш, пинҳоний иқтисодиётдан сақланиш ва солиқ тўловларини ўз вақтида амалга ошириш, уй хўжалигини юритишда ҳисоб-китоб, янгиликларга интилиш ва жамият иқтисодий фаолиятидаги иштирокида намоён бўлади. Мамлакатимизда олиб борилаётган бозор ислоҳотларининг

жамиятга жадал татбиқ этилиши, унинг асл моҳиятини англаш ва рўёбга чиқариш ҳам аҳолида иқтисодий маданиятнинг шаклланганлиги ва иқтисодий билимларнинг қанчалик ўзлаштирилганлигига боғлиқ.

Иқтисодиётни ривожлантирувчи куч инсон омили экан, инсоннинг иқтисодий билимларни эгаллаши ва иқтисодий тарбияга эга бўлиши, иқтисодий маданиятлилигини таъминлайди. Иқтисодий тарбиянинг мақсади иқтисодий маданиятни шакллантиришдан иборат. Таъкидлаш лозимки, иқтисодий билимлар, иқтисодий таҳлил кўникмалари,иқтисодий тафаккур ва ўзига хос сезгилар (масалан, мулкка эгалик ҳисси)ниўзлаштириш даражасини таърифловчи бу билим, кўникма, 229 ижтимоийсезгиларни инсоннинг амалий фаолиятида рўёбга чиқариш даражасини очибберувчи бошқа бирон-бир маданият ёки иқтисодий тарбия услубига боғлиқ бўлади. Иқтисодий маданият ва иқтисодий тарбия уйғунликда инсон ижтимоий фаолиятининг ана шу тамонларини акс эттиради.

Иқтисодий маданият ва иқтисодий тарбиянинг кўникмаларини ўзлаштирмасдан иқтисодий муносабатларни онгли, изчил ва илмий ўзгартириш ҳамда такомиллаштириш мумкин эмас. Иқтисодий маданият ва иқтисодий тарбия уйғунликда қуйидагиларни ўз ичига олади: - иқтисодий билимлар, яъни иқтисодий назария асосларини, ходимнингихтисослиги билан узвий боғлиқ бўлган муайян иқтисод соҳасини, халқароиқтисодий муносабатларнинг асосларини билиши лозим; - хўжалик юритиш билими, малака ва кўникмаларининг ривожланганлиги; - ташаббускорлик ва тадбиркорликка, масъулиятни оширишга, кам харажат қилиб, катта иқтисодий натижаларга эришиш имконини берувчи йўлларни ижодий излашга йўналтирилган иқтисодий тафаккурнинг янги типи, яъни кўринишидир; - тежамкорлик, омилкорлик, хўжасизликка нисбатан муросасизлик кабиижтимоий хислатларни шакллантириш;иқтисодий билимлар, кўникмалар ва маҳоратни кундалик амалиётдамеҳнатда, оилавий маиший муносабатларда, ижтимоий-сиёсий, бошқарув ватадбиркорлик фаолиятида қўллаш. Шундай қилиб, иқтисодий билимларни эгаллаш ва ўзлаштириш иқтисодий маданиятдан маънавиятга, билимдан эътиқодга, ундан эса, ўз навбатида, реал амалий ҳаракатлар сари юксалишни назарда тутади. Демак, иқтисодий маданият иқтисодий тарбия билан чамбарчас боғлиқдир.

Жамиятда иқтисодий муносабатлар сақланар экан, иқтисодий маданият ва иқтисодий тарбия фалсафий, ҳуқуқий, ахлоқий, эстетик, педагогик-психологикасос ва хусусиятларга эга бўлади. Иқтисодий маданият ва иқтисодийтарбиянинг фаолияти билимдан эътиқодга ва мазкур билимларни амалиётгататбиқ этишга ҳаракат тарзида содир бўлади. Иқтисодий маданият ваиқтисодий тарбия ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий фаолиятга иқтисодиёт ваиқтисодий тарбия назарияси нуқтаи назаридан, ҳаёт ҳодисаларига бозор номалари ва қонуниятлари ҳамда қоидалари талабидан қарашни талаб этади. Иқтисодий маданият иқтисодий тарбия назариясини ўзагидир.

Бугунги кунда республикамизда таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида иқтисодий таълимнинг асосий вазифаси сифатида жаҳон

талабларидаражасида янгиланиб бораётган ишлаб чиқариш шароитларига мослашаоладиган, иқтисодиётимизни буюк давлат даражасига кўтарадиган мутахассисларни тайёрлаш ва бу жараёнда асосий омил сифатида бериладиганахборотлар ҳажмини эмас, балки ижодий ёндашувни шакллантириш, мустақилфикрлаш ва татбиқ қилиш сифатларини тарбиялашга эътибор қаратиш лозим.

Шу билан бирга иқтисодий таълим ва иқтисодий тарбия кенг кўламли узлуксиз жараён ҳисобланади. Бунда давлат ва нодавлат ташкилотлари бирдек иштирок этиши мақсадга мувофиқдир. Масалан, маҳалла, ўзини-ўзи бошқариш органлари ёрдамида иқтисодий тафаккур шаклланишига хизмат қилувчи амалий тадбирларни ташкил қилиш, улар ёрдамида ҳар бир оилага кириб бориш, суҳбатлар ташкил қилиш, иқтисодий маданиятни тарғиб қилувчи шиор ва ташаббуслар билан чиқиш, маҳаллаларда тарғиботташвиқот ишларини олиб бориш лозим.

АДАБИЁТЛАР

1. Ш.Мирзиёев. Инсон манфаатлари ва ҳуқуқларини таъминлаш-демократик жамиятнинг асосидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи. 2017 йил 19 сентябрь.
2.Ш. Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси. Т.,”Ўзбекистон” нашриёти, 2021 й. 23-бет.
3. Авесто: “Видевдот” китоби. –Т., 2007.

IJTIMOIY SHERIKLIK VA UNING HOZIRGI DAVR UCHUN AHAMIYATI

Abdullayev Tursunboy Yaxshiboyevich
Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti dotsenti, f.f.n
Yo‘ldashaliyev Baxodirjon Iqboljon o‘g‘li
Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti
MMT ta’lim yo‘nlishi 2-bosqich talabasi

Anontatsiya: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida ijtimoiy sheriklik-ning o‘ziga xos jihatlari, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishdagi aholi turmush darajasini oshirish, mehnat jamoalariga ijtimoiy adolat, qonun ustuvorligini ta’minlashdagi ahamiyati, ijtimoiy sheriklik tarixi bilan bog‘liq masalalarni tahlil qilishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: Sheriklik, ijtimoiy sheriklik, ijtimoiy sheriklik tarixi, Markaziy Osiyo va Yevropada ijtimoiy sheriklik, ijtimoiy sheriklikning shakllanishi, ijtimoiy sheriklikningme’yoriy-huquqiy asoslari, Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy sheriklik.

Ijtimoiy sheriklik - davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek

normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo‘lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida “sherik”, “sheriklik” tushunchalariga quyidagicha ta’riflar berilgan:

1. “Biror ish harakatni birga bajaruvchi, hamkor.

2. O‘zaro birga bo‘lgan shaxs (birga yurgan, birga turgan va h.k).

3. Biror jihatdan, qaysidir jihat bilan o‘zaro birga (birgalikda) bo‘lgan shaxs yoki shaxslar (og‘ayin, do‘st va x.k).

4. Biror narsaga bir hilda talabgor, bir tan bo‘lgan shaxs”[1].

Demak, “Sherikchilik” esa bir ish faoliyatida bir –biri bilan hamkorlik qilish, birga

bo‘lib ish yuritish ma’nolarini anglatadi.

Davlatning siyosiy tashkilot sifatida shakllanishi, mulkchilik munosa-batlarining takomillashuvi, jamiyatda ijtimoiy tabaqalanishining vujudga kelishi bir tomondan insoniyat rivojiga ijobiy ta’sir etgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan turli ijtimoiy guruhlar o‘rtasida ziddiyatlarni ham vujudga keltiradi. Xususan ish beruvchilar bilan yollanma ishchilar, iste’molchilar bilan ishlab chiqaruvchilar, davlat va fuqarolar o‘rtasida ma’lum bir qarama–qarshiliklar mavjud bo‘lgan. Ularni bartaraf etishning muhim vositalaridan biri ijtimoiy sheriklik uchun avvalo, g‘oyaviy–falsafiy asos zarur bo‘lib, Markaziy Osiyoda zardushtiylik ta’limotida bu borada “ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal” tamoyilini ilgari surilgan. O‘z davrida qadimgi yunon faylasufi Aristotel davlatning vujudga kelishi bir hududda istiqomat qiluvchi oilalar va urug‘larning farovon hayot uchun o‘zaro muloqatlariga asoslanganligi, uning asosida esa o‘zaro do‘stlik rishtalari mavjudligi, aynan do‘stlik birgalikda hayot kechirishlari va hamkorlikning zaruriy sharti ekanligini ta’kidlagan edi. Demak, qadimdan ijtimoiy sheriklikning ahloqiy jihatlariga ustuvor yo‘nalish sifatida qarab kelingan. O‘rta asrlarga kelib esa yurtimizdan yetishib chiqqan mutafakkirlarda Abu Nasr Farobiy fuqarolar bilan muloqat usullari va ularga ta’sir o‘tkazish yo‘llari sodda va tushunarli bo‘lishi, aks holda odamlar hukmdorni tushunolmasliklari mumkinligi, shu bilan birga rag‘batlantirishlar fuqarolar bilan muomalaning eng asosiy usullaridan ekanligini ta’kidlagan. Bu yerda davlat hokimiyati va fuqarolar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik, sheriklik jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tushunishi mumkin.

Shu o‘rinda “ijtimoiy” tushunchasiga e’tiborni qaratish joiz. Falsafiy fanlarda mazkur tushuncha “sotsial” tushunchasining sinonimi sifatida qo‘llaniladi. Bu uning keng ma’noda ifodalanishidir. Ana shundan kelib chiqib jamiyatda insonlar o‘rtasidagi barcha munosabatlarda ijtimoiy sheriklik mavjud bo‘ladi deb aytish mumkin. Ijtimoiy sheriklik ijtimoiy munosabatlarning o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lib, bu jarayon, ya’ni ijtimoiy munosabatlar keng ma’noda, torroq va tor ma’nolarda tahlil etiladi.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, keng ma’noda ijtimoiy munosabatlar insonlar o‘rtasidagi barcha munosabatlarni o‘z ichiga olgan bo‘lsa, torroq ma’noda ma’lum ijtimoiy guruhlar, sotsial subyektlar o‘rtasidagi munosabatlar keng ma’nodagi

ijtimoiy munosabatlarning bir bo‘lagi sifatida o‘rganilsa, tor ma’noda esa iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy, ma’rifiy yo‘nalishlardagi munosabatlar o‘rganiladi.

Sotsial yoki ijtimoiy guruhlarga har qanday kesimlar birligi, ya’ni ijtimoiy guruh, barcha ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchilar, ya’ni ijtimoiy munosabatlar subyekti, aniq ijtimoiy, sinfiy, turli toifadagi mulkdorlar, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy –demografik guruhlar ham ijtimoiy munosabatlar subyekti sifatida ijtimoiy sheriklik munosabatlariga kirishadilar.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach ijtimoiy sheriklik borasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti birinchi Prezidenti tashabbusi bilan ko‘plab qonun qoidalar ishlab chiqildi. Shu munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.Karimov tomonidan 2014-yil O‘RQ-376-son Qonuni qabul qilindi. Ushbu qonun 5 bob 30 ta moddadan iborat. “Ijtimoiy sheriklik davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo‘lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir. Davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari ijtimoiy sheriklik subyektlaridir. Davlat organlarining fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, siyosiy partiyalar va diniy tashkilotlar bilan hamkorligi alohida qonunlar bilan tartibga solinadi”[2]. Ushbu qonun jarayonida ijtimoiy, jamoatchilik nazoratining o‘rni masalalari O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan asoslanib berilgan bo‘lsa, Yangi O‘zbekistonni barpo etishda Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan u yanada yangi yuqori bosqichga olib chiqildi.

Ijtimoiy sheriklik O‘zbekistonda rivojlanishi mustaqilligimizni milliy va umuminsoniy qadriyat sifatida namoyon bo‘lishi, aynan mustaqillik tufayli tashqi siyosatda milliy manfaatlar ustuvorligini ta’minlagan holda o‘zaro manfaatli hamkorlik g‘oyasi ilgari surilgan bo‘lsa, ichki siyosatda taraqqiyotning “O‘zbek modeli” asosida mamlakatda bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy–demokratik davlatni shakllantirish, mustahkamlash va asta–sekin fuqarolik jamiyatiga o‘tish g‘oyasiga asoslangan nazariy va amaliy ishlar amalga oshirildi. Mustaqillikka erishish ostonasida va mustaqillikning dastlabki yillarida iqtisodiy hayotdagi nosog‘lom hayot va uning oqibati sifatida vujudga kelgan og‘ir ijtimoiy ahvol, xususan, zarur oziq–ovqat mahsulotlarining yetish-masligi, ishsizlik, aholi daromadlarining pasayib ketishi, sobiq ittifoq davridagi integrativ aloqalarining uzilishi natijasida Respublika iqtisodiyotining bir tomonlama yo‘lga qo‘yilganligining aniq ko‘rinib qolganligi, O‘zbekiston xalqiga nisbatan ikkinchi darajali xalq deb qaraganligi oqibatida vujudga kelgan noxush holat, uyushgan jinoyatchilikni vujudga kelishi yoki mavjud guruhlarning oshkora faoliyat ko‘rsatishi hoxlasak hoxlamasak davlatning bosh islohatchi bo‘lishiga olib keldi. Shunga qaramasdan yagona komunistik mafkuraga barham berilib, ko‘ppartiyaviylik tizimiga o‘tish, jamoat tashkilotlari, ayniqsa, nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatiga yo‘l ochib berilganligi, siyosatimizga aralashmagan holda iqtisodiy –ijtimoiy sohalarga xorijlik hamkorlarni jalb etishga harakat qilingani, iqtisodiyotda turli mulk

shakllariga, ayniqsa, xususiy mulkka ham teng huquqiylik berilganligi kabi holatlar ijtimoiy sheriklik jarayoniga keng yo‘l ochib berdi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. 2009 yilda ishlab chiqilgan O‘zbekistonda huquqiy demok-ratik davlat va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi bu borada olg‘a qo‘yilgan yana bir qadam bo‘ldi. 2015 yildan boshlab “kuchli davlatdan –kuchli fuqarolik jamiyati sari” g‘oyasi bu boradagi ishlarni ham yangi bosqichga olib chiqdi. 2017 yilda boshlagan Yangi O‘zbekistonni shakllantirishga bag‘ishlangan 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan harakatlar strategiyasining beshta ustuvor yo‘nalishi esa mamlakatni sifat jihatdan yangi bosqichga tomon yo‘naltirishga qaratildi. “Yangi O‘zbekiston”, “Uchinchi Renesans” atamalarining ilmiy, ilmiy ommabop muomalaga kirib kelishi esa jamiyatni uzluksiz ravishda dialektik rivojlanish obyektiv jarayon ekanligini yana bir bor isbotlamoqda. “Dunyoda hech qachon bir xil tong otgan emas”[3]. Mazkur ibora paydo bo‘lganidan buyon ming yillar o‘tgan bo‘lishiga qaramasdan, bu butun koinot, tabiat va insoniyat doimo o‘zgarishda, yangilanishda, rivojlanishda ekanligini anglatadi. Ijtimoiy sheriklikning me’riy–huquqiy asoslari haqida gap borganda O‘zbekiston Respublikasining 2014 yil 14 iyunda qabul qilingan “Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida” gi, 2018 yil 30 aprelda qabul qilingan “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida” gi qonuni, fuqarolik jamiyati institutlarining roli, fuqarolarni iqtisodiy, ijtimoiy muammolarini hal etish maqsadida qabul qilingan 30 dan ortiq qonun va 100 dan ortiq me’yoriy –huquqiy hujjatlar qabul qilingani muhim ahamiyatga ega.

Odatda XX asrning boshlarida keng foydalanib kelinayotgan ushbu atama ko‘pincha mehnat nizolarini bartaraf etishda hamkorlik qilish, ijtimoiy –iqtisodiy, siyosiy, ma’naviy–madaniy va boshqa munosabatlar sohasida nodavlat notijorat tashkilotlarining davlat tuzulmalari bilan hamkorligi sifatida qarab kelingan.

Demak, Yangi O‘zbekistonda endi davlat emas, jamiyat bosh islohotchi ekan ijtimoiy sheriklik masalalariga ham “yangicha” qarashlar zarur;

Bu birinchidan: Ijtimoiy sheriklikning soha va shakllarining keng qamrovli ekanligini e’tiborga olib, mazkur atamani falsafiy mazmunnini boyitish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ikkinchidan: Ijtimoiy sheriklikka doir qonun hujjatlariga tegishli qo‘shimcha va o‘zgarishlar kiritish.

Uchinchidan: Ijtimoiy sheriklik munosabatlarida jamiyatdagi degradatsion guruhlar, lyumpenlarning faol ijtimoiy hayotga jalb etish masalalariga e’tiboran kuchaytirish. Chunki “Eng katta boylik bu aql-zakovat va eng katta meros bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlikdir”[4].

To‘rtinchidan: Tomonlar o‘rtasidagi kelishmovchiliklar, ziddiyatlarni oldini olish bartaraf etishda jamoatchilik nazoratini xuquqiy mexanizmlarini takomillashtirish kabi masalalarni hal etish jamiyatda ijtimoiy sheriklik munosa-batlarini yangi bosqichga olib chiqadi.

Yangi O‘zbekiston strategiyasi ijtimoiy sheriklikning yangi nazariy metodologik asosi, ijtimoiy sheriklikni rivojlanib borishida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini takomillashib borishi, ijtimoiy sheriklikning o‘ziga xos tizim va ijtimoiy institut sifatidagi istiqboli kabi yo‘nalishlar muhim ahamiyatga ega. Yangi O‘zbekiston fuqarolik jamiyatini inson borlig‘ining murakkab va ko‘p omilli hodisasi

sifatida o‘zining tub mohiyatini namoyon etishi uchun yangi yangi makon bo‘lib xizmat qiladi. Yangi O‘zbekiston fuqarolik jamiyatini inson borlig‘ining murakkab va ko‘p omilli hodisasi sifatida o‘zining tub mohiyatini namoyon etishi uchun yangi yangi makon bo‘lib xizmat qiladi. Bu jarayonda “Kuch adolatda”, “Adolat esa qonun ustuvorligidir” degan chuqur ma’noli falsafiy tushuncha holda ijtimoiy hamkorlikning yuqori ko‘rinishi hisoblangan ijtimoiy sheriklik munosabatlari O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatlar qatoriga olib chiqishning muhim omillaridan biri bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Yangi O‘zbekistonda “Uchinchi Renesans” poyde-voriga tamal toshi qo‘yilib, jamiyat, erkin, o‘z mustaqil fikriga ega bo‘lgan islohot-larning faol ishtirokchisiga aylanayotgan bir davrda ijtimoiy sheriklik mamlakatda tinchlik va xavfsizlikni ta’minlash, barqaror iqtisodiy o‘sish sur’atlariga erishish, yaqin yillarda O‘zbekistonni dunyoning 50 ta rivojlangan davlatlari qatoriga chiqishida, adolat va qonun ustuvorligi fuqarolik jamiyatining muhim sharti ekanligini teran his qilish, inson qadrini ulug‘lash, o‘z mehnati natijalaridan qoniqish hissini oshirish, turli ijtimoiy guruh va iatlamlar o‘rtasida sog‘lom ijtimoiy–ma’naviy muhit shakllantirish jarayonlariga kuchli ta’sir etuvchi vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati (A. Madvaliyev tahriri ostida). “O‘zbekiston milliy ensikilopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti T: 2015. 564-bet.
2. https://Lex.uz ijtimoiy sheriklik to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi qonuni.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi T. “O‘zbekiston” 5-bet.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi T. “O‘zbekiston” 24-bet.

TA’LIM JARAYONIDA INTERFAOL METODLARNING O’RNI VA IMKONIYATLARI

Toxirov Farruhbek Baxtiyorovich
TDIU Andijon fakulteti o’qituvchisi

Annotasiya: *Maqolada o’quv muassasalarida ta’lim jarayonida interfaol metodlarning o’rni va imkoniyatlari, mazmuni va ulardan foydalanish usullari ko’rsatilgan.*

Kalit so’zlar: *ilg‘or pedagogik texnologiya, axborot texnologiya, zamonaviy texnologiya,, metod, vitual- stend, internet, xalqaro tajriba.*

Bugungi XXI asrda ta’limni tashkil etishga qo’yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir.

Belgilangan ma’lum vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o’quvchilarga etkazib berish asosida ma’lum faoliyat ko’nikma va malakalarni shakllantirish, o’quv faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan nazariy va amaliy bilimlar

darajasini baholash o’qituvchidan professional pedagogik mahorat, kasbiy kompetntlilikni, ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Interfaol metodlar deganda - ta’lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta’lim jarayonining markazida ta’lim oluvchi bulgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo’llanilganda ta’lim beruvchi ta’lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta’lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi.

Ta’lim oluvchi markazda bo’lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo’ladi:

-ta’lim samarasi yuqoriroq bo’lgan o’qish-o’rganish;

-ta’lim oluvchining yuqori darajada rag’batlantirilishi;

-ilgari orttirilgan bilimlarning ham e’tiborga olinishi;

-ta’lim jarayoni ta’lim oluvchining maqsad va ehtiyojlariga muvofiqlashtirilishi;

-ta’lim oluvchining tashabbuskorligi va mas’uliyatining qo’llab-quvvatlanishi;

-amalda bajarish orqali o’rganilishi;

-ikki tomonlama fikr-muloxazalarga sharoit yaratilishi.

Shunday qilib, fanlarni o’qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o’ziga xos xususiyatga ega.

Ta’lim amaliyotida foydalanilayotgan har bir interfaol metodni sinchiklab o’rganish va amalda qo’llash talaba-yoshlarning fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to’g’ri yechimini topishlariga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Talaba-yoshlarning ijodkorligini va faolligini oshiradi. Turli xil nazariy va amaliy muammolar interfaol metodlar orqali tahlil etilganda o’quvchi-yoshlarning bilim, ko’nikma, malakalari kengayishi va chuqurlashishiga erishiladi.

Interfaol metodlarni qo’llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. **Interfaol ta’limning asosiy mezonlari:** norasmiy bahs-munozaralar o’tkazish, o’quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma’ruzalar soni kamligi, lekin amaliy ishlar soni ko’pligi, talaba-yoshlar tashabbus ko’rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, jamoasi bo’lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo’lib, ular ta’lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o’ziga xos ahamiyatga ega.

Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy-metodik hamda o’qituvchiga, o’quvchilarga, ta’lim vositalariga bog’liq omillar deb atash mumkin. Ular o’z mohiyatiga ko’ra, ijobiy yoki salbiy ta’sir ko’rsatishini nazarda tutishimiz lozim.

Tashkiliy-pedagogik omillarga quyidagilar kiradi: o’qituvchilardan interfaol mashg’ulotlar olib boruvchi trenerlar guruhini tayyorlash, ya’ni tayanch maktablardagi mashg’ulotlarda faol ishtirok etish uchun zarur bilimlarni o’zlashtirganlik, muloqotga tayyorgarlik, o’zaro hamkorlikda ishlash, mustaqil fikrlash, o’z fikrini erkin bayon qilish va himoya qila olish ko’nikmalari va boshqalardan iborat. Mashg’ulotlarda vaqtdan unumli foydalanish zarur va shart hisoblanadi. Buning uchun zarur vositalarni turini tanlash, tayyorlash hamda mashg’ulot o’tkazuvchilar va ularning vazifalari aniq belgilangan bo’lishi lozim.

Interfaol metodlar bilan an’anaviy ta’lim usullari orasida o’ziga xos farqlar mavjud bo’lib, har bir o’qituvchi bu farqlarni qiyoslashi, ularning bir-biriga nisbatan

afzalliklari va kamchiliklarini darsni rejalashtirish va uni o’tkazish usullarini tanlashda to’g’ri hisobga olishi zarur.

Demak, xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o’zining ijobiy samarasini ko’rsatadi va o’quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi. Zero, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan samarali ijtimoiy-iqtisodiy o’zgarishlar zamirida har tomonlama barkamol, jismonan sog’lom, aqlan yetuk, zamonaviy bilimlar va kasblarni egallagan, tanqidiy va ijodiy fikrlashga qodir, intelektual salohiyati yuksak yosh avlod to’g’risida g’amxo’rlik qilishdek ustuvor maqsad mujassam.

Adabiyotlar ro’yxati

1. O.U. Avlaev, C.H. Juraeva, C.P. Mirzayeva «Ta’lim metodlari» Toshkent-2017.
2. Tolipov O’., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T.: Fan, 2006.
3. O’.X.Maxmudov,M.H.Usmanbaeva,S.S.Rustamov «Ta’limni tashkil etishda zamonaviy interfaol metodlar» Toshkent-2016

FUNKSIYA VA UNI AMALIY MASALALARDA QO‘LLASHNING AHAMIYATI

Kuchkarov M.U.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Andijon fakulteti dotsenti, p.f.b.f.d.

Jamiyatda har qanday sohaning rivojlanishi, yuksaklikka yo‘nalishi shu soha mutaxassislarining intellektual salohiyati bilan chambarchas bog‘liq. Mutaxassislar ilmiy va amaliy salohiyatga ega bo‘lishlarining dastlabki bosqichiga oliy ta’limda erishadilar. Oliy ta’lim muassasasining nufuzi ham aynan, tayyorlanayotgan kadrlarning sifatliligi ya’ni, zamonaviy bilimlarni o‘zida mujassam qila olganligi, mustaqil fikrga egaligi va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga egaligi bilan belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847 sonli farmonida ko‘zda tutilganidek, yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, oliy ta’limni modernizatsiya qilish, ilg‘or ta’lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish ta’lim tizimining asosiy vazifasidir.

Shunday ekan, oliy ta’limda o‘quv fanlarining ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklarga mos keluvchi dastur asosida olib borilishi katta ahamiyat kasb etadi. Oliy matematikaning tushunchalarini iqtisodiy ta’lim yo‘nalishlari, ishlab chiqarish va texnik soha ta’lim yo‘nalishlari, qishloq va suv xo‘jaligi ta’lim

yo‘nalishlari, sog‘likni saqlash va ijtimoiy ta’minot ta’lim yo‘nalishlari, hizmatlar sohasi ta’lim yo‘nalishlari xususiyatlaridan kelib chiqib o‘quv dasturlarga kiritish juda muhimdir. Bundan tashqari, har bir sohada mavjud optimizatsiya masalalarida matematik tushunchalardan foydalanishni talabalarga o‘rgatish g‘oyat samarali hisoblanadi.

Tabiatda ikki xil miqdorlar uchraydi, o’zgaruvchi va o’zgarmas miqdorlar. Bizga bir necha to’rtburchak berilgan bo’lsin. Ularda quyidagi miqdorlar qatnashadi. Tomonlarning uzunliklari, burchaklarning kattaliklari, yuzalari va perimetrlari. Bu miqdorlardan ba’zilari o’zgarmaydi, ba’zilari o’zgarib turadi. Masalan, qaralayotgan hamma to’rtburchaklarda burchaklarining to’g’riligi, ularning soni to’rtta bo’lishligi va yig’indisi 360° ga tengligi o’zgarmaydi. Tomonlarining uzunliklari, perimetrlari, yuzlari esa o’zgarib turadi. Xuddi shuningdek, bir necha doira chizsak, ularda aylana uzunliklarining o’z diametrlariga nisbati hammasida bir xil bo’lib, π ga teng, lekin ularning radiuslari, aylana uzunliklari, doira yuzlari o’zgarib turadi.

Ma’lum sharoitda faqat bir xil son qiymatlariga ega bo’lgan miqdorlar o’zgarmas miqdorlar deyiladi. Ma’lum sharoitda har xil son qiymatlariga ega bo’lgan miqdorlar o’zgaruvchi miqdorlar dyiladi. Odatda o’zgarmas miqdorlarni *a, b, c, d, ...*, o’zgaruvchi miqdorlarni *x, y, z, u, v, . . .* harflari bilan belgilaydilar.

Matematikada ko’pincha o’zaro bir-biriga bog’liq ravishda o’zgaradigan miqdorlar bilan ish ko’riladi. Yuqoridagi misollarimizda doiraning yuzi uning radiusining o’zgarishiga qarab o’zgaradi, ya’ni doiraning radiusi ortsa, yuzi ham ortadi, kamaysa kamayadi. Xuddi shuningdek, kvadratning tomoni bilan yuzi orasida ham shunday bog’lanish bor. Kvadratning yuzi uning tomoniga bog’liq ravishda o’zgaradi.

Agar x miqdorning X sohadagi har bir qiymatiga biror f qonuniyatga ko’ra y miqdorning Y-sohadan aniq bir qiymati mos keltirilsa, y miqdor x miqdorning X-sohadagi funksiyasi deyiladi va $y=f(x)$ kabi yoziladi.

Bu holda x - argument yoki erkli o’zgaruvchi, y - esa funksiya yoki erksiz o’zgaruvchi deyiladi. Agar y x ning funksiyasi bo’lsa, u holda x va y lar orasidagi bog’lanish funksiyali bog’lanish deyiladi va quyidagicha yoziladi: $y=f(x)$, $y=q(x)$, $y=\varphi(x)$ va hokazo. Agar yuqoridagi misollarga e’tibor bersak, doiraning yuzi radiusning funksiyasi, kvadratning yuzi tomonining funksiyasi ekan.

Argument qabul qilishi mumkin bo’lgan qiymatlari to’plami funksiyaning aniqlanish sohasi, funksiyaning o’zi qabul qilishi mumkin bo’lgan qiymatlari to’plami funksiyaning o’zgarish sohasi yoki qiymatlari to’plami deyiladi.

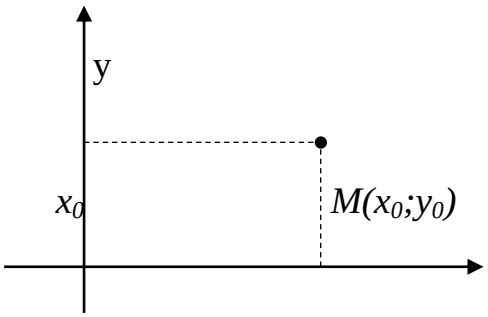
Funksiya sharoitiga qarab jadval, analitik va grafik usullar bilan berilishi mumkin.

Funksiya jadval usulida berilganda, argumentning ma’lum tartibdagi x_1, x_2, x_3,... x_n,... qiymatlari va funksiyaning ularga mos keluvchi y_1, y_2, y_3, ... ,y_n, ... qiymatlari jadval holida beriladi:

X	x_1	x_2	x_3	...	x_n	...
Y	y_1	y_2	y_3	...	y_n	...

Funksiyalarning jadval usulida berilishiga misol qilib kvadratlar, kublar, kvadrat ildizlar jadvallarni ko’rsatish mumkin. Bu usuldan ko’pincha miqdorlar orasida tajribalar o’tkazishda foydalaniladi.

To’g’ri burchakli koordinatalar sistemasida nuqtaning vaziyati quyidagicha aniqlanadi. Faraz qilamiz, to’g’ri burchakli koordinatalar sistemasi olingan tekislikda ixtiyoriy M nuqta berilgan bo’lsin. Shu nuqtadan koordinata o’qlariga perpendikulyarlarning absissalar o’qidagi proeksiyasiga mos keluvchi son uning absissasi, koordinatalar o’qidagi proeksiyasiga mos keluvchi son esa uning ordinatasi deyiladi va $M(x_0,y_0)$ tartibida yoziladi.

O y_0 x

Demak, to’g’ri burchakli koordinatalar tekisligida har qanday bir juft ma’lum tartibda berilgan son bilan aniqlanar ekan. Xuddi shuningdek, har qanday bir juft songa koordinatalar tekisligida bitta nuqta mos keladi.

Funksiyaning grafik usulda berilishi. $y=f(x)$ funksiyaning grafigi deb koordinatalari $y=f(x)$ ni to’g’ri tenglikka aylantiruvchi tekislikdagi barcha nuqtalar to’plamiga aytiladi. Agar funksiyaning grafigi tasvirlangan bo’lsa, funksiya grafik usulda berildi deyiladi.

Endi savol tug’iladi, har qanday egri chiziq biror funksiyani ifodalaydimi? Buni aniqlash uchun egri Oy o’qiga parallel to’g’ri chiziqlar chizamiz, agar bu to’g’ri chiziq egri chiziq bilan kamida ikki nuqtada kesishsa, grafik funksiyani ifodalamaydi, agar bitta nuqtada kesishsa funksiyani ifodalaydi.

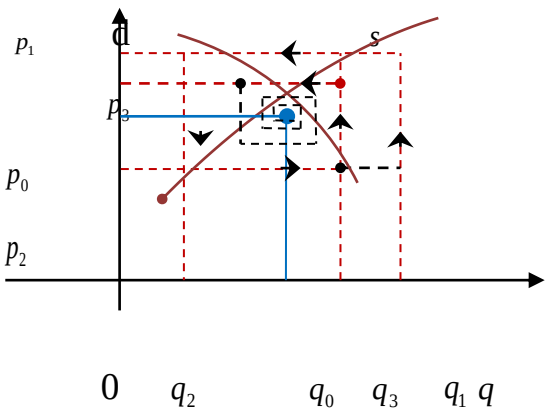
Formula yordamida berilgan funksiyalarga analitik usulda berilgan deyiladi. Masalan, $y=x^2$, $y=kx+b$, $y=a^x$, $y=lgx$, $y=sinx$, $y=tgx$, $y=2x^3-x+4$ funksiyalar analitik usulda berilgan. Agar analitik usulda berilgan funksiyaning aniqlanish sohasi to’g’risida alohida shart qo’yilmagan bo’lsa, u holda $y=f(x)$ da o’ng tomonda turuvchi ifoda ma’noga ega bo’ladigan x ning qiymatlari olinadi. Masalan, agar $y=x^2$ ni kvadratning tomoni bilan yuzi ifodalovchi bog’lanish sifatida olsak, u holda aniqlanish sohasi barcha musbat sonlardan iborat bo’ladi.

Funksiya uzluksizligining xossalaridan biri (ildiz haqidagi teorema) bozorning matematik modelida o’zining ajoyib tadbiqiga egadir. Ma’lumki, talab va taklif – bu bozorning asosiy munosabatlari kategoriyasidir. Ular juda ko’p faktorlarga bog’liq bo’lib, mahsulot narxi – bu faktorlarning asosiysidir. p orqali mahsulotning narxini, d orqali talab hajmini, s orqali taklif miqdorini belgilaymilik(bu harflar so’zlarining birinchi harflaridir: $price$ – narx, $demand$ – talab, $supply$ – taklif). Yetarli kichik p narxlarda $d(p)-s(p)>0$ (talab taklifdan ustun), katta p narxlarda esa teskarisi, ya’ni $d(p)-s(p)<0$ bo’ladi. $d(p)$ va $s(p)$miqdorlarni narxning funksiyalari deb hisoblab, ular uchun shunday p_0 narx mavjudki, bunda $d(p_0)=s(p_0)$ bo’ladi, ya’ni talab taklifga teng degan holatga duch kelamiz. Bunday p_0 narx muvozanat narx, shu narxdagi talab va taklif bozorning muvozanat nuqtasi deyiladi.

Bozorning asosiy masalalaridan biri – bu muvozanat narxni o’rnatishdir. Muvozanat narxni topish uchun o’rgimchak ini modeli deb ataluvchi sodda modelni qaraymiz. U ma’lum mahsulot uchun sotuv hajmi va narxining regulyar takrorlashuvchi siklik o’zgarishi fenomenini tushuntirib beradi.

Faraz qilaylik, mahsulot ishlab chiqarish hajmi haqidagi qaror oldingi davrdagi mahsulot narxiga bog’liq holda qabul qilinsin.

Quyidagi rasmdagi holatni tahlil qilamiz:

Dastlabki nuqtada mahsulotning taklif hajmi q_1 bo’lib, u mahsulotning oldingi davrdagi p_1 narxiga bog’liq holda tanlangan. Bu narx muvozanat narxdan yuqoriligi sababli d talab chizig’i bo’yicha unga bo’lgan xarid hajmi q_2 boladi.

Bozor holati haqidagi ma’lumotdan foydalanib ishlab chiqaruvchi mahsulot narxini p_2 miqdorgacha tushurishga majbur bo’ladi. p_2 muvozanat narxdan past bo’lgani uchun mahsulotga bo’lgan talab q_3 miqdorgacha ortadi. s taklif chizig’i bo’yicha bu miqdorga p_3 taklif narxi mos keladi va h.k. Bu holda spiral (q_0, p_0) bozorning muvozanat nuqtasiga yaqinlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847 sonli Farmoni.
2. Kuchkarov M.U. Oliy ta’limda matematikaning tatbiqiy masalalaridan foydalanishning pedagogik jihatlari/ O'zbekiston olimlarining ilmiy-amaliy tadqiqotlari jurnali/ 2023yil 2-tom.
3. M. Kuchkarov, S. Khakimov Systematic use of mathematical concepts in professional training of students/ BIO Web of Conferences/ EDP Sciences. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3586–3588. https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.445
4. Zulfikharov I.M., Kuchkarov M.U. Organization of educational activities in mathematics in higher educational institutions theoretical-methodological analysis/ Journal of Advanced Scientific Research. Vol. 3 No. 1 (2023): //ISSN:0976-9595

IQTISODIYDA UCHRAYDIGAN BAZI MUAMMOLI MASALALARNI CHIZIQLI DASTURLASH MASALASI YORDAMIDA SIMPLEKS USULIDA YECHIMLARINI TOPISH

Kamoldinov Sardorbek Maxammadsobir O‘g‘li
O‘qituvchi assistent
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Kamoldinovs03@gmail.com

Kirish

Ma’lumki, miqdoriy usul va modellar nazariyasi hamda qo‘llanishiga doir masalalar chiziqli dasturlash masalasiga keltirilib hal qilinadi. Aniqlik sharoiti deganda, sistema boshqaruvining barcha parametr va shartlari aniq bo‘lgan, ya’ni hech qanday tasodifiylik ta’siri bo‘lmagan hol tushuniladi. Bunday masalalarda chiziqli optimizatsiyalash usuli qo‘llanilib, bunda ishlab chiqarishning optimal rejasini tuzish, savdo, xarid yoki tashish optimal hajmini aniqlash, optimal moliyaviy rejalashtirish va shu kabi maqsadlar ko‘zlanadi. Rejalashtirish boshqaruvning asosiy funksiyalaridan biridir.

Agar chiziqli dasturlash masalasining matematik modelidagi o‘zgaruvchilar soni ikkidan ortiq bo‘lgan taqdirda (ba’zi hollar bundan mustasno) masalani grafik usulda yechish imkoniyati bo‘lmaydi. Bunday masalalarni yechishda simpleks usulidan foydalaniladi.

Simpleks usuli – chiziqli dasturiy masalasining maqsad funksiyasi optimal (maksimal yoki minimal) qiymatini qabul qilmaguncha, bir bazis yechimdan (yechimlar ko‘pburchagining bir uchidan) boshqa yechimga ketma-ket o‘tish usulidir.

Bizga n o‘zgaruvchili m ta tenglamalar sistemasi berilgan bo‘lsin:

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + ... + a_{1n}x_n = b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + ... + a_{2n}x_n = b_2 \\ \qquad\qquad ..... \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + ... + a_{mn}x_n = b_m \end{cases} \qquad (1)$$

Chiziqli dasturlash masalalarida $A = (a_{ij})$ $(i = 1, 2, ..., m;\ j = 1, 2, ..., n)$ matritsaning rangi $r = m$ bo‘lib, $m < n$ bo‘lgan holat qiziqish uyg‘otadi.

Agar (1) sistemaning m ta o‘zgaruvchilari oldidagi koeffisiyentlardan tuzilgan matritsaning determinanti noldan farqli bo‘lsa, bunday o‘zgaruvchilarga basis o‘zgaruvchilar deyiladi.

Qolgan $n - m$ o‘zgaruvchilarga esa ozod yoki nobazis o‘zgaruvchilar deyiladi.

Agar (1) sistemaning $(x_1, x_2, ..., x_n)$ yechimlari $x_j \geq 0$ $(j = 1, 2, ..., n)$ shartni qanoatlantirsa, bunday yecimlarga mumkin bo‘lgan yechimlar, aks holda mumkin bo‘lmagan yechimlar deyiladi.

Nobazis o‘zgaruvchilar nolga teng bo‘lgan sistemaning yechimiga bazis yechim deyiladi.

Tahlil va natijalar

Hisoblashlarda qulaylik yaratish maqsadida simpleks usulning jadval ko‘rinishdagi ifodasi maqsadga muvofiqdir.

Simpleks jadval. Chiziqli dasturlash masalalsini simpleks usulida yechishda quyidagi algoritmga amal qilinadi.

1-qadam. Boshlang‘ich simpleks jadvalni qurish;

2-qadam. Yechimni optimallikka tekshirish. Optimal yechim topilganda jarayonni tugallash;

3-qadam. Optimallikka yo‘naltiruvchi holatni topish;

4-qadam. Yangi yechimga o‘tish va 2-qadamga qaytish.

Simleks jadvalning umumiy ko‘rinishi 1-jadvalda keltirilgan (m – shartlar soni, n – o‘zgaruvchilar soni)

B	C_b	P_0	**Maqsad funksiya**							
			x_1	x_2	…	x_n	s_1	s_2	…	s_m

Bazis o‘zaruvchilar	Maqsad funksiyaning bazisga kirgan koeffisiyentlari	Bazis o‘yechim qiymatlari	Masala shartlarining koeffisiyentlari
F_j			$C_j - F_j$ **satrini aniqlash**
$C_j - F_j$			**Optimallik mezonini aniqlovchi satr**

1-jadval. Simpleksning jadval ko‘rinishi

• Jadvalning birinchi satrida barcha (asosiy va qo‘shimcha) o‘zgaruvchilar qayd qilinadi;

• Jadvalning B harfi bilan ajratilgan birinchi ustunida bazis o‘zgaruvchilar keltiriladi.

• Jadvalning ikkinchi satrida 3-katakdan boshlab maqsad funksiyasining koeffisiyentlari keltiriladi.

• C_b ustunda bazisga kirgan o‘zgaruvchilarning koeffisiyentlari joylashtiriladi (oxirgi ikki satrdan tashqari).

• Bazis o‘zgaruvchilar uchun ajratilgan satrlarda shartlarning koeffisiyentlari keltiriladi.

• P_0 ustunda bazis o‘zgaruvchilarning qiymatlari joylashadi

• Oxirgi $C_j - F_j$ satr optimallik mezonini aniqlashga qaratilgandir.

• F_j satirdagi ma’lumot yordamida oxirgi $C_j - F_j$ satr hisoblanadi bu satrning oxirgi katagida maqsad funksiyasining joriy qiymati joylashadi.

$$\begin{cases} -2x_1 + x_2 \le 2 \\ -x_1 + x_2 \le 14 \\ x_1 \le 3 \end{cases}$$

$$x_j \ge 0, \quad x_j = \overline{1,2}$$

$$F = x_1 + 2x_2 \to \max$$

Masalani kanonik ko‘rinishga keltirish uchun quyidagi qo‘shimcha x_1, x_2 x_5 o‘zgaruvchilar kiritamiz:

$$\begin{cases} -2x_1 + x_2 + x_3 \le 2 \\ -x_1 + x_2 + x_4 \le 14 \\ x_1 + x_5 \le 3 \end{cases}$$

$$x_j \ge 0, \quad x_j = \overline{1,2}$$

$$F = x_1 + 2x_2 \to \max$$

Boshalng‘ich simpleks jadvalni qurish

Yuqorida keltirilga misolimizning simpleks jadvalini quraylik. Maqsad funksiyasini

$$F = -x_1 - 2x_2 + 0(x_3 + x_4 + x_5) \to \min$$

ko‘rinishda yozib olib, (2) sistemani inobatga olgan holda boshlang‘ich jadvalni quyidagicha to‘ldiramiz

B	C_b	P_0	P_1	P_2	P_3	P_4	P_4	**a/k**
P_3	**0**	**12**	**-2**	**1**	**1**	**0**	**0**	**12′**
P_4	**0**	**14**	**-1**	**1**	**0**	**1**	**0**	**14**
P_5	**0**	**3**	**1**	**0**	**0**	**0**	**1**	**0**
F_j		**0**	**-1**	**-2**	**0**	**0**	**0**	
$\Delta_j = C_j - F_j$			**1**	**2′**	**0**	**0**	**0**	**0**

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Raimova G., Dalaboyev U. Optimal qarorlar qabul qilish usullari. Chiziqli dasturlash. Darslik. T.: 2022. 240 b.

2. Xashimov A.R., Sotvoldiyev A.I., Xujaniyozova G.S., Xolbozorov Q.X. Iqtisodchilar uchun matematika. 1-modul (chiziqli algebra asoslari va uning iqtisodiyotga tatbiqlari). Darslik. T.: “Nihol-print” OK. 2022. 316 bet.

3. Sotvoldiyev A.I., Xidirov N.G‘. Dinamik modellarni iqtisodiyotda qo‘llanilishi. Science and education scientific journal. Tashkent. 2022. Vol. 3, No. 3. pp. 1-10.

4. Sotvoldiyev A.I., Turdiyev Sh.R. Hayot sifatini baholashning optimal usullari. Ilmiy tadqiqot va innovatsiya ko‘p tarmoqli ilmiy jurnal. Toshkent. 2022. 1-tom, 6-son. 31-35 betlar.

II SHO‘BA - HUDUDLARNING TABIIY-IQLIM SHAROITI. MEHNAT RESURSLARINI HAMDA NISBIY USTUNLIKLARINI INOBATGA OLGAN HOLDA IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ ОМИЛЛАРИ ВА УЛАР САМАРАДОРЛИГИ ТАҲЛИЛИ

Салиев Боходир Комилович
ТДИУ, и.ф.н, доцент

Аннотация: *Мақолада миллиймизни иқтисодий ўсишининг барқарорлигини таъминловчи ва унга таъсир этувчи турли омилларни ҳисобга олувчи эконометрик моделини такомиллаштиришга ҳаракат қилинган.*

Калит сўзлар*: иқтисодий ўсиш, омил, инвестиция, эконометрик модел, капитал қайтими,*

Мамлакатимиз иқтисодиёти тараққиётининг ҳар бир босқичида макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсишни таъминлаш унинг асосий устивор йўналишларидан бири қилиб белгилаб келинади. Бу эса иқтисодиётимизнинг барча соҳаларини мутоносиб ривожлантириш ва ишлаб чиқарувчи кучлардан самарали фойдаланиш билан боғлиқ. Бу масалани ҳал қилиш, бир томондан унинг манбаларини чуқур, атрофлича ўрганишни, иккинчи томондан, эса унинг даражасига таъсир кўрсатувчи жуда кўп турдаги объектив ва суъектив омилларни ҳисобга олишни таказо килади.

Миллий иқтисодиётимиз ривожланиш даражасидаги ўзгаришларни, уларнинг келтириб чиқарувчи (объектив ва субъектив) сабабларни ўрганиш, улар орасидаги ўзоро боғлиқликларни аниқлаш ва ўлчашда, ҳамда самарадорлик даражасини баҳолашда эконометрик моделлардан фойдаланиш муҳим рол ўйнайди. Эконометрик моделлардан фойдаланиш, оддий ананавий усуллардан фойдаланишга нисбатан афзаллиги, унинг ёрдамида кўплаб омилларни таъсирини ўлчаш ва баҳолаш имконияти катталигидир.

Мамлакатимизда иқтисодий ўсиш сабабларини ўрганиш, уларни баҳолаш ҳамда унинг истиқболини белгилаш масаласида қатор тадқиқотлар ўтказилган ва ўтказилаётган бўлсада, бу масала кун тартибида турган энг асосий, долзарб масалалардан бири сифатида қолиб келмокда. Чунки, иқтисодий ўсиш масаласи жуда кўп қиррали бўлиб, унинг барча томонларини тўла ҳисобга олиш имконияти чегаралангандир.

Ўрни келганда шуни алоҳида такидлаш лозимки, миллий иқтисодиётнинг ўсиш масалаларига бағишланган қатор тадқиқотлар ўтказилган ва турли моделлар тавсия қилинган бўлсада, ушбу тадқиқотларда иқтисодий ўсишни таъминловчи омилларнинг ўзоро боғлиқ ҳолда ўрганиш ва уларни ролига умумий ҳолда баҳолашга кам эътибор қаратилган.Улар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- инвестицияларниг миллий ва хорижий секторлар бўйича тақсимоти ва иқтисодий ўсишдаги улуши масаласи;

- инвестицияларни ўсиши натижасида меҳнат унумдорлиги ошиши ва меҳнат бандлиги даражасини ўзгариши масаласи;
- миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига истеъмол ва жамғарма, капитал ва меҳнат омилларини, миллий ва хорижий инвестицияларни комплекс баҳолаш.

Ушбу вазиятларни ҳисобга олиб биз миллий иқтисодиётимизни барқарор ўсишини таъминловчи омилларни эконометрик моделини такомиллаштиришга ҳаракат қилдик. Иқтисодиётга таъсир этувчи омилларни ҳар томонлама асослаш, унинг миқдорий жиҳатдан ифодаловчи қийматларни аниқлаш ҳамда уни бошқа омиллар таъсиридан ажратиб олиш (элиминатсия жараёни) эконометрик моделларни тузиш ва уларни такомиллаштиришнинг энг мураккаб босқичи ҳисобланади.

Миллий иқтисодиётни ўсишини таъминловчи эконометрик моделларни тузиш ва такомиллаштиришда биз асосий эътиборни қуйидагиларга қаратдик:

биринчидан, мавжуд эконометрик моделларнинг ҳусусиятини ўзгартирмаган ҳолда секторлар, миллий иқтисодиёт бўйича таҳлил қилиш учун мослаштиришга;

иккинчидан, инвестиция омилини секторлар бўйича иқтисодий ўсишдаги улушига капитал қайтими таъсирини аниқлашга ва

учинчидан, меҳнат унумдорлигини ўстиришда хорижий инвестициялар хажмини ошиб бориши таъсирини аниқлашга хакракат килдик.

Иқтисодий ўсиш омиллари самарадорлигини таҳлил қилиш ва баҳолаш учун қуйидаги эконометрик моделлардан фойдаланиш тавсия этилади:

1) иқтисодий ўсишнинг эришилган даражасига янгидан киритилаётган инвестициянинг солмоғи ва самарадорлиги таъсирини аниқлаш учун қуйидаги моделдан фойдаланиш мумкин:

$$Y = [(s(1-r)) * (1-n)A^*] + [(s(1-r)) * nB^*].$$

бу ерда, **Y**– иқтисодий ўсиш даражаси; s–ялпи жамғарма меъёри; r–оралик махсулотини ЯИМдаги улуши; n–жами инвестициялар таркибида хорижий инвестициялар улуши; A^* ва $\mathbf{B}^*$ - миллий ва хорижий секторлар инвестициясини капитал кайтими.

Таклиф қилинаётган моделнинг бошқа авторлар томонидан тавсия қилинган моделлардан фарқли томони шундаки, бу ерда миллий ва хорижий секторлар инвестициясининг улиши алоҳида ҳисобга олинган.

2) тармоққа янги киритилган инвестицияни иқтисодий ўсишга қўшган улушини аниқлаш учун қуйидаги моделдан фойдаланиш мумкин:

$$y = s(1-r)[(1-n)\sum_{j=1}^{m} a_j A_j + n\sum_{j=1}^{m} b_j B_j].$$

бу ерда, A_i ва B_i–миллий ва хорижий секторларнинг j-чи тармоғини капитал қайтими; α_j ва β_j –иқтисодиётга қилинган миллий ва харижий инвестициялар таркибида j-чи тармоққа қилинган инвестицияни солмоғи; m–тармоқлар сони.

Бу ерда ҳам миллий ва хорижий инвестициялар ҳисобга олинган бўлсада, бизнинг иқтисодиётимизда хорижий инвестициянинг улуши саноат тармоғидан ташқари бошқа тармоқларда ўта кичик улушда эканлигини ҳисобга олиб, жами инвестицияни тармоқларда миллий деб белгилаб оламиз, у ҳолда формулани кўриниши

$$y = s(1-r)\sum_{j=1}^{m} a_j A_j$$

кўринишга келади.

3) капитал қайтими ва инвестициялар солмоғини ҳисобга олган ҳолада иқтисодий ўсиш истиқболини белгилаш учун қуйидаги эконометрик моделдан фойдаланишни тавсия этамиз:

$$Y_F = Y_S + S(1-r)(A^* - B^*)((1-n)_F - (1-n)_S),$$

Юқорида келтирилган эконометрик моделлар миллий иқтисодиётимизни барқарор ўсишини атрофлича баҳолаш имконини беради. Шу билан бирга, миллий иқтисодий тизим ҳусусиятларидан келиб чиқиб иқтисодий ўсиш омилларини самарадорлигини ошириш учун инвестиция омилининг иқтисодий ўсиш суръати асосидаги самарали кўрсаткичини ишлаб чиқиш ва бандлик даражасини ўстириш учун зарурий капитал омилининг ўсиш суръатини ўзгариш кўрсаткичини ҳисоблаб топиш учун ҳам имконини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мадраҳимов У.А. Ўзбекистонда барқарор иқтисодий ўсиш сифатини ошириш йўллари. И.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертатсия автореферати. – Т., 2017

2. Мадрахимов У.А., Салиев Б.К. Вопросы совершенствования моделирования факторов экономического роста. Международная конференция РНХА.Т., 2007

3. Solow, Robert M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. // Quarterly Journal of Economics 70 (February), 1956

КИЧИК БИЗНЕСНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК ЎРНИ ВА РОЛИ

Сатвалдиев Азизжон Аҳмаджонович,
ТДИУ, Андижон факультети Маънавият ва ёшлар ишлари бўйича декан ўринбосари психология фанлари фалсафа доктори(PhD) доцент,

Кичик оилавий бизнес- тадбиркорлик фаолиятининг дунёда энг кенг тарқалган ва кўп асрлик анъаналарга таянувчи шаклидир. Ривожланган бозор иқтисодиётига эга бўлган мамлакатларда оилавий фирмалар, жамият фаровонлиги ва ривожланишининг асосини ташкил қилади, ишлаб чиқариладиган товарлар ва кўрсатиладиган хизматларнинг каттагина қисми

унинг зиммасига тўғри келади. Шу билан бирга кичик оилавий бизнесни ривожлантириш мамлакат учун нафақат иқтисодий, балки ижтимоий ва сиёсий жиҳатдан ҳам катта аҳамиятга эга. Ҳаттоки у кичик бўлсада, ўз бизнесига эга бўлган оилада интилгани мақсад, фарзандларини ўстиргани сабаб, мерос қилиб қолдиргани нарса мавжуд бўлади. Шундай қилиб мамлвкатда аста секинлик билан ўзи учун ишлай олувчи ва шу билан бир вақтда давлатга ҳам салмоқли даромад келтирирувчи мулкдорларнинг ўрта синфи шаклланади. Ўрта синф – жамиятнинг ижтимоий ва сиёсий барқарорликнинг асоси.

Ўзбекистон Республикаси”Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги қонунининг кучга киритилиши (Конун 2012 йилнинг 24- апрелидан бошлаб кучга кирди) мамлакатимизда кичик оилавий бизнес ривожлантириш учун ҳуқуқий асосини яратди.

Оила хонадонда эр-хотин ва болаларнинг манфаатини уйғунлаштиради, уларнинг саъй-харакатига умумий йўналиш беради. Шу боис рўзғор юритишнинг бир катор тамойиллари борки, уларга риоя қилиш керак бўлади.

Биринчи тамойил - оиланинг хатти-харакати барча оила аъзолари талаб эхтиёжини қондиришга бўйсуниши талаб қилинади.

Иккинчи тамойил - оиланинг иқтисодий фаолиятига оид қарори демократик асосда қабул қилиниши керак. Агар бу қарор оиланинг айрим аъзоси томонидан қабул қилиниб ижро этилса, у холда хам бошқа оила аъзоларининг манфаатларини кафолатлаши талаб қилинади.

Учинчи тамойил - оила иқтисодий рационализм қоидасига риоя этиши керак, яъни оила ўз фаровонлигини оширишнинг энг нафли йўлидан бориши керак.

Туртинчи тамойил - альтернатив (мукобил) танлов қоидасига амал қилиш керак. Оиланинг эхтиёжи кўп бўлади, лекин унинг топган даромади чекланган холда бўлиб, хамма эхтиёжларни қондиришга етмайди. Шу боис, эхтиёжларнинг энг зарури танлаб олиниши ва улар кам сарф билан қондирилиши лозим булади.

Бешинчи тамойил - иктисодий компромисс (муросага келиш) қоидасига амал қилиш. Бунда оила аъзолари оила фаровонлигини ошириш учун ким нима иш қилиши, кимнинг индивидуал эхтиёжини қачон қондириш ҳақида бир қарорга келиши ва уни ҳамжиҳатлик билан амалга ошириши талаб қилинади. Оиладаги компромиссни уйнинг ёши улуғлари (ота, она, қайнота, қайнона, ака, опалар) хал этиши мумкин.

Олтинчи тамойил - оила даромадлари ва харажатларини режалаштириш, уларнинг бир-бирига мувофиклигини таъминлаб, оила бюджетидаги камомадга йўл қўймаслик. Ушбу тамойиллар оиланинг аҳл ва баркамол бўлишини, оила турмушини муттасил яхши бўлишини таъминлашга қаратилади.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар ва иқтисодиётни барқарор юқори суръатларда ривожлантириш натижасида ахоли турмуш даражаси муттасил ошиб, оилаларнинг иқтисодий асослари янада мустахкамланиб бормоқда. Ўтган 22 йиллик мустақил тараққиёт даврида Ўзбекистон иқтисодиёти 4,1 баробарга ўсди. Аҳоли жон бошига нисбатан усиш

3 баробардан зиёдни ташкил этди. Бунинг оқибатида аҳолининг реал ялпи даромадлари жон бошига 8,2 баробар ошди. Бугунги кунда ҳар учта оиланинг биттаси шахсий енгил автомобилга эга. Хар 100 та оилага ўртача 80 та холодильник, 146 та телевизор тўғри келмоқда. Шунингдек, аҳолининг кир ювиш машиналари, чангютғич, микротўлқинли печ, шахсий компьютер ва бошқа зарур воситалар билан таъминланиш даражаси ортиб бормоқда. Аҳолининг истеъмол харажатлари 2013 йилда 2000 йилга нисбатан 9,5 баробар ошди. Сўнгги йилларда аҳоли жон бошига тўғри келадиган энг муҳҳим озик-овкат ма^сулотлари буйича истеъмол ҳажми муттасил ўсиб бормоқда. Мустақиллик йилларида гўшт истеъмоли 1,4 марта, сут - 1,3 марта, сабзавот ва полиз махсулотлари - 2,6 марта, мевалар истеъмо-ли 6,4 марта ошди.

Ўзбекистонда аҳоли даромадлари ва турмуш даражасининг муттасил ўсиб, оилалар иқтисодий асосларининг мустахкамланиб боришида мамлакатимизда юқори ва мутаносиб иктисодий ўсишнинг таъминланганлиги, ишбилармонлик-бизнес юритиш учун амалий қулай шароитнинг яратилганлиги, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни хар томонлама қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, ижтимоий сохани ривожлантириш, иш жойларини шакллантириш ва аҳоли бандлиги, уй-жойлар куриш ва ахоли пунктларини ободонлаштириш, таълим-тарбия ва соғлиқни сақлаш тизимини янада ислоҳ этиш ва такомиллаштириш борасида амалга оширилаётган кенг кўламли чора-тадбирлар мухим омиллар бўлиб хизмат қилмоқда.

Оила ўз мақомига кўра бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодий фаолият сохаларида турлича иштирок этади. Ишлаб чикариш билан бевосита ўз номидан шуғулланувчи оилалар борки, улар оилада якка тартибда ишловчилар, оилавий дехкон ва фермер хўжаликлари, кичик оилавий фирмалар, хунармандчилик корхоналаридан иборатдир. Айни вақтда шундай оилалар хам борки, уларнинг вакиллари турли фирма, корхона ва хўжаликларда ёлланган ходим сифатида ишлаб чиқаришда қатнашадилар, шу билан бирга майда тижорат билан хам шуғулланадилар. Яна бир тоифа оилалар борки, улар бир вақтнинг ўзида ишлаб чиқаришда ва ўз хўжалигида мехнат қилиб пул топадилар. Масалан, турли корхоналарда мехнат билан банд бўлган ишчилар ўз ёрдамчи (томорка, дехкон) хужаликларида хам мехнат қиладилар.

Мамлакатимизда оилавий тадбиркорликни ривожлантиришнинг хуқуқий-меъёрий Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оклаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. / Мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг мухим устувор йуналишларига бағишланган Вазирлар Махкамасининг мажлисидаги маъруза. // "Халк сузи", 2014 йил 18 январь асосларининг яратилганлиги учун хам тадбиркорликнинг ушбу шакли кенг ривож топмоқда. Бунинг натижасида оилалар даромадлари таркибида тадбиркорликдан олинаётган даромадлар аҳоли ялпи даромад-ларининг ярмидан зиёдини ташкил этмокда. Холбуки, Мустакил Давлатлар Хамдустлиги мамлакатларида бу курсаткич уртача 20-25 фоиздан ошмайди2.

Оилавий тадбиркорликнинг ахамияти кат-та. Биринчидан, у ахоли учун зарур булган махсулот ва хизматларни яратади, иккин-чидан, оиладаги ишчи кучини мехнат билан банд этиб, оилага уз- узини даромад билан таъминлаш имконини яратади. Оилавий тадбиркорликнинг бир катор афзалликлари борки, булар уни ракобатбардош килади:

1) оилавий тадбиркорлик кичик булгани сабабли катта капитал талаб килмайди, уни бошлаш учун пул топиш енгил булади;

2) оилавий тадбиркорлик оиланинг ихтиёридаги кўчмас мулкка таянади, у уйда юритилгани учун капитал қурилиш ёки жойи ижарага олишни талаб қилмайди;

3) оилавий тадбиркорлик оммавий истеъмол учун эмас, балки махаллий бозордаги сайланган истеъмолчилар учун ишлайди. Унинг бозори кичик булгани учун рақобатга кам йўликади;

4) оилавий тадбиркорлик кўпрок қўл меҳнатини талаб қилувчи махсулот ва хизматларни арзон ишлаб чиқаришга мосланади;

5) оилавий тадбиркорлик оиладаги бекор турган меҳнат захираларига таянади, яъни бекалар, болалар ва қариялар кўмагида юритилади, натижада иш кучи ёллаш зарурияти камаяди.

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, шу жумладан, оилавий тад-биркорликни молиявий қўллаб-қувватлашга катта эътибор қаратилмокда. Жумладан, 2012 йил давомида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига ажратилган кредит маблағлари хажми 5 трлн 346 млрд сўмни (2011 йилга нисбатан 130%) ташкил этди, шу жумладан: 48,5 млрд сўм касб-хунар коллежлари битирувчиларига ўз бизнесини очиш ҳамда олинган замонавий билим ва кўникмаларни амалиётга татбик этиш учун; 80,1 млрд сўм - ёш оилаларга тадбиркорлик фаолиятини бошлаш ва ривожлантириш учун; 618,0 млрд сўм - хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси ривожини янада қўллаб-қувватлаш мақсадида кичик бизнес ва хусу-сий тадбиркорлик субъектлари учун; 491,7 млрд сўм - аёлларни тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш ва уларнинг фаолиятини ривожлантириш учун ажратилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 19 февралдаги "Соғлом бола йили Давлат дастури тўғрисида"ги қарорининг қабул қилиниши оилада соғлом муҳитни, унинг иктисодий ва маънавий-аҳлокий асосларини мустахкамлашда муҳим аҳамиятга молик бўлди. Мазкур дастурда оилада меҳр-оқибат ва ўзаро хурмат муҳити, юксак аҳлокий ва маънавий қадриятларни барқарор қилиш, ёш оилаларни моддий қуллаб-қувватлаш, оналик ва болаликни муҳофаза килиш, она ва бола саломатлигини мустаҳкамлаш, хотин-кизларнинг ўз иқтидорларини руёбга чиқаришлари учун зарур шароитлар яратиш, уларнинг кундалик рўзғор юмушларини енгиллаштириш каби биринчи даражали вазифалар белгиланган.

Эндиликда, оиланинг ижтимоий-иктисодий асосларини янада мустаҳкамлаш, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш учун куйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади:

- иқтисодиётни модернизация қилиш ва ислох этишни изчил давом эттириш негизида баркарор иқтисодий ўсишни таъминлаш асосида аҳоли даромадлари ва турмуш даражаси ҳамда сифатини ошириб бориш;

- оила институтини мустаҳкамлаш мақсадида ёшларни оила қуришга тайёрлаш учун ўрта умумтаълим мактабларининг юкори синфларида ҳамда ўрта махсус ва олий таълим муассасаларида оилага йигит ва қизларни босқичма-босқич тайёрлашга йуналтирилган махсус ққув ва факультатив курсларни жорий этиш;

- оила иқтисодиёти, уй хўжалиги, оила молияси ва рўзғор юритиш асосларига бағишланган мавзуларни ўрта умумтаълим мактабларида ўқитиладиган иқтисодий билим асослари фанлари ўкув режаларига киритиш, ушбу фанлар бўйича дарсликларни улар хисобига такомиллаштириш; иқтисодиёт йунлашидаги олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида "Микроиктисодиёт" фани доирасида "Оила ёки хонадон иқтисодиёти", "Оилавий тадбиркорлик", "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни бошкариш" каби маҳсус ўкув курсларини ўқитишни йўлга қўйиш шахар ва туманларда никоҳдан ўтиш учун ариза берган йигит ва қизлар учун "Оила-рўзғор юритиш асослари" буйича махсус қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш;

- никох тўй маросимларини ихчамлаштириш ва окилоналаштириш ҳисобига ёш оиланинг дастлабки мол-мулки ва сармоясини шакллантиришда йигит ва қиз ота-оналарининг ўзаро келишув асосида бахоликудрат иштирок этишлари;

- ёшлар фаолият қиладиган ташкилот ва корхоналардаги меҳнат муносабатларида ижтимоий шерикчилик тизимлари ривожланиб боргани сайин уларнинг ёш оилаларни моддий жихатдан қўллаб-қувватлашдаги иштирокларини кенгайтириб бориш.

Шунингдек, бизнинг фикримизча, республикамизда оналикни ва болаликни муҳофаза қилиш ва "Соғлом она - соғлом бола" дастурларини амалга ошириш борасида тўпланган тажрибалардан келиб чиққан холда, "Соғлом ва масъулиятли ота - мустаҳкам оила ва соғлом бола кафолати" тизимини ишлаб чиқиш ҳамда амалиётга қўллаш бугунги кунда долзарб аҳамият касб этмокда.

Фойдаланилган адабиётлар.

1.Каримова В. Гендер-менежмент. Ўқув қўлланма. – Т., 2010 – Б. 35.

2.Салаева М. Ўзбек оилаларида ота-она ва фарзандлар узаро муносабатларининг ижтимоий психологик хусусиятлари: Психол.фан. ном. даражасини олиш учун ёзилган дис. автореф. – Т.: 2005. – Б. 18.

3. А.Сатвалдиев. “Шахс маънавий маданиятини юксалтиришда таълим тизимини ўрни” ФарДУ Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуриш шароитида шахс маънавий маданиятини шакллантиришнинг фалсафий омиллари (2017-йил 31-май) 77-79 бетлар.

4. А.Сатвалдиев. Хусусий тадбиркорликда раҳбар аёл фаолияти муаммосининг ўрнини ўрганиш Наманган давлат университети “Ахборотномаси” 2021йил 1-сон 324-328 бетлар

SANOAT KORXONALARIDA IQTISODIY BARQARORLIK VA UNI TA’MINLASHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Ismoilova Gulshodaxon Kamoliddinovna
Farg‘ona Politexnika instituti assistenti
Sobirjonova Zulfiyabonu
Farg’ona Politexnika instituti talabasi
Tel: +998500036169
Email:gulshoda850@mail.com

Bozor iqtisodiyoti sharoitida sanoat korxonalari faoliyatining o'ziga xos xususiyati ularning barcha bozor sub'ektlari bilan doimiy aloqada bo'lishidir. Iqtisodiy faoliyat jarayonida tashkilotlar o'zlarining sheriklari, iste'molchilari, nazorat qiluvchi tashkilotlar va muvofiqlashtirish markazlari bilan mamlakat ichida va xorijda muntazam ravishda bevosita va bilvosita munosabatlarga kirishadilar. Uzoq muddatli hamkorlik qilish imkoniyati yoki ushbu munosabatlarning ishonchliligi tashkilotlarning iqtisodiy barqarorligi darajasi bilan belgilanadi, bu esa, o'z navbatida, tashqi muhitning korxona faoliyatiga ta'sirining o'ziga xos ko'rsatkichidir hisoblanadi. Sanoat korxonalarining barqaror iqtisodiy rivojlanishiga erishish hozirgi kunda mamlakatimiz iqtisodiyotining eng dolzarb muammolaridan biridir.

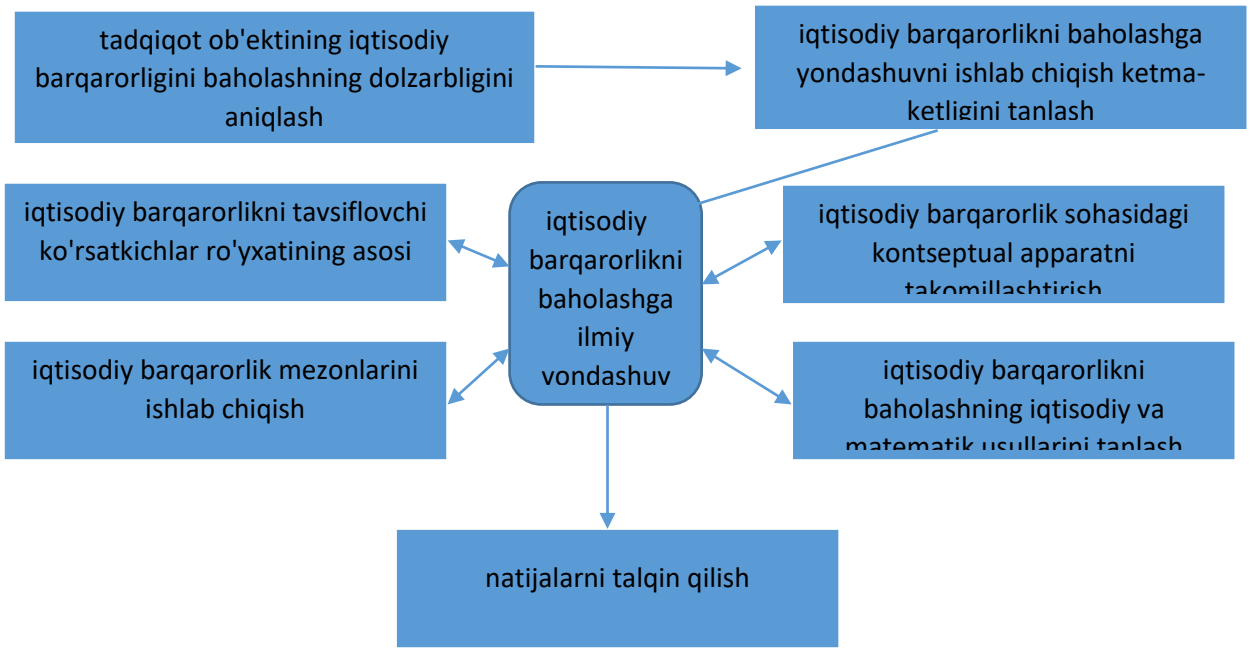
Iqtisodiy barqarorlik - mikrodarajada iqtisodiy jarayonlarning rivojlanish holatini aks ettiruvchi iqtisodiy kategoriya hisoblanadi.

Zamonaviy sharoitda har qanday xo'jalik sub'ektining hayotiyligi uning iqtisodiy barqarorligiga bog'liq. Iqtisodiy barqarorlik korxonaning turli xil tashqi va ichki ta'sirlar ostida o'z yaxlitligini saqlab qolish qobiliyatini, shuningdek, samarali rivojlanish qobiliyatini ko'rsatadi. Tashkilot, agar u iste'molchilar, mijozlar, yetkazib beruvchilar bilan o'z ishini iqtisodiy jihatdan samarali qursa, ishlab chiqarish va tijorat faoliyatini raqobatchilardan himoya qilsa, barqaror ishlashni, shuningdek, kelajakda iqtisodiy faoliyatni davom ettirishni ta'minlashi mumkin. Agar iqtisodiy tizim izchil rivojlanmasa va o'zining iqtisodiy salohiyatini oshirishga intilmasa, uning samarali ishlab chiqarish imkoniyatlari kamayadi.

Iqtisodiy barqarorlikning asosiy xarakteristikasi - bu kengaygan takror ishlab chiqarishni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektning shunday holatini saqlab qolishdir. Daromadlar xarajatlardan ko'p bo'lishi kerak va korxona byudjet oldidagi majburiyatlarini bajarishi mumkin.

Iqtisodiy barqarorlikni baholash jarayoni diagramma shaklida taqdim etilishi mumkin (1-rasm), unda iqtisodiy barqarorlikni baholashga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha harakatlar ketma-ketligi ko'rsatilgan.

Ko'pincha korxonaning barqarorligi uning moliyaviy holatining barqarorligi va bankrotlik ehtimoli bilan bog'liq. Iqtisodiy barqarorlikning bu ta'rifi mutlaqo haqqoniy emas. Moliyaviy komponent faqat korxona faoliyatining yakuniy natijalarini aks ettiradi.

1-rasm. Iqtisodiy barqarorlikni baholashga ilmiy yondashuv

Shu bilan birga, ma'lum natijalarga olib keladigan sabablar va shartlar, resurslar, shuningdek, tashkilotning ishlab chiqarish salohiyati hisobga olinmaydi. Moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish sanoat korxonasi uchun to'liq asosli boshqaruv qarorini ishlab chiqishga imkon bermaydi. Iqtisodiy barqarorlik moliyaviy barqarorlikka qaraganda ancha kengroq tushuncha bo'lib, u turli xil tashqi va ichki omillarning alohida elementlarga va umuman korxona iqtisodiyotiga ta'sirini ko'rsatadigan ajralmas xususiyatdir.

Zamonaviy iqtisodiy fan hali korxonaning iqtisodiy barqarorligining yagona kontseptsiyasini ta'minlamaydi. 1-rasmda iqtisodiy baholashning dolzarbligini aniqlash, harakatlar ketma-ketligini tanlash va ishlatiladigan tushunchalarni tushunish kerak. Muhim bosqich - iqtisodiy barqarorlik ko'rsatkichlari ro'yxatini asoslash va ularning mezonlarini ishlab chiqishdir. Shu bilan birga Iqtisodiy va matematik baholash modellarini shakllantirish imkoniyatini ko'rib chiqish juda muhimdir. Jarayonning yakuniy bosqichi iqtisodiy barqarorlikni baholash natijalarini sharhlash va ulardan foydalanish bo'yicha qarorlar qabul qilishdir.

Amaliy faoliyatda korxonaning iqtisodiy barqarorligini boshqarish zarurati mavjud. Bunday jarayonni shakllantirish iqtisodiy barqarorlik kontseptsiyasiga quyidagi omillar guruhlarini aniqlashni o'z ichiga oladi:

- iqtisodiy;
- ijtimoiy;
- ekologik;
- texnik;
- boshqaruvchi.

Korxonaning iqtisodiy salohiyati elementlari ro'yxati, ko'rsatkichlari va barqaror rivojlanishini ta'minlash yo'llari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Korxonaning iqtisodiy salohiyatining alohida guruhlari bo'yicha barqaror rivojlanish yo'nalishlari

Korxona salohiyatining elementlari	Barqaror rivojlanishni ta'minlash bo'yicha tadbirlar	Iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari
1	*2*	*3*
Moddiy resurslar	Resurs samaradorligini oshirish dasturlari	Mahsulotlarning moddiy iste'moli
Mehnat resurslari	Ta'lim va mehnatni tashkil etish darajasini oshirish	Mehnat unumdorligi
Asosiy vositalar	Ishlab chiqarishni tashkil etishni takomillashtirish	Kapital unumdorligi
Innovatsiyalar va menejment	Ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, ishlab chiqarishda innovatsiyalarni joriy etish	Ishlab chiqarish samaradorligi
Axborot resurslari	Korxona axborot tizimlarini takomillashtirish	Axborot tizimlariga asoslangan innovatsiyalarni joriy etish tezligi
Ekologiya	Cheklangan salbiy ta'sir dasturlarini amalga oshirish (atrof-muhit bo'yicha)	Belgilangan me'yorlardan oshib ketish uchun jarimalarning mavjudligi

Iqtisodiy barqarorlik omillarini korxona faoliyat sohalari, ta'sir qilish xususiyati va nazorat qilish imkoniyatlarini hisobga oladigan belgilarga ko'ra quyidagicha ajratish mumkin (2-jadval).

Tasniflash belgilari	Faktorlarning turlari
Ta'sir tabiati bo'yicha	Iqtisodiy va iqtisodiy bo'lmagan
Iloji boricha rejalashtirish	Rejalashtirilgan va rejalashtirilmagan
Iloji bo'lsa, nazorat qilish va boshqarish	Boshqariladigan va boshqarilmaydigan
Harakatning davomiyligi va chastotasi bo'yicha	Vaqti-vaqti bilan ta'sir qiluvchi va doimiy harakat qiluvchi omillar

Iqtisodiy va noiqtisodiy xarakterdagi omillar

Korxonaning tijorat faoliyati ko'p jihatdan iqtisodiy va iqtisodiy bo'lmagan muhitdagi o'zgarishlar bilan belgilanadi. Masalan, uskunaning texnik nosozligi, favqulodda vaziyatlar va texnogen holatlar tufayli mahsulot sotish rejasi bajarilmagan. Narxlarning o'sishi, soliq to'lovlari va inflyatsiya ishlab chiqarish xarajatlarining oshishiga va natijada samaradorlik ko'rsatkichlarining yomonlashishiga olib keladi.

Iqtisodiy bo'lmagan omillarga quyidagilar kiradi: tabiiy ofatlar, siyosiy qarorlar, ishlamay qolishlar, baxtsiz hodisalar, transport operatsiyalari, ishlab chiqarish jarayonidagi uzilishlar (nuqsonlar).

Iqtisodiy barqarorlik omillari boshqariladigan va nazorat qilib bo'lmaydigan

Boshqarib bo'lmaydigan omillar korxona ta'siriga duchor bo'lmaydi. Boshqariladigan omillarga tashkilot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun ta'sir qilishi mumkin bo'lgan omillar kiradi. Ularning ta'sirining salbiy ta'siri korxonaning strategik rejalari tufayli kamayishi yoki butunlay yo'q qilinishi mumkin. Masalan, nazorat qilinadigan omillarga etkazib beruvchining harakatlarini kuzatish, mahsulotlarga talabni rag'batlantirish va boshqalar kiradi.

Rejalashtirilgan va rejalashtirilmagan (tasodifiy) omillar

Korxonani boshqarish jarayonida menejerlar makroiqtisodiy vaziyatni va tijorat muhitidagi o'zgarishlarni prognozli o'rganishni amalga oshiradilar, hodisalarning yuzaga kelish ehtimoli darajasini baholaydilar va bunday rejalashtirish asosida boshqaruv qarorlarini qabul qiladilar. Rejalashtirilgan omillarga quyidagilar kiradi: raqobatning kuchayishi, iste'molchilar talablarining o'zgarishi va boshqa bozor omillari; texnik va huquqiy omillar alohida ta'kidlangan (da'volarning yuzaga kelishi, shartnomalarni bajarmaslik va boshqalar). O'zgarishlarni rejalashtirish mumkin bo'lmagan omillarga makroiqtisodiy, ekologik, ijtimoiy xavfli va kutilmagan hodisalarning yuzaga kelishi bilan bog'liq bo'lgan omillar kiradi.

Noqulay yoki qulay hodisaning paydo bo'lishi korxonalar, vaziyatning o'zgarishi bozor muhitining risk kabi elementining mavjudligi bilan bog'liq. Bunday o'zgarishlar yoki omillar rejalashtirilmagan (tasodifiy) deb ataladi.

Omillar davriy yoki bir martalik ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu munosabat bilan davriy va uzluksiz harakat omillari ajratiladi. Ular ta'sirlar soni yoki korxona faoliyatiga ta'sir qilish muddati bilan farq qilishi mumkin. Bir martalik harakatga misol sifatida, masalan, yetkazib beruvchining bir martalik etkazib berish shartnomasi bo'yicha majburiyatlarini bajarmasligi yoki tabiiy ofatning ta'siri bo'lishi mumkin. Hatto bitta ta'sir qilish bilan ham, ularning paydo bo'lish xavfi doimiy bo'lishi mumkin.

Vaqti-vaqti bilan ta'sir qiluvchi omillar - bu taxminan teng vaqt oralig'ida o'z ta'sirini ko'rsatadigan ekologik omillar (masalan, iste'mol talabining mavsumiy o'zgarishi) hisoblanadi. Korxonalar barqarorligini rivojlantirish omillari orasida va tashkilotlar davlat va munitsipal tartibga solish bilan ajralib turadi.

Tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimi tadbirkorlikni muvaffaqiyatli rivojlantirishning juda muhim omiliga aylanmoqda.

Hozirgi vaqtda o'rta va kichik biznesni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat, mintaqaviy, tarmoq va shahar dasturlari muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tez-tez sodir bo'ladigan jarayon inflyatsiya bo'lib, u korxona mulkining haqiqiy qiymatini kam baholanishiga, ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxining past ko'rsatilishiga, inflyatsiya jarayonlarining rivojlanishiga olib keladi va korxona qiymatining qadrsizlanishiga olib kelishi mumkin. daromad. Natijada foyda kamayadi va korxonaning investitsion imkoniyatlari kamayadi.

Iqtisodiyotning globallashuvi, ishlab chiqarish hajmining o'sishi, tez o'zgaruvchan tashqi muhit sharoitlari va tobora murakkablashib borayotgan aloqalar iqtisodiy barqarorlikni boshqarishning ahamiyatini oshiradi.

O’ZBEKISTONDA AYOLLAR VA ERKAKLARNI TENG HUQUQLILIGI TA’MINLASHDA IQTISODIY FAOLLIKNING AYRIM JIHATLARI TAHLILI

Suyarov Zokirjon Ergashevich
Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti katta o’qituvchisi
Yo‘ldashaliyev Baxodirjon Iqboljon o‘g‘li
Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti talabasi
Aytboyeva Mashhura Mahmudjan qizi
Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatda ayollarni iqtisodiy faolligini oshirish, xotin qizlarni kamsitilishini oldini olish, oila qadrini muhimligini anglash, O’zbekistonda ayollarni bandligini ta’minlash orqali oilalardagi ijtimoiy muammolarini kamaytirish masalalari yoritilgan.

Kalit so’zlar: oila, gender muammolari, gender tenglik, ayollar bandligi, ayollar faolligi.

O‘zbekistonda ayollar iqtisodiy faolligining yuqori emasligi ayollarning asosan uy-ro‘zg‘or ishlari bilan band ekanligi bilan bog‘liq. Shu bilan bir qatorda davlar budjet tashkilotlarida ishlaydigan ayollarnning ish haqi erkaklarning shu tashkilotlarda ishlab oladigan maoshlari bilan bir xil. Muammo shundaki, xususiy sektor va mulkilikning boshqacha shakllariga asoslangan xo’jalik yurutuvchi korxona va tashkilotlarda ayollar mehnati uchun to’lanadigan ish haqi erkaklarning xuddi shunday xo’jalik yurutuvchi korxona va tashkilotlardagi ish haqidan o‘rtacha 40% kamroq maosh oladi. Bugungi kunda xotin-qizlar bandligini ta’minlash, barcha sohalarda ayollar faolligini oshirishga erishish, mehnat bozorida kamsitishlarni oldini olish va ish haqi tengligini ta’minlash global muammolardan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda xalqaro mehnat tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, 2019−2020 yillarda ayollar bandligi 4,2%ga kamaygan. Bu 2020 yilda ishlaydigan ayollar soni 2019 yildagiga nisbatan 1,3 million nafarga kamayganligini anglatadi. Yuqoridagi ko‘rsatkichdan shuni anglashimiz mumkin, yildan yilga kamayotganini ko‘rib chiqsak O‘zbekistonda ayollar soni 2022-yilda 17 million 608 ming kishini tashkil etgan. Ushbu ko‘rsatkich 2023-yilda ayollar soni – 18 million 66 ming kishi tashkil etgan hamda 2.2% oshganligi ma’lum bo‘lmoqda.

“Noqulay mehnat sharoitlariga ega bo‘lgan, ayollarning mehnatidan foydalanish cheklangan ayrim ishlar ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori loyihasi e’lon qilindi. Loyihada ayollarning reproduktiv salomatligini asrash va onkologik kasalliklar kelib chiqishining oldini olish maqsadida 21 ta iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha mehnat sharoitlari noqulay (zararli va xavfli) bo‘lgan 95 ta ishlar turi va kasblar ro‘yxati tasdiqlanmoqda. Ma’lum qilinishicha, loyiha qabul qilinishi natijasida “O‘zbekiston Mehnat kodeksini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qonun 393-moddasida belgilangan talablarni ijrosi ta’minlanishiga erishiladi. Noqulay mehnat sharoitlariga ega bo‘lgan, ayollarning mehnatidan foydalanish cheklanadigan ayrim ishlar ro‘yxatiga tog‘-kon qazib chiqarish sanoati, tog‘-kon, metallga ishlov berish,

quduqlarni burg‘ilash, neft va gazni qazib olish, qora metallurgiya, rangli metallurgiya, kimyo sanoati hamda boshqa yo‘nalishlardagi ayrim ishlar kiritilgan.

Prezidentimiz 2022-yil 25 iyul kuni «O‘zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi farmonni imzoladi. Farmon bilan Moliya vazirligi tarkibida yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lmagan Ijtimoiy sug‘urta jamg‘armasi tashkil etish ko’zga tutildi. Kelgusida davlat ijtimoiy sug‘urtasi bo‘yicha beriladigan nafaqalar «Ijtimoiy himoya yagona reyestri» axborot tizimi orqali bosqichma-bosqich to‘lanadi. Xususiy sektorda ishlayotgan ayollarga davlat tomonidan to‘lanadigan homiladorlik va tug‘ish nafaqasi miqdori 2 million so‘mni tashkil etadi.

O‘zbekiston ayollarni iqtisodiy faolligi pastligiga sabab avvalo ularning uy-ro‘zg‘or ishlari va bola parvarishi bilan to‘liq bandligi bilan izohlanadi. O‘zbekiston ayollari vaqtining 22 % ni uy yumushlari va bola parvarishiga sarflaydi. Bu ish haqi to‘lanmaydigan mehnat hisoblanadi, erkaklar esa vaqtining 9% ni uy yumushlariga sarflaydi. Uy ishlari bilan bog‘liq katta mas’uliyat o‘zbek ayollarining mansab pillapoyalaridan yuqori ko‘tarilishiga to‘sqinlik qiladi. O‘zbekistonda ayollar ko‘proq qulay sharoitlarni taklif qiladigan davlat sektorida ishlaydi. Ayollar bandligining tarmoq tuzilmasi xarakterikasi shuki, ular asosan ish haqi past va ish vaqti qisqaroq bo’lgan sohalarda ishlaydi. Masalan: ta’lim, sog‘liqni saqlash kabi ijtimoiy sohalar. Bu sohalarda erkaklar va ayollarning ish haqi o‘rtasidagi faqr deyarli yo’q bo’lgan holda ushbu tizimlarda gender tengligi bilan bog’liq muammolar kuzatilmaydi. Biroq xususiy sektordagi va mulkchilikning boshqa shakllaridagi korxona va tashkilotlarda ayollarga yaratilgan mehnat sharoitlari yaratilgani holda ish vaqti uzoq davom etadi va ularga to’lanadigan ish haqi ayollar bajargan mehnatiga yarasha to’lanmaydi. Bu holat ko’pincha oilalardagi ishlaydigan ayollar ijtimoiy holatini og’irlashtiradi. Maishiy masalalarda nizo va kelishmovchiliklarni yuzaga keltiradi. Kunbay ish bilan band bo’lgan ayollar ham jamiyatimizda ko’pchilikni tashkil etadi. Bu hol ayniqsa, qishloq ayollari orasida yuqori bo’lib, bu joylarda real ish o’rinlari yaratilmaganligi va mavjud ish joylarining tanqisligi bilan bog’liq. Kunbay ish haqi olib ishlaydigan ayollar joylarda quyidagi ijtimoiy muammolarga duch kelish holatlari uchrab turadi. Bular:

1. Mehnatiga yarasha ish xaqi ololmasligi.
2. Ish vaqtining aniq belgilanmaganligi.
3. Ular uchun zaruriy mehnat muhofazasi tashkil etilmaganligi.
4. Turli kamsitilish va zo’ravonlikka duch kelish havfining yuqoriligi va boshqa sabablarni misol qilib keltirish mumkin.

Mamlakatda ayollar tadbirkorligini, ijtimoiy-iqtisodiy faolligini yuksaltirishga oid bir qator tadbirlarni amalga oshirayotgan siyosiy partiyalar bo‘lsada, ularning ko‘lami, salmog‘i va ayollarning siyosiy madaniyatini yuksaltirishga ta’siri hali davr talablari darajasida emas. Ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash borasida mamlakatimizda tizimli tadbirlar amalga oshirilmoqda Prezidentimiz Sh.Mirziyoev ta’kidlaganidek, “Hayotimizning fayzu farishtasi bo‘lgan munis onalarimiz, mehribon opa-singillarimizga munosib mehnat va turmush sharoitini yaratib berish, ularni rozi qilish – barcha darajadagi rahbarlarning nafaqat xizmat vazifasi, balki, eng avvalo,

insoniy burchidir”. Ayollar faolligini ko'paytirish uchun eng muhim o'zgaruvchi o'quv taminoti. Ayollar o'quv va professional ta'limga kirish imkoniyatiga ega bo'lsalar, bugungi ish bozorida ta'rixchilik qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallayishlari mumkin. Ayol tasaodudi faoliyatning yanada o'sayotgan holda, ayollar o'simligi vaqtinchalik o'lmagan kuchli hamjihatni amalga oshirishi mumkin. Ma’lum bir davlatda ayollar tadbirkorligi muhitini aniqlovchi bir qator xalqaro standartlar mavjud bo‘lib, uning rivojlanish darajasi “Ayollar tadbirkorligi Global indeksi” deb nomlanadigan davlatlar reytingini belgilab beruvchi xalqaro hujjat bilan aniqlanadi.

2020-yilning may oyida Oliy Majlis Senati tomonidan 2030 yilga qadar gender tenglikka erishish strategiyasini qabul qildi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risidagi” qonuni, 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respubikasining rivojlantirishning beshta ustov yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasi hamda O‘zbekiston-2030 strategiyasida tegishli qonunchilik hujjatlari ishlab chiqilgan. Ushbu strategiyalarda ustuvor yo‘nalishlar singari ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta’minlash masalasi ham o‘rin egallaydi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda gender tengsizligini bartaraf etish bo‘yicha ishlar faollashdi. Gender tenglik masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib 25ta sohaga oid qonun hujjatlari qabul qilindi. O‘zbekistonda parlamentdagi xotin-qizlar soni 32% tashkil etadi bu ko‘ratkich orqali mamlakatimiz 190ta davlatlar ichida qaryib 30-o‘rinni egallagan. Gender siyosati muammolari, gender tadqiqotlari, ayniqsa, “Ayollar muammosi” bilan bog‘liq masalalar rasmiy darajada davlat siyosatining ustuvor masalalari qatoriga kiritilgan. Xotin-qizlarning mavqeyini oshirish, ayniqsa, ularning huquqlarini qonuniy hujjatlari orqali himoya qilish va kengaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilandi. Natijalarga ko’ra, yigitlar orasida mehnatni kasbiy taqsimlash masalalarida gender stereotiplariga amal qilish darajasi 70,8 foizni tashkil etadi. Qizlar mehnat taqsimoti bo'yicha ko‘proq liberal g‘oyalarga ega: ular 42,3 foiz kasblarni “erkak” va “ayol” ga taqsimlashdagi stereotiplarni hozirda ahamiyatsiz deb hisoblaydi. Tadqiqot jarayonida gender xususiyatlar asosida o’quvchilarning kasb tanlashdagi afzalliklari aniqlanib olinmoqda.

Xulosa shuki, aslida ayollarga nisbatan har qanday zo'ravonlik barcha aqlli jamiyatlarda, jumladan, Islomda ham qoralanadi. Ayollarga nisbatan kuch ishlatish tajovuz hisoblanadi. Ayollarni qo’llab-quvvatlash va ularda paydo bo’layotgan yangi fikr va g’oyalarni rag`batlantirish ularda o’ziga bo’lgan ishonchni yanada ortishiga xizmat qiladi. Shu ma’noda, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda qarorlar qabul qilishning barcha darajalarida ayollarning to‘liq va samarali ishtirok etishini ta’minlash bo‘yicha ishlarni izchil davom ettirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Mirziyoyev Sh.M Milliy taraqqiyot yo`limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko`taramiz. T. 1. - Toshkent: O`zbekiston. 2017.

2. Mirziyoyev Sh.M Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: O`zbekiston. 2017.

4. Mirziyoyev Sh.M Yangi O`zbekiston demokratik o`zgarishlar, keng imkoniytlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. “Yangi O`zbekiston” gazetasi bosh muharriri Salim Doniyorovning savollariga javoblari. “Yangi O`zbekiston” gazetasi 2021 yil 16-avgust https//yuz.uz/news/

4. “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasining qonuni. 2019 yil 2 sentyabrda qabul qilingan.

5. https://civil.uz/ozbekistonda-gender-tenglikka-erishish-strategiyasi-bugungi-holat-va-mavjud-muammolar murojaat etilgan sana 09.03.2024

ANDIJON VILOYATIDA AHOLI TURMUSH DARAJASI VA DAROMADLARINI O’ZGARISH TENDETSIYALARI.

Maxmudov Odiljon Xolmirzayevich
TDIU Andijon fakulteti “ijtimoiy gumanitar fanlari” kafedrasi professor, i.f.d
Mirzaraximov Ibroximjon
“Iqtisodiyot” yo’nalishi 1- kusr talabasi

Annotasiya. Ushbu maqolada O’zbekiston Respublikasida aholi turmush darajasini baholash, aholi farovonligi, turmush darajasi va sifatini yaxshilash, ularning daromatini oshirish, aholi daromadlari va iste’mol sarf xarajatlari orasidagi bog’liqliklarni o’rganish va mavjud holatni tahlil qilish masalalari yoritilgan.

Kalit so’zlar: Aholi daromadlari, nominal daromat, real daromat, iste’molchi budjeti, aholi turmush darajasi, aholi xarajatlari, kambag’allik.

“Mavjud zaxira va imkoniyatlarimizni safarbar etgan holda kelgusi besh yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotni 1.6 barobarga oshirishga qaratilgan muhim vazifasi oldimizda turibdi. Shu tariqa respublika prezedenti Shavkat Mirziyoyev takidlaganidek 2030-yilga borib aholi jon boshiga to’g’ri keladigan daromadni 4 ming dollardan oshirib, daromadi o’rtachadan yuqori bo’lgan davlatlar” qatoriga kirishga puxta zamin yaratgan bo’lamiz”.[1]

Ma’lumki har bir insonning moddiy va ma’naviy turmush imkoniyatlari ularning oladigan daromatlari hajmiga be’vosita bog’liq. Aholi daromad darajasi qancha yuqori bo’lsa, uning o’z e’htiyojlarini qondirish, salomatligini saqlash, bo’sh vaqtini madaniy tarzda o’tkazish imkoniyatini beradi. Daromat bevosita e’htiyojlarini qondirish manbai sifatida aholi hayotida muhum ro’l o’ynaydi. Shu maqsadda O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga murojaatnomasida ta'kidlanganidek, 2021 yilda iqtisodiy islohotlarning pirovard

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murijaatnomasi”, 30-dekabr 2020-yil, №271-272. http://lex.uz.

maqsadi kambag‘allikni qisqartirish va aholi farovonligini oshirish maqsadida qator vazifalar belgilandi, jumladan:

1. BMT Taraqqiyot dasturi, Jahon banki kabi qator xalqaro tashkilotlar bilan birgalikda «O‘zbekiston Respublikasida 2030 yilgacha kambag‘allikni qisqartirish strategiyasi» loyihasi ishlab chiqiladi.

2. Kambag‘allikni qisqartirish borasida kompleks yondashuv va nostandart usullar joriy etiladi ya'ni, kambag‘al aholining asosiy ehtiyojlarini kafolatli ta'minlash bo‘yicha Xalqaro ekspertlar bilan chuqur tahlil asosida, hisob-kitoblar yakuniga yetkaziladi va joriy yilning 1 martidan boshlab, «Aholining minimal iste'mol xarajatlari qiymati» joriy etiladi. Mazkur yondashuv aholining kambag‘al qatlamiga kredit, ijtimoiy nafaqa yoki uy berish bilan birgalikda ta'lim, sog‘liqni saqlash, kasb-hunarga o‘qitish, ichimlik suvi, energiya va yo‘l infratuzilmasi bilan bog‘liq kompleks muammolarni hal etishni nazarda tutadi.

3. Ehtiyojmand aholini to‘g‘ri aniqlash va shu asosda, ular bilan manzilli ishlash tizimi yaratiladi.

4. Kelgusi yildan to‘liq ishga tushadigan «Ijtimoiy reyestr»da «temir daftar»dagi barcha ma'lumotlar qamrab olinib, ehtiyojmand oilalarga 30dan ziyod ijtimoiy xizmatlar elektron shaklda ko‘rsatiladi.

5. Ijtimoiy kafolatlarni bir tizimga keltirib, ularni minimal me'yorlar darajasida bosqichma-bosqich ta'minlash bo‘yicha dastur ishlab chiqiladi.

6. Hududlarning mavjud salohiyatini kambag‘allikni qisqartirish uchun safarbar etish yo‘llari ishlab chiqiladi, jumladan:

hududlardagi mavjud maxsus industrial zonalardagi loyihalarni amalga oshirishga to‘sqinlik qilayotgan muammolarni bartaraf etish choralari ko‘riladi;

ehtiyojmand aholini kambag‘allikdan chiqarish bo‘yicha motivatsiya, ko‘nikma va moliyaviy ko‘mak tamoyili asosida har bir tuman va shahar bo‘yicha alohida dasturlar ishlab chiqiladi.

7. Yoshlar va xotin-qizlarni kasb-hunarga o‘rgatish, tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash orqali ularning bandligini ta'minlash va doimiy daromad manbaini yaratishning yangi mexanizmini amaliyotga joriy etish bo‘yicha qaror loyihasi ishlab chiqiladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida insonning yoki oilaning asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari – bu ularning daromadlaridir. Daromadning inson ehtiyojlarini ta’minlanganlik darajasi uning siyosiy ishonchini ifoda etadi. Aholining daromadlari – bu aholi tomonidan ma’lum bir davrda olingan hamda iste’mol va jamg‘armalar uchun mo‘ljallangan pul va natura ko‘rinishidagi mablag‘lap yig‘indisidir. Pul yig‘indisida olingan daromad nominal daromad deyiladi.

Aholining pul daromadlari ishlovchilarning mehnatiga to‘langan haq ko‘rinishida kelib tushgan barcha pul mablag‘laridir: pensiyalar, stipendiyalar, turli nafaqalar va boshqa ijtimoiy to‘lovlar; shaxsiy mulkdan omonatlar bo‘yicha foizlar, dividentlar, rentalar ko‘rinishidagi daromadlar; aksiyalarni, qimmatbaho qog‘ozlarni, shaxsiy yordamchi xo‘jalik mahsulotlarini, turli buyumlarni va boshqa tovarlarni sotishdan kelgan tushumlar; ko‘rsatilgan xizmat uchun haq hamda sug‘urta to‘lovlari, olingan qarzlar, chet el valyutasini sotishdan olingan daromadlar va boshqalar shular

jumlasidandir. Aholining natural ko‘rinishidagi daromadlari – bu qishloq xo‘jaligi mahsulotlari: dehqonchilik, chorvachilik, parrandachilik mahsulotlari; turli buyumlar, xizmatlar va tomorqalardan, bog‘-poliz uchastkalardan,shaxsiy hovlilardan, uy xo‘jaliklaridan olinadigan natura ko‘rinishidagi mahsulotlar; shaxsiy va oilaviy iste’mol uchun tabiat ne’matlarini (tovar ko‘rinishiga ega bo‘lmagan) g‘amlab qo‘yishdan keladigan barcha tushumlar hamda mehnatga haq to‘lashning barcha tushumlar hamda mehnatga haq to‘lashning barcha turlari va tovar ko‘rinishidagi barcha ijtimoiy to‘lovlardir. Malumki har bir aholi vakili bu turdagi ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga qodir emas. Aholimizning ko’plab zarur ehtiyojlar bilan taminlanmagan yani-kambag’al qismi bu mamlakatimizning og’riqli nuqtalaridan biridir. So’ngi yillarda mamlakatimizda yandi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi hamda “O’zbekiston-2030” strategiyasi doirasida aholi bandligi va daromadlari o’sishini ta’minlash, kambag’allikni qisqartirish borasida keng qo’lamli islohotlar olib borilmoqda. Insonlar o’z moddiy va ma’naviy ehtiyojlarini qondishishi uchun albatta yaxshi ish joy va doimiy daromat egasi bo’lishi kerak. Bu mavzudagi asosiy muommolardan biri hozirgi kunda yurtimizda bo’sh ish o’rinlarnish yetishmasligi yoki bo’sh ish o’rinlariga aholining bilim salohiyati yetishmasligidir. Bu masalada yurtimizda kambag’allikga qarshi kurashish chora-tadbirlari olib borilmoqda.

“2020-yil aholini ijtimoiy himoya qilish borasida tub burilish yili bo‘ldi, desak, mubolag’a bo’lmaydi. Avvalo, aholining muayyan qatlami o‘rtasida kambag‘allik mavjudligini birinchi marta tan olib, uni qisqartirish bo‘yicha keng qamrovli ishlarni boshladik. Barcha tuman va shaharlarda, har bir mahallada ehtiyojmand oilalar, ayollar va yoshlar bilan manzilli ishlash bo‘yicha mutlaqo yangi – “temir daftar” tizimi joriy etildi. Qisqa muddatda bu tizim orqali 527 ming fuqaroning bandligi ta’minlandi. Bundan tashqari, o‘zini o‘zi band qilgan aholi uchun soliq imtiyozlari berilishi hamda ko‘pgina cheklovlarning bekor qilinishi tufayli 500 ming nafar fuqaro mehnat faoliyatini qonuniy tarzda yo‘lga qo‘ydi. Dehqon xo‘jaligi va tomorqa er egalariga 300 milliard so‘m imtiyozli kredit va subsidiya ajratilgani ham qishloq aholisini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashda yangi yo‘nalishga aylandi”. O‘zbekiston tarixida ilk bor kambag‘allik masalasi 2020 yilning 24 yanvarida O‘zbekiston Respublikasi prezidentining Oliy Majlisga murojaatnomasida ko‘tarilib, mazkur mavzu ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning asosiy kun tartibiga aylandi. Aholi o’rtasida ijtimoiy nafaqa va turli moddiy yordam pulini to’lash yoki ularning miqdorini oshirish orqali ushbu muammoni hal qilish mumkin. Bu-bir tomonlama yondashuv bo’lib, muommoni to’la bartaraf etish imkoniyatini bermaydi. Zero kambag’allikni kamaytirish uchun aholi orasida tadbirkorlik ruhini uyg’otish, aholining bilim salohiyatini oshirish, yangi bo’sh ish o’rinlari yaratish bo’yicha iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni amalga oshirish qaratilgan bo’lishi kerak. Kambag’allikdan chiqib ketish uchun eng muhim omil bu- insonning intilishi, o’z kuchiga tayangan holda, aniq maqsad sari harakat bo’lishi kerak. Kambag’allikni qisqartirishning aniq dastak va mexanizmlarini ishlab chiqish, xorijiy tajribalarni inobatga olgan holda kambag’allik darajasini aniqlash mezonlari, ijtimoiy ta’minotning minimal standartlari va me’yoriy asoslarini puxta ishlab chiqish lozim. Bu vazifalarni amalga oshirish orqali aholi daromadlarini oshirish mumkin. Aholi daromadini Andijon viloyati misolida

ko’radigon bo’lsak, 2023-yilning yanvar-dekabr oylarida viloyatimizning iqtisodiy holatini o‘zida aks ettiruvchi statistik ma’lumotlar bilan tanishtirib o‘tsam.

- 2023- yilning yanvar-dekabr oyi yakunlariga ko‘ra Andijon viloyati bo‘yicha yalpi hududiy mahsulot hajmi joriy narxlarda 68 trln 223,4 mlrd so‘mni tashkil etgan.

Bu ko’rsatkich 2022-yilning yanvar-dekabr oyi yakunlariga ko’ra 54 trln 464 mlrd so‘mni tashkil etgan. Bu esa undan oldingi yilga nisbatan 5,1 foizga oshganini ko’rsatadi.

Doimiy aholi soni 2024-yil 1-yanvar holatiga ko’ra 3 394 379 nafarni tashkil etadi. 2023-yilning yanvar-dekabr holatiga ko’ra aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot hajmi 20 313,6 so’mni tashkil qilgan, bu ko’rsatkich 2022-yil holatiga ko’ra 17 179,6 so’mni tashkil qilgan.

Bundan tashqari Andijon viloyatining MDH mamlakatlari bilan tashqi savdo aylanmasi 2024-yil yanvar holatiga ko’ra, 72,4 mln. AQSh dollarni tashkil etdi. Shundan eksport 51,4 mln. AQSh dollariga yetgan bo’lsa, import 21,0 mln. Dollari qiymatida qayt etilgan. Bu ko’rsatkichlar Andijon viloyatida aholi daromadi yildan-yilga o’sib borayotganini ko’rsatmoqda. Shuni takidlab aytish joizki aholi daromadini oshirish ularni bandligini ta’minlash uchun aholi orasida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, ularga kasb-hunar o’rgatish eng muhim vazifalar hisoblanadi. Mamlakatda aholi daromadlarining oshib borishi o‘z navbatida ular turmush sharoiti va sifatining bosqichma-bosqich yaxshilanib borishiga zamin yaratmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Aholi turmush darajasi tushunchasini ularning hayot kechirishi uchun zarur bo‘lgan moddiy va ma'naviy ne'matlar bilan ta’minlanishi hamda kishilar ehtiyojining bu ne'matlar bilan qondirilishi darajasi sifatida tariflash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murijaatnomasi”, 30-dekabr 2020-yil, №271-272.
2. O’zbekiston respiblikasi Statistika Qo’mitasi ma’lumotlari http://stat.uz
3. Andijon viloyati Statistika Qo’mitasi ma’lumotlari http://andstat.uz
4. O’zbekiston Respublikasi Milliy qonunchilik bazasi http://lex.uz

БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СИЁСАТИНИНГ БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ ЎСИШГА ТАЪСИРИ

Сайдакбарова Мадинахон Анисбековна
ТДИУ, Андижон факультети “Мутахассислик фанлари” кафедраси ассистенти

Аннотация: *Мазкур мақолада бюджет-солиқ сиёсатини барқарор иқтисодий ўсишга таъсирини баҳолашга бағишланган бўлиб, унда бюджет-солиқ сиёсатининг барқарор иқтисодий ўсишга таъсирининг мазмун-моҳияти очиб берилган, аҳоли даромадларини ошириш ва камбағалликни қисқартириш,*

таълим сифатини ошириш асосида инсон капиталини ривожлантириш, фискал сиёсатни такомиллаштириш орқали барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга алоҳида эътибор қаратилган. Шунингдек, диссертацияда иқтисодий ўсишни кўрсатувчи ЯИМ ҳажми, инвестициялар, меҳнат ресурслари, бандлик кўрсаткичлари таҳлил қилинган ва иқтисодий ўсишга таъсир этувчи омиллар баҳоланган.

Бугунги кунда Ўзбекистонда иқтисодий ўсишни таъминлаш ва аҳолининг турмуш сифатини яхшилаш, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга таъсир этувчи омилларни илмий ва амалий жиҳатдан ўрганиш каби масалаларга устувор даражада аҳамият қаратилмоқда.

Калит сўзлар: *бюджет-солиқ сиёсати, баланслаштирилган бюджет, солиқ мультипликатори, барқарор иқтисодий ўсиш, ялпи ички маҳсулот, макроиқтисодий барқарорлик, инвестициялар, аҳоли даромадларини ошириш, инсон капиталини ривожлантириш*

Annotation:*This article is devoted to assessing the impact of fiscal policy on sustainable economic growth, reveals the essence of the impact of fiscal policy on sustainable economic growth, the development of human capital based on increasing the income of the population. population and poverty reduction, improving the quality of education, improving fiscal policy Special attention is paid to ensuring economic growth. Also in the dissertation, indicators of the volume of GDP, investment, labor resources, employment, indicating economic growth, were analyzed, and the factors influencing economic growth were evaluated. Today in Uzbekistan, priority attention is paid to such issues as ensuring economic growth and improving the quality of life of the population, studying the factors influencing sustainable economic growth from a scientific and practical point of view.*

Keywords*: fiscal policy, balanced budget, tax multiplier, sustainable economic growth, gross domestic product, macroeconomic stability, investment, increase in household income, development of human capital.*

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий пиравард мақсади мамлакат иқтисодиётида бозор муносабатлари тамойилларини тўлиқ қарор топишидан хамда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашдан иборатдир. Ушбу жараёнда бюджет-солиқ соҳасини янада такомиллаштириш, барқарорлаштириш ҳамда уларнинг мувофиқлигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Миллий иқтисодиётимиз ривожланишининг замонавий босқичида, иқтисодий ўсишга эришиш учун Макроиқтисодий сиёсатнинг янги устувор вазифаларни ишлаб чиқиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Шу нуқтаи назардан макросиёсатни тартибга солишда ҳамда бу орқали иқтисодий ўсишга эришишда, бюджет – солиқ сиёсатининг мувофиқлигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга.

Бугунги кунда дунё мамлакатлари иқтисодиётининг бир-бирига боғлиқлиги ортиб бораётган бир шароитда Ўзбекистон иқтисодиётининг очиқлигини таъминлаш, хоҳлаймизми, йўқми, барибир давлат қарзи

масаласини келтириб чиқаради. Чунки миллий иқтисодиётимизни тез суръатларда ўстириш эвазига аҳоли жон бошига ЯИМни 2026 йил якуни билан 2,8 минг АҚШ долларига, 2030 йилга бориб эса 4 минг АҚШ доллари миқдорига етказиш жуда катта, масъулиятли ва оғир вазифа ҳисобланади. Бунинг учун иқтисодиётимиз ички ва ташқи қарз манбаларига муҳтож. Чунки ижтимоий ривожлантириш, инфраструктурани замон талаблари даражасида шакллантириш ҳамда атроф-муҳитни сақлаш, экологик вазият билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш замонавий лойиҳаларни амалга оширишни, технологиялар, қўшимча инвестициялар жалб қилишни талаб этади.

Бу ўринда қайд этиш лозимки, “Иқтисодиёт тармоқларида барқарор юқори ўсиш суръатларини таъминлаш орқали келгуси беш йилда аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотни – 1,6 баравар ва 2030 йилга бориб аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадни 4 минг АҚШ долларидан ошириш ҳамда “дарамади ўртачадан юқори бўлган давлатлар” қаторига кириш учун замин яратишдан иборатдир.

Ўзбекистон иқтисодиётини кенг қамровли модернизациялаш тадбирлари амалга оширилиши натижасида мамлакат ижтимоий – иқтисодий барқарорликка эришмоқда. Давлатнинг аниқ мақсадга йўналтирилган самарали иқтисодий сиёсат натижасида юқори натижалар қўлга киритилмоқда.

Макроиқтисодий барқарорлик ҳамда иқтисодиётнинг ички ва ташқи секторлари мутоносиблигини таъминлаш борасида:

- қаттиқ пул-кредит ислоҳоти натижасида сўнги 10 йил мобайнида йиллик инфляция даражаси 9-11% атрофида сақланиб қолинмоқда;
- самарали бюджет-солиқ сиёсати натижасида сўнги йилларда мамлакат бюджети профицит билан якунланмоқда;
- иқтисодиётни модернизациялаш, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантириш натижасида рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва ташқи савдо айланмаси ижобий сальдони ташкил этмоқда.

Иқтисодий ўсиш миллий иқтисодиётнинг доимий ривожланиш динамикасидир. Иқтисодий ўсиш микроиқтисодий ва макроиқтисодий даражада юз беради. Микроиқтисодий ўсиш – бу корхона, фирма ёки алоҳида тармоқ доирасидаги ўсиш бўлиб, муайян гуруҳий фаолиятнинг натижасидир. Макроиқтисодий ўсиш эса бутун жамият, давлат миқёсидаги иқтисодий ўсишдир. У жамият ишлаб чиқариш фаолиятини намоён этади. Иқтисодий ўсиш натижасига қараб жамият ёки мамлакатнинг иқтисодий вазиятини тасаввур қилиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасида бюджет ижросининг амалдаги ҳолатидан келиб чиққан ҳолда, маҳаллий бюджетлар ҳукуматнинг иқтисодий-ижтимоий сиёсатини амалга оширишда мавқеини янада кўтаришга сабаб бўлаётган қатор омилларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Масалан, маҳаллий молия органларининг бюджет ижросидан манфаатдорлигини ошириш ва шунинг асосида бюджет харажатларини тўғри ва оқилона тарзда сарфланиши ва бюджет тушумларининг янги манбаларни қидириб топишга рағбатлантиришни таъминлашдир.

Ўзбекистон Республикасида бюджет тизими тараққиётининг ҳозирги босқичи давлатнинг яхлит бюджет ва ижтимоий сиёсатининг манфаатлари муштараклигини таъминлаш асосидаги ўта масъулиятли вазифаларни самарали бошқарилиши талаб этмоқдаки, ушбу вазифанинг икки жиҳатини ажратиб кўрсатиш муҳимдир.

Биринчидан, давлат ижтимоий сиёсатининг жойлардаги ижобий ижроси ёки ҳудудий иқтисодиёт муаммолари кескинлашувининг олдини олинишидир, иккинчидан маҳаллий бюджетлар ҳуқуқ ва мажбуриятларининг кенгайиб бориши шароитида шунга мос тарзда улар имкониятларини яхшилашнинг зарурлигидир. Ушбу ҳар икки жиҳатнинг ўзаро боғлиқ тарзда биргаликда олиб борилиши мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг ҳозирги кундаги ўта муҳим муаммосини ижобий ҳал этишга имкон беради.

Маълумки, ҳозирги замон бозор иқтисодиёти ҳуқуқий, иқтисодий, ташкилий ва бошқа механизмлар билан тартибга солинади. Давлат бозор иқтисодиётининг самарали фаолият кўрсатиши учун асос бўладиган айрим хизматларни ва ҳуқуқий базани таъминлаш вазифаларини бажаради. Ҳуқуқий базаларни таъминлаш юридик ва жисмоний шахсларга ҳуқуқ бериш ва уларни мажбуриятларини белгилаш ва бошқа соҳаларда намоён бўлади. Айниқса, маҳаллий бюджетларни самарали бошқариш, ҳуқуқий ва иқтисодий меъёрларни белгилаш ва корхоналарнинг фаолият кўрсатишлари учун тартиб-қоидаларни ишлаб чиқиш тегишли давлат ташкилотларининг асосий вазифаси бўлиб ҳисобланади.

Бюджет тизимининг барча харажатлари турли бюджетлар ўртасида тақсимланиб, бу у ёки бу харажатни муайян бюжетга киритилишини англатади. Бу биринчидан молиялаштирилаётган муассасанинг республика ва маҳаллий органларга қарашли бўлиши, иккинчидан молиялаштириладиган тадбирнинг аҳамиятидир.

Республика бюджети-давлат бюджетининг умумдавлат тусидаги тадбирларни молиялаштиришда фойдаланиладиган қисми бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек, молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади. «Маҳаллий бюджет-Давлат бюджетининг тегишли вилоят, туман, шахар пул маблағлари жамғармасини ташкил этувчи бир кисми бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек, молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади».

Республикамизда бюджет тизимида олиб борилаётган ўзгаришларнинг марказида Давлат бюджети даромадларини тўлиқ ва ўз вақтида тушириш, республика ва маҳаллий бюджетлардан молиялаштириладиган иқтисодий-ижтимоий соҳа харажатларини режалаштиришда ва харажатларни молиялаштиришда янги шакл ва усуллардан самарали фойдаланиш, бюджетдаги тақчилликни ўсишига таъсир кўрсатувчи сабабларни олдини олиш, иш хақи ва нафақаларни ўз вақтида тўлашни таъминлаш, шунингдек, бюджет маблағларидан фойдаланиш жараёнида бюджет интизомига риоя этиш

масалалари туради. Биз биламизки, барча ҳуқуқлар сингари молия ҳуқуқининг асосий манбаи Ўзбекистон Республикаси Конституциясидир.

Давлат бюджети маблағларидан оқилона фойдаланиш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари қабул қилинган, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва низомлар ишлаб чиқилган, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан бир қанча қонунлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг йўриқномалари қабул қилинган.

Харажатларни бюджет маблағлари ҳисобига қоплаш соҳасидаги ҳуқуқий муносабатнинг биринчи қатнашчиси бу-давлат манфаатларини ифода этувчи ва давлат номидан маблағларини берувчи молия ташкилотидир. Бюджет харажатларини айрим турларини белгилаш, чораклар бўйича тақсимлаш, кредит очиш, кредитни чақириб олиш, бюджет маблағларидан тўғри ва самарали фойдаланиш устидан назорат олиб бориш молия идоралари томонидан амалга оширилади.

Давлат бюджети харажатлари давлат бюджети орқали ялпи ички маҳсулотни қайта тақсимлаш жараёни содир бўлади. Давлат бюджети харажатларининг миқдори ва унинг структураси давлатнинг жамиятда олиб бораётган ижтимоий-иқтисодий соҳадаги ислоҳотларига бевосита боғлиқдир. Чунки, давлат бюджети харажатлари давлатнинг функция ва вазифаларини молиявий таъминлайди.

Иқтисодий ислоҳотларнининг ҳозирги шароитида бюджет –солиқ сиёсатини барқарор иқтисодий ўсишга таъсирини баҳолашга бағишланган ушбу мақоланинг пировардида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Барқарор ривожланиш мақсадлари индикаторларидан натижага йўналтирилган бюджетлаштиришда фойдаланиш хар иккала вазифани бажарилишини мувофиқлаштиришга, тезлаштиришга, сифатини яхшилашга, вақт ва маблағ сарфини камайтиришга ҳамда халқаро ҳамжамиятнинг эътирофига хизмат қилади.
2. Мамлакатда фискал сиёсатнинг барқарорлиги таъминланиши макроиқтисодий ва ижтимоий барқарорликнинг кафолати бўлиб, иқтисодий ислоҳотларни жадаллаштириш ва ривожлвнтириш дастурларини мувоффақиятли амага оширишда зарурий шароит ҳисобланади.
3. Солиқ юкининг камайтирилиши аҳоли ҳамда юридек шахслар омонатларини узоқ муддатли инвестицияларга айланиши учун керакли шароит яратади ҳамда ички бозордаги нархлар номутоносиблигини камайтириб мавжуд ресурсларнинг самарали тақсимланишига ва давлат фискал сиёсатининг иқтисодий ўсишни таъминлашга йўналтирилган механизмини такомиллаштиришга хизмат қилади.

3. Давлат бюджети ҳаражатлари таркибида мавжуд аммо, барқарор ривожланиш миллий мақсадлари таркибида бўлмаган ҳаражатларни танқидий қайта кўриб чиқиш.

4. Нафақат давлат бюджетини балки, бюджет тизими бюджетлари маълумотларини миллий мақсадларга боғлиқлигини баҳолаш.

5. Натижага йўналтирилган бюджетлаштириш асоси сифатида миллий мақсадларга (вазифалари ва индикаторлари) эътибор қаратиш ва уларни ўзаро боғлиқ ҳолда амалга киритиш бўйича тадқиқот ўтказиш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони. 2022 йил 28 январь. -www.lex.uz

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сон Фармони. 2019 йил 23 октябрь. – www.lex.uz

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-92-сон Қарори. // Халқ сўзи, 2018 йил 8 май.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармони

O‘ZBEKISTONDA QISHLOQ XO‘JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA AGROKLASTER FAOLIYATINI O‘ZIGA XOS JIHATLARI

O.X.Maxmudov
TDIU Andijon fakulteti
“Ijtimoiy-gumanitar fanlari kafedrasi” proofessori i.f.d
I.Xolmirzayev
Andijon mashinasozlik instituti tadqiqotchisi
X. Sarimsaqov
TDIU Andijon fakulteti BIA 60/23 talabasi

Respublikamiz iqtisodiyoti rivojlanishida qishloq xo‘jaligi bugungi kunda tarkibiy jihatdan o‘zgarib bormoqda. Qishloq xo‘jalik tarmoqlarini rivojlanishi ishlab chiqarish va unga xizmat ko‘rsatuvchi sohalarining bir-biri bilan o‘zaro ta’siri orqali sodir bo‘ladi**. Bunday ta’sir uzviy bog‘langan t**exnologik jarayonlarga xosdir. Insoniyat tarixi va taraqqiyoti bo‘lgan qishloq xo‘jaligi hozirgi kunda ham alohida ahamiyatga ega. Iqtisodiy sohada ham, jamiyatning boshqa sohalarida qishloq xo‘jaligi ijtimoiy rivojlanishning eng muhim sohalaridan biri bo‘lib kelayotganligini ko‘rishimiz mumkin.

Ayni paytda, Respublikamizdagi tarkibiy qismi hisoblangan qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlanishini ta’minlash, iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish sohalari integratsiyasini rivojlantirishni talab etmoqda.

Shu jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 oktyabrdagi «O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5853-son Farmoni ijrosini ta’minlash maqsadida: kadrlar salohiyatini oshirish bo‘yicha kasbiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish nazarda tutilgan bo‘lib bunda agrosanoat majmuiga tegishli barcha vazirlik va idoralar axborot tizimlarining Yagona dastur bilan integratsiyasini ta’minlashni keltirib o‘tilgan[2].

Qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida ekinlarni joylashtirish va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni nazorat qilish tizimidan boshlab fermer va dehqon xo‘jaliklari mahsulotlarini qayta ishlab chiqish, ularni iste’molchilarga yetkazib berish xizmatlari soxalarini rivojlantirish qishloq xo‘jaligi korxonalari integratsiyasini asosiy jarayoni hisoblanadi.

O‘zbekistonda davlat qishloq xo‘jaligi korxonalari faoliyatini tartibga solish va balanslashtirish bo‘yicha mustahkam huquqiy-me’yoriy mexanizmlarni tashkil etdi. Bunga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "fuqarolik kodeksi", "yer kodeksi", "soliq kodeksi"," fermer xo‘jaligi to‘g‘risida"," dehqon xo‘jaligi to‘g‘risida"," tadbirkorlik faoliyati mustaqilligini kafolatlash to‘g‘risida", va boshqalar kirishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasining "fermer xo‘jaligi to‘g‘risida" gi Qonuni 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan. Bu Qonunga 10 marta o‘zgartirishlar kiritilgan (2001, 2004, 2006, 2007, 2008, 2009, 2011, 2012, 2013 va 2015yy).

Ayni paytda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida qishloq xo‘jaligi hamkorligi sohasida huquqiy-me’yoriy baza shakllantirildi. Jumladan, "hamkorlik to‘g‘risida" gi, "qishloq xo‘jaligi kooperativlari (shirkatlari) to‘g‘risida" gi va boshqa qonunlarni o‘z ichiga oladi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash, avvalo, shu tarmoq ichidagi raqobatga mahalliy va jahon bozorlarida bardosh beradigan klasterlarni shakllanishi amalga oshirildi. Shuning uchun iqtisodiyotni innovasion taraqqiy ettirishda, ayniqsa, iqtisodiy rivojlanishning an’anaviy usullari yetarli darajada foyda bera olmayotgan hozirgi davrda, klaster nazariyasini amaliyotga tatbiq etish eng maqbul yo‘l hisoblanmoqda. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi va unga xizmat ko‘rsatuvchi agrosanoat majmuasi sohalari o‘rtasida xo‘jalik aloqalarining tobora rivojlanib va mustahkamlanib borishi ta’sirida tarmoqlararo integratsiyalashuv jarayonlari kuchayib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish usullaridan biri sifatida klaster usulidan keng foydalanadi. Klaster strategiyasi Yevropa Ittifoqi tomonidan keng targ‘ib qilinadi. Yevrokomissiya ittifoq hududida klaster rivojlanishini yanada qo‘llab-quvvatlamoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 14 dekabrdagi “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari

[2] Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-4575.28.01.2020 ҚАРОРИ. ПҚ-4575.28.01.2020 Ўзбекистон Республтикасинин қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси

to‘g‘risida”gi farmoni bilan paxta-to‘qimachilik klasterlarini o‘rta muddatli istiqbolda rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqilgan[3]. 2018 yil 25 yanvarda esa Vazirlar Mahkamasining “Paxta-to‘qimachilik ishlab chiqarishini tashkil etishning zamonaviy shakllarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi[4]. Mazkur qarorga muvofiq respublika hududlarida 16 ta paxta-to‘qimachilik klasteri tashkil qilinib, ularga fermer xo‘jaliklarining qariyb 159 ming gektardan ortiq ekin maydoni biriktirildi. Bunda:

1. Davlat xo‘jaliklari, jamoa xo‘jaliklari va boshqa korxonalar birgalikda hamkorlikni amalga oshirish uchun ixtiyoriy ravishda birlashadilar.
2. Xo‘jaliklarning ishlab chiqarish tuzilmasi va iqtisodiyotini hisobga olgan holda tashkiliy shakllar, yo‘nalishlar va ishlar ketma-ketligini tanlashga ilmiy yondashuv amalga oshiriladi.
3. O‘zaro xo‘jalik birlashmalari tarkibiga kiruvchi barcha korxona va tashkilotlarning iqtisodiy mustaqilligi to‘la saqlanib qoladi.
4. Asosiy shartlardan biri ishlab chiqarish samaradorligini oshirishni rivojlantirishda ham, umuman assosiatsiya hamda har bir korxonaning barcha ishtirokchilarning moddiy manfaatidir.
5. Katta hajmda mahsulot ishlab chiqarish va sotishni ko‘paytirish, ularning sifatini yaxshilash, mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish.
6. Birlashmalar va korxonalar faoliyatini boshqarish demokratik markazlashuv tamoyillariga asoslanadi.[5]

Klaster strategiyasi jozibadorligi, yo‘nalishlarning turli-tumanligi bois innovasion klasterlarni davlatning o‘zi shakllatirishini taqozo etmoqda. Shu bilan birga ayni paytda qishloq xo‘jaligi korxonalarining integratsiyalushuvi bilan bog‘liqdir.

«Integratsiya» atamasi Farbiy Yevropa mamlakatlari davlatlararo institutlarni yarata boshlaganida, shuningdek iqtisodiy siyosatni koordinatsiyalash va savdo erkinligini ta’minlash maqsadida iqtisodiy birlashmalarni tuzish vaqtida xalqaro munosabatlarda ishlatila boshlandi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, qishloq xo‘jaligi taromoqlarini integratsiyallashuvi ularning iqtisodiy jihatdan rivojlanishi uchun zamin yaratadi. Ayni paytda agroklasterlarni rivojlanishi uchun integratsiyallashuvida ularning o‘ziga xos xusuiyatlarini inobatga olish zarur deb xisoblaymiz. .

Bulardan biri, bu hududning joylashuvi , shu hududda resurslar bilan ta’minlanganlik darajasi hisobga olinib, klasterlarni rivojlanishiga keng imkon

[3] Ш.Мирзиёев. Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида ПФ 5285 сонли фармони 14.12.2017 й.

[4] Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 744-сон 19.09.2018й. Қарори пахта-тўқимачилик ишлаб чиқаришларини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида

[5] Тошматов, Р. Х. Фермер хўжаликлари кооперацияси ва бозор инфратузилмалари ривожланишини бошқариш. Номзодлик диссертаияси, Ташкент.2009й

yaratiladi. Shu hududda agroklasterlarni rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillardan logistika, tashkiliy boshqaruv, innovasion va texnologik omillarni qamrab olish darajsi kiradi. Bu turli tashkilotlarning qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishning texnologik jarayonlarini (xarajatlarni taqsimlash, soliqni optimallashtirish, innovatsiyalar) boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini yaratilishini talab etadi.

Qishloq hududlarini ijtimoiy rivojlantirishi uchun imkon yaratiladi. Klasterlarni rivojlanishi bilan hududning mehnatga layoqatli mehnat resurslari ish bilan ta’minlanadi. Shu bilan birga hududning ijtimoiy infratuzilmasini rivojlanishini o‘z ichiga oladi.

Klasterlarni yaratishda tizimliylikka asoslangan . Klaster tuzilmasida turli xo‘jalik sub’yektlarining o‘zaro bog‘ligi bilan har bir xo‘jalik sub’yekti tashkiliy –iqtisodiy faoliyatini o‘zi boshqaradi. Kichik va o‘rta agrobiznesning saqlanib qolishi va rivojlanishining barqarorligi, iqtisodiy faoliyatini rivojlantirish maqsadida kafolatlar asosida kredit olish imkoniyati yaratiladi.

Korxonalarning zanjirli bog‘liqligi asosida infratuzilma ob’yektlaridan samarali foydalanish imkoniyatini paydo bo‘ladi. Korxonalarga investisiyalarni jalb etishda investisiya dasturlari va loyihalarda erkin ishtirok etish imkoni yaratiladi.

Ushbu omillardan kelib chiqib, agroklasterlani rivojlanishi natijasida erishiladigan natijalarga V. A Kundius quyidagicha fikr bildiradi”.... agrosanoat majmuasidagi klasterlar hududlar iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va hududlarning ijtimoiy muammolarini hal etish orqali biznes bilan o‘zaro hamkorlik qilish, vertikal tashkil etilgan biznes guruhlariga qaramlikni kamaytirish uchun qulay vositadir.”[6]

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko‘ra, tadbirkorlik yuridik shaxs yoki to‘g‘ridan – to‘g‘ri jismoniy shaxs (yakka tartibdagi tadbirokor) tomonidan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro‘yxatdan o‘tkazilgandan keyin amalga oshiriladi. Shunga asoslangan holda klasterlar tarkibidagi xo‘jalik sub’yektlari biznesda erkin faoliyat yuritish tizimliyligi yaratildi.

Qishloq xo‘jaligi klasterining iqtisodiy o‘zagi odatda ishlab chiqarish faoliyati jarayonida o‘zining istiqbolliligini, mintaqa uchun ahamiyatini va raqobatbardoshligi oshishini isbotlagan yirik sanoat korxonasidan iborat bo‘ladi. Yadro atrofida o‘rta va kichik korxonalar, yetkazib beruvchilar va infratuzilma jamlangan bo‘linmalardan tashkil topadi[7].

Bizning fikrimizcha, yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, qishloq xo‘jaligi korxonalari integratsiyasi,ya’ni qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish va uni qayta ishlash soxa yo‘nalishlari bo‘yicha tizimlashishi natijasida agroklasterlarni o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bu sinergetik samaraga erishish hisoblanadi. Ayni paytda qishloq xo‘jaligi va qayta ishlash sanoatining mutanosib rivojlanishini, mahsulotlarni saqlash va ularni sotishni iqtisodiy jihatdan rag‘batlantiruvchi

[6] Кундиус В. А. Формирование кластеров на селе базис инновационного развития агропромышленного производства // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2012. № 2. С. 56–60.

[7] Глотко А. Модель агропромышленного кластера региона // АПК: экономика, управление. 2013.

harakatlantiruvchi kuchga aylantiradi. Natijada nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirish va mahsulot sifatini yaxshilash, balki xomashyodan oqilona foydalanish, uni chuqur qayta ishlashni ta’minlash va oziq-ovqat tovarlari turini kengaytirish uchun ham shart-sharoitlar yaratiladi. Bularning barchasi qishloq xo‘jaligi integratsiyasini samarali rivojlanishi natijasida amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Глотко А. Модель агропромышленного кластера региона // АПК: экономика, управление. 2013. №.
2. Тошматов, Р. Х. Фермер хўжаликлари кооперацияси ва бозор инфратузилмалари ривожланишини бошқариш. Номзодлик диссертаияси, Ташкент.2009й
3. Кундиус В. А. Формирование кластеров на селе базис инновационного развития агропромышленного производства // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2012. № 2. С. 56–60

EFFECTIVE PERSONNEL MANAGEMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Zanabitdinov Sanjarbek Vladimirovich
Andijan Mechanical building Institute "Economics"
1st stage graduate student

Abstract: This article presents opinions on the issues of effective personnel management in industrial enterprises.
Key words: industrial enterprise, personnel, efficiency, labor productivity, scientific management.

One of the most important factors is that companies focus on their personnel in the conditions of globalization. Systematic application of personnel management functions is the way to economic stability. Because the mood of the business is proportional to the mood of the staff. Therefore, providing the right motivation to personnel is one of the most important tasks in ensuring the organizational and socio-economic stability of enterprises. Currently, in the conditions of effective economic reforms implemented in our Republic, it remains clear that the basis of the success of enterprises is to constantly increase the attention to human resources. The experience of developed countries is a clear proof of this. The process of effective management of employees in enterprises is directly related to the function of motivation. Therefore, in terms of influencing personnel, motivation and the theoretical justification of the ways of influencing personnel through it are important. Personnel management activity and motivational factors affecting it have been constantly in the focus of attention of economists.

As the world progresses, it is necessary to improve the motivational system of influencing employees. Motive is seen as a factor, an incentive to fulfill a certain goal

in human activity. Motivation (lat. movere) means to arouse. When analyzing the essence of motivation, we need to consider different theories of scientists. F.Taylor, one of the founders of the school of scientific management, a famous specialist in industry, offered scientific knowledge on scientific organization of work, motivation of personnel through material incentives, effective management of production [1].

This system was aimed at maximum utilization of personnel, which meant that weak workers were forced to quit and perform at a high level regardless of the opportunity. The disadvantages of this system are that each person's unique nature and energy capacity were not taken into account. This has led to the alienation of workers, and in many cases to damage to their health. As a result, the workers who could not meet the specified demand lost their enthusiasm for work. However, efficiency will be high if work is organized based on this system by choosing the average rate of labor.

Another theory that has a motivational impact on personnel belongs to the representatives of the school of human relations. Elton Mayo, the main representative of the school of human relations, conducts research in a textile factory in Philadelphia in 1923-1924. He concluded that the work of the spinners in the factory was not well respected and, moreover, the opportunities for communication with each other were limited due to the working conditions. This gave him the opportunity to suggest that changing working conditions rather than raising wages was the key to reducing turnover. In agreement with the administration, E. Mayo experimented with establishing 10-minute breaks for workers to rest. The result was better than expected, the morale of the workers improved, the volume of production increased, and the inefficient turnover of personnel decreased dramatically.

Later, after the enterprise inspector canceled these breaks, the situation returned to its old state. This proved that E. Mayo's experience paid off. The goal of the representatives of the school of human relations was to eliminate the alienated system of labor and introduce a system based on the principles of mutual respect, and they achieved this. The shortcoming of this school-based system was that all personnel were treated equally humanely. But since the nature of all the employees of the enterprise is different, it is necessary to apply human relations based on individual character and interests. Another representative of management theories is prof. D. McGregor also put forward a unique theory of personnel motivation [2]. According to him, leaders should use theories XII and VII to influence subordinates. According to the XII theory, although a certain person knows that work is necessary, based on his nature, he does not like it and tries to avoid it whenever possible. Such passive personnel do not want to take responsibility.

Therefore, it is emphasized that they should be strictly controlled and used strictly. According to theory VII, work is a hobby for personnel. Therefore, he continues to work with great enthusiasm even if he is not controlled. It is emphasized that the appreciation of such personnel, appropriate treatment and appropriate encouragement will further develop their activities. After the 30s of the 20th century, meaningful concepts of personal motivation began to appear.

On the basis of this theory, an attempt was made to determine the motivation that drives the personnel and to influence the personnel based on this. The most widespread concept based on the content theory is considered to belong to Abraham Maslow, according to which it is emphasized that the motivations of the personnel come from their own needs. According to this theory, all externalities can be arranged in the form of a strict hierarchical structure [3]. According to him, needs have the following order: 1. Physiological needs 2. Stability needs 3. Social needs 4. Respect and recognition needs 5. Self-expression needs. Physiological needs are of primary importance and include food, clothing, water, shelter and other essential needs.

Stability needs, i.e., the stability of the workplace where the staff is present, security needs, the necessary length of service and security against other internal and external influences. On the basis of social needs, the personnel wants to be a member of a relevant group in the enterprise, to feel the need to be accepted by others, to be loved and supported by the team and the leader. The need for respect, that is, the need that occurs in most workers, and by satisfying it, the personnel achieves self-esteem in the workplace. The need for self-expression, that is, the need for personal growth, self-improvement and work. According to D. Greenberg and R. Baron, A. Maslow's theory provides several effective ways to satisfy needs while doing work [4]. That is, the system of motivating personnel based on their existing needs.

Even now, the systematic use of Maslow's pyramid of needs in personnel motivation improves work motivation. A. Maslow's theory has been criticized a lot. But this concept is the starting point for the development of a motivational system in the management of enterprise personnel. David McClelland is another scientist who saw the motivation of personal activity based on needs. According to his scientific opinion, the staff feels the need for power, success, and belonging. Makklel and power success affiliation personal theory according to McClelland's theory. The scientist emphasizes that the desire to influence others, to have one's say, to draw others' attention to oneself, and to be eloquent comes from the desire for power. The need for achievement is the need to enjoy one's work and the pursuit of victory based on doing it with interest and interest.

Those who feel the need for success among the existing personnel in the company tend to take responsibility, take risks based on knowledge in work, and solve problems effectively. Individuals with a need for belonging tend to care about their team, are helpful, prefer friendship, and have other social traits. Of course, if the team is well formed, most of the personnel who are members of this team feel the desire to be an integral part of this team. It is effective to motivate him based on this desire. In the second half of 1950, F. Hertzberg and his colleagues created a unique model of motivation. F. Hertzberg and a group of experts conducted a survey on the employees' satisfaction with their work and when they were not satisfied with the work of the Lac-paint company. After the conducted studies were scientifically justified, F. Hertzberg divided the factors affecting personnel activity into ―Hygienic factors and ―Motivational factors.

Groups of "hygienic factors" and "motivational factors"[5] Hygienic factors Motivational factors Company and administration policies Success Working

conditions Promotion in the service ladder Salary Recognition and approval of work results Interpersonal relations with superiors, colleagues and subordinates High level of responsibility Direct work control over control. Opportunities for growth in the creative field and work field. According to F. Hertzberg, the lack of hygienic factors in the personnel gives him job dissatisfaction. Therefore, he emphasizes that motivational factors and hygienic factors should be given equal attention.

Above we talked about the most common theories of personnel motivation. In the current globalization conditions, the use of these theories by the managers of the enterprise will bring positive results to the enterprise. Because these theories are being used in practice in enterprises worldwide. In our opinion, the application of these theories, enriched with additional modern factors, will improve the system of working with personnel in the digital economy. For example, according to A. Maslow's pyramid of needs, in the enterprise, with the help of programs working with MS Access or other databases, an appropriate database is created based on the existing needs of employees, and their needs are controlled based on this.

The HR (human resource) department updates the database as a result of daily studies. Based on the weekly analysis of the database, the manager develops and implements a motivational system for effective personnel management. Currently, there are effective systems of motivational management of personnel based on world experience, but we need to develop a motivational system suitable for the conditions of Uzbekistan, having studied foreign experience. Because every nation has its own customs, nature, interests, and beliefs. Taking these factors into account, it is necessary to enrich the above theories and introduce improved systems to enterprises.

List of used literature:

1. Taylor F.U. Nauchnaya organization is working. - M.: NKPS - Transpechat, 1924; Taylor and Taylorism: technique.
2. Travin V.V., Magura M.I., Kurbatova M.B. Motivational management. - S. 4345; Classical management. Encyclopedia... - S. 473-479.
3. Maslow A. Self-actualization. // Psychology lichnosti: texty. - M.: izd-vo Moskovskogo universiteta, 1982. - S. 108-117.
4. Greenberg D., Byron D. Organizational behavior: theory and practice. - M.: Vershina, 2004. - S. 299.

ЎЗБЕКИСТОН АГРОСАНОАТ МАЖМУСИДА ЛОГИСТИКА ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.

Холматов Диёрбек Усмонович.
Андижон кишлок хужалиги ва агротехнологиялар институти “Агробизнес ва маркетинг”кафедраси ассистенти.

Дунёнинг ҳар қандай мамлакатида миллий иқтисодиётининг тараққиёт даражаси, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш масалаларининг қай тарзда ҳал этилиши, ижтимоий-иқтисодий барқарорликни мустаҳкамланишига энг аввало озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масаласини ҳал этиш орқали

эришилади. Мамалакатда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш эса кўп жиҳатдан агаросаноат мажмуасининг, хусусан унинг етакчи тармоғи ҳисобланган қишлоқ хўжалиги соҳасининг ривожланганлик даражасига, маҳсулотларни етиштиришнин гфизик ҳажм-миқдор кўрсаткичларига, қайта ишлаш саноатининг мавжуд шароитларига, тармоқ маҳсулотларининг сифати, уларнинг сақланиши, агротехнологик жараёнларни талаб даражасида ташкил этилиши,шунингдек, аграр бозорларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларнинг узлуксизлигини ва доимийлигини таъминланганлик даражасига боғликдир.

Мамлакатимиз томонидан ўтган йиллар давомида озиқ-овқат соҳасини ривожлантириш борасида бир қатор кенг кўламли ислоҳотлар амалга оширилиб, аграр соҳага ички ва ташқи инвестицияларни жалб этган ҳолда,замонавий технологияларни мева-сабзавот, гўшт ва сут маҳсулотларини қайта ишлаш ва ишлаб чиқаришга жорий қилиниши, ишлаб чиқариш технологик базасининг янгиланиши эвазига ички бозорни сифатли маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш имконияти яратилиб, қайта ишлаш саноатида мазкур тармоқ улушининг тобора ошишига замин яратди. Маълумки, мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, шунингдек озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ўсиш суръати йилига ўртача 9-10 фоизни ташкил этмоқда. Шу билан бирга маҳсулотнинг экспорт ҳажми ҳам йилдан-йилга ортмоқда. Бу борада давлатимиз томонидан муҳим фармон ва қарорлар, давлат дастурлари қабул қилиниб, уларнинг ижроси изчил таъминланмоқда. Сўнгги 5 йилда мамлакатда озиқ-овқат соҳасини жадал ривожлантириш ва диверсификациялаш унинг хом ашё базасини кенгайтириш ва маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш имконини берди. Жумладан, мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари ишлаб чиқариш 1,6 бараварга, гўшт маҳсулотлари–1,4 бараварга, сут маҳсулотлари – 1,4 бараварга ошди. Бугунги кунда республикада 9760 дан ортиқ озиқ-овқат корхоналари фаолият кўрсатиб келмоқда. Йилига ўртача 1,74 млн.тонна мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш имкониятига эга бўлган 270 дан ортиқ корхона фаолият юритмоқда, шунингдек, 479 минг тонна озиқ-овқат маҳсулотларини сақлаш қувватига эга совутиш камералари билан жиҳозланган 994 тазамонавий сиғимлар мавжуд[8].

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясининг 3.3-банди, яъни «Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш”га мувофиқ, Ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш мақсадида қишлоқ хўжалиги экин майдонларини мақбуллаштириш кўзда тутилган.

Амалга ошрилаётган чора-тадбирлар натижасида мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти 2021 йилда 2016 йилга нисбатан 2,3бараварга, қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ҳажми эса 2 бараварга ошиши таъминланди.

Соҳада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун, қишлоқ-хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, логистика ва экспорт қилиш

[8]Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари: www.stat.uz.

инфратузилмасини яратиш мақсадида тижорат банклари орқали Жаҳон банки, Осиё тараққиёт банки, Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки ва бошқа қатор халқаро молия институтларининг 650 млн.доллар миқдоридаги имтиёзли кредитларини жалб этиш кўзда тутилган.Жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув ҳамда глобализация жараёнларини кучайиб бориши, мамлакатимизда иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари сингари қишлоқ хўжалиги соҳага замонавий инновацион техника ва технологиялар жалб этилиши натижасида қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотлар саноат корхоналари томонидан жаҳон бозорида рақобатбардош тайёр маҳсулот сифатида қайта ишлаб чиқарилмоқда.Шунга қарамай ҳозирда республикада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи ва қайта ишловчи корхоналар фаолиятини такомиллаштириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини талаб даражасида сақлаш, уларнинг етказиб бериш ва реализация қилиш, маҳсулотлар сифатини ҳамда рақобатбардошлигини ошириш,маҳсулотларни бозор сиғими мувозанатини доимийлигини таъминлаш ҳамда улар борасида ечимини кутаётган айрим муаммолар мавжуд. Улар жумласига фермер хўжаликлари, қайта ишловчи корхоналар томонидан етиштирилаётган ва қайта ишланаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини истеъмолчиларга етказиб бериш жараёнида маҳсулот сифатини бошқариш тармоқ бўйича логистик тизимининг етарли даражада ривожланиши, маҳсулотларни сақлаш ва ташиш талаблари тўғрисида маълумотлар оммага тўлиқ етказилиши даражаси ҳамда сақлаш ва ташиш талаблари белгиланган миллий стандартларнинг халқаро меъёрлар билан мувофиқлаштирилмаганлиги, жумладан, сифатини яхшилаш ва уларнинг жаҳон талаблари даражасига етказишни таъминлаш имкониятини берувчи механизм ва тузилмаларнинг талаб даражасида эмаслиги ёки мавжуд бўлганлари тўғрисидаги ахборотларнинг етишмаслиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, сақлаш ва сотиш билан боғлиқ инфратузилманинг талаб даражасида эмаслиги ва бошқаларни киритиш мумкин.Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2016 — 2020 йилларда мевасабзавот ва гўшт-сут маҳсулотларининг хом ашё базасини янада ривожлантириш,уларни қайта ишлашни чуқурлаштириш, озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариш в экспорт қилишни кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори асосида:

- келажакда янги ва қайта ишланган маҳаллий мева-сабзавот маҳсулотларига бўладиган талабларни аниқлаш бўйича тизимли асосда маркетинг тадқиқотларини ўтказиш, шунингдек янги сотиш бозорларини ўзлаштиришда маҳаллий экспортёрларга кўмаклашиш;

- жойларда мева-сабзавот ва полиз маҳсулотларини тайёрлаш, сақлаш, бирламчи қайта ишлаш ва экспорт қилиш бўйича ихтисослашган комплекс савдологистика марказлари, шунингдек музлатиш қувватларини ташкил этиш ишларини мувофиқлаштириш;

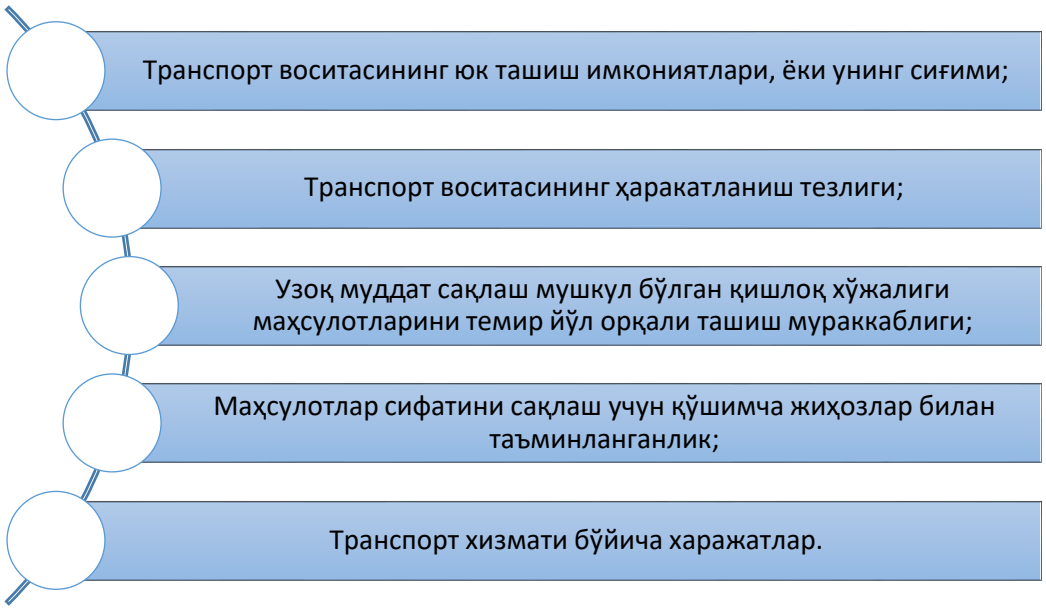
- мева, сабзавот, полиз ва уларни қайта ишлаш маҳсулотларини транспортда ташиш, божхона расмийлаштируви ва уларни юклаб жўнатиш

бўйича ҳисобот тақдим қилишни ташкил этиш билан боғлиқ масалаларни тезкор кўриб чиқиш;

- экспорт қилинадиган янги ва қайта ишланган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етказиб бериш бўйича кўзда тутилган прогноз параметрларининг бажарилиши устидан мониторинг олиб боришни ташкил этиш;

- зарур ҳолларда, мазкур қарор билан тасдиқланган инвестиция лойиҳалари рўйхатига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш вазифалари белгиланди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ташиш жараёни логистикасини ички ваташқи бозорлар кесимида ўрганиш мақсадга мувофиқ. Ички бозорда логистика тизими асосан автомобиль ҳамда темир йўл транспортидан ташкил топади. Ташқи бозорда логистика жараёнида автомобиль транспортининг махсус турларидан,шунингдек темир йўл ва ҳаво йўлларидан кенг фойдаланилади.

1-расм. Транспорт воситаларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари

Юқорида қайд этилганидек, агрологистика ўта мураккаб тизим бўлиб, қишлоқ хўжалигидаги барча ҳаракат жараёнларини ўз ичига олади. Ушбу ҳолатни инобатга олган ҳолда, ҳар бир логистика йўналиши ўзининг хусусиятига эга эканлигини, улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик мавжудлигини инобатга олиш мақсадга мувофиқ бўлади.Қишлоқ хўжалиги тармоғидаги ҳар бир логистик тизимни фаолияти тармоқ маҳсулотлари хусусиятларидан келиб чиқади. Шундан келиб чиқиб, уларнинг иқтисодий самарадорлиги ҳар бир логистик самарадорлигининг йиғиндисидан эмас,балки уларнинг ўзаро боғлиқлик даражасини ҳам инобатга олиш лозим бўлади.

Агросаноат мажмуаси ва унинг асосий тармоғи ҳисобланувчи қишлоқ хўжалиги миллий иқтисодиётнинг устувор сектори саналалиб, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш тенденциялари бевосита таъсир кўрсатади Агросаноат мажмуаси тараққиёти қишлоқ хўжалиги секторида банд бўлган қишлоқ аҳолиси фаровонлиги даражаси; аҳолига сифатли озиқ-овқат билан таъминлаш;

иқтисодий хавфсизлик ва давлат экспорт салоҳияти, ва бошқаларга тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Шунинг учун, бозор муносабатлари шароитида ва умуман ҳар қандай мамлакатга хос бўлган интеграцион жараёнларнинг ривожланиши шароитида қишлоқ хўжалиги соҳасининг рақобатбардошлигини ошириш учун барча шарт-шароитлар яратиш масаласи муҳим аҳамият касб етади. Замонавий илмий тадқиқотларда мамлакатимиз олимларнинг қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлигини ошириш муаммосини ҳал этиш йўналишлари ва йўлларига оид бир қатор ишланмалари келтирилган. Уларнинг салмоқли қисми қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг рақобатбардошлигини оширишга, яъни сифат ва нарх омилларидан тааллуқлидир. Бироқ моддий оқимлар (ишлаб чиқариш ва товар заҳиралари-уруғ, ўғит, озуқа, экин ва чорвачилик саноати маҳсулотлари ва бошқалар) нинг етказиб берувчилардан ўз истеъмолчиларига бўлган ҳаракатини оқилона ташкил этиш масалаларига етарли эътибор қаратилмаган. Бугунги шароитларда логистика ёндашувидан фойдаланиш долзарб аҳамият касб этади. Логистик ёндашув изчиллик тамойилига асосланган бўлиб, улар ҳаракатининг умумий харажатларини минималлаштириш мақсадида моддий ва кузатувчи оқимлар ҳаракати бўйича фаолиятни ташкил этишни таъминлайди. Логистик ёндашувдан фойдаланиш тадбиркорлик субъектларининг самарадорлигига ва демакки уларнинг рақобатбардошлигига боғлиқдир ва бевосита таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, тадбиркорлик субъектларининг самарадорлиги: омбор логистикаси, транспорт менежменти, молиявий менежмент, маркетинг фаолияти, корхона имиджининг PR тизимлари, сотиш рентабеллиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг рақобатбардошлиги ва бошқалар каби омилларнинг синергетик ўзаро таъсири билан белгиланади. Шунга кўра, логистика замонавий хўжалик юритувчи субъектнинг қишлоқ жойларда рақобатбардошлигини таъминлаш жараёнининг ажралмас қисми ҳисобланади. Моддий оқимларни бошқаришдаги жаҳон тажрибасини ўрганиш логистик ёндашувни қўллашнинг пировард самараси қуйидагича кўриниш олишини белгилаб олиш имконини беради:

- ишлаб чиқариш тўғридан-тўғри бозорга йўналтирилади. Бу самарали кичик ва индивидуал ишлаб чиқаришга ўтиш имконини беради;
- таъминотчилар билан узвий ҳамкорлик йўлга қўйилади;
- асосий воситалардан фойдаланишдаги узилишларга барҳам берилади.Зарур хом ашё, материалларнинг доимий иш жойида мавжудлиги таъминланади.
- ишлаб чиқилган маҳсулот сифати ортади;
- ишлаб чиқариш цикли узлуксизлиги таъминланади ва харажатлар минималлаштирилади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарирақобатбардошлигини ошириш учун логистик ёндашувдан фойдаланишнинг мақсадга мувофиқлигини белгиловчи асосий омиллар икки гуруҳга - ташқи ва ички гуруҳларга бўлиш мумкин. Улар орасида, бу борадаги етакчи экспертларнинг баҳолашларига кўра, қуйидаги кўрсатиганлар етакчи ўрин тутади:

1)ташқи омиллар гуруҳига кирувчи омиллар:

- мавжуд рақобатчилар агрессив сиёсати – респондентларнинг 73%и;
- бозорга янги кучли рақобатчилар келиши – респондентларнинг 30%и;
- хизмат даражаси жиҳатидан асосий мижозлар талабларининг ўзгариши – респондентларнинг 95%и;
- олдиндан белгиланган эҳтиёжларини аниқлиги билан боғлиқ етказиб берувчилар шартлари – респондентларнинг 42% ;
- таъминотчиларга қарамлик – 23% респондентлар;

2) ички омиллар гуруҳига кирувчи омиллар:

- бошқарув тизимининг ўзгариши – 50% респондентлар;
- харажатларни камайтириш бўйича заҳираларини излаш – 80% респондентлар.

Моддий ва ёндош оқимлар (молиявий, ахборот ва бошқалар) ҳаракатини ташкил этишда логистик ёндашувдан фойдаланиш қишлоқ хўжалиги корхоналаридан, биринчи навбатда, логистика мажмуаси таркибий қисмларида хўжалик юритувчи субъектларнинг эҳтиёжларини қондира оладиган самарали логистика инфратузилмасини шакллантиришни талаб этади. Бундай турдаги логистика инфратузилма логистиканинг барча субъектлари ўртасида интеграцияни таъминлаши зарур(1-расм).

Агросаноат мажмуасининг логистика инфратузилмаси бир қатор хусусиятларга эга:

- унинг маҳсулотлари моддий шаклга эга эмас(хизмат кўрсатиш), шунинг учун уларни сақлаш ва тўплаш мумкин эмас;
- логистика инфратузилмаси фаолиятининг самараси унинг чегарасидан ташқарида, яъни хизмат кўрсатадиган тармоқларда намоён бўлади;
- ривожланиш даражаси асосий ишлаб чиқариш эҳтиёжлари билан белгиланади;
- кўпгина логистика инфратузилмаси объектларининг ҳаракатчанлиги ва маневрлиги жуда паст (хусусан, омбор иншоотлари).

2-расм. Агрологистик инфратузилмадан фойдаланишнинг интеграцион жараёнлари иштирокчилари

Агрологистика инфратузилмасининг марказий элементи қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига юқори сифатли қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, сақлаш ва истеъмолчиларнинг эҳтиёжларига мувофиқ сотиш, якуний ва қайта ишлаш ҳамда уни хом-ашё сифатида ишлатадиган саноатнинг бошқа корхоналари учун бир қатор хизматларни таъминлаш учун шарт-шароитлар яратувчи ва таклиф этувчи агрологистика марказлари бўлиши лозим

Агрологистик марказлар моддий, ахборот ва молиявий оқимларнинг ҳаракатини бошқариш, шунингдек, логистик оқимларининг истеъмолчилар томонга ҳаракатини таъминлаш маҳсулотларни сақлаш, ташиш ва ҳужжатлаштириш амалга ошириладиган махсус объектлар, таъбир жоиз бўлса интеграция ҳужайралари деб аталади.

Агрологистика маркази (АЛМ) остида, биз қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш учун пул ва вақт харажатларни камайтиришга ёрдам беради бир қатор логистика хизматлар билан таъминлаш шунингдек, ички ва ташқи бозорларда уларнинг маҳсулот сифати ва корхона ва рақобатбардошлигини ошириш мақсадида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига хизмат қилиш учун мўлжалланган, маълум бир ҳудудида қишлоқ жойларда жойлашган ихтисослашган корхоналарни тушунамиз.Техник жиҳатдан агрологистика маркази (АЛМ) омбор ва транспорт иншоотларига, шунингдек, офис бинолари, муҳандислик-техник коммуникациялар ва ҳ.к. бўлинган бино ва иншоотлар мажмуи ҳисобланди. Бундай АЛМ ларни йўл, темир йўл, сув ва бошқа йўналишлар, терминаллар ва бошқаларга яқин жойларга жойлаштириш мақсадга мувофиқдир.

АЛМнинг алоҳида хусусияти унинг марказ иштирокида ўз фаолиятини юритишни истаган янги қишлоқ хўжалиги обектлари учун очиқлиги ва барча мижозлар учун ишлаб чиқариш обектларининг мавжудлигидан иборат (уларнинг кўламидан қатъий назар).Жаҳон тажрибасини ҳисобга олган ҳолда агрологистик марказни шакллантириш жараёнини схематик тарзда қуйидагича ифодалаш мумкин (2-расм).

Ҳар бир иштирокчига ишнинг бориши, бажарилган вазифалар ҳажми ва ҳоказолар ҳақидаги ахборотдан эркин фойдаланишни таъминлаш орқали АЛМ яратиш жараёнининг шаффофлигини таъминлаш таклиф этилади.

Агрологистик марказнинг вазифаси қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг ички ва ташқи бозордаги самарадорлиги ва рақобатбардошлигини оширишга ёрдам беришдан иборат. Юқорида кўрсатиб ўтилган вазифаларни бажариш моддий, товар ва ахборот оқимларини ўз истеъмолчиларига тақдим этиш учун сарфланадиган харажат ва вақтни минималлаштиришга қаратилган ва юқори малакали мутахассислар томонидан кўрсатиладиган логистик хизматлар орқали эришилади. Ушбу миссияни бажаришга эришиш учун қуйидаги мақсад ва вазифаларни бажариш талаб этилади:

- қишлоқ жойларда муҳандислик-техник инфратузилмани ривожлантиришга кўмаклашиш ва рағбатлантириш, комплекс логистика хизматларини самарадорлигини ошириш учун зарур шарт-шароитлар яратиш;
- қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш ва маркетинг жараёнининг хусусиятларидан хабардор бўлган, логистика фаолияти соҳасида юқори малакали мутахассисларни танловини ўтказиш, танлаб олиш ва ишга қабул қилишни ташкил этиш;
- қишлоқ хўжалиги учун моддий-техника ресурсларини етказиб берувчилар билан яқин ва барқарор интеграцион алоқаларни ўрнатиш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилишдан манфаатдор харидорларни излаб топиш;
- маҳсулот ва унинг сифат кўрсаткичларини транспортировка давомида минимал йўқотишлар билан етказиб берувчи,маҳсулотларни ташиш, сақлаш бўйича ишлаб чиқарувчиларга сифат хизмат кўрсата оладиган транспорт ва омбор муассасаларини шакллантириш;
- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг аутсорсинг логистика хизматларининг ихтисослашган тузилмалар бўйича афзалликлари ҳақида хабардорлигини ошириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорининг ҳолати ва тенденциялари, талаб, таклиф, нархлар динамикаси ва бошқалар тўғрисидаги маълумотлар жамланган ахборот базасини шакллантириш. Таъминотчилар, харидорлар ва транспорт компанияларининг маълумотлар базаларини яратиш қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари учун логистика хизматларини излаш ва ташкил этиш учун сарфланадиган вақтни камайтиради.

Кейинги босқичда агрологистик марказ иштирокчилари рўйхати аниқлангандан сўнг унинг фаолият доираси, ваколатлар тақсимоти ва ташкилий бошқарув тузилмасини шакллантириш амалга оширилади. Бу агрологистика маркази ва бошқа манфаатдор томонлар, ҳам иштирокчилари учун юқори сифатли логистика хизматларини тақдим этишни, танспорт, омбор ва бошқа логистика хизматлари учун талабни кенгайтириш, потенциал мижозларни танлаб олиш, уларга кўмак бериш, юқоридан санаб ўтилган саъй-ҳаракатларини жамлаган ҳолда харажатларни камайтириш имконини беради.

Адабиётлар рўйхати

1.“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. – Халқ сўзи, 2017 йил 8 февраль.

2. “Тадбиркорлик субъектларига давлат хизматларини кўрсатиш механизмларини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. – Халқ сўзи, 2017 йил 2 февраль.

3.“Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлаш, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. – Халқ сўзи, 5 октябрь 2016 йил.

4.ЎзбекистонРеспубликасиПрезидентиШавкатМирзиёевнингОлийМажлисгаМурожаатномаси// Халқ сўзи, 2018 йил 29 декабрь.

АЁЛЛАР ТАДБИРКОРЛИГИНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШГА САМАРАЛИ ЁНДАШУВ

Рустамова Дилсабохон Джураевна
ТДИУ, Андижон факультети “Ижтимоий-гуманитар” фанлар кафедраси доценти

Халқимиз турмуш даражасини юксалтириш, айниқса, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш орқали оилалар фаровонлигини мустаҳкамлаш давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бири саналади. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясида бу борада қатъий чора-тадбирлар белгиланган бўлиб, амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар одамларнинг ўз ҳаётидан мамнун бўлиб яшашларини таъминлашга хизмат қилмоқда. Зеро, Президентимиз таъкидлаганидек, инсон қадрини улуғлаш, аҳолимиз манфаатларини таъминлаш, бунинг учун кучли иқтисодиёт барпо этиш бизнинг асосий вазифамиздир.

Шу нуқтаи назардан айтганда, бугунги кунда юртимизда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш масаласи бўйича жадал саъй-ҳаракатлар рўёбга чиқарилмоқда.

Эсласак, авваллари, аниқроқ айтадиган бўлсак, мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида бу турдаги бизнес ривожланиши орқали мамлакатда тараққиёт бўлишини тасаввур ҳам қилолмас эдик. Сўнгги йилларда эса кичик ва ўрта бизнесини бошлаётган юртдошларимизнинг сафи кун сайин сезиларли даражада кенгайиб бормоқда-ки, буни, шубҳасиз, тизимли ислоҳотлар натижаси, дейиш мумкин.

Рақамларга эътибор қаратадиган бўлсак, ҳозирги вақтда мамлакатимизда фаолият юритаётган 485 мингдан ортиқ тадбиркорлик субъектларидан кичик бизнес субъектлари 2024 йил январь ҳолатига кўра 417 минг 80 тани ташкил этмоқда. Барча соҳаларда тадбиркорлар сони ва фаолият доираси кенгайиб, уларнинг мамлакат иқтисодий тараққиётига қўшаётган ҳиссаси тобора ортиб бораётгани аҳамиятлидир. Энг асосийси, кўплаб юртдошларимизнинг бандлиги таъминланиб, оилаларининг иқтисодий муҳити яхшиланмоқда. Яна бир эътиборли жиҳати шундаки, табиркорлик соҳасида опа-сингилларимизнинг сафи кун сайин кенгайиб бораётгани диққатга сазовор.

Биламизки, бугун аёл нафақат меҳрибон она, балки жамиятнинг фаол иштирокчиси ва ташаббускори сифатида ҳам ўзини яққол намоён қилмоқда. Шу жиҳатдан айтганда, юртимизнинг энг чекка тумани, энг чекка маҳалласида ҳам ўз бизнесини йўлга қўйган тадбиркор хотин-қизларимизнинг борлиги қувонарли, албатта. Муҳими, уларнинг касб-ҳунарли, тадбиркор бўлишига кўмаклашиш масаласи давлатимизнинг доимий эътиборидадир.

Шу боис, сўнгги йилларда хотин-қизларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш, касбга ўқитиш ва бандлигини таъминлаш, уларни тадбиркорликка кенг жалб этиш бўйича қулай шарт-шароитлар яратилмоқда. Очиғини айтиш керак, ушбу имкониятлардан самарали фойдаланган жуда кўплаб оғир вазиятга тушиб қолган опа-сингилларимиз, имконияти чекланган аёл-қизларимиз нафақат ўз ҳаётини ижобий томонга ўзгартирдилар, балки турмуш синовлари қуршовида қолган бир қанча аёлларни ҳам иш билан таъминлашга эришдилар. Бу борада Президентимизнинг Фармон ва қарорлари асосида ажратилган имтиёзли кредитлар, албатта, ўз натижаларини берди, десак асло янглишмаймиз.

Ўзбекистонда бугунги кунда мамлакат аҳолисининг 17 млндан зиёд қисмини хотин-қизлар ташкил этади, тадбиркорликда аёлларнинг улуши эса кичик бизнес вакиллари умумий сонининг 25 фоизига тенг.

Ўзбекистонда хотин-қизлар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш учун кенг кўламли имтиёзлар тақдим этилган:

-Хотин-қизлар учун касбий таълим. 2022 йил 1 июндан бошлаб хотин-қизларни давлат ва нодавлат таълим муассасаларида давлат буюртмаси асосида касб-ҳунарга ўқитишнинг янги тартиби жорий этилди.

-Эҳтиёжманд хотин-қизлар бандлигини таъминлаётган бизнесни қўллаб-қувватлаш. Қишлоқ жойларда ушбу тоифадаги кичик тадбиркорлик субъектлари 2025 йилгача мол-мулк солиғи ва ер солиғини 50 фоизга камайтирилган ставкада, ижтимоий солиқни эса 1% ставкада тўлайдилар.

-Тадбиркор хотин-қизларга имтиёзли кредитлар ажратиш. Ўз фаолиятини бошлаган аёлларга 6 ойдан 12 ойгача муддатда 300 млн сўмгача, 2 йилгача ишлаганларга 1 млрд сўмгача, 2 йилдан зиёд ишлаганларга 3 млрд сўмгача кредитлар ажратилади.

2024 йил мамлакатимизда Президентимиз ташаббуси билан “Ёшлар ва бизнесни қўллаб-қувватлаш йили” деб номланиши ҳам жамиятимизда тадбиркорликка бўлган интилишлар учун кенг имкониятларга йўл очди. Айниқса, давлатимиз раҳбарининг жорий йил 7 мартдаги “Хотин-қизларнинг тадбиркорлигини йўлга қўйиш ва ривожлантиришни қўллаб-қувватлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори опа-сингилларимиз учун ўз иқтидор ва салоҳиятларини тўла-тўкис рўёбга чиқаришларини кафолатлашда муҳим ҳуқуқий асос бўлди.

Бинобарин, ушбу қарорда хотин-қизларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш, касбга ўқитиш ва бандлигини таъминлаш, уларни тадбиркорликка жалб этиш учун Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси ҳисобидан икки йиллик имтиёзли давр билан беш йил муддатга йиллик 14 фоиз ставкада жами 100 миллион АҚШ доллар эквиваленти миқдорида кредит ресурслари ажратилиши белгиланди. Бу шундан далолат берадики, эндиликда опа-сингилларимиз бирон бир касб-ҳунар эгаси бўлиб, ўз тадбиркорлигини йўлга қўйишлари мумкин. Демак, уларнинг ҳам оилада, ҳам жамиятда фаоллиги янада ошади.

Савдо-саноат палатаси, АТ “Халқ банки”, “Бизнесни ривожлантириш банки” ва “Микрокредитбанк”АТБда хотин-қизлар тадбиркорлигини қўллаб-

қувватлаш тизими яратилиши кўзда тутилгани аҳамиятли жиҳатлардан биридир. Бинобарин, ушбу тизим орқали хотин-қизларга бизнес лойиҳаларини ишлаб чиқиш, маҳаллаларда уларни тадбиркорликка ўқитиш ҳамда тадбиркорлигини бошлаган опа-сингилларимизнинг маҳсулотларини сотишга амалий ёрдам кўрсатилади. Шунингдек, тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш жараёнлари кузатиб борилади ва улар билан доимий мулоқотда бўлиши таъминланади. Эътиборли томони, эндиликда юқоридаги банклар аввалгидек, фақат имтиёзли кредитни бериш ва унинг банкка қайтиши билан чекланмасдан, балки ажратилган сармоянинг натижадор бўлиши учун барча жараёнларда масъул ҳисобланади.

Қарорда, биринчи навбатда, “Аёллар дафтари”, ”Ёшлар дафтари” ва “Темир дафтар”га киритилган ишсиз хотин-қизлар эътиборга олиниши лозимлиги белгилаб қўйилди. Ушбу жараён тўлақонли ишлаши учун эса, албатта, аниқ режа ва таклифлар бўлиши мақсадга мувофиқ. Шу боис ҳужжатда ушбу масала юзасидан тегишли соҳа вакиллари, Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятлар ҳокимликларига топшириқлар белгилаб берилди. Ўз навбатида, қарор ижросини таъминлашда тегишли маъсуллар қаторида хотин-қизлар қўмиталари, фаоллар ҳам жонбозлик кўрсатишлари муҳим аҳамиятга эга. Зеро, ҳар бир амалий иш биргаликда, ҳамжиҳатликда бажарилса, кўзланган мақсадга эришиш мумкин.

Яна бир эътиборли жиҳати, айни пайтда Хотин-қизлар тадбиркорлигини ривожлантириш бўйича Сенат Раиси бошчилигида махсус комиссия тузилиб, ҳар ой якунида ушбу йўналишдаги ишларнинг натижалари бўйича муҳокамалар ўтказиб борилади.

Мухтасар айтганда, аёллар тадбиркорлиги бугунги кунда иқтисодий ўсишнинг муҳим шартларидан биридир. Хотин-қизларнинг фаол иштироки бевосита иқтисодий юксалиш ва фаровонликка хизмат қилади. Ижтимоий йўналишдаги лойиҳалар ва бизнеснинг аксарияти аёллар томонидан амалга оширилмоқда.

RAQOBATLASHGAN BOZORILARNING USTUN JIHATLARI

Qurbonov Jasurbek Pozilovich
TDIU, “Mutaxassislik fanlari” kafedrasi mudiri, i.f.f.d.
Rayxona Xasanovna Xusanova
TDIU, Andijan fakulteti talabasi

Annotatsiya: Raqobat – bu ikki kishi yoki guruhning doimiy raqobatbardosh munosabatlardagi holati. Monopolistik raqobat bozori o‘zining ba’zi bir xususiyatlari bilan mukammal raqobatlashgan bozorga o‘xshaydi. Bu yerda ham harakat qiluvchi firmalar ko‘p, yangi firmalarni bozorga kirib kelishi yoki unda harakat qiluvchi firmalarning undan chiqib ketishi cheklanmagan. Shuningdek uning afzal jihatlari va kamchiliklari borasida so‘z yurutilgan.

Abstract: Rivalry is a state of constant competitive relationship between two people or groups. A monopolistically competitive market is similar to a perfectly competitive market in some of its features. There are many companies operating here, and there is no restriction on the entry of new companies into the market or the exit of existing companies. Its advantages and disadvantages are also discussed.

Аннотация: Соперничество – это состояние постоянных конкурентных отношений между двумя людьми или группами. Рынок монополистической конкуренции по некоторым своим характеристикам аналогичен рынку совершенной конкуренции. Здесь работает множество компаний, и нет никаких ограничений на вход новых компаний на рынок или выход существующих компаний. Также обсуждаются его преимущества и недостатки.

Kalit so‘zlar: bozor, monopolistik raqobat bozori, raqobat, raqobatlashgan monopol bozor, firmalar, samaradorlik, innovatsiyalar, yuqori foyda, barqarorlik, Suiste’mol qilish potentsiali, tanlovning yetishmasligi, yuqori narxlar.

Raqobat so‘zi ilmiy yo‘nalishda raqobatlashgan bozor, o‘zaro raqobatlashuvchi firmalar kabi so‘z birikmalari ko‘rinishada ko‘p duch kelganmiz. Raqobat – bu ikki kishi yoki guruhning doimiy raqobatbardosh munosabatlardagi holati. Raqobat – bu raqobatlashayotgan ikki tomon o‘rtasidagi „bir-biriga qarshi“ munosabati.

Monopolistik raqobat bozori o‘zining ba’zi bir xususiyatlari bilan mukammal raqobatlashgan bozorga o‘xshaydi. Bu yerda ham harakat qiluvchi firmalar ko‘p, yangi firmalarni bozorga kirib kelishi yoki unda harakat qiluvchi firmalarning undan chiqib ketishi cheklanmagan. Lekin bu mukammal raqobatlashgan bozordan farq qiladi. Farq shundan iboratki, monopol raqobatlashgan bozordagi mahsulot differensiallashgan, ya’ni bir xil ehtiyojni qondiruvchi tovarni har bir firma o‘ziga xos ravishda ishlab chiqarib sotadi va uning mahsuloti boshqa firmalarning mahsulotidan sifati, bezagi, tarkibi va sotuv markasi obro‘yi bilan farq qilishi mumkin. Tovarning differensiallashuvi deganda bozorda sotiladigan tovarni standartlashtirilmaganligi tushuniladi. Har bir firma o‘zining tovar markasini ishlab chiqarish bo‘yicha monopol hisoblanadi va u bozorda ma’lum darajada monopol hokimiyatga ega bo‘ladi. Firmaning monopol hokimiyati uning mahsulotining boshqa firmalar mahsulotidan qanchalik farq qilishga bog‘liq. Masalan, tish yuvish pastalari monopol raqobat bozorida sotiladigan «Kolgeyt», «Pepsodend» va «Lesnoy balzam» pastalari bir-biridan qadoqlanishi, bezagi, davolash xususiyatlari bilan bir-biridan ajralib turadi. Monopol raqobat bozorga misol sifatida tish yuvish pastasi, kir yuvish paroshogi, xar-xil chanqov bosdi ichimliklari bozorlarini, kiyim-kechak bozorini keltirish mumkin. Raqobatlashgan monopol bozor quyidagi xususiyatlari bilan xarakterlanadi: Birinchidan, firmalar differensiallashgan, bir-birini o‘rnini bosish normasi yuqori bo‘lgan, mahsulotlarini sotadi va bir-biri bilan raqobatlashadi. (Boshqacha aytganda bunday tovarlarning narxga ko‘ra elastikligi yuqori, lekin cheksiz emas). Ikkinchidan, bozorga yangi firmalarni o‘z markasi bilan kirishi va undan faoliyat ko‘rsatayotgan firmalarni chiqishi cheklanmagan. Agar firmalarning mahsulotiga talab yetarli darajada bo‘lmay qolsa ular bozordan to‘siqsiz chiqishi mumkin. Raqobatlashgan monopol bozorning o‘ziga xos xususiyatini poyafzal va avtomobil bozorini taqqoslaganda ko‘rish mumkin. Poyafzal bozori raqobatlashgan

monopol bo‘lsa yengil avtomobil bozori oligopolik bozor sifatida xarakterlanadi. Agar, poyafzal bozorida foyda yuqori bo‘lsa, boshqa firmalar yangi poyafzal ishlab chiqarish o‘z markasi bilan bozorga kirish uchun kerakli bo‘lgan mablag‘ni sarflashi ular uchun katta qiyinchilik tug‘dirmaydi. Avtomobil bozoridagi avtomobillar ham differensiyallashgan (ya’ni uning turlari ko‘p). Lekin, bu bozorga yangi firmalarning kirib kelishiga masshtab samarasi katta qiyinchilik tug‘diradi. Nima uchun deganda samarali miqdordagi avtomobillarni ishlab chiqarish uchun juda katta mablag‘ talab qilinadi. Uchinchidan, bozorda nisbatan katta miqdordagi firmalar faoliyat ko‘rsatadi va ularning har biri sotiladigan umumiy turdagi tovarga bo‘lgan bozor talabining ma’lum darajadagi ulushini qanoatlantiradi. To‘rtinchidan, firmalar o‘z mahsulotlariga narx belgilashda va sotish hajmini aniqlashda raqiblarining aks harakatlarini e’tiborga olmaydilar. Masalan, biror sotuvchi o‘z mahsuloti narxini 20 % ga tushursa uning mahsulot sotish hajmi oshadi va oshish alohida bir firma hisobidan emas, balki ko‘p firma hisobidan sotiladi, lekin bu siyosatning boshqa bir raqib firmaning bozordagi ulushini keskin qisqartirib yuborishi ehtimoli nihoyatda kichikdir. Shuning uchun ham raqobatchi firmalar birinchi firmaning narx siyosatiga nisbatan biror chora ko‘rmaydi va bu siyosat kuchli ta’sir qilmaydi.

Raqobatbardosh monopoliya bozorining afzalliklari:

- Samaradorlik: Monopoliya bozorlari miqyosda iqtisodga olib kelishi mumkin, bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga va iste’molchilar uchun narxlarni pasaytirishga olib keladi.
- Innovatsiyalar: Raqobatchilarsiz monopoliyalar ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarga ko‘proq sarmoya kiritish imkoniyatiga ega bo‘lib, texnologik taraqqiyot va innovatsiyalarga olib keladi.
- Yuqori foyda: Monopoliyalar bozordagi qudrati va raqobatning yo‘qligi tufayli yuqori daromad olish imkoniyatiga ega.
- Barqarorlik: Monopoliyalar bozorda barqarorlikni bashorat qilinadigan narxlar va tovarlar yoki xizmatlarning doimiy mavjudligi bilan ta’minlashi mumkin.

Raqobatbardosh monopoliya bozorining kamchiliklari:

- Yuqori narxlar: raqobatsiz monopoliyalar iste’molchilarga yuqori narxlarni qo‘yishi mumkin, bu esa sotib olish imkoniyati va iste’molchilar farovonligini pasayishiga olib keladi.
- Tanlovning etishmasligi: monopoliyalar iste’molchilarning tanlovini cheklaydi, chunki ular ma’lum bir mahsulot yoki xizmatning yagona provayderi bo‘lib, iste’molchilar uchun imkoniyatlarni kamaytiradi.
- Suiste’mol qilish potentsiali: Monopoliyalar iste’molchilar va boshqa bizneslarga zarar etkazadigan narxlarni belgilash yoki taklifni cheklash kabi raqobatga qarshi amaliyotlarni qo‘llash orqali o‘z bozor hokimiyatini suiiste’mol qilish imkoniyatiga ega.
- Innovatsiyalar uchun rag‘batning kamayishi: raqobatning kamligi yoki umuman bo‘lmaganligi sababli monopoliyalar innovatsiyalar kiritish va o‘z takliflarini yaxshilash uchun bosimning pasayishiga duch kelishi mumkin, bu esa taraqqiyotni bo‘g‘ib, iste’molchi manfaatlarini cheklashi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, raqobatbardosh monopoliya bozorining afzalliklari ham, kamchiliklari ham bo‘lishi mumkin. Ijobiy tomoni shundaki, monopoliyalar samaradorlik va miqyosda tejamkorlikka erishishi, innovatsiyalarga sarmoya kiritishi, barqaror narxlarni saqlab turishi, patentlar va intellektual mulkni himoya qilishi mumkin. Biroq, iste’molchilarning cheklangan tanlovi, yuqori narxlar, potentsial pasaygan sifat va yangi korxonalarga kirish uchun to‘siqlar kabi kamchiliklar ham mavjud. Raqobatbardosh monopoliya bozorining umumiy ta’sirini baholashda ushbu omillarni tortish va muayyan soha va kontekstni hisobga olish muhim belgi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Pindayk Robert. Mikroiqtisod: Inglizchadan qisqartirib tarjima qilingan/ Pindayk Robert, Rubinfeld Daniel. – T.; 2002.

2. E.Egamberdiev. Mikroiqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. T.: 2005 y.

3. Bakieva I, Nazarova G. “Makroiqtisodiyot” fanidan seminar darslari uchun uslubiy qo‘llanma. T: "IQTISOD - MOLIYA", 2015 -225 b

4.Vikipediya.uz

DAVLAT MAQSADLI JAMG‘ARMALARINI TASHKIL ETISH IJTIMIY-IQTISODIY AHAMIYATI

Tuychiyev Abdurahmon G‘ofurovich
i.f.f.d., dotsent,
Sattoraliev Tolibjon Jahongir o‘g‘li,
TDIU, Andijon fakulteti, BHA ta’lim yo‘nalishi
71/22 guruhi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu tezis davlat maqsadli jamg'armalarining mohiyatini o'rganish, ularning maqsadi va davlat resurslarini samarali boshqarishga ta'sirini tushunishga qaratilgan. Davlat maqsadli jamg'armalari - bu kelajak avlodlar manfaati uchun muayyan aktivlarni yoki daromad manbalarini saqlash va boshqarish uchun hukumatlar tomonidan tashkil etilgan moliyaviy vositalar.*

Tayanch so`zlar: maqsadli jamg‘armalar, moliyaviy aktivlar, davlat *daromadlari, moliya mexanizmi, investitsiya, moliyalashtirish, sanoat infrastruktura, boshqaruv, davlat maqsadli jamg‘armalari, chora-tadbirlar, davlat byudjeti, davlat aktivlarini boshqarish, investitsiya qilish, aro‘dshtsh ijtiomiy qo‘llab-quvvatlash, iqtisodiy foliyat.*

Davlat maqsadli jamg‘armalari qat’iy maqsadli xususiyatga ega bo‘lib, davlatning byudjetdan tashqari jamg’armalari markaziy va mahalliy davlat boshqaruv organlari ixtiyoridagi moliyaviy mablag’lari yig’indisi hisoblanadi. Ular alohida davlat moliya tizimining ajralmas bo’g’ini hisoblanadi. Bu jamg’armalarni moliyaviy mablag’larining shakllanishi, taqsimlanishi va resurslardan maqsadli foydalanishi

bevosita moliyaviy me’yoriy-huquqiy hujjatlar bilan muvofiqlashtiriladi va tartibga solinadi.

Davlatning byudjetdan tashqari jamg’armalari ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatiga ko’ra, muayyan bir aholi qatlami yoki investitsion dastur ehtiyojlarini nazarda tutib, mamlakatda yaratilayotgan milliy daromadni qayta taqsimlash orqali tashkil etiladi. Davlat umumjamiyat ahamiyatiga molik bo’lgan ijtimoiy-iqtisodiy chora-tadbirlarni o’z vaqtida va to’liq amalga oshirish uchun jismoniy va yuridik shaxslarda shakllanayotgan moliyaviy resurslarning bir qismini byudjetdan tashqari jamg’armalari ixtiyoriga moliyaning taqsimlash funksiyasi orqali jalb qiladi.

Tarixiy ma’lumotlarning darak berishicha, davlatning byudjetdan tashqari jamg’armalarining dastlabki shakllari hozirgi davlatchilikning yagona markazlashgan fondi hisoblangan davlat byudjetidan avval maxsus fondlar ko’rinishida shakllangan. Ma’lumki, davlatning jamiyatni boshqarish sifatida faoliyat ko’lami kengaygan sari uning xarajatlarga bo’lgan talabi ham oshib boravergan. Ushbu xarajatlarni moliyalashtirish uchun davlat yoxud uning vakolatiga ega bo’lgan muayyan organ moliyaviy mablag’larni maxsus fondlarda markazlashtirgan va maqsadli obyektlarni moliyalashtirish uchun yo’naltirgan.

Shuni alohida qayd etish joizki, o’sha paytlar markazlashgan Davlat fondlari davr taqozosiga muvofiq, vaqtinchalik xarakteriga ega bo’lgan. Ya’ni davlat zarur chora-tadbirlarni amalga oshirib, moliyalashtirishni tugatgandan keyin ushbu fondlar faoliyatini davom ettirishga zarurat bo’lmagan. Shu bois, maxsus fondlarning miqdori va shakli doimo o’zgarib turgan, ya’ni davr taqozosi va muayyan zaruriyatdan kelib chiqib, ehtiyoj qolmaganlari tugatilgan, yangilari paydo bo’lgan. Lekin, tarixiy tendentsiya shuni namoyon qilyaptiki, muayyan mamlakatda ishlab chiqarish va xizmat ko’rsatish sohalari va mamlakat hududining kengayishi munosabati bilan davlatning byudjetdan tashqari jamg’armalarining miqdori ham, hajmi ham o’sish xususiyatiga ega bo’lgan.

O‘z navbatida, Davlatning byudjetdan tashqari jamg’armalari miqdorining ortishi (ko’payishi) ma’lum bir qiyinchilik va noqulayliklarni keltirib chiqargan. Xususan, jamg’arma qat’iy maqsadli xususiyatga ega bo’lgani bois, ayrim jamg’armalarda moliyaviy resurslar keragidan ortiq bo’lsa, ayrimlarida yetishmovchiliklar paydo bo’lgan. Shuningdek, davlat ularni boshqarish va muvofiqlashtirishni moliyalashtirish uchun qo’shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilishga majbur bo’lgan. Bu, o’z o’rnida, jismoniy va yuridik shaxslarga qo’shimcha moliyaviy yuk hisoblanib, ular o’rtasida ma’lum bir noroziliklarning paydo bo’lishiga ham olib kelgan. Bunday salbiy holatlarning oldini olish uchun markazlashtirilgan davlat maqsadli jamg‘armalarini shakllanishiga zarurat tug’ilgan.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo’lga kiritgan dastlabki kunlardan boshlab, mamlakatda Davlat byudjetini mustahkamlash bilan birga, Davlatning byudjetdan tashqari jamg’armalarini ham tashkil etishga zarurat tug’ildi. Bu jamg’armalarni tashkil etishga bir qator omillar ta’sir etadi, albatta. Ularning ko’lami keng, lekin asosiylari quyidagilar hisoblanadi:

- iqtisodiyot qisman nobarqaror bo’lgan bir sharoitda, tijorat va tadbirkorlikni qo’llab-quvvatlash, zarur bo’lgan sharoitlarda ularning moliyaviy operatsiyalarini

rag’batlantirish uchun davlat boshqaruv organlari o’zgacha manbadan shakllangan moliyaviy resurslar hisobidan yangi ko’rinishdagi Davlat fondlarini tashkil etadi;

- davlat byudjetidan xoli bo’lgan Davlatning byudjetdan tashqari jamg’armalari muayyan bir muammoni bartaraf etish yoxud mavjud muammolar ko’lamini qisqartirishga qaratilgan bo’lib, davlat tomonidan qat’iy e’tiborga molik bo’ladi. Aynan ushbu jamg’armalar qat’iy maqsadli xususiyatga ega bo’lib, ularning moliyaviy resurslarini tashkil etish, taqsimlash va foydalanishni davlat tomonidan samarali nazorat qilish imkoniyati tug’iladi;

- davlatning byudjetdan tashqari jamg’armalari muayyan bir sharoitlarda, ya’ni daromadlariga nisbatan xarajatlari kam bo’lgan hollarda, ortiqcha mablag’lardan Davlat byudjeti defitsitini noinflatsion manbasi sifatida qisqartiradi yoki moliyaviy bozordan foiz va dividend shaklida manba olib, daromadlar hajmini yanada kengaytiradi.

Davlat maqsadli jamg'armalari - bu davlat aktivlarini boshqarish va investitsiya qilish yoki muayyan dasturlarni moliyalashtirish kabi muayyan maqsadlarga xizmat qilish uchun hukumatlar tomonidan tashkil etilgan moliyaviy tashkilotlardir. Davlat maqsadli jamg'armalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi mamlakat va uning o'ziga xos ehtiyojlari va maqsadlariga qarab farq qilishi mumkin.

Tarixdan neft, gaz yoki foydali qazilmalar kabi tabiiy resurslarni kelajak avlodlar uchun boshqarish va muhofaza qilish maqsadida davlat maqsadli jamg'armalari tashkil etiladi. Bu mablag‘lar ko‘pincha suveren jamg‘armalar sifatida tanilgan va mamlakat va uning fuqarolari manfaati uchun daromad olish va boylikni saqlashga qaratilgan.

Davlat maqsadli jamg'armalari, bir davlat tomonidan tahlil qilingan va o‘z maqsadlari uchun yo‘l qo‘yilgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa tadbirlar to‘plami hisoblanadi.

Davlat maqsadli jamg'armalari, davlatning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va ekologik maqsadlarini amalga oshirish uchun tashkil etilgan iqtisodiy tashkilotlardir. Ular mustahkamlash, moliyalashtirish, investitsiya qilish va boshqalar kabi savdo tartibotlar orqali iqtisodiyotni rivojlantirish va davlatning maqsadlariga erishishga yordam berish maqsadini qo‘llab-quvvatlashadi.

Davlat maqsadli jamg'armalarining mohiyati esa, ularning asosiy xususiyatlardir. Ular quyidagi mohiyatlarga ega bo‘lishi mumkin:

Davlat maqsadli jamg'armalar, mustaqil iqtisodiy tashkilotlardan farqli ravishda davlatning boshqa tashkilotlari tomonidan boshqariladi. Bunda davlat maqsadli jamg'armalar, davlatning maqsadlariga muvofiq ravishda faoliyat olib boradi;

Davlat maqsadli jamg'armalari, belgilangan maqsadlarni amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Ular o‘z faoliyatlarini davlatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy maqsadlariga moslashtirishadi;

Davlat maqsadli jamg'armalari, davlatning iqtisodiy rivojlanishini ta’minlash, ekologiya muhofazasi va ijtimoiy maqsadlarni erishishga qaratilgan yordamchilardir. Ular davlat va iqtisodiyot munosabatlari bo'yicha qonunlashtirilgan tartib-nizomlar, huquq asoslari va dolzarb moliyaviy harajatlar asosida faoliyat yuritadilar.

Davlat maqsadli jamg'armalari (DMJ) davlat tomonidan amalga oshiriladigan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy choralarga yo‘naltiriladigan, maqsadli va muhim loyihalardir. Bu jamg'armalar, davlatning iqtisodiy rivojlanishini, ijtimoiy taraqqiyotini, siyosiy stabilligini va harakatchanligini ta’minlashning muhim vositasi hisoblanadi.

Davlat maqsadli jamg‘armalari davlatning boshqa sohalardagi iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatlarini koordinatsiyalaydi va boshqaradi. Bu jamg'armalar yordamida quyidagilar amalga oshiriladi:

Infrastrukturani rivojlantirish: Davlat maqsadli jamg‘armalari, transport, elektro-energetika, suv va kanalizatsiya, telekommunikatsiya va boshqa infrastrukturaning turlari bo‘yicha loyihalarni o‘z ichiga oladi. Infrastrukturani rivojlantirish, iqtisodiy faoliyatni o‘sishi va yangi investitsiyalarni jalb etishga imkon yaratadi;

Sanoatni rivojlantirish: Bu jamg'armalar, so‘nggi texnologiyalar va innovatsiyalar asosida sanoatni rivojlantirish va modernizatsiyalash uchun loyihalarni amalga oshirishni o‘z ichiga oladi. Bu - iqtisodiy rivojlanishni kuchaytirish va kasb-hunar sohasini rivojlantirishga yordam beradi;

Davlat maqsadli jamg‘armalari, ta’lim sohasida yangi texnologiyalar va menejment usullarini keng qo‘llashni kafolatlaydigan loyihalarni amalga oshirishga yordam beradi. Bu loyihalar bevosita taminotni oshiradi va bu sohada islohotlarni o‘sishga imkon beradi, shuningdek, o‘quv muassasalari, sog‘liqni saqlash va boshqa ijtimoiy sohalar bo‘yicha loyihalar va dasturlarni o‘z ichiga oladi. Bu loyihalar, sodiq va barqaror jamoat yaratishga, mustahkam oilaviy qurilishlarni o‘rnatishga va insonlar hayotini yaxshilashga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Bodi Z., Merton R. Finansы. Uchebnik. Per. s angl. -M.: “Vilyams”, 2007. - 347 s.

2.Malikov T., Olimjonov O. Moliya. Darslik. -T.: “Iqtisod-moliya”, 2019. - 920 b.

3.Malikov T.S. Moliya: nazariy asoslari. O‘quv qo‘llanma. –T.: “Nur Durdonalari”, 2021. – 296 s.

4.Malikov T. Moliya: amaliy jihatlar. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Nihol-print”, 2022. -428 b.

5.Axunova Ye. Finansы. Uchebnik. Chast I. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. -320 s.

.

AHOLI TURMUSH DARAJASINI OSHIRISH VA HUDUDLARNI IQTISODIY RIVOJLANTIRISH OMILLARI.

Yo’ldashaliyev Baxodirjon Iqboljon o’g’li
TMI Andijon fakulteti “Moliya va moliyaviy texnologiyalari“
yo’nalishi 2-kurs talabasi

Annontatsiya. *Ushbu maolada O’zbekiston Respublikasi hududida yashovchi aholi o’rtasida “Moliyaviy savodxonlik”ni yanada rivojlantirish va soxaga oid takliflar*

hamda bu borada davlatimiz tomonidan olib borilgan islohotlar haqida hamda moliyaviy savodxonlikni oshirish bilan aholi turmush darajasini oshirish va hududlarda iqtisodiy rivojlanish uchun Prezidentimiz tomonidan chiqarilgan bir qator farmonlar va ularning ijrosi haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: *Moliyaviy savodxonlik, Avto 60 oy, norma, biznes reja, iqtisodiy hamkorlik, quvnoq do‘mboqchalar, iqtisodiy rivojlanishini reytingi, moliyaviy savodsiz.*

Aholining moliyaviy savodhonligi va iqtisodiy bilimimlarini oshirish, jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish hamda jamiyatning yuksak ma’naviyatini shakllntirish kabi muhimdir.

O’zbekiston Respublikasi hududida yashovchi aholini albatta hozirgi zamon talabi bo’lgan “Moliyaviy savodxonlik” kabi bilimlar bilan ta’minlash. Aholini boy qatlamidan boshlab kambag’al qatlamigacha kerakli moliyaviy bilimlar bilan ularni kelajakdagi boshlamoqchi bo’lgan tadbirkorligini yoki bizneslarini yaratib yo’lga qo’yib olishlari uchun kerakli chora tadbirlar olib borish ularni tom ma’noda turmush darajasini yaxshilanishiga sabab bo’lishi mumkin.

Hozirgi kundagi biz guvoh bo’layotgan ayrim holatlar yani oddiy aholi qatlamiga mansub bo’lgan odamlarning bankdan qanday kredit olishni bilmay yurganlari, turli yolg’onchi firma va tashkilotlarga osongina aldanib qolayotganlari, “Axmatboy” voqeasi, “Avto 60 oy”MCHJ kabi holatlar aholi ortasida moliyaviy savodxonlik darajasi anchagina past ekanligidan dalolat beradi.

Bu borada hukumatimiz tomonidan ham kerakli chora tadbirlar allaqachon boshlab yuborilgan. Masalan Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 11 iyuldagi qaroriga muvofiq, “O‘zbekistonda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish” loyihasi ijrosiga kirishilgani bunga misol bo‘la oladi. Bundan tashqari O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi Jahon Banki Guruhi moliyalar va bozorlar bo‘yicha departamentining Markaziy Osiyo va Ozarbayjonda moliyaviy infratuzilmani mustahkamlash bo‘yicha loyihasi (ACAFI) hamkorligida SSP trenerlari va xodimlarining moliyaviy savodxonligini oshirish bo‘yicha dastur, 2018 yildan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi, Savdo-sanoat palatasi va «Norma» professional rivojlanish markazi tomonidan «Tadbirkorlar va aholining moliyaviy savodxonligini oshirish» dasturi yo‘lga qo‘yilgan. Bu borada ham tizimli ishlar amalga oshirilayotganini hozirgi kunga kelib ham ko’rishimiz mukin. Aholi turmush tarzini yaxshilash ularni moliyaviy savodxonligini oshirish maqsadidia Respublikamiz Prezidenti tomonidan “Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlarini kuchaytirish, tadbirkorlik tashabbuslarini qo’llab-quvvatlash borasidagi ishlarni tashkil qilish tizimini tubdan takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar, shuningdek, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslar va ishlab chiqarish infratuzilmasidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish to’g’risida“gi farmonlari ijrosi bilan aholining tadbirkorlik tashabbuslarini qo’llab quvatlash maqsadida kichik hududlarda ham aholini moliyaviy savodxonlikka o’qitish ularga “Biznes reja” tuzishlarida soha mutaxasislari tomonidan kerakli yordam va ko’maklar berib kelinmoqda. [1]

Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT) hujjatlarida moliyaviy savodxonlikka quyidagicha rasmiy ta’rif berilgan: “Moliyaviy savodxonlik – bu shaxsiy moliyaviy farovonlikka erishish uchun asoslangan moliyaviy qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi xabardorlik, bilim, ko‘nikma, qadriyatlar (hayotiy yo‘nalishlar) va xulq-atvor kabi elementlarning majmui” [3].
Mazkur tushunchalar O.Kuzina tomonidan nisbatan batafsil va yetarli darajada tushunarli holda bayon etilgan [4]. Shuningdek, S.Xaston tomonidan moliyaviy savodxonlikka tegishli 52 ta ma’lumotlar bazasida to‘plangan 71 ta tahlil asosida ayrim dastlabki ta’riflar ham belgilab berilgan [5].

Bu mavzu juda keng va ko’plab insonlar tomonidan turlicha lekin mazmunan o’xshash ma’noda ta’riflangan. A.Sudakovaning ta’kidlashicha “Hozirgi vaqtda moliyaviy savodxonlik tushunchasi moliyaviy ma’lumot, kompetentlik, xabardorlik va boshqa atamalar bilan uzviy bog‘liq. Moliyaviy savodxonlikning ko‘rsatib o‘tilgan tushunchalar bilan asosiy farqi unga tegishli bo‘lgan asosiy elementlarning tatbiq etilish kengligi va bayon etilishining chuqurligida namoyon bo‘ladi. Shaxsning moliyaviy savodxonligi tushunchasini o‘z farovonligini oshirish uchun moliyaviy jihatdan asoslangan to‘g‘ri qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi kompetensiyalar yig‘indisi sifatida talqin etish mumkin.

Mamlakatimizda moliyaviy savodxonlikni rivojlantish orqali aholi turmushni yanada yaxshilash bilan bir qatorda hududlarda iqtisodiy rivojlanishga ham e’tibor berib kelinmoqda. Prezidentimizning “Hududlarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini reyting baholash tizimini joriy etish to’g’risida”[10]gi qarorlari bilan qaysi hududda iqtisodiy o’sish rivojlanish boshqa hududlarga qaraganda tezroq roy beryotganini endi joriy qilingan reyting baholash tizimi orqali bilib borish imkoni yaratildi. Bu bilan qaysidir hudud iqtisodiy rivojlanishi past holatda va aholi qatlamini daromadlari ko’tarilmasdan bir joyda qotib qolishini oldini olish maqsadida va reytingda yuqoriroq pog’onadan joy olish, iqtisodiy o’sishni barqarorlashtirish maqsadi ilgari surilgan. Tabiiyki bunday olib borilgan kuchli siyosat natijasida aholi turmush darajasi oshishiga ham ma’lum darajada o’z hissasini qo’sha oladi.

Biz yuqorida ko’plab keltirgan fikr mulohazalarga qo’shimcha qilib shuni keltirishimiz mumkinki moliyaviy savodxonlikka erishish bu faqat insonning o’ziga va irodasiga bog’liq. Chunki inson o’zi istasagina bu bilimlarni egallashi mumkin. Tajriba shuni ko’rsatyabdiki, bu ishlarni tizimli amalga oshirish, aholi moliyaviy savodxonligining yoshi, yashash joyi va hattoki mentalitetu-qadriyatlariga xam bog’langan holda o’rgatib borilishi muhimroq. Aks holda, xarajatni daromadiga qarab belgilamaydigan, qarz va kreditlar girdobida botib qolgan, oddiy moliyaviy xizmatlardan foydalanishda ham birovlarning yordamiga muxtoj, firibgarlarga bemalol aldab keta oladigan, qisqasi “moliyaviy savodsiz” qatlam kengayib boraveradi”[7]. Bu so’zlardan shuni anglash mumkunki har bir shaxs o’ziga yetarli ravishda moliyaviy savodxonlik bilimini egallamas ekan u albatta hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda juda ko’plab qiyinchiliklarga va hattoki oddiy firibgarlarga aldanib qolishdek holatlarni boshidan o’tkazishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Measuring Financial Literacy: Core Questionnaire in Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for conducting an Internationally Comparable Survey of Financial literacy, Paris, OECD, 2011, 31 p.
2. Судакова А.Е. Финансовая грамотность: теоретическое осмысление и практическое исследование // Финансы и кредит, 2017, т. 23, вып. 26, стр. 1563–1582
4. Huston S.J. Measuring Financial Literacy. The Journal of Consumer Affairs, 2010, vol. 44, no. 2, pp. 296–316.
5. Улуғмуродов Д. Молиявий саводхонлик нима? - http://old.xs.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/10461-moliyavij savodkhonlik-nima.
6. Кузина О. Финансовая грамотность и финансовая компетентность: определение, методики измерения и результаты анализа в России // Вопросы экономики. 2015. № 8. С. 129-148.
7. И. Туропов. Молиявий саводхонлик ўзи нима, у нима учун долзарб?
8. Bankers.uz
9. Finlit.uz

III SHO‘BA - HUDUDLARNI IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH DASTURLARINI AMALGA OSHIRISHDA MOLIYAVIY NAZORAT VA AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

JAMIYAT IQTISODIY HAYOTIDA MOLIYAVIY NAZORAT VA UNI TASHKIL QILISHNING MOHIYATI

Tuychiyev Abdurahmon G‘ofurovich
TDIU, Andijon fakulteti „Mutaxassislik fanlari” kafedrasi dotsenti,
O’ktamxonova Robiyaxon Fahriddinxon qizi
TDIU, Andijon fakulteti, BHA ta’lim yo‘nalishi
71/22 guruhi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada moliyaviy nazorat - moliyaning nazorat funksiyasini amalga oshiruvchi muhim nazorati ekanligi, u moliyaviy nazoratning mazmuni va yo‘nalishlarini belgilab berishi to’g’risidagi mavzu yoritilgan. Moliyaviy nazoratning mazmuni va yo‘nalishi jamiyatdagi ishlab chiqarish kuchlari va munosabatlarining o‘zgarishidan kelib chiqqan holda o‘zgarib turishi aytib o’tilgan.*

Kalit so’zlar: *moliyaviy nazorat, evolyutsion taraqqiyot, davlat va xo‘jalik boshqaruvi, qonun chiqaruvchi, ijroiya va sudlov hokimiyati, moliyaviy nazorat, moliyaviy tekshirish, tahlil qilish va baholash, jamoat organlari, boshqarish, rejalashtirish, optimallashtirish, prognozlash, davlat budjeti*.

Moliyaviy nazoratni tashkil qilish jamiyat iqtisodiy hayotida moliyaviy resurslarni boshqarishning zaruriy elementi hisoblanadi, chunki bunday boshqaruv jamiyat oldidagi o‘ta muhim bo‘lgan mas’uliyatni keltirib chiqaradi. Moliyaviy nazorat - bu shunchaki maqsad bo‘lib qolmasdan, balki u jamiyat iqtisodiy hayotini tartibga solishda uning ajralmas qismidir, uning maqsadi ijtimoiy-iqtisodiy ahvolni yaxshilash choralarini ko‘rish, ayrim hollarda tanqidiy nuqtai-nazardan tahlil qilish va choralar ko‘rish hamda yetkazilgan zararlarni qoplash yoki kelgusida bunday buzilishlarning oldini olish yohud kamaytirish imkoniyatiga ega bo‘lish uchun imkoni boricha dastlabki bosqichda qabul qilingan standartlardan chekinishlarni va qonun - qoidalarining buzilishlarini, moddiy resurslarning samaradorligi va tejab sarflanishini aniqlashdan iboratdir.

Nazorat iqtisodiy tizimning zarur elementi sifatida butun insoniyat svilizatsiyasi bilan birga rivojlanadi, evolyutsion taraqqiyot va inqilobiy to‘fonlar jarayonida, jamiyat iqtisodiy formatsiyasi, siyosiy tizimi, davlat va xo‘jalik boshqaruvi, qonun chiqaruvchi, ijroiya va sud hokimiyati organlari almashinuvi jarayonida o‘zgarib boradi.

Nazorat - jamiyat iqtisodiy hayotidagi obyektiv hodisa va har qanday davlat boshqaruvining muhim bo‘g‘inidir. Shu bilan birga u ko‘plab rahbar va mutaxassislar, mehnat jamoalari, jamoat va davlat tashkilotlarining subyektiv ijod sohasidir.

Moliyaviy nazoratning nazariy asoslari deganda - butun nazorat tizimining tarkibiy qismi bo‘lib, uning yo‘nalishi davlat moliya siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish, tarmoqlar iqtisodiyotidagi barcha soha va bo‘g‘inlarda moliyaviy resurslarni shakllantirish va samarali foydalanishga qaratilgan bo‘ladi. Bozor munosabatlari rivojlangan taqdirda ham moliyaviy nazoratning salohiyati pasaymasdan, balki oshib boradi.

Moliyaviy nazorat - moliyaning nazorat funksiyasini amalga oshirish ko‘rinishida namoyon bo‘lib, u moliyaviy nazoratning mazmuni va yo‘nalishini belgilab beradi. Shunday bo‘lsada, moliyaviy nazoratning mazmuni va yo‘nalishi jamiyatdagi ishlab chiqarish kuchlari va munosabatlarining o‘zgarishidan kelib chiqqan holda o‘zgarib turadi. Masalan, korxonalarning xo‘jalik yuritish huquqlarining kengayishi, ularning moliyaviy faoliyatini olib borishdagi mustaqilligi, tadbirkorlikning rang-barang ko‘rinishdagi mulk shakllarining vujudga kelishi moliyaviy nazoratning mazmunini boyitishga olib keladi.

Moliyaviy nazorat bu maxsus shakl va uslublarni qo‘llash orqali xo‘jalik yurituvchi subyektlar va boshqaruv organlarining moliyaviy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan masalalarni tekshirishga qaratilgan harakatlar va taftishlar yig‘indisidir.

Moliyaviy nazorat - bu moliyaviy tekshirish va u bilan bog‘liq bo‘lgan masalalar harakatini va muomalasini majmui bo‘lib, xo‘jalik subyektlari faoliyatini va boshqarishni o‘ziga xos usullar va shakllar yordamida tashkil etish.

Moliyaviy nazorat tizimi subyektlar (nazorat qiluvchilar), obyektlar (nazorat qilinuvchilar), nazoratning usul va vositalarini birgalikda jamlab, o‘z ichiga oladi. Ular nazorat obyektining holatini, ijroning kutilgan natijalarini aniqlash, ularni tahlil qilish va baholash, tuzatish kiritishga qaratilgan xatti-harakatlar yo‘sinini ishlab chiqish uchun yaxlit uyg‘unlikda hamkorlik qiladi.

Moliyaviy nazoratning vazifasi yo‘l qo‘yiladigan chetga chiqish me’yorlarini malakali belgilashdan iborat, qolgan barcha chetga chiqishlarni qayd etish va bartaraf qilish talab qilinadi. Boshqaruvning ichki va tashqi xo‘jalik jarayonlarini kuzatish, tekshirishni amalga oshirar ekan, nazorat bozor iqtisodiyotida, bu harakatlarning hammasi faqat samarali boshqarish uchun foydali bo‘lgandagina mavjudlik huquqiga egadir.

Moliyaviy nazorat xuquqiy asoslari deganda, nazorat vazifalari yuklatilgan davlat va jamoat organlarining korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning moliya-xo‘jalik faoliyatini iqtisodiy samaradorligini holis baholash maqsadi bilan bu faoliyat ustidan nazoratning ko‘p tomonlama tarmoqlardagi tizimini, xo‘jalik va maqsadga muvofiqligini aniqlashni hamda davlat budjeti daromadlarining rezervlarini aniqlashni tushunmoq kerak.

Keltirib o‘tilgan ta’riflar tahlili nazoratning eng muhim jihati – og‘ishlarni qayd qilish va baholash xulosalaridan iboratligi xususida xulosa chiqarish imkonini beradi. Bu, fikrimizcha, nazoratning ahamiyati va mohiyati quyidagilar bilan belgilanadi:

–qonun nuqtai nazaridan nazorat qilinayotgan obyektning ruxsat etilgan holati va kutilgan daraja va xatti-harakati yo‘l qo‘yiladigan daraja bilan qiyoslanadi;

–harakatlar, xarajatlar, natijalar, standartlar, rejalashtirilayotgan yoki zarur ma’lumotlar bilan qiyoslanadi;

–qo‘llangan va huquqiy cheklashlar bilan amalga oshirilgan harakatlar qiyoslanadi;

–kutilayotgan va haqiqiylari oqilona va maqsadga muvofiqlari bilan qiyoslanadi;

–boshqa qiyoslashlar ham amalga oshiriladi.

Nazoratning mohiyati va nazorat qiluvchi shaxsning ish usuli shundan iborat. O‘tkazilgan qiyoslashlardan ish manfaatiga xizmat qiladigan va hatto aybdorlarni jazolash uchun baholash xulosalari chiqarish nazoratni boshqarishning boshqa vazifalaridan farqlaydigan maqsadi shu.

Shunday qilib, moliyaviy nazorat - davlat tomonidan tashkil etishni nazorat qilish vazifalari yuklatilgan davlat yoki mustaqil jamoat organlari tomonidan hukumat, korxonalar, tashkilotlar va muassasalar faoliyatining samaradorligini aniqlashga qaratilgan nazorat tizimidir. Davlat budjetini shakllantirish va sarflashdagi rezervlarni, moliyaviy va moddiy resurslarni boshqarishning barcha darajalarida operatsiyalarning maqsadga muvofiqligi va samaradorligini, qonuniylik tamoyillaridan chetga o‘tish va ularni buzishlarni aniqlash nazorat tizimi vazifasiga kiradi. Nazorat maqsadi - tuzatish choralarini ko‘rish, aybdorlarni javobgarlikka tortish va bularning oldini olishdan iborat.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, moliyaviy nazorat deganda tashkilotning moliyaviy faoliyatini ularning belgilangan maqsad va vazifalariga muvofiqligini ta'minlash uchun monitoring qilish va boshqarish jarayoni tushuniladi. U moliyaviy operatsiyalar, xarajatlar, daromadlar va byudjetlarni kuzatish va tartibga solish uchun siyosat, tartib va tizimlarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Moliyaviy nazoratning maqsadi aktivlarni himoya qilish, firibgarlik va o‘zlashtirishning oldini olish, resurslarni taqsimlashni optimallashtirish hamda qarorlar qabul qilish uchun to‘g‘ri va ishonchli moliyaviy ma’lumotlarni taqdim etishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Bodi Z., Merton R. Finansы. Uchebnik. Per.angl. -M.:“Vilyams”, 2007.- 347 s.*
2. *Malikov T., Olimjonov O. Moliya. Darslik. -T.: “Iqtisod-moliya”,2019.- 920 b.*
3. *Malikov T.S. Moliya: nazariy asoslari. O‘quv qo‘llanma. –T.: “Nur Durdonalari”, 2021. – 296 s.*
4. *Malikov T. Moliya: amaliy jihatlar. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Nihol-print”, 2022. -428 b.*
5. *Axunova Ye. Finansы. Uchebnik. Chast I –T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. -320 s.*
6. *https://genderi.org/2-mavzu-moliyavij-nazoratni-tashkil-etishning-nazarij-va-huuij.html.*
7. *https://english-life.uz/moliyaviy-nazoratni-tashkil-etishning-nazariy-va-huquqiy-asoslari-2/.*
8. *https://azkurs.org/mavzu-moliyaviy-nazoratni-tashkil-etishning-nazariy-va-xuquqiy.html*

MOLIYAVIY NAZORATNI TASHKIL ETISHNING DOLZARB MASALALARI

Saliev Baxodir Kamilovich
TDIU, dotsenti, i.f.n.
Maxmudov Farrux
TDIU, Andijon fakulteti
2-bosqich talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada moliyaviy nazoratning asosiy jihatlari va tamoyillarini ilmiy chizmalar va tahlillar bilan ochib berishga harakat qilingan. Hozirgi kunda moliyaviy nazoratning asosiy maqsadi tekshirilayotgan obektda mavjud bo‘lgan haqiqiy holatni obektiv o‘rganish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish va ijro etishga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni aniqlash yoki oldini olishdan iborat.*
Kalit so‘zlar: *moliya, nazorat obektlari, budjet, tamoyillar, mahalliy idoralar,iqtisod, hisob palatasi.*

Moliyaviy nazoratning yuzaga kelishi va rivojlanishi davlat moliyaviy tizimining tashkil etilishi va rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Moliyaviy nazoratni tashkil etish bu moliyaviy resurslarni boshqarishning majburiy elementi hisoblanib, bunday boshqaruv jamiyat oldidagi javobgarlikni aks ettiradi.

Nazorat bu oxirgi maqsad hisoblanmaydi, nazorat bu boshqarish tizimining ajralmas qismi bo‘lib, mamlakat iqtisodiyoti va moliya tizimining samarali amal qilishining zaruriy shartidir. Moliyaviy nazorat jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini boshqarish ustidan davlat nazoratining tarkibiy elementi bo‘lib hisoblanadi.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoev ta’kidlaganidek - “Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va iqtisodiy o‘sishning yuqori sur’atlarini saqlab qolish, jumladan, Davlat budjeti barcha darajada mutanosib, milliy valyuta va ichki bozordagi narx darajasi barqaror bo‘lishini ta’minlash - eng muhim ustuvor vazifamizdir”. Davlat budjeti budjet mablag‘lari boshqaruvchilarining ehtiyojlarini moliyalashtirish orqali muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni bajaradi.

Iqtisodiyot va umuman jamiyatni rivojlantirish uchun muhimligiga qaramay, O‘zbekiston budjet tizimi yuqori markazlashuv, davlat qarzining yuqori darajasi sharoitida budjet taqchilligini moliyalashtirish muammolari va boshqalar bilan bog‘liq ma’lum kamchiliklarga ega. Nazorat boshqarish siklining shakli sifatida qabul qilinayotgan yoki qabul qilingan boshqaruv qarorlarining asoslanganligi va samaradorligini baholash, bu qarorlarning amalga oshirilish darajasini haqiqiy natijalarning o‘rnatilgan parametrlari va me’yoriy ko‘rsatmalardan og‘ish (farq qilish) darajasini aniqlash va salbiy holatlarni bartaraf etishga qaratiladigan boshqaruv qarorlarini qabul qilish maqsadida boshqariluvchi obekt faoliyatini kuzatish, solishtirish, tekshirish va tahlil qilish tizimidir.

Moliyaviy nazorat – bu faoliyat yurituvchi xo‘jalik subektlarining moliyaviy muomalalarini o‘rnatilgan qonun-qoidalar doirasida amal qilinishini ta’minlovchi

ularning samaradorligini tahlil qiluvchi va ularni kelgusida takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiquvchi mas’ul organlarning aniq maqsadga yo‘naltirilgan faoliyati. Moliyaviy nazoratning maqsadi – bu shunchaki faqat nazorat emas, balki uning maqsadi ahvolni to‘g‘rilash choralarini ko‘rish, ayrim hollarda aybdorlarni javobgarlikka tortish, yetkazilgan zarar uchun tovon undirib olish yoki kelgusida bunday buzilishlarning oldini olish yoxud kamaytirish imkoniyatiga ega bo‘lish uchun imkoni boricha dastlabki bosqichda qabul qilingan standartlardan chekinishlarni va qonun qoidalarning buzilishlarini oldini olish, moddiy resurslarning samaradorligini oshirish va tejab sarflanishini aniqlashdan iboratdir.

Moliyaviy nazoratning ahamiyati shundan iboratki, uning yordamida birinchidan, davlat va jamoat tashkilotlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, fuqarolar tomonidan o‘z moliyaviy faoliyatlarida huquqiy tartibga rioya etilishini kuzatib borish; ikkinchidan, amalga oshirilayotgan moliyaviy harakatlarning iqtisodiy asoslanganligi va samaradorligini, bu harakatlarning davlat oldida turgan vazifalarga muvofiq kelishini tekshirish orqali amalga oshiriladi. Shunday qilib, moliyaviy nazorat moliyaviy faoliyatni amalga oshirish paytida qonunchilikka rioya etish, harakatlarni maqsadga muvofiqligini ta’minlashning muhim vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida moliyaviy nazoratning maqsad va vazifalari, turlari va shakllari tubdan o‘zgardi. Endi u faqatgina jazolash maqsadida emas, balki davlatning o‘z vazifalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan mablag‘larning to‘liq to‘planishi va budjet mablag‘laridan maqsadga muvofiq samarali xarajat qilinishini nazorat qilish maqsadida maslahat va ko‘rsatmalar berish kabi vazifalarni bajarmoqda. Bugungi kunda moliyaviy nazorat tizimi o‘z tarkibida nazorat qiluvchilar va nazorat qilinuvchilar bilan birga nazoratning turlari, shakllari va usullarini ham jamlaydi. Moliyaviy nazoratning muvoffaqiyatli va samarali o‘tkazilishi uning tashkil etilish darajasiga va nazoratning turlari, shakllari va uni o‘tkazishning metodlariga bog‘liq.

Moliyaviy nazorat masalalari bilan mamlakatimizning ko‘plab olimlari, mutaxassislari va ilmiy tadqiqotchilari shug‘ulnagan va shug‘illanyab kelmoqdalar, Shunga qaramasdan ushbu sohada bir qator masalalar, hususan, uning istiqbolli yo‘nalishlari va uni takomillashtirish zarurati, hamda uning xuquqiy va metodologik ta’minoti chuqur va atroflicha tahlil etish xozir ham kun tartibida turgan dolzarb masalalardan biri bo‘lib turibdi.

Ma’lumki, mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlanishida davlat moliyasi, xususan davlat budjeti va uning ustidan davlat nazorati muxim axamiyatga ega. Shunday ekan, davlat budjetini shakillantirish, tuzish va ijro etish sifatini oshirish va demak, davlat moliyaviy nazorati tizimini takomillashtirish zaruratini ham keltirib chiqaradi. Shu nuqtai nazardan ham, uning faoliyat natijalari ko‘p jihatdan budjet mablag‘larini maqsadli, manzilli sariflanishi hamda ortiqcha va noqonuniy sarflanishlarni oldini olish va unga yo‘l qo‘ymaslik bilan baholanadi.

O‘rni kelganda shuni ham alohida ta’kidlash lozimki, ayrim tadqiqotchilar moliyaviy nazorat tizimini asosiy strategik maqsadlari, g‘oyalari va rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash uchun strategiyasini ishlab chiqish zarurligi takidlaydilar va uni amalga

oshirish yagona konsepsiya bilan bog‘laydilar. Ushbu holatda yagona konsepsiyaning asosiy yo‘nalishlari va ta’moyillariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) Moliyaviy nazorat tizimini ma’yoriy-huquqiy ta’minotini yanada takomillashtirish;
2) Moliyaviy nazorat tarkibida budjet nazorati tizimini qayta tashkil qilish va unda byudjept mablag‘larini xarakati va maqsadli yo‘nalishi nazoratini ta’minlashni yo‘lga qo‘yish;
3) Budjet jarayoning dastlabki va joriy nazorat samaradorligini ta’minlash maqsadida g‘azna ijrosini to‘liq joriy qilish (barcha budjet tashkilotlarini g‘aznachilik bilan to‘liq qamrab olish).
4) Moliyaviy nazorat tizimi samaradorligini yanada oshirish uchun axborot komunikatsion texnologiyalar foydalanishni keng yo‘lga qo‘yish, ya’ni moliyaviy nazoratning avtomatlashtirigna tizimi (MNAT)ni to‘liq shakillantirish;
5) Moliyaviy nazoratni o‘tkazish uslubiyotini, davlat budjeti muassasaalrini xususiyatlaridan kelib chiqib takomillashtirish, ya’ni nazorat uslubiyotini muassasalarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan xolda ishlab chiqish.
6) Budjet tashkilotlarini moliyaviy mablag‘lardan foydalanish samaradorligini muntazam o‘rganib, baholab borish asosida uni optimallashtirishga erishish;
7) Moliyaviy nazoratni yanada takomillashtirish maqsadida rivojlangan mamlakatlar tajribalarini o‘rganish va ularning eng afzallaridan qo‘llash bo‘yicha tadbirlar ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF 60-sonli Farmoni. https//lex.uz/pdfs/5841063
2. Jabborov A. Davlat moliyaviy nazorati transformatsiyasi. Moliyaviy nazorat va audit.// ”Moliyachi ma’lumotnomasi” jurnali.- T. 2022. № 3
3. Axmedov O. Budjet tashkilotlarida davlat nazorati tizimini takomillashtirish. http//www/scientificprogress.uz, 2022

MOLIYAVIY NAZORAT VA UNI TASHKIL ETISHNING IQTISODIY MAZMUNI VA MOHIYATI

Tuychiyev Abdurahmon G‘ofurovich
TDIU, Andijon fakulteti „Mutaxassislik fanlari” kafedrasi dotsenti,
Muhiddinov Nazirjon Davronboy o’g’li
TDIU, Andijon fakulteti “Bank ishi va auditi” ta’lim yo‘nalishi, 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada umumdavlat moliyaviy nazoratini tashkil etishning iqtisodiy mazmuni va mohiyati, moliyaviy nazoratning ijtimoiy va iqtisodiy takror ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz rivojlanishi, ilmiy-texnik taraqqiyotni*

tezlashuvi, iqtisodiyotning barcha sohalarida sifat ko’rsatkichlarini yaxshilashni ta’minlashga yo’naltirilganligi bayon qulingan.

Kalit so‘zlar: *Nazorat, moliyaviy nazorat, byudjet, byudjet jarayoni, byudjetdan moliyalashtirish, byudjet tashkiloti, davlat moliyaviy nazorati, moliyaviy nazoratning subyektlari, moliyaviy nazorat obyektlari, moliyaviy nazorat ta’moyillari, byudjetdan moliyalashtirish, byudjet tashkiloti, davlat moliyaviy nazorat.*

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va tarkiblashtirish sharoitida mamlakat iqtisodiyoti va moliya tizimining samarali amal qilishining zaruriy sharti bo’lib moliyaviy nazorat xizmat qiladi. Moliyaviy nazorat ijtimoiy va xususiy takror ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz rivojlanishi, ilmiy-texnik taraqqiyotni tezlashuvi, iqtisodiyotning barcha sohalarida sifat ko’rsatkichlarini yaxshilashni ta’minlashga yo’naltirilgandir.

Moliyaviy nazoratning asosiy maqsadi tekshirilayotgan obyektda mavjud bo’lgan haqiqiy holatni obyektiv o’rganish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish va ijro etishga salbiy ta’sir ko’rsatuvchi omillarni aniqlash yoki oldini olishdan iborat. Moliyaviy nazorat jamiyat iqtisodiyotidagi iqtisodiy samaradorlikni rag’batlantirish, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, noishlab chiqarish xarajatlarini imkoniyat darajasida iqtisod qilinishi bilan dolzarb ahamiyatga ega.

Moliyaviy nazorat mazmunan ikki katta guruhga bo’lib o’rganiladi:

- birinchisi davlat moliyaviy nazorati organlari bo’lib unga O’zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Hisob palatasi, Moliya vazirligi tarkibidagi Nazorat – taftish bosh boshqarmasi, Soliq qo’mitasi, Davlat Bojxona qo’mitasi va boshqalar kiradi;

- ikkinchi guruh nodavlat moliyaviy nazorat tashkilotlari bo’lib, bular xilma-xil mulk shaklida bo’lgan audit muassasalari hisoblanadi.

Moliyaviy nazoratni o’rganish jarayonida mana shu ikki nazorat guruhining funktsiyalari va vazifalarining uyg’unligi hamda tafovutlari qamrab olinadi.

Moliyaviy nazorat – bu moliyaviy tekshirish va u bilan bog’liq bo’lgan masalalar harakatini va muomalasini majmui bo’lib, xo’jalik subyektlari faoliyatini va boshqarishni o’ziga xos usullari va shakllari yordamida tashkil etiladi.

Moliyaviy nazorat jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini boshqarish ustidan davlat nazoratining tarkibiy elementi bo’lib hisoblanadi. Davlat moliyaviy nazoratning boshqaruv tizimining asosiy elementi bo’lgan umumiy nazorat tizimidagi muhim o’rni va ahamiyati shundaki, birinchidan, moliya o’zi iqtisodiy kategoriya sifatida obyektiv tarzda nazorat funktsiyasini bajaradi; ikkinchidan, bozor iqtisodiyotida moliyaviy munosabatlarning roli oshib boradi. Barcha uzluksiz takror ishlab chiqarish jarayonlarini, xo’jalik yuritishning barcha pog’onalari, davlat boshqaruvining barcha darajalarini qamrab olar ekan moliyaviy nazoratning universal quroli sifatida amal qiladi.

Bozor iqtisodiyoti uchun davlat moliyaviy nazorati faoliyatning alohida bir sohasiga aylanib boradi. Davlat moliyaviy nazoratining obyekti bo’lib boshqarishning barcha darajalarida moliyaviy resurslarning shakllanishi va ishlatilishidan taqsimlanish jarayonlari maydonga chiqadi. Bu boradagi Davlat moliyaviy nazorati

avvalo davlat moliyaviy resurslaridan maqsadga muvofiq va samarali foydalanishi, davlat mulkidan oqilona foydalanishini ta’minlashga xizmat qilmog’i lozim.

Moliyaviy nazorat – davlat tomonidan tashkil etilgan, nazorat o’tilish vazifalari yuklatilgan davlat yoki mustaqil jamoat organlari tomonidan hukumat, korxonalar, tashkilotlar va muassasalar faoliyatining samaradorligini aniqlashga qaratilgan nazorat tizimidir. Davlat byudjetini shakllantirish va sarflashdagi rezervlarni, moliyaviy va moddiy resurslarni boshqarishning barcha darajalarida operatsiyalarning maqsadga muvofiqligi va samaradorligini, qonuniylik printsiplaridan chetga og’ish va ularni buzishlarni aniqlash nazorat tizimi vazifasiga kiradi.

Davkat moliyaviy nazoratining maqsadi - tuzatish choralarini ko’rish, aybdorlarni javobgarlikka tortish va buzishlarning oldini olishdan iborat. Moliyaviy nazoratning yuzaga kelishi va rivojlanishi davlat moliyaviy tizimining tashkil etilishi va rivojlanishi bilan shart qilib qo’yildi.

Moliya kabi moliyaviy nazorat ham kapitalistik jamiyatdan avvalgi bosqichlardayoq, shakllanish va rivojlanishning uzok davrini bosib o’tgan. Uning ba’zi elementlari quldorlik va feodal jamiyatlaridagi ijtimoiy munosabatlarda ham namoyon bo’lgan. «Natura xo’jaligining umumiy iqtisodiy quldorlik va feodal jamiyatlari barcha ijtimoiy qatlamlariga singgan hokimlik va tobelik munosabatlari, «musht» huquqi davlat soliq to’plovchilari faoliyatining nihoyatda xilma xil «nazorat» shakllarining gurkirab gullab-yashnashi uchun obyektiv asos yaratadi. Moliyaviy nazorat nazariyasi, uning mazmuni, o’rni va tashkil etilishini ishlab chiqish bilan ko’plab olimlar shug’ullangan bo’lib, shuning uchun bozor munosabatlarining yangi tizimiga o’tish va yangi moliyaviy tizimni shakllantirish chog’ida barcha turli-tuman fikrlarni, jumladan MDH davlatlari va bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar olimlarining fikrlarini o’rganib chiqmoq foydalidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. – Toshkent, “O’zbekiston”, 2023 yil

*2. O’zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi**,** O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996 y, 2- son.*

3. Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to’g’risidagi Kodeks. O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995 y,3-son.

4. O’zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to’plami, 2007 y., 52 (I)-son

5. O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2013 y., 52-I-son

6. O’zbekiston Respublikasi Bojxona Kodeksi . O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to’plami, 2016 y., 3(I)-son

7. O’zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to’g’risida”gi Qonuni, 26.05.2000 y. (2017 yil 18 apreldagi O’RQ-429-sonli Qonuni bilan o’zgartirish kiritilgan)

8. O’zbekiston Respublikasining «Sug’urta faoliyati to’g’risida» Qonuni, 5.04.2002 y. (2017 yil 16 oktyabrdagi O’RQ-448-sonli Qonuni bilan kiritilgan)

9. O’zbekiston Respublikasining “O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to’g’risida"gi 525-II- sonli Qonuni, 29.08. 2003 y.
10. O’zbekiston Respublikasining “O’zbekiston Respublikasining Markaziy bank to’g’risida”gi Qonuni. 21.12.1995 y. (2018 yil 3 yanvardagi O’RQ-456- sonli Qonuni bilan kiritilgan)
11. O’zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to’g’risida”gi Qonuni.25.05.1996 y.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOLIQ QONUNCHILIGIDAGI O‘ZGARTISHLAR HAQIDA

Turaboev Kambarali Kodirovich
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Andijon fakulteti“Mutaxassislik fanlari”
kafedrasi assistenti

Soliq va byudjet siyosatining 2024 yilga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim Qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining O‘RQ-891-sonli Qonuni, O‘RQ-886-sonli Qonuni va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 29 dekabrdagi PQ-422-sonli qarori qabul qilindi.

Ushbu karorga asosan soliq qonunchiligiga qator o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Soliq kodeksining 17- moddasida ko‘rsatilgan yig‘imlarning turlariga yuk ko‘tarish quvvati 10 tonnadan yuqori bo‘lgan avtotransporti vositalari va tirkamalarning avtomobil yo‘llari bo‘ylab harakatlanish huquqi uchun yig‘im turi kiritildi.

Shu munosabat bilan Soliq kodeksining 455,456,457,458 va 460-moddalariga tegishli o‘zgartirishlar kiritildi.

Ushbu yigim Transport vazirligi hududiy boshqarmalari tomonidan undiriladi.

2024 yil uchun yuk ko‘tarish quvvati 10 tonnadan yuqori bo‘lgan yuk avtotransport vositalari va tirkamalarining avtomobil yo‘llari bo‘ylab harakatlanishi huquqi uchun yig‘imlar stavkalari quyidagicha belgilandi:

yuk ko‘tarish quvvati **10** tonnadan **25** tonnagacha bo‘lgan **N2, N3** toifasidagi avtotransport vositalari va 0**4** toifasidagi tirkamalar uchun yig‘im bazaviy hisoblash miqdorining **5** barobari miqdorida ya’ni **1 700 000** so‘m qilib belgilandi.

- yuk ko‘tarish quvvati **25** tonnadan **35** tonnagacha bo‘lgan **N2, N3** toifasidagi avtotransport vositalari va 0**4** toifasidagi tirkamalar uchun yig‘im bazaviy hisoblash miqdorining 8 barobari miqdorida ya’ni **2 720 000** so‘m qilib belgilandi.

yuk ko‘tarish quvvati **35** tonna va undan yuqori bo‘lgan **N2, N3** toifasidagi avtotransport vositalari va **04** toifasidagi tirkamalar uchun yig‘imbazaviy hisoblash miqdorining **10** barobari miqdorida ya’ni **3 400 000** so‘m qilib belgilandi.

Soliq kodeksining soliq to‘lovchilarning majburiyatlari to‘g‘risidagi 22-moddasi: soliq hisobotlarining va soliqlarni hisoblab chiqarish hamda to‘lash uchun zarur bo‘lgan boshqa hujjatlarni **uch** yil mobaynida but saqlanishini belgilandi. Ilgari mazkur muddat **5** yil edi.

Soliq kodeksining 88-moddasidagi: Soliq majburiyati bo‘yicha da’vo qilish muddatlari soliq davri tugaganidan keyin besh yildan uch yilga qisqartirildi.

Soliq Kodeksining 217-Moddasidagi: javobgarlikka tortish muddatining o‘tishi agar soliqqa oid huquqbuzarlik sodir etilgan kundan e’tiboran yoki mazkur huquqbuzarlik sodir etilgan soliq davri tugaganidan keyingi kundan e’tiboran va javobgarlikka tortish to‘g‘risidagi qaror chiqarilgan paytga qadar uch yil (o‘tish muddati) o‘tgan bo‘lsa, shaxs soliqqa oid huquqbuzarlik sodir etganlik uchun javobgarlikka tortilishi mumkin emasligi belgilandi.

Soliq kodeksining 100-moddasidagi: Soliqlarni to‘lashni kechiktirish yoki bo‘lib-bo‘lib to‘lash imkoniyatini berish shartlariga kameral soliq tekshiruv natijalari bo‘yicha qo‘shimcha hisoblangan soliqlar summalarini soliq organi tomonidan qabul qilingan qaror kuchga kirgan kundan e’tiboran olti oy mobaynida teng ulushlarda bo‘lib-bo‘lib to‘lash imkoniyati berildi.

Soliq kodeksining 138-moddasi quyidagi tahrirda ikkinchi qism bilan to‘ldirildi: Kameral soliq tekshiruvida quyidagi soliq nazorati harakatlarini o‘tkazish ta’qiqlanadi, bundan qo‘shilgan qiymat solig‘i summasi o‘rnini qoplash (qaytarish) maqsadida o‘tkaziladigan kameral soliq tekshiruvi mustasno:

1) soliq to‘lovchining hududiga kirish;
2) soliq to‘lovchining hududini va binolarini ko‘zdan kechirish;
3) soliq to‘lovchidan hujjatlarni talab qilib olish va uni chaqirtirish;
4) soliq to‘lovchining hujjatlari va buyumlarini olib qo‘yish.

Soliq kodeksining 237-moddasidagi: qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchilari safiga O‘zbekiston Respublikasi realizatsiya qilish joyi deb e’tirof etilgan taqdirda chet davlatlarning qonunchiligiga muvofiq tadbirkor sifatida ro‘yxatdan o‘tgan, tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi jismoniy shaxslar ham qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchisi sifatida qo‘shildi

Mahalliy yakka tartibdagi tadbirkorlar xizmat ko‘rsatganda QQS to‘lamoqda, lekin xuddi shu xizmatlarni chet ellik tadbirkorlar (jismoniy shaxs) ko‘rsatganda QQSga tortilmasdan qolmoqda. Ushbu tartibni joriy etilishi xorijiy va mahalliy yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun bir xil sharoit yaratish imkonini beradi.

QQS: Soliq kodeksining **243-moddasi** qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lashdan ozod qilinadigan tovar aylanmalaridan **11, 12, 13**-bandlari, ya’ni **tibbiy xizmatlar**, **veterinariya xizmatlari** va **dori vositalarini** sotish bo‘yicha aylanmalar chiqarib tashlanmoqda.

Bunda “Ijtimoiy reestr”ga kiritilgan fuqarolarga QQS summasi (12 foiz) “keshbek” sifatida qaytarish mexanizmi yaratiladi.

2024 yil 1 apreldan boshlab: Tarkibida shakar yoki boshqa shirinlashtiruvchi va (yoki) xushbo‘ylashtiruvchi qo‘shimchalari bo‘lgan mineral va gazlangan ichimliklarga 1 litr uchun **500** so‘m, shuningdek energetik va tetiklashtiruvchi ichimliklarga 1 litr uchun **2 000** so‘m miqdorida aksiz solig‘i joriy etilmoqda.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tarkibida gazlangan shakar va boshqa turdagi shirinlanti-ruvchi moddalar qo‘shilgan alkogolsiz ichimliklar mavjud ichimliklarni ko‘p iste’mol qilish ortiqcha vazn paydo bo‘lishi, qandli diabet, karies kabi kasalliklarni ko‘payishiga sabab bo‘lishini inobatga olib ushbu ichimliklar uchun qo‘shimcha soliq kiritishni tavsiya etgan.

Foyda solig‘i: Soliq kodeksining foyda solig‘ini to‘lash to‘g‘risdagi 340-moddasida foyda solig‘i bo‘yicha har oyning 15 sanasidan kechiktirmay to‘lanadigan bo‘nak to‘lovlarini to‘lashi lozim bo‘lgan tadbirkorlik sub’ektlari daromadining chegaraviy miqdori 5 milliard so‘mdan **10** milliard so‘mga oshirilishi belgilandi.

AOS-buyicha: Soliq kodeksining 467-moddasidagi aylanmadan olinadigan soliqning qat’iy belgilangan summada to‘lovchi soliq to‘lovchilar uchun soliq belgilangan stavkalari jami daromadlari besh yuz million so‘mdan oshmagan soliq to‘lovchilar uchun soliq stavkasi 20 mln. so‘mdan **25 mln. so‘mga** o‘zgartirildi, jami daromadlari besh yuz million so‘mdan yuqori bo‘lgan soliq to‘lovchilar uchun soliq stavkasi 30 mln. so‘mdan **34 mln. so‘mga** o‘zgartirildi.

O‘zini o‘zi band qilgan shaxslar: O‘zini o‘zi band qilgan shaxslarning mehnat faoliyati natijasida yoki tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadi soliq davrida yuz million so‘mdan oshgan kundan e’tiboran Soliq kodeksi maqsadida yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun belgilangan tartibda soliqqa tortiladi. Bunda o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar ijtimoiy soliqni Soliq kodeksida belgilangan tartibda to‘laydi.

Mazkur o‘zgarish yakka tartibdagi tadbirkor va o‘z-o‘zini band qilganshaxslar uchun soliq solishda teng sharoitlar yaratish maqsadida kiritildi.

Soliq Kodeksining 378-Moddasi: Soliq kodeksining jismoniy shaxslarning soliq solinmaydigan daromadlari to‘g‘risidagi 378 moddasi 16-bandi ikkinchi xatboshi o‘zining, shuningdek yigirma olti yoshga to‘lmagan farzandlarining yoki erining (xotinining) ta’lim olishi uchun to‘lov degan qismi o‘zining, farzandlarining va shuningdek yigirma olti yoshga to‘lmagan erining (xotinining) ta’lim olishi uchun to‘lov bilan almashtirildi.

Ya’ni farzandlarining yigirma olti yoshgacha bo‘lgan chegara olib tashlandi.

JShODS: Soliq kodeksining **378-moddasi** quyidagi **22** va **23**- bandlar bilan to‘ldirildi:

22) aksiyalar ommaviy joylashtirilganda korxonalar xodimlari tomonidan o‘z xodimlarining aksiyalarga egalik qilish rejasi doirasida aksiyalarni sotib olishga yo‘naltiradigan oylik ish haqi va unga tenglashtirilgan to‘lovlaridan oshmaydigan mablag‘lari;

23) soliq to‘lovchilarning ish haqi va boshqa daromadlarining mahalliy fond bozorida emissiya qilingan qimmatli qog‘ozlarni sotib olish uchun shaxsiy investitsiya hisobvarag‘iga yo‘naltiriladigan qismi, quyidagi shartlarda:

- soliq davri davomida jami mehnatga haq to‘lash eng kam miqdorining yuz baravarigacha bo‘lgan miqdorda;
- to‘lovlar o‘sib bormaydigan tartibda to‘langanda va bir yo‘la to‘lanadigan to‘lovlar shartnoma davri boshlanishi sanasidan o‘n ikki oy ichida qaytarib olmaslik sharti bilan.

Mol-mulk solig‘i: Soliq kodeksining 411-moddasining soliq solish ob’ekti hisoblanmaydigan ko‘chmas mulk ob’ektlari ro‘yxatiga ko‘p kvartirali uylarda joylashgan ko‘p kvartirali uy mulkdorlarining umumiy mol-mulki qo‘shildi.

Soliq kodeksining 412-moddasi birinchi qismi 1-bandi yashash uchun mo‘ljalanmagan ko‘chmas mulkning mol-mulk solig‘ining soliq solish bazasi 1 kv. metr uchun belgilangan mutlaq miqdorlar eng kam qiymati quyidagi miqdorlarda belgilandi:

- Toshkent shahrida 3 million so‘m belgilandi, 2023 yilda 2,5 mln. so‘m edi.
- Nukus shahrida va viloyat markazlarida - 2 million, 2023 yilda 1,5 mln. so‘m edi,
- Boshqa shaharlarda va qishloq joylarda 1,2 millon so‘m, 2023 yilda 1,5 mln. so‘m edi.

Ya’ni, yashash uchun mo‘ljallanmagan ko‘chmas mulk bo‘yicha 1 kv.metri soliqqa tortish bazasi yuqoridagi qiymatdan past bo‘lishi mumkin emas.

Yer solig‘i: Soliq kodeksining 429-moddasidagi yuridik shaxslardan olinaligan yer solig‘i stavkalari 12 foizga indeksatsiya qilindi. Mazkur o‘zgarish mahalliy byudjetlar daromad bazasini oshirish va byudjetning umumiy daromadlarida yer solig‘i ulushini saqlab qolish maqsadida belgilandi.

Soliq kodeksining 437-moddasining birinchi qismi jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig‘i stavkalari yuridik shaxslar yer solig‘i stavkalari kabi 12 foizga indeksatsiya qilindi.

SMS-xabarnoma: Solik kodeksining 439-moddasi ikkinchi qismi jismoniy shaxslar yer solig‘ini summasi va to‘lash muddatlari haqida, 447-moddasi to‘rtinchi qismidagi tadbirkorlik maqsadida foydalanish uchun mo‘ljallangan ko‘chmas mullka ega bo‘lgan jismoniy shaxslarga, yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro‘yxatdan o‘tgan dehqon xo‘jaliklariga suv solig‘ini va ularni to‘lash muddatlari to‘g‘risidagi xabarnomani topshirish tartibiga jismoniy shaxslarga imzo qo‘ydirib yoki to‘lov xabarnomasi olinganligi faktini va olingan sanani tasdiqlovchi boshqa usulda topshirishi bilan birgalikda agar mavjud bo‘lsa soliq to‘lovchining shaxsiy kabinetiga elektron shaklda, soliq to‘lovchi nomidagi uyali telefon raqamiga va soliq organlarining maxsus mobil ilovasiga SMS-xabarnoma shaklida yuborilishi tartibi ham qo‘shildi. Endilikda soliq to‘lovchining shaxsiy kabinetiga elektron shaklda, soliq to‘lovchi nomidagi uyali telefon raqamiga va soliq organlarining maxsus mobil ilovasiga SMS-xabarnoma shaklida yuborilsa ham to‘lov xabarnoma yuborilgan hisoblanadi.

Yer qa’ridan foydalanganlik uchun soliq: Soliq kodeksining 452-moddasidagi yer qa’ridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari inflyatsiya darajasiga mos ravishda o‘rtacha 12 foizga indeksatsiya qilinmoqda.

Bunda sement ishlab chiqarish uchun mo‘ljallangan ohaktoshning 1 tonnasi uchun belgilangan soliq stavkasi 22500 so‘mdan, 6000 so‘m qilib belgilandi. Ya’ni soliq stavkasi 3,75 barobarga pasaytirildi. Mazkur moddadagi sement ishlab chiqarish uchun faqat ko‘mirdan foydalanuvchi zavodlar uchun soliq stavkasi 50 foizga kamaytiriladi degan qismi chiqarib tashlandi.

Sement ishlab chiqarish uchun ohaktoshga soliq stavkasini 4 baravarga kamaytirish ushbu mahsulotlarning mahalliy ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi raqobatbardoshligini oshiradi.

“Navoiy kon metallurgiya kombinati” AJ va “Olmaldiq koln mektallurgiya kombinati” AJ uchun oltin bo‘yicha 10 foiz va palladiy kumush, mis bo‘yicha 15 foiz qilib belgilandi.

“Navoiy uran” DK uchun uran bo‘yicha 16 foiz, oltindan yasalgan zargarlik buyumlarini chakana savdoda sotganligi uchun yig‘im 1 grammiga 1000 so‘m miqdorida tasdiqlandi.

Shuningdek

Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 17 apreldagi 320-sonli qarori bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi to‘g‘risidagi Nizomda belgilangan Soliq xizmati organlari xodimlari ish haqi fondining 25 foizi miqdorida belgilangan ustama miqdori 15 foizga kamaytirish to‘g‘risida o‘zgartirish kiritildi. Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan byudjet defitsitini qisqartirish maqsadida kiritilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 3 sentyabrdagi “Byudjet tashkilotlarini mablag‘ bilan ta’minlash tartibini takomillashtirish to‘g‘risida”gi 414-sonli qaroriga o‘zgartirish kiritilib, qo‘shimcha daromad olayotgan byudjet tashkilotlari 2000 yil 1 yanvardan boshlab 2027 yil 1 yanvargacha Davlat byudjetiga undiriladigan soliqlar, Respublika yo‘l jamg‘armasiga yig‘imlar va davlat maqsadli jamg‘armalariga majburiy ajratmalardan ozod qilinishi belgilandi. Mazkur imtiyoz 2024 yilning 1 yanvariga qadar qo‘llanilishi ko‘zda tutilgan edi. Endilikda imtiyoz 2027 yil 1 yanvarga qadar uzaytirildi.

Xulosa sifatida aytish mumkin-ki, ushbu yildagi soliq siyosatidagi o‘zgarishlar mamlakatimizda soliq konunchiligini takomillashtirish. xalkaro talablarga javob beradigan shuningdek kichik biznes sub’ektlari faoliyatlarida imkoniyat va tegishli yengilliklar berish xamda faoliyatlarini rivoshlantirish uchun shart sharoitlar yaratish maqsadida joriy qilindi. Soliq siyosati orqali davlatimiz iqtisodiyotini rivojlantirish, tadbirkorlik sub’ektlariga faoliyatlarida ko‘proq mablaglar qoldirish, qo‘shimcha ish joylarini tashkil qilish, aholi bandligini ta’minlash masalalariga e’tibor qaratilgan.

O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BYUDJETI DAROMADLARINING TAHLILI

Qurbonov Jasurbek Pozilovich,
i.f.f.d., dotsent,
Muhiddinov Nazirjon
TDIU Andijon fakulteti “Bank ishi va audit”
2-kurs talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada davlat byudjeti nimadan iboratligi, u nimadan iboratligi, qanday taqdim etilishi va shunga a’xshash masalalarning yechimlari haqida sa’z boradi*.

Tayanch iboralar: *Byudjet, davlat byudjeti, xarajatlar, daromadlar, ijtimoiy, iqtisodiy kategoriya, loyiha, prognozlash, moddiy-moliyaviy, soliq, davlat qarzi tahlili.*

Byudjet - bu davlatning daromadlari va xarajatlari moddalar ba’yicha ba’lingan, ma’lum muddatga tuziladigan va qonun bilan tasdiqlangan hujjatdir. U milliy moliyaviy resurslar fondini shakllantirish va undan foydalanish bilan bog’liq ba’lib, bir tomondan davlat a’rtasidagi taqsimlash munosabatlarining bir qismini, ikkinchi tomondan korxonalar va aholi a’rtasidagi taqsimlash munosabatlarining bir qismini bildiradi. toifalari, chunki davlat byudjeti jamiyatda yaratilgan ijtimoiy mahsulot qiymatini taqsimlash jarayonida a’zining moddiy shakliga ega ba’ladi. Shuningdek, professor V.Rodionova ta’biri bilan aytganda “Byudjet munosabatlari jamiyat iqtisodiy tuzilmasining ajralmas qismi ba’lib, uni amalga oshirish ob’ektiv ravishda davlatning a’z funksiyalarini bajarishi uchun zarur moddiy-moliyaviy bazani shakllantirish bilan belgilanadi” Keyingi. Oliy Majlis Qonunchilik palatasining majlisida “A’zbekiston Respublikasining 2024-yilgi Davlat byudjeti ta’g‘risida”gi qonun loyihasi ham ka’rib chiqildi. dasturlari, byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg‘armalari daromadlari va xarajatlari tahlili, davlat qarzi tahlili, davlat byudjeti xarajatlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi tahlili o‘z aksini topdi, – dedi vazir Jamshid Qo‘chqorov. – 2024-yilda Davlat byudjeti daromadlari 270,1 trillion sa’mga, yalpi ichki mahsulotga nisbatan 20,7 foizga yoki 2023-yilning tasdiqlangan rejasiga nisbatan 37,5 trillion sa’mga ka’payishi kutilmoqda. Shuningdek, hukumat tomonidan taqdim etilgan loyihaga ka’ra, muayyan fuqarolarning byudjetni shakllantirishdagi ishtirokini yanada oshirish, byudjet mablag'larining sarflanishi ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishni ta’minlashga qaratilgan masalalar ka’zda tutilgan. Xususan, budjet mablag‘larini taqsimlash jarayonida aholining faol ishtirokini yanada kengaytirish maqsadida “Mahalla byudjeti” loyihasini ishga tushirish rejalashtirilgan. Aytilganidek, bu maqsadda 426 milliard sa’m mablag‘ ajratilib, mulk va yer solig‘idan undiriladigan mablag‘ning 10 foizi mahallalarga ya’naltiriladi. Ya’ni, kelasi yildan boshlab har bir mahallaning 100 million sa’mgacha a’z mablag‘lari ba’ladi. Bu mablag‘lar mahallada ish a’rinlari yaratish, aholi og‘irini yengillashtiruvchi loyihalarga sarflanadi. Yig‘ilishda suv muammosi kundan kunga dolzarb ba’lib borayotganiga ham e’tibor qaratildi. Shu munosabat bilan kelgusi yildan boshlab sug‘orish kanallarini betonlash va suvni tejovchi texnologiyalarni a’rnatish uchun 1 trillion 700 milliard sa’m mablag‘ ya’naltirilishi ta’kidlandi. Davlat byudjetining daromadlari 200 trillion sa’m yoki yalpi ichki mahsulotga nisbatan 23,8 foiz miqdorida belgilandi. Ulardan soliq tushumlari 68,5 trillion sa’mni, shu jumladan foyda solig‘i – 43,7 trillion sa’m, aylanma solig‘i – 2,7 trillion sa’m, davlat boji – 22 trillion sa’mni tashkil etadi. Bilvosita soliqlar daromadlari miqdori 73,2 trillion sa’mni, shu jumladan QQS – 53,3 trillion sa’m, aksiz solig‘i – 15 trillion sa’m, bojxona ta’lovlari – 4,8 trillion sa’mni tashkil etadi. sa’m, mol-mulk solig‘i esa 25,7 trln. Jamg‘arma byudjet xarajatlari 280,13 trln. Davlat byudjeti xarajatlari 188,91 trillion sa’m, davlat maxsus jamg‘armalari xarajatlari 58,18 trillion sa’m, Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘lari xarajatlari 7,73 trillion sa’m miqdorida prognoz qilinmoqda. 14,61 trillion sa’m tashqi mablag‘lar, 10,7 trillion sa’m esa

tashqi qarz hisobidan davlat dasturlari ba’yicha amalga oshirildi. Byudjetni shakllantirishda barcha tuman va shaharlar byudjetlarining tasdiqlangan xarajatlarining 5 foizi jamoatchilik fikridan kelib chiqib shakllantirildi. Shuningdek, mahalliy byudjetlarning qa’shimcha manbalarining kamida 30 foizi jamoatchilik fikri asosida shakllantiriladigan tadbirlarni moliyalashtirishga ya’naltiriladi. a’zini a’zi boshqarish organlarining vakolatlarini kengaytirish, byudjet barqarorligini ta’minlash, byudjetni qoplashni oshirish. Budjetdan moliyalashtirishning oqilona tizimini tashkil etishda, birinchi navbatda, moliyalashtirish tamoyillari muhim a’rin tutadi. Joriy amaliyotda qa’llaniladigan byudjetdan moliyalashtirish tamoyillarini umumiy va xususiy guruhlarga ba’lish mumkin. Umumiy tamoyillar byudjetdan mablag' oluvchi barcha sub'ektlar faoliyatiga taalluqlidir. Maxsus tamoyillar sub'ektlar faoliyatini tashkil etishdan kelib chiqqan holda byudjet mablag'lari bilan ta'minlash tartibini belgilaydi;

Byudjetdan moliyalashtirishning umumiy tamoyillari quyidagilarni a’z ichiga olishi mumkin:

- minimal xarajatlar bilan maksimal samarani olish;
- byudjet mablag'laridan maqsadli foydalanish xususiyati;
- rejalashtirilgan rejalarning bajarilishi va avval ajratilgan mablag'lardan foydalanishni hisobga olgan holda byudjet mablag'lari bilan ta'minlash.

Byudjetdan moliyalashtirish amaliyotida umumiy tamoyillar bilan bir qatorda xususiy tamoyillardan ham foydalaniladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- byudjet mablag'larini faqat ishlab chiqarishni kengaytirish xarajatlariga taqsimlash;
- byudjet mablag'lari hajmini aniqlashda "qoldiq" yondashuvidan foydalanish:
- ssuda usuli orqali rejalashtirilgan xarajatlarni ta'minlash bilan byudjetdan moliyalashtirishdan birgalikda foydalanish:
- korxonalarning moliyaviy holatini byudjet tomonidan tartibga solish tamoyili va boshqalar.

Xarajatlarni respublika budjeti mablag‘lari hisobidan moliyalashtirish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda quyidagi ya’nalishlarda amalga oshiriladi:

1) fan, ta’lim, madaniyat, sog‘liqni saqlash, jismoniy tarbiya va sport (respublikaga bo‘ysunuvchi byudjet tashkilotlari bo‘yicha);
2) ijtimoiy ta'minot;
3) mudofaa, davlat xavfsizligi va jamoat tartibini ta'minlash;
4) sudlar va prokuratura organlari faoliyatini ta'minlash;
5) davlat zaxirasi va safarbarlik rezervini tashkil etish va saqlash;
6) markazlashgan davlat investitsiyalarini amalga oshirish;
7) davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, A’zbekiston Respublikasining xorijdagi diplomatik vakolatxonalari va vakolatxonalari faoliyatini ta’minlash;
8) respublikaga ba’ysunuvchi byudjet tashkilotlarini iqtisodiyotning turli tarmoqlarini ta'minlash;
9) A’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlariga muvofiq iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish ba’yicha maqsadli davlat dasturlari va chora-tadbirlarini amalga oshirish;

10) yerlarni a’zlashtirish, meliorativ holatini yaxshilash, tabiatni muhofaza qilish va epizootiyaga qarshi kurashish ba’yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;

Quyidagi xarajatlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjeti va mahalliy byudjetlar hisobidan moliyalashtiriladi:

1) fan, ta’lim, madaniyat, sog‘liqni saqlash, jismoniy tarbiya va sport (Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar byudjetlaridan moliyalashtiriladigan byudjet tashkilotlari bo‘yicha);

2) ijtimoiy ta'minot;

3) aholini ijtimoiy himoya qilish;

4) Qoraqalpog‘iston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini ta’minlash;

5) Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrining iqtisodiyotning turli tarmoqlari byudjet tashkilotlarini ta’minlash;

6) huquqiy hujjatlarga muvofiq iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishning maqsadli dasturlari va chora-tadbirlarini amalga oshirish;

7) qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa maqsadlar.

Adabiyotlar:

1.Vahobov A. va boshqalar. Budjet - soliq siyosati yaxlitligi. O’quv qa’llanma. - T.: Iqtisod va moliya. 2005.285 b. Malikov T., Xaydarov N. Davlat budjeti. O’quv qa’llanma, T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2007, 84 b.

2.Malikov T., Xaydarov N. Budjet daromadlari va xarajatlari. O’quv qa’llanma, T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2007, 245 b.

TADBIRKORLIKNI MOLIYALASHTIRISH MANBALARI TASNIFI VA ULARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ortiqov Ulug‘bek Akrombek o‘g‘li
TDIU katta o‘qtuvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada tadbirkorni moliyalashtirish manbalari tasnifi va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishda qator xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning izlanishlari tadqiq etilgan. Tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari tasnifi aks ettirilgan va taqsimlanmagan foyda, imtiyozli aksiyalar hamda lizing orqali tadbirkorlikni moliyalashtirishning afzalliklari hamda kamchiliklari atroflicha bayon etilgan. Olib borilgan tadqiqotlar asosida tegishli xulosalar va tavsiyalar shakllantirilgan.*

Tayanch so‘zlar: *tadbirkorlik, tadbirkorlikni moliyalashtirish, moliyalashtirish manbalari, taqsimlanmagan foyda, oddiy aksiya, imtiyozli aksiya, lizing, kredit.*

Аннотация. *В данной статье изучены исследования ряда зарубежных и отечественных исследователей в изучении классификации источников финансирования бизнеса и их особенностей. Отражена классификация источников финансирования бизнеса и подробно описаны преимущества и недостатки финансирования бизнеса за счет нераспределенной прибыли,*

привилегированных акций и лизинга. На основании проведенного исследования формируются соответствующие выводы и рекомендации.

Ключевые слова: *бизнес, финансирование бизнеса, источники финансирования, нераспределенная прибыль, обыкновенные акции, привилегированные акции, лизинг, кредит.*

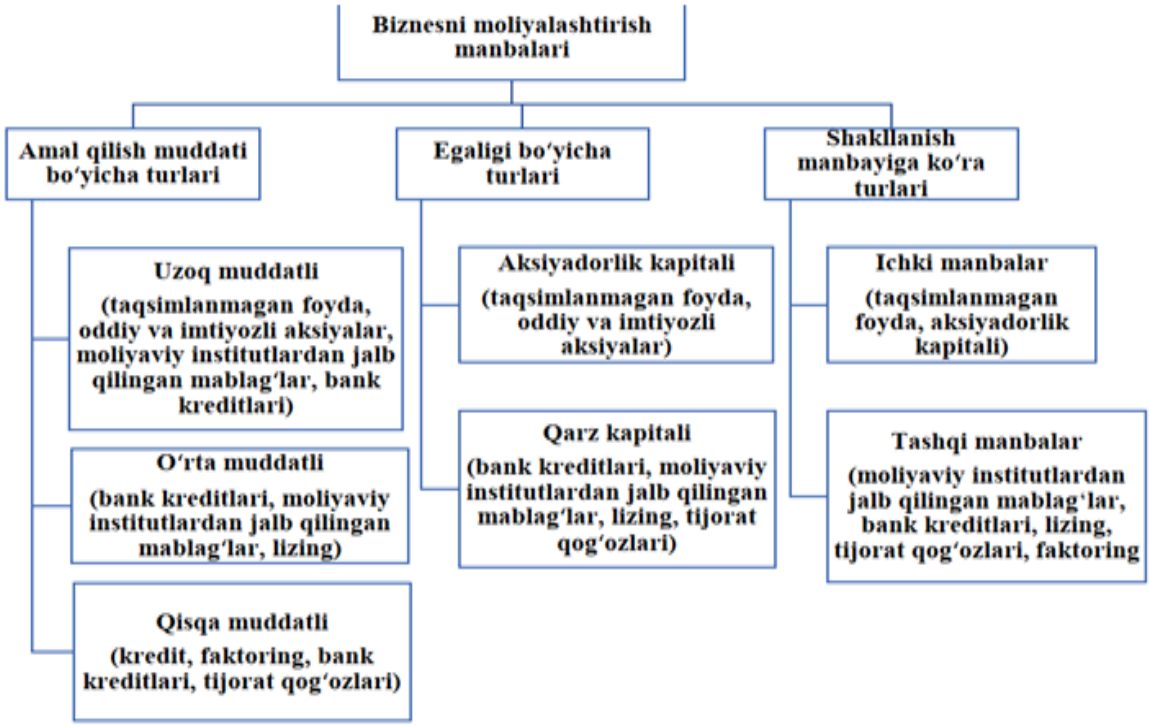
Abstract. *In this article, the researches of a number of foreign and domestic researchers have been studied in the study of the classification of business financing sources and their features. The classification of business financing sources is reflected and the advantages and disadvantages of business financing through retained earnings, preferred stocks and leasing are described in detail. Relevant conclusions and recommendations are formed based on the conducted research.*

Keywords: *business, business financing, sources of financing, retained earnings, common stock, preferred stock, leasing, loan.*

Kirish. Iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar amaliyotiga e’tibor qaratilsa, iqtisodiyotni rivojlantirishdagi asosiy ishtirokchilar sifatida korporativ sektor vakillari namoyon bo‘ladi. Shu sababli so‘nggi o‘n yilliklarda biznesni rivojlantirish va uni samarali moliyalashtirish masalalari bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Olib borilgan tadqiqotlar va izlanishlar natijasi o‘laroq, bugungi kunda xalqaro amaliyotda tadbirkorlikni moliyalashtirishning ko‘plab turlari yuzaga kelgan. Kompaniya o‘zining daromadliligi, mamlakatda fond bozorining holati, moliyaviy va investitsion infratuzilmaning imkoniyatlari, moliyalashtirish manbalaridan jalb qilinadigan kapital bahosi va ularning xususiyatlari kabilardan kelib chiqqan holda moliyalashtirish manbayini tanlashi mumkin.

Milliy amaliyotda, afsuski, tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari keng tarqalmagan hamda mavjud moliyalashtirish manbalaridan foydalanish imkoniyatlari to‘liq foydalanilmaydi. Jumladan, milliy amaliyotda tadbirkorlikni moliyalashtirishda, odatda, bank kreditlaridan foydalaniladi, biroq fond bozori va boshqa kredit institutlaridan kapital jalb qilish holatlari kam uchrashini ta’kidlash lozim. Tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari va usullarining xususiyatlari hamda imkoniyatlari turlicha ekanligini inobatga olgan holda ularning har birini alohida tadqiq qilish hamda milliy amaliyot uchun mosini qo‘llash maqsadga muvofiq. Shu boisdan tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari tasnifi hamda ularning o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish dolzarblik kasb etadi.

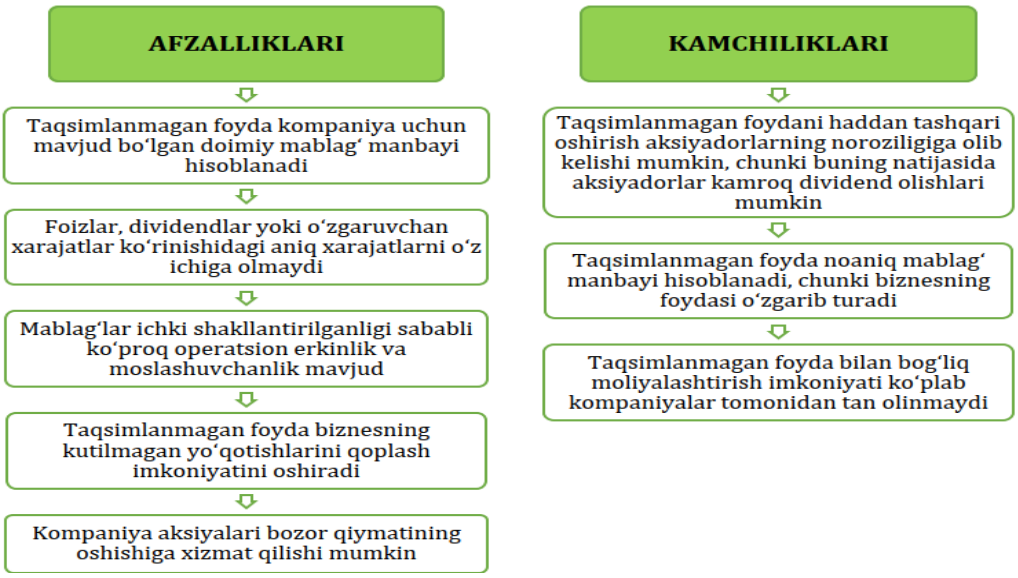
Tahlil va natijalar. Tadbirkrlikoni moliyalashtirish manbalari bir qator xususiyatlariga ko‘ra tasniflanadi. Tasniflanishda tadbirkorlikni moliyalashtirish kompaniyaning o‘z mablag‘lari yoki qarz mablag‘lari hisobiga amalga oshirilishi, amal qilish muddati yoki egaligi kabi xususiyatlar inobatga olinadi (1-rasm). Tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari amal qilish muddatiga ko‘ra uzoq muddatli, o‘rta muddatli va qisqa muddatli moliyalashtirish manbalariga bo‘linadi. Tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari egaligi bo‘yicha esa aksiyadorlik kapitali va qarz kapitaliga ajratiladi. Shakllanish manbayiga ko‘ra, tadbirkorlikni moliyalashtirish ichki va tashqi manbalarga bo‘linadi.

1-rasm. Tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari tasnifi

Yuqorida ta’kidlangan tasniflanishda tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari turlicha guruhlarga ajratilgan bo‘lsa-da, tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalarining umumiy tasnifiga sof foyda, oddiy va imtiyozli aksiyalar, bank kreditlari, turli moliyaviy institutlardan jalb qilingan mablag‘lar, lizing, tijorat qog‘ozi, faktoring kabilar kiradi.

Biznesni taqsimlanmagan foyda hisobidan moliyalashtirish amaliyotlari keng uchraydi va buning bir qator afzalliklari hamda kamchiliklari mavjud (2-rasm).

2-rasm. Tadbirkorlikni moliyalashtirishda taqsimlanmagan foydaning afzalliklari va kamchiliklari

Xususan, taqsimlanmagan foyda kompaniya uchun mavjud bo‘lgan doimiy mablag‘ manbayi hisoblanadi. Taqsimlanmagan foyda foizlar, dividendlar yoki o‘zgaruvchan xarajatlar ko‘rinishidagi aniq xarajatlarni o‘z ichiga olmaydi, shuningdek, mablag‘lar ichki shakllantirilganligi sababli ko‘proq operatsion erkinlik va moslashuvchanlik mavjud hamda biznesning kutilmagan yo‘qotishlarini qoplash imkoniyatini oshiradi. Taqsimlanmagan foyda kompaniya aksiyalari bozor qiymatining oshishiga xizmat qilishi mumkin. Biroq tadbirkorlikni moliyalashtirishda taqsimlanmagan foydadan foydalanishning bir qator kamchiliklari ham mavjud.

Birinchidan, taqsimlanmagan foydani haddan tashqari oshirish aksiyadorlarning noroziligiga olib kelishi mumkin, chunki buning natijasida aksiyadorlar kamroq dividend olishlari mumkin.

Ikkinchidan, taqsimlanmagan foyda noaniq mablag‘ manbayi hisoblanadi, chunki biznesning foydasi o‘zgarib turadi.

Uchinchidan, taqsimlanmagan foyda bilan bog‘liq moliyalashtirish imkoniyati ko‘plab kompaniyalar tomonidan tan olinmaydi (2-rasm).

Xulosa va takliflar. Tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari tasnifi va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish asosida quyidagi xulosalar shakllantirilgan.

Birinchidan, tadbirkorlikni moliyalashtirishda kompaniya o‘zining imkoniyatlari, mavjud moliyalashtirish manbalari va ularning xususiyatlari, shuningdek, kapital bahosini inobatga olishi muhim hisoblanadi.

Ikkinchidan, aniq reja asosida moliyalashtirilmagan kompaniya raqobatchilar va bozor yetakchilari bilan raqobatga kirishishda muammolarga duch keladi. Shu sababli biznes muvaffaqiyatiga erishishda aniq reja asosida moliyalashtirishga alohida e’tibor qaratish lozim.

Uchinchidan, milliy amaliyotda tadbirkorlikni moliyalashtirishda, odatda, bank kreditlaridan foydalaniladi, biroq fond bozori va boshqa kredit institutlaridan kapital jalb qilish holatlari kam uchrashini ta’kidlash lozim. Shu sababli tadbirkorlikni moliyalashtirishmanbalari va usullarining xususiyatlari va imkoniyatlari turlicha ekanligini inobatga olgan holda ularning har birini alohida tadqiq qilish hamda mil-liy amaliyot uchun mosini qo‘llash maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, tadbirkorlikni moliyalashtirishda kompaniyalar istiqbolli loyihalarni amalga oshirishda zarur mablag‘ hajmi hamda daromadliligidan kelib chiqqan holda bir vaqtning o‘zida ichki va tashqi moliyalashtirish manbalaridan foydalanishi kompaniyaning faoliyat samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Richard Harrison, Youwei Li, Samuel A. Vigne, Yuliang Wu. Why do small businesses have difficulty in accessing bank

financing? // International Review of Financial Analysis, Volume 84, November 2022.

https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1057521922003027

2. Marcin W. Staniewski, Tomasz Szopiński, Katarzyna Awru. Setting up a business and funding sources. // Journal of Business

Research, 69 (2016) 2108-2112.

https://www.researchgate.net/publication/287966741_Setting_up_a_business_and_funding_sources/link/5a039b94aca272b06ca41f54
/download
3. Olusanmi Olamide. Funding your business. // Covenant University, Raising a new Generation of Leaders, 2021.
https://www.researchgate.net/publication/351869954_Funding_your_Business/link/60ae1145a6fdcc647edc34c8/download
4. Caglayan M. & Demir F. Firm productivity, exchange rate movements, sources of finance, and export orientation. World
Development, 54, 2014. 204-219. https://ideas.repec.org/a/eee/wdevel/v54y2014icp204-219.html
5. Sejin Hahn, Sarafat Hossain. Impacts of COVID-19: Funding Business Operations and Adapting Marketing Strategies. //
Umeå School of Business and Economics Master’s Thesis in Business Administration I, 15 Credits, Spring 2021.
6. Elmirzayev S. & Mamatov B. (2022). Акцияларни оммавий жойлаштириш амалиётларини самарали ташкил этиш
масалалари. // Moliya va bank ishi, 8(4), 105-110. Retrieved from https://journal.bfa.uz/index.php/bfaj/article/view/102

DAVLAT IJTIMOIY-IQTISODIY FUNKSIYALARINI BAJARISHDA DAVLAT BUDJETINING AHAMIYATI

Tuychiyev Abduraxmon G‘ofurovich
TDIU, Mutaxassislik kafedrasi dotsenti
Xolmirzayev Doniyorjon
TDIU Andijon Fakulteti SST ta’lim yonalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada davlatning o‘z funksiya va vazifalarini bajarishda davlat byudjetining ahamiyati, shuningdek davlat budjetining o’ziga xos xususiyatlari hamda jamiyat ijtimoiy hayotidagi roli haqidagi ma’lumotlar hamda davlatlatning tabiati va faoliyatiga qarab davlat byudjeti mohiyati, uning daromadlari va xarajatlari xususiyati va tarkiblari o’rganilgan.*

Kalit so’zlar: *Davlat budjeti, daromadlar, xarajatlar,iqtisodiy tuzum, iqtisodiy beqarorlik*

Davlat byudjeti — davlatning muayyan vaqt (odatda bir yil) uchun mo‘ljallangan pul daromadlari va xarajatlari majmui. Davlat byudjeti davlat ixtiyoridagi pul fondlarining taqsimlanishini bildirib, u davlat moliyasining bosh bo‘g‘ini hisoblanadi.

Davlat byudjeti tarkiban umumdavlat (yoki markaziy) byudjeti (mamlakat miqyosidagi umumiy daromadlar va xarajatlar yig‘indisi) va mahalliy (munitsipal) byudjet (hududiy tuzilmalar — o‘lka, viloyat, tuman va h.k. doirasidagi pul

daromadlari va xarajatlari)ga bo‘linadi. Ikki turdagi byudjetlar nisbati mamlakatning ichki sharoitiga bog‘liq bo‘ladi. Davlat jamiyatga ijtimoiy xizmatlar (milliy xavfsizlikni ta’minlash, jamoat tartibini saqlash, atrof-muhitni himoya qilish, nochorlarga yordam berish, aholiga bepul ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish va b.) ko‘rsatadi va bularning barchasi xarajat talab qiladi. Byudjet daromadlari soliqlar, soliqdan tashqari yig‘imlar, davlat zayomlaridan tushgan pul, davlat mulkini sotishdan yoki ijaraga berishdan kelgan mablag‘lardan shakllanadi.

Byudjet daromadining aholi jon boshiga hisoblangan miqdori mamlakatning byudjet salohiyati (potensiali) deb yuritiladi va bu byudjet daromadining umumiy hajmiga hamda aholining soniga bog‘liq. Byudjet xarajatlari uning daromadidan ortib ketsa, byudjet taqchilligi, ya’ni kamomadi yuzaga keladi. Kamomad miqdori mamlakat yalpi milliy mahsulotning 3—3,5 % ga teng bo‘lishi me’yoriy hisoblanadi.

Byudjet kamomadining g‘oyat oshib ketishi va uni daromad bilan ta’minlash mumkin bo‘lmaganda byudjet xarajatlari qisqartiriladi. Markaziy, mahalliy davlat byudjetilari va davlat byudjetidan tashqari fondlar (davlatning muayyan maqsadli fondlari, maxsus maqsadli soliqlar, zayomlar, byudjetdan subsidiyalar hisobiga yaratiladigan maxsus fondlar) yig‘indisi davlatning yigma byudjetini tashkil etadi.

Davlat byudjeti, odatda, joriy yilda kelgusi yil uchun tuziladi. Iqtisodiy beqarorlik sharoitida u chorak yoki yarim yilga tuzilishi ham mumkin. Davlat byudjetini hukumat tuzadi va yuqori qonun chiqaruvchi organ (parlament) tomonidan tasdiqlanadi.

Davlat byudjeti muayyan mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni ham ifodalaydi. Jamiyatning iqtisodiy tuzumi, davlatning tabiati va faoliyatiga qarab davlat byudjeti mohiyati, uning daromadlari va xarajatlari xususiyati hamda tarkibi turlicha bo‘ladi. Sanoati rivojlangan mamlakatlarda davlatning iqtisodiyot, ishlab chiqaruvchi, milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlashga faol aralashuvi davlat byudjeti mavqeining oshishiga sabab bo‘ladi, milliy daromad davlat ixtiyorida yig‘iladi va uning byudjet orqali qayta taqsimlanadigan qismi ko‘payadi.

Hozirgi rivojlangan mamlakatlarda davlat byudjetining asosiy qismi soliqlar (fuqarolarning shaxsiy daromadlaridan undiriladigan shaxsiy daromad solig‘i, ish haqi fondiga soliq va korxonalar, korporatsiyalar foydasidan undiriladigan foyda solig‘i va b.) hisobiga shakllanadi (mas, AQShda soliq tushumlari davlat byudjetining 98 % ini, Buyuk Britaniyada 96,7 % ini, Fransiyada 91,5 % ini tashkil qildi). AQSH federal byudjetidan qilinadigan xarajatlar orasida „daromadlar darajasini ta’minlash“ (qariyalar, mehnatga layoqatsizlar, ishsizlar, nogironlar, tibbiy yordamga muhtojlar, boquvchisini yo‘qotgan oilalar va h.k.ga yordam ko‘rsatish) sarflari 40 %, milliy mudofaa xarajatlari (28—30 %) eng muhim o‘rinda turadi.

O‘zbekiston Respublikasining davlat byudjeti respublika davlat byudjeti, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri mahalliy byudjetlarini birlashtiradi.

O‘zbekistonda yangi boshlanayotgan yil uchun davlat byudjeti yil yakuni (dek. oyining oxiri)da O‘zR Oliy Majlisi sessiyasida tasdiqlanadi va qabul qilingan davlat byudjeti qonun kuchiga ega bo‘ladi hamda amaliyotga joriy etiladi. O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng davlat byudjetining shakllanish xususiyatlari

boshqariladigan bozor iqtisodiyotiga o‘tish davridagi o‘zgarishlar bilan bogliq holda bordi.

O‘zbekistan Respublikasi davlat byudjeti daromadlarining mutlaq ko‘pchilik qismi soliqlar hisobiga olinmoqda.

Amalda bo‘lgan qonunchilikka muvofiq tashkil etiladigan byudjetdan tashqari jamg‘armalar (ijtimoiy sug‘urta jamg‘armasi, ish bilan ta’minlashga ko‘maklashish jamg‘armasi, Kasaba uyushmalari federatsiyasi Kengashi jamg‘armasi, yo‘l jamg‘armasi, O‘zbekiston Respublikasi Davlat mulki qo‘mitasi jamg‘armasi, mineral xom ashyo bazasini ishlab chiqarish fondi, o‘zini o‘zi boshqarish mahalliy organlarining maxsus fondlarining maqsadli yo‘nalishlarini saqlab qolgan holda, 1995-yildan boshlab O‘zbekiston Respublikasining birlashgan byudjetiga kiritildi.

O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjetida jami daromadlar va xarajatlar o‘zgarishlarida ishlab chiqarishning rivojlanishi, xo‘jaliklar va aholi daromadlarining o‘sishi asosiy ahamiyatga ega. Amaldagi O‘zbekiston Respublikasining ―Byudjet tizimi to‘g‘risida‖gi (14.12.2000) hamda Davlat byudjetining g‘azna ijrosi to‘g‘risidagi (26.08.2004) Qonunlarida belgilangan normalar mukammal tarzda qayta ishlangan holda Byudjet Kodeksida o‘z aksini topdi.

MOLIYA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA BANK, SOLIQ, SUG’URTA TASHKILOTLARINING O‘RNI VA ROLI

Xasanova Guljamol Botirali qizi
Andijon Davlat Universiteti 1-kurs magistranti

Mamalakatimizda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida tijorat banklarining yangi elektron xizmatlariga yanada talab ortmoqda. Aholi o’rtasida bank ofislariga bormasdan, oddiygina telefon, komputer va boshqa texnologiyalar orqali ko’plab amaliyotlar bajarishlari ommalashgan. Istalgan bankning mobil ilovasi orqali yoki rasmiy saytiga kirib kerakli ma’lumotga ega bo’lish, to’lovlar amalga oshirish, kreditlar rasmiylashtirish, omonotlar ochish va shikoyat yoki arizalarini yo’lllash mumkin.

Bugungi kunda barcha ma’lumotlar raqamalashtirilganligi tufayli, oldin ma’lum muddat kutib turiladigan operatsiyalar bir zumda amalga oshirilmoqda.

Bu axborot-komunikatsiyalarning shiddat bilan hayotimizga kirib kelishi bilan barcha sohalarda shu jumladan moliyaviy xizmatlar bozorida ham keskin raqobatni kuchaytirmoqda.

2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasida ham bank tizimini yanada rijovlantirish hamda axborot komunikatsiyalarini bank sohasida yanada qo‘llashni kuchaytish hamda zaruriy chora-tadbirlarni amalga oshirishda asosiy vazifalar belgilab olingan ular quyidagilardir:[9]

[9]2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish to’g’risida “ gi strategiyasi 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son

- masofaviy bank xizmatlari, shu jumladan, kontaktsiz to‘lovlar soni va qamrovini kengaytirish;
- avtomatlashtirilgan skoring tizimi, raqamli identifikatsiyalash va kredit konveyerlaridan keng foydalanish;
- bank ma’lumotlari va tizimlarining axborot xavfsizligini kuchaytirish;
- bank sohasidagi yangi konsepsiya va texnologiyalarni keng joriy etish (fintex, raqamli bank).

Strategiyada bank tizimida hozirgi kunda saqlanib qolayotgan muammo va dolzarb masalalarga alohida e’tibor qaratilgan. Xususan:

- bank tizimida davlatning yuqori darajadagi ishtiroki natijasida moliyaviy va inson resurslaridan samarasiz foydalanilayotganligi, ularda korporativ boshqaruv va tavakkalchiliklarni boshqarish tizimlari to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmaganligi;
- davlat ishtirokidagi banklarning ustuvor dasturlar, sohalar va davlat ulushiga ega korxonalarga bozor stavkalaridan kam bo‘lgan stavkalarda kreditlar ajratuvchi an’anaviy “taraqqiyot banklari” vazifasini bajarishi;
- kreditlashning yuqori sur’atlarda o‘sib borayotganligi va buning natijasida banklarning barqarorlik darajasini ifodalovchi likvidlilik va kapital yetarlilik ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sir etayotganligi;
- imtiyozli kreditlar ulushining yuqori darajada saqlanib qolayotganligi natijasida moliya bozorida narx signallarining noto‘g‘ri shakllanishi, shuningdek pul-kredit siyosatining transmission mexanizmlarining ishlashiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotganligi;
- yuqori darajadagi dollarlashuv, shuningdek kredit va depozitlarning yirik korxonalar va iqtisodiyotning alohida sohalarida jamlanganligi (konsentratsiyasi) natijasida bank tizimining valyuta, kredit va likvidlilik xatarlariga bardoshliligining zaifligi;
- davlat ishtirokidagi banklar biznes-modellarining asosan korporativ mijozlarga xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilganligi, nobank moliya tashkilotlarining roli sustligi, shuningdek innovatsiyalar va axborot tizimlarining yaxshi rivojlanmaganligi sababli moliyaviy ommaboblik darajasining pastligi tizimda tub islohotlarni amalga oshirish zaruratini yuzaga keltirdi.

Mamlakatimizda so’ngi yillarda bank xizmatlarinining sifati va ko’lamini oshirish bo’yicha ko’plab qonun va qarorlar ishlab chiqildi va bazilariga o’zgartirishlar kiritildi:

1. «O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida» gi qonun (yangi tahrirda);
2. «Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida» gi qonun (yangi tahrirda);
3. “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida” gi qonun;
4. “Valyuta siyosatini liberallashtirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi (PF-5177-son, 02.09.2017);
5. “2020-2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida” (PF-5992, 12.05.2020) farmonlar.

Valyuta bozori liberallashtirilishi hisobiga naqd pul bilan bog‘liq muammolar yechildi bu esa bankomatlar infratuzilmasi hamda zamonaviy to‘lov tizimlarin ijoriy etishga sharoit yaratdi,aholi va tadbirkorlik sub’ektlari uchun bank xizmatlaridan

foydalanish imkoniyatlari kengaydi, mijozlar bilan ishlash tizimi o‘zgarmoqda, zamonaviy bank xizmatlari turlari ko‘paytirildi va raqamlashtirilmoqda,banklarni aholiga yanada yaqinlashtirish va qulayliklar yaratish maqsadida bank xizmatlari markazlari tashkil etilmoqda.

Biz yuqoridagi ma’lumotlar asosida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Banklarning ish faoliyatidan tashqari yuklamalar hali hanuzgacha davom etmoqda. Banklarning faoliyatiga aralashuvlar ham davom etmoqda.
2. Tashkilotlar hamda mahalliy hokimyat organlariga banklarni ham tadbirkorlik subyektlaridan biri ularning asosiy vazifalari esa tijorat ekanliklarini sindirish qiyin bo’lmoqda.Banklarning rivojlanishi uchun mos tijoriy loyihalar moliyalashtirilmayapti.
3. Bank xodimlarining huquq va majburiyatlari va huquqiy ongini yanda oshirish uchun tushuntirish ishlarini amalga oshirish va shuningdek ish vaqtida majburiy yuklamalarga qonuniy yo’l bilan qilmaslikni tushuntirish.
4. Aholini ham moliyaviy savodxonligini kuchaytirish hamda turli xil firibgarlarga aldanib qolmasliklari uchun tushuntirish ishlarini amalga oshirish.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1.”2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish to’g’risida “ gi strategiyasi 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son

2. I.Aliqulov, Z.Davronov. Innovatsion faoliyat davlat tomonidan tartibga solishning xorijiy davlatlar tajribasi.” Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy electron jurnali.№ 3, may- iyun, 2015

WIRELESS TRAFFIC LIGHT CONTROLLER USING ESP8266 BOARD

Ismailov Alisher Shakirovich senior lecturer,
Mahmudova Madina, student
Tashkent State Economy University

Abstract*: The increasing numbers of transportations are forcing to build new roads and traffic lights. Traditional traffic light implementation cost a lot of money. Traditional traffic light implementation contains the all four traffic lights must connect to traffic light control by wire [5]. And in some cases those connecting wire come through ditches which will cost extra spending. Another issue with traditional traffic light controller is it works with 220 voltages AC current which life threatening to human. Based on those issues, this paper proposes two main goals for modern traffic light controller. The development of traffic light that works wireless connection and traffic light work on DC current 24 voltages. In order to achieve this traffic light controller we use esp8266 microcontroller which it has wireless signal on up to 300 meter radius.*

Keywords: esp8266, DC current, wireless, microcontroller

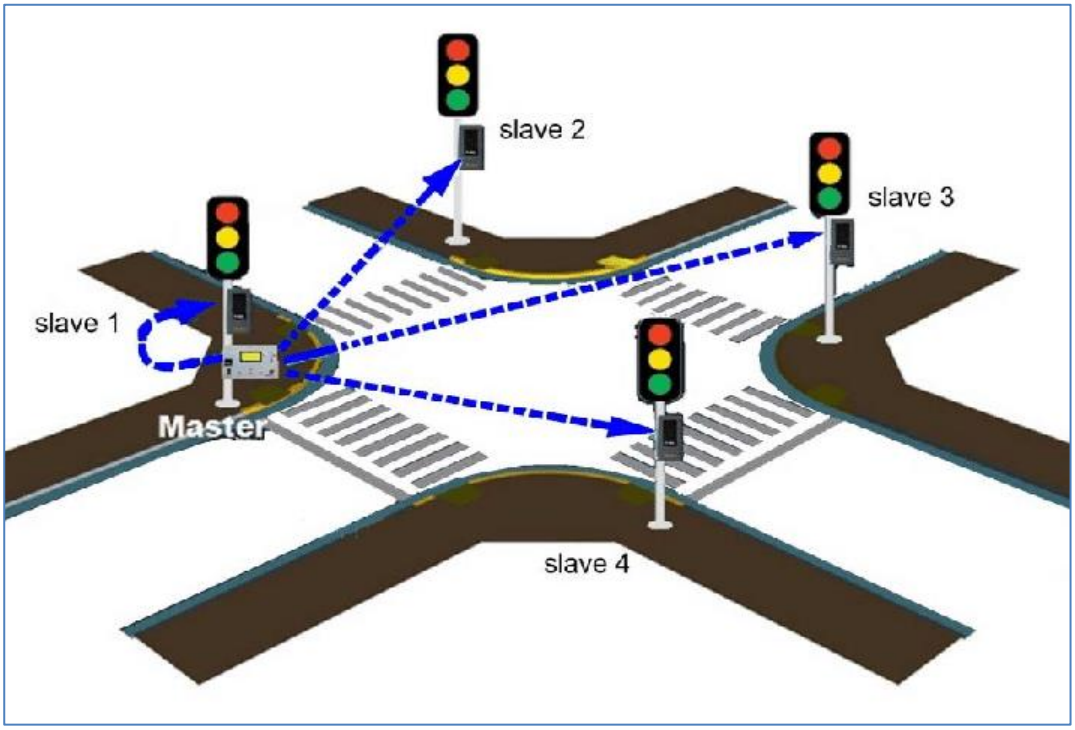
1. **Introduction:** The car transportation has become important part of our life. The number car is increasing as world developing. This causing the modernization of roads and traffic light controllers. Most of the countries are still using traditional traffic light systems. The traditional traffic light system contains all 4 traffic lights connected to controller via wire. This causes the increasing of cost of traffic light system. The average cost of traditional traffic light is 15-20 USD in Uzbekistan in 2020 [1]. And main disadvantage of traditional traffic light system is it works on 220 voltages AC. The above 42 voltage 3 ampere is harmful for human life. Next chapter explains proposed system followed by results and discussions and at last we conclude the paper.
2. **The proposed method:** The proposed system is wireless controlled traffic light system. The each traffic light has its own controller. One of the controllers is server which means it controls the other three controllers by sending signal. We call the main controller a server and other controller as slaves as you can see below image. The esp8266 can host or can connect to host Wi-Fi. In this paper we create one host which server controller and 3 slave controllers connect to server controller.

Benefits:

a) Main benefits of the proposed traffic light system are it works on DC 24 volt maximum which is safe for electrician to work. And since it works on DC you power up the controller using battery. It may help to build traffic light in rural areas where electricity shortage problems.

b) Financial benefit also very important. Because this proposed traffic light reduces the cost of traffic light implementation for 50%. Since proposed traffic light do not need wires to connect to main controller.

c) In emergency moment traffic policeman can change cycle of traffic light using his/her mobile phone. The esp8266 can receive order if mobile phone connected to esp8266 server controller.

124

Figure 1. Wireless traffic light

3. **Hardware:** The hardware for this system using some components includes: Phone/Device, ESP8266, MOSFET transistor, Resistors, LED etc.
   For hardware, we use esp8266 microcontroller [2]. ESP8266 is a microcontroller designed for Expressive Systems. ESP8266 is a solution for Wi-Fi networks from existing Micro Controllers to Wi-Fi and is also capable of running standalone applications. Connection with PC using the micro USB cable and there are 17 GPOI, with a consumed current of 10uA ~ 170mA and RAM of 32K + 80K [3]. It is designed for wireless location-aware devices, wireless positioning system signals, industrial wireless control. Esp8266 can be powered up by 5 volt. Esp8266 microcontroller can produce up 3.3 voltages. We use D4184 MOSFET transistor to connect 3.3 volt to 24 volt [4].

Figure 2. D4184 MOSFET transistor

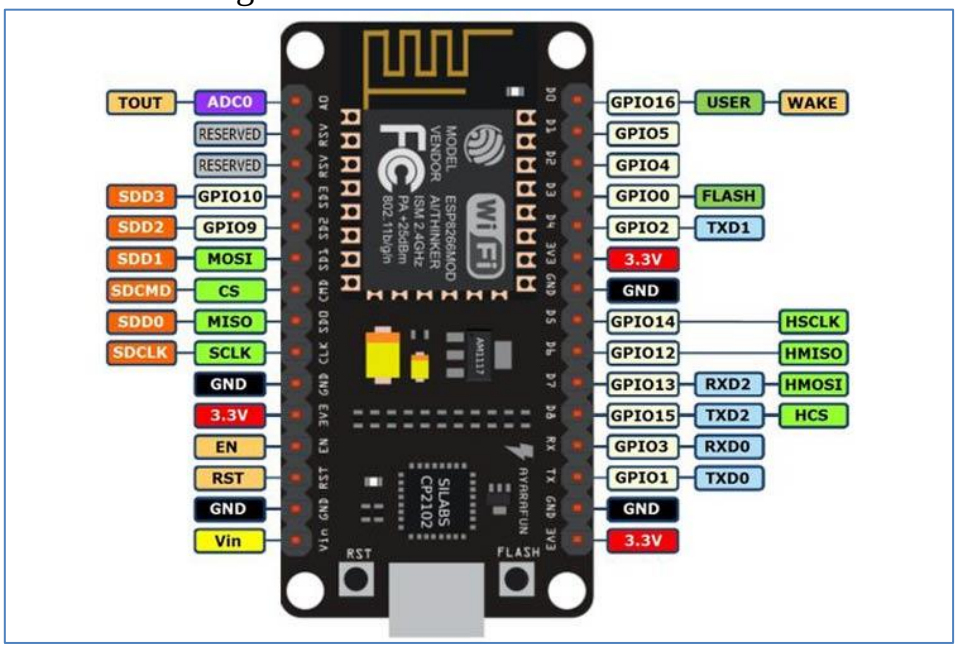

Figure 3. ESP8266 microcontroller datasheet

4. **Software:** Software module for developing a system using various software tools which includes: Arduino IDE and android studio [4].
   Arduino IDE. Arduino is programmed with a C/C++ programming language. Then Arduino IDE software is written in Java based on the processing project from writing

and uploading the code to the Atmega chip in Arduino. It is compatible software to program with some module such as ESP

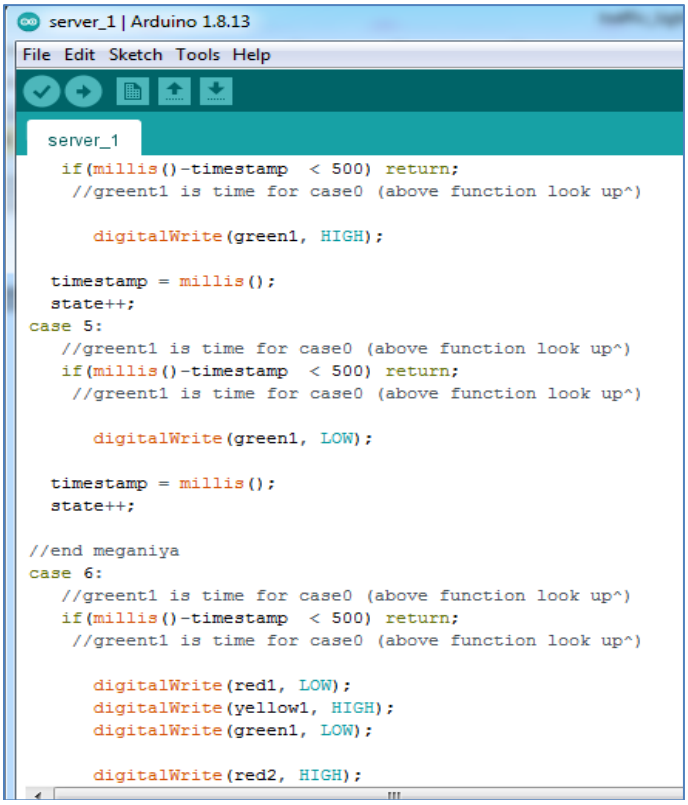

Figure 4. Arduino IDE source code

5. Future works

There are still some areas need research to explore. These are few suggestions to future researchers.

a) Smart traffic light controller could be control from distance if esp8266 connected to internet. From could base you will be able to give command to esp8266 (server) to change cycle or to change timing of cycle.

b) Traffic light system could become adaptive system if some necessary sensors added to system. In adaptive traffic light system, controller collects data from road which number of car passing, depending on which is more jam the system may adapt the cycle timing. It will prevent traffic jam.

6. **Conclusions:** In this paper we have discussed development wireless traffic light system. The each traffic light has its own controller. One of the traffic light controllers is server which means it controls the other three traffic light controllers by sending signal. We call the main controller a server and other controllers as slaves. The esp8266 can host or can connect to host Wi-Fi. In this paper we create one host which is server controller and 3 slave controllers connect to server controller. There are future works could be added.

REFERENCE

[1] A. S. Ismailov, "SMART CAR SECURITY SYSTEM BASED ARDUINO AND GSM", *Sci. Educ.*, vol. 2, no. 2, 2021.
[2] Kodali, R. K., & Soratkal, S. (2016, December). MQTT based home automation system using ESP8266. In *2016 IEEE Region 10 Humanitarian Technology Conference (R10-HTC)* (pp. 1-5). IEEE.
[3] Thaker, T. (2016, March). ESP8266 based implementation of wireless sensor network with Linux based web-server. In *2016 Symposium on Colossal Data Analysis and Networking (CDAN)* (pp. 1-5). IEEE.
[4] Patnaik Patnaikuni, D. R. (2017). A Comparative Study of Arduino, Raspberry Pi and ESP8266 as IoT Development Board. *International Journal of Advanced Research in Computer Science*, *8*(5).
[5] Ghazal, B., ElKhatib, K., Chahine, K., & Kherfan, M. (2016, April). Smart traffic light control system. In *2016 third international conference on electrical, electronics, computer engineering and their applications (EECEA)* (pp. 140-145). IEEE.

IV SHO‘BA - HUDUDLARNI KOMPLEKS IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH CHORA-TADBIRLARI DOIRASIDAGI LOYIHALARNI O‘Z MUDDATIDA VA SIFATLI BAJARISHDA SAMARALI BOSHQARUVNING AHAMIYATI

ХУДУДИЙ ТУРИЗМ ХИЗМАТЛАРИ БОЗОРИДА РИВОЖЛАНИШИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Назарова Барно Ўсарбоевна
Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)
Тошкент шаҳридаги Alfraganus университетининг Халқаро туризм менежменти кафедраси тадқиқотчиси

Худудий туризм фаолиятини ташкиллаштиришда янги технологик таклифларни ишлаб чикиш ва амалиётга татбиқ этиш, мутахассислар салоҳияти, тегишли инфратузилмани шакллантириш ҳамда турли хизматларни сифатли йўлга қўйиш, минтақавий туризмнинг эко-самарадорлигининг фазовий фарқланиши ва ҳаракатлантирувчи кучлари бўйича тадқиқотлар, туризмни қонуний асосда ривожлантириш, унинг ялпи худудий маҳсулотдаги улушини ошириш ва ҳудудларда аҳолини янги иш ўринлари билан таъминлашга бағишланган илмий тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу жиҳатдан, ҳудуднинг туризм салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда, уни инновацион ёндашув хусусан соҳа фаолиятида имкон қадар рақамлаштириган технологияларни жорий этиш асосида такомиллаштириш бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориш устувор йўналишлардан бири ҳисобланади.

Мазкур вазифаларнинг муваффақиятли ижроси мамлакатимизда худудий туризм соҳаси фаолиятини бошқариш жараёнида мавжуд худудий туристик ресурс компонентларидан самарали фойдаланиш, соҳанинг ҳудудий иқтисодиёт ривожланишига таъсир этувчи самарасини баҳолаш, соҳа корхоналари фаолиятида рақобатбардошлик устунликларидан фойдаланиш, юзага келиши мумкин бўлган рискларни бошқариш, ижтимоий-иқтисодий инқирозлар шароитида соҳанинг тикланиш стратегияларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ жараёнларнинг такомиллашувини талаб этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Республикамизда ҳудудий туризм салоҳиятини юксалтириш ва уни амалга оширишга хизмат қиладиган барча жиҳатларга катта эътибор қаратилмоқда.

Хусусан, ҳудудий туризм замонавий тармоқ сифатида давлат сиёсати даражасига олиб чиқилмоқда. Бироқ, Ўзбекистонда ҳанузгача туризм қадимий шаҳарларимиз, тарихиймаданий ёдгорликлар доирасида чекланиб қолмоқда. Шу боис мавзу доирасида бажарилган илмий тадқиқотлар ҳамда адабиётлар таҳлилини амалга ошириш зарурати пайдо бўлди.

Худудий туризм ва унинг таркибидаги худудий туризм фаолиятини ривожлантириш ҳамда соҳа корхоналари фаолиятини бошқариш тизимини такомиллаштириш борасида хорижий давлатларда бир қатор илмий тадқиқот

ишлари амалга оширилган. Жумладан, хорижий олимлардан У.Мартини, Г.Кроуч, Т.Михайлик, С.Акис, А.Атияман, М.Мескон, М.Альберт, Э.Шухарт, Э.Деминг, М.Портер, Г.Чесбро, П.Моур, Ф.Тейлор, П.Друкер каби олимларнинг илмий ишлари алоҳида аҳамият касб этади. Ушбу олимларнинг тадқиқотларида туризм соҳаси, шунингдек унинг таркибидаги худудий туризм фаолияти ривожланиши, фаолиятни бошқариш жараёнлари ривожланишининг назарий жиҳатлари ҳамда ундан фойдаланиш самарадорлигини ошириш механизмлари муайян даражада назарий ва услубий жиҳатдан ўрганилган.

Худудий туризм соҳасини барқарор ривожлантиришнинг яна бир муҳим шартларидан бири, юқорида айтиб ўтилганидек, соҳа фаолияти билан боғлиқ бошқа бир қанча тармоқларни ҳам баравар ривожлантиришга эришишдан иборат. Чунки соҳанинг барқарор фаолияти унга тегишли бўлган айрим тармоқлар фаолияти билан чамбарчарс боғлиқдир.

1.3-расм. Макро ва микро омиллар таъсирида туристик хизматларни ривожлантириш иқтисодий ва ижтимоий-маданий мақсадларининг шаклланиши

Жаҳонда худудий туризм фаолиятини тадқиқ этиш жараёнида фаолиятни ташкил этувчи элементларни бир бутун мажмуа сифатида ўрганишга алоҳида эътибор қаратилади. Бошқача айтганда, худудий туризмни ривожлантириш ва ташкил этишнинг асосий тамойиллари орасида интеграциялашган ёндашув тамойилига алоҳида урғу берилади.

Интегратив ёндашув худудий туризмнинг алоҳида элементлари муаммоларини эмас, балки уларнинг тизимли ўзаро алоқаларини ўрганишга, туризмнинг барча элементлари ҳолатини янада умумий тизим – Худудий

туристик мажмуанинг қуйи тизимлари (субкомплекслари) мажмуи сифатида кўриб чиқишга имкон беради.

Бугунги кунда жаҳоннинг худудий туристик салоҳияти юқори бўлган мамлакатларида туризм салоҳиятини ягона мажмуага бирлаштирган ҳолда ривожлантириш орқали Худудий туристик мажмуаларни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу эса, мамлакатимизнинг худудий туристик салоҳиятидан, дастлаб, худудий туризм мажмуалари шаклида фойдаланган ҳолда, кейинчалик (ҳудуднинг худудий туристик имижи шаклангандан сўнг) халқаро даражага ўтиш мумкинлигини кўрсатади.

Макро омиллар гуруҳига мамлакат ёки минтақадаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маданий-маърифий ҳолатларни акс эттирувчи қуйидаги омилларни киритиш мақсадга мувофиқ:

- табиий омиллар;
- тарихий омиллар;
- маданий омиллар;
- экологик омиллар;
- илмий-технологик омиллар;
- демографик омиллар;
- ижтимоий омиллар;
- иқтисодий омиллар;
- сиёсий омиллар.

Микро омиллар гуруҳи эса фаолият жараёнида таъсир кўрсатиш ва бошқариш мумкин бўлган рақобат, ресурслар таъминоти, кадрлар ва бошқа омиллардан ташкил топади.

Худудий туризм мажмуалари асосан ресурслардан фойдаланиш хусусиятига кўра бир-биридан фарқланади. Шу билан бирга ушбу мажмуаларни алоҳида хусусиятларига кўра қуйидаги жадвалдаги кўринишда таснифлаш мумкин.

Жаҳонда худудий туризм фаолиятини тадқиқ этиш жараёнида фаолиятни ташкил этувчи элементларни бир бутун мажмуа сифатида ўрганишга алоҳида эътибор қаратилади. Бошқача айтганда, худудий туризмни ривожлантириш ва ташкил этишнинг асосий тамойиллари орасида интеграциялашган ёндашув тамойилига алоҳида урғу берилади.

Интегратив ёндашув худудий туризмнинг алоҳида элементлари муаммоларини эмас, балки уларнинг тизимли ўзаро алоқаларини ўрганишга, туризмнинг барча элементлари ҳолатини янада умумий тизим – туристик мажмуанинг қуйи тизимлари (субкомплекслари) мажмуи сифатида кўриб чиқишга имкон беради.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, туризм хизматлари бозорида худудий туризм хизматларининг ривожланиши мавжуд салоҳиятни умумлаштириш асосида соҳа учун қисқа муддатларда янги худудий туристик объектларни шакллантириш ва ушбу объектларни янги даражага олиб чиқиш имконини кенгайтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1..Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сон “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони.

2. Абдурахмонов Қ.Х. Менеджмент туризма. Учебное пособие. – Т.: Филиал ФГБОУ ВПО “РЭУ им. Г.В.Плеханова” в г. Ташкенте, 2013. – 248 с. ва бошқалар.

3. Зорин И.В. Теоретические основы профессионального туристского образования: монография. – М.: Сов.спорт, 2001. – 264 с. ва бошқалар;

4. Кабушкин. Н.И. Менежмент туризма: Учеб.пособие. – Мн: БГЭУ.1999, - 644с.

ХУДУДИЙ ТУРИЗМ КОРХОНАЛАРИДА БОШҚАРИШ ЖАРАЁНЛАРИ

Назарова Барно Ўсарбоевна
Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)
Тошкент шаҳридаги Alfraganus университетининг
Халқаро туризм менежменти
кафедраси тадқиқотчиси

Аннотация. *Ушбу мақоламизда худудий туризм корхоналарида бошқариш жараёнларининг ўзига хос хусусиятлари келтирилган бўлиб, унда мамлакатимиздаги бозор муносабатларининг шаклланиши, таъсир этувчи омиллар ва ривожлантириш кўринишлари хақида фикр билдирилган.*

Калит сўзлар: *Мамлакат, бозор, ички ва худудий, туристик, чизиқли алоқалари бошқарув қарорлари, ишчи кучи,бош менежер.*

Ички ва халқаро худудий туризм ривожланиши тартибсиз равишда содир бўлмайди. Бу бошқарилиши лозим бўлган инсон фаолиятининг махсус шаклидир. Худудий туризм соҳасида бошқарув жараёнларининг ривожланишига ижтимоий-иқтисодий, техник ва технологик омиллар таъсир кўрсатади. Миллий иқтисодиётнинг бошқа тармоқ ва соҳалари томонидан йўналтириладиган даромадларсиз соҳанинг кенг кўламдаги фаолиятига эришиб бўлмайди, шу нуқтаи назардан ушбу жараённинг бошқарилиш воситаси ҳам мавжуд бўлмайди.

Бошқарув жараёнлари бўйича туристик ташкилотлар олдига иккита ўзаро боғлиқ муҳим вазифа қўйилади:

- худудий туризм бошқарувига бозор муносабатлари мазмунини сингдириш, яъни бозор муносабатларини соҳа амалиётига тўлиқ киритиш;

- жаҳонда шу йўналишда юз бераётган ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда худудий туризм соҳасидаги янгиликларини шароитга мослаштириш.

Бугунги тараққиёт жараёнида иқтисодиётнинг асосий тармоқларидан бирига айланиб бораётган худудий туризм соҳаси, жумладан, соҳанинг ички

худудий туризм йўналиши ҳам миллий иқтисодиётнинг бошқа тармоқ ва соҳалари билан чуқур алоқадаги тизим ҳисобланади.

Ички худудий туризм тизимлари ва корхоналари фаолиятида ҳам бошқарувнинг анъанавий шаклида кўрсатиб ўтилган бошқарув қонунлари ва тамойилларига амал қилади, ички худудий туризм фаолияти билан шуғулланувчи тузилмалари ҳам умумий белгиланган бошқарув мақсадлари, функциялари ва вазифалари доирасида фаолият кўрсатади. Бироқ, ички худудий туризм фаолиятини бошқариш жараёнлари иқтисодиётнинг бошқа тизим ва корхоналаридан фарқланувчи ўзига хос жиҳатларга ҳам эгадир. Ички худудий туризм фаолиятида ҳам худудий туризмнинг бошқа йўналишлари каби менежментнинг асосий вазифаси умумий тенденция ва унинг ривожланиш қонуниятларини аниқлаш ҳамда ўзига хос томонларини топишдан иборат.

1-жадвал

Туристик корхоналарда қўлланилувчи бошқарув тузилмалари турларининг қиёсий таҳлили

Таққослаш белгилари	Бошқарув тузилмалари турлари	
	Иерархик	Адаптив
Қурилиш асоси бўйича	Аниқ белгиланган иерархия	Иерархиянинг мавжуд эмаслиги
Бошқарув турига кўра	Моноцентрик, доимий	Полицентрик, вазиятга қараб раҳбар алмашинуви
Алоқаларнинг устун турлари	Вертикал	Горизонтал
Муносабатларнинг шаклланишига кўра	Аниқ белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятлар	Меъёр ва қадриятларнинг ўзгарувчан тизими
Меҳнатни ташкил этиш бўйича	Вазифаларнинг қатъий тақсимланиши	Вазифаларнинг гуруҳларга вақтинча бириктирилиши
Кутилган натижаларга эришиш бўйича	Самарали лойиҳаланган асос	Ходимлар ташаббуси ва ўз-ўзини бошқариш

Ички худудий туризм фаолиятини бошқариш жараёнларида менежментнинг қонунлари (ихтисослаштириш, интеграция, марказлаштириш, демократлаштириш ҳамда вақт қонунлари), шу билан бирга бошқарув тамойиллари (яккабошчилик ва коллегиаллик, илмийлик, режалилик, бошқарув шакл ва усулларини такомиллаштириб бориш, кадрлар танлаш ва жойлаштириш, агентларнинг мустақиллиги ва эркинлиги, шахсий ташаббус ҳамда жавобгарлик ва таваккалчилик) умумий ҳолда амал қилиб, улар бошқа тармоқлардаги ҳолатдан соҳадаги фаолиятни ташкил этишдаги хусусиятлардан келиб чиқиб фарқланади.

Бугунги кунда туристик корхоналарда фаолият йўналиши ва корхонанинг ҳажмидан келиб чиққан ҳолда иерархик (чизиқли, функционал, чизиқли-функционал ва бўлинмали) ва адаптив (мослашувчан) бошқарув тузилмалари турларидан кенг фойдаланилади (1.-жадвал).

Бошқарувнинг чизиқли алоқалари бошқарув қарорлари ва маълумотларнинг чизиқли ҳаракатини акс эттиради. Бу энг содда бошқарув

тузилмаларидан бири бўлиб, у ҳар бир таркибий бўлинманинг бошида катта ваколатларга эга ва барча бошқарув функцияларини бажарадиган бошқарув бўғини борлиги билан тавсифланади.

Ташкилий бошқарув тузилмасининг шаклланиши ички худудий туризм корхоналарида мослашувчан шароитларда оптимал қарорларни қабул қилинишини таъминлайди. Бошқарув қарорлари жараёнда иштирок этувчи бошқарув тузилмаси ёки бошқарувчи фаолиятининг ажралмас қисмидир.

Бошқарув жараёнларининг самарадорлиги аниқ ҳолат ва вазиятлар учун қўлланилаётган бошқарув усулларига боғлиқ. Бошқарув усули – бу корхона ёки унинг бўлинмасига юкланган вазифаларни ҳал қилиш учун мавжуд имкониятлардан янада самарали фойдаланиш учун бошқарув ва бошқариладиган тизимларнинг тизимли ва мувофиқлаштирилган фаолиятини таъминлайдиган бошқариладиган объектга таъсир қилиш усуллари тизими ҳисобланади.

Бошқарилувчи субъектларга икки асосий йўл билан таъсир кўрсатиш мумкин: мажбурлаш ва рағбатлантириш орқали. Биринчи йўлда бошқарилувчи ундан талаб қилинган нарсани бажаришга мажбур бўлса, иккинчисида - талаб қилинган нарсани амалда бажаради, чунки унинг ўзи ушбу жараён натижасига қизиқади.

Ички худудий туризм корхоналари фаолиятини бошқариш самарадорлиги умумий ҳолда қуйидагилар билан белгиланиши мақсадга мувофиқ:

- юқори сифатли инновацион рақобатбардош миллий худудий туризм маҳсулотини ишлаб чиқиш, рағбатлантириш ва жорий этиш;
- туристик фаолият хавфсизлигини таъминлаш;
- худудий туризм ташкилотчилари ва давлат бошқарув тузилмалари ўртасида яқин алоқани шакллантириш;
- фаолиятнинг ривожланишига тўсқинлик қилувчи туристик расмиятчиликларни, солиқ ва бошқа қийинчиликларни бартараф этиш;
- туристик маҳсулот ва хизматлар истеъмолчиси ҳамда ишлаб чиқарувчилар ўртасида мувозанат қарор топишига йўналтирилган нарх сиёсатини шакллантириш;
- замонавий ахборот технологияларидан реклама фаолияти ҳамда электрон бизнес орқали савдони оширишда кенг фойдаланиш;
- атроф-муҳитни муҳофаза қилишни ҳисобга олган ҳолда туристик бизнесни юритиш;
- худудий туризм фаолиятини самарали олиб бориш учун зарур бўлган соҳаларда маркетинг тадқиқотларини ҳар томонлама ташкил этиш ва ўтказиш;
- худудий туризм соҳасида ходимларнинг касбий даражасини яхшилаш.

Мамлакатнинг турли ҳудудларидаги мавжуд салоҳияти эътиборга олинадиган бўлса, туристик-рекреация ресурс компонентларининг сони ташриф буюраётган туристлар эҳтиёжларини тўлақонли қондириш учун етарли эмас.

Мамлакатимиз ҳудудлари бўйича санатор-курорт объектларининг сони 2011 йилда 149 тани, 2020 йилда 203 тани, ўсиш кўрсаткичи нисбати 54 тани ташкил этган.

Мамлакатимиз бўйича Фарғона вилояти энг кўп рекреация объектлари жойлашган ҳудуд сифатида эътироф этилади. Албатта, Фарғонанинг иқлими, ландшафти, ҳудудий жойлашуви ва бошқа талабларнинг шаклланганлиги билан бошқа ҳудудлардан ажралиб туради. Статистик маълумотларда ҳам кўриниб турибдики, 2011 йилда Фарғона вилоятида 25 та рекреация объектлари мавжуд бўлса, 2020 йилда эса 36 тани ташкил этган.

Ички туризм фаолиятининг асосий йўналишларидан бири бу тарихий-маданий объектларга ташрифларни ўз ичга олиб, унинг таркибига зиёрат туризмининг асосий ресурс компоненти ҳисобланган муқаддас зиёратгоҳлар, тарихий-маданий обидалар ҳамда музейларга ташриф жараёнида кўрсатиладиган туристик хизматлар киритилади.

Сўнгги йилларда аҳоли орасида турли йўналишларда ташкил этилган тематик музейларга ташрифлар асосида мамлакатимизнинг табиий-географик, тарихий, технологик ва бошқа йўналишлардаги маълумотларини ўрганиш жараёни ҳам сезиларли даражада ривожланиб бормоқда. Ушбу жараён учун асосий ресурс компонент музейлар ҳисобланиб, 2011-2020 йилларда музейлар ва улардаги экспонатлар сони, ташкил этилган кўргазмалар ҳамда ушбу маълумотлар билан танишиш мақсадида ташриф буюрган мижозлар сонида ҳам ўзгаришлар юз бермоқда

Ички туризм фаолиятининг асосий ресурс компонентларидан бири бўлган музейлар фаолиятининг сўнгги 10 йилдаги кўрсаткичлари маълум вақт оралиқларида тебраниш тенденциясини кўрсатмоқда, яъни музейлар фаолиятини акс эттирувчи миқдорий кўрсаткичларнинг аксариятида 2013 йилгача пасайиш ва 2014 йилдан ўсиш юз берган бўлса, бу ўзгаришлар кейинги6 йил давомида яна икки марта тебраниш хусусиятига эга бўлган.

Юқорида кўрсатиб ўтилган йўналишлар асосида умумий бошқарув йўналишларини белгилаб олиш ҳамда йўналишлар кесимида аниқланган вазифаларни изчил амалга ошириб бориш орқали маҳаллий, ҳудудий ва минтақавий бошқарув тузилмалари фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда мамлакатнинг ички худудий туризм сиёсатини самарали жорий этиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида” ги қонуни, 20 август, 1999 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги қонуни. – Т.: 1998-йил, 2 декабрь.
3. Тухлиев И.С. ва бошқалар. Туризм асослари. Дарслик. -Тошкент, 2014, - 388 б.
4. Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризма. - Т.: Гос.науч.изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006. - 424 с.

5. Назарова, Б. (2022). Ички туризм хизматларини яратиш субъектлар ва объектларнинг ўзаро алоқалари. *Международная конференция, посвященная роли и важности инновационного образования в 21 веке*, *1*(8), 110-115. Извлечено из https://openidea.uz/index.php/conf/article/view/210 ;
6. Назарова Б.У.Хизмат кўрсатиш сохасини ривожлантиришда АКТ ролини ортиши. // Сб. тр. межд. научно-практ. конф. “Применение современных информационно комуникационнқх технологий в проведении реформ в новом Узбекистане”.-Андижан, 2021.-С.275-280;

СОТИШ ҲАЖМИНИ ОШИРИШНИНГ МОЛИЯЛАШТИРИШ ОМИЛЛАРИНИ МОДЕЛЛАШТИРИШ

Салиев Баходир Комилович
ТДИУ доценти, и.ф.н.

Анотация: Мақолада хўжалик юритувчи субъектларнинг махсулотлар, товарлар, иш ва хизматларининг сотиш хажмига таъсир этувчи ички хўжалик омилларини молиявий ҳисоботлари маълумотларига асосланиб эконометрик моделини тузишга харакат қилинган.

Калит сўзлар: Бухгалтерия баланси, активлар, хусусий капитал, мажбуриятлар, сотиш хажми, молиялаштириш манбалари, молиявий боғлиқлик, капитал рентабеллиги

“Ўзбекистон – 2030” стратегиясининг устивор йўналишлари орасида “Барқарор иқтисодий ўсиш орқали аҳоли фаровонлигини таъминлаш” алоҳида муҳим ахамиятга эга бўлган масалалар қаторида кўрсатиб ўтилган. Унга мувофиқ “Ялпи ички маҳсулот ҳажмини 160 миллиард долларга ва унинг жон бошига кўрсаткичини 4 минг долларга етказиш”[1] назарда тутилган.

Ялпи ички маҳсулот ҳажмини ошириш хар бир хўжалик юритувчи субектлар фаолиятини рационал ташкил қилиш, янги техника ва технологиялардан оқилона фойдаланиш, мехнат унумдорлигини ошириш ва материаллардан самарали фойдаланиш ва бошқалар эвазига маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажмини кескин оширишни талаб қилади.

Маълумки, маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва сотиш хажмини ошириш юқорида номлари келтириб ўтилган омилларни алоҳида холда ўрганиш албатта муҳим ахамиятга эга. Лекин уларни ўзоро боғлиқликда ўрганиш ва барча ички ва ташқи омиллар эвазига фойдаланмаётган имкониятларни аниқлаш янада муҳимроқ аҳамиятга эга.

Хўжалик юритувчи субъектларни маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажмини ошириш имкониятларини чуқур ва атрофлича ўрганишдан асосий мақсад унинг ўсиш суръатини объектив баҳолашни таъминлашдир. Бу масалани хал килишда хўжалик юритувчи субъектларнинг бухгалтерия баланси асосий маълумотлар манбаи бўлиб ҳисобланади. Чунки, унда хўжалик юритувчи

субъектлар фаолиятининг моддий асосини ташкил килувчи мавжуд ресурслари (моддий ва молиявий ресурслари) ва уларни ташкил топиш манбалари акс эттирилади. Шу нуктаи назардан иқтисодий ресурслар (хўжалик юритувчи субъект активлари - **А**) ва уларни ташкил топиш манбалар (ўз –**Хс** ва қарз - **М** сармояси) орасидаги қатъий детерминистик боғланиш бўлиб, уни қуйидаги кўринишда ифодалаш мумкин:

$$\mathbf{A = Xc + M} \;\; ; \qquad (1)$$

Келтирилган баланс моделига асосан хўжалик юритувчи субъектнинг ресурс солоҳиятини ошириш бир томондан, маблағлар манбасини кўпайтириш ва, иккинчи томондан улар орасидаги нисбатни ўзгатириш орқали амалга оширилиши мумкин. Баланс унсурлари орасида юқори (1) да кўрсатиб ўтилгандай катъий функционал боғланиш мавжудлигини ҳисобга олиб, уларни ўзгаришини – ўсиш ёки камайиш (**Δ**) суръатини қуйидагича ифодалаймиз:

$$\mathbf{\Delta A = \Delta Xc + \Delta M.} \qquad (2)$$

Агар хўжалик юритувчи субъект ҳусусий капитали хажмининг ўзгариши асосан двиденд сиёсати (тўланадиган двидендлар ва кайта инвестицияланган фойда – **Иф** кўрсаткичлари нисбатига) ва акционерлик капитали ўзгаришларига боғлиқлигини ҳисобга олсак, у ҳолда юқорида келтирилган моделни бироз ўзгартириб,

$$\mathbf{A = Xc + Иф + M} \qquad (3)$$

кўринишга келтиришимиз мумкин.

Юқорида келтирилган моделдан кўриниб турибдики, хўжалик юритувчи субъект ўз фаолиятини молиялаштириш учун учта манбадан фойдаланиши мумкин бўлиб, булар: **(а)** ўз хўжалик фаолиятининг натижаси (кайта инвестицияланган фойда); **(б)** устав капиталаини кўпайиши (қўшимча акциялар чиқариш, пай ва бадаллар киритиш); **(в)** четдан жалб килинган маблағлар (банк кредити олиш, облигация чиқариш ва х.к).

Молиялаштиришнинг асосий манбалари сифатида қаралаётган ва юқорида санаб ўтилган манбаларини қайси бири афзал ва қайси бири камроқ жозибадорлиги кўпчиликка маълум. Бизнинг максадмиз уларни баҳолаш эмас, балки улар ўзгаришига таъсир кўрсатадиган кўп сонли омилларни ҳисобга олган ҳолда молиялаштириш манбаларни моделлаштириш имкониятларини кўриб чиқишдан иборат.

Моделлаштиришнинг бошланғич унсури бўлиб тахминлаштирилаётган бухгалтерия ҳисоботини тузиш ҳисобланади. Бунинг учун қуйидаги усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ: (а) хўжалик юритувчи субъект фаолиятини нисбатан тўлиқ тавсифлаш имкониятини берадиган алоҳида кўрсаткич динамикасидан келиб чиқиб, ҳисоботнинг алоҳида моддаларини тахминлаштириш; (б) ҳисоботнинг хусусий моддаларининг динамикаси ва ўзоро боғлиқлигидан келиб чиқиб унинг алоҳида моддаларини тахминлаштириш.

Хўжалик юритувчи субъект фаолиятини умумлаштирувчи, натижавий кўрсаткичларидан бири сотиш хажми (**Q**) бўлиб, унинг ўсишига қараб хўжалик юритувчи субъектнинг ривожланишига баҳо бериш мумкин. Чунки, сотиш

ҳажмини ўсиши, маълум маънода хўжалик юритувчи субъект активларини пропорционал ўсишига олиб келади. Шу нуктаи назардан, **сотиш хажмини ўсиш суръати** (**t**) ва активларни ўсиш сурати (**ΔA**) ўртасидаги ўзоро боғланишни

$$\Delta A = A*t \qquad (4)$$

кўринишида ифодалаш мумкин.

Активлар ўсишини таъминлаш учун зарур бўлган молиявий ресурслар манбаи - хусусий капитали ҳисобланади. Хусусий капитал таркибида эса асосий эътибор, қайта инвестицияланадиган фойда (**Иф**)га қаратилиши лозим, чунки, устав капиталини кўпайтиришнинг ҳамма вақт ҳам имкони бўлавермайди. Шу нуқтаи назардан қараганда, хусусий капитални кўпайишига таъсир этувчи омилларни – қайта инвестицияланадиган фойда улуши (**d**), сотиш рентабеллиги (**p**) ва сотиш хажми (**S**)ни ҳам ҳисобга олиб унинг ўсишини

$$\Delta Xc = d * p * S (1 + t) \qquad (5)$$

кўринишида тасвирлаш мумкин. Демак, активларни ўсишини таъминлаш учун зарур бўлган қўшимча маблағлар манбасин **(ҚММ)** ни қуйидагича ҳисобланиши мумкин:

$$ҚММ = \Delta A - \Delta Иф = A*t - d * p * S (1 + t) \qquad (6)$$

Агар хўжалик юритувчи субъект молиялаштириш манбаларининг катъий тузилмасига эга бўлса, яъни ўз ва қарз капитали ўртасидаги нисбатларни оптимал даражасига эришган бўлса, у холда хўжалик юритувчи субъектнинг ўз маблағлари манбасини кўпайиши билан қарз маблағлари манбалари ҳам пропорционал ошиб боради, яъни молиявий боғлиқлик коэффиценти **C= M/Xc** (катъий нисбатда) бўлса, у холда

$$\Delta M = c * \Delta Xc \qquad (7)$$

бўлади. Ушбу ўзоро боғлиқликни юқоридаги формулага қўйиб, уни математик жиҳадан бироз ўзгартирсак, у ҳолда қуйидаги формулага эга булишимиз мумкин:

$$t = \frac{d*Rx}{1-d*Rx} \qquad (8)$$

Келтирилган моделдан кўриниб турибдики, хўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий салохиятини ошириш иккита асосий омил: хусусий капитал рентабеллиги (**Rx**) ва фойдани кайта инвестициялаш коэффиценти(**d**) га боғлик. Агар хусусий капитал рентабеллигини ўзи сотиш рентабеллиги (**Rs**), ресурс қайтими (**Қа**) ва молиявий боғликлик коэффиценти (**C**) каби омилларга боғлиқлигини ҳисобга олсак, у ҳолда юкоридаги моделни куйидаги кўринишга келтириш мумкин:

$$t = \frac{\mathrm{d} * \mathrm{C} * \mathrm{Rs} * \mathrm{Qa}}{1 - \mathrm{d} * \mathrm{C} * \mathrm{Rs} * \mathrm{Qa}} \qquad (9)$$

Келтирилган модель қатъий детерминистик характерга эга бўлиб, у махсулот хажмини ўсиш суръати оркали ифодаланувчи хўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий салохияти ва уни белгиловчи омиллар ўртасидаги боғланишни ўзида акс эттиради. Бу омиллар хўжалик юритувчи субъект

молиявий-хўжалик фаолиятини турли томонларини – ишлаб чикариш (ресурс кайтими), молиявий (маблағлар манбалари), мулкдорлар ва хўжалик юритувчи субъект рахбар ходимлари орасидаги мунасабат (двиденд сиёсати) ва хўжалик юритувчи субъект фаолияти самарадорлиги (сотиш рентабеллиги) кабиларни тавсифлаш имкониятлари беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Йёрг Вёльтье. Коллекция формул для анализа экономики предприятия. М., Финансы и статистика», 2010
2. Маклейни Э. Финансовый менеджмент и управленческий учет для руководителей и бизнесменов / Э. Маклейни-«Альпина Диджитал», 2008
3. Финансовый анализ под общ. ред. И. Ю. Евстафьевой, В. А. Черненко. — М. : Издательство Юрайт, 2016. — 336 с.
4. Савиных, В.Н. Математическое моделирование производственного и финансового менеджмента / В.Н. Савиных. - М.: КноРус, 2018. - 256 с.

O’ZBEKISTONDA SOLIQ SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTIVOR YO’NALISHLARI

Qurbonov Jasurbek Fozilovich
TDIU Andijon fakulteti, “Mutaxasislik fanlari” kafedrasi dotsemti, PhD
Alijonov Mavlonbek Abdusamad o’g’li
TDIU Andijon fakulteti “Bank ishi va audit” yo’nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish hamda mamlakatning investisiyaviy jozibadorligini yaxshilashda soliq siyosatini ustivor yo’nalishlari bayon etilgan. Shu bilan birga, mazkur sohada bir maromda iqtisodiy o’sishga, ishbilarmonlik va investisiyaviy faollikni oshirishga, sog’lom raqobat muhitini shakllantirishga, shuningdek, soliqlar va boshqa majburiy to’lovlar yig’iluvchanligining zarur darajasini ta’minlashga to’sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammolar ochib berilgan hamda zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga soliq qonunchiligini soddalashtirish yuzasidan aniq tavsiya va xulosalar ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: soliqlar, soliq siyosati, soliq kodeksi, investisiya, majburiy to’lovlar, axborot-kommunikasiya, imtyozlar, erkinlashtirish, soddalashtirish.

Soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish hamda mamlakatning investisiyaviy jozibadorligini yaxshilash - soliq siyosatini takomillashtirishning ustivor yo’nalishlari hisoblanadi.

Shu bilan birga, mazkur sohada bir maromda iqtisodiy o’sishga, ishbilarmonlik va investisiyaviy faollikni oshirishga, sog’lom raqobat muhitini shakllantirishga, shuningdek, soliqlar va boshqa majburiy to’lovlar yig’iluvchanligining zarur

darajasini ta’minlashga to’sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammolarni ko’rsatdi, xususan:

-birinchidan, umumbelgilangan soliqlarni to’lovchilar uchun soliq yuki darajasining yuqoriligi, shuningdek, soliq solishning soddalashtirilgan va umumbelgilangan tizimida soliqlarni to’laydigan xo’jalik yurituvchi sub’ektlar o’rtasidagi soliq yuki darajasidagi farqning sezilarliligi;

-ikkinchidan, qo’shilgan qiymat solig’ini undirishning samarasiz tizimi, soliq to’lovchilarning aylanma mablag’larini jalb qiladigan, shuningdek, iste’mol mahsulotining oraliq va yakuniy qiymati qimmatlashishiga olib keladigan hamda yirik va kichik biznes o’rtasidagi kooperasiyaning rivojlanishiga to’sqinlik qiladigan majburiy to’lovlarning mavjudligi;

-uchinchidan, soliq to’lovchilar tomonidan xodimlarning Real sonini va mehnatga haq to’lash fondini yashirishga olib keluvchi mehnatga haq to’lash fondi soliq stavkalarining yuqoriligi;

-to’rtinchidan, imtiyozlarning samaradorligini monitoring va nazorat qilish bo’yicha ta’sirchan tizimning mavjud emasligi sababli sog’lom raqobatni ta’minlashga salbiy ta’sir ko’rsatuvchi, xo’jalik yurituvchi sub’ektlarni soliq va bojxona, shu jumladan individual xususiyatga ega bo’lgan imtiyozlar hisobiga qo’llab-quvvatlash amaliyotining keng tarqalganligi;

-beshinchidan, davlat organlari va tashkilotlari o’rtasida axborot almashish mexanizmlarining, elektron soliq ma’muriyatchiligi hamda soliq nazoratini amalga oshirish shakl va uslublarining takomillashmaganligi;

-oltinchidan, o’tkaziladigan nazorat tadbirlarining sifatiga salbiy ta’sir ko’rsatuvchi va insofli tadbirkorlik sub’ektlarining faoliyatiga aralashishlarni kamaytirishga to’sqinlik qiluvchi nazorat faoliyatini amalga oshirishda xavf-xatarlarni tahlil qilish va boshqarishning aniq tizimi yo’qligi;

-yettinchidan, mahalliy soliq va yig’imlarning ma’muriyatchiligi mexanizmlarining samarasizligi oqibatida ularning yig’iluvchanlik darajasi etarli emasligi, shuningdek, ko’chmas mulk va er uchastkalarini to’liq hisobga olish va qiymatini ob’ektiv aniqlashning mavjud emasligi.

Mavjud tizimli muammolarni bartaraf etish, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining "O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha harakatlar strategiyasi to’g’risida"gi 2017 yil 07-fevral PF-4947-sonli va "2022-2026 yillarga mo’ljallangan yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi to’g’risida"gi 2022 yil 28-yanvar PF-60-sonli Farmonilari asosida belgilangan soliq yukini kamaytirish va soliq solish tizimini soddalashtirish, soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish vazifalarini amalga oshirish maqsadida, shuningdek, keng jamoatchilik muhokamasi natijalari hamda xalqaro valyuta jamg’armasi, Jahon banki va xalqaro ekspertlarning tavsiyalaridan kelib chiqib quyidagilar O’zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish asosiy yo’nalishlari etib belgilandi;

-iqtisodiyotga soliq yukining darajasini kamaytirish, shuningdek, soliq solishning soddalashtirilgan va umumbelgilangan tizimi bo’yicha soliqlarni to’laydigan xo’jalik yurituvchi sub’ektlar o’rtasidagi soliq yuki darajasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish;

soliqlarni unifikasiya qilish orqali ularning sonini optimallashtirish, shuningdek, o’xshash soliq solish bazasiga ega bo’lgan soliqlarni birlashtirish, soliq hisobotlarini qisqartirish va soddalashtirish, operasion xarajatlarni minimallashtirish;

-makroiqtisodiy vaziyatning barqarorligini, O’zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti va uning daromadlarini shakllantirishning mustahkamligini ta’minlash;

-soliq qonunchiligini soddalashtirish, soliq munosabatlari sohasida normative huquqiy hujjatlardagi qarama-qarshiliklar va ziddiyatlarni bartaraf etish, insofli soliq to’lovchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlari himoyasini kuchaytirish;

-soliq solish masalalarini tartibga soladigan havolaki normalar va qonun osti hujjatlarini maksimal darajada cheklagan holda, soliq qonunchiligining barqarorligini hamda O’zbekiston Respublikasi soliq kodeksi normalarining to’g’ridan-to’g’ri amal qilishini ta’minlash, shu jumladan Kodeksda soliqlar va boshqa majburiy to’lovlar stavkalarining miqdorlarini belgilash;

-xorijiy investorlar va investisiyalar uchun qulay rejimni saqlab qolish, ularni har tomonlama qo’llab-quvvatlash va ishonchli huquqiy himoyalash;

-soliq nazoratining shakl va mexanizmlarini, shu jumladan soliq solish ob’ektlari hamda soliq to’lovchilarni yanada to’liq qamrab olish va hisobini ta’minlaydigan zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga takomillashtirish, transfer narxlarni shakllantirish bilan bog’liq operasiyalarga soliq solish tartibini joriy etish, kabi soliq siyosatining eng muhim asosiy yo’nalishlari belgilab olindi.

Dunyo tajribasidan ma’lumki, iqtisodiyotni soliq siyosatini takomillashtirish orqali tartibga solish instrumenti har qanday mamlakatning eng muhim yo’nalishi hisoblangan moliyaviy siyosatning dolzarb masalalardan hisoblanadi. Chunki sof fiskal funktsiyadan tashqari soliq siyosati ijtimoiy ishlab chiqarishga, uning tarkibiy tuzilishiga va dinamikasiga, joylashishiga, ilmiy-innovasiya taraqqiyotini jadallashtirishga iqtisodiy ta’sir ko’rsatuvchi asosiy mexanizm bo’lib ham xizmat qiladi.

Mamlakatimizda keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni izchil da’vom ettirish, milliy iqtisodiyotni rivojlangan zamonaviy bozor iqtisodiyoti darajasiga ko’tarish, eksportga yo’naltirilgan ishlab chiqarish tarmoqlarini vujudga keltirish, jahon iqtisodiyoti integrasiyasiga jadal kirib borishda moliyaviy siyosatning asosiy ustivor yo’nalishi bo’lgan soliq siyosati dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Soliq siyosatining o’zi nima, uning asosini nima tashkil etadi, tarkibiy qismlari nimalardan iborat, bu siyosat ishlab chiqilayotgan paytda nimalarga e’tibor berish kerak, uning zamonaviy dolzarb muammolari nimalar va ularni qanday qilib hal qilish maqsadga muvofiq?

Shu munosabat bilan ushbu masalaga aniqlik kiritishda, bizningcha, uning quyidagi jihatlariga e’tibor bermoq lozim:

-makroiqtisodiy siyosat iqtisodiy siyosatning tarkibiy bir qismi. Uning bunday ko’rinishi iqtisodiy siyosat tur (ko’rinish)larining ma’lum bir belgilarga iqtisodiy siyosatning qaysi darajada ketayotganligiga qarab turkumlarga ajratish natijasi hisoblanadi;

-moliyaviy siyosat ham iqtisodiy siyosatning tarkibiy bir qismi. Uning bunday ko’rinishi iqtisodiy siyosat tur (ko’rinishlarining boshqa bir belgi iqtisodiy siyosatni amalga oshiruvchi instrumentlarga) qarab turkumlarga ajratish natijasidir;

-ma’lum ma’noda va ba’zi bir istisnolarni hisobga olgan holda, bir vaqtning o’zida moliyaviy siyosatni iqtisodiy siyosatning va makroiqtisodiy siyosatning ham tarkibiy qismi sifatida e’tirof etish mumkin;

-xalqaro amaliyotda makrodarajada fiskal siyosat to’g’risida gap ketganda, uning konkret mazmuni byudjet-soliq siyosati orqali namoyon bo’layotgan bo’lishiga qaramasdan, bu narsa byudjet-soliq siyosatining faqat va faqat makroiqtisodiy siyosatning tarkibiy qismi sifatida e’tirof etilishiga etarli darajada asos bo’laolmaydi. Chunki aslida, o’shanda ham makrodarajadagi fiskal siyosatni moliyaviy siyosatdan ajratib bo’lmaydi.

Ko’p hollarda, haqiqatdan ham xorij amaliyotida "fiskal siyosat" deyilganda "moliyaviy siyosat" nazarda tutiladi va aksincha;

-byudjet-soliq siyosati moliyaviy siyosatdan ajralgan holda, mustaqil ravishda, iqtisodiy siyosatning ham va makroiqtisodiy siyosatning ham tarkibiga bevosita (to’g’ridan-to’g’ri) kiraolmaydi;

-iqtisodiy siyosat doirasida soliq siyosati xususida gap ketayotganda moliyaviy siyosat to’g’risida gap ketmayapti, deb bo’lmaydi;

-makroiqtisodiy siyosat doirasida ham soliq siyosati to’g’risida gap ketganda uni moliyaviy siyosatdan ajralgan holda tasavvur etish mumkin emas

-har bir mamlakatda soliq siyosatining ishlab chiqilishi va hayotga tadbiq etilishi, o’z-o’zidan emas, balki ob’ektiv reallikka asoslanadi. Bu erda, eng avvalo, inobatga olinishi lozim bo’lgan narsa shu mamlakatda bozor munosabatlari unga o’tishning qanday modeliga borib taqalishi bilan belgilanadi.

Soliq siyosati o’rganishda zamonaviy soliq siyosatini ishlab chiqish va uni hayotga tadbiq etishning fundamental asoslariga jiddiy e’tibor qaratilishi muhim o’rin tutadi.

Ular soliqlar,

-soliq tizimi va soliq siyosatidagi vaziyat;

-soliqqa tortish nazariyasining eng dolzarb muammosi va soliq siyosati;

-soliq tizimi, soliqqa tortish va soliq to’g’risidagi qonun hujjatlarining printsiplari, ularning soliq siyosati hayotiychanligiga ta’siri;

-iqtisodni tartibga solish instrumenti sifatida soliqlar va soliq siyosati;

-soliq siyosati va xorijiy investisiyalarni jalb qilish masalalari kesimida bayon qilindi.

Soliq siyosatining zamonaviy dolzarb muammolari, ularga nisbatan bildirilayotgan e’tirozlar, muammolarni hal etish va e’tirozlarni yumshatish yo’llari ham hozirgi sharoitda soliq siyosatinig dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa

Hozirgi global sharoitda zamonaviy soliq siyosatini ishlab chiqish va uni hayotga tadbiq etishni uning fundamental asoslarini aniqlab olishsiz tasavvur etib bo’lmaydi. Soliqlar muammosi bizning mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar amaliyotidagi eng murakkab muammolardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda juda keskin tanqidga uchrayotgan, juda qaynoq munozaralarga sabab bo’layotgan, isloh qilish bo’yicha tahlil ob’ekti va qarama-qarshi g’oyalarga ega bo’layotgan soliqlardan bo’lak islohotlarning boshqa bir yo’nalishi yo’q. Tabiiyki, ideal (benuqson) soliq tizimini jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarning o’ziga xos xususiyatlari, undagi yaratilgan ilmiy va ishlab chiqarish salohiyatini hisobga oluvchi muhim nazariy asos yordamidagina yaratish mumkin.

Iqtisodiyotga soliq yukining darajasini kamaytirish, shuningdek, soliq solishning soddalashtirilgan va umumbelgilangan tizimi bo’yicha soliqlarni to’laydigan soliq to’lovchilar o’rtasidagi soliq yuki darajasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish;

Soliqlarni unifikasiya qilish orqali ularning sonini optimallashtirish, shuningdek, o’xshash soliq solish bazasiga ega bo’lgan soliqlarni birlashtirish, soliq hisobotlarini qisqartirish va soddalashtirish, operasion xarajatlarni minimallashtirish;

Makroiqtisodiy vaziyatning barqarorligini, davlat byudjeti va uning daromadlarini shakllantirishning mustahkamligini ta’minlash;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasining 2021 yil 30 dekabr "2022 yil uchun O’zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti to’g’risida"gi O’RQ-742-sonli Qonuni. O’zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. 2020 yil, 01 yanvar. https://lex.uz/docs/-4674902
2. O’zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. 2014 yil, 01 yanvar. https://lex.uz/docs/-2304138
3. O’zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. 1997 yil 01 mart. Moliya: nazariy asoslar: O’quv qo’llanma / T.S.Malikov; –T.: "Iqtisod-Moliya", 2021.
4. Tilabov N.T. “Moliya” fanidan o’quv uslubiy qo’llanma

БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИ ТАЪМИНЛАШДА БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СИЁСАТИ ВА ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ КЎРСАТКИЧЛАРИ, УЛАРГА ЭРИШИШ ОМИЛЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Saydakbarova Madinaxon Anisbekovna
TDIU Andijon fakulteti, “Mutaxasislik fanlari” kafedrasi o’qituvchisi
madinasaydakbarova@gmail.com

Аннотация: *Ушбу мақолада барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда бюджет-солиқ сиёсатининг ўрни хақидаги адабиётлар таҳлили ва иқтисодий ўсиш жиҳатлари ва аҳоли турмуш сифатини яхшилашга таъсир қилувчи омиллари келтирилган. Жумладан иқтисодий ўсиш жиҳатлари ва аҳоли турмуш сифатини яхшилаш борасида олиб борилган тадқиқотлар натижасида олинган хулосалар келтирилган. Шунингдек Ўзбекистон иқтисодиётини барқарор, жадал ва мутаносиб равишда ривожлантириш, асосий тармоқларни диверсификация қилиш ва экспорт салоҳиятини ўстиришга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, иқтисодиёт тармоқлари, комплекслари ва корхоналарини модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш асосида уларнинг*

самарадорлиги ҳамда рақобатбардошлигини янада ошириш мақсадида мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг устувор йўналишлари хам келтирилган.

Annotation: *This article presents an analysis of the literature on the role of budget-tax policy in ensuring sustainable economic growth and factors influencing the improvement of the quality of life of the population and the aspects of economic growth. In particular, the conclusions obtained as a result of research on the aspects of economic growth and improving the quality of life of the population are presented. In addition, in order to develop the economy of Uzbekistan in a stable, rapid and proportionate manner, to deepen the structural changes aimed at diversifying the main sectors and increasing the export potential, to modernize economic sectors, complexes and enterprises, to further increase their efficiency and competitiveness on the basis of technical and technological renewal of production in our country priority directions for ensuring growth are also presented.*

Аннотация: *В данной статье представлен анализ литературы о роли бюджетно-налоговой политики в обеспечении устойчивого экономического роста и факторах, влияющих на улучшение качества жизни населения и аспектах экономического роста. В частности, представлены выводы, полученные в результате исследования аспектов экономического роста и повышения качества жизни населения. Кроме того, в целях стабильного, быстрого и пропорционального развития экономики Узбекистана углубить структурные изменения, направленные на диверсификацию основных отраслей и повышение экспортного потенциала, провести модернизацию отраслей экономики, комплексов и предприятий, дальнейшее увеличение их эффективность и конкурентоспособность на основе технического и технологического обновления производства в нашей стране также представлены приоритетные направления обеспечения роста.*

Ҳозирги вақтда иқтисодий тараққиётнинг ривожланиши ҳудудларнинг табиий-иқтисодий салоҳиятидан ва имкониятларидан унумли фойдаланиш мамлакатда иқтисодий ўсишнинг асосий воситаси эканлиги учун мазкур соҳанинг назарий-иқтисодий мазмуни, унга таъсир этувчи омилларни чуқур тадқиқ этишни талаб этади.

Шунингдек барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда бюджет-солиқ сиёсатини тўғри ва ишончли таъминлаш ва юритиш хозирги куннинг долзарб муаммоларидан хисобланади.

Иқтисодий ўсиш турли нуқтаи назарлар орқали ўрганилиши сабабли, унинг интенсив ва экстенсив турларини ажратиб кўрсатиш мумкин. Экстенсив иқтисодий ўсиш табиий ресурслар, ишчи кучи ва капитал каби ишлаб чиқариш омилларини қўшимча жалб қилиш ва фақат уларнинг миқдорий ошиши ҳисобига рўй беради. Интенсив йўл ишлаб чиқаришга жалб этилган ресурсларнинг ҳар бир бирлигидан олинадиган самара пировард маҳсулот миқдорининг ўсишида, маҳсулот сифатининг ошишида ўз ифодасини топади.

Макроиқтисодий барқарорлик ҳамда иқтисодиётнинг ички ва ташқи секторлари мутоносиблигини таъминлаш борасида:

- пул-кредит ислоҳоти натижасида сўнги 10 йил мобайнида йиллик инфляция даражаси 9-11% атрофида сақланиб қолинмоқда;

- самарали бюджет-солиқ сиёсати натижасида сўнги йилларда мамлакат бюджети профицит билан якунланмоқда;

- иқтисодиётни модернизациялаш, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантириш натижасида рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва ташқи савдо айланмаси ижобий сальдони ташкил этмоқда.

Демак, иқтисодий ўсиш жиҳатлари ва аҳоли турмуш сифатини яхшилаш борасида олиб борилган тадқиқотлар натижасида қуйидаги хулоса ва таклифларни илгари суриш мумкин.

- ҳудудларда иқтисодий ўсиш даражасини ошириш, ишлаб чиқариш ва молиявий ресурсларни самарали тақсимлаш, зарур инфратузилмани шакллантиришга асосланган иқтисодий ривожланишнинг концептуал йўналиш ва вазифаларини ишлаб чиқиш ва уларнинг амалга оширилишини таъминлаш;

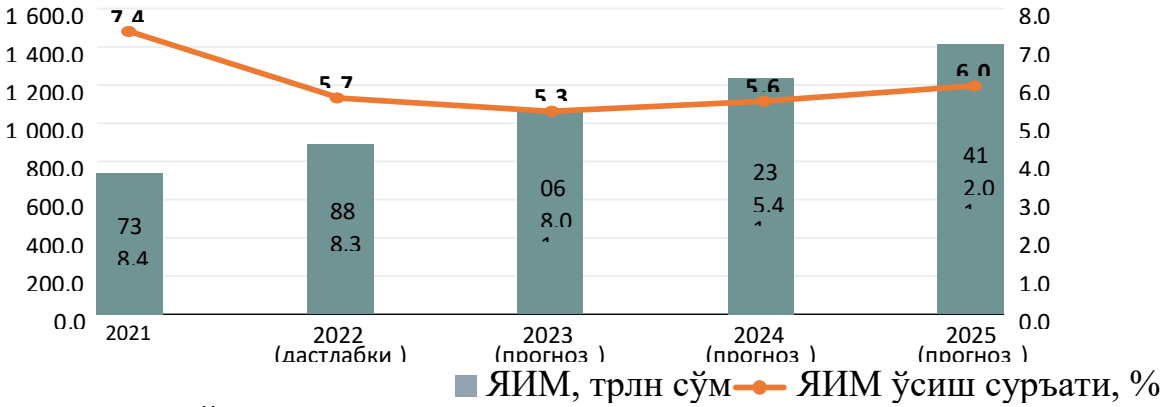
- иқтисодий ўсишнинг инклюзивлигини таъминлаш, давлат бошқаруви органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, жамоат ташкилотлари ҳамда халқаро молия институтлари ва хорижий ҳукумат молия ташкилотлари билан ҳамкорликда камбағалликни қисқартириш бўйича стратегия ва дастурларни ишлаб чиқиш, амалга ошириш ва мувофиқлаштириш;

- камбағалликни қисқартиришнинг аниқ дастак ва механизмларини ишлаб чиқиш, хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда камбағаллик даражасини аниқлаш мезонлари ва баҳолаш услубиятини, ижтимоий таъминотнинг минимал стандартлари ва меъёрий асосларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

- аҳоли даромадлари табақалашувини ўрганиш бўйича тизимли ишларни олиб бориш ҳамда уларнинг давлат мақсадли дастурлари билан ўзаро мувофиқлигини таъминлаш мухимдир.

1-диаграмма

2021-2025 йилларда ЯИМ ҳажми ва ўсиш суръатлари

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари

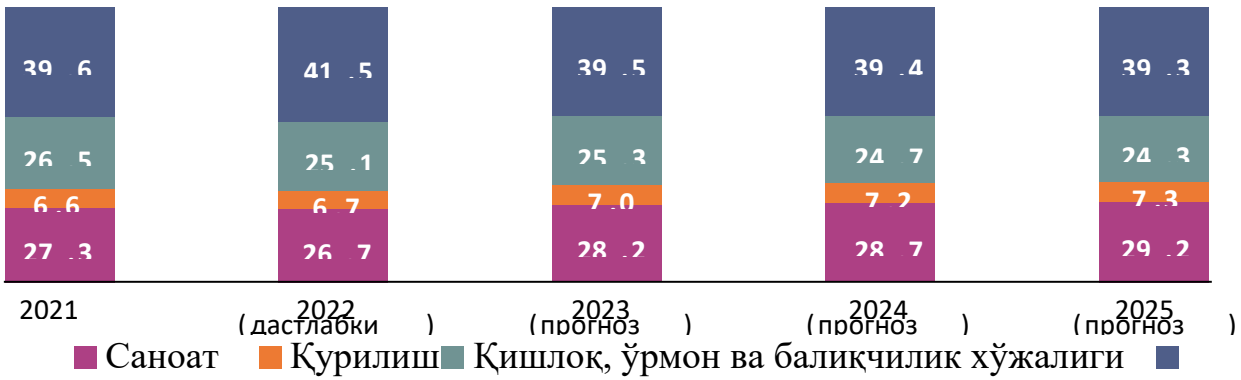
Жорий даврда, глобал ўзгаришлар ҳисобига юқори даражадаги ноаниқликнинг сақланиб қолиниши Давлат бюджетини шакллантириш ва асосий макроиқтисодий кўрсаткичларни прогнозлаштиришни мураккаблаштирди. 2023 йилда ички талабнинг фаол сақланиб қолишига қарамай иқтисодий ўсишнинг секинлашиши прогноз қилинмоқда. Иқтисодий ўсиш 2022 йилдагига нисбатан пастроқ, яъни 5,3 %га прогноз қилинмоқда. Иқтисодий фаолликнинг тикланиши ҳисобига мос равишда 2024-2025 йилларда иқтисодий ўсиш 5,6 ва 6% гача кўтарилади. Бироқ, ноаниқликлар сақланиб қолинаётган шароитда турли омилли хатарлар мавжудлиги ҳисобига ушбу прогнозлар нобарқарорлигича қолмоқда.

Иқтисодиётнинг барча асосий тармоқларида ўсиш суръати секинлашиши кутилмоқда. Саноатнинг ўсиши 2023 йилда 5,1% гача, қурилиш - 6% гача ва хизматлар соҳаси - 6,7 % гача секинлашади

2-расм.

2021-2025 йилларда ЯИМ таркиби, фоизда

.

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Жаҳон иқтисодиётидаги ўзгаришлар ва пандемия давридаги талабнинг кечиктирилганлиги оқибатида дунё миқёсида инфляция даражаси кескин ўсди. Ўзбекистонда 2022 йилда инфляция даражаси 12,3% ни ташкил этди. Буларнинг барчаси инфляциянинг мақсадли кўрсаткичлар прогнозини ташқи хатарлар ва ички омиллар таъсири ҳисобига 2023 йилдаги 5%ни 2024-2025 йилларга силжитади. 2023 йилда инфляция 9,5% даражасида прогноз қилинди.

1-жадвал

2021-2025 ЙИЛЛАРДА ИНФЛЯЦИЯ ДАРАЖАСИ, %

	2021	2022	2023 (прогноз)	2024 (прогноз)	2025 (прогноз)
Инфляция	10,0	12,3	9,5	5-6,0	5,0

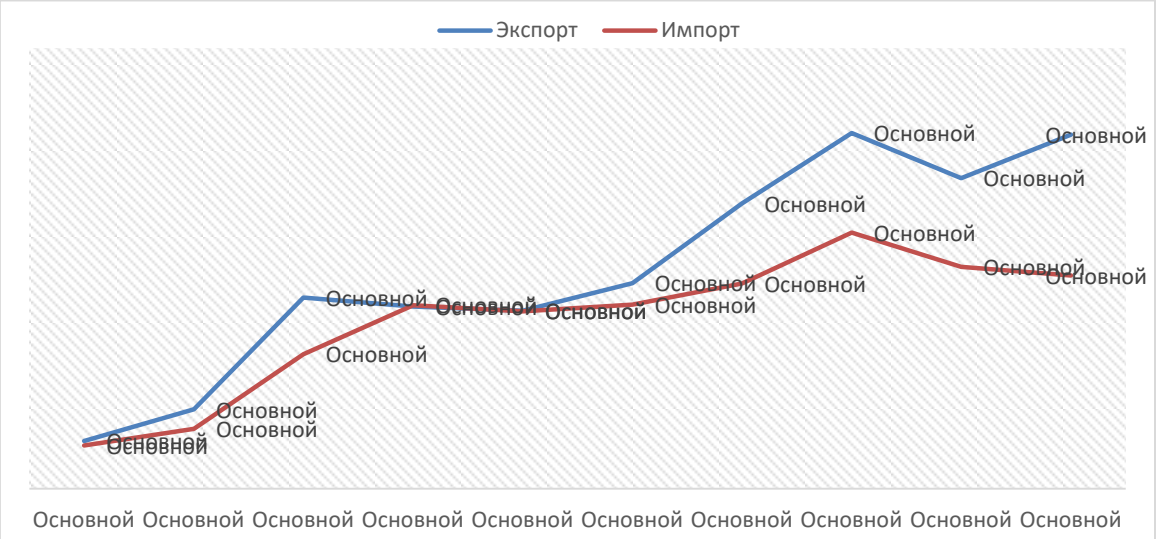
Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Ташқи савдо айланмаси ўсишда давом этади, 2023 йилда прогноз 58,6 млн АҚШ долларини ташкил этади ёки 2022 йилда кутилаётганидан 17,1 фоизга ортиқдир.

Бу вақт ва масофанинг иқтисодий фаолиятга таъсирини муҳокама қилади ва ҳудудда бир хил бирлик сифатида ишламайди. Демак, ҳудудий микроиқтисодиёт предмети жойлашиш назарияси билан шуғулланар экан, баъзида макон иқтисодиёти атамаси ҳудудий иқтисодиётнинг синоними сифатида ишлатилади, аммо бу ҳолда макро жиҳатлардан кўра кўпроқ макон ва масофанинг аҳамиятига эътибор берилади.Турли мамлакатлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар ўрнига улар ҳудудлар ўртасидаги ўзаро муносабатларга эътибор беришади. Ҳудудий ривожланиш назариялари ва моделларининг турли хил спецификациялари мавжуд (3-расм).

3-расм.

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмаси

Манба:Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари

3-расмда келтирилган статистик маълумотларга кўра, Ўзбекистон Республикасининг умумий ташқи савдо айланмаси 2005 йилга нисбатан 2022 йилга келиб 30087,2 млн. АҚШ долларига ошиб, 36299,3 млн. АҚШ долларига етди ва бу ўз навбатида мамлакатимизнинг Халқаро бозорларда ўз ўрнига эга бўлиб бораётганлигидан далолат беради. Бунда экспорт ҳажми 2022 йилда 2005 йилга нисбатан 11863,0 млн. АҚШ долларига, импорт ҳажми 18224,1 млн. АҚШ долларига ошиб мос равишда 15127,7 млн. АҚШ доллари ва 21171,5 млн. АҚШ долларини ташкил этиб, савдо баланси сальдоси -6361,1 млн. АҚШ долларига тенг бўлди.

Бу эса ўз навбатида маҳаллий бозорларда ҳам маҳсулот сифатига бўлган эҳтиёжни ортиши ва ишлаб чиқарувчилар ўртасида маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошираётганлигидан далолат беради. Натижалардан кўринадики, глобаллашув ва интеграция шароитида рақобатбардош ҳудудий иқтисодиётни шакллантириш зарурати унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини

бошқаришда устун стратегик ёндашувни олдиндан белгилаб беради.

Анъанавий моделлар сифатида белгиланган ҳудудий иқтисодий ривожланиш назарияларининг биринчи гуруҳи ишлаб чиқариш меҳнат ва капиталга кириш функциясини тақдим этади. Ушбу неоклассик ўсиш назарияларида ҳудудий фарқлар пасайиши ишлаб чиқариш, капитал ва меҳнат омиллари мавжудлигига ва ҳудудлараро ҳаракатчанлигига боғлиқ. Ишлаб чиқариш функциялари бир хил бўлганлиги сабабли, капитал арзон иш кучи билан ҳудудларга ўтишга интилади, ишчи кучи эса тескари йўналишни олади. Ушбу тенденциялар капиталнинг қайтиши ва ишчиларнинг иш ҳақи барча ҳудудларда бир хил бўлгунча давом этади.

Статистика (Descriptive Statistics) таҳлилини амалга оширамиз ва бу орқали тасодифан рўй берган бўлиши мумкин бўлган гуруҳлар орасидаги фарқнинг ишончли эканлиги эҳтимолини баҳолашдан хулоса чиқариш учун статистик маълумотлардан фойдаланамиз. Шундай қилиб, ушбу таҳлилдан умумий шароитлар ҳақида хулоса чиқариш ва олинган маълумотларда нима бўлаётганини тасвирлаш учун фойдаланилади. Бундан ташқари, тавсифловчи статистика бизга катта ҳажмдаги маълумотларни соддалаштиришга ёрдам беради ва ҳар бир тавсифловчи статистика кўплаб маълумотларни оддий хулосага қисқартиради.. Таъкидлаш жоизки, тақсимлашлар фоизлар ёрдамида ҳам кўрсатилиши мумкин. Унга кўра, ўртача ёки медиана, марказий тенденцияни эҳтимолий тавсифлашда энг кўп ишлатиладиган қийматлар бўлиб, ўртача қиймат бўйича ҳудудлар ўртасида ялпи ҳудудий маҳсулот юқори (Андижон (9386,4 млрд. сўм), Қашқадарё (10375,7 млрд. сўм), Навоий (8913,4 млрд. сўм), Самарқанд (11363,1 млрд. сўм), Тошкент (14716,2 млрд. сўм) ва Фарғона (9924,1 млрд. сўм) вилоятлари ҳамда Тошкент шаҳри (20133,4 млрд. сўм)) ва паст (Қорақалпоғистон Республикаси (4906,0 млрд. сўм), Буҳоро (8028,4 млрд. сўм), Жиззах (4338,8 млрд. сўм), Наманган (6723,1 млрд. сўм), Сурҳондарё (6537,4 млрд. сўм), Сирдарё (3163,6 млрд. сўм) ва Хоразм (5429,5 млрд. сўм) вилоятлари қийматлар бўйича тенглигини (7 тадан вилоятда) кўриш мумкин.

Ушбу қаторларда мода кузатилмади ва бу кузатилаётган статистик қаторлар учун ўртача, медиана ва модаларни бир-бирига тенглигида нормал тақсимот(яъни қўнғироқ шаклида бўлса) кузатилишини эътиборга оладиган бўлсак, бундай ҳолат мамлакат ҳудудларининг нотекис ривожланаётганлигидан далолат беради ва қолган кўрсаткичларни таҳлил қилиш шарт эмаслигини ифода этади.

Хулоса сифатида шуни айтишимиз мумкинки ушбу мақоламиз орқали барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда бюджет-солиқ сиёсатининг ўрни жамиятимизнинг барча сохаларида ўз ўрнига эгалиги ва унга тўғри муносабатда бўлиш орқали Ўзбекистон иқтисодиётини барқарор, жадал ва мутаносиб равишда ривожлантириш, асосий тармоқларни диверсификация қилиш ва экспорт салоҳиятини ўстиришга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, иқтисодиёт тармоқлари, комплекслари ва корхоналарини модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик

янгилаш асосида уларнинг самарадорлиги ҳамда рақобатбардошлигини янада ошириш мақсадида мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг устувор йўналишларини белгилаб беради. Албатта, бунда келгуси истиқбол учун белгиланадиган илмий асосланган даражадаги мақсадлар барча ҳудудлар учун универсал ва умумий ҳисобланади. Ҳудудларда ушбу ва бошқа умумий мақсадларни янада аниқлаштириш, семантик таркибий қисмларни ҳамда статистик қийматларни танлаш орқали амалга оширилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармони
6. Царев В.В. (2004) «Оценка экономической эффективности инвестиций». –СПб; Питер, – 19 с.
7. Шеремет В.В., Павлюченко В.М., Шапиро В.Д. (1998) “Управление инвестициями” Москва, “Высшая Школа”, 82-83 бетлар.
8. Шодмонов Ш.Ш., Ғафуров У.В. (2010) “Иқтисодиёт назарияси” Дарслик. – Т.: 347-б.

ELEKTRON TIJORAT: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Xolmirzayev Furqatbek Muxtarjonovich
“University of Economy and Pedagogy” NOTM assistenti
Sharobiddinov Abdumalik
“University of Economy and Pedagogy” NOTM talabasi

Annotatsiya: *Raqamli iqtisodiyot tadqiqotlari markazi olib borgan tahliliy o‘rganishlarga qaraganda, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda elektron tijorat raqamli iqtisodiyotning asosiy elementlaridan biriga aylandi. Elktron tijoratning milliy iqtisodiyotda tobora ulushi kengayib bormoqda.*
Kalit so’zlar*: raqamli bank, elektron tijorat,avtomatlashtirish, mobil tizimlar, smart bank.*

ELECTRONIC COMMERCE: PROBLEMS AND PROSPECTS

ABSTRACT

According to the analytical studies conducted by the Digital Economy Research Center, e-commerce has become one of the main elements of the digital economy in Uzbekistan in recent years. The share of electronic commerce in the national economy is increasing.
Keywords: *digital bank, electronic commerce, automation, mobile systems, smart bank.*

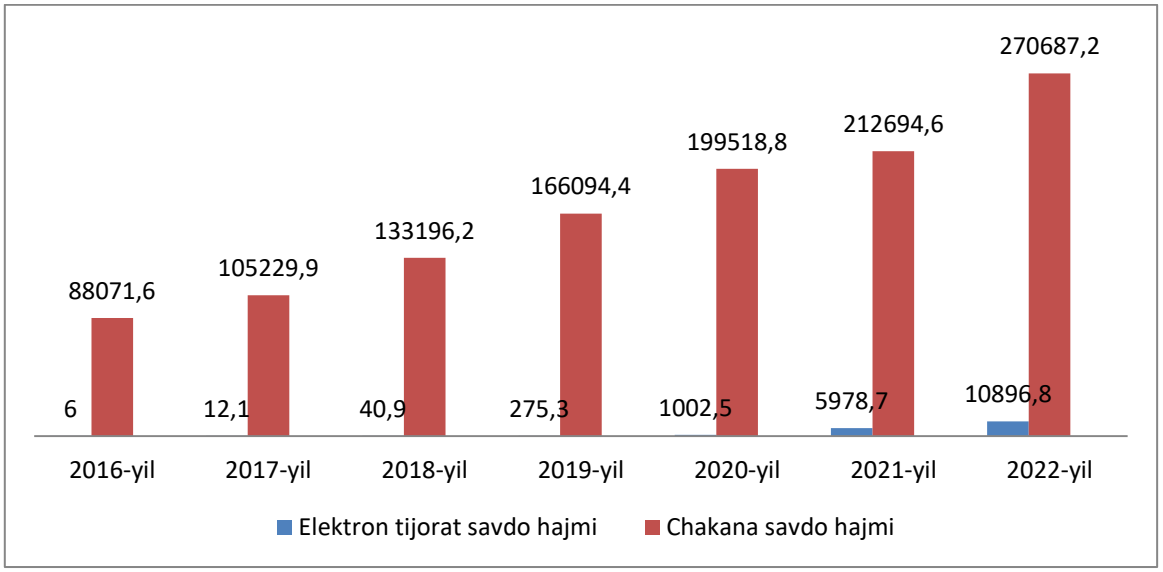
Elektron tijorat, internet orqali maxsulotlarni sotib olish va sotishni anglatadi. Bu turi bilan, siz birinchi turdagi mahsulotlarni internet orqali qabul qilish, buyurtma bermish va to'lovni amalga oshirish imkoniyatiga egasiz. Elektron tijorat, eng sodda

usullardan biri bo'lib, global platformalarda xaridorlar bilan masofaviy tarzda savdo amalga oshirishga imkon beradi. Bu sohasi yanada osonlashib, tez rivojlana boshlaydi.Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O'zbekistonda elektron tijorat darajasini yanada oshirishga qaratilgan qadam-qadam harakatlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston hokimiyati, elektron tijorat sohasini rivojlantirish va internet orqali savdo muhitini kengaytirishga katta e'tibor qaratmoqda. Bu holatda, bir nechta onlayn savdo platformalari, dasturlar va onlayn to'lov tizimlari faoliyat yuritishmoqda. Bundan tashqari, o'zbekistonlik tadbirkorlar ham onlayn savdo orqali xizmatlarni taklif etishadi.

Elektron tijorat tizimlarini rivojlantirish, onlayn savdo imkoniyatlarini kengaytirish va xaridorlarga qulaylik yaratish yo'li bilan, O'zbekiston hokimiyati tashqi investorlarni, shuningdek, mahalliy tadbirkorlarni ham o'z tizimlarini rivojlantirib, yanada yuqori darajada texnologik yaxshilik va xizmat sifatini ta'minlashgan.

O‘zbekistonda elektron tijorat va chakana savdo hajmi barqaror o‘sib bormoqda. Xususan, 2022-yilda elektron tijorat savdolari hajmi 2021-yilga nisbatan 1,8 barobar oshib, 10 886,8 milliard so‘mdan ortiqni tashkil etdi. Bu umumiy chakana savdo hajmining 4 foizdan ortig‘iga teng.

O‘zbekistonda elektron tijoratning kelajagini belgilovchi muhim omillardan biri sohani qonunchilik bilan tartibga solishdir. 2022-yilda yangilangan “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi. Qonun iste’molchilarni ham, tadbirkorlarni ham huquqiy himoya qiladi, elektron operatsiyalarni amalga oshirish va huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni belgilash tartibini belgilaydi. Ishonchli va barqaror elektron tijorat ekotizimini yaratishda qonunchilik va to‘lov tizimlari hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ular jarayonning barcha ishtirokchilari — ham xaridorlar, ham sotuvchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilishni ta’minlaydi.

O’zbekistonda 2016-2022-yillarda elektron tijorat va chakana savdo hajmining dinamikasi

2019-yilda “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi va bu fintech sektorining rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Elektron to‘lovlar iste’molchilar va biznes uchun qulaylik va xavfsizlikni ta’minlovchi onlayn tijoratning ajralmas qismiga aylandi. O‘zbekistonda onlayn tranzaksiyalarni osonlashtiradigan bir qancha to‘lov tizimlari mavjud.

Elektron tijoratning o’ziga xos qulayliklari va ustunliklari mavjud**:**

•Xalqarooperatsiyalarda axborot olish tezligi oshadi;

•Ishlab chiqarish va sotish davriqisqaradi;

•Arzon kommunikatsion vositalardan foydalanish evaziga axborot almashish xarajatlari kamayadi.

O’zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirish jarayonlari amalda Bugungi kunga kelib, O’zbekistonda davlat organlari elektron tijoratni rivojlantirishda, dunyo tajribasida keng qo’llanilgan quyidagi prinsiplarga amal qilishmoqda.

• Elektron tijoratni rivojlantirishda korpoorativ sektor faol rol o’ynashi lozim;

• Elektron tijoratga nisbatan, davlat organlari tomonidan asoslanmagan turli cheklovlar qo’yilishiga yo’l qo’yilmaslik lozim;

• Davlat hokimiyati elektron tijorat jarayoniga, ushbu soha subyektlarini qo’llab-quvvatlash va huquq bazasini takomillashtirish maqsadida aralishishi mumkin;

• Elektron tijoratni boshqarish chora-tadbirlarini ishlab chiqishda davlat hokimiyati Inernetning o’ziga xosliklarini inobatga olishi lozim;

• Elektron tijorat jarayoni ma’muriy-hududiy bo’linish va davlat chegaralariga bog’liq bo’lmagan ravishda, global masshtabda sodir bo’lishi lozim.

Iqtisodiy rivojlanish oqibatida O’zbekiston xalqaro iqtisodiyot tizimida tobora o’z mavqe’ini mustahkamlab bormoqda. Bu esa o’z navbatida elektron tijorat infratuzilmasini takomillashtirish, uning jahon bozorida kuchli raqobatchi sifatida paydo bo’lishini ta’minlash zaruriyatini keltirib chiqaradi. Yuqoridagi holatlar inobatga olingan holda elektron tijoratning asosini , ya’ni huquqiy bazasini takomillashtirish bo’yicha bir qancha sezilarli ishlar amalga oshirildi. 2004 yil 29 aprelda N613-II “Elektron tijorat” to’g’risida O’zbekiston Respublikasi qonuni, 2007 yil 30 noyabrda Vazirlar Mahkamasining №21 “Elektron tijoratni rivojlantirish” tog’risidagi va 2007 yil 12 iyunda “Elektron tijorat tizimini amalda qo’llashda to’lov tizimini takomillashtirish” tog’risidagi qarorlar qabul qilindi. Bundan tashqari Respublikada elektron tijoratni rivojlantirish maqsadida “Ekarmon” loyihasi ishlab chiqildi va u samarali tarzda amaliyotga joriy qilinmoqda.

Olib borilgan va bajarilgan ishlar asosida bir qancha ijobiy natijalarga erishildi. Masalan, axborot almahinuvi tezligini oshirish va unga sarflanadigan vaqtni kamaytirish maqsadida olib borilgan ishlarning natijasi Respublikada xalqaro axborot tarmoqlari tezligini oshishida ko’rinadi.

Muammolar…

Shuni alohida ta’kidlab o’tish kerakki, o’zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirish bilan bir qatorda bu sohaning takomillashishiga to’sqinlik qilayotgan bir qancha muammolar ham mavjud. Bu muammolarning tezkor va aniq yechilishi bugungi kunning muhim talablaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan quyidagi

yechimini kutayotgan masalalar jahon tajribasida keng tarqalgan bo’lib, ularning to’gri hal qilinmasligi oqibatida bu sohada jiddiy inqirozlar vujudga kelishi mumkin.

Birinchidan, zarur infrastrukturaning hali ham yetarli darajada takomillashgmagani.

Quyida bir nechta misollar keltiramiz:

• internetning global tarmog’i bilan to’gridan-to’g’ri bog’langan provayderlar soni cheklangan miqdorda va buning natijasida internet mijozlarga provayder o’rtasida biridan ikkinchisiga tashish orqali yetkazilmoqda, ma’lumki bunday holat xizmat ko’rsatishning sifatiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

• viloyatlarda ko’rsatilayotgan internet xizmatining sifat ko’rsatkichlari poytaxtdagi holat bilan solishtirganda sezilarli darajada yomon. Ajratilgan ulanish (ADCL modem) uchun yetarli shart-sharoitning yaratilmaganligi natijasida mijozlar to’gridan to’g’ri qo’ng’iroq qilish orqali (Dial-up) ulanishdan foydalanishadi. Bu o’z navbatida xizmat sifatining yetarli darajada bo’lmasligiga olib keladi.

Ikkinchidan, internet foydalanuvchilarining miqdori shunday darajadaki, bu holat elektron tijorat bilan shug’ullanish uchun zarur bo’lgan yirik bozor yaratish imkonini bermaydi (O’zbekiston bo’yicha internet foydalanuvchilarining soni 2,5 mln. dan ortiq [4]). To’gri oxirgi yillarda bu sohada bir qancha ijobiy natijalarga erishilmoqda, lekin bu faqatgina ma’lum bir hududlarda (asosan poytaxt va ba’zi bir viloyat markazlar) o’smoqda. Ko’pchilik viloyatlarda bunday holat haligacha muammoligicha qolmoqda. Ma’lumki, yetarlicha hajmdagi bozorga ega bo’lmasdan turib elektron tijorat faoliyatini yuritish ixtiyoriy tadbirkor uchun zarardir.

Uchinchidan, jismoniy shaxslarning bank hisob raqamlaridan on-line to’lovni amalga oshirishni ta’minlaydigan ishonchli tizimning rivojlanmaganligi. Banklarimiz tomonidan chiqarilayotgan plastik kartochkalardan faqatgina maxsus terminallardan foydalanib to’lovni amalga oshirishimiz mumkin, xalqaro tajribada esa plastik kartochkalar yordamida, to’lovni qabul qilish uchun o’rnatilgan maxsus modullar orqali, to’g’ridan to’g’ri on-line do’konlarda to’lovni amalga oshirish mumkin.

Asosiy muammo shundaki, O’zbekistonda jismoniy shaxslar uchun on-line banking xizmati keng tarqalmadi. On-line banking bank mijozlari uchun internet tarmog’ida yoki mobil aloqa yordamida o’z hisoblarini boshqarish va to’lovlarni amalga oshirish imkonini beradi. Bir necha banklar tomonidan taklif etilayotgan SMS-banking bir tomonlama bo’lib, faqatgina hisob va operatsiyalar tarixi haqida ma’lumot olish uchun mo’ljallangan. Bu holat elektron tijoratning rivojlanishiga eng katta to’siq bo’layotgan muammolardan biridir.

To’rtinchidan, mavjud internet-do’konlar faoliyatida yetarli professionallik darajasi yetishmaydi. Aloqa va axborotlashtirish agentligi chop etgan ma’lumotlarga ko’ra 01.01.2008 yil holatiga bo’yicha O’zbekistonda 24 internet-do’kon faoliyat yuritadi. Kompyuter va elektron-mayishiy texnika mahsulotlarini sotishga bo’yicha-8, sovg’a va gullar bo’yicha-4, raqamli tovarlar bo’yicha -6, iste’mol va ma’ishiy tovarlar bo’yicha-3, kitob, musiqa va kompakt diskda filmlar sotishga mo’ljallangan-3 do’kon mavjud. Bu veb-saytlarning 4-ishlov berilish jarayonida, 4-to’lovni xalqaro to’lov tizimidagi plastik kartochkalardan foydalanib amalga oshirish imkonini yaratadi, 12-WM Transfer to’lov tizimidan foydalanadi. Qolgan 7 do’kon naqdsiz

to’lovni amalga oshirishni imkonini, yozma shartnoma imzolanganidan so’ng, yaratadi.

Takliflar…

Yuqorida keltirilgan muammolarni hal qilishda asosiy e’tibor beriladigan yo’nalishlar sifatida quyidagilarni taklif qilamiz:

• Elektron tijorat sohasida ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish zarur. Ilmiy ishlar, maqolalar yozish, maxsuslashtirilgan internet-resurlar yaratish, doimiy forum va konferensiyalar tashkil etish, kadrlar tayorlashda elektron tijoratning nafaqat texnik, balki iqtisodiy va huquqiy xususiyatlarini ham inobatga olish, eng asosiy muammolardan biri malakali kadrlar yetishmovchiligini, oldini oladi.

•Telekommunikatsion xizmatlarni ko’rsatish sohasida raqobatni rivojlantirish. Bu xizmat sifatining oshishiga, narxlar darajasining tushishiga va elektron tijorat uchun ma’lum internet-auditoriyalarining yaratilishiga olib keladi.

•O’z-o’zini boshqarish va tajriba almashish tizimlarini yaratish

•Elektron tizimi bo’yicha ta’lim tizimini rivojlantirish

•Axborot texnologiyalarining butun O’zbekiston bo’ylab keng tarqalishini ta’minlash. Nafaqat viloyat markazlarida, balki chekka qishloqlarda ham axborot texnologiyalarining joriy qilinishi elektron tijorat hajmining sezilarli darajada oshishiga olib keladi.

•On-line banking tizimini butun respublika bo’ylab samarali joriy qilish. Bu ulgurji va chakana savdo bilan shug’ullanayotgan tadbirkorlar uchun o’z tovar va xizmatlari bilan internet tarmog’i orqali erkin savdo qilish imkoniyatini oshiradi. Shu bilan birga bu bank sohasining boshqa yo’nalishlari bo’yicha ham sezilarli o’zgarishlarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati.

1. Кобелев, О.А. Электронная коммерция /О.А. Кобелев ; под ред. С.В. Пирогова. – Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2018.

2. «Экономическое обозрение», 14 ноябрь 2009. «Новая вершина узбекского Интернета», 18-Б.

3. Schueffel P. Taming the Beast: A Scientific Definition of Fintech // Journal of Innovation Management. 2017.

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK SALOHIYATI OMILLARI HAMDA ULARNING O‘ZIGA HOS XUSUSIYATLARI

Numonjonova Nargiza Ashuraliyevna
Andijon mashinasozlik instituti tayanch doktoranti
nomonjonovanargiza7@gmail.com.

Bugungi yangilanayotgan iqtisodiy-ijtimoiy jamiyatda, bozor iqtisodiyotining shakllanishi va taraqqiy etishi, raqobatbardosh iqtisodiyotning samaradorlik darajasi va bozor islohotlarining muvaffaqiyatliligiga ta’sir etuvchi eng muhim omillardan biri - kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati hisoblanadi.

Milliy iqtisodiyotimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, uni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, u bilan bog‘liq muammolarni yechimini topish hamda moliyalashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu munosabat bilan mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal etish buyicha aniq chora-tadbirlarni amalga oshirishimiz lozim. Shu o‘rinda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev “Bizning yana bir muhim vazifamiz – kichik biznes va tadbirkorlik sohasini qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish, mamlakatimiz iqtisodiy qudratini, yurtimizda tinchlik va barqarorlik, ijtimoiy totuvlikni mustahkamlashdan, bu soha ulushini yanada oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratib berishdan iborat” deb, ta’kidlagan [1]. Bu esa o‘z navbatida mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab olish va ularni asoslashni, sohadagi mavjud muammolarni hal etish yuzasidan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishni yanada izchil davom ettirishni talab etadi.

Odatda, biron bir ijtimoiy-iqtisodiy voqea va hodisalarni o‘rganish avvalo uni nazariy jihatdan asoslashdan boshlanadi. Demak, biz eng avvalo iqtisodiyotda “salohiyat” va “tadbirkorlik” tushunchasi qanday mazmunga ega ekanligi haqida bilib olsak maqsadga muvofiq bo‘ladi.

“Salohiyat” atamasi biror subyektda mavjud imkoniyatlar, hamda obyektiv yoki subyektiv shart-sharoitlarga muvofiq faoliyat sohasida o‘zini hali to‘liq namoyon qilmagan yashirin imkoniyatlar birligini anglatadi. Shu nuqtayi nazardan “tadbirkorlik salohiyati” tushunchasiga ta’rif beradigan bo‘lsak,tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanayotgan har bir xo‘jalik yurituvchi subyekt o‘z imkoniyatlaridan foydalangan holda, ma’lum muddatda va hajmda tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish va ularni iste’molchilarga yetkazib berish qobiliyatini tushunamiz.

Tadbirkorlik – bu doimo o‘z ishining fidoyisi, bilimdoni demakdir. Tadbirkorlik uchun nafaqat dastlabki paytlarda ilm olish va o‘qish zarur, balki tadbirkor bir umr o‘qishi, o‘z ustuda ishlashi va izlanishda bo‘lishi zarur. Tadbirkordan nimalarni bilish va qilish talab etiladi? U, eng avvalo, tadbirkorlik faoliyatini qanday amalga oshirishni, qanday sharoitda amaliy harakat qilishni, tadbirkor oldida uchraydigan to‘siqlarni va muammoni hal qilish yo‘llarini hamda qanday yutuqlarga erishishni bilishi kerak. Tadbirkor ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishni tashkil etish hamda mahsulotni sotish bilan birga, bozor munosabatlari sharoitida yuzaga keladigan holatlarni baholashni va to‘g‘ri yo‘l tanlashni ham bilishi zarur. Har bir tadbirkor faqat o‘z kuchiga, bilimiga, zakovatiga va salohiyatiga ishonishi, suyanishi lozim. Shu o‘rinda biznes falsafasi – «hamma hamma uchun emas, har kim o‘zi uchun» degan g‘oyani ilgari suradi [2]. Bundan ko‘rinib turibdiki tadbirkorlik faoliyati shaxsiy manfaatlardan boshlanadi.

Tarixan ilgari tadbirkorlik faoliyatining ko‘p jihatlariga oid fikrlar Sharqda shakllanib, tovar-pul munosabatlari dastlab shu yerda rivojlangan va asta-sekin G‘arbga qo‘chib o‘tgan.

Islomning asosiy manbai – “Kur’oni Karim”ga nazar tashlaydigan bo‘lsak,u insonlarni barcha moddiy ne’matlardan, resurslardan (yerdan) unumli, oqilona

foydalanishga, tejamkorlikka chorlaydi. Sababi, Islomda mulk tushunchasi, uning mohiyati odamlar qo‘lidagi boylik - bu Allohning boyligi, odamlar esa faqat uning yerdagi boshqaruvchilaridir deb aytiladi [3]. Shu o‘rinda,tadbirkorlik salohiyatiga, Alloh tomonidan bizga in’om etilgan tabiiy boyliklarimizdan unumli foydalangan holda moddiy ne’matlar yaratib, iste’molchilarga yetkazishi deb, ta’rif bersak ham bo‘ladi.

Bugungi kunda ham, kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatida “salohiyat” tushunchasi bir qancha xorijlik iqtisodchi olimlar tomonidan ilmiy asoslanib, ta’rif va tavsiflanib, iqtisodiy kategoriya sifatida qo‘llanilib kelinmoqda. Jumladan, iqtisodchi olim Yu.I.Sizov va B.L. Federchenkolar tadbirkorlik salohiyati tushunchasiga:- “Tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, ularni sotish, oqilona va izchil qarorlar qabul qilish, yangiliklarni yaratish hamda qo‘llash, har qanday tavakkalchilikni amalga oshirish uchun resurslarning eng yaxshi kombinatsiyasini topish va ulardan foydalanish imkonini beradigan inson fazilatlari, qobiliyatlari yig‘indisidir” deb, ta’rif bergan [4].

E.A.Fiyaksel, N.G.Shubnyakovalar esa, inson qobiliyatlari bilan bir qatorda tashqi muhit omillarini ham tadbirkorlik salohiyati shakllanishida muhim o‘rin tutadi deya ta’kidlagan holda quyidagicha ta’rif berishadi: “Tadbirkorlik salohiyati shaxslar, tashkilotlar, tarmoqlarning tadbirkorlik madaniyati va institutsional muhit mavjud resurs imkoniyatlarini o‘zgartirish bilan bog‘liq (yangi korxonalar yaratish) qobiliyatlaridan iboratdir”[5].

Milliy iqtisodiyot vakillarimizdan, O.Xatamov va S.Toshaliyevalar esa, shunday ta’rif berganlar:-“Tadbirkorlik salohiyati – iqtisodiy, ijtimoiy, demografik, tabiiy-iqlimiy, siyosiy-institutsional omillar ta’siri ostida tadbirkorlar va jismoniy shaxslarning muvaffaqiyatli tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish maqsadida muayyan natijaga erishish yo‘lida foydalanilayotgan ichki va tashqi tadbirkorlik qobiliyatlari, tadbirkorlik imkoniyatlari hamda hali foydalanilmayotgan tadbirkorlik zaxiralari yig‘indisini aks ettiradi” [6].

Shu nuqtayi nazardan, bugungi kunda, kichik biznesda tadbirkorlik salohiyatining o‘ziga hos xususiyatlari hamda uni samaradorligi oshishiga ta’sir qiluvchi bir qator omillar mavjud. Bular eng avvalo, moddiy, mehnat, moliyaviy resurslar bilan bog‘liq hisoblanadi. Bular sohani rivojlantirishning eng asosiy omili va ulardan oqilona va samarali foydalanish zarur. Shu bilan birga, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy-institutsional, demografik, tabiiy omillar ham mavjud bo‘lib, ular xududlarda kichik biznesni rivojlanishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Bugungi kunda kichik biznesda tadbirkorlik salohiyatini oshirish uchun o‘z tadbirkorligini boshlamoqchi bo‘lgan fuqarolarga qulay shart-sharoitlar yaratilyotganligi va tadbirkorlikni rivojlantirishni rag‘batlantiruvchi qo‘shimcha chora-tadbirlar tizimli ravishda ishlayotganligi hammamizga ma’lum. Ayniqsa, tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanishni hohlovchi aholi qatlamini boshlang‘ich mablag‘ bilan ta’minlanib, ularning ushbu sohadagi boshlang‘ich bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish uchun maxsus o‘quv kurslari tashkil etilmoqda hamda ularni boshqarish, marketing, buxgalteriya hisobi, soliq va soliqqa tortishga oid bilim va ko‘nikmalarini oshirib borilishi, tadbirkorlik salohiyatini oshishiga xizmat qilmoqda.

Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, tadbirkorlik faoliyatining boshida shaxsiy manfaat turadi va u keyinchalik daromat topish va foyda olish orqali boshqalarga ham naf keltiradi. Kimda moddiy imkoniyat, tajriba va tadbirkorlik salohiyati kuchli bo‘lsa, u rivojlanib boraveradi.

Ushbu fikr va mulohazalarni hamda bugungi kunda tadbirkorlik salohiyatining ilmiy-nazariy asoslarini o‘rgangan holda quyidagicha xulosa qilishimiz mumkin: - mamlakatimizda tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirish maqsadida – iqtisodiy, ijtimoiy, demografik, tabiiy-iqlimiy, siyosiy-institutsional omillarni xududiy jihatdan o‘rganish hamda ulardan oqilona foydalanish uchun chora-tadbirlar ishlab chiqish;
- kichik biznesda iqtisodiy erkinlikni yanada takomillashtirish va bu sohani davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini jadallashtirish;
- kichik va o‘rta biznesni yangicha moliyaviy instrumentlar bilan qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha alohida dastur ishlab chiqish va.x.k.

Bu esa o‘z navbatidan mamlakatimizda kichik biznes sohasidagi tadbirkorlarni ham moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga, shu bilan birga ularning tadbirkorlik salohiyatini oshirishga hamda iqtisodiy samaradorligini o‘sishiga olib keladi. Buning natijasida yana yangi ish o‘rinlari yaratiladi, ishsizlik darajasi pasayadi, mamlakat aholisining daromadlilik darajasi ortadi, turmush darajasi yanada yaxshilanadi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz // «Xalqso‘zi», 15 dekabr 2016 yil.
2. Iminov T,Bo‘taboyev M,Qodirov A “Biznes boshqaruvi asoslari” F., 2017 yil. -105-bet.
3. A.Abdullayev, Sh.A.Mamatqulov, X.A.Aybeshov “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik: tashkil etish, rivojlantirish, boshqarish”. Andijon-2019 yil.
4. Yu. I. Sizov, V. L. Fedorchenko i dr. Предпринимателство: энциклопедический словар. Волгоград: Издател, 2008. – 264 с
5. E.A.Fiyaksel, N.G.Shubnyakovaidr. Evolyutsiya ponyatiya predprinimatelskiy potensial. Jurnal Innovatsii № 9(215),2016. -48 s.
6. Xatamov O.Q, Toshaliyeva S.T. “Kichik tadbirkorlik subyektlari salohiyatini rivojlantirishning iqtisodiy-statistik tahlili” maqolasi “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnli, № 4, iyul-avgust, 2021 yil.

IQTISODIYOTNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH MEXANIZMI

Zokirov Jamshidbek Shavkatbek o’g’li
Andijon mashinasozlik instituti Iqtisodiyot ta’lim yo’nalishi 4-kurs talabasi
jamshidbekzokirov813@gmail.com

Mavzuning dolzarbligi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakat iqtisodiyotining ko’plab muhim tarmoqlarini davlat tartibga solishi talab etiladi.

Davlat bozor mexanizmi bajara olmaydigan bir qator iqtisodiy vazifalarni bajaradi. Ular quyidagilardir:

1. Mamlakatning ijtimoiy - iqtisodiy xavfsizligini va milliy iqtisodiyotni raqobatbardoshligini ta`minlash;
2. Barqarorlashtirish vazifalari (pul muomalasini tartibga solish, inflyatsiyani oldini olish va h.);
3. Qonuniy tartibga solish vazifasi;
4. Muvofiqlashtirish vazifasi;
5. Ijtimoiy yo`naltirilgan vazifasi;
6. Taqsimlash;
7. Nazorat va boshqalar.

Yuqoridagilarning barchasi hozirgi zamon iqtisodiyotida bozor mexanizmi orqali iqtisodiyotni tartibga solish qanchalik zarur bo`lsa, davlat mexanizmini shunchalar zarur ekanligini ko`rsatadi. Eng muhimi, iqtisodiy jarayonlarni tartibga solishda xar ikkala mexanizmlarni afzal jixatlarini birlashtirishdir. Bu esa iqtisodiyotni ratsional boshqarishdagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Iqtisodiyot o`zini-o`zi tartibga solish davrida bozor mexanizmi uzoq vaqt mobayinida iqtisodiyotni tartibga solishning yagona mexanizm bo`ldi. Iqtisodiyotni davlat tomonidan taribga solish zarurati va uni bozor bilan uy`gunlashtirish biroz keyinroq yuzaga keldi.

Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish xususiy kapitalni takror ishlab chiqarilishi uchun qulay sharoit yaratishdan to iqtisodiy hamkorlik doirasida o`rta muddatli umumdavlat dasturini xalqaro kelishuvlar darajasigacha bo`lgan yo`li bosib o`tildi.

Hozirgi kunda davlat iqtisodiy tizimda iqtisodiy indikatorlarga faol ta`sir etuvchi yagona va asosiy tartibga soluvchi, muvofiqlashtiruvchi markaziga aylanmoqda, iqtisodiy o`zgarishlarga qulay sharoit yaratmoqda. Bozor iqtisodiyotini barcha jabxalarni tartibga solishda davlat boshqaruviga zaruriy elementi sifatida qaraladi.

Umumiy holda iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning asosiy maqsadi:

1. Iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka erishish;
2. Bozorni amal qilishi uchun qulay sharoit yaratish;
3. Iqtisodiy o`sishning barqaror darajasini ta`minlash;
4. Iqtisodiyotda tarkibiy o`zgarishlarni boshqarish;
5. Ijtimoiy taraqqiyotni ta`minlash;
6. Ekologik va demografik muammolarni xal etish hisoblanadi.

Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solinishi turli uslublar bilan amalga oshiriladi. Ulardan: iqtisodiy, qonuniy-ma`muriy va sudlov. Ushbu uslublar turli vositalardan foydalangan holda turli usullar orqali amalga oshiriladi. U umumiy ko`rinishda 1-chizmada keltirilgan.

Davlat tomonidan tartibga solish turlari: mutloq davlat monopoliyasi (sobiq ittifoq va boshqa davlatlar) va iqtisodiy erkinlik darajalari, ya`ni bu darajalar o`rtasida bir qator oraliq ko`rinishlari mavjud bo`ladi (Xitoyda bozor sotsializmi,

Germaniya va Avstriyada ijtimoiy yo`naltirilgan bozor iqtisodiyoti, Shvedtsiya aralash iqtisodiyot modeli va h.k.).

Bozor iqtisodiyotiga o`tish davrida iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solinishi.

Markazlashgan-rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o`tishda iqtisodiyotni tartibga solish borasida davlatning roli mazmun va shakli jihatdan o`zgaradi. Bozor iqtisodiyotiga o`tishda mulkchilik munosabatlari tizimini shakllantirish vazifasi yuzaga keladi. Bunday sharoitda davlatning aralashuvisiz ijtimoiy yo`naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o`tib bo`lmaydi.

O`tish davrida davlat islohatlarni amalga oshirish, yo`naltirish va javobgarliklarni o`z zimmasiga oladi. Davlat bozor munosabatlariga o`tishda quyidagi vazifalar asosiy etib belgilaydi:

1. Monopoliyadan chiqarish, raqobatli muxitni yaratish va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun huquqiy bazani yaratish va qulay sharoitni ta`minlash;

2. Aralash iqtisodiyotda yangi mulkchilik munosabatlarini va bozorning barcha elementlarini shakllantirish;

3. Inflyatsiyaga qarshi siyosat olib borishda, pul va moliya-kredit sohasida nazorat vazifalarini saqlab qolish va takomillashtirish.

Ta`kidlab o`tilgan davlat tomonidan tartibga solish usullari to``gri va egri usullarga bo`linadi. To’g’ri usullarga: davlat subsidiyasi, davlat tadbirkorligi, iqtisodiyotni davlat boshqaruvi tizimi taaluqlidir. Egri usullarga: soliq, jarima, kvotalar, bojxona bojlari va boshqalar taaluqlidir.

Indikativ rejalashtirish va davlat dasturlari iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning muhim shakli hisoblanadi.

Davlat sektori – bu mulk egasi davlat bo`lgan ja`mi korxonalar va tashkilotlar majmuidir. Uning bir qismi milliylashtirishdan va ikkinchi qismi esa davlat mabla`glari hisobidan shakllanadi. Kapital talab etuvchi yangi tarmoqlarni yaratish (kosmik sanoat ishlab chiqarish va boshqalar) hisobiga iqtisodiyotning davlat sektori oshib boradi.

Turli mamlakatlarning ijtimoiy ishlab chiqarishida davlat sektori ulushi turlicha bo`lib, u asosiy kapitalning 2% dan 50% gachasini tashkil etadi. MDX davlatlarida bozor iqtisodiyotiga o`tish va iqtisodiyotni isloh qilishdan so`ng davlat sektori ulushi sezilarli darajada qisqardi. Misol uchun: Rossiya Federatsiyasi sanoatida davlat sektori ulushi 5 %dan kamni tashkil etdi, O`zbekiston Respublikasida – 30 %.

Davlat sektori ishlab chiqarish maqsadlariga ko`ra nodavlat sektoridan farqlanadi. Ishlab chiqarishdan asosiy pirovard maqsad - bu foyda olish, lekin davlat sektorining asosiy maqsadi – bu investitsiyani, bandlikni tartibga solish, nodavlat sektoriga yordam ko`rsatish va ijtimoiy jarayonlarni tartibga solish hisoblanadi. Davlat sektori maqsadlari milliy iqtisodiyot manfaatlaridan kelib chiqadi. Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish vazifalarini amalga oshirish uchun soliqqa tartish va yi`gimlar yo`li bilan davlat byudjeti resurslari tashkil etiladi va davlat sektorining moddiy bazasi shakllantiriladi. Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish – bu takror ishlab chiqarish jarayonining tarkibiy qismi va jamiyat iqtisodiyotii rivojlantirishdir.

Taklif va tavsiyalar. Iqtisodiyotni tartibga solishning davlat mexanizmi bozor mexanizmi bilan uzluksiz bo`glangan. Bundan hulosa qilsak, «Samarasiz davlat boshqaruvi bilan iqtisodiy barqaror rivojlanib bo`lmaganidek, ijtimoiy rivojlanib ham bo`lmaydi». Bu borada taniqli iqtisodchi P.Samuelson shunday deydi – «Iqtisodiyotni u yoki bu mexanizmisiz boshqarish – bu bir qo`lda qarsak cholish bilan barobardir».

Ilmiy rahbar: “Iqtisodiyot” kafedrasi stajyor-o’qituvchisi O.Olchinboyev

Adabiyotlar ro’yhati:

1. S.Yunusova, “Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish usullari”, O`quv-uslubiy majmuasi, NamDU, 2022-yil;
2. Abulqosimov H.P. “Iqtisodiyotni tartibga solishning bozor va davlat mexanizmlari” - Toshkent, Akademiya, 2012-yil;
3. Abulkasimov H.P. “Makroiqtisodiy tartibga solish va O`zbekistonning barqaror rivojlanishi” – Toshkent, Akademiya, 2011-yil;
4. Erkaev B.A., Karimova G.I., Abdulqosimov X.P. “Bozor iqtisodiyotini davlat tomonidan tartiga solish vositalari”. Toshkent, «Sharq» 1996-yil.

KORXONALARDA AYLANMA MABLAG‘LARDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘LLARI

Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich
TDIU Andijon fakulteti, “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi dotsenti, i.f.n.
Umarova Feruzabonu Toshmamat qizi
TDIU Andijon fakulteti, Menejment 60/23- guruxi, 1-bosqich talabasi.

Mamlakatimizda amalga oshirilgan islohotlarning asosi va tub maqsadi – mamlakatda yalpi ichki mahsulotni yanada ko‘paytirish, aholi ehtiyojlarini to‘liq qondirish, xalqimiz va milliy bozorlarimizni sifatli, arzon, raqobatbardosh mahsulotlar bilan ta’minlash, korxonalar faoliyatini takomillashtirish orqali ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirish, aholini zarur ish joylari bilan ta’minlash, har tomonlama ijtimoiy muxofaza qilish hamda ularning daromadlarini ko‘paytirish orqali iqtisodiy taraqqiyotga erishish, pirovardida mamlakatimizning milliy mustaqilligini mustahkamlashdan iboratdir.

Korxona xo‘jalik faoliyati mablag‘larni shakllantirish ancha qiyin masala sifatida sanaladi. Chunki bozor sharoitida naqd pul bilan bog‘liq muammolar vujudga kelib, ularni hal qilish uchun esa korxonada samarali boshqaruvni tashkil etishni, ilmiy asoslangan qarorlar asosida korxonaga tegishli mablag‘larni samarali sarflashni tashkil etish zarur bo‘ladi.

Shularni inobatga olgan holda korxona xo‘jalik faoliyatida aylanma mablag‘larning o‘rini va ahamiyati muhim bo‘lib, aylanma mablag‘larning me’yorini

belgilash, sotilgan mahsulotlar, tovarlar uchun oldindan bo‘nak to‘lovini olish kabi masalalarga qaratilgan.

Ma’lumki, aylanma fondlar ishlab chiqarish jarayonini uzluksizligini ta’minlovchi asosiy omillardan biridur. Aylanma fondlarga iqtisodiy adabiyotlarda quyidagicha ta’riflar keltirilgan:

«Aylanma fondlar – bu ishlab chiqarish jarayonida bir marta qatnashib, o‘z qiymatini tayyor mahsulotga o‘tkazib, o‘z shaklini ham o‘zgartiradigan, butunlay yo‘qotib yuboradigan mehnat buyumlaridir»[1].

«Aylanma ishlab chiqarish fondlari–korxona ishlab chiqarish fondlarining bir qismi bo‘lib, bitta ishlab chiqarish sikli davomida sarflanadi hamda natural shaklini o‘zgartirib, o‘z qiymatini to‘lig‘icha tayyor mahsulot tannarxiga o‘tkazadi»[2].

“Ishlab chiqarish va muomala fondlari zaxiralarini shakllantirish uchun mo‘ljallangan pul mablag‘lari korxonaning aylanma mablag‘lari deyiladi”[3].

“Aylanma mablag‘lar-bu ishlab chiqarish va muomala fondlarining puldagi ifodasidir”[4].

Demak mehnat jarayonida moddiy resurslarning ashyoviy elementlarining natural shakli va fizik-kimyoviy xususiyatlari o‘zgaradi. Ishlab chiqarish iste’moli sari ularning iste’mol qiymati o‘zgarib yuqoladi va yangi iste’mol qiymati, ulardan tayyorlangan mahsulot shaklida paydo bo‘ladi.

Korxona iqtisodiyotiga aylanma mablag‘larning tarkibi va tuzilmasidan tashqari, ularni ishlab chiqarish, takror ishlab chiqarish va muomalaning turli bosqichlarida izlab topish katta ta’sir ko‘rsatadi. Aylanma mablag‘larning to‘liq aylanishi uch bosqichdan iborat bo‘lib, bu jarayonda mahsulot ishlab chiqariladi va sotiladi.

Birinchi bosqichda aylanma mablag‘lar pul shaklidan moddiy boyliklarning ishlab chiqarish zahiralariga aylanadi, ya’ni pul – tovar (P-T).

Ikkinchi bosqich ishlab chiqarish, yani mahsulotni tayyorlash jarayonini o‘z ichiga oladi. Bu bosqichda aylanma mablag‘lar va birinchi o‘rinda aylanma fodlar tugallanmagan ishlab chiqarish va yarim tayyor mahsulotlar holiga keltirilib, tovar shaklini oladi (T).

Uchinchi bosqichda aylanma mablag‘lar tovar mahsuloti shaklida muomalaga kiritilib, sotiladi va yana pul shaklini oladi (T-P).

Demak aylanma mablag‘lardan samarali foydalanish korxona faoliyatini normal ta’minlashda, ishlab chiqarish rentabelligini oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Amaliyotda korxonalarda aylanma mablag‘lardan foydalanish darajasiga debitorlik qarzlari ham yuqori darajada ta’siri yuqori bo‘lib mablag‘lar aylanish davri ortishiga olib kelmoqda.

Shuni takidlash lozimki korxonada aylanma mablag‘larna aylanishini tezlashtirish uchun ishlab chiqarish zahiralarini tuzish bosqichida iqtisodiy asoslangan zahira normalarini joriy etish, xom ashyo, yarim tayyor mahsulotlar, butlovchi qismlar ta’minotchilarining iste’molchilarga yaqinlashuvini ta’minlash, moddiy – texnik ta’minotning ombor tizimini, shuningdek materiallar va uskunalar birja savdosini kengaytirish va standartizatsiya va unifikatsiyani rivojlantirish va takomillashtirish zarur.

Xulosa sifatida bizningcha aylanma mablag‘larning aylanishini tezlashtirish uchun har bir korxona ularning ishlab chiqarish va muomalada bo‘lish muddatini qisqartirishga erishishi, mahsulotni realizatsiya qilish muddatini qisqartirish ham aylanma mablag‘larning aylanishini tezlashtirishning muhim yo‘li hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvarda “2022-2026 yilarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-sonli Farmoni.
2. Ortiqov. A “Sanoat iqtisodiyoti” T.: TDIU, 2004y 186-bet.
3. Mahmudov. E “Korxona iqtisodiyoti” T.: TDIU, 2004y 125-bet.
4. Abdukarmov.B.A “Korxona iqtisodiyoti” T.: “Fan” 2005 y. 161-bet.
5. Abdukarimov B.A, Bektemirov B.A «Korxona iqtisodiyoti» T.: «Fan va texnologiya» 2013 y 199-bet.

O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIY-IQTISODIY TARAQQIYOTNI TA’MINLASH MASALALARI

Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich
TDIUAF “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi dotsenti, i.f.n.
Shakirjonov Azizbek Shavkat o‘g‘li
TDIUAF “Bank ishi audit” yo‘nalishi, 2-bosqich talabasi

O‘zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish muhim yo‘nalish sifatida belgilandi. Ushbu faoliyatning rivoji uchun puxta qonunchilik siyosati, mustahkam huquqiy baza shakllantirilgani va muntazam takomillashtirib borilayotgani, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishga imtiyoz va preferensiyalar berish, ishlab chiqarishni texnik va texnologik qayta jihozlash hamda modernizatsiya qilish masalalarida davlat tomonidan tizimli ravishda yordam ko‘rsatilayotganini va ushbu chora-tadbirlar kambag‘allikni qisqartirishga yordam bermoqda. Kambag‘allikni qisqartirish davlat tomonidan amalga oshirilayotgani, turli yo‘nalishlarda tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu kabi muhim islohotlar natijasida 2021 yil yakuniga ko‘ra, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi yalpi ichki mahsulotda 58,9 foiz, sanoat mahsulotlari hajmida 40,6 foiz, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmida 98,4 foiz, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmida 35,8 foizga etdi. Aholining mehnat bilan band qismining 77,9 foizi mazkur tarmoqda mehnat qilmoqda. Kambag‘allikni qisqartirishda kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish, ushbu jarayonlarning samaradorligini oshirish, kichik biznes uchun qulay ishchan muhitni yaratish, tartibga solishning pul-kredit mexanizmlaridan samarali foydalanish, uning tashqi iqtisodiy faoliyatdagi ishtirokini kuchaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi daromadini oshirish orqali kambag‘allikni qisqartirish borasidagi imkoniyatlaridan to‘laroq foydalanish, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni amaliyotga joriy etish dolzarb hisoblanadi.

Kambag‘allik odamlarning moddiy ta’minlanmaganligining o‘ziga xos holati, qachonki shaxsning daromadi yoki oilalar hayoti uchun ijtimoiy zarur bo‘lgan iste’molni saqlab qolishga imkon bermaydi. Aholining bunday qatlami kambag‘allar deb ataladi.

2020 yil 26 martda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi hamda uning tizim tashkilotlari faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori hamda 2021 yil 3 dekabrda “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha hokim yordamchilari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari qabul qilindi. Ushbu qarorga asosan, 1 yanvar 2022 yildan har bir shaharcha, qishloq, ovulda, shuningdek, har bir mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha tuman (shahar) hokimining yordamchisi lavozimi ta’sis etildi. Hokim yordamchilari tizimining joriy qilinishi, mamlakatimizda kambag‘allikka qarshi kurashishga qaratilgan siyosatda keskin burilish yasaydi.

Yurtimizda maxsus mobil ilova yoki soliq to‘lovchining shaxsiy kabineti orqali faoliyat turini ko‘rsatgan holda ro‘yxatdan o‘tadi. Ro‘yxatdan o‘tganligini to‘g‘risida tasdiqlovchi matritsali shtrix kod (QR-kod) shakllanadi. Endi vaqtinchalik mehnat guvohnomalarini berish tartibi yo‘qoladi. Juda ko‘pchilik fuqarolar o‘zini band etib, ish stajlari yo‘qligi sabali pensiya yoshiga etganlarida pensiyaga chiqa olmay yurishgan edi. O‘zini o‘zi band qilgan fuqarolar 2020 yil uchun bazaviy hisoblash miqdorining kamida 50 foizi (111500 so‘m edi, hozirgi kunda bu summa yanada oshgan) hajmida ijtimoiy soliqni to‘laydi hamda ushbu summa to‘liqligicha budjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasiga yo‘naltiriladi va undan kelib chiqqan holda yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun o‘rnatilgan tartibda pensiya hisoblash uchun daromad hajmi aniqlanadi. Misol uchun, mardikor - xonadonlarda er ag‘darish, yuk tashish kabi ishlar bilan shug‘ullanadigan shaxs, oilasi kambag‘al. Kelajakda qariganda jismonan mehnat qobiliyatini yo‘qotadi, ishlay olmaydi, yana yordamga muhtoj oila bo‘lib qolaveradi.

Quyidagi 1-jadvalda yurtimiz hududlari bo‘yicha iqtisodiy faol aholi va ishsizlar soni keltirilgan.

1-jadval.

O‘zbekiston Respublikasi hududlari bo‘yicha iqtisodiy faol aholi, bandlar va ishsizlar soni[10]

	Iqtisodiy faol aholi soni jami, ming kishi	ulardan:		Aholining iqtisodiy faollik darajasi[2)], foizda	Aholining bandlik darajasi[3)], foizda	Ishsizlik darajasi, foizda
		Iqtisodiyotda bandlar	Ishsizlar[1)]			
2021						
O‘zbekiston Respublikasi	14910,3	13438	1472,3	69,1	66,4	9,8
2020						
O‘zbekiston Respublikasi	14797,4	13236,4	1561,0	73,8	66,0	10,5
2019						
O‘zbekiston Respublikasi	14876,4	13541,1	1335,3	75,0	68,1	9,0
2018						
O‘zbekiston Respublikasi	14641,7	13273,1	1368,6	74,3	67,4	9,3

[10] O’zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi ma’lumotlari

Bu erda:

1) 2000-2006 yillar Mehnat organlarida ro‘yxatga olingan, ishsiz deb e’tirof etilganlar, 2007 yildan boshlab ishga joylashtirishga muhtoj mehnat bilan band bo‘lmagan aholi;

2) Iqtisodiy faol aholi sonini mehnatga layoqatli yoshdagi aholi soniga nisbati;

3) Band aholi sonini mehnatga layoqatli yoshdagi aholi soniga nisbati

Yuqoridagi 1-jadvalda respublikamizda iqtisodiy faol aholi soni 2021 yilda jami 14910,3 ming, 2020 yilda 14797,4 ming, 2019 yilda 14876,4 ming, 2018 yilda 14641,7 ming kishini tashkil etgan. Jumladan, iqtisodiyotda bandlar 2021 yilda 13438 ming, 2020 yilda 13236,4 ming, 2019 yilda 13541,1 ming, 2018 yilda 13273,1 ming kishini tashkil etgan bo‘lsa, ishsizlar soni 2021 yilda 1472,3 mingta, 2020 yilda 1561 mingta, 2019 yilda 1335,3 mingta, 2018 yilda 1368,6 mingta bo‘lgan.

Shuni aytish mumkinki, ishsizlikka qarshi kurash, aholini ish bilan ta’minlash kambag‘allikka qarshi kurashning asosiy yo‘llaridan biridir.

2-jadval.

O‘zbekiston Respublikasida kam ta’minlangan aholi ulushi*
(uy xo‘jaliklari tanlama kuzatuvlari ma’lumotlariga asosan), foizda[11]

	Yillar				
	2017	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
Kam ta’minlangan aholi ulushi	11,9	11,4	11,0	11,5	11,3

*Jahon Banki tavsiyasiga ko‘ra kam ta’minlanganlik darajasi ko‘rsatkichi kunlik 2100 kkal dan kelib chiqib hisoblangan

2-jadvalda esa ko‘rinib turganidek, O‘zbekistonda kam ta’minlanganlar ulushi 2021 yilda 11,3 % ni, 2020 yilda 11,5 % ni, 2019 yilda 11 % ni, 2018 yilda 11,4 % ni, 2017 yilda 11,9 % ni tashkil etgan. Bu esa Jahon banki tavsiyasiga asosan, kunlik 2100 kkal dan kelib chiqib hisoblangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Восколович Н.А. Экономика платних услуг: уче.пособ. М.: «Экономика», 2007. -366 стр.

2. Ochilov I.S. “Xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalarida samaradorlikni oshirish yo‘llari”//Iqtisodiyot va servis, -6/ 2019

3. Xamrayeva S.N. va Samiyeva G.T. Ijtimoiy soha iqtisodiyoti. Darslik/ Qarshi. «Intellekt» nashriyoti, 2022. –460 bet.

[11] O’zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi ma’lumotlari

КОРХОНАЛАРНИ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

Тохиржонов Асадбек Санжарбек ўғли
Андижон машинасозлик институти,
4 курс, Иқтисодиёт йўналиши талабаси
(*Илмий раҳбар. Иқтисодиёт кафедраси*
катта ўқитувчиси ***Г.А.Саттикулова)***

Кишилик жамиятининг вужудга келиши, яъни жамоа бўлиб яшаш ва ишлаш инсоният онгининг такомиллашиб боришига туртки бўлди. Инсоният онгининг ривожланиши натижасида борлиқни ўрганиш борасида турли фикр ва қарашлар пайдо бўла бошлади. Хўжалик фаолиятини иқтисодий таҳлил қилиш фикри ҳам жамият ривожланишининг натижасидир. Корхоналарни тўғри, оқилона бошқариш, унинг молиявий ҳолатини яхшилаш, рақобатбардошлик қувватини ошириш хўжалик фаолиятини чуқурроқ ўрганишни талаб қилади. Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида турли мулк шаклидаги корхоналар фаолиятига тўлиқ эркинлик берди. Янгича иш юритиш, жумладан, ташқи ва ички бозордан тажрибали мижоз ва ҳамкорларни танлаш билан бирга уларнинг молиявий имкониятларини ўрганиш долзарб масала бўлиб майдонга чиқди. Корхоналарнинг хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш, уларнинг ишларини яхшилаш корхона самарадорлигини оширишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш корхоналарнинг ишлаб чиқариш, молиявий, меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш даражасини аниқлашга ёрдам беради, фойдаланилмаётган ресурсларни аниқлаб, уларнинг келгусида янада ривожланиши, уларнинг молиявий ҳолатини яхшилаш учун зарур тавсияларни ишлаб чиқишга имкон беради. Бозор муносабатларининг шаклланиши, ривожланиши кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этиш, ҳар хил шаклдаги бизнесни ва ишбилармонликни ривожлантириш шунга олиб келадики, корхоналар фаолиятининг молиявий натижалари – фойда ва рентабеллик корхоналар фаолиятининг асосий кўрсаткичларига айланади. Республикамиз бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтаётган бир шароитда иқтисодиёт секторларининг узлуксиз фаолият юритиши ва барқарор ривожланиши муҳим ҳисобланади. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг дастлабки босқичида иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг ғоят муҳим йўналишларини белгилаб берувчи асосий устувор усуллар белгилаб олинди. Мазкур масалаларни тўғри мушоҳада қилган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2023-йили Олий Мажлисига қилган Мурожаатномасида ушбу масалага танқидий баҳо бериб, шундай деган эдилар: “Янги Ўзбекистонни яратишда, олдимизда турган биринчи ва асосий вазифа – бу изчил иқтисодий ўсиш, чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, ишлаб чиқаришни модерни-зациялаштириш ва рақамли технологияларни жорий этиш макроиқтисодий ва молиявий барқарорликка эришишнинг асоси

ҳисобланади”. Шу жиҳатдан қараганда, корхоналарнинг барқарор фаолият юритишида, ишлаб чиқариш жараёнининг барча элементлари, шу жумладан, бухгалтерия ҳисоби, аудит ва иқтисодий таҳлил мукаммал ишлаши керак.

Иқтисодиёт секторида бозор муносабатларини чуқурлаштириш ушбу соҳада иқтисодий ислоҳотларни янада жадаллаштиришни тақозо этади. Шу сабабли молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг таҳлилини такомиллаштириш, уни барча секторларнинг тузилмасига ва ўзгаришларига мос тарзда қайта қуриш, корхонанинг молиявий-иқтисодий ҳолатини ўрганиш ва назорат қилишнинг мақсадли шаклини ишлаб чиқиш ҳамда қарор топтириш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан ҳисобланади. Шу жиҳатдан ҳам кейинги йилларда республикамизда бошқарув ва молиявий таҳлилга эътибор кучайган. Агар илгари корхоналарнинг хўжалик фаолиятини, уларнинг молиявий ҳолатини таҳлил қилиш билан фақат молия, банк, статистика органлари ва юқори ташкилотлар шуғулланган бўлсалар, эндиликда бу иш билан юқорида кўрсатилган ташкилотлардан ташқари солиқ органлари, аудиторлик идоралари, жамоа ташкилотлари, ационерлар, таъминловчилар, истеъмол-чилар ва бошқа органлар, ташкилотлар ҳам шуғулланишмоқда. Бу ҳолат молиявий таҳлил, жумладан, уни бажариш услуби олдига янги талаблар қўймоқда. Саноат корхоналарида молиявий фаолият таҳлили йўналишлари, бизнинг фикримизча, қуйидаги соҳаларни ўз ичига олади: глобал мақсадлар (ташкилот самарадорлигини ошириш учун яширин, фойдаланилмаётган захираларни аниқлаб топиш, бунинг натижасида мумкин бўлган максимал фойдани олишга эришиш); умумий мақсадлар (бошқарув қарорларини асосли қабул қилиш учун материаллар тайёрлаш); шахсий мақсадлар (аниқ иқтисодий вазият билан белгиланади).

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, korxonalardagi bunday muammolarni hal

qilish uchun va moliyaviy ko‘rsatkichlarni yaxshilash bo‘yicha quyidagi chora-tadbirlarni

amalga oshirish maqsadga muvofiqdir: xarajatlarni kamaytirish (ularni optimal-

lashtirishni maksimal darajada oshirish). Bu tadbirlar foydaning pasayishini to‘xtatishga

yordam berishi kerak. Xarajatlarni samarali nazorat qilish tizimini yaratish xarajatlarni

kamaytirishning juda samarali usuli hisoblanadi. Xarajatlarni to‘g‘ri hisobga olish orqali

kamaytirish mumkin. Ishlab chiqarish jarayonidagi roliga qarab zaxiralarning konsen-

tratsiyasini o‘zgartirish orqali faoliyat turg‘unligini oshirish, zaxiralar miqdorini

kamaytirish kerak. Yaponiyaning “Just in time” usulini qo‘llash maqsadga muvofiq. Shu

bilan birga, tovarlarni markazlashtirilgan saqlash va chiqarish, hujjat aylanishining tezligi

va sifatini oshirish kabi samarali nazorat tartiblarini joriy etish orqali sotib olish

buyurtmalari sohasidagi faoliyatga alohida e’tibor qaratish lozim.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, korxonalardagi bunday muammolarni hal

qilish uchun va moliyaviy ko‘rsatkichlarni yaxshilash bo‘yicha quyidagi chora-tadbirlarni

amalga oshirish maqsadga muvofiqdir: xarajatlarni kamaytirish (ularni optimal-

lashtirishni maksimal darajada oshirish). Bu tadbirlar foydaning pasayishini to‘xtatishga

yordam berishi kerak. Xarajatlarni samarali nazorat qilish tizimini yaratish xarajatlarni

kamaytirishning juda samarali usuli hisoblanadi. Xarajatlarni to‘g‘ri hisobga olish orqali

kamaytirish mumkin. Ishlab chiqarish jarayonidagi roliga qarab zaxiralarning konsen-

tratsiyasini o‘zgartirish orqali faoliyat turg‘unligini oshirish, zaxiralar miqdorini

kamaytirish kerak. Yaponiyaning “Just in time” usulini qo‘llash maqsadga muvofiq. Shu

bilan birga, tovarlarni markazlashtirilgan saqlash va chiqarish, hujjat aylanishining tezligi

va sifatini oshirish kabi samarali nazorat tartiblarini joriy etish orqali sotib olish

buyurtmalari sohasidagi faoliyatga alohida e’tibor qaratish lozim.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, корхоналардаги бундай муаммоларни ҳал қилиш учун ва молиявий кўрсаткичларни яхшилаш бўйича қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир: харажатларни камайтириш (уларни оптималлаштиришни максимал даражада ошириш). Бу тадбирлар фойданинг пасайишини тўхтатишга ёрдам бериши керак. Харажатларни самарали назорат қилиш тизимини яратиш харажатларни камайтиришнинг жуда самарали усули ҳисобланади. Харажатларни тўғри ҳисобга олиш орқали камайтириш мумкин. Ишлаб чиқариш жараёнидаги ролига қараб захираларнинг концентрациясини ўзгартириш орқали фаолият турғунлигини ошириш, захиралар миқдорини камайтириш керак. Япониянинг “Just in tim” усулини қўллаш мақсадга мувофиқ. Шу билан бирга, товарларни марказлаштирилган сақлаш ва чиқариш, ҳужжат айланишининг тезлиги ва сифатини ошириш каби самарали назорат тартибларини жорий этиш орқали сотиб олиш буюртмалари соҳасидаги фаолиятга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ortiqov A.A.Sanoat iqtisodiyoti Darslik.- T.:Sano-Standart, 2014-304b
2. https://www.norma.uz/
3. Иванов И.Н., Беляев А.М и др. Производственный менежмент. Учебник для бакалавров/ под. Ред. И.Н. Иванова.-М.: Юрайт, 2013.-574 с.

SANOATDA BIZNESNI REJALASHTIRISHNI IQTISODIY AXAMIYATI VA VA UNING KO’RINISHLARI

O.X.Maxmudov
TDIU Andijon fakulteti
“Ijtimoiy-gumanitar fanlari kafedrasi” proofessori i.f.d
Abduraximova Jayrona
“MMT” yo’nalishi 1-kurs talabasi

Jamiyatimizni rivojlantirishda iqtisodiy munosabatlarni tartibga keltirish kerak. Chunki iqtisodiy munosabatlarni xarkatisiz xech qanday rivojlanishni ko’z oldimiga keltira olmaymiz. Biznesni rejalashtirish ishlab chiqarish munosabatlarini rivojalantiradi, va har qanday loyihaning zarur tarkibiy qismiga aylanadi. Bunda tadbirkorlikning maqsad va vazifalari, ularga erishish uchun zarur bo’lgan harakatlar bilan bir qatorda aniq yo’l xaritasini ishlab chiqish kerak bo’ladi. Bunda tadbirkorlar o’z maqsadlariga erishish uchun foydalanishi mumkin bo‘lgan biznes-rejalashtirishning bir nechta turlari mavjud.

Biznesni rejalashtirish haqiqatan ham har qanday muvaffaqiyatli tashabbusning zarur tarkibiy qismidir. Bu tadbirkorlarga o‘z biznes maqsad va maqsadlarini bayon qiluvchi aniq yo‘l xaritasini qo‘yish, ularga erishish bo‘yicha amaldagi rejalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Biznesni rejalashtirish bir nechta shakl va turlarini olishimiz mumkin, jumladan operativ rejalashtirish, moliyaviy rejalashtirish, marketingni rejalashtirish va strategik rejalashtirish urlariga ajratiladi. Rejalashtirishning har bir turi o’z navbatida juda muhim xisoblanib , u ishlab chiqarishni turli jihatlari bilan shug’ullanadi. Masalan, operatsion rejalashtirish biznesning kundalik faoliyatiga qaratilgan bo’lsa, strategik rejalashtirish uzoq muddatli maqsadlarni va ularga qanday erishishni ko’rib chiqadi. SHunga qaramay, biznesni rejalashtirishning barcha turlari birgalikda korxonaning umumiy muvaffaqiyati va barqarorligini ta’minlash uchun ishlaydi.

Biznesni rejalashtirishning birinchi turi bo’lgan strategik rejalashtirishdir. Rejalashtirishning bu usuli odatda uzoq muddatli nuqtai nazarga ega bo’lib, sanoat va tashkilot maqsadlarining umumiy ko’rinishi va missiyasini uyg’unlashtirishni ko’zda tutadi. Ushbu turdagi rejalashtirish tashkilotlarga yangi imkoniyatlarni aniqlash, xavflarni baholash va maqsadlariga erishish uchun o’z resurslarini tekislash orqali oldindan ko’ra biladi va tartibga keltirishga yordam beradi.

Biznesni rejalashtirishning ikkinchi turi operativ rejalashtirishdir. Rejalashtirishning bu turi taktikroq bo’lib, kundalik ishlar rejasini tuzishdan iborat. Ushbu reja odatda aniq va o’lchovli bo’lgan va kengroq strategiyaga erishishga yordam berish uchun mo’ljallangan maqsad va maqsadlarni o’z ichiga oladi.

Biznesning umumiy muvaffaqiyatida operativ rejalashtirish juda muhim rol o’ynaydi. Rejalashtirishning bu turi tashkilotning kun tartibidagi faoliyatiga qaratilgan bo’lib, ularning kengroq strategiyaga mos kelishini ta’minlaydi. Operativ rejalashtirishning maqsadi aniq va o’lchovli bo’lib, jamoalarga o’z kelajagini bashoratini (prognozini) aniqlash va o’z yondashuvini shunga moslashtirish imkonini

beradi. Ushbu rejalashtirishning taktik mohiyati jamoalarning yuzaga keladigan har qanday qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun jihozlanishini,o’z maqsadlariga erishishga yaxshi tayyorligini ta’minlaydi. SHunday qilib, operatsion rejalashtirish har qanday muvaffaqiyatli biznes strategiyasining muhim tarkibiy qismi ekanligi aniq.

Biznesni rejalashtirishning uchinchi turi moliyaviy rejalashtirishdir. SHu o’rinda moliyaviy rejalashtirish korxonaning mablag’larini bir necha yil davomida prognoz qilishni nazarda tutadi. Ushbu turdagi rejalashtirish korxonalarga potentsial moliyalashtirish bo’shliqlarini aniqlashga, investitsiya qarorlarini qabul qilishga va samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Moliyaviy rejalashtirish biznesni rejalashtirishning e’tiborsiz qoldirib bo’lmaydigan muhim jihatidir. Yaxshi ishlab chiqilgan moliyaviy reja korxonalarga bir necha yil mobaynida korxonaning mablag’larini prognoz qilish orqali o’z moliyaviy maqsadlariga erishishga yordam beradi. Bu kompaniyalarga naqd pul oqimi, daromad va xarajatlar tahminlari kabi muhim moliyaviy ma’lumotlarni tahlil qilish orqali ehtimoliy mablag’ bo’shliqlarini aniqlash imkonini beradi. Moliyaviy rejalashtirishning asosiy maqsadi korxonalarga investitsiya qarorlarini qabul qilishga va samaradorlikni oshirishga yordam berishdir. SHunday qilib, uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta’minlash uchun umumiy biznes strategiyasiga mos keladigan aniq moliyaviy rejaga ega bo’lish zarur.

Biznesni rejalashtirish turidan qat’i nazar, bu jarayonga proaktiv tarzda kirishish zarur. Bu sizning erishmoqchi bo’lgan narsalaringiz haqida o’ylash uchun vaqt ajratish, muvaffaqiyat uchun yo’l xaritasini ishlab chiqish va rejalaringizni bajarish uchun intizomga ega bo’lish demakdir. Bu orqali tadbirkorlar muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshirishlari, raqobatchilardan oldinda qolishlari va uzoq vaqt ichida o’z maqsadlariga erishishlari mumkin.

Qanday biznes turini rejalashtirayotganingizdan qat’i nazar, jarayonda faol rol o’ynaydi. Buning uchun siz nimani amalga oshirishni maqsad qilganingizni ko’rib chiqishga vaqt ajratishingiz, ushbu maqsadga erishish uchun aniq va oqilona reja tuzishingiz va o’zingiz yaratgan rejalarni amalga oshirishga intilishingiz kerak. Agar siz ushbu bosqichlarni bajara olsangiz, biznes sohasida g’alaba qozonish imkoniyatingizni oshirishingiz, raqobatchilar oldida turishingiz va oxir-oqibat uzoq muddatli maqsadlaringizga erishishingiz mumkin. Sizning biznesingizning kelajagi rejalashtirish jarayoniga qo’ygan vaqtingiz va harakatingizga tayanadi, shuning uchun proaktiv tarzda ta’qib qilishga arziydi.

Xulosa qilib aytganda, biznesni rejalashtirish barcha tadbirkorlar jiddiy qabul qilishlari kerak bo’lgan hayotiy faoliyatdir. Turli xil rejalashtirish usullarini qo’llash orqali maqsadlarga erishish, mablag’larning ustiga turish va raqobatbardosh korxnlarni saqlab qolish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Maxmudov E.X., Isoqov M.YU. Biznes - rejalashtirish. O’quv qo’llanma. – T.: O’zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg’armasi

2.Isakov M.YU. «Biznes-rejalashtirish» fani bo’yicha ta’lim texnologiyasi / «Iqtisodiy ta’limda o’qitish texnologiyasi» seriyasidan. -T

3.Isakov M.YU. «Biznes-rejalashtirish» fani bo’yicha o’quvuslubiy majmua
4. https://e-library.namdu.uz/
5.Biznesni rejalashtirish — Biznes reja - Profes.uz

SANOAT KORXONALARI RAQOBATDOSHLIGINI OSHIRISHDA MAHSULOT SIFATINI BOSHQARISHNING AHAMIYATI

Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich
TDIU Andijon fakulteti, “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi dotsenti, i.f.n.
Kamoliddinov Ozodbek Ziyoyiddin o‘g‘li
TDIU Andijon fakulteti, Iqtisodiyot 60/23- guruxi, 1-bosqich talabasi.

Ishlab chiqarish korxonalari faoliyatini raqobatdoshligini oshirishda mahsulot ishlab chiqarish va realizatsiya qilishni tartibga solish mustahkam o‘rin egallaydi. Bunda asosiy omil bo‘lib ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sifati hisoblanib, bu omil jahonning rivojlangan davlatlarida keng tarqalgan va iqtisodiyotning yangidan-yangi tarmoqlarini o‘ziga qamrab olmoqda. Mamlakatimiz sanoat majmui tarmoqlarida amalga oshirilayotgan tarkibiy o‘zgarishlarning rivojlanishi ularga hizmat ko‘rsatuvchi korxonalarning rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar tufayli ishlab chiqarish korxonalari faoliyati rivojlanishi bevosita ishlab chiqarish va bozor aloqalariga bog‘liq holda amalga oshirilmoqda.

Yangi O‘zbekistonda sanoat tarmog‘ini rivojlantirish asosida raqobatdosh mahsulotlar sifatini ahamiyati yuqori bo‘lib, 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida «aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yalpi ichki mahsulotni 1,6 baravar ko‘paytirish »[1] vazifasi belgilangan. Bundan kelib chiqqan holadi iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korxonalarda mahsulot ishlab chiqarish tuzilmasini takomillashtirish va jaxon andozalari talablariga mos keladigan ishlab chiqarilayotgan raqobatdosh mahsulotlarni sifatliligini ta’minlash, hamda ishlab chiqarish imkoniyatlaridan foydalanish samaradorligini oshirish zarur.

Sifat deganda keng qamrovli tushuncha nazarda tutiladi va u faoliyatning barcha qirralarini ifodalaydi. Sifatning butun tizimidagi muhim tarkibiy kismlarining jumlasi mahsulot sifatidir. Sifat-korxona yoki firmani avtoriteti, brendi, foydani oshirish imkoniyati, korxona faoliyatini rivojlanishi asosi hisoblanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda mahsulot sifatiga quyidagicha ta’riflar keltirilgan:

«Mahsulot sifati - bu shu mahsulotdan ma’lum maqsadda foydalanish uchun uning yaroqlilik darajasi, mahsulotning xalq xo‘jaligi ehtiyojlarini, iste’molchilarning talab va didlarini qondirish qobiliyatidir»[2].

«Tovar sifati – shartlangan yoki taxmin qilingan extiyojlarni qondirish qobiliyatini beradigan mahsulot yoki xizmatlar xususiyati va tavsiflarining majmui»[3].

«Mahsulotlar sifati deganda-mahsulotni tashkil qilgan barcha xossalari, ya’ni ko‘rsatma bo‘yicha uni iste’molga loyiqligi tushiniladi»[4]. Demak mahsulot sifati iqtisodiy kategoriya bo‘lib, ishlab chiqaruvchi va iste’molchilarning munosabatlarini, raqobatdosh, sifatli mahsulot ishlab chiqarish, reja topshiriqlarini bajarish hamda mahsulotga baho belgilash bo‘yicha korxonaning iste’molchilarni extiyojlarini qondira olish munosabatlarini ifoda etadi. Raqobatdosh mahsulotlar sifatliligini ta’minlashda sifatni boshqarish tizimi muhim hisoblanadi.

O‘zbekistonda milliy korxonalarida sifatni boshqarish tizimini jahonda e’tirof etilgan sifat tizimlariga uyg‘unlashuvini ta’minlash nafaqat samarali boshqarishni tadbiq etishi, balki raqobatdosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatini beradi.

Mahsulot sifatini boshqarish jarayoni quyidagi operatsiyalardan iborat:

- mahsulot sifati darajasini belgilash;
- mahsulot sifatiga ta’sir ko‘rsatuvchi buyum va uni ishlab chiqarish jarayonining faoliyati to‘g‘risidagi axborotlarni yig‘ish va o‘rganish;
- mahsulot sifatini boshqarish to‘g‘risida qaror qabul qilish va ob’ektga ta’sir ko‘rsatishga tayyorlanish;
- boshqaruvga tegishli buyruqlarni berish;
- ishchi xodimlardan foydalanish darajasi mehnat unumdorligi
- boshqarish natijasida mahsulot sifatining o‘zgarishi haqidagi axborotlarni yig‘ish va tahlil qilish.

Demak, bizningcha korxona faoliyati samaradorligi va raqobatdoshligini oshirish xamda mahsulotlar sifatliligini ta’minlash uchun mahsulot sifati va boshqarishda sifat to‘garaklarini tashkil etish, standartlashtirish qoidalariga qat’iy amal qilish, standartlashtirish bo‘yicha halqaro hamkorlikni tashkil etish, andozalar, sifat kursatkichlariga ega bo‘lgan namunalarga yo‘naltirilgan ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, standartlarga rioya kilinishida o‘z-o‘zini nazorat qilishni amalga oshirish, mahsulot sifatining darajasini istiqbollash va me’yorlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvarda “2022-2026 yilarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-sonli Farmoni.

5. Abduraxmonov K.X Imomov V “O‘zbekistonda mehnat potensialidan samarali foydalanish va uni boshqarish” T:. Akademiya 2008 yil. 22-bet.

6. Abdukarimov.I.T, Pardaev.M.K Isroilov B.I “Korxonaning iqtisodiy salohiyati tahlili” T:. Iqtisodiyot va huquq dunyosi 2003 yil. 149-bet.

7. Ortikov.A «Sanoat iqtisodiyoti» T.: TDIU, 2004 y. 193 bet.

8. Peregudov. L.V «Mahsulot sifati va raqobatbardoshligini boshqarish» T.: «Moliya», 2002 y. 31 bet.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ КООПЕРАТИВЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аблазов Шохрухбек Абдуқаххорович,
АКХАИ таянч докторанти

Annotatsiya: *Ушбу тезисда кўп тузилмали иқтисодиёт, қишлоқ хўжалигида кооперативларнинг тамойиллари, уларни ташкил қилишнинг ўзига хос хусусиятлари ўрганилган ва тадқиқот жараёнида олинган натижалари хусусида сўз юритилган, шунингдек, ўрганиш натижалари асосида фикр ва мулоҳазалар берилган.*

Kalit so‘zlar: *глобаллашув, экспорт, халқаро стандартлар, Organic, Global G.A.P. талаблари, кўп тузилмали иқтисодиёт, қўшма тадбиркорлик, сифатли қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, ишлаб чиқариш воситалари, нархларнинг номутаносиблиги, қишлоқ хўжалиги кооперативлари, янги авлод кооперативлари.*

Бугунги глобаллашув шароитида етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сифатини яхшилаш, экспортбоб маҳсулот ишлаб чиқаришда халқаро стандартлаштирилган қишлоқ хўжалиги амалиёти Organic, Global G.A.P. талаблари доирасида сертификатлашни жорий қилиш ва экспорт ҳажмини мунтазам ошириб бориш, ишлаб чиқарувчиларнинг истеъмолчилар эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилганлигини ошириш ҳамда илғор хорижий давлатлар тажрибаларини фаол қўллашни тақазо этмоқда.

Бундай шароитда иқтисодий таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим омили сифатида ҳудудий табиий-иқлим ва ижтимоий-иқтисодий шароитларга асосланган хўжалик юритишнинг турли шаклларидан самарали фойдаланиш муҳим бўлиб ҳисобланади.

Кўп тузилмали иқтисодиётга ўтиш, шахсий ва қўшма тадбиркорлик тамойиллари бўйича турли хил хўжалик юритиш шаклларининг мавжудлигига тенг ҳуқуқларнинг қонун ҳужжатларида мустаҳкамланиши иқтисодий фаолиятнинг шартлари ва шаклларини эркин танлаш имкониятини очиб беради. Жамиятни сифат жиҳатидан ўзгартиришнинг умумий занжирида қишлоқ хўжалиги кооперациясининг турли шакллари муҳим ўрин тутади. Қишлоқ хўжалигида иш ҳақининг паст даражаси, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва ишлаб чиқариш воситалари нархларининг номутаносиблиги қишлоқ аҳолисини шахсий ёрдамчи хўжаликларида ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтиришга туртки бўлди, бу қишлоқ хўжалиги кооперативларини шаклланишига туртки берди.

Кооперативлар ижтимоий-иқтисодий фаолиятнинг тарихан вужудга келган ва доимий равишда такомиллашиб борадиган шакли сифатида ижтимоий тараққиётнинг турли босқичларида жамиятнинг иқтисодий эҳтиёжларини қондириш усулидир.

Қўшма Штатлар (АҚШ) Миллий кооператив бизнес уюшмаси бошқа

(инвесторларга йўналтирилган) корхоналарга нисбатан кооперативларнинг ўзига хос хусусиятларини таъкидлайди:

- Кооперативлар ўзларининг аъзолари томонидан (яъни кооперативнинг хизматларидан фойдаланувчи ёки унинг маҳсулотларини сотиб оладиган) ташқи инвесторларнинг эмас, балки ўз аъзолари томонидан демократик тарзда бошқарилади. Аъзолар ўзларининг директорлар кенгашини ўз сафларидан сайлайдилар. Асосий сиёсий қарорлар ҳар бир аъзонинг кооперативга киритган сармоясидан қатъи назар, битта аъзога, битта овозга асосланган тамойилга асосланади;
- Кооперативлар ортиқча даромадни (харажатлар ва инвестисиялардан келадиган даромад) улардан фойдаланиш ёки ҳомийлик қилишларига мутаносиб равишда аъзоларига қайтарадилар, лекин уларнинг инвестициялари ёки эгалиги улушига мутаносиб эмас;
- Кооперативлар фойда билан эмас, балки аъзоларнинг арзон ва сифатли товарларга бўлган эҳтиёжларини қондириш учун хизмат кўрсатади;
- Кооперативлар ўз аъзоларига хизмат кўрсатиш учун мавжуд;
- Кооперативлар инвестиция ва захиралар учун сақланиб қолган даромаддан солиқ тўлайдилар[12].

Кооператив- (лот. ҳамкорлик) – маҳсулотни ҳамкорликда ишлаб чиқариш ва сотиш, товар ёки хизматларни сотиб олиш ва истеъмол қилиш, уйларини қуриш ва эксплуатация қилиш ва бошқа мақсаддаги шахслар бирлашмасидир.

Кооператив – ихтиёрий ташаббускор ва ўз-ўзини бошқарувчи жамоат ташкилоти бўлиб, ўз олдига аъзоларининг ҳаёт ва меҳнат шароитларини яхшилашга кўмаклашиш мақсадини қўяди ва жамоа (гуруҳ) мулкига асосланган корхона шаклида ижтимоий-оммавий фаолият кўрсатиш билан бирга юридик шахс сифатида ҳаракат қилади.

Кооперацияга бирлашиш орқали агросаноат мажмуасида замонавий техника ва тежамкор технологиялар билан таъминлашни жадаллаштириш, ишлаб чиқариш харажатларини тежаш ва тежамкор инновацион технологияларни қўллаш имконияти, маҳаллий озиқ-овқат ва бошқа истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш имконияти туғилади.

Қишлоқ хўжалигида кооперация 4 хил йўналишда мавжудлигини айтиш мумкин[13]:

1. Кооперация ишлаб чиқарувчи фирма (корхона) шаклида мавжуд бўлиб, бунда корхона (кооператив) аъзоларини аниқ мақсад йўлида бирлаштирган бўлиб, у аъзоларининг биргаликдаги меҳнатига асосланади. Натижада уларнинг манфаатлари ва фойда олишларини кўзлайди.
2. Қишлоқ хўжалигида кооперация муносабатлари вертикал интеграстияга

[12] GF Ortmann & RP King. Agricultural Cooperatives I: History, Theory and Problems//Agrekon, Vol 46, No 1 (March 2007)// http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi

[13] Туробова Ҳ., Мадаминова З. Бухоро вилоятида фермер хўжаликларини ривожлантириш йўллари//Эл. Ж.Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. Т.: 2018.№2 www.iqtisodiyot.uz

асосланади. Бунда қишлоқ хўжалиги корхоналари, уларни сақловчи ва қайта ишловчи корхоналарнинг ўзаро келишуви асосида ташкил этилади ва фаолият юритади. Бунда корхоналарнинг мустақиллиги сақланиб қолади.

3. Ҳамкорликда ишлайдиган корхона (хўжалик) ва фирмаларнинг иттифоқи (коалистияси) шаклида фаолият юритади.

4. Қишлоқ хўжалиги корхоналари ва унга алоқадор ташкилотлар билан шартномавий муносабатлар асосида фаолият юритиши тушунилади.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашув жараёни кооператив ташкилотларнинг давлат, манфаатли ташкилотлар ҳамда хусусий секторнинг ҳамкорлигини кенгайтириш; хўжаликлар фаолиятини диверсификациялаш ва бошқарувни такомиллаштириш зарурлигини келтириб чиқаради.

Янги авлод кооперативларида мулкчилик ҳуқуқи етказиб бериш ҳуқуқи шаклида яъни аъзо-мижоз гуруҳи ўртасида сотиб бўладиган даражада бўлади. Мулкчилик ҳуқуқида кооператив бирашмаси аъзолари (иштирокчилари) чегараланган бўлади, аъзолик ёпиқ кўринишда, аъзоларга “етказиб бериш ҳуқуқи”га пропорционал тарзда инвестицияларига киритиши талаб этилади. Ва таъминот бозор келишувлари асосида назорат қилинади. Асосий афзаллиги шундаки, бу модел риск капиталини кооперативга бериш орқали аъзоларни рағбатлантиришни такомиллаштиради.

Бизнинг фикримизча, кооператив – бир гурух инсонларнинг ихтиёрий ташаббускор ва ўз-ўзини бошқарувчи жамоат ташкилоти бўлиб, улар ўз олдига аъзоларининг ҳаёт ва меҳнат шароитларини яхшилашга кўмаклашиш мақсадини қўяди ва шериклик мулкига асосланган корхона шаклида ижтимоий-оммавий фаолият кўрсатиш билан бирга юридик шахс сифатида ҳаракат қилади.

Кооператив – тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун ўзларининг тенг ***(бир хил ва тенг миқдорда қўшган улуш ҳисобига шакллантирилган бўлиши шарт)*** пай улушлари асосида шахсларнинг ихтиёрий бирлашуви орқали ташкил этилади ва ўз-ўзини молиялаштириш асосида фаолият кўрсатади.

Шу билан бирга кооперациялашган хўжаликларнинг ўзлари ўз фаолиятининг ҳуқуқий шаклини оқилоналик мезони бўйича танлайди.

Шу сабабли, бизнинг фикримизча, қишлоқ хўжалиги иқтисодиётининг алоҳида муаммоси замонавий шароитда қишлоқ хўжаликларининг кооператив бирлашмаларининг шаклланиши ва фаолияти билан боғлиқ масалаларнинг етарли даражада назарий ва услубий жиҳатдан ўрганилмаганлиги бўлиб, бу кўпинча уларнинг ролини етарлича баҳоламаслик ёки ортиқча баҳолашга олиб келади. Қишлоқ хўжалигида кооперация асосида фаолият юритувчи қишлоқ хўжалиги кооперативларнинг ўрни ва ролини, уларни шакллантириш ва янада ривожлантириш йўлларини ўрганиш ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан долзарбдир.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori PQ-4863-son 15.10.2020 y
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 15 martdagi “Ichki iste’mol bozorini asosiy turdagi oziq-ovqat maxsulotlari bilan kafolatli ta’minlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi №135 qarori.
3. Mirziyoyev Sh.M. Meva-sabzavotchilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish va eksportini oshirish, aholi tomorqalaridan samarali foydalanishni ta’minlash masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishi. 05.11.2019. www.xabar.uz.
4. Modeli upravleniya nauchno-innovatsionnoy deyatelnostyu vuza”/ avtorы mejdunarodnoy kollektivnoy monografii: Sh.Sh. Shoxa’zamiy, D.V. Puzankov, A.V. Vaxobov, V.M. Kutuzov, A.V. Muravev, M.Yu. Shestopalov, N.G. Rыjov, I.S. Terenteva. - T.: Iqtisod-moliya, 2006. – 242 s.
5. Shoxa’zamiy Sh.Sh. Traktat o smart tsifrovoy respublike. Monografiya. -T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020. -352 s.
6. Shoxa’zamiy Sh.Sh. Puti povыsheniya konkurentosposobnosti gosudarstvennыx vыsshix uchebnыx zavedeniy.// “Oliy ta’lim taraqqiyoti istiqbollari” O‘zbekistondagi Erasmus+ milliy ofisi hamda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining tashkiliy ko‘magi asosida nashr etiladigan ilmiy-metodik jurnal, 13-son. - T.: NTM “NEO Hamkor”, 2023. -b.15-47.
7. To‘ychiyev A.G‘. Kichik biznesga innovatsiyalar transferini moliyalashtirish. Monografiya. “Fan” nashriyoti. Toshkent 2020. -224 b.
   To‘ychiyev A.G‘. Agrobiznesni tashkil etish va boshqarish. O‘quv uslubiy majmua. Andijon 2020. 235 bet.

IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANISHIDA TURIZM SOHASINI AXAMIYATI

Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich
TDIUAF “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi dotsenti, i.f.n.
Anvarov Akmaljon Akbarjon o‘g‘li
TDIUAF “Bank ishi audit” yo‘nalishi, 2-bosqich talabasi

Bugungi kunda O‘zbekistonda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida keng ko‘lamli islohatlar amalga oshirilmoqda va ushbu islohotlarning asosiy maqsadi mamlakat iqtisodiyotini yanada rivojlantirish va o‘zbek xalqining turmush farovonligini oshirish ko‘rsatkichidir. Turizm rivojlanayotgan iqtisodiyotlar va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Turizm o‘z o‘rnida ish o‘rinlarini yaratadi, mahalliy iqtisodiyotni mustahkamlaydi, mahalliy infratuzilmani rivojlantirishga hissa qo‘shadi va tabiiy muhitni, madaniy boyliklar va an’analarni saqlashga, qashshoqlik va tengsizlikni kamaytirishga yordam beradi. Shuning bilan

birgalikda mamlakatlar o‘rtasidagi o‘zaro bag‘rikenglikni, millatlar aro totuvlikni mustahkamlaydi va fuqorolar o‘rtasida madaniy almashinuv tuyg‘usini uyg‘otadi. Iqtisodiyotning turli sohalarida turizm tomonidan yaratilgan ish o‘rinlari soni sezilarli ravishda ortadi. Bu ish o‘rinlari nafaqat turizm sektorining bir qismi, balki qishloq xo‘jaligi, aloqa, sog‘liqni saqlash va ta’lim sohalarini ham o‘z ichiga olishi mumkin. Ko‘plab sayyohlar mezbonlik qiladigan joyning madaniyati, turli urf-odatlari va o‘ziga xos tomonlari bilan tanishish uchun sayohat qilishadi. Bu mahalliy restoranlar, savdo markazlari va do‘konlar uchun juda foydali hisoblanadi. Avvalambor turizm orqali mamlakat YaIM ning o‘sishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi, mamlakatga chet el valyutalarining oqimini ko‘paytiradi va aholi turmush darajasini yaxshilaydi.

,,Hozirgi kunda milliy iqtisodiyotga yuqori daromad keltiradigan istiqbolli tarmoqlardan biri bu milliy turizmdir, O‘zbekiston ham turizm sohasida o‘z salohiyatini yaxshilashga harakat qilmoqda va turizm sohasi rivojlangan Italiya, BAA, Misr, Turkiya kabi rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo‘shilib bormoqda. Mamlakatimizda 7 ming 300 dan ortiq madaniy meros ob’ektlari mavjud va ularning aksariyati YUNESKO ro‘yxatiga kiritilgan. Shu bilan birga, mamlakatimizning o‘ziga xos tabiati, go‘zal dam olish zonalari imkoniyatlaridan foydalangan holda yangi sayyohlik yo‘nalishlarini ochish mumkin” – deb aytib o‘tgan Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev.

Shuningdek, Prezidentimiz 2022-yil 20 dekabrda xalqimizga yo‘llagan murojaatnomasida turizm sohasini rivojlantirish masalalari bo‘yicha quyidagi mulohazalarni bildirgan. “Samarqand shahri dunyo taniydigan megapolisga, xalqaro turizm va biznes markaziga aylanmoqda. Namangan ham sanoat, tadbirkorlik, ta’lim, madaniyat sohalarida mintaqaviy markaz sifatida o‘z o‘rnini topmoqda. Shu bois, Samarqand va Namangan shaharlarini alohida ma’muriy-hududiy birliklar sifatida respublika bo‘ysunuviga o‘tkazishni taklif qilaman.

Bu poytaxtimiz Toshkent bilan bir qatorda «o‘ziga tortuvchi markazlar»ni ko‘paytirish bo‘yicha boshlagan siyosatimizda yangi amaliy qadam bo‘ladi, jon boshiga daromad, ish joylarini ko‘paytiradi, ikkala viloyatda ham tumanlarni rivojlantirishga ko‘proq e’tibor qaratiladi. Endi ushbu viloyat hokimlari faqat yirik shaharlar bilan emas, tumanlarda sharoitlarni yaxshilash bo‘yicha ham ishlashi talab etiladi.

Har ikkala shaharni rivojlantirish dasturi Vazirlar Mahkamasida tasdiqlanib, ularning ijrosi uchun bevosita Bosh vazir javob beradi”. Davlatimiz rahbari ham turizm sohasini yanada rivojlantirish va bu soha orqali aholining daromadlarini oshirish, qashshoqlik darajasini kamaytirish masalalarini ilgari surmoqda.

Turizm qashshoqlikni turli yo‘llar bilan kamaytirish imkoniyatiga ega, ammo bu qashshoqlikni kamaytirishning kafolatlangan echimi emas. Turizm qashshoqlikni kamaytirishga yordam beradigan ba’zi usullar:

1. Ish bilan ta’minlash: Turizm mahalliy hamjamiyatda to‘g‘ridan-to‘g‘ri (turistik gidlar, mehmonxona xodimlari va restoran ishchilari kabi) va bilvosita (turizm biznesiga tovarlar va xizmatlar etkazib beruvchilar kabi) ish o‘rinlarini yaratishi mumkin. Bu ishsizlikni kamaytirish va daromadlarni oshirishga yordam beradi, bu esa o‘z navbatida qashshoqlikni kamaytirishi mumkin.

2. Daromadlarni diversifikatsiya qilish: Ko‘pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda turizm boshqa yo‘l bilan qishloq xo‘jaligi yoki norasmiy sektor ishiga tayanishi mumkin bo‘lgan odamlar uchun muqobil daromad manbai bo‘lishi mumkin. Bu daromad manbalarini diversifikatsiya qilishga va iqtisodiy zarbalarga zaiflikni kamaytirishga yordam beradi.

3. Tadbirkorlik imkoniyatlari: Turizm mahalliy tadbirkorlarga hunarmandchilik, esdalik sovg‘alari va madaniy tajribalar kabi sayyohlarga xizmat ko‘rsatadigan biznesni boshlash imkoniyatini berishi mumkin. Bu yanada xilma-xil va barqaror mahalliy iqtisodiyotni yaratishga yordam beradi.

4. Infratuzilmani rivojlantirish: Turizm yo‘llar, aeroportlar va jamoat ob’ektlari kabi infratuzilmaga sarmoya kiritishi mumkin. Bu iqtisodiy o‘sish va rivojlanish uchun yanada qulay muhit yaratishga yordam beradi.

Biroq, turizmni rivojlantirishning mumkin bo‘lgan salbiy tomonlari ham mavjud, jumladan, atrof-muhitning buzilishi, madaniy tovarlar va ijtimoiy dislokatsiyasi shular jumlasidandir. Turizm qashshoqlikni kamaytirishning barqaror va samarali vositasi bo‘lishi uchun uni qamrab oluvchi, mas’uliyatli va adolatli tarzda rivojlantirish kerak. Bu puxta rejalashtirish, manfaatdor tomonlarning ishtiroki va ta’sirlarni kuzatish va baholashni talab qiladi.

Shuning bilan birgalikda, mamlakatimizda turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab dasturlar amalga oshirilmoqda. Bulardan biri sifatida 2022-2026 yilarga mo‘ljallangan “ Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” ni olishimiz mumkin. Ushbu strategiyada avvalombor mamlakatimiz hududida turizmni rivojlantirish, xalqimizni turizm sohasiga qiziqtirish va bu orqali millatimizning o‘tmishini yanada chuqurroq anglab etishi uchun zamin hozirlamoqdamiz ya’ni:

- "O‘zbekiston bo‘ylab sayoxat qiling" dasturi doirasida maxalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda Respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga etkazish, to‘siqsiz turizm infratuzilmasini mamlakatning asosiy turizm shaxarlarida keng joriy qilish, 2026 yilgacha turizm soxasida band bo‘lgan axoli sonini 2 baravar oshirib, 520 ming nafarga etkazish, turizm va madaniy meros ob’ektlari infratuzilmasini rivojlantirish xamda 8 mingdan ortik madaniy meros ob’ektlaridan samarali foydalanish bo‘yicha davlat dasturini kabul qilish, Zomin, Forish, Baxmal tumanlari va "Aydar-Arnasoy" ko‘llar tizimida qo‘shimcha turistik zonalar va dam olish maskanlarini barpo etish, 300 million AQSh dollariga teng loyixalarni amalga oshirish, 25 ming ish o‘rinini yaratish;
- Samarqandni "Turizm darvozasi"ga aylantirish orqali kelgusi besh yilda turizm xizmatlari xajmini kamida 10 baravarga oshirish;
- Turizm soxasida 40 ming kishi bandligini ta’minlash; 2022 yilda "Abadiy shaxar" tarixiy majmuasini o‘z ichiga olgan Samarqand turizm markazini va zaruriy infratuzilmani tashkil etish;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Orol bo‘yida ekoturizmni rivojlantirish bo‘yicha aloxida dasturni amalga oshirish; Bunda, Mo‘ynokning yangi aeroporti imkoniyatlaridan keng foydalanish;
- Xorazm viloyatida turizm yangi ish o‘rinlarini yaratishda asosiy drayver soxa bo‘lishi uchun aloxida dastur qabul qilish;

- Buxoro viloyatida turizmni jadal rivojlantirish bo‘yicha aloxida dasturni amalga oshirish;
- Navoiy viloyatida ziyorat va ekoturizm saloxiyatidan samarali foydalanish;
- Toshkent shaxrida turizm infratuzilmasini yanada yaxshilash;
- Toshkent viloyatida turizm salohiyatini yangi bosqichga olib chiqish bo‘yicha alohida dastur ishlab chiqish rejalari ilgari surilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2022 yil 20 dekabrdagi murojaatnomasi

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoniga 1-ilova 2022-2026 yillarga muljallangan yangi O‘zbekistonning tarakkiyot strategiyasi

MARKETINGDA ZAMONAVIY MOTIVATSIYA NAZARIYALARI

Boyqobilov Akbar Panji o‘g‘li
O‘zDJTSU, Menejment va sport tadbirlarini tashkil etish kafedrasi o‘qituvchisi
Baxtiyorov Umidjon Baxtiyorovich
O‘zDJTSU, Menejment va sport tadbirlarini tashkil etish kafedrasi o‘qituvchisi

Kalit so‘zlar. marketing, motivsiya, inson munosabatlari, psixologik extiyojlar

Marketingning rivojlanishi bozor va undagi faoliyat turlari to‘g‘risida yangicha nazariy oqimlarning shakllanishiga olib keldi. Aslida tovar ayiraboshlash munosabatlari amaliy ko‘rinishlari eramizdan oldingi asrlarga borib taqaladi. O‘rta Osiyo hududlarida savdo–sotiqning tarixiy rivojlanishi Buyuk Ipak yo‘li bilan bog‘liqdir.

Inson motivatsiyasi tadqiq qilish har bir marketolog uchun muhim o‘rin egallaydi. Bu muammoni o‘rganishdan maqsad iste’molchilarni tovar va xizmatlarga bo‘lgan qiziqishlarini orshirishdan iborat bo‘ladi. Shuni inobatga olgan holda iste’molchi motivatsiyasi paydo bo‘lishi va iste’molchiga yo‘naltirilgan motivatsiya nazariyalariga to‘xtalib o‘tmoqchimiz.

Amerikalik olimlar F. Kotler va Keller “Marketingni boshqarish” nomli asarida iste’molchilarga yo‘naltirilgan motivatsiya nazariyalarining asosan 3 ta ko‘rinishiga to‘xtalib o‘tganlar.

1. Zigmund Freyd yondashuvi.
2. A.Maslou yondashuvi.
3. F.Gersberg yondashuvi[35] .

Golubkov Ye.P. tomonidan motivatsiya nazariyalarini o‘rganishda inson xulq-atvori va qadriyatlariga ta’sir etuvchi tashqi omillarga katta e’tibor berilgan[36] .

G.L.Bagiyev, V.M.Tarasevich va X.Annning “Marketing” kitobida iste’molchilar marketing kompleksini tashkil qilgan tovar, narx, reklama va tarqatish kanallari ta’siri ostida bo‘ladi deb izohlaganlar. Bular shaxsning psixologik xususiyatlariga e’tibor qaratmaganlar. Ushbu olimlar tomonidan motivatsiya nazariyalarini motivatsiya modellari sifatida 2 ko‘rinishga ajratganlar.

1)Mazmunli modellar, ichki inson ehtiyojlarini aniqlash asosida. (A.Maslou, D.Mak_Klelland, Dj. Atkinson, F. Gersberg, D. Mak_Gregor);

2) Jarayonli modellar, jarayonlarga qaratilgan, maqsad va ehtiyojlar orqali inson xulq-atvoriga ta’sir etish bo‘yicha (V. Vrum, L. Porter, E. Louler, G. Dj. Bolt).

Ushbu olimlar motivatsiya nazariyalarida ehtiyojlar psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni bir-biriga bog‘liq holda rivojlanish bosqichlari ketma-ketligini e’tiborga olmaydilar.

Motivatsiya mohiyatini chuqur anglash va talqin eta olishdagi keyingi muhim masala, bu motivatsiyaning rivojlanishi va takomillashish yo‘nalishlaridir. Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida motivatsiyaning rivojlanishi va takomillashib borishidagi nazariyalarni kuyida keltiramiz:

1. Motivatsiyada psixologiya usullarini qo‘llash.
2. Kutishlar nazariyasi.
3. Motivatsiyaga xulq atvorli yondashuv.
4. Motivatsiyaga ehtiyojlar asosida yondashuv ta’limotlari.
5. Maqsadlar qo‘yish nazariyasi.
6. Tenglik nazariyasi.
7. Adolatlilik nazariyasi.
8. Porter va Louler modeli.

Motivatsiyaning psixologik nazariyasi Zigmund Freyd tomonidan vujudga keltirilgan.

Z.Freydning mulohazalari bo‘yicha shaxs uchta kuchning ta’siri ostida bo‘ladi:

id (u) – hamma xoxish-istaklar va orzu-niyatlarning amalga oshishini istaydi.

yego (men) - id harakatini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi kuch.

superego (oliy-men) – shaxs axloqini ijtimoiy qonun-qoida va qadriyatlarga moslashtirishga harakat qiluvchi kuch.

Motivatsiyadagi yana bir nazariyasi - kutishlar nazariyasidir. Kutish deganda shaxs tomonidan biron-bir voqea bahosi tushuniladi. Kutish nazariyasi o‘z ildizi bilan 30-yillarga taalluqli va asosan Viktor Vrum ishi bilan bog‘liq. V.Vrumning fikricha, aktiv extiyojning mavjudligi bir kishini biror - bir maksad sari yo‘naltirishda yagona motivatsiya usuli bo‘la olmaydi.

Motivatsiyaga xulq atvorli yondashuv. Xatti-harakatlar ta’limoti asrimizning 30-yillarida G‘arbda yuzaga keldi. "Xatti-harakatlar" fanlari ta’limoti - bixeyviorizmning dastlabki nuqtai nazari shundaki, inson ongini o‘rganish emas, balki inson axloqi, fe’l-atvori va xatti-harakatini o‘rganish zarur.

Xatti-harakatlar ta’limoti inson munosabatlari ta’limotidan ancha chuqurlashib ketdi. Inson munosabatlari faqat shaxslar orasidagi munosabatlardan kelib chiqib yondashgan bo‘lsa, tashkiliy xatti-harakatlar maktabi - inson motivatsiyasi o‘z aql-idroki, qobiliyati bilan his etishi zarurligiga undaydi.

Bu ta’limot tarafdorlarining o‘z oldiga qo‘ygan maqsadi-xo‘jalik yurituvchi sub’yekt samaradorligiga uning xodimlari saviyasini oshirish hisobiga erishishdir. Ya’ni xo‘jalik yurituvchi sub’yekt muvaffaqiyati asosida malakali, tajribali insonlar yotadi.

Motivatsiyaga ehtiyojlar asosida yondashuv nazariyasi birinchidan odamlarni faollikka undovchi ehtiyojlarni aniqlashga harakat qiladi. A.Maslou barcha inson ehtiyojlarining qondirilish ketma-ketligiga ko‘ra, ularning 5 ta darajaga bo‘linishi va ular o‘rtasida albatta bosqichmabosqichlik mavjudligini asoslagan.

Maslou nazariyasining asosiy kamchiligi, u inson ehtiyojlarini aniqlab berdi, ammo har bir kishining indivudial ehtiyojini hisobga olmagan. Maslou tomonidan yuqori pog‘onadagi ehtiyojlar insonni intensivroq bo‘lishga undashi ta’kidlangan.

Yuqori pog‘onalar ehtiyojlarini o‘rgangan yana bir olim Devid Makkleland edi. Uning fikricha kishilar 3 xil ehtiyojga ega: hokimiyat, muvaffaqiyat va tegishlilik.

50-yillarning ikkinchi yarmida F.Gersberg o‘z yordamchilari bilan extiyojlarga asoslangan motivatsiya modelini yaratdi. Lak-bo‘yoq zavodida o‘tkazilgan so‘rovlar natijasida F.Gersberg “gigiyenik omillar” va “motivatsiya omillari”ni ajratdi.

Gersberg motivatsiya nazariyasining Maslou nazariyasi bilan o‘xshashligi katta. Gersbergning gigiyenik omili Maslouning birlamchi ehtiyojlar bilan motivatsiya esa ikkilamchi extiyojlar bilan mos kelsa, ammo bir joyda ular o‘zaro qarama-qarshi bo‘ladi. Gersbergning bu nazariyasi ko‘pgina xo‘jalik yurituvchi sub’yektlarda muvaffakiyatli amalda qo‘llanilgan bo‘lsa, kamchiliklari ham bor edi. Kishining extiyojlari turli xil bo‘lganligi sababli motivatsiyalovchi omillar ham turlicha bo‘ladi.

Motivatsiyadagi yana bir nazariya maqsadlar qo‘yish nazariyasidir. Uning mohiyati shundan iboratki, unda inson fe’l-atvori o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarga qarab aniqlanadi va u bu maqsadlarga albatta erishish ishtiyoqida ma’lum bir faoliyatlarni amalga oshiradi. Bu nazariya ildizlari ma’lum ma’noda F.Teylor ishlanmalariga borib taqaladi. Holbuki, bu nazariyaning mohir tadqiqotchisi Edvin Lok hisoblanadi.

Maqsadlar qo‘yish nazariyasi joriy etilishi tarixi haqida so‘zlaganda, ta’kidlash lozimki, Lokgacha 1950 yillarda maqsadlar yordamida boshqarishning qator qonun-qoidalari P.Druker va Mak Georgning maqsadlari yordamida boshqaruv doirasidagi ishlarida ilgari surildi.

Piter Druker o‘z tadqiqotlarida maqsadni aniq belgilash muhim mezon ekanligi va undan to‘g‘ri foydalanish kerakligini taklif etdi. Piter Druker - maqsad aniq va ravshan berilgan va shakllantirilgan, olish kerak bo‘lgan natijalar esa, uning erishilishi bilan bog‘langan bo‘lsa, barchaga tushunarli bo‘lishi kerak, deydi. Aks holda, o‘ylanganidan ahamiyatli darajada farq qiluvchi natijalar qo‘lga kiritilgan bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashirov D.A. Xodimlarni boshqarish: darslik, nafaqa. - M .: TK Velby, Prospekt nashriyoti, 2006. - 432 p.

2. Bazarov T.Yu. Xodimlarni boshqarish: Talabalar uchun darslik. o'rtacha prof. darslik muassasalar / T.Yu. Bazarov. - 4-nashr, M .: "Akademiya" nashriyot markazi, 2006. - 224 b.
3. Barkov S. A. Xodimlarni boshqarish. - M .: Yurist, 2001, - 451 b.
4. Belyatskiy N. P., Velesko S. E., Piter Reush. Xodimlarni boshqarish. - Minsk: Interpressservice, Ecoperspective, 2002. - 352 b.,
5. Belyatskiy N. P., Reusch P., Susha N. V. Menejer ishining texnikasi. - Minsk: Book House, 2002. - 255 p.
6. Biryuk A.N. Xodimlarni doimiy ishlashga qanday rag'batlantirish kerak // Muammosiz biznes - Xodimlar.-2002.-№5.

TURIZM VA UNING TAXLILI

Nazarova B.O’
Iqtisodiyot bo’yicha falsafa doktori (PhD),dotsent.
Andijon turizm kolleji direktori

Dunyo miqyosida turizm tizimi va uni takomillastirish masalasi murakkab, dolzarb masalalardan biridir. Ushbu muammoni xal qilish jarayonini tashkil etish boyicha qator ilmiy va nazariy ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahonda global o‘zgarishlar bo‘lgan davrda dunyo mamlakatlarida turizm sohasining yalpi ichki mahsulot tarkibidagi o‘sish sur’ati sezilarli darajada ortib borayotganligiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jahon ichki turizm xizmatlari bozorini tahliliga ko‘ra 2019 yilda jahon miqyosida turistik faoliyatdan olinayotgan daromadlar hajmi 1478 mlrd. AQSH dollarini, yillik turistik aylanma hajmi esa 4700 mlrd. AQSH dollaridan iborat bo‘lgan. Turizm sohasining jahon yalpi mahsulotidagi ulushi 10,4 foizni (9,2 trln. AQSH dollari), sohada bandlarning ulushi 10,0 foizni va sohada asosiy kapitalga kiritilayotgan investitsiyalar esa 4,4 foizni tashkil etgan. Jahon iqtisodiyotida pandemiya ta’sirida ichki turizm sohasini mavjud salohiyat doirasida rivojlantirish hamda boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jahonda kirish turizmidagi yo‘qotishlarni ichki turizm faoliyatini rivojlantirish orqali kamaytirish, sohaning yalpi ichki mahsulot va aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi xizmatlar hajmidagi ulushini oshirish, hududlarda aholini yangi ish o‘rinlari bilan ta’minlash hamda soha korxonalarida boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha bir qator ilmiy Turizm soxasilar olib borilmoqda. Shu jihatdan ichki turizm faoliyatiga ixtisoslashgan korxonalardagi gorizontal va vertikal boshqaruv tuzilmalarini kengaytirish, xizmatlardan foydalanishni raqamli tizimlar asosida qulaylashtirish, ichki turizm faoliyati tuzilmalarida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishida ilmiy Turizm soxasilar olib borish ustuvor yo‘nalishlardan hisoblanadi.

O’zbekistonda turizm xizmatlari sohasini keng qamrovli rivojlantirish borasida tarkibiy o‘zgarishlar amalga oshirilayotgan sharoitda ichki turizm faoliyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.“Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot

strategiyasida ichki turizm sohasini rivojlantirish mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga yetkazish va ...2026 yilgacha bo‘lgan davrda sohada band bo‘lgan aholi sonini 2 baravar oshirib, 520 ming nafarga yetkazish, turizm va madaniy meros ob’yektlari infratuzilmasini rivojlantirish hamda 8 mingdan ortiq madaniy meros ob’yektlaridan samarali foydalanish” kabi keng ko‘lamli muhim vazifalar belgilangan. Mazkur vazifalarning muvaffaqiyatli ijrosi, mamlakatimizda ichki turizm sohasi faoliyatini boshqarish jarayonida turistik komponentlaridan samarali foydalanish, hududiy iqtisodiyotni rivojlanishiga ta’sir etuvchi samaradorligini baholash, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan risklarni boshqarish va ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlar sharoitida sohaning tiklanish strategiyalarini ishlab chiqish bilan bog‘liq jarayonlarning takomillashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 2-dekabrdagi PF-4861-son «O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida», 2017-yil 5-dekabrdagi PF-5273-son «Chorvoq» erkin turistik zonasini tashkil etish to‘g‘risida», 2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-son «O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida», 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi farmonlari, 2018-yil 7-fevraldagi PQ-3514-son «Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida», 2019-yil 5-yanvardagi PQ-4095-son «Turizm tarmog‘ini jadal rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi qarorlari hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Turizm va uning tarkibidagi ichki turizm faoliyatini rivojlantirish, soha korxonalari faoliyatini boshqarish tizimini takomillashtirish bo’yicha xorijlik U.Martini, Crouch G. I, T.Mixaylik, Akis.S, Athiyaman. A, Мескон М., Альберт М, Shewhart. W, Deming. W, Портер. М, Чесбро. Г, Moore P. G., Тейлор. Ф, P.Druker va MDH davlatlarida ichki turizm faoliyati, uning boshqarish jarayonlarini rivojlantirish, o’ziga xos xususiyatlari hamda uslubiy jihatlari И.В.Зорин, В.А.Квартальнов, Н.В.Пенкина, А.Трубин, Т.Ю.Иваницкая, А.Д.Чудновский, Н.В.Королев, Е.А.Гаврилова, М.А.Жукова, Н.А.Зайцева, С.В.Кибальников, О.Н.Кострюкова, В.И.Кружалин, В.Б.Фридман, Ю.В.Яковец, С.Г.Демченко, Я.Качмарек, М. Б. Биржаков, Т.Е.Карманова, Т.А.Федорова, А.А.Быкова kabi shuningdek O‘zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish va boshqarish jarayonlari bo’yicha М.К.Пардаев, И.С.Тухлиев, Н.Т.Тухлиев, Б.Н.Навруз-зода, Н.С.Ибрагимов, О.Ҳ.Ҳамидов, М.Т.Алиева, М.Т.Алимова, А.А.Эштаев, Б.Ш.Сафаров, А.Т.Мирзаев, А.Н.Норчаев, Ш.Р.Файзиева, Б.Олланазаров kabi olimlarning ilmiy ishlarolib bormoqdalar.

Biroq, ular tomonidan ichki turizm sohasini rejali va tizimli boshqarish, soha faoliyatini hududlar kesimida rivojlantirish, ichki turizm sohasi samaradorligini oshirish, asosiy va yondosh infratuzilma tizimlarini rivojlantirish va soha faoliyatini klasterli yondashuv asosida rivojlantirish kabi masalalar yetarli darajada o‘rganilmagan.

Turizm soxasi natijalarining ilmiy ahamiyati turizm soxasida ishlab chiqilgan nazariy va uslubiy taklif hamda tavsiyalarni iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida ichki turizm xizmatlari sohasini boshqarishni va respublikamizda turizm industriyasining samarali faoliyat olib borishiga, ichki turizm xizmatlari bozorida soha korxonalari raqobatbardoshligini boshqaruv strategiyalari asosida ta’minlashga qaratilganligi, shuningdek, mamlakatimiz turistik xizmatlari sohasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish jarayonida boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishda hamda pandemiya sharoitida ichki turizm faoliyatini rivojlantirish asosida kirish turizmi yo‘nalishidagi yo‘qotishlarni qoplash va sohaning ehtimoliy tiklanish strategiyalarini ishlab chiqishda foydalanilishi mumkinligi bilan izohlanadi.

Ichki turizm xizmatlari bozorida turistik korxonalar faoliyatini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha olingan turizm soxasilar asosida:

Ichki turizm boshqaruvi asosiy quyi tizimlari va funksiyalarini tasnifiy modelini turistik mahsulotlarini yaratish va uni taqsimlash, sotish asosida ichki turizmni rivojlantirish hamda moliyaviy oqimlarni prognoz qilish va rejalashtirishning quyi tizimlarini hisobga olgan holda takomillashtirilgan taklifi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 30 apreldagi PQ-232–son “Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorining 1-ilovasida foydalanilgan (O‘zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligining 2022 yil 30-noyabr 04-18/7423-sonli ma’lumotnomasi). Natijada ichki turizm faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxona va tuzilmalarda boshqaruv jarayonlaridagi kompetensiyalarning optimal taqsimlanishi bilan boshqaruv samaradorligini 2,1 % ga ijobiy o‘zgarishiga erishilgan;

Andijon viloyatining Xo‘jaobod tumanidagi Imom ota qishlog‘ini" turizm qishlog‘i"ga aylantirish hamda bu yerda oilaviy mehmon uylarini ko‘paytirish, milliy mahsulotlar, suvenir do‘konlari va umumiy ovqatlanish shoxobchalari faoliyatini yo‘lga qo‘yish hamda ekoturizm dam olish maskanlarini tashkil etish taklifi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 30-apreldagi PQ-232-son “Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo’shimcha chora–tadbirlar to’grisidagi qarorining 1-ilovasini 6-bandini tayyorlashda foydalanilgan, O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-apreldagi VMQ-204-son “2022-2026 yillarda Andijon viloyati xududlarini kompleks ijtimoiy –iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorining 2-ilovasining 6-bolimini 79.2-bandini tayyorlashda foydalanilgan (O‘zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligining 2022 yil 30-noyabr 04-18/7423 - sonli ma’lumotnomasi). Natijada Xonobod shahri, Xo‘jaobod tumanidagi Imom ota qishlog‘ini "turizm qishlog‘i"ga aylantirish hamda bu yerda oilaviy mehmon uylarini ko‘paytirish hisobiga ishlab chiqarish hajmi 5 foizli ijobiy samarasini oshirishga ва ichki turizm faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxonalarda risklarni baholash aniqligi 12-14 % ga ijobiy o‘zgarishiga erishish imkoni yaratilgan;

pandemiya sharoitida ichki turizmni ustuvor rivojlantiruvchi hududlarni aniqlash matrisasi asosida soha faoliyatini rag‘batlantirish orqali turistik faoliyatning ehtimoliy (tez tiklanish, sekin tiklanish, bosqichma-bosqich tiklanish, tarkibiy

o‘zgarishlar orqali tiklanish va ikki marta pasayish bilan tiklanish) tiklanish ssenariylari ishlab chiqilgan taklifi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 30 apreldagi PQ-232–son “Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorining 1-ilovasida foydalanilgan (O‘zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligining 2022 yil 30-noyabr 04-18/7423-sonli ma’lumotnomasi). Natijada kirish turizmi sohasidagi yo‘qotishlarni ichki turizm faoliyatini rivojlantirish orqali qoplash, shu bilan birga turizm sohasining rivojlanish trendlarini tiklash samaradorligini oshirish imkonini bergan.

Xulosa shuki Jahon miqyosida so‘nggi yillarda turizm sohasining rivojlanish tendensiyalari sohaning barqaror rivojlanishi faqatgina kirish turizmi orqaligina ta’minlanmasdan, hududda ichki turizmning alohida turlarini ham ustuvor rivojlantirish orqali amalga oshirish talab etilmoqda. Turizm sohasi, xususan, ichki turizm faoliyatini rivojlantirish tadbirkorlik faolligini rag‘batlantirish, aholi bandligi va real daromadlar darajasini oshirish hamda hududlarni mutanosib rivojlantirish kabi keng ko‘lamli ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nazarova, B. U. Improving the management system of tourism enterprises through domestic tourism. // Theoretical &Applied Science Philadelphia, USA. ISSN: 2308-4944, Issue 04, Volume 120 published 04.04.2023. 17-21 (5) GIF (0.564), (23) Impact Factor (SJIF 2021: 7.184), http://www.t-science.org/conf/2023/04-2023-4.pdf
2. Назарова Б.У. Ички туризм корхоналарини фаолиятини бошқаришда туристик рискларни бошқариш. // Изд. «Научно-технический журнал машиностроение». №1, 2022 г. -С.280-288.
3. Назарова Б.У. Ички туризм корхоналарида бошқариш жараёнларининг ўзига хос хусусиятлари. // Ж. «Хоразм Мамун академияси ахборотномаси». – 2022-5/2. С. 80-84.

O‘ZBEKISTONDA XALQARO TRANSPORT YO‘LAKLARI TIZIMINI RIVOJLANTIRISH

Axunov Muxammadamin
Andijon mashinasozlik instituti
“Iqtisodiyot” kafedrasi dots.nti, i.f.n.
E-mail: axunov@gmail.com
Phone: +998972736877
Shukurov Umidbek
Andijon mashinasozlik instituti
“Iqtisodiyot” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xalqaro savdoda transport koridorlarining ahamiyati qay darajada Ekanligi borasidagi tadqiqotlar bayoni keltirilgan. Transport

yo‘laklari iqtisodiy o‘sish, kambag‘allik, ish o‘rinlari, tenglik, atrof-muhit sifati va iqtisodiy barqarorlik kabi rivojlanish natijalarining potensial to‘plamiga ta’siri orqali kengroq iqtisodiy foyda va xarajatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Transport koridorlarining qanday ahamiyatga Ega Ekanligini tushunish uchun ushbu tadqiqot yirik transport koridorlarini ahamiyatini baholovchi adabiyotlarni miqdoriy ko‘rib chiqishni o‘z zimmasiga oladi. Bunda yo‘llar, relslar va havo yo‘llariga E’tibor beriladi.

Kalit so‘zlar: Xalqaro savdo, eksport, import, bojxona siyosati, ta’rif to‘siqlar, nota’rif to‘siqlar, CAREC, iqtisodiy o‘sish.

Har bir davlatning iqtisodiy-ijtimoiy infratuzilmasining rivojlanishi ko‘p tomondan ularning transport kommunikatsiyalarining qay darajada rivojlanganligiga bog‘liq. Sharq va G‘arb davlatlarini bog‘lovchi xalqaro karvon yo‘llari kesishgan, Buyuk Ipak yo‘li markazida joylashgan Markaziy Osiyo davlatlari jumladan, O‘zbekistonning undagi joylashuvi mamlakatning logistik jihatdan rivojlanishiga turtki bo‘lmoqda. Bizga ma’lumki, har qanday davlat xalqaro munosabatlar subyekti sifatida shaxs, jamiyat va davlatning muhim ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda mintaqaviy va xalqaro maydonda o‘z faoliyatini olib boradi.

Bugungi kunda mintaqa davlatlarining dengizga to‘g‘ridan-to‘g‘ri chiqa olmasliklari natijasida eksport-import operatsiyalarida qo‘shimcha transport xarajatlari yuzaga kelmoqda. Mazkur xarajatlarni qisqartirish maqsadida mintaqa davlatlari o‘zlarining transport strategiyalarini qabul qilgan holda, jahon bozorlariga chiqish uchun qulay va muqobil hisoblangan transport koridorlarini shakllantirmoqda.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev Prezident lavozimidagi faoliyatining ilk kunlaridanoq Markaziy Osiyoni yagona mintaqa sifatida rivojlantirishning ahamiyati va dolzarbligini e’tiborga olgan holda, faol mintaqaviy siyosat yuritish, Markaziy Osiyoda qulay siyosiy muhit yaratish, mintaqadagi mamlakatlar bilan barcha yo‘nalishlarda, jumladan, O‘zbekiston tashqi siyosatining ustuvor tarmoqlaridan bo‘lgan transport sohasi bo‘yicha konstruktiv va o‘zaro manfaatli munosabatlarni yo‘lga qo‘yish kabi vazifalarni belgilab bergan edi.

Mamlakatimizda transport infratuzilmasini yanada rivojlantirish va tranzit yuk tashish hajmini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunda O‘zbekistonda 2015-2019 yillarda muhandislikkommunikatsiya va yo‘l-transport infratuzilmasini rivojlantirish va modernizatsiya qilish dasturi amalga oshirilmoqda. Dastur milliy transport tarmog‘ini rivojlantirish sohasida xalqaro talablar va standartlarga javob beradigan yaxlit kompleks 6 Carecprogram.org sayti ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi 24 strategiyani ishlab chiqish hamda mahalliy ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlarini hududiy va jahon bozoriga olib chiqishni hisobga olgan holda ushbu strategiyani xalqaro transport tizimiga keng integratsiyalashni ta’minlashni ko‘zda tutadi.

Ta’kidlash joizki, bugungi kunda mamlakatimizda transport-tranzitsalohiyatini yanada rivojlantirish uchun barcha zarur sharoitlar yaratilmoqda. Transport tizimining o‘tkazuvchanlik qobiliyatini oshirish, O‘zbekiston hududidan o‘tish uchun mavjud to‘siqlarni bartaraf etish ishlari amalga oshirilmoqda, bu esa Markaziy

Osiyoda xalqaro transport yo‘laklarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mintaqani rivojlantirishga qaratilgan muhim loyihalarni amalga oshirish maqsadida o‘tgan yil noyabr oyida Samarqandda “Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo‘lidagi hamkorlik” mavzuida xalqaro konferensiya o‘tkazildi. Prezident Shavkat Mirziyoyev ushbu tadbirdagi nutqida hozirgi kunda mintaqaviy hamkorlikni barcha muhim sohalar bo‘yicha rivojlantirish tendensiyalari haqida so‘zladi va Markaziy Osiyo bo‘yicha qator tashabbuslarni ilgari surdi.

Davlatimiz rahbarining asosiy tashabbuslaridan biri – Markaziy Osiyo bo‘yicha BMT rezolyutsiyasini qabul qilish taklifi xalqaro hamjamiyat tomonidan keng qo‘llab-quvvatlandi, joriy yil iyun oyida BMT Bosh Assambleyasi “Markaziy Osiyo mintaqasida tinchlik, xavfsizlikk va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlash bo‘yicha mintaqaviy va xalqaro hamkorlik” rezolyutsiyasini qabul qildi. Rezolyutsiyada transport infratuzilmasi va tranzit yo‘laklarini rivojlantirish, yangi avtomobil va temir yo‘llar, aviaqatnovlarni ochish orqali barcha transport turlarining o‘zaro hamkorligini kuchaytirishga alohida e’tibor qaratilgan. Yirik xalqaro bozorlarni o‘zaro birlashtiruvchi eng qisqa yo‘nalishlar mintaqamiz orqali o‘tadi. Hududimizning transport-tranzit salohiyati uning tarixan Sharq va G‘arb, Shimol va Janub o‘rtasida ko‘prik vazifasini o‘tagan Buyuk ipak yo‘lining markazidagi geostrategik joylashuvi bilan belgilanadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2018-yil mart oyida Ostona shahrida bo‘lib o‘tgan Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining maslahat uchrashuvidagi nutqida mintaqani 25 yirik dengiz portlari va dunyo bozorlari bilan bog‘lash imkonini beradigan transportkommunikatsiya loyihalarini amalga oshirish ustuvor vazifa ekanini ta’kidlagan edi.

Markaziy Osiyoda mavjud transport yo‘laklarini takomillashtirish va yangilarini shakllantirish dolzarbligini e’tirof etgan holda, davlatimiz rahbari Samarqandda bo‘lib o‘tgan tadbirda Toshkent shahrida transport yo‘laklari bo‘yicha xalqaro konferensiyani tashkil etish tashabbusini ilgari surgan edi. Markaziy Osiyoda qo‘shimcha yuk tashish oqimlarini jalb etish imkonini beradigan yangi transport va tranzit yo‘laklarini shakllantirish, transport va logistika sohasida kadrlar tayyorlash bo‘yicha xorijiy tajribani o‘rganib, xalqaro logistika markazlari tarmog‘ini yaratish, mintaqa transport-logistika salohiyatini rivojlantirish uchun xorijiy mamlakatlarning portlaridan samarali foydalanish uslublarini shakllantirish, Markaziy Osiyoda Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo, Yevropa, Yaqin va O‘rta Sharq mamlakatlarini birlashtiruvchi muhim tranzit yo‘l bo‘lib xizmat qiladigan yagona integratsiyalashgan xabni yaratish masalalari mintaqamiz uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maqsad - mintaqa tranzit salohiyatini birgalikda rivojlantirish, xalqaro transport yo‘laklaridan foydalanish CAREC transport koridorlarining kunlik xizmat ko‘rsatish qobiliyati samaradorligini oshirish, xalqaro tashuvlar jarayonidagi turli to‘siqlarni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish, me’yoriy-huquqiy baza va tarif siyosatini takomillashtirish hisoblanadi. Ma’lumotlarga ko‘ra, Markaziy Osiyo mamlakatlari temir yo‘llarining uzunligi 22 ming kilometrga teng.

Qozog‘iston eng yirik va eng ko‘p foydalaniladigan temir yo‘llar tizimiga ega, uning hissasiga mintaqadagi temir yo‘llarning 66 foizi va barcha yuk tashishlarning

84 foizi to‘g‘ri keladi. Mintaqadagi temir yo‘llarning qariyb 18 foizi O‘zbekiston hududidan o‘tadi va barcha tashishlarning qariyb 11 foizi mamlakatimiz hissasiga to‘g‘ri keladi. Turkmaniston taxminan 12 foiz mintaqaviy temir yo‘llarga egalik qiladi va barcha tashishlarning 4 foizini ta’minlaydi. 1993 yilda Belgiya poytaxtida Ozarbayjon, Armaniston, Gruziya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekiston ishtirokida Bryussel deklaratsiyasi qabul qilingan edi. Mazkur hujjat Yevropadan Qora dengiz, Kavkaz, Kaspiy dengizi orqali o‘tib, Markaziy Osiyo mamlakatlariga chiqish bo‘yicha transport yo‘lagini rivojlantirish maqsadida YEI tomonidan moliyalashtiriladigan TRASEKA texnik ko‘mak bo‘yicha mintaqalararo dasturining amalga oshirilishini boshlab berdi. 1996 yilda Markaziy Osiyo mamlakatlaridan Eron va Turkiya hududlari orqali dunyo bozoriga chiqish imkonini beradigan yangi Transosiyo yo‘lagi – Tejon – Seraxs – Mashhad temir yo‘li ochildi. So‘nggi yillarda Markaziy Osiyoda o‘zaro ishonch va do‘stona muhit sharoitida transport loyihalarini ro‘yobga chiqarish bo‘yicha amaliy choralar ko‘rilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1 Ҳеалей, П. 2004. Тҳе Треатмент оф Спасе анд Пласе ин тҳе Hew Стратегис Спатиал Планнинг ин Эуропе. Интернатионал Ж. Урбан анд Регионал Ресеарч, 28(1): 45–67. Февруарй
2 Говернансе, Инекуалитиес анд Урбан Ланд Маркетс, УН-Ҳабитат, 2010
3 Арнолд, Ж., Оливиер, Г. анд Арвис, Ж-Ф. (2005) Бест П
4 Де Беер, ГРМ, Регионал Девелопмент Сорридорс Анд Спатиал Девелопмент Инитиативес – Соме Суррент Перспестивес Он Потентиалс Анд Прогресс
5. O‘zbekiston Respublikasi “Transport to‘g‘risida”gi qonuni 2021-yil 9-avgust.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-dekabrdagi “2018-2022 – yillarda transport infratuzilmasini takomillashtirish va yuk tashishning tashqi savdo yo‘nalishlarini diversifikatsiyalash chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3422-sonli qarori
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Transport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 1-fevraldagi PF-5647-son farmoni
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yuk va yo‘lovchi tashish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 6-martdagi PQ-4230-son qarori
9. A.T. Shermuhamedov, N.S. Ismailova - XALQARO TRANSPORT KORIDORLARI (O‘quv qo‘llanma). T.: IQTISODIYOT, 2019. – 128 bet.
10. David A. Hensher, John D. Nelson, and Phil Goodwin - «Transport Corridor Management: Principles and Practice» (2017)
11. Uddin and Barter - «Transport Corridor Planning and Development: A Multimodal Approach» (2014)

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА БУНЁДКОРЛИК ЭҲТИЁЖЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Қувватова Феруза
Андижон машинасозлик институти “Иқтисодиёт” мутахассислиги 2-босқич магистранти

Аннотация. Мақолада янгиланаётган Ўзбекистонда ёш авлодни замонавий билимларга эга бўлган рақобатбардош кадрлар қилиб шаклланишларида бунёдкорлик эҳтиёжларини ўрни ва аҳамияти тўғрисида маълумотлар таҳлил қилинган. Шу билан бирга мақолада аҳамиятга молик мулоҳазалар ва таклифлар берилган.

Калит сўзлар. Янги авлод, ахборот коммуникация технологиялари, ахборот асри, интернет, бунёдкорлик эҳтиёжлари, рақамли иқтисодиёт.

Янгиланаётган Ўзбекистонда ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий, мафкуравий соҳаларда инсон капиталига, айниқса, ёшлар тарбиясига беқиёс эътибор берилмоқда. Республикамиз аҳолисининг 60 фоиздан кўпроғи ёшларни ташкил этиши туфайли ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш ва уларнинг манфаатларини ҳар томонлама ҳимоя қилиш устувор йўналишлардан бири сифатида белгиланган.

Янгиланаётган Ўзбекистонда бугунги кунда ёшларнинг тарбиясига ва уларнинг камол топишига катта аҳамият қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Ёшларни замонавий билим ва тажрибалар, миллий ва умумбашарий қадриятлар асосида мустақил ва мантиқий фикрлайдиган, эзгу фазилатлар эгаси бўлган инсонлар этиб вояга етказамиз” деб таъкидланган[1. 6-б.]. ёш авлодни ва унинг эҳтиёжларини тадбиркорлик руҳида шакллантириш ва ривожлантиришнинг имкониятлари ва амалиёти бугунги куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланади.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.Каримов “Ватанимизнинг келажаги, халқимизнинг эртанги куни, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътибори аввалambор фарзандларимизнинг униб-ўсиб, улғайиб қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқдир” – деган эди. [2.28-бет]. Инсон тарбияси – шахсни ижтимоийлаштириш, жамият тараққиётининг фаол ижодкори қилиб тайёрлаш мақсадида жисмоний ва маънавий баркамол бўлиб етишишига таъсир кўрсатиб борадиган ижтимоий жараёндир. Мамлакат миқёсида бўлаётган ислоҳотларни ва ўзгаришларни онглай оладиган, ўзи истиқомат қилаётган оиласи, маҳалласи, қишлоғи, шаҳарининг ривожига ҳисса қўшишга интиладиган даражада таълим ва тарбия олган жисмонан соғлом ва маънавиятли етишиб келаётган авлод ижтимоий фаол шахс бўлиб шакллана олади. Ривожланган илғор жамиятларгина шундай ижтимоий муҳитни яратиш имкониятига эгадирлар.

БМТ Бош Ассамблеясининг 2017 йил 19 сентябрь кунидаги 72-сессиясида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Ёшларнинг онгу тафаккурини маърифат асосида шакллантириш ва тарбиялаш энг муҳим вазифадир” [3] - деб айтган даъвати глобал аҳамият кашф этиб янгиланаётган мамлакатимизда кенг миқёсда амалга оширилмоқда ва ижобий натижалар бермоқда.

Инсон тирик организм бўлганлиги учун ҳам унга эҳтиёжлар хосдир. Шаклланган туғма ва ижтимоий эҳтиёжлар инсонни ҳаракатга чорлайдиган ички кучидир. Инсон эҳтиёжлари, одатда, ўз мазиунига кўра 1) табиий, 2) маънавий (интеллектуал), 3) социал характерда бўлади.Табиий эҳтиёжлар бу – инсоннинг озиқ-овқатга, кийим-кечакка, уй-жойга, уйқуга, дам олишга, иссиқликка ва шу кабиларга бўлган эҳтиёжларидир.Табиий эҳтиёжларга хослик шундан иборатки, улар миқдор ва сифат жиҳатидан чегарага эга, ҳажмга боғлиқ. Масалан, озиқ-овқатга, уйқуга бўлган эҳтиёжлар каби. Маънавий (интеллектуал) эҳтиёжлар инсоннинг маънавий ҳаёти билан боғлиқ бўлиб, инсоннинг билим олишга, илму фанга, маданиятга, динга ва шу кабиларга бўлган эҳтиёжларидир. Ижтимоий тараққиёт маҳсули бўлган инсонга социал эҳтиёжлар ҳам хосдир.Социал эҳтиёжлар бу инсоннинг жамиятда яшашга, ҳамжиҳатлик ёки рақобатга, бир-бири билан муносабатда ва мулоқотда бўлишига, қисқаси, инсоннинг инсонга бўлган эҳтиёжларидир. Маънавий ва социал эҳтиёжлар чегарасиз, ҳажмсиз бўлиб, улар жамият ва давлат томонидан қонунлар, қоидалар, урф-одатлар, расм-русумлар, анъаналар, менталитет, аҳлоқ, одоб, дин, эътиқод ва шу кабилар орқали тартибга солинади, назорат қилинади. Инсон маънавияти унинг маънавий эҳтиёжларини қондириш орқали шаклланади. Маънавий эҳтиёжлар эса маънавий ноз-неъматлар билан қондирилади. Маънавий ноз-неъматлар моддий ва номоддий бўлади.

Ёшларнинг ижтимоий фаоликка бўлган эҳтиёжларининг шаклланиши жараёнига бу сифатларга хос фазилатларни сингдириш психологик ва педагогик жиҳатдан мураккаб, кўп қиррали ва узоқ муддат талаб қилгувчи, шу билан бирга, янги вазифаларни белгилаб берадиган ниҳоятда долзарб муаммолардан биридир. Яхши тайёргарлик билан амалга оширилган ушбу услублар ижобий натижалар беради.

Рақамли иқтисодиётни амалда қўллай бошлаган Янги Ўзбекистонда замонавий технологияларга мос ёш авлодни тарбиялаш, дунё бозорида рақобатбардош бўла оладиган малакали мутахассисларни тайёрлаш устувор вазифалардан қилиб белгиланиб олинган ва ҳаётда ўз аксини топмоқда. Шунинг учун ҳам инсон омилига ва унинг ривожланишига мамлакатимизда катта инвестициялар киритилмоқда ҳамда юксак даражада эътибор қаратилмоқда. Яна шуни таъкидлаш мумкинки, бугунги кун баркамол авлод ёшларнинг тарбиялашда ахборот-комуникация технологияларини ўрганиш етакчи ўринни эгаллайди. Яъни, бугунги куннинг замонавий малакали мутахассиси бўлиши учун замонавий билимдан орқада қолмаслигимиз кераклигини келажак авлод ёшлари онгига сингдиришимиз зарур бўлади.

Ilmiy rahbar: i.f.n., dotsent M.Axunov

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29 декабрь 2021 йил.

2. Ш.Мирзиёев. Инсон манфаатлари ва ҳуқуқларини таъминлаш-демократик жамиятнинг асосидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи. 2017 йил 19 сентябрь. 1. Ш.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси. Т., “Ўзбекистон” нашриёти, 2021 й. 82-бет.

3. “Ҳуқуқий ахборотни тарқатиш ва ундан фойдаланишни таъминлаш тўғрисида”. Тошкент ш., 2017 йил 7 сентябрь,ЎРҚ-443-сон.

4. Замонавий таълимда рақамли технологиялардан фойдаланиш истиқболлари. Хашимова Д.П., Парпиева Р.А. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil.

5. М.Ахунов. Инсон эҳтиёжлари ва ёшларнинг маънавий тарбияси. “Илмий хабарнома” журнали,№4, Андижон, 2013 йил.

6. М.Ахунов. Инсон омили - ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг етакчи кучи ва бош мақсади. “Илмий хабарнома” журнали,№ 1, Андижон ,2016 йил, 50-бет.

ЭКОНОМИКА УЗБЕКИСТАНА: РЕАЛЬНО ЛИ ДЕДОЛЛАРИЗАЦИЯ

К.К.Нумонов – к.э.н., доцент, АндИСХА
Р.Р.Солиев- ассистент, АндИСХА

В настоящее время использование иностранной валюты (в основном доллара США) преимущественно перед национальной валютой помимо международных расчетов внутри республики создает серьезные проблемы перед национальной экономикой. Это проявляется в снижении уровня экономического развития, минимизации доходности бюджетов, что снижает размеры вложений в важные отрасли экономики и социальной сферы, предотвращает монетарных методов контроля инфляции, повышении волатильности обменного курса и стимулировании теневой экономики. Вдобавок к этому необходимо отметить, что все средства, которые накапливаются в иностранной валюте не могут быть использованы в реальном экономическом процессе, что приводит к снижению экономического роста, стагнации производства.

Здесь возникает вопрос, какие факторы повлияли на то, чтобы уровень долларизации экономики республики оказалось очень высокими на сегодняшний день? И самое главное, какими способами возможно снизить негативное влияние иностранной валюты на национальную экономику?

В республике за годы независимости старались чтобы денежно-кредитная и финансовая политика нацеливались на то, чтобы обеспечить твердый устойчивый обменный курс сума по отношению другим иностранным валютам,

в первую очередь к доллару, не допустить роста цен и инфляции, снизить дефицита государственного бюджета, в общем на все что в целом называется денежно-финансовой стабилизацией. Это вроде верное направление. Но с другой стороны как эта политика обеспечивается. Несмотря на высокопарные лозунги с трибун о преимуществах социально ориентированной «узбекской модели», потребительские цены в республике росли и растут, инфляция высокая, допускается дефицит государственного бюджета, торгового и платежного балансов, покупательная способность и обменный курс национальной валюты непрерывно снижаются.

По нашему мнению главной причиной этого явилось то, что после введения национальной валюты в 1994 году Центральным банком в республике действовало два курса сума: фиксированного государственного, к которому обычные предприятия не имели никакого доступа и рыночного «черного» - разница с которым составляла почти трехкратный размер. Это в свою очередь привело к ненадежности и неустойчивости сума, его крайне малой связи с собственной национальной экономикой. Вдобавок к этому очень высокие ставки налогов привели к тому, что к 2000 году реальный сектор экономики в Узбекистане практически перестал существовать.

Впоследствии этого экономика республики превратилась сырьевого придатка остального мира. К сожалению, этот процесс дальше усугубляется, и учитывая нынешнюю состоянию национальной экономики ожидать положительных тенденций в ближайшем будущем не реально.

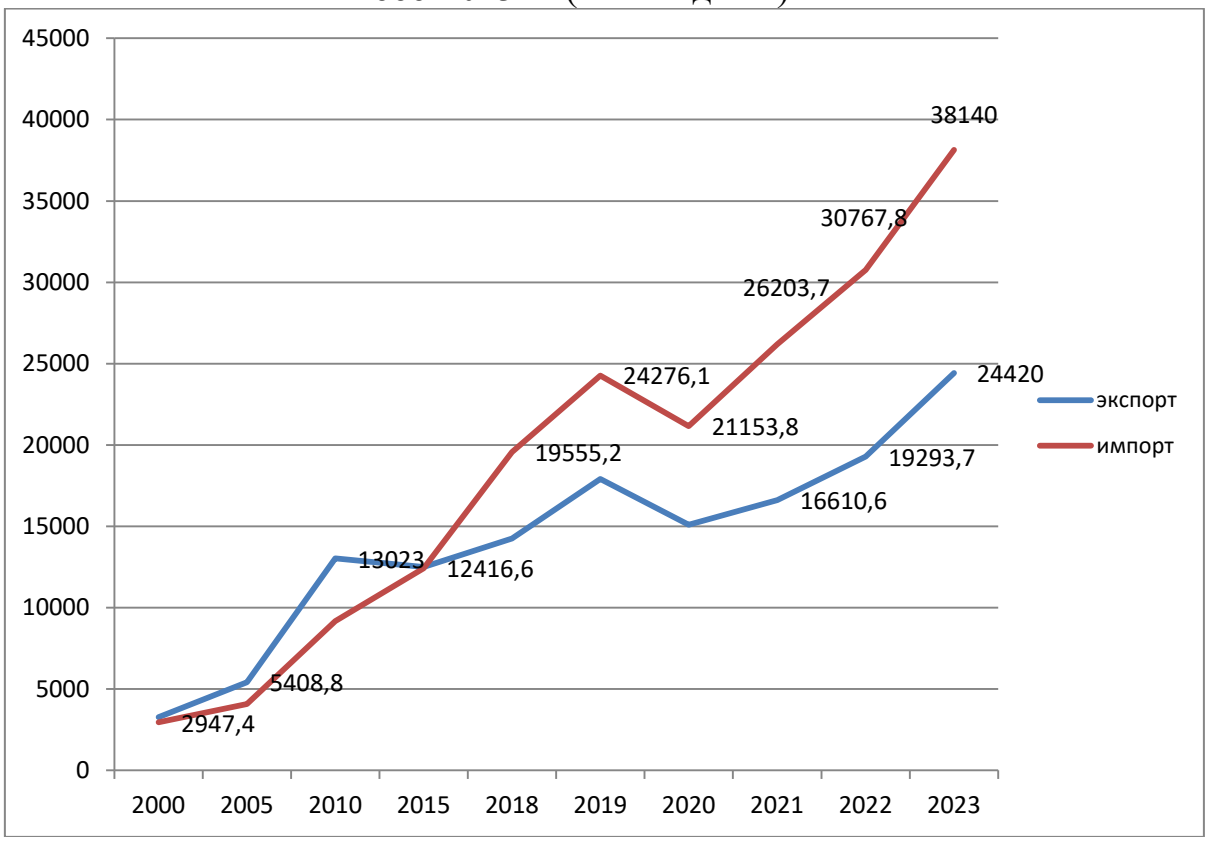
Необходимо отметит, что на сегодняшний день национальная экономика все еще остается высокодолларизованной по элементу замещения активов, но учитывая волатильность обменного курса сума и высокие темпы инфляции, в ближайшем будущем эти тенденции будут только усугубляться. Процесс долларизации вызывает серьёзные угрозы в валютно-финансовой сфере для национальной экономики, которые затрудняют реализацию кредитно-денежной политики в государстве. Как правило, долларизация экономики считается характерным для кризисных ситуаций, переходных периодов развития государства. Уход от нее требует, прежде всего, оздоровления национальной экономики, поднятия уровня ее развития, разработки оптимальной системы валютного регулирования и управления инфляционными процессами. Именно поэтому главным вопросом в решении проблем банковского и финансового регулирования становится дедолларизация национальной экономики. В этой связи особо остро обсуждаются методы ограничения иностранной валюты во внутреннем обращении и стимулирования доверия населения и инвесторов к отечественной валюте.

На сегодняшней день ход интеграции экономики Узбекистана в мировое хозяйство выявил ограниченность возможностей приспособления к мировым тенденциям национального хозяйства республики. Как видно, из истории развития мировой экономики, страны, специализированные на развития ресурсопроизводящих отраслей экономики не имеют сильного иммунитета против конъюнктурных колебаний мирового рынка. Для них всегда существует

внешняя угроза нарушения внутреннего экономического равновесия. Естественно прочное будущее на подобной основе, влекущей за собой рост финансовой и технологической зависимости, неустойчивые бюджетные доходы и многие другие негативные последствие, не построишь.

Как видно из графика в последние годы в республиканском внешнеторговом обороте наблюдается негативные тенденции: превышение импорта над экспортом. Это показывает, что основная часть обрабатывающих отраслей, аграрный сектор и сфера услуг не в состоянии удовлетворять потребность внутреннего рынка по номенклатуре, качеству или количеству производимых товаров и услуг.

График. Динамика внешнеэкономической деятельности Р. Узбекистан за 2000-2023гг. (В млн. долл.)

Источник: Агентство по статистике Р. Уз.

Сопоставление динамики структуры внешней торговли товарами и услугами республики с данными по мировой торговле и экспорту наглядно показывает, что по своей структуре внешнеторговый оборот Узбекистана кардинальным образом отличается от международного экономического обмена. В мировой торговле значительный удельный вес приходиться на готовую продукцию и услуги, в которых воплощены достижения научно-технического прогресса. А в структуре республиканского экспорта преобладают базовые товары и простейшие виды услуг, импорте заметное место занимают товары и услуги, связанные с удовлетворением потребительского спроса (таблица)

Таблица

Динамика структуры внешней экономической деятельности республики Узбекистан за 2000-2022 гг. (в долл. США)

Структура	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ЭКСПОРТ										
Хлопок-волокно	897,1	1033,3	1572,7	736,1	222,1	281,6	146,9	136,5	3,5	-
Продовольственные товары	176,4	206,1	1260,5	1316,4	1097,7	1517,5	1443,8	1471,8	1823,5	1770
Химическая продукция и изделия из нее	93,4	285	661,3	613	904,6	876,9	873,2	1225,3	1426,2	1310
Энергоносители и нефтепродукты	335,2	623	2973,8	2685,2	2666,2	2524,9	659	889,9	1215,2	939,50
Черные и цветные металлы	216,7	499,9	894,4	824,2	1167,1	1300,9	1241,9	1653,4	1658	1696
Машины и оборудования	111,8	452,8	715,4	159,3	214,1	451,4	442	702,8	989,3	1300
Золото	554,2	1164,7	2618,1	1920,6	2909,5	4918,3	5804,4	4109,8	4110,3	8150
Текстильная продукция	235,6	203,5	637,2	883,7	1603,1	1626,6	1578	1326,2	1521,5	2050
Услуги	449,1	659,3	1335,5	3061,3	3029,9	3560,3	2005	2547,4	4017,8	4425,3
Прочие	195,2	281,2	354,5	307,8	438,6	843,5	908,1	**3 229,7**	**2528,4**	**2779,2**
Всего	**3264,7**	**5408,8**	**13023**	**12507,6**	**14252,9**	**17901,7**	**15102,3**	**16610,6**	**19293,7**	**24420**
ИМПОРТ										
Продовольственные товары	361,1	287,2	963,2	1585,3	1581,6	1885,1	2159,6	2 926,2	3953,2	3490
Химическая продукция и изделия из нее	399,5	558,7	1265,7	2108,2	2554,8	3200,4	3436,7	4 260,1	5046,5	4860
Энергоносители и нефтепродукты	112,7	103,7	654,6	725	879,5	928,1	1106,9	1 541,0	1795,1	2630
Черные и цветные металлы	253,5	419,4	742,1	919,4	1773,3	2116,9	1751,3	2312,8	2821,1	2550
Машины и оборудования	1044,1	1770,4	4032,5	5026,7	8321,7	10635,2	8904,2	9 454,4	11018,4	14930
Услуги	251	424,7	490,4	954,1	2242,9	24241,8	1221,4	**1 736,8**	**2547,5**	**3158,7**
Прочие	525,5	527,2	1027,3	1097,9	2201,4	3088,7	2573,7	**3 229,7**	**3586,0**	**6521,3**
Всего	**2947,4**	**4086,3**	**9175,8**	**12416,6**	**19555,2**	**24276,1**	**21153,8**	**26203,7**	**30767,8**	**38140**

Источник: Агентство по статистике Р. Уз.

Сложившаяся к настоящему времени состояния узбекской экономики, основанная преимущественно на экспорте сырья, энергоносителей, полуфабрикатов и импорте машин, оборудования, узлов, компонентов содержат в себе очевидные экономические и торгово- политические угрозы. Топливно-сырьевая специализация сдерживает рост конкурентоспособности республики и делает нестабильным ее экономическое позиционирование в мире. В условиях глобализации и интеграции мирохозяйственной системы, государство должно направлять усилия на развитие взаимовыгодного внешнеэкономического сотрудничества со странами ближнего и дальнего зарубежья и принимать участие в глобальных и региональных торговых процессах с целью обеспечения устойчивого экономического развития. Т.к. в современных условиях конкурентоспособность экономики страны является показателем состояния и перспектив развития хозяйственной системы, обуславливает характер ее участия в международном разделении труда, выступает гарантом

экономической безопасности и способность производить товары и услуги, удовлетворяющие требованиям мирового рынка, реализация которых способствует росту благосостояние населения. Учитывая этого можно сказать, что изменить характер участия республики в международном разделении труда невозможно, не развивая ресурсопотребляющие и обрабатывающие отрасли, то есть без новой индустриализации. Только таким образом можно диверсифицировать экспорт за счет готовых изделий, в т. ч. конкурентоспособной в мировом рынке продукции высокотехнологичных отраслей. Индустриализация экономики республики ослабила бы ориентацию потребителей на импорт и укрепила бы позиции местных производителей на внутреннем рынке.

В нынешних условиях, для того чтобы перейти на инновационный путь развития, вырваться из зависимого положения доноров сырьевых ресурсов, войти в мир развитых стран с высокотехнологичным производством и диверсифицированной экономикой, улучшения инвестиционного климата причем не только для зарубежных но и для отечественных предпринимателей для Узбекистана является объективной необходимостью. Для привлечения инвестиций в экономику республики правительство Узбекистана в последние годы ввело ряд важных мер, включая бесплатную конвертацию национальной валюты, снижение торговых барьеров и таможенных платежей. В рамках дополнительных преференций Узбекистан предоставляет налоговые льготы участникам специальных экономических зон, налоговые льготы организациям с участием иностранного капитала, а также освобождение дохода от экспортных продаж от налога на прибыль. Несмотря на эти меры, из-за сложности существующей налоговой системы, высокой налоговой нагрузки для бизнеса и высокого уровня коррупции в государственном аппарате, инвестиционная привлекательность национальной экономики на сегодняшний день остается очень низкой. Здесь необходимо отметить, что, по мнению большинства экспертов, сформировать благоприятный инвестиционный климат в республике можно за счет надлежащей защиты прав собственности, независимости судебной системы, серьезного сокращения масштабов коррупции, а также уменьшения административного давления на бизнес. Но на наш взгляд этого недостаточно, т.к. привлекательный инвестиционный климат невозможно создать без формирования полноценной конкурентной среды, наращивания капитализации банковской системы, уменьшения стоимости заимствований, снижения темпов инфляции, благодаря которым экономика нашей республики могла бы подняться до мирового уровня и интегрироваться в мировое хозяйство.

Мировая практика доказывает, что глобальные экономические катаклизмы наименее болезненно воздействует на страны, для которых характерны: сбалансированное развитие важнейших отраслей экономики, здоровая финансовая система, невысокие темпы инфляции, сбалансированный бюджет, активное сальдо торгового и платежного баланса по текущим операциям, отсутствие значительного внешнего долга, достаточно высокий объём

золотовалютных резервов, реалистичный курс национальной валюты, эффективное государство как макрорегулятор экономики. Учитывая этого мы предлагаем конкретные меры, которые позволили бы , чтобы нашей республике войти в мир развитых стран с высокотехнологичными производствами и диверсифицированной экономикой за счет устойчивого роста национальной экономики:

- На сегодняшний день в республике уровень коррумпированности властных структур остается очень высокими из-за низкого уровня демократизации общества. Вследствие этого разбазаривается не только государственный бюджет но и вдобавок к этому кредиты полученных от международных организаций. Из-за этого в последние годы наблюдается тенденция увеличения дефицита государственного бюджета. Чтобы заполнит этот брешь правительство вынуждено брать кредиты, которые приводят к дальнейшему увеличению государственного долга. Учитывая этого, мы предлагаем сократить государственных расходов за счет: а) сокращения аппарата управления на 70-80% во всех уровнях власти, б) уменьшение не обоснованных субсидий.
- В годы независимости в республике в среднем два раза в год правительства прибегало к увеличению заработной бюджетникам. К сожалению, эти меры не давали ожидаемых результатов. Наоборот привели дальнейшему росту инфляции и ухудшению жизни основного части населения. Исходя из этого, мы предлагаем минимум на 3-4 года заморозить рост заработной платы и пособий, что позволит стабилизировать уровень цен на товары и услуги в республике.
- для того, чтобы помочь встать на ноги отечественным производителям, особенно для тех отраслей, создающие продукцию с высокой добавленной стоимостью, мы предлагаем снизить НДС до 10% для всех предприятий вне зависимости от их форм собственности;
- в настоящее время в республике для защиты собственных производителей применяются высокие таможенные пошлины на импортируемую продукцию, но к сожалению эти меры не принесли ожидаемых результатов. Учитывая этого, мы предлагаем другие способы, чтобы ослабить ориентацию потребителей на импорт и укрепить позицию отечественных производителей на внутреннем рынке. По нашему мнению в условиях, когда внешнеторговый оборот отрицательный, целесообразно использовать эффективную тарифную защиту, т.е. обнуление пошлин на импортируемое сырье и материалов, которые необходимы для стимулирования и поддержанию собственного производства и не могут быть обеспечены отечественными поставщиками.
- В нынешних условиях ставка рефинансирование центрального банка остаются очень высокими и составляют 14%. А это в свою очередь приводит к подорожанию кредитов коммерческих банков и для бизнеса и населению. Это означает, что если мы не снизим ставку рефинансирования, последствия могут быть негативными для всей экономической системы республики.

- В данное время тарифы для энергоносителей (электроэнергия, газ) очень высокие для бизнеса и населения, что в свою очередь приводить к подорожанию товаров и услуг, тем самим, снижая конкурентоспособность отечественных производителей во внутренних и внешних рынках. Исходя из этого, мы предлагаем пересмотреть тарифов на энергоносители в сторону снижения.

Применение этих мер позволит в конечном итоге снизить темпов инфляции, что дает возможность повышать конкурентоспособность экономики республики, снизить влияния теневой экономики за счет увеличения заработной платы, пенсий и иных фиксированных доходов. Это в свою очередь приводит к улучшению покупательной способности национальной валюты, что дает возможность, улучшит качества денег и выполняемых ими функций. С помощью этого снижаются масштабы долларизации экономики нашей республики.

Использованная литература

1.Е Дудкова. Дедолларизация в государствах-членах ЕАЭС. Научно-аналитический вестник ИЕ РАН, 2019.№5
2.Жариков .М. В. Проблемы дедолларизации Российской экономики.
3.К.К.Нуманов. Р.Р.Солиев Возможности повышение инвестиционной привлекательности экономики узбекистана в современных условиях
4.К.К.Нуманов. Повышение конкурентоспособности экономики Республики Узбекистан в условиях глобализации. Т.Агроиктисодиет.2019.
5.Мустакимов Р.Р. О «косвенных» особенностях интеграции // Таможня. 2011. № 6 (269). С. 12.
6.Оболенский В.П. Глобальный кризис и внешняя торговля России // Рос. Внешнеэконом. вестник. 2012. № 1. С.5-6.
7.Якорева А.Е. Эффект интеграции [Электронный ресурс]. URL:http://expert.ru/2012/01/25/effect-integratsii/ (дата обращения: 25.01.2012).
8.Темирова А. Б Конкурентнособность продукции как показатель развития внешней торговли государства Астана, Сборник Евразийский национальный университет

БОШҚАРУВ ҚАРОРЛАРИНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШДАГИ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАР

Рустамова Сайёра Хатамовна
Иқтисодиёт фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD),
“Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчи
Андижон давлат университети

Қарор- бу имкониятлардан энг мақбулини танлаб олишдир. Бошқарувчиларнинг кунлик ишининг бир қисми бўлган қарор қабул қилиш

менежерларга катта ma`сулият юклайди. Чунки менежерлар биргина тўғри қабул қилган бошқарув қарорлари орқали бутун жамиятнинг билвосита тақдирини ижобий томонга ҳал қилади.[1]

Қуйида келтирилган жадвалда биз бошқарув қарорларининг турлари ва шаклларини келтирамиз.

1-жадвал.

Бошқарув қарорларининг турлари[2]

Бошқарув қарорларининг турлари	Шакллари
Бошқарув функциялари бўйича:	-режалаштириш бўйича; -ташкил этиш бўйича; -рағбатлантириш бўйича
Юридик қайд этиш бўйича:	-режа; -буйруқ; -йўриқнома;
Қабул қилиш субъекти бўйича (иштирокчилар миқдори бўйича):	-якка шаклда; -жамоавий (ташкилот аъзолари); -коллегиал(кенгаш)
Бошқарув қарорларини қабул қилишда вазият турлари	- аниқлик вазияти; - таваккалчилик вазияти; - ноаниқлик вазияти
Пайдо бўлиш манбаси бўйича	-ташаббусли; - пастки бўғин таклиф билан; - рецепт бўйича
Вазифавий соҳаси бўйича:	-молиявий; -кадрлар бўйича; -ишлаб чиқариш бўйича
Таъсир жиҳатидан:	-умумий; -ҳусусий; - тажрибага асосланган;
Таъсир йўналиши бўйича	-ички; -ташқи
Амалга ошириш йўли бўйича	-ёзма; -оғзаки
Қарор қабул қилиш ҳолати бўйича:	-ҳукмга асосланган; -интуитив; -рационаллаикка асосланган
Ривожланиш усуллари бўйича	-миқдорий(математик дастурлаштирилган, статистик усуллар) -эвристик (мантиқ, тажриба,ҳис-туйғу асосида)
Вазифаларни тузиш даражаси бўйича	-дастурлаштирилган; -дастурлаштирилмаган

Менежер ёки бошқарувчи томонидан қабул қилинган қарорларнинг мураккаблиги ва жавобгарликнинг ортиши, бажариладиган ишлар турли-туманлиги улардан вақтни унумли тақсимланишини талаб қилади. Ўз фаолиятини режалаштиришни билмайдиган, фақат жорий масалалар билан шуғулланадиган менежерлар бошқарув жараёнида вужудга келувчи у ёки бу вазият натижаларини тахлил қилишгагина улгириб, келажакда қилиниши лозим

бўлган ишларни ҳал этиш учун вақт тополмай қоладилар. Раҳбар қарорлар қабул қилишини назоратни амалга ошириш ҳам жуда муҳим. Берилган вазифани тўлиқ бажарилганлигни раҳбар ўз назорати остига олмас экан, ходимларда ўз ишига совуққонлик билан ёндашиш бошланади.

Ҳар қандай қарорни қабул қилишда 3 ҳолат мавжуд:

-интуитив, ёки ҳис-туйғуга асосланган қарор қабул қилиш;

- ҳукмга асосланган қарор қабул қилиш;

- рационалликка асосланган қарор қабул қилиш.

В.И. Хавроничев [3]ўз илмий ишларида интуитив қарор- бу унинг тўғри эканлигини ҳис этиш асосида қилинган танловдир деб айтган. Менежерлар фаолиятини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, агар қарор қабул қилувчи шахсий тажрибага, сезги ёки фикрга таянса, у кўпинча нотўғри қарорларни келтириб чиқаради. Қарор қабул қилишнинг бундай усуллар менежерларнинг вақт ресурслари чекланганлиги сабабли кенг тарқалган деган фикрни келтириб ўтган.

Интуитив, ёки ҳис-туйғуга асосланган қарор қабул қилиш асосан ҳар қандай инсонда ички бир ҳис туйғуга асосланади. Вазиятли ёндашув пайтида раҳбар асосан ўз ички ҳис туйғуларига асосланиб қарор қабул қилади. Фикримизча, аксарият ҳолларда ички ҳис туйғуга асосланиб қарор қабул қилиувчиларни муваффақияти, уларни онг остидаги онгида мавжуд бўлган фикрлар асосида вужудга келадиган яхши танловлар жамланмасидан иборат бўлади.

Рейтинг менежментида ягона қарор қабул қилиш жараёнини ташкил этадиган муайян бошқарув муаммоларининг кетма-кетлигини аниқлаш доминант хусусиятларни ёки айрим хусусиятлар комбинациясини кетма-кет танлашга мувофиқ амалга оширилади.[4] Демак ҳис-туйғуга асосланган қарор қабул қилишда ҳам аввало бошқарувчида илмийлик тамойили бўлиши даркор экан.

Тизимли таҳлил интуитив қарор қабул қилишларда қўлланилмайди ва кўпинча муоммони ҳар томонлама ўрганиш, ҳисоб-китобларни амалга ошириш ва моделлаштириш ёрдамида қарор қабул қилиш жараёнларида қўлланилади.[5]

Ва албатта бошқарув қарорларини қабул қилишда катта тажрибага асосланиш керак. Ёш раҳбар илмли бўлиши билан тажрибали раҳбарлар билан маслаҳатлашиб қарор қабул қилиши керак. Тажрибага асослананиш ҳукмга асосланган бошқарув қарорларини ифодалайди. Масалан ҳориж тажрибасига назар ташласак, менежментнинг япон моделига кўра ходимни раҳбарлик лавозимига илгари суришда ёши ва иш стажига афзаллик берилади. "Узоқ вақт меҳнат қилганлик учун" ҳақ тўлаш тизими "катталиги бўйича илгарига силжиш" тизими ("синоризм тизими")га катта таъсир кўрсатади.[6]

Юқорида қайд этилган назарий фикрларини ўрганган ҳолда қуйидаги ҳулосаларга келдик ва қуйидагиларни таклиф қилмоқчимиз:

1. Қарор қабул қилишдак муҳим аҳамиятга молик бўлган жараённи ўзбўларчилик билан эмас, ходимларнинг фикрларини инобатга олган ҳолда амалга ошириш даркор.
2. Раҳбарликка шундай инсонларни танлаш керакки, улардаги шаҳсий фазилатлари бу лавозимга қўйилганлиги учун ходимлар ёки халқ норизо бўлмаслиги ва ундан аъзият чекмаслиги керак.
3. Биз ўзбек халқига муносиб бўлган хусусиятларидан бири ҳам аждодларни, катта ва тажрибали инсонларни фикрларини албатта инобатга олишдир.
4. Қарор қабул қилиш жараёнида раҳбарнинг раҳбарлик услублари муҳимлик даражаси юзасидан авволо илғор ўринларни эгаллайди.
5. Қарор қабул қилиш жараёнида мақсадни аниқ қўя олиш, ҳодимларга тўғри мотивация бериш ва вақтида танбеҳни ҳам бериш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. С.Х.Рустамова “Буюк аждодларимизнинг бошқарув қарорларини қабул қилишда ўзига хос босиб ўтган йўллари ” “Иқтисод ва молия” №4(124), 2019, 59-бет
2. Л. Т. Ткачук, под. ред. М.И. Щадова “Менежмент ” Ростов н/Д: “Феникс” - 2012, 208-бет
3. В.И.Хавроничев Принятие управленческих решений как основа менежмента “Вестник Гхереповецкого государственного университета” 1/2010, 24-ст
4. Львович Я.Е, Б.А.Чернышов, О.Н.Чопоров Оптимизационная модель и алгоритм интеллектуальнойподдержки процесса управления распределением ресурсного обеспечения в организационной системе, // Научный журнал «Моделирование, оптимизация и информационные технологии».–2019.Т.7.–№4.
5. А.Худойназаров Тизимли таҳлил асослари Дарслик Тошкент-2016,12-б
6. Н .К.Йўлдашев, Г.Е.Заҳидов “Менежммент” “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” Тошкент 2018, 23-бет

ZAMONAVIY AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARI VA MENEJMENT.

Umarova Feruzabonu Toshmamat-Qizi
TDIU, Andijon Fakulteti “Menejment” Yonalishi Talabasi
E-mail:feruzabonuumarova9@gmail.com

Bizga ma’lumki iqtisodiy tizimlar va ulardagi boshqaruv jarayoni, tashkil etish usullari davrida zamonaviy kompyuter va tizimlarining o’rni, vazifasi beqiyosdir.

Jarayondagi muammolarni va uning menejment (boshqaruv) tizimidagi muammolar va ularning yechimi kunning dolzarb muammolaridandir.

Ushbu jarayonda, oxirgi o’n yilliklari davomida zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalari va tizimlari vositalaridan foydalanish tizimli menejmentning xususiyatiga, hajmiga, funksiyalariga sezilarli ta’sir ko’rsatdi.

Zamonaviy menejment bozor iqtisodiyoti sharoitlarida faoliyat yurituvchi firmalar, korxonalar, tashkilotlarni boshqarishning vujudga kelgan tizimi sifatida ularning ishlab chiqarish – xo’jalik faoliyatini samarali rivojlanishi va faoliyat yuritishi uchun zarur sharoitlar yaratilishini ko’zda tutadi. Ushbu ta’sir menejerning zamonaviy axborot texnologiyasi sohasidagi bilimlarini chuqurlashtirishga bo’lgan ehtiyojda namoyon bo’lmoqda.

Bunda tizim menejeri SHEHM uchun vazifalarni qo’yuvchi va ish beruvchi sifatida hamda SHEHM foydalanuvchisi sifatida ishtirok etdi va rivojlandi.

Har bir tizim menejeri nafaqat ma’lumotlarga ishlov berish bo’yicha ish beruvchiga va o’z kompyuter ish stantsiyasining faol foydalanuvchisiga, balki SHEHMning eng yangi imkoniyatlarini o’zlashtirish qobiliyatiga ega bo’lgan mutaxassisga ham aylandi.

Ikkinchi davr SHEHMli tizimlarning boshqaruv tizimlari va jarayonlarining umumiy tarkibiy tuzilishidagi tarkibiy rolini tadqiq etish va tushunish bilan bog’liq.

Uchinchi davr tizim menejeri tomonidan axborot texnologiyasining o’zlashtirilishi bilan tavsiflanadi.

Boshqaruv maqsadlariga qarab kompyuter tarmog’ining tizim administratorlari va ma’lumotlar bazalari orqali boshqaruv jarayoni uchun ishonchli axborotni, boshqaruv ob’ektining to’liq kuzatilishini, shaxsiy ishning axborot uchun qulayligini ta’minlash mumkin.

Tizim menejeri samarali boshqaruv qarorlarining konstruktori sifatida ishtirok etadi, bu unga axborot texnologiyalari va kompyuter tarmoqlarini, ma’lumotlar bazasini, MATni loyihalashtirish va rivojlantirish vositalarini tanlashda ishtirok etish majburiyatini yuklaydi.

Tarmoq administratori boshqaruvchi vazifasini bajaradi va ma’lumotlar bazalari bilan birga u axborot texnologiyasining qabul qilingan qarorlarning ishonchli tarzda amalga oshirilishini ta’minlovchi eng yaxshi variantini shakllantiradi.

Boshqaruv ob’ektlari injeneringi ayniqsa menejer axborot tizimlarini loyihalashtirish va rivojlantirish tizimlaridan foydalanishda o’ta samarali bo’lib, ular axborot va ijro tarkibiy qismlar muvozanatini, samarali boshqarish strategiyasi va taktikasini real tushunishni ta’minlaydi. Bundan tashqari, tizim menejeri ofisda samarali ishlash shaxsiy axborot bilan qo’llab-quvvatlash vositalaridan foydalanishni bilishi kerak.

Axborotning korxonani boshqarish uchun ahamiyati, birinchidan, shu bilan belgilanadiki, u menejerning alohida turdagi eng muhim resursi hisoblanadi. Har qanday darajadagi menejer o’z tasarrufidagi resurslarni oldinga qo’yilgan maqsadlarga erishish uchun o’zgartiradi va rivojlantiradi. Menejerning resurslari jumlasiga an’anaviy resurslar – tabiat, mehnat va jamoa bilan bir qatorda axborot va vaqt ham kiradi.

Axborot to’g’risidagi bilimlarni to’plashning butun tarixini uchta davrga bo’lish mumkin. Ularning asosida olimlarning axborotning tabiatiga nisbatan qarashlari yotadi. Dastlab axborot ijtimoiy tizimlarda aniqlangan, axborot jarayonlari faqat insonga va insonlar hamjamiyatiga nisbatan ko’rib chiqildi.

Amerikalik muhandis K.Shennonning «Aloqaning matematik nazariyasi» nomli maqolasi hamda Massachusset texnologiya institutining professori N.Vinerning keyinchalik mashhur bo’lgan «Jamiyatda va hayvonot olamida kibernetika» nomli monografiyasi chop etilgan 1948 yil axborot tushunchasini ilmiy jihatdan tadqiq etishdagi chegara yili hisoblanadi. Natijada ikkinchi davr – axborot nazariyasini tizimli bayon etish va tuzish davriga asos solindi, axborot tushunchasining o’zi esa, ijtimoiy tizimlardan tashqari, tirik organizmlar va ularning hamjamiyatlariga, shuningdek sun’iy kibernetik tuzilmalarga, aniqrog’i axborotni qayta ishlashga qodir bo’lgan o’zini o’zi boshqaruvchi va o’zini o’zi tashkil etuvchi tizimlarga yoyildi. Axborotni tasniflash korxonani boshqarish tizimining axborot kichik tizimini shakllantirish va takomillashtirish uchun zarur. Axborot turli belgilar bo’yicha tasniflanadi.

Tashqi axborot korxonadan tashqarida, ichki axborot esa uning ichida paydo bo’ladi. Ichki axborot manbalari boshqariladi, shuning uchun axborot oqimlarining davriyligini, muddatlarini va hajmlarini reglamentlash mumkin va axborot kichik tizimlarini yaratishda shunday qilinmoqda.

Faol foydalanish vaqtiga ko’ra shartli-doimiy va o’zgaruvchan axborot ajratiladi. SHartli-doimiy axborot – bu uzoq vaqt mobaynida o’zgarmasdan qoladigan yoki kam o’zgarishlarga duchor bo’ladigan axborot. Undan boshqaruvning bir necha tsikllarida foydalaniladi. Bunday axborot jumlasiga, masalan, reglamentlovchi axborot – korxonaning Ustavi, bo’limlar va xizmatlar to’g’risidagi nizomlar, boshqaruv xodimlarining lavozim yo’riqnomalari, shuningdek korxona kadrlarining tarkibi to’g’risidagi axborot va hokazolar kiradi. O’zgaruvchan axborot, odatda, ishlov berishning bir tsiklida foydalaniladi. Bu, masalan, smenalik-sutkalik topshiriq, kundalik ishlab chiqarish va h.k. to’g’risidagi axborot.

O’zgartirish bosqichlari bo’yicha dastlabki va hosila axborot ajratiladi. Dastlabki axborot – bu turli xildagi iqtisodiy hisob-kitoblarni amalga oshirish va qarorlar qabul qilish uchun asos sifatida foydalaniladigan axborot. U, o’z navbatida, sotuvlar, ishlab chiqarish jarayoni, tashqi muhit monitoringining borishini bevosita kuzatish jarayonida olinadigan boshlang’ich axborot va keyingi ishlov berish uchun to’planadigan oraliq axborotga bo’linadi.

Hosila axborot – bu turli xildagi iqtisodiy hisob-kitoblar natijasida olinadigan tahliliy axborot. Unga, shuningdek, yakuniy axborot, ya’ni amalga oshirilgan boshqaruv qarori ham kiradi.

Korxonani boshqarish tizimi nuqtai nazaridan kirish va chiqish axborotiga ajratiladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki taqdim etilish shakliga ko’ra ko’z bilan ko’riladigan, eshitiladigan va ham ko’z bilan ko’riladigan, ham eshitiladigan axborot ajratiladi. Ushbu tasnif menejerning axborot rejimini maqbullashtirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

Bildirilgan fikr vav muloxazalar asosida shuni aytishimiz mumkinki ZAKTlarning roli va o’rni boshqaruvchining kundalik ish jarayonida oddiydan murakkabga tomon yetaklaydi. Menejment mutaxassisini ishini tezlashtiradi va kelajakni belgilashiga amaliy ko’nikma va yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Основы менеджмента: учебное пособие. / Л.В. Плахо ва, Т.М. Анурина, С.А. Легостае ва и др.- М.: КНОРУС, 2009.
2. О.С. Виханский Стратегическое управление / М., Гардики, 2002.
3. Р.С. Галькович, В.И. Набоков Менеджмент / Пермь, 2002.
4. Н.Қ.Йўлдошев, О.С.Қозоқов Менежмент / Т, “Фан” 2004.
5. Н.Қ. Йўлдошев, М.Р. Болтабоев, О.Қ. Рихсимбоев, Б.О. Ғаниев Стратегик менежмент / ТДИУ 2003.

MENEJMENT VA UNING TASHKILIY TAMOILLARI

Umarova Feruzabonu Toshmamat-Qizi
TDIU, Andijon Fakulteti “Menejment” Yonalishi Talabasi
E-mail:feruzabonuumarova9@gmail.com

Ishlab chiqarish jarayoninning asosiy elementi bo’lib boshqaruv jarayoni yoki menejment tizimi hisobdanadi.

Ushbu tizimning shakllanish va shakllantirish usullarini bilish xar bir mutaxassisning vazifasidir.Maqolamizda menejment va uning tashkil etish usullari haqida fikr bildiramiz.

Menejment – ko’plab tarkibiy qismlar, ularning xususiyatlari va tomonlariga ega bo’lgan murakkab, ko’p o’lchamli hodisa hisoblanadi.

Menejmentning aniq maqsadga qaratilganligi shu bilan belgilanadiki, u asosiy vazifa sifatida foyda olishga yo’naltirilgan. Menejmentning asosi sifatida turli xildagi ob’ektlarni boshqarish to’g’risidagi fanlar, xususan: kibernetika, tizimlar umumiy nazariyasi, operatsiyalarni tadqiq etish, tarkibiy-funktsional tahlil, shuningdek ishni tashkil etish va personalni motivatsiyalash muammolarini ko’rib chiquvchi boshqaruv nazariyasi ishtirok etadi.

Boshqaruv faoliyatining barcha tomonlari ob’ektiv tarzda o’zaro bog’langan. Shuning uchun qandaydir kichik tizimdagi har qanday o’zgarishlar barcha boshqa kichik tizimlardagi tegishli o’zgarishlarni keltirib chiqaradi. Masalan, personalda zarur ishchanlik xususiyatlarining mavjud emasligi funksiyalarning sifatsiz bajarilishiga, samarasiz usullarning qo’llanilishiga, oqilona boshqaruv tamoyillariga amal qilinmaslikka olib keladi. Natijada maqsadlar ma’lum ma’noda amalga oshmay qoladi.

Menejment nazariyasini bilishning bir qancha bosqichlari mavjud bo’lib, ular quyidagilardir.

Muvaffaqiyatli menejment muvaffaqiyatli boshqaruvni amalga oshirish istagiga ega bo’lish nazariyani amaliyotda qo’llay olish boshqarish shijoatiga, qat’iyligiga ega bo’lish imkonini beradi. Biroq, mazkur o’ziga xos aqliy ishning ko’p qirrariligi uning asosiy belgilarini ochib berishga imkon bermaydi.

“Boshqaruv” tushunchasining ushbu faoliyatning faqat alohida tomonlarini, jihatlarini aks ettiruvchi 300 ga yaqin turli xil ta’rifi mavjud.

Muvaffaqiyatli menejment menejerlarga bog’liq bo’lgan to’rtta asosiy omilning mavjud bo’lishini nazarda tutadi.

Boshqaruv faoliyatida maqsadlar ushbu faoliyatning tizimni hosil qiluvchi omili hisoblanadi.

Maqsad – insonlar faoliyatining istalgan (ko’ngildagi) natijasi. Har qanday tashkilot o’z faoliyatining sohasiga xos bo’lgan ko’plab maqsadlarga ega.

Menejmentda maqsad, o’zining asosiy tizimni hosil qiluvchi funksiyasidan tashqari quyidagi funksiyalarni ham bajaradi:

1. Maqsadlarda tashkilot menejmentining falsafasi, uning faoliyati konsepsiyasi va rivojlanish konsepsiyasi ifodalanadi;

2. Maqsadlar tashkilotning barcha xodimlari uchun faoliyatning asosiy masalalari bo’yicha yagona ko’rsatmalar rolini bajaradi va bu bilan jamoani mustahkamlaydi hamda insonlarni aniq maqsadni ko’zlab harakat qiluvchi hamfikrlar guruhiga birlashtiradi;

3. Maqsadlar firmalar, ularning bo’linmalari, xizmatlari va alohida xodimlari faoliyatini baholash mezonlari hisoblanadi.

Maqsadlar muayyan talablarga javob beradi, shuningdek ular:

1. Davlat va uning atrofidagi mavjud iqtisodiy tizim sharoitida erishiladigan bo’lishi;
2. Firmaning imkoniyatlaridan kelib chiqib real bo’lishi;
3. Firma personalining xususiyatlari nuqtai nazaridan amalga oshiriladigan bo’lishi;
4. Muayyan bo’lishi, ya’ni miqdoriy ko’rsatkichlar bilan ifodalanishi;
5. Moslashuvchan, ya’ni tashkilot faoliyatining tashqi va ichki sharoitlari ta’siri ostida o’zgarishga qodir bo’lishi;
6. Tashkilotning barcha maqsadlari o’zaro monand uyg’unlashishi, ularni amalga oshirish jarayonida personal harakatlarining muvofiqligini ta’minlashi, yaxlit tizimni o’zida namoyon etishi lozim.

Strategiyani ishlab chiqarish jarayonidan oldin firmaning atrofidagi muhitning iqtisodiy, siyosiy, jug’rofiy, demografik, ijtimoiy va boshqa sohalar bo’yicha umumiy holati ssenariysi tuzib chiqiladi. Chunki firmalar nimani sotib olishi va uni qayerdan xarid qilishi mazkur sohalarning xususiyati va holatiga bog’liq.

Strategik boshqarish bir qator bosqichlarga ega:

1) joriy va kelgusi vaziyatni tahlil qilish, modellashtirish;
2) firma faoliyatida o’zgarishlar qilish zarurligini aniqlash;
3) o’zgarishlar strategiyasini ishlab chiqish;
4) ushbu strategiyani amalga oshirish uchun ishonchli usullarni ishlab chiqish va qo’llash;
5) strategiyani hayotga tadbiq etish. Biznesni rivojlantirish strategiyasi firma menejmentining ajralmas qismi hisoblanib, u firma faoliyatining xususiyatini belgilab beradi.

Ushbu boshqaruv turining ruhiy jihati o’zining muayyan vaqt oraliqlarida erishiladigan real natijalarga yo’naltirilganligi bilan muhim. Shuning uchun bunday boshqaruvni kunlar bo’yicha boshqarish sifatida qabul qilish mumkin.

Boshqaruvning umumiy tamoyillari turli tarmoqqa qarashli ob’ektlarni boshqarishda amal qilinadigan qoidalar, ya’ni ular boshqaruvning barcha tizimlariga xosdir, shuning uchun biz ularni umumiy tamoyillar deb nomladik. “Maqsadni qo’yish” funksiyasini shakllantirish va amalga oshirish tamoyillari. Ushbu funksiyaning mohiyati boshqaruv ob’ektining muayyan vaqt oralig’idagi (yil, chorak, oy va h.k.) o’z faoliyatini tavsiflovchi miqdoriy va sifatiy ko’rsatkichlar yig’indisi shaklida faoliyat ko’rsatishi modelini ishlab chiqishdan iborat.

Prognoz qilish – bu boshqarilayotgan ob’ekt rivojlanishining ob’ektiv ehtimol tutilgan tendensiyalarini, holatlarini, ushbu rivojlanishning muqobil yo’llarini va ularni amalga oshirish muddatlarini aniqlash va oldindan ko’ra bilish jarayoni.

Modellashtirish – real ob’ektlar, hodisalar va jarayonlarni turli xildagi nazariy sxemalar va belgilar shaklida qayta tasvirlash, ularning eng muhim xususiyatlarini aks ettiruvchi o’xshashliklarni yaratish jarayoni. Dasturlashtirish – yagona (bir) maqsadga belgilangan muddatlarda erishish bo’yicha bu uchun zarur bo’lgan resurslar bilan ta’minlanadigan tadbirlar majmuini ishlab chiqish.

Direktivlik – ishlab chiqilgan rejalarga amal qilish majburiyati, bu sub’ektlarning hamkorlik, birgalikdagi faoliyat to’g’risidagi shartnomaviy munosabatlari yoki davlatning tegishli qonunchilik hujjatlari bilan belgilab berilgan.

Muvozanatlashganlik – rejalashtirishning eng muhim tamoyili bo’lib, uning mohiyati barcha ulushlar va nisbatlar, parametrlar, ko’rsatkichlar, rejalar va ularni bajarish natijalarining muvazanatida o’z aksini topadi.

Ixtisoslashuv. Mazkur qoida mehnat taqsimotining xususiyati o’rtasida, boshqaruv xodimlari va boshqaruvning samaradorligi o’rtasida ob’ektiv mavjud bo’lgan bog’liqlikni ta’kidlaydi.

Proporsionallik. Boshqaruv tizimlari faoliyat ko’rsatishining uyg’unligi ular alohida qismlari, kichik tizimlarining qanchalik o’zaro muvofiqliligiga bog’liq.

Ritmiklik. Ushbu qoidaning mohiyati shundan iboratki, boshqaruv funksiyalarini amalga oshirishning belgilangan tartibiga qat’iy amal qilinishi, mazkur jarayonning o’zi esa uzluksizligi va o’z vaqtidaligi bilan tavsiflanishi darkor.

Aniqlik. Agar boshqaruvni axborotni to’plash va unga ishlov berish jarayoni sifatida ko’rib chiqadigan bo’lsak, u holda boshqaruv faoliyatining samaradorligi ko’p jihatdan axborot oqimlari o’tishining yo’liga bog’liq bo’ladi.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki keltirilgan mulohazalar soha mutaxassislariga kerakli ma’lumotlarni bera oladi degan fikrdamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Основы менеджмента: учебное пособие. / Л.В. Плахо ва, Т.М. Анурина, С.А. Легостае ва и др.- М.: КНОРУС, 2009.
2. О.С. Виханский Стратегическое управление / М., Гардики, 2002.
3. Р.С. Галькович, В.И. Набоков Менеджмент / Пермь, 2002.
4. Н.Қ.Йўлдошев, О.С.Қозоқов Менежмент / Т, “Фан” 2004.
5. Н.Қ. Йўлдошев, М.Р. Болтабоев, О.Қ. Рихсимбоев, Б.О. Ғаниев Стратегик менежмент / ТДИУ 2003.

AGROBIZNES KORXONALARIDA INNOVATSION MENEJMENTNI RIVOJLANTIRISHNING MOHIYATI.

Sotvoldiyev Egamberdi Mo‘minjon o‘g‘li
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti.
Agrobiznes va marketing kafedrasi assistenti,
telefon +998-91-150-27-17.
egamberdi.sm1997@gmail.com

Annotatsiya. *Iqtisodiyotning jo‘shqin rivojlanishini ta’minlash masalalarini hal etishda innovatsiyalar birinchi darajali rol o‘ynaydi. Innovatsion faoliyat ishlab chiqarishning texnik va texnologik bazasi uzluksiz yangilanishini yangi raqobatbardosh mahsulotni o‘zlashtirish va chiqarish, tovarlar va xizmatlarning jahon bozorlariga samarali kirib borishini ta’minlashga qodirdir.*

Kalit so‘zlar. *Innovatsion menejment, yangilik, fan-texnika, Innovatsiya, texnologiya,*

Innovatsion menejment – O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun nisbatan yangi tushuncha bo‘lib, fan-texnika taraqqiyotini boshqarish jarayonlari va ilmiy-texnik yutuqlarni ishlab chiqarishga joriy etishning asosiy jihatlarini qamrab oladi.

Innovatsiya – mavjud tizimlar rivojlanishini boshqarish jarayoni bo‘lib, unda innovatsion mahsulot amaliy qo‘llanilish bosqichigacha olib kelinadi va bozor muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Mamlakatlar raqobatdoshligini baholashning ko‘rsatishicha, korxonalar rivojlanishining asosiy strategiyasi bo‘lib, quyidagi tamoyillarga asoslangan boshqaruv siyosatini amalga oshirish xizmat qiladi:

- tabiiy va iqlim resurslardan oqilona foydalanish;
- jamg‘arilgan boyliklardan o‘z o‘rnida foydalanish;
- investitsiyalarni faol jalb qilish;
- innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash.

Demak, mamlakat agrobiznes korxonalarida ham innovatsiyalarni joriy etish, innovatsion menejmentni joriy etish orqali korxona raqobatbardoshligini oshirish va mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘lish bo‘lish mumkin.

Innovatsion menejmentning eng muhim amaliy vazifalaridan biri – innovatsion jarayonlarni boshqarishning samarali tizimini shakllantirishdir va u quyidagilarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

- innovatsion menejmentning tegishli nazariy bazasini ishlab chiqish;
- innovatsion menejment sohasida mavjud muammolarni echish uslublarini asoslash;
- innovatsion jarayonlar samaradorligini baholash uslubiyoti va ularga ta’sir ko‘rsatish vositalarini ishlab chiqish.

Iqtisodiyotning jo‘shqin rivojlanishini ta’minlash masalalarini hal etishda innovatsiyalar birinchi darajali rol o‘ynaydi. Innovatsion faoliyat ishlab chiqarishning texnik va texnologik bazasi uzluksiz yangilanishini yangi raqobatbardosh mahsulotni o‘zlashtirish va chiqarish, tovarlar va xizmatlarning jahon bozorlariga samarali kirib

borishini ta’minlashga qodirdir. «Innovatsiya» atamasi birinchi marta I. SHumpeter tomonidan 1912 yilda «Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi» asarida taklif etilgan edi. U innovatsiya deb ishlab chiqarish sohasida qo‘llangan yangilikni tushungan. SHumpeterning fikricha, innovatsiya foydani harakatlantiruvchi, hosil qiluvchilarning eng asosiylaridan biridir.

Keyinroq Y.SHumpeter, N.D.Kondratevning iqtisodiyot rivojlanishi uchun to‘lqinli konsepsiyasini o‘zining innovatsion nazariyasi bilan bog‘ladi. Natijada u siklli rivojlanish nazariyasini shakllantirdi. Siklli rivojlanishning asosiy ichki (endogen) mexanizmi, deb u yangiliklarni joriy etish (innovatsion) jarayonini hisobladi. Qayd etish mumkinki, ijtimoiyiqtisodiy dinamikani anglashga bunday yondashuvning turli moddasi fanda hozirda ham ustunlik qilmoqda.

O‘zbekistonda innovatsion jarayonlarning rivojlanishi bozor iqtisodiyoti shakllanishi bilan bog‘liqligi tufayli ko‘tarilayotgan masala mamlakatimiz uchun alohida ahamiyatga ega. SHuning uchun iqtisodiy adabiyotda mazkur kategoriya mohiyati va mazmunini aniqlashga alohida o‘rin berilgan va berilmoqda.

Lekin hozirgi paytda mamlakatimiz va xorijiy iqtisodiy adabiyotda «yangilik kiritish», «yangilik» va «innovatsiya» singari kategoriyalarning turli talqinlari uchramoqda. Ba’zi hollarda bu tushunchalar sinonimlar sifatida ishlatilmoqda. Lekin ular o‘rtasida tafovutlar mavjud, bu tushunchalarni bir-biridan ajratish lozim. Ularning har biri innovatsion menejmentning muayyan elementini ifodalaydi. «Yangilik» («novshestvo», «invention») tushunchasini yangi mahsulotda ro‘yobga chiqaralishi mumkin bo‘lgan yangi g‘oya, yangi texnologiya, yangi usul va shu kabilar sifatida ta’riflash qabul qilingan. Unga katta iqtisodiy xarajatlarni talab etmaydigan ixtiro yoki ratsional torlik taklifini kiritish mumkin. U asosan, texnologik jarayonni yoki ishlab chiqarishxo‘jalik faoliyatini takomillashtirishga imkon beradi.

Yangiliklar kashfiyotlar, patentlar, tovar belgilari, yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot (texnologiya, boshqaruv yoki ishlab chiqarish jarayoni) hujjatlari, nou-xau tushunchalari, ilmiy yondashuvlar yoki tamoyillar, hujjatlar (andozalar, tavsiyalar, uslubiyatlar, yo‘riqnomalar va h.k.), marketing tadqiqotlari natijalari ko‘rinishida rasmiylashtirilishi mumkin.

Boshqachasiga aytganda, bu fundamental, amaliy tadqiqotlarning biron-bir faoliyat sohasidagi samaradorligini oshirish bo‘yicha ishlanmalar va tajriba ishlarining rasmiylashtirilgan natijasidir. Lotincha «invus» sohasidan kelib chiquvchi «innovatsiya» tushunchasini yangilikdan foydalanish natijasida yaratilgan yangi yoki takomillashgan mahsulotda yoki texnologiyada mujassamlashgan innovatsion faoliyatning pirovard natijasi sifatida tushunish lozim. Bu mahsulot yoki texnologiya bozorda sotiladi yoki ishlab chiqarish, boshqarish va boshqa faoliyatga joriy etiladi. Mazmuniga ko‘ra «innovatsiya» va «yangilik kiritish»ga sinonimlar sifatida qaralishi mumkin.

Innovatsiya nazariyasining shakllanishi V.Zambart, V.Mitcherlik va Y.SHumpeterning asarlarida tadqiq etilgan edi. O‘sha davr tadqiqotlarining umumiy xususiyati tadbirkorning ishlab chiqarishning olg‘a rivojlanishi tizimida asosiy bo‘g‘in sifatida, «texnika taraqqiyotining amalga oshiruvchisi» sifatida olg‘a surilishidir.

Innovatsiyalarni boshqarishning alohida muammolarini echishga mamlakatimiz va xorijiy amaliyotdagi mavjud yondashuvlarning asosiy hodisalari va xulosalarining tanlanma tahlili quyiroqda amalga oshiriladi. Ma’lumki, muayyan davrlarda mavjud bo‘lgan uzoq muddatli tendensiyalar tashqi omillar ta’siriga duch keladi, buning natijasida ular muhim ravishda o‘zgarishi, o‘ziga xos mazmun va yo‘nalish kasb etishi mumkin. Innovatsiya sohasida vujudga kelgan vaziyatni hozirda bir yoqlama tavsiflash mumkin emas. Bir tomondan, u yangi iqtisodiy vaziyatni hisobga olgan holda innovatsion jarayonlarni infratuzilmaviy ta’minoti muammolari mavjudligi bilan, boshqa tomondan esa innovatsion jarayonlar yuqori faolligini rag‘batlantirish mexanizmining yo‘qligi, tovar ishlab chiqaruvchilarning innovatsiyalarni qabul qiluvchanligi yuqori emasligi, innovatsion mahsulotlar bozori shakllanishi sustligi, intellektual mehnat va ishlab chiqarish sohasida barqarorlikning davlat tomonidan kafolatlari mavjud emasligi bilan xarakterlanadi.

Mahsulotning muayyan maqsadlarga mo‘ljallangan nisbatan kichik partiyalarga talab keltirib chiqargan bir yo‘nalishidagi tovar massasining bir xil emasligi va bozor ehtiyojlarining xilma-xilligi sharoitlarida ishlab chiqarish faoliyatining eng xarakterli xususiyatlaridan biri namoyon bo‘ladi - keng nomenklaturadagi mahsulotni uni iste’molning muayyan sharoitlariga moslashtiruvchi turli ichki modifikatsiyalarda kichik seriyalarda ishlab chiqarish bilan shug‘ullanish.

Birinchidan, innovatsiyalar vositasida inson intellektini, fantexnika natijalarini hayotda amalga oshiradi. Bu mehnat faoliyatining intellektuallashuviga, uning fan sig‘imi yuksalishiga yordam beradi (pog‘onadan-pog‘onaga harakatlanishda jamiyatning o‘sib boruvchi intellektuallashuvchi qonuniyati).

Ikkinchidan, aynan innovatsiyalar yordamida ishlab chiqarilayotgan tovarlar va xizmatlarning doirasi kengayadi, ularning sifati yaxshilanadi. Bu har bir shaxs va jamiyatning ehtiyojlari o‘sishiga va bu ehtiyojlarning qondirilishiga ko‘maklashadi (ehtiyojlarning yuksalishi va tabaqalanishi qonuni).

Uchinchidan, innovatsiyalar ishlab chiqarishga yangi ishlab chiqaruvchi kuchlarni jalb etishga, tovarlar va xizmatlarni mehnat, materiallar va energiyaning kamroq sarflari bilan yaratilishiga imkon beradi (mehnatni tejash qonuni).

To‘rtinchidan, u yoki bu sohada innovatsiyalarning to‘planishi takror ishlab chiqarishning tarkibiy tuzilishini, ehtiyojlarning o‘zgargan tarkibiy tuzilishi va tashqi muhitning tarkibiy tuzilishi bilan muvofiqlashtirishga yordam beradi (mutanosib rivojlanish qonuni).

Beshinchidan, innovatsiyalar tadbirkorlik faoliyatining rag‘bati bo‘lib xizmat qiladi, ayniqsa kichik biznes sohasida, raqobat kurashida g‘olib chiqish, bozorda yangi joylarni egallash uchun yangi tovar va texnologiyalarni axtarishga va o‘zlashtirishga undaydi.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti mahsulot ishlab chiqarishning muhim omili, fan tomonidan atrof dunyoning hodisalari va xususiyatlari yangi qonuniyatlarini kashf qilish negizida ishlab chiqarish vositalari va texnologiyalarini takomillashtirish hisobiga mehnat unumdorligining oshirilishini ta’minlaydi. Inglizcha atamalar lug‘atlarida ravshanki, «innovatsiya» yangilik kiritilishi yoki yangilikning sinonimidir va ular bilan bir qatorda qo‘llanishi mumkin. Adabiyotda innovatsiya

mohiyatini ta’riflashga bir necha xil yondashuvlar uchraydi. Ikki nuqtai nazar eng keng tarqalgan. Birinchi holda yangilik kiritish ijodiy jarayonning yangi mahsulot (texnik), texnologiya, metod va h.k. ko‘rinishidagi natijasi sifatida tasavvur qilinadi, ikkinchisida esa yangi mahsulotlar, elementlar, yondashuvlar, qoidalarning mavjudlari o‘rniga kiritilishi jarayoni sifatida. Bizga innovatsiyalarning ijodiy jarayonning yaratilgan (yoki joriy etilgan) yangi iste’mol qiymatlari ko‘rinishidagi natijasi sifatida ta’riflanishi maqbulroq ko‘rinmoqda. Bu yangi iste’mol qiymatlarining qo‘llanishi ulardan foydalanuvchi shaxslar yoki ko‘nikmalarini o‘zgartirishlarini talab qiladi. Bunda bozor munosabatlari sharoitlarida innovatsiyaning eng muhim xususiyati bo‘lib, uning iste’mol xususiyatlari yangi ekanligi chiqish lozim. Texnik jihatdan yangi ekanligi esa ikkinchi darajali rol o‘ynaydi.

Innovatsiyani yangi foydali natijaning paydo bo‘lishi va ishlab chiqilishi, moslashtirilishi va ishlatilishi jarayoni sifatida qaralishida innovatsiyaning mohiyati uning quyidagi tavsiflarida (xossalarida) namoyon bo‘ladi:

-uzoqlik, chunki innovatsiya samara olinishining maksimallari bilan bog‘liq barcha biznes jarayonlarning eng uzoq davom etadiganidir;

-innovatsion jarayonning kompleks xarakteri, u o‘zida tadqiqot (fan) va biznesning xossalarini birlashtiradi;

-innovatsion operatsiyalarning noaniqliqligi va yuqori xatar darajasi, ular bu sohada qat’iy belgilab olingan maqsadning mumkin emasligini va faoliyat natijalarini oldindan aytib bera olishning past darajasini vujudga keltiradi.

Innovatsiyalarning ikkiyoqlamaligi, kompleks xarakteri, ishlatilishining ko‘p tomonlamaligi, sohalari va usullari xilma-xilligi ularni innovatsion jarayonlarni modellashtirish metodologiyasini asoslab berish maqsadida turkumlashning muhimligini belgilab beradi. Turli mualliflar tomonidan innovatsiyalarning ko‘plab klassifikatlari taklif etilgan. Ular orasida Y.SHumpeter, I.Ansoff, A.Kleynknext, P.Druker kabi iqtisodiyot va menejment sohasidagi mashhur mutaxassislar bor. Rossiya nashrlarida A.N.Svetkov, P.N.Zavshin, A.V.Vasilev, A.I.Prigojin, V.V.Gorshkov va E.A.Krekova, E.A.Utkin, G.I.Morozova va boshqalar tomonidan taklif etilgan klassifikatsiyalarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Mamlakatimiz nashrlarida innovatsiyalar turkumlanishi M.A.Mahkamova, I.S.Tuxliev, B.B. Abdullaev, T.Xasanova asarlarida tadqiq etilgan. Innovatsiyalarni qator belgilari bo‘yicha turkumlash qabul qilingan.

Radikallik darajasi, iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati bo‘yicha innovatsiyalarni quyidagilarga bo‘lish mumkin:

- bazis innovatsiyalar;
- yaxshilovchi innovatsiyalar;
- yuzaki innovatsiyalar (ratsionalizatorlik tusidagi).

Bunday bo‘lishi ortida ikki innovatsion jarayonlar: pioner va quvlab etuvchi innovatsion jarayonlar turibdi.

Pionerlik tusidagi innovatsiya jahonda etakchilikka erishishni ifodalaydi (masalan, AQSH) quvlab etuvchi innovatsiya arzonroq va tez natija berish mumkin (masalan, YAponiya). Bu yo‘lda o‘stiruvchi deb ataladigan innovatsiyalar yaratiladi,

ular mavjud ishlab chiqarish jarayonlaridagi va mahsulotlardagi xususiyatlarning yaxshilanishi bilan bog‘liq. Natijalarining yo‘nalganligi bo‘yicha innovatsiyalar ilmiy instrumentariy sifatidagi innovatsiyalarga, innovatsiya - jarayonlarga va innovatsiya - mahsulotlarga bo‘linadi.

Innovatsiyalarning iqtisodiy tizim rivojlanishidagi roliga muvofiq ravishda innovatsiyalarning boshqa klassifikatsiyalari ham mavjud. Innovatsiyalarning yangiligi darajasi bo‘yicha klassifikatsiyasi - innovatsiyalar to‘plamining muhimligi darajasiga baho berish maqsadida yangilik darajasi bir xil guruhlarga taqsimlanishidir. Innovatsiyaning yangiligi tushunchasi uning mutloq yangi ekanligi hamda mahsulotga yoki butun texnologik jarayonga taalluqli bo‘lishi mumkin yoki faqat uning mavjud mahsulot yoki jarayonning vazifalari tavsiflariga o‘zgartiruvchi ba’zi elementlariga taalluqli bo‘lishi mumkin. SHu nuqtai nazardan butunlay yangi mahsulotlar beruvchi bazis innovatsiyalarni mavjud mahsulotlarni qanchalik takomillashtiruvga daxldor yaxshilovchi innovatsiyalarni, shuningdek ishlab chiqarishning yangi metodlarini joriy etish yoki mavjudlarini takomillashtirish bilan bog‘liq innovatsiyalarni ajratib ko‘rsatadilar.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T.: O‘zbekiston, 2021. -40 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida”gi PF -5264- son Farmoni. 29.11.2017 y.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi –T.: O‘zbekiston, 22.12.2017 y.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-4947-sonli Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.

5. Fatxuddinov R.A. «Innovatsionny menedjment: klassifikatsiya, struktury i otlichitelnye cherty innovatsionnyx organizatsiy; Ekonomicheskie zony, zakony organizatsii, nauchnye podxody i prinsipy i dr.»: Uchebnik dlya vuzov. Izd.5-ye, ispr., dop. «Piter», 2007

6 Sobirova Z.Z. “Innovatsion menejment” o‘quv - uslubiy majmua. –T.: TDIU. 2010, - 198 b.

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА АГРОБИЗНЕСНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Сотволдиев Эгамберди Мўминжон ўғли
Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти.
Агробизнес ва маркетинг кафедраси ассистенти,
телефон +998-91-150-27-17.
egamberdi.sm1997@gmail.com

Аннотация: *Мазкур мақолада рақамли иқтисодиёт шароитида агробизнесни ташкил этиш ва бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари ўрганилган бўлиб, агробизнес соҳасининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва унинг маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, сотиш, сақлаш, тақсимлаш билан боғлиқ жараёнлардаги ижтимоий-иқтисодий роли ва аҳамияти кўрсатиб берилган.*

Таянч сўзлар: *агробизнес, рақамли иқтисодиёт, бошқариш, интегратsія, глобалашуви, озиқ-овқат хавфсизлигини, агросаноат мажмуаси, агросаноат интегратsіяси, кластер модели, инфраструктура, эркин иқтисодий зона, маҳсулотлар экспорт географияси, валюта тушуми, хорижий ивестициялар, инноватsіялар трансфери ва б.қ.*

Жаҳон иқтисодиётида интегратsія жараёнларини тобора глобалашуви ва чуқурлашуви аҳолини ижтимоий-иқтисодий қўллаб-қувватлаш ва унинг озиқ-овқат махсулотлари билан таъминлаш масалаларининг ички кучли ва заиф томонларини ҳам, ташқи имкониятлари ва ҳавф-хатарларини ҳам ҳартомонлама чуқур ўрганишни тақозо этмоқда. Айнан ана шу масалаларни ҳал этилишида агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш жараёнларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Қишлоқ хўжалик соҳаларидаги тадбиркорлик фаолияти агробизнес дейилади. Агробизнес тушунчасига бевосита қишлоқ хўжалиги соҳасига кирмайдиган, бироқ у билан бевосита боғлиқ бўлган фаолият билан шуғулланувчи бизнес турлари ҳам киритилади. Бу қишлоқ хўжалигига техникавий таъмирлаш хизмат кўрсатиш, уни маҳсулотларини қайта ишлаш ва истеъмолчиларга етказиб бериш билан боғлиқ бўлган тадбиркорлик фаолиятидир. Агробизнес агросаноат интегратsіяси натижасида вужудга келган агросаноат мажмуасининг барча бўғинларини қамраб олади.

Агробизнес фаолиятининг мақсади – истеъмол бозорини етарли миқдорда сифатли қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, саноатни эса хом ашё билан узлуксиз таъминлаш орқали фойда кўришдан иборат.

Агробизнес – бу бозор иқтисодиётининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва унинг маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, сотиш, сақлаш ва тақсимлаш билан боғлиқ соҳа ҳисобланади. Бу атама илк бор 1957 йилда америкалик тадқиқотчилар Ж.Х.Девис, Г.А.Голдберг ва бошқалар томонидан қўлланган. Унинг таркиби, мақсади жиҳатидан асосан агросаноат мажмуига тўғри келади .

Агробизнес – қишлоқ хўжалигини зарур ресурслар билан таъминлаш, озиқ- овқат ва техник хом ашёларни ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, тақсимлаш бўйича изчил тадбирларни амалга ошириш бўйича чора-тадбирларни мувофиқлаштиришнинг ўзига хос шакли ҳисобланади. Бошқача айтганда, агробизнес нафақат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, балки уни қайта ишлаш, сақлаш, ташиш, таъминлаш ва қишлоқ хўжалиги учун техника ва ўғитларни ишлаб чиқаришни ўз ичига олган фаолият шаклларидан

биридир. Агробизнес ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий тизимининг муҳим элементидир. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар фаолиятининг самарадорлиги аҳолининг турмуш даражаси билан бевосита боғлиқ. Шунинг учун агробизнес соҳасининг самарадорлигини юқори даражада ошириш учун янги технологияларни ишлаб чиқиш жуда муҳимдир.

Агробизнес агросаноат мажмуи доирасида фаолият юритади, бу озиқ-овқат ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, аҳолини ушбу маҳсулотлар билан таъминлаш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва қайта ишлаш соҳаси учун машина ва механизмларни ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмасини ўз ичига олади.

Бозор иқтисодиёти шароитида қонуний равишда даромад топишга йўналтирилган қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ ҳар қандай фаолият тури агробизнес деб юритилади. Шунга мувофиқ агробизнес ўз ичига:

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасидаги тадбиркорликни;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш ва истеъмолчига етказиб бериш билан боғлиқ тадбиркорликни:
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш ва воситачилик билан шуғуллананувчи фирмалар тадбиркорлигини;
- аграр соҳага хизмат қилувчи ихтисослашган банклар, суғурта ва молия компаниялари фаолиятини олади.

Шунинг учун агробизнес аввал фақатгина қишлоқ хўжалиги тармоғинини қамраб олган бўлса, ҳозирда эса агросаноат мажмуини тўла камраган. Агросаноат мажмуи - қишлоқ хўжалиги билан саноат интегратsiясининг ҳосиласи ҳисобланиб, ўсимликчилик ва чорвачилик маҳсулотлари билан боғлиқ тижорат операtsияларини амалга оширади.

Мамлакатимиз аҳолисининг озиқ-овқатга бўлган талабини қоплаш ва экспорт ҳажмини ошириш учун мева-сабзавот етиштиришни йилига 8-10 фоизга кўпайтириш ва қўшимча 1 миллион тоннадан ортиқ маҳсулот етиштириш зарур. Шу боис 2020 йилда қайта фойдаланишга киритиладиган 77 минг гектар майдонга озиқ-овқат экинлари, эртаги маҳсулот етиштириш учун 200 минг гектарда тўқсонбости усулида сабзавотлар экилишини таъминлаш чоралари кўрилган эди .

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 15 мартдаги “Ички истеъмол бозорини асосий турдаги озиқ-овқат махсулотлари билан кафолатли таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги №135 қарорларида белгиланган вазифаларни бажариш бўйича озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалик махсулотларини ички бозорларга тизимли етказиб бериш ҳамда уларнинг нархлари ошиб кетмаслигини таъминлаш назарда тутилган.

Ўзбекистоннинг табиати, иқлим шароитлари, мавжуд ишчи кучи ресурсларидан ва географик жойлашувидан келиб чиққан ҳолда, мамлакат иқтисодиётининг юқори сифатли мева ва сабзавотлар етиштиришда йирик имкониятлари деярли ҳеч кимда шубҳа туғдирмаса керак.

Сўнгги йилларда мамлакатда қишлоқ хўжалиги соҳаси фаол ислоҳ қилинмоқда. Мазкур тармоқда бошқарув тизимини такомиллаштириш, давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмларини жорий этиш, kooperatsiяни йўлга қўйиш, замонавий ресурс тежамкор технологияларини жорий қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти ҳажмини ошириш мақсадида қатор фармон ва қарорлар қабул қилинди. Шунга қарамасдан, жаҳон бозорида мева-сабзавот маҳсулотлари савдоси 205 миллиард АҚШ долларини ташкил этган бир пайтда, республиканинг мазкур бозордаги улуши бир фоизга ҳам етмаяпти. Ушбу маҳсулотларинг мамлакат экспорти таркибидаги улуши эса атиги 7 фоизни ташкил қилади .

Ўзбекистон мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш (етиштириш) ва уларнинг ташқи бозорларга экспортини ривожлантиришда улкан салоҳиятга эга.

Аммо шуни унутмаслик керакки, салоҳият ва уни амалга ошириш икки хил тушунча.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш учун кўп ишлар қилинмоқда, аммо маҳсулот етиштириш ҳажмининг ўсиши автоматик равишда экспорт ҳажмини кўпайишига олиб келмайди. Сабаби, экспортда аввалambор, потенциал истеъмолчига қайси маҳсулот кераклигини ва унинг эҳтиёжини ўрганиш керак. Шунингдек, ҳақиқий истеъмолчи ким ва у қайси мамлакатларда яшайди каби саволларга ҳам жавоб бўлиши керак. Бундан ташқари, мевалар экспорти ҳақида гап кетганда, боғ барпо этишдан бошлаб токи у ҳосилга киргунгача кетган вақтда (ушбу йиллар давомида) истеъмолчиларнинг эҳтиёжи ва талаби қандай ўзгаришини олдиндан кўра билиш лозим. Бунда қишлоқ хўжалиги махсулотлари истеъмолчиларини ўрганиш ва бозорни ўрганиш учун маркетинг тадқиқотларини ўрганиш талаб этилади.

Агар Ўзбекистон юқори сифатли ва хавфсизлик кўрсаткичлари талабларига жавоб берадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини оширса, бундай маҳсулотларни дунёнинг исталган мамлакатига экспорт қилиш имкониятига эга, ҳаттоки маҳсулот сифати ва хавфсизлиги бўйича юқори талабга эга бўлган давлатларга ҳам.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, бугунги рақамли иқтисодиётни ривожлантириш шароитида агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш тизмимини такомиллаштириш, жумладан қишлоқ хўжалик махсулотларини етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш, етказиб бериш ва сотиш жараёнлари тизимли равишда ўрганилса, унинг натижасида қишлоқ хўжалик махсулотлари етиштиришни кўпайтиришга, истеъмолчиларга сифатли махсулотлар етказиб беришига ҳамда қишлоқ хўжалиги махсулотларининг ички бозордаги нархларини барқарор ошиб кетмаслигига таъсир кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори ПҚ-4863-сон 15.10.2020 й

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 15 мартдаги “Ички истеъмол бозорини асосий турдаги озиқ-овқат махсулотлари билан кафолатли таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги №135 қарори.
3. Мирзиёев Ш.М. Мева-сабзавотчилик тармоғини янада ривожлантириш ва экспортини ошириш, аҳоли томорқаларидан самарали фойдаланишни таъминлаш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши. 05.11.2019. www.xabar.uz.
4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 56 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
6. Мирзиёев.Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 103 б.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
8. Муртазаев О., Ахроров Ф., Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Дарслик, -Т.: “ILM ZIYO”, 2017 й.

XITOY MAHSULOTLARI NEGA ARZON? - UNGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Abduqayumov Jaloliddin Jo‘rabek og‘li
TDIU Andijon fakulteti
Iqtisodiyot talim yo‘nalishi 60/23 guruh talabasi
Kurbonov Jasurbek Pozilovich
TDIU Andijon fakulteti
“Mutaxassislik fanlari” kafedrasi mudiri, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada Bugungi kunda iqtisodiyoti shiddat bilan o‘sib borayotgan Xitoy iqtisodiyoti va jahon bozorini qisqa vaqt ichida egallashga ulgurgan savdo siyosati va kompaniyalarining muvaffaqiyat omillari, tajribalari va uni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari tahlili bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: biznes, savdo, investitsiya, tovarlar va xizmatlar, ishlab chiqarish, eksport, elektron savdo.

Xitoy global dunyoda bir necha mahsulot turlarini ishlab chiqarish bo‘yicha birinchi o‘rinlarda turadi. Uning iqtisodiy salohiyatining asosiy omillari ichida to‘rt ta bosh ishlab chiqarish tarmoqlari mavjud: elektronika va telekommunikatsiyalar, kichik va o‘rta bizneslar uchun ishlab chiqarish, texnologiyalar va transport

vositalarining ishlab chiqarilishi, shuningdek, kichik va o‘rta bizneslar uchun xizmatlar sohasida rivojlanish.

Xitoyning asosiy eksport mahsulotlari elektronika, telekommunikatsiya vositalari, kompyuterlar, mobil telefonlar, avtomobillar, tekstil mahsulotlari, mashinalar va qurilish materiallari kabi hisoblanadi. Xitoyning katta shaharlarida esa savdo markazlari va eng yirik bozorlar mavjud, masalan, Pekin, Shanhay, Guangzhou va Xongqiao.

Xitoyning iqtisodiy salohiyatining o‘sishiga esa har xil sabablar asosiy ro‘l o‘ynaydi, masalan, katta va mehnat resurslariga boy mamlakat bo‘lishi, murakkab ishlab chiqarish tizimi va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishga ajratilgan investitsiyalar. Xitoyning dunyo bozoridagi o‘rni keyingi yillarda ham kuchayib borishi kutilmoqda.

Xitoyning dunyoga mashxur bo‘lgan mahsulotlari bilan 21-asrda dunyoga dong‘i ketgan sifatli va arzon mahsulot ishlab chiqaradigan Xiaomi kompaniyasi haqida so‘z boshlasak.

Dunyoda telefon ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha 1-o‘rinda bo‘lgan xitoyning xaomi kompaniyasi sifatli mahsulotlarini qanday qilib arzon sotib foyda ko‘radi va qanday qilib bir vaqtning o‘zida mahsulot sifatini tushirmasdan arzon va sifatli mahsulot ishlab chiqarish mumkin.

Dunyoning yetakchi telefon ishlab chiqaruvchi kompaniyalari mahsulotlaring jahon bozoridagi ulushi:

2020- yil

- Samsung: 253 million dona (bozor ulushi 18,8 %)
- Apple: 199,8 million dona (bozor ulushi 14,8 %)
- Huawei: 182,6 million dona (bozor ulushi 13,5 %)
- Xiaomi: 145,8 million dona (bozor ulushi 10,8 %)
- OPPO: 111,8 million dona (bozor ulushi 8,3 %)
- Boshqalar: 454,8 million dona (bozor ulushi 33,7 %)
- Jami: 1 347,9 million dona (100 % bozor ulushi)

2021- yil

- Apple: 237 million dona (bozor ulushi 16 %)
- Samsung: 272 million dona (bozor ulushi 21 %)
- Xiaomi: 190 million dona (bozor ulushi 14 %)
- OPPO: 143 million dona (bozor ulushi 11 %)
- Vivo: 131 million dona (bozor ulushi 10 %)
- Boshqalar: 413 million dona (bozor ulushi 28 %)
- Jami: 1,391 million dona (100 % bozor ulushi)

2022- yil

- Samsung: 260.9 million dona (bozor ulushi 21.6%)
- Apple: 226.4 million dona (bozor ulushi 18.8%)
- Xiaomi: 153.1 million dona (bozor ulushi 12.7%)
- OPPO: 103.3 million dona (bozor ulushi 8.6%)
- Vivo: 99.0 million dona (bozor ulushi 8.2%)
- Boshqalar: 362.7 million dona (bozor ulushi 30.1%)

- Jami: 1.2005 milliard dona (100 % bozor ulushi)[1]

Hozirgi kunda dunyoning yetakchi telefon kompaniyalari mahsulotlari narxi

Redmi 13 pro 8/256gb 275 dollar

Samsung s 23 ultra 8/256gb 1250 dollar

Iphone 13 pro max 1150 dollar

Kompaniyaning asosiy maqsadi sifatli gadjetni boshqa gadjetlarga nisbatan ko‘proq va arzonroq sotish edi. Kompaniya asosiy foydani telefondan emas balki aksessuar va servislardan chiqarib olmoqchi edi.

Bundan tashqari u: Miped, robotlar, programmalar, aqlli soat(smart wach)lar va boshqa mobil qurilmalarni ishlab chiqaradi

Hozir smartfondan tashqari kompaniyanig: Mobil ilovalari

MIUI

Bu Xiaomi operatsion tizimi Android asosida ishlaydi va ko‘p smartfonlarida aniqlangan. MIUI interfeysi, xar bir foydalanuvchiga ma'noli joylashgan ma'lumotlar tizimi va himoya imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu ilova foydalanuvchilar uchun samarali va shunchaki sur'atli ishlaydigan interfeysga ega.

Mi Fit

Bu ilova Xiaomi smart-watch va fitnes-trakerlari uchun mo‘ljallangan. Mi Fit orqali foydalanuvchilar o‘zlarining faolliklarini monitoring qilishi mumkin, masalan, qadam urishlarini, uyqu davriga nazorat qilishni va sport mashg‘ulotlarini kuzatish orqali.

Mi Remote

Bu ilova Xiaomi smartfonlari orqali TV, konditsioner, DVD va boshqa elektron qurilmalarni boshqarishga yordam beradi. Ular infratrood port yordamida elektron qurilmalar bilan aloqada ishlaydi va ularni qulay boshqara oladi.

Mayishiy texnik vositalari:

Uy uchun robotlar

Mi Robot Vacuum

Bu robot ushbu iste'molchilarga qulaylashtirilgan robot-changyutkichdir. U o‘zining xaritadan foydalanib yaxshi taqvimi va o‘zaro yo‘nalishni, masalan, uyda qolgan joylarni topadi va so‘nggi tekshiruv rejimdagi qurilmalarni qulay foydalanish orqali joylashadi

Mi Robot Builder:

Bu robot o‘zgaruvchan qurilma modullarini yig‘ib-qurish imkoniyati bilan ta'minlanadi. U yaxshi tajribaga ega bo‘lgan mijozlarga elektronika va robotikani o‘rganishda yordam beradi

Aksesuarlar

Xiaomi, telefonlar uchun bir nechta turdagi aksesuarlarni taklif qiladi. Masalan:

- Telefon qavatlari: Hard plastik yoki silikon qavatlari, yopiq va ochiq variantlarda mavjud.
- 2. Quloqchinlar: Quloqchinlar ko‘p xil bo‘lib, bepul quloqqa tushiriladigan modellaridan, bluetooth quloqqa tushiriladigan modellariga qadar mavjud.
- 3. Temir qoplamalari: Ekranlar, batareyalar va boshqa zarur komponentlar bilan murojaat etish uchun.

• 4. Portativ zaryadlovchi: Kuchli zaryadlovchi va portativ batareya to‘plamlari.

Arzon bolishi sabablari:

1. Reklamaga raqobatchilariga nisbatan kam pul sarflaydi

Sotsial media

Xiaomi mahsulotlarining reklama qilishda sotsial mediadagi platformalardan foydalanadi. Ular Facebook, Instagram, Twitter, Weibo va WhatsApp kabi platformalarda reklama joylaydi, yangi produktlarni taqdim etish, mahsulotlarining aksariyatini ko‘rsatish va mijozlarga ko‘rsatishlar orqali iste'molchilarning diqqatini jalb etishga harakat qiladi.

Reklama rollari:

Xiaomi mahsulotlarini televizor va internet reklama rollar orqali taqdim etadi. Ular mavjud mahsulotlarni keng ko‘p aksariyat bilan taqdim etish orqali mahsulotlarning ko‘proq iste'molchilar tomonidan tanilishi uchun reklama rollarning keng tarqalganini qo‘llaydi.

Mahalliy hodimlar va ambassadorlar:

Xiaomi mahsulotlarini xalqaro mazkur hodimlar va ambassadorlar orqali tanitishadi. Ular xalqaro mashhur bo‘lgan insonlar, blogerlar va hodimlar orqali mahsulotlarni ijtimoiy tarmoqlar va mahalliy ko‘prik orqali taqdim etadi.

Xiaomi kompaniyasi, o‘zining innovatsion mahsulotlar va arzon narxli mahsulotlari yordamida reklama qilishda ommaviy platformalardan, televizor va internet reklamalardan foydalanadi va o‘z mahsulotlarining ko‘p xil qulayliklari bilan mijozlarning diqqatini jalb etishga harakat qiladi.

2. Yuqori texnologiyalardan unumli foydalanadi.

Kompaniya mahsulot ishlab chiqarishdan tortib uni sotish va mijozlarga yetkazib berishda ham yuqori texnalogiyalardan faol foydalanadi. Bu o‘z navbatida qo‘l mehnatiga bo‘lgan talabni qisqartiradi va harajatni kamaytirib mahsulotni arzonroq bo‘lishiga sabab boladi.

3. Tovarlarni faqat online sotadi. Yani ofline do‘konlarni ushlab turmaydi.

Kompaniyaning mahsulotlarini quyidagi saytlar orqali sotib olishingiz mumkin:

Amazon - Amazon onlayn savdo markazida Xiaomi mahsulotlari to‘plami mavjud.

eBay - eBay orqali ham Xiaomi telefonlari, planshetlari va boshqa qurilmalarni sotib olishingiz mumkin.

Best Buy - Agar AQShda bo‘lsangiz, Best Buy do‘konida ham Xiaomi mahsulotlarini topishingiz mumkin.

AliExpress - AliExpress orqali xalqaro e-tijorat platformasida keng qamrovli Xiaomi mahsulotlarini ko‘rishingiz mumkin.

4. Operatsion tizim ichida reklama beradi.

Xiaomi, o‘zining MIUI (MI User Interface) deb nomlangan operatsion tizimi orqali reklama bera oladi. MIUI, Xiaomi smartfonlariga o‘rnatilgan operatsion tizimdir va bu tizimda Xiaomi kompaniyasining o‘z mijozlariga xizmat ko‘rsatish uchun reklama berish imkoniyati mavjud.

MIUI, o‘rnatilgan ilovalar orqali o‘z mijozlariga reklama bermoqda. Bu reklamalar mobil ilovalar, Xiaomi xizmatlari yoki mahsulotlari haqida e'lonlar shaklida bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, MIUI operatsion tizimi eng katta IT-kompaniyalarning yangi xizmatlarini mijozlarga taqdim etish uchun reklama platformasi sifatida ham faol foydalaniladi.

Xulosa: O‘zbekistonda ham bunday sifatli va arzon mahsulotni ishlab chiqarish mumkin. Buning uchun birinchi navbatda bozor o‘rganiladi hamda istemolchilarning talablari va ular qanday narhlarda sotib olishga tayyorligi aniqlanadi. Ishlab chiqarish uchun chet el tajribasini mukammal bilish lozim.

Ishlab chiqarishda esa quyidagilarga e’tibor berish kerak:

1. Reklama harajatlarini kamaytirirish va jamoatchilikka eng ta’siri yuqori bo‘lgan joylarda reklama berish.
2. Mahsulotlarni online sotuvini keng yo‘lga qo‘yish. Bunda xaridor dunyoning hohlagan joyidan mahsulotni qiyinchiliklarsiz sotib ola olishi kerak va mahsulot haqida yetarlicha malumot olishlarini taminlangan bo‘lishi darkor.
3. Yuqori texnologiyalardan keng va samarali foydalanish. Chet el tajribalarini samarali qo‘llash.
4. Boshqa yirik kompaniya bilan hamkorlik qilib bir birini tovarini sotishda hamkorlik qilish.

Foydananilgan adabiyotlar:

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/Eng_ko%CA%BBp_sotilgan_mobil_telefonlar_ro%CA%BByxati#cite_note-counterpoint_2021-9
2. https://olcha.uz/oz/category/telefony-gadzhety-aksessuary/telefony

YOSHLARNING O’Z ISHLARINI YETUK MUTAHASISI BO’LISHLARIDA TERAN MEHNATNING-DIQQATNING O’RNI VA AHAMIYATI

Abduqayumov Jaloliddin Jo‘rabek og‘li
TDIU Andijon fakulteti
Iqtisodiyot talim yo‘nalishi 60/23 guruh talabasi
Kurbonov Jasurbek Pozilovich
TDIU Andijon fakulteti
“Mutaxassislik fanlari” kafedrasi mudiri, PhD

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshqaruvda diqqatning ahamiyati, xodimlar samaradorligini va mehnat unumdorligini oshirishga diqqatning ta’siri va uni shakllantirish bo‘yicha ayrim tavsiyalar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *mehnat, diqqat, odat, ish samaradorligi, boshqaruv.*

Bilamizki hozirgi kunda teran mehnatning ahamiyati tobora ortib bormoqda chunki, zamonaviylashayotgan dunyo va chalg‘ituvchi vositalarning ko’pligi teran

mehnatning kamayishiga hamda dolzarbligiga shuningdek teran mehnat qiluvchilarga bo’lgan talabning oshishiga sabab boladi.

Har bir ishda inson qaysi kasb egasi bo‘lishidan qat’iy nazar natijaviylikni oshirish uchun diqqat bilan chalg’imasdan uzoq vaqt, chuqur ishlashga to’gri keladi. Sababi kam vaqt sarflab sifatli ish qilish uchun albatta diqqatni bir joyga jamlab chalg’imasdan ishlash kerak bo’ladi. Diqqat bizga kam vaqt sarflab kattaroq va unimliroq natijalarga erishishimizda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Darhaqiqat har qanday aqliy mehnatni diqqat ko’nikmasisiz tasavvur qila olmaymiz albatta.

Teran mehnat- hech narsaga chalg’imasdan, bor aqliy imkoniyatni ishga solgan holda, chuqur diqqat bilan bajarilgan ishdir. Bu ish bebaho qiymat yaratadi, mahoratingizni oshiradi va uni har kim ham bajara olmaydi. [1]

Hozirgi kunda teran mehnat qilishimizga halal beradigan narsalar yetarlicha masalan: elektron pochta, SMS, aloqa xizmatlari, facebook va twitter hamda telegram, instagram kabi ijtimoiy tarmoqlar shuningdek har hil ko’ngilochar saytlarni misol qilib keltirish mumkin. Bulardan xohlagan vaqtda foydalana olish ko’pchiligimizning diqqatimizni o’ziga tortib, teran mehnat qila olishimizga katta havfga aylanmoqda. Ularning algoritimini ko’pchilik sezmagan bo’lishi mumkin, u shundan iboratki, siz o’zingizga kerakli ma’lumotni ko’rayotganingizda sizga o’sha mavzuga tegishli va unga o’xshash yoki shunga sizga qiziqarli mavzuda yana bir ma’lumotni ko’rsatadi, chunki, sizning qanday mavzuda kontent ko’rayotganingizni ular biladi va sizni ko’proq tarmoqda olib qolishga urinishadi. Biz o’zimizga shunday savol berishimiz kerakki bu men foydalanayotgan ijtimoiy tarmoq men sarflayorgan narsaga yarasha menga foyda keliradimi va keltirayaptimi shunda undan foydalanishda yoki foydalanmaslik aniq ravshanlashadi. Shuni ham yodda tutish kerakki har qanday biz vaqt va energiya sarflayotgan narsa bizga sarflaganimizdan ko‘ra ko’proq foyda olib kelishi kerak.

Sayoz ish- aqliy zo’riqish talab qilmaydigan, logistik harakterdagi, ko’pincha chalg’ishlar bilan ham bajariladigan ishdir. U katta qiymat yarata olmaydi va uni har kim amalga oshira olishi mumkin.

Hozirgi zamonning iqtisodiyot sohasida kerakli kadr bo’lib qolish uchun murakkab narsalarni kam vaqt ichida o’rganish mahoratiga ega bo’lishimiz talab qilinadi. Chunki buningsiz juda tez rivojlanayotgan texnologiyalardan ortda qolib ketishingiz aniq. Oxir oqibatda esa teran mehnat bilan shug’ullana oladigan mutahasislar ishida katta natijalarga erishishi mumkin. Aynan teran mehnat qila olish ko’nikmasi bunday ishlarni ancha osonlashtiradi.

Insonlarga teran mehnat qila olish shunchalar zarur ekan bunga erishish uchun nima kerak degan savolga hammamizdan kuchli iroda va odat shakllantirish talab etiladi. Sababi, teran ish qila olish ko’nikasi shakllanishiga uzoq vaqt doimiy harakatlar kerak bo’ladi. Iroda har kuni bajarish uchun, odat esa uni doimiy ravishda kamroq energiya sarflab irodaning o’rni bosishda katta ahamiyatga ega. Ya’ni inson bir ishni odatga aylantirmasa uni doimiy qila olmaydi chunki iroda kuchimiz cheklangan va u borgan sari kamayib boradi.

Odat shaklantirishda va boshqa ishlarimizda esa vaqt menejmentiga ahamiyat berish lozim. Bunda teran mehnatni uzoq vaqtga rejalashtirmasdan uni kunligini kunda rejalashtirgan maqsadga muvofiq. Sababi, biz ertaga nima bo’lishini bilmaymiz. Shuni unutmasligimiz kerakki, ertangi kunda biz rejalashtirmagan nimadir sodir bo‘lishi va hamma rejalarimizni o’zgartirib yuborishi ehtimoli bor. Bunga tayor bolishimiz shart.

Diqqatni shakllantirish uchun esa Nuqta mashqini bajarish mumkin. Bu quyidagicha bajariladi: bitta listga nuqta chizasiz va unga bir necha daqiqa qarab turasiz bunda bor fikr e’tiborni faqat nuqtaga qaratasiz va agar hayolingiz chalg’isa yana uni nuqtaga qaratasiz. Bu oddiy mashqqa o’xshashi mumkin ammo xuddi inson tanasini chidamli va kuchli qilishi uchun kuch talab qiladigan o’gir toshni ko’targani singari diqqatini kuchaytirmoq uchun ham diqqat talab qiladigan mashqlarni muntazam qilish talab qilinadi.

Agar siz yuqori teran ish samaradorligiga erishmoqchi bo‘lsangiz sizdan doimiy harakat va sabr talab qilinadi. Chunki qisqa vaqt ichida diqqat shaklllanmaydi. Huddu odat singari unga ham ma’lum vaqt talab qiladi va uni shakllantirish uchun yani teran mehnat uchun eng kamida kunda bir marta vaqt ajratish kerak va unga bir necha soat ajratish yetarli emas. Yani har kuni ertalab kamida 3-4 soat teran mehnat bilan shug’illanish maqsadga muvofiq.

Keyingi qadam uni odatga aylantirishdir (buning uchun men sizlarga atom odatlar kitobini tafsiya beraman. Unda odat shakllantirishga oid juda foydali malumotlar keltirilgan). Nima uchun deganda oldin takidlab o’ganimizdek odatga aylangan ishimizni bajarish osonlashadi va uga kamroq energiya va kamroq iroda kuchi sarflandi. Buning uchun har kuni o’zingizga qachon qayerda va qancha vaqt teran mehnat bilan shug’illanishingizni bir kun oldin rejalashtiring va asosiysi u boshlanishiga ko’p vaqt bo’masin chunki miyyamiz aqliy mehnat talab qiluvchi ishlardan qochadi va uni birdaniga 3-4 soat ishlashga majburlash xato. Sababi, miyamiz bunga o’rganmagani uchun undan bezib qoladi va ertangi mashqlarga bu salbiy tasirini ko’rsatishi mumkin. Ish paytida esa siz pamidoro metodidan foydalanishingiz mumkin u haqida internetda ma’lumot yetarlicha. Qisqa qilib aytsam taymer olasiz telefondagi bo’lmasa maqsadga muvofiq va uni 25 minutga qo’yasiz avvaliga halal berguvchi narsalardan qutilasiz telefongizni o’chirasiz yoki ovozsiz rejimga qo’yasiz, yon atrofingizdagilarni oilangiz va tanishlaringizni ogohlantirasiz sizni yarim soat bezovta qilmasliklarini tayinlaysiz va ishni boshlaysiz. 25 minut tugamaguncha ishni davom ettirasiz vaqt tugagandan so’ng esa uni o’chirib 5 daqiqa dam olasiz. Dam olish degani ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish degani emas, ulardan foydalanish taqiqlanadi. Sababi ular bizni qilayotgan ishimizdan chalg’itadi va ularda meyoridan ko’p vaqt qolib ketish extimoli bor.

Teran ishlay olishingiz uchun quyida keltirilganlardan tashqari yana sport bilan doimiy shug’illanishingiz ham katta ahamiyatga ega chunki, kuchli tana bo’lasa bu ishlar qiyinroq kechadi. Irodani kuchaytirishda ham bu muhim ahamiyat kasb etadi.

Uyqu ham chetlab o’tib bo’lmaydi agar siz yetarlicha uxlamasangiz bu butun kuningizga tasir etmay qolmaydi. Bazilar 8 soat yetarli deyishadi lekin sizda undan oshib ketayotgan 8 soat uyquda ham siz lanj bo’lib uyg’onsangiz bunga beetibor

bo’lmang sababi, sizda sog’lig’ingizga oid muammo bo’lishi mumkun. Uyquni meyorida va yetarlicha olish kerak bunda uyqudan oldin smartfon va shunga o’xshash qurilmalardan foydalanmang chunki bular sizda uyqu garmo’nlarini ishlab chiqarilishiga salbiy tasir qilishi mumkun. Hullas kechki uyquning yetarli bo’lmasligi yoki juda kech uxlash ertangi kun ish samaradorligining keskin tushib ketishiga sabab bo’lishi mumkun.

Sog’lom turmush tarzi va sog’lom ovqatlanishga etibor bering bu haiqda ko’pchilik yetarlicha malumotga ega deb o’ylayman eng muhimlaridan biri har narsada me’yorni nazardan chetda qoldirmang.

Har doim o’zingizga bu ishni nimaga qilayapman deb savo being bu ahmaqona bo’lib tuyilishi mumkun ammo biz odatda kerksiz narsalar uchun ko’p vaqt sarflaymiz. Bu ish ana shunday ishlarni kamaytirishimizga yordami tegishi mumkun.

Ozingizga jamoa shakllantiring o’z orzu va maqsadlaringiz bir isnsonlarning davrasiga qo’shiling bu sizga tezroq natijalarga erishishingizga yordami tegadi. Shuningdek, teran mehnat bilan shugillanishda ham boshqa ishlarning ham har doim shug’illanish uchun insondan aniq maqsad talab qilinadi va maqsadlarni har kuni yodda tutmoq darkor. Maqsadlaringizni har kuni ko’zingiz bir necha bor tushadigan joyga yozib ilib qo’ying toki chakg’iganingizda u sizga maqsadlaringizni eslatib, diqqatingizni yana o’sha joyga qaratishingizga sababchi bo’lsin. Biror narsaga erishish uchun intizom eng asosiy narsa deb hisoblasak initizom uchun har kuni maqsadli harakat talab qilinadi buni amalga oshirish uchun maqsadingizni har doim esingizda tutish talab qilinadi. Bu usul esa bunga katta yordami tegishi aniq.

Pomodoro usuli — 1980-yillarning oxirida Franchesko Chirillo tomonidan vaqtni to‘g‘ri taqsimlashni yaxshiroq qillish uchun ishlab chiqilgan o‘rganish texnikasi. Franchesko oshxona taymeri yordamida ishni qisqa-qisqa tanaffuslarga bo‘ladi va odatda 25 daqiqalik qism(interval)larga ajratadi. Ushbu har bir interval italyancha *pomodoro (pomidor)* deb sanaladi va tabiiy ravishda Chirilloni o‘zi universitet talabasi bo‘lganida birinchi bor pomidorga o‘xshagan oshxona taymerini o‘rganish uchun ishlatadi.

Ushbu usul taymerlar va aniq ko‘rsatmalarni o‘z ichiga olgan ilova va veb-saytlarda keng tarqalgan. [2]

Maqsad uchun maxsus reja tuzish nafaqat maqsadga erishishni ososnlashtiradi balki, aqliy quvvatni boshqa narsalarga yo’naltirishga sabab bo’ladi.

Ozingiz uchun shaxsiy kundalik sotib oling unda erishoqchi bo’lgan maqsadlaringiz ro’yxati va har kungi qiladigan ishlaringiz royxati bo’lmog’I kerak. Bunda siz bir ish kerakligi hayolingizga keldimi darrov yozib olasiz. Ahir aytishganidek ”miya unitishi mumkun lekin, qalam unutmaydi” yani esingizdan chiqib qolganda ham yozib olingan narsa turadi. Inson miyasi bajarilmay qolib ketgan ishlardan siqilishi mumkun buni ko’pchilik biladi bu sizing diqqat bilan ishlashingizga to’sqinlik qilishi mumkun chunki bajarilmay qolib ketgan ishingiz to’satdan hayolingizga kelib qolsa u fikr miyangzda aylanaveradi va sizni diqqatingizdan mahrum qiladi. Blaknot tutishning yana bir foydali tomoni shundaki unga siz go’yalarni qayd etib borasiz va bu bilan ularni amalga oshish extimoli oshadi.

Zeigarnik effekti — bu psixologik effekt bo‘lib, unda inson tugallanganidan ko‘ra uzilib qolgan harakatlarini yaxshiroq eslab qoladi. Bluma Zeigarnik xotiraning motivatsion komponentining buzilishi doirasida ushbu naqshni o‘rganib chiqdi, keyinchalik ta’sir uning nomi bilan bog‘liq nomga ega bo‘ldi. Ushbu sohadagi tadqiqotlar uning dissertatsiyasining mavzusi edi.

Tugallanmagan harakatlarni takrorlash fenomeni Kurt Lewin tomonidan ham o‘rganilgan. Uning dala nazariyasiga ko‘ra, xotira izlariga kirish harakatning boshida paydo bo‘ladigan keskinlikni saqlab turish bilan osonlashadi va u to‘liq bajarilmaganda to‘liq zaryadsizlanadi. Uning tajribalarida bolalarning ijodiy faoliyati uzilib, ularga boshqa faoliyat taklif qilingan. Qolgan potentsial amalga oshirilmagan taqdirda, bolalar birinchi imkoniyatda tugallanmagan ishni bajarishga intilishdi.

Tajribalarda sog‘lom ishtirokchilarning tugallanmagan harakatlari o‘rtacha bajarilganlarga qaraganda 90% yaxshi esga olingan. Shizofreniya (oddiy shakl) bilan og‘rigan bemorlarda 10% ga, epilepsiya bilan og‘rigan bemorlarda 80% ga, astenik sindromli bemorlarda esa 20% ga¯.

Zeigarnik effektidan kelib chiqadigan bo‘lib, birinchi marta nemis psixologi Mariya Ovsyankina tomonidan tasvirlangan uzilgan harakatning keyingi ta’siri (Ovsyankina effekti). [3]

Teran mehnat bilan shug’illanuvchilar shuni inobaga olish kerakki har doim ishga berilib ketmasdan miyani dam oldirish ham unga ijobiy tasir etadi jumladan sayr qilish, oila azolarngiz bilan hordiq chiqarish, hobbiyingzi bilan shug’illanish, musiqa tinglash va h k.

Na’lum vaqtda tanaffus qiling bu ishingizga bo’lgan samaradorlikni tushirmasdan yanada sifatliroq ishlashga olib keladi. 1 yilda 1 marta ishingizdan qisqa tanaffurs oling. Bu asablaringiz joyiga tushishiga va ishdan ma’lum vaqt chalg’ishingizga sabab bo’ladi.

Olimlarning uzoq muddatli kuzatuvlari shuni ko‘rsatmoqdaki, inson miyasi mukammal reja asosida ishlaydi. Dam oladigan vaqt ishlashga majbur qilib yoki aksincha, unumli mehnat fursatini keraksiz mashg‘ulotlarga sarflab, uni faqat zo‘riqtirasiz yoki samaradorlikni tushirasiz.

E’tiboringizni quyidagi yo‘riqnomaga qarating va kun tartibi tuzishda e’tiborga oling, muvaffaqiyatli natija sizni ko‘p kuttirmaydi! **Tonggi 6:00 dan 7:00 gacha** – bu vaqtda miyada eslab qolish va xotiraga muhrlash funksiyasi faollashadi. Ayniqsa, tunda to‘yib uxlagan bo‘lsangiz, katta hajmli lug‘at, qoida yoki matnlar mazmunini uzoq muddatga eslab qolishingiz mumkin, sinab ko‘rasizmi? **8:00 dan 9:00 gacha** – miya faol va samarali ishlay boshlaydi. Ertalabki nonushta va badantarbiyani kanda qilmaydiganlar toifasidan bo‘lsangiz, bu ko‘rsatkich sizda yana ham yuqori bo‘lishi aniq! **9:00 dan 10:00 gacha** – diqqat jamlashni talab etadigan ishlar: statistika to‘plash, ma’lumotlarni tartibga solish, tahlil qilishning ayni vaqti! **11:00 dan 12:00 gacha** – aqliy mehnat samaradorligi nisbatan pasayadi, demak, ish yoki dars tayyorlash stolidan biroz uzoqlashib, dam olishingiz yoki ovqatlanishingiz mumkin. **12:00 dan 18:00 gacha** – miya faol mehnat va jismoniy mashqlarga shay! **19:00 dan 21:00 gacha –** do‘stlar va oila davrasida muloqot qilish, kechki sayr uchun eng munosib palla. **21:00 dan 23:00** oralig‘idagi vaqtni esa mutaxassislar eng to‘yimli

uyqu vaqti deb ta’kidlaydilar. Bunda miya va asab tizimi bilan birga, inson tanasi ham tiniqib dam oladi. [4]

Ishlaringizni rejalang har qanday ishingizni aniq vaqtini belgilang va belgilangandan boshqa vaqtlarda u bilan shug’illanmang. Masalan internetdagi habarlarni kechki soat 5 da ko’rishni rejalashtirdingiz uni 5dan oldin yoki ko’rib bo’lganingizdan so’ng yana boshqa vaqtlarda foydalanmang. Uning asosiy haflaridan biri shuki unda biznin eriborimizni tortadigan narsalar ko’p siz ijtimoiy tarmoqdan bir xabarni o’qiyman deb kirasiz va soatlab qolib ketishingiz mumkun. Balkim internetni o’rgimchak to’ri deyishlarida shuni ham nazarda tutishgandir. Dam olish kunlari ham bu time menejmentga amal qiling, belgilangan vaqtdan boshqa vaqtda internetdan foydalanmasdan kun tartibiga amal qilishingiz maqsadga muvofiq.

Eng diqqat talab qiladigan va sizga eng og’ir bo’lgan ishlaringizni tanlab oling va ular bilan alohida shug’illaning masalan: ularni kunning boshiga rejalashtiring chunki ertalab inson organizmi kechgiga nisbatan energiya ko’proq bo’ladi va diqqat jamlash osonroq kechadi.

O’zingiz qiziqqan aqliy mehnatni yoki aqliy o’yinni toping va u bilan doimiy shug’illanishga harakat qiling. Agar diqqat jalb etuvchi boshqa foydasiz yoki foydasidan zarari ko’p narsalardan voz kechmoqchi bo’lsagiz siz miyyangizga ularni o’rniga ularning o’rnini bosuvchi nimadir topib berishingiz kerak. Bu sizga boshqa ishingizga kerak bo’lgan zaruriy ko’nikmalarni tezroq va sifatliroq o’rganishingizga yordam berishi mumkun. Bo’sh vaqtingizda internetda befoyda narsa ko’rishdan ko’ra miyangizga foydali narsa bering bu ertangi kuningizga ham tasir etib qolmaydi.

Xulosa: har narsani mukammal egallashda shubxasiz teran mehnat talab qilinadi bunga erishish esa oson emas albatta, lekin, intizom bilan doimiy harakat qilish sizga bu ishlarni qilishda asos vazifasini o’taydi. Bularni amalga oshirishda esa birinchi navbatda yuqorida takidlab o’tilganidek aniq maqsad, tog’ri rejalashtirilgan kun tartibi u shunday bo’lishi kerakki hatto 1 daqiqangiz ham rejalashtirilgan bo’lishi kerak. Shu bilan birga iroda kuchining cheklanganligi va uning tugashini hisobga olgan holda ishingizni har kuni bajarib uni odatga aylantirish maqsadga muvofiqdir. Bularni qilgandan so’ng esa gap sizga yomon ta’sir etuvchi to’g‘rirog’i sizni chalg’ituvchi narsalarni cheklash uchun zarur chora tadbirlarni amalga oshirishingiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://hi-in.facebook.com/105963398483322/posts/teran-ish-hech-narsaga-chalgimasdan-bor-aqliy-imkoniyatni-ishga-solgan-holda-chu/128197216259940/
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Pomodoro_usuli
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Zeygarnik_effekti
4. https://www.yoshlarovozi.uz/oz/news/miya-qachon-dam-olishi-kerak

XOTIN-QIZLARNI IQTISODIY-IJTIMOIY SOHADAGI RIVOJLANTIRISH YO’LLARI

Xolmirzayev Furqatbek Muxtarjonovich
“University of Economy and Pedagogy” NOTM assistenti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xotin-qizlarni ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi o’rnini kengaytirish, va mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishi, aholi turmush darajasini oshirishdagi ahamiyati haqidagi fikrlar bayon etilgan*

Kalit so’zlar: *ijtimoiy holat, iqtisodiyot, ish bilan bandlik, tadbirkorlik, turmush darajasi*

Hozirgi davrda hukumatimizning asosiy vazifasi aholini ijtimoiy himoya qilishga, shuningdek asosan xotin-qizlarni va ishsizlikni kamaytirish maqsadida turli hil ko’rinishdagi amaliy ishlarni ro’yobga chiqarmoqdalar.

Biz Andijon viloyati Pahtaobod tumani misolida aholini ijtimoiy holati va xotin qizlarni ijtimoiy himoya qilish chora tadbirlari to’g’risida tahlil qilib, tumanda mahallalar soni – 67 ta, aholi soni – 208,7 ming nafar, hududdagi xonadonlar soni – 39,2 mingta, ishsizlar – 6,7 ming nafar (ishsizlik darajasi – 9,1 foiz), xorijga ishlashga ketganlar – 15,6 ming nafar, maktab bitiruvchilari 2140 nafar.

Ishsizlik darajasi yuqori mahallalar fuqarolari yig’inlari – 8 ta (Yangiobod, Shuvoqzor-Boykechik, Soxil, Durdiyor, Pushmon, Iltifot, Guldiyor, Do‘stlik), shuningdek kambag‘al oilalar soni – 9 704 ta.

01.01.2024 yil holatiga jami ro‘yxatdan o‘tgan kichik biznes subyektlari – 1817 ta, xorijiy va qo‘shma korxonalar – 6 ta. Faoliyat ko‘rsatmayotganlari – 772 ta.

2023 yilda:

a) sanoat mahsulotlari hajmi – 961,6 mlrd. so‘m (106 foiz);

b) qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi hajmi – 3,9 trln. so‘m (107 foiz);

v) xizmatlar hajmi – 862 mlrd. so‘m (112 foiz);

g) o‘zlashtirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiya va kreditlar – 16 mln. dollar (126 foiz);

d) eksport hajmi – 20,0 mln. dollar (100 foiz), shu jumladan sanoat eksporti – 15,2 mln. dollar, qishloq xo‘jaligi – 4,8 mln. dollar;

ye) soliq tushumlari hajmi – 27 mlrd. so‘m (110 foiz);

j) yaratilgan yangi ish o‘rinlari – 31 ming nafar (120 foiz);

z) jami muammoli kredit – 20,4 mlrd. so‘m (qo‘yilmaning 29 foizi). Shundan, oilaviy tadbirkorlik dasturi doirasida 13,7 mlrd. so‘m (qo‘yilmaning 11,9 foizi);

Ijtimoiy soha va infratuzilma holati (1 yanvar holatiga):

a) uy-joyga muhtoj oilalar soni – 264 ta;

b) mahallalarda 25 km yo‘llar ta’mirtalab;

v) markazlashgan ichimlik suvi yetib bormagan, biroq alternativ ichimlik suvi manbalaridan 18,1 ming nafar aholi foydalanadi (ta’minlanganlik darajasi – 91,1 foiz).

g) maktabgacha ta’lim bilan qamrov darajasi – 88 foiz, bog‘cha mavjud bo‘lmagan mahallalar soni – 4 ta (Rohat, Ming o‘rik, Haqiqat, O‘rikzor);

d) o‘quvchilari 30 nafardan ko‘p sinflar soni – 181 ta, ta’mirtalab maktablar soni – 3 ta.

Ishsizlik bo‘yicha:

Tumanda xatlov natijasida 7699 nafar ishsizlar aniqlandi. Shundan ayollar 3705 ta, yoshlar 1301 tani tashkil etadi. Migrantlar soni 15,6 ming nafar. 2024 yil davomida mehnat bozoriga 2,1 mingta bitiruvchilar kirib keladi.

Aholi bandligiga ko‘maklashish dasturi doirasida 67 ta MFYdagi 19,1 ming nafar aholini bandligini ta’minlash rejalashtirilgan, bunda.

- 3,9 ming nafari doimiy;
- 11,3 ming nafari mavsumiy;
- 3,8 ming nafari vaqtinchalik ishlarda band qilish hamda
- 3,1 ming nafarini 1-chorakda;
- 8,8 ming nafarini 2-chorakda;
- 4,5 ming nafarini 3-chorakda;
- 2,5 ming nafarini 4-chorakda.

-992 nafar ish bilan band bo‘lmagan fuqarolarni kasb-hunar, tadbirkorlik ko‘nikmalari va xorijiy tillarga o‘qitish:

-168 nafarini 1-chorakda;

-297 nafarini 2-chorakda;

- 348 nafarini 3-chorakda;

- 179 ming nafarini 4-chorakda o‘qitilishi rejalashtirilgan

Yanvar oyi rejasi 167 nafarni tashkil etib, amalda 205 nafarga bajarildi, yoki rejaga nisbatan 122 foizga bajarildi.

Chetda ishlash istagida bo‘lgan fuqarolarni “Ishga Marhamat” Mono-markazi orqali chet tili (Nemis, Ingliz, koreys, Yapon tillari A1, A2, B1, B2) sertifikatlariga o‘qitish hamda Migratsiya agentligi Andijon viloyati filiali bilan hamkorlikda ish beruvchi chet davlatlariga yuborish ishlari olib borilmoqda.

2024 yil davomida Paxtaobod tumanida 29,0 dollarlik to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar o‘zlashtiriladi.

"2U" MCHJ tomonidan agrosanoat klasterini tashkil etish loyihasi. Loyihaning umumiy qiymati 28,5 mln.dollar, shundan 2024 yilda o‘zlashtirish prognozi 10,0 mln dollar. "Xojaobod fayz-m" MCHJ tomonidan to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish loyihasi. Loyihaning umumiy qiymati 16,0 mln.dollar, shundan 2024 yilda o‘zlashtirish prognozi 10,0 mln dollar. "Samtex premium" MCHJ (Skorton tekstil MCHJ) paxta tolasini tayyorlash va yig‘ishtirishni tashkil etish loyihasi. Loyihaning umumiy qiymati 10,0 mln.dollar, shundan 2024 yilda o‘zlashtirish prognozi 9,0 mln dollar. Yanvar oyi o‘zlashtirish prognozi 2,3 mln.dollarni tashkil etib, amalda 2,3 mln.dollarga bajarildi.

Sanoat sohasida "UNIVERSE MAX STAR"MCHJ tomonidan umumiy qiymati 12,0 mlrd.so‘m investitsiya mablag‘lari hisobiga “GM plastik buyumlari ishlab chiqarishni tashkil etish (Sobalt va Onix uchun eshik ruchkasi va plstik detali)”

loyihasi amalga oshiriladi. Loyiha amalga oshirilishi natijasida 20 nafar yangi ish o‘rinlari yaratiladi hamda 10 mlrd.so‘mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqariladi.

Xulosa qilib aytganda tumanning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishi va aholini ijtimoy himoya qilish kambag’allikni qisqartirish shuningdek xotin qizlarni ijtimoiy qo’llab quvvatlash ko’rsatkichlari davr talablariga mosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. Me’yoriy hujjatlar to’plami 2022-2024.
2. Pahtaobod tumani statistik ma’lumotlari.
3. https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/51693-milliy-statistikani-rivojlantirish-ustuvor-vazifa

O’ZBEKISTONDA AXBOROT HAVFSIZLIGI

Abduqayumov Jaloliddin Jo‘rabek og‘li
TDIU Andijon fakulteti
Iqtisodiyot talim yo‘nalishi 60/23 guruh talabasi
Kurbonov Jasurbek Pozilovich
TDIU Andijon fakulteti
“Mutaxassislik fanlari” kafedrasi mudiri, PhD

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo‘lgan axborot xavfsizligini ta’minlash, turli xil axborot xujumlaridan saqlanish yuzasidan taxliliy ma’lumotlar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *xavfsizlik, axborot, dasturiy ta’minot, internet, parol, kiberxavfsizlik.*

Hozirgi kunda axborot xavfsizligini taminlash tobora dolzarb muammoga aylanib bormoqda chunki borgan sayin axborotga bo‘lgan tahdidlar ortib bormoqda. Misol uchun dunyoning yirik banklariga bo’layotgan xakerlarning hujumlari, bank mijozlarning plastik kartalaridan noqonuniy pul yechib olishlar, davlat idoralaridagi tizimlarga bo’layotgan tajovuzlarni misol qilishimiz mumkin. Bilamizki, axborot eng qimmatli narsalardan biri hisoblanadi. Axborot xavfsizligi nimaga kerak deganda axborotni boshqargan odam dunyoni boshqaradi bu yaqqol ko’rinib turibdi. Chunki, bir yolg’on axborot bilan butun bir jamiyatning hayotini yaxshilash yoki barbod qilib yuborish mumkin. Hamda hozirgi kunda asosan qurolli urushlar emas, balki axborot urushi avj olgan davrda yashamoqdamiz. Bundan tashqari eng kuchli qurol bu ma’naviy qurol hisoblanadi. Bu quroldan foydalanish uchun esa axborot katta ro’l o’ynaydi.

Davlat, harbiylar, korporatsiyalar, moliya institutlari, tibbiyot muassasalari va xususiy korxonalar o‘z xodimlari, mijozlari, mahsulotlari, tadqiqotlari va moliyaviy natijalari haqida doimiy ravishda katta miqdordagi maxfiy ma’lumotlarni to‘playdi.

Agar bunday ma’lumotlar raqobatchilar yoki kiberjinoyatchilar qo‘liga tushib qolsa, bu tashkilot va uning mijozlari uchun keng qamrovli huquqiy oqibatlarga, tuzatib bo‘lmas moliyaviy va ayanchli yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin.

Bugungi dunyoda internetdan foydalanishining kengayishi bilan birga kiber-hujumlar ham o'sib bormoqda. Shu sababli axborot xavfsizligini ta’minlash birinchi navbatdagi vazifadir. Axborot xavfsizligini taminlash quyidagi foydalarni ta'minlaydi:

1.Muhim ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash: bu bilan, shaxsiy ma'lumotlar, korxona, davlat ma’lumotlari hamda va boshqa maxfiy axborotlarni hakkerlar hujumlaridan va xavfsizlik muammolaridan himoya qilish mumkin.

2. Xavfsizlikni ta'minlash orqali mijozlar va boshqalarning ishonchi: Foydalanuvchilar va kompaniyalar xavfsizlikni ta'minlash orqali o'zlarini himoya qilish, shuningdek, ma'lumotlarni to'g'ri xisoblash bilan birga, xavfsizlik muammolari, hujumlar va tahdidlarga bo’lgan xujumlar qarshisida ishonchga sazovor bo’ladi.

3. To'g'ri hisoblanadiganlik: Xavfsizlikni ta'minlash orqali, ma'lumotlar noto'g'ri ko'rsatilish, ochilish yoki o'zgartirishiga hamda buzib kirishga qarshi himoya yahshilanadi, bu esa axborotlarni to'g'ri va xavfsiz foydalanishga olib keladi.

Axborot xavfsizligi har qanday davlatda, jumladan, O‘zbekistonda ham muhim jihat hisoblanadi. Bizning hukumat axborotni himoya qilish muhimligini tushungan holda kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirish choralarini ko'rib kelmoqda.

O‘zbekiston Mudofaa vazirligi huzuridagi Axborot xavfsizligi agentligi mamlakatimizda axborot tizimlari va tarmoqlari xavfsizligini ta’minlash uchun mas’ul hisoblanadi. U kiber tahdidlarning oldini olish, hodisalarni aniqlash va ularga javob berish, shuningdek, tashkilotlar va shaxslarga axborot xavfsizligi masalalari bo'yicha yo'l-yo'riq va yordam ko'rsatishga qaratilgan.

Axborot xavfsizligini ta'minlash uchun shaxslar va tashkilotlar amalga oshirishi mumkin bo'lgan bir qancha muhim qadamlar mavjud. Ushbu choralar maxfiy ma'lumotlar, tizimlar va tarmoqlarni ruxsatsiz kirish, kiber tahdidlar va ma'lumotlar buzilishidan himoya qilishga yordam beradi.

Axborot xavfsizligini ta'minlash uchun quyidagilarga e’tibor berilishi lozim:

Kuchli va murakkab parollarni qo'llash: buning uchun raqam va harf birikmalari aralashgan parollardan foydalanish. Shuningdek parollarni tugilgan sanalar va ism shariflarga o’xshash bo’lmayotganligiga e’tibor berish kerak. Bundan tashqari parollarning ketma-ket va bir xil bo’lishidan saqlanish samarali.

Foydalanadigan har bir hisob yoki xizmat uchun noyob parollardan foydalaning. Bir nechta platformalarda bir xil paroldan foydalanishdan saqlaning. Shungingdek bitta platformadan hamda faqat bitta akauntdan foydalaning. Agar har hil platformalarda masalan: kompyuter, telefon, planshet va boshqalardan foydalamsangiz ularning har biriga o’zgacha parol qo’ying. Bir xillikdan saqlaning.

Parollaringizni muntazam ravishda o'zgartiring, har haftada bir necha bor o’zgartirishlarni amalga oshiring ayniqsa hukumatga tegishli, shaxsiy hisob raqamingiz, bank yoki elektron pochta kabi nozik hisoblar uchun bu ishlarni

muntazam amalga oshiring. Parollaringizni har doim yangilash uchun eslatmalarni o'rnating.

Axborot xavfsizligini ta'minlash uchun dasturiy ta'minotni yangilab turish juda muhimdir. Sizning dasturiy ta'minotingiz yangilanishini ta'minlash uchun quyidagi qadamlar mavjud:

Yangilashdan oldin zaxira nusxasini yarating. Katta dasturiy ta'minot yangilanishlarini amalga oshirishdan oldin, yangilash jarayonida muammolar yuzaga kelganda ma'lumotlar yo'qolishining oldini olish uchun muhim ma'lumotlaringizni zaxiralang. Ularni isonchli joylarga bir nechta nusxalarini saqlabn qoying. Buning uchun fleshka, chip, kampyuter va boshqa gadjetlardan foydalaning.

So'nggi xavfsizlik tahdidlari va dasturiy ta'minot zaifliklari haqida xabardor bo'ling. Xavfsizlik axborotnomalariga obuna bo'ling, xavfsizlik bloglarini kuzatib boring va dasturiy ta'minot ishlab chiqaruvchilarining xavfsizlik ogohlantirishlariga e'tibor bering. Har doim axborot xavfsizligiga qarshi chiqarilayotgan xujumlarni kuzatib boring.

Xodimlarni kiberxavfsizlik bo'yicha ilg'or tajribalarga o'rgatish tashkilotning umumiy xavfsizlik holatini mustahkamlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Xodimlarni kuchli parollar muhimligi, parolni muntazam ravishda o'zgartirish va parol menejerlaridan foydalanish haqida o'rgating. Bunda o’zingiz ham faol bong va birgalikda o’rganing. Iloji boricha ko'p faktorli autentifikatsiyadan (MFA) foydalanishni rag'batlantiring.

Xodimlar uchun kiberxavfsizlik bo'yicha treningga sarmoya kiritib, tashkilotlar xavfsizlik bo'yicha xabardorlik madaniyatini shakllantirishi, muvaffaqiyatli kiberhujumlar ehtimolini kamaytirishi va nozik ma'lumotlar va kompaniya aktivlarini samarali himoya qilishga qodir mustahkam ishchi kuchini yaratishi mumkin. Kiberxavfsizlikdan xabardorlik va treninglar bugungi raqamli landshaftda mustahkam kiberxavfsizlik strategiyasining asosiy komponentlari hisoblanadi.

Axborotga kirishni cheklang. Axborotga kirishni cheklash maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish va ruxsatsiz kirishning oldini olishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Muntazam ravishda xavfsizlikni baholashni amalga oshirish va ushbu bosqichlarni bajarish orqali siz xavfsizlik xatarlarini faol ravishda aniqlashingiz va bartaraf etishingiz, tashkilotingizning kibertahdidlarga chidamliligini oshirishingiz va tizimlaringiz va ma’lumotlaringizni potentsial buzilishlardan himoya qilish uchun mustahkam xavfsizlik holatini saqlab qolishingiz mumkin.

Xulosa: Hozirgi kunda va bundan buyon axborot xavfsizligi dolzarb mavzu bo’lib qolaveradi chunki yildan yilga axborotga bo’lgan extiyojimiz ortib bormoqda va dunyo axborot asrida yahsamoqda. O’zimiz va jamiyat uchun ham bu mavzuga befarq qaramasligimiz talab etiladi. Xulosa o’rnida axborot xavfsizligini taminlash uchun yuqorida sanab o’tilgan ishlardan tashqari yana har birimizdan o’zimiz va jamiyatning rivoji uchun bunga befarq bo’lmasligimiz talab etiladi.

RAQAMLI IQTISODIYOT VAZIFASI VA UNI OMMAGA TARG’IB ETISHNING AYRIM MUAMMOLARI

Husanov Alibek Omonovich
TDIU Andijon fakulteti
ATT yo’nalishi talabasi.
Ilmiy rahbar: PhD ***J.Qurbonov***

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning jamiyatdagi ahamiyati va tutgan o’rni ochib berilgan. Maqolada korxonalar, odamlar, qurilmalar, ma’lumotlar va jarayonlar o‘rtasidagi milliardlab kundalik onlayn ulanishlar natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy faoliyat turlari tahlil qilingan. U elektron tijorat, onlayn reklama, raqamli kontent, sun'iy intellekt, bulutli hisoblash, narsalar interneti va katta ma'lumotlar tahlili kabi bir-biriga bog'langan raqamli texnologiyalarning keng spektrini o'z ichiga oladi. Raqamli iqtisodiyotda shaffoflikni ta’millash biznes yuritish, muloqot qilish va bir-birimiz bilan o‘zaro munosabatimizni o‘zgartirmoqda. Raqamli iqtisodiyot innovatsiyalar va raqobatbardoshlikning asosiy omiliga aylandi hamda butun dunyo bo‘ylab biznes va jismoniy shaxslar uchun yangi imkoniyatlar ochdi.

Kalit so’zlar: Raqamlashtirish, raqamli iqtisodiyot, shaffoflik, ijtimoiy paketlar, iqtisodi vazifalar.

Raqamli iqtisodiyot deganda raqamli texnologiyalar, jumladan, internet, mobil qurilmalar va boshqa raqamli vositalar va platformalarni o‘z ichiga olgan iqtisodiy faoliyat tushuniladi. U elektron ma'lumotlar va aloqa tarmoqlari yordamida amalga oshiriladigan barcha iqtisodiy operatsiyalarni o'z ichiga oladi. Raqamli iqtisodiyot onlayn chakana savdo, elektron tijorat, masofadan ishlash, raqamli marketing, virtual uchrashuvlar, onlayn ta'lim va raqamli o'yin-kulgi kabi keng ko'lamli faoliyatni o'z ichiga oladi. Uning o'sishiga texnologiyaning rivojlanishi va raqamli qurilmalar va platformalarning keng qo'llanilishi sabab bo'ldi. Raqamli iqtisodiyot global iqtisodiy o‘sishga muhim hissa qo‘shmoqda va ko‘plab sohalarni o‘zgartirib, innovatsiyalar va o‘sish uchun yangi biznes modellari hamda imkoniyatlar yaratdi va bundan keng foydalaniladi.

Raqamli iqtisodiyotni ommaga targib qilishda ijtimoiy media kampaniyalari, jamoat tadbirlari va ta'lim dasturlari kabi xabardorlikni tarqatish va raqamli texnologiyalarni qo'llashni rag'batlantirishning ko'plab usullari mavjud. Ba'zi g'oyalar orasida foydalanuvchilarga qulay ilovalar va veb-saytlar yaratish, raqamli xizmatlarni taklif qilish uchun mahalliy korxonalar bilan hamkorlik qilish va raqamli savodxonlik va tadbirkorlik bo'yicha seminarlar o'tkazish kiradi. Raqamli iqtisodiyotning afzalliklari va qulayligini ta’kidlab, biz ko‘proq odamlarga bugungi dunyoda aloqador bo‘lish, xabardor bo‘lish va vakolatlarga ega bo‘lishga yordam bera olamiz.

Raqamli iqtisodiyotning qulayliklari raqamli iqtisodiyot mahsulot va xizmatlarga oson kirish, tezroq ishlov berish vaqtlari, yaxshilangan qulaylik, xarajatlarni kamaytirish, samaradorlikni oshirish, mahsuldorlikni oshirish va katta innovatsiyalar kabi ko'plab qulayliklarga ega. Bundan tashqari, u tadbirkorlikni

demokratlashtirdi, iste'molchilarga ko'proq ma'lumot va tanlovlar berish imkoniyatini berdi, masofaviy ishlash va xizmatlarga masofadan kirishni osonlashtirdi va butun dunyo bo'ylab yaxshiroq aloqa va hamkorlikni ta'minladi. Bu raqamli iqtisodiyotni zamonaviy hayotning muhim qismiga aylantirib, jismoniy shaxslar, biznes va umuman jamiyat uchun ko‘plab qulayliklar va imtiyozlar beradi. Raqamli iqtisodiyotning o'sishi texnologiyaning rivojlanishi va internet va mobil qurilmalar kabi raqamli qurilmalar va platformalarning keng qo'llanilishi bilan ta'minlandi. Raqamli iqtisodiyot mahsulot va xizmatlarga qulay foydalanish, tezroq ishlov berish vaqtlari, xarajatlarni kamaytirish, samaradorlikni oshirish, mahsuldorlikni oshirish va katta innovatsiyalarni o'z ichiga olgan ko'plab qulaylik va imtiyozlarni taqdim etdi. Bu tadbirkorlikni demokratlashtirdi va iste'molchilarga ko'proq ma'lumot va tanlash imkoniyatini berdi. Raqamli iqtisodiyot global iqtisodiy o'sishga muhim hissa qo'shmoqda va ko'plab tarmoqlarni o'zgartirib, innovatsiyalar va o'sish uchun yangi biznes modellari va imkoniyatlarini yaratdi. Texnologiya taraqqiyoti va raqamli iqtisodiyot o‘sishda davom etar ekan, u biznes va jismoniy shaxslar uchun yangi muammolar va imkoniyatlar yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida 22 sentyabr` kuni tarmoq va hududlarda raqamli iqtisodiyot hamda elektron hukumatni joriy qilish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishi o'tkazildi.Butun dunyoda raqamli texnologiyalar barcha soha va odamlar hayotiga jadal kirib bormoqda. Bu yo'nalishga o'z vaqtida kirishgan davlatlar rivojlanib, aksincha, eskicha ishlaganlar taraqqiyotdan orqada qolyapti.2020 yil mamlakatimizda “Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” deb e'lon qilinib, bu borada katta ishlar boshlandi. Xususan, 28 aprelda davlatimiz rahbarining “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori qabul qilindi.Videoselektor yig'ilishida shu borada amalga oshirilayotgan ishlar, joriy yil yakuni va 2021 yil birinchi choragiga mo'ljallangan loyihalar muhokama etildi.

Tarmoq va hudud rahbarlari raqamlashtirishsiz natija, rivojlanish bo'lmasligini tushunib yetishi shart. Barcha darajadagi rahbarlar buni o'ziga kundalik vazifa sifatida belgilab, raqamlashtirish sohasini alifbosidan boshlab chuqur o'rganishi kerak, – deya ta'kidladi Shavkat Mirziyoev.

Xulosa qilib aytganda, ayrim qiyinchiliklarga qaramay raqamli iqtisodiyot raqamli texnologiyalar va ular bilan bog‘liq tarmoqlar, ilovalar va xizmatlar tomonidan yaratilgan iqtisodiy faoliyat tushuniladi. U onlayn xaridlar va elektron tijoratdan tortib, raqamli to'lovlar, oqim xizmatlari va bulutli hisoblashgacha bo'lgan hamma narsani o'z ichiga oladi. Raqamli iqtisodiyot tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda va iqtisodiy o'sish va innovatsiyalarning asosiy omili sifatida ko'rilmoqda. Bu korxonalarga mahsulotlar xizmatlarni sotish va samaradorlikni oshirish uchun yangi imkoniyatlarni taklif etadi, shu bilan birga iste'molchilarga ko'proq tanlov va qulayliklarni taqdim etadi. Biroq, raqamli iqtisodiyot bilan bog'liq muammolar ham mavjud, masalan, kiberxavfsizlik xavfi, raqamli ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyoj, maxfiylik va ma'lumotlarni himoya qilish bilan bog'liq muammolar. Umuman olganda, raqamli iqtisodiyot bizning yashash va ishlash tarzimizni o‘zgartirmoqda va uniing imkoniyatlari va muammolariga moslashishda insonlar roli katta bo’lmoqda.

Foydalanililgan adabiyotlar

1.Prezident Shavkat Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekiston Strategiyasi” nomli kitobi.

2.Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan "Raqamli iqtisodiyot istiqbollari" hisoboti.

3.Jahon bankining "Raqamli iqtisodiyot va transchegaraviy savdo: muammolar va imkoniyatlar" hisoboti.

4.Lina Dencik va Arne Xintz tomonidan "Raqamli ijtimoiy farovonlik: nazariyalar, siyosat va amaliyot

5."Raqamli ijtimoiy fuqarolik: tadqiqot" muallifi Juli E. Kuper.

6.Investopedia tomonidan "Raqamli iqtisodiyot" maqolasi: https://www.investopedia.com/terms/d/digital-economy.asp

AHOLINING OMONATLARINI KAFOLATLASH FONDI VA UNI FAOLIYATI

Umarova Nilufar Sherzod qizi
TDIU Andijon fakulteti
“Bank ishi va audit” ta’lim yo‘nalishi, 2-kurs talabasi
Qurbonov Jasurbek Pozilovich
TDIU Andijon fakulteti
“Mutaxasislik fanlari” kafedrasi mudiri, PhD

Annotatsiya*:Ushbu maqolada omonatlar nima? Depozitlar nima? Kabi savollarga javob topilgan va omonatlarni kafolatlash fondi, fondning faoliyati, mablag’larni moliyaviy operatsiyalarda ishlatishi haqida ma’lumot berib o’tilgan.*

Kali so’zlar: *omonat, deposit, moliyaviy sektor, risk, banknot, resurs, xo’jalik subyekt, omonatchi, mayda omonat, pul-kredit, kafolatlash tizimi.*

Banklardagi omonatlarni kafolatlash haqida so’z yuritishdan oldin omonat(depozit) nima ekanligi haqida biroz to’xtalsak… Omonat-mijozning mablag‘larini kirim qilish miqdori, ularni saqlash muddati va maqsadi omonatning turi shartlaridan kelib chiqqan holda belgilanadi. **Depozit** (lot. depositum -omonat, asrab qo‘yilgan)-

1) bankka qo‘yilgan omonatlar. Bunday Depozitlarning muddatli (muayyan muddatdan so‘ng qaytarib beriladigan) va talab qilib olinadigan (omonat egasining birinchi talabi bilan beriladigan) turlari bor. Kredit muassasasi omonatchiga Depozitni olish huquqini beruvchi hamda mazkur pul mablag‘ining bankka deponent qilinganini tasdiqlovchi yozma guvohnoma - Depozit sertifikati beradi;

2) bank daftaridagi mijozlarning bankka bo‘lgan muayyan talablarini ifodalovchi yoki tasdiklovchi yozuvlar;

3) kredit muassasalariga saqlash uchun topshirilgan qimmatli qog‘ozlar (aksiya va obligatsiyalar) va pul vositalari;

4) turli muassasalarga talab qilinadigan to‘lovlarni ta’minlash uchun oldindan o‘tkaziladigan badallar.

Banklardagi omonatlarni kafolatlash har bir mamlakatning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o’ziga xos ko’rinishda tashkil etiladi. Respublikamizda ham iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida omonatlarni himoyalash tizimiga alohida e’tibror qaratilmoqda. Moliyaviy sektor rolining oshishi, aholining bankdagi omonatlari soni va summasining o’sishi, moliyaviy bozorda bank operatsiyalarining ko’payishi, milliy valyuta barqarorligining ta’minlanishi moliyaviy tizimni mustahkamlashga qaratilgan aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqishni zaruriyatini yuzaga keltiradi. Shu maqsadda, Respublika Oliy Majlisining 2002-yil aprel oyidagi 8-sessiyasida “Fuqarolarning banklardagi omonatlarini himoyalash kafolatlari to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi va fuqarolarning banklardagi omonatlarini kafolatlash fondi tashkil etildi hamda respublikamizda aholining banklardagi omonatlarini kafolatlash tizimi yuzaga keldi. Bu tadbirlar aholining huquq va manfaatlarini himoya qilish sohasidagi ilg’or bank faoliyatida risk bo’lishi va mablag’ida yo’qotish ehtimoli borligidan dalolat beradi. Pul mablag‘larni omonatga qo‘yish bo‘yicha banklar takliflarini ko‘rib chiqayotganda, har kimda “mening pul mablag‘larim qanchalik himoyalanadi?”, “bank bankrot bo‘lgan taqdirda omonatni qaytarish muddati qanday?” kabi savollar paydo bo‘ladi.Shuni bilish kerakki, davlat tomonidan omonatlarni kafolatlash tizimi yaratilgan bo‘lib, ushbu tizim muayyan vaziyatlar ro‘y berganda fuqarolarga pul mablag‘larni qaytarib berishni ta'minlaydi.Tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlashda aholi omonatlari alohida o’rin egallaydi.

Tijorat banklari boshqa xo’jalik sub’yektlaridan farqli ravishda pul bilan, asosan, chetdan jalb qilingan mablag’lar bilan ish olib boradi. Chetdan jalb qilingan mablag’lar tarkibida fuqorolar mablag’lari ham salmoqli o’rin egallaydi. Agar banklarda aholi omonatlari uchun etarli kafolat bo’lmasa, inqiroz sharoitida bank omonatlari katta zarar ko’rishlari mumkin. Barqaror bo’lmagan iqtisodiyot, ishlab chiqarish sust rivojlangan sharoitda aholining o’z mablag’larini bankka ishonmasligi iqtisodiyotda pul aylanishini sustlashtiradi. Natijada aholining bankka bo’lgan ishonchi yo’qoladi. Shuning uchun aholining banklardagi omonatlarini kafolatlash mamlakatda pul-kredit siyosatini oqilona olib borish, aholining banklarda bo’lgan ishonchini oshirishda hal qiluvchi rol o’ynaydi. Banklarning bosh funktsiyalaridan biri, aholini qo’lidagi bo’sh pul mablag’larni o’ziga jalb qilib, bu yo’l bilan muomaladagi naqd pul aylanishini tezlashtirishga yordam berishdir. Shuning uchun ham banklarga omonatchilarning ishonchi zarur. Bunga barcha sektor o’z vaqtida moliyalashtirilishi, tadbirkorlik va ishlab chiqarishni jadal rivojlantirish pirovard natijada ish haqining o’z vaqtida berilishini ta’minlash orqali erishish mumkin. Omonatchilarni bank tizimiga nisbatan ishonchini oshiruvchi tadbirlardan yana biri omonatlarni kafolatlash tizimini yaratishdir. Bank omonatlarini kafolatlashining asosiy maqsadi - bank innqirozga yuz tutgan vaqtda mayda omonatchilar manfaatini himoyalash hisoblanadi. Bu tizim amal qilganda, bank tizimi inqirozga uchraganda aholi o’rtasida omonatlarni yoppasiga olib ketish va xalqda vahima paydo bo’lish hollariga barham beriladi.

Iqtisodiyotda omonatlarni kafolatlash tizimlari zarur bo’lib, ular quyidagilarni ta’minlaydilar:

1. Mayda omonatchilarning manfaatlarini himoyalash.
2. Moliyaviy tashkilotlar faoliyat ko’rsatishiga aniq qoidalar kiritish va ularning ish faoliyatini to’xtatishda aniq qoidalardan foydalanishni ta’minlash.
3. Normal bank faoliyatini barqarorlashtirib, moliyaviy tizimga ko’maklashuvchi mexanizmini yaratishini ta’minlash.

Dunyoning barcha mamlakatlarida, jumladan, bozor iqtisodiyotiga o’tuvchi mamlakatlarda ham omonatlarni himoyalash tizimi qonuniy asosda mayda omonatlarni himoyalashga qaratilgan. Bunda kafolatlanuvchi (sug’urtalanuvchi) omonatning maksimal miqdori Qonun bilan belgilanadi. Albatta, mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishiga qarab, «mayda omonat» tushunchasi hamma mamlakatlarda har xil qabul qilinadi. Mayda omonatchilarning manfaati ustuvorligining bir necha sabablari bor:

milliy jamg’armalarning katta qismi aynan mayda omonatlarga to’g’ri keladi. Buni O’zbekiston banklari misolida ham ko’rishimiz mumkin:

1-jadval

Tijorat banklarida aholi omonatlarining miqdoriy strukturasi

250 ming so’mgacha omonatlar		**250 ming o’mdan 600 ming so’mgacha**		**600 ming so’mdan yuqori**	
Omonatchi soni	summa ming so’m	Omonatchi soni	summa ming so’m	Omonatchi soni	Summa ming so’ m
790692	13968	13907	5939	57427	59819

Jadvaldan ko’rib turganimizdek, omonatchilarning asosiy qismi mayda omonatchilar hisoblanadi. 790 mingdan ortiq omonatchining tijorat banklariga qo’ygan omonatlarining summasi 250 ming so’mgacha bo’lib, qolgan barcha omonatchilarning soni 70 mingdan ortiq bo’lib, ularning omonatga qo’ygan pul mablag’lari 250 ming so’mdan ortiqni tashkil etadi.

2-jadval

Tijorat banklarida aholi omonatlarining miqdoriy strukturasi

250 ming so’mgacha omonatlar		**250 ming so’mdan 600ming so’mgacha**		**600 ming so’mdan yuqori**		**Jami omonatlar bo’yicha**	
Omonat-chi soni	Ulushi %	Omonat-chi soni	Ulushi %	Omonat chi soni	Ulushi %	Omonatchi-lar soni	Ulushi %
790692	91,8	13907	1,6	57427	6,6	861166	100,0

Respublikamizdagi barcha tijorat banklaridagi aholi omonatchilarining 790692 tasi 250 ming so’mgacha bo’lgan omonatlar bo’lib, ular 13968 ming so’mni tashkil etadi. Omonatchilarning 13907 tasi 250 ming so’mdan 600 ming so’mgacha pul qo’ygan omonatchilardir va nihoyat 600 ming so’mdan yuqori omonatlar 57427ta

omonatchi tomonidan qo’yilgan, ya’ni, agar «omonatchilar soni» ko’rsatkichini birlamchi qilib, uni tahlil qilsak jadvaldagi ulushlar asosida omonatlarning quyidagi sifat ko’rsatkichlariga ega bo’lamiz: Yuqoridagi jadvaldan shuni ko’rish mumkinki, 250 ming so’mgacha bo’lgan omonatlar jami omonatchilarning soni ulushi jami omonatchilar ichida 91,8%i bo’lib yuqori ko’rsatkichga ega. 250 mingdan yuqori bo’lgan omonatlar 8,2%ni tashkil etadi. Demak, aynan, shu mayda omonatlar kafolatlanishga muhtojdir. Bundan omonatlar kafolatlanishining 2-sababi kelib chiqadi, ya’ni: aynan mayda omonatchilar sonining ko’pligi bank inqirozlari davrida boshqarib bo’lmaydigan noroziliklar, janjallar ko’tarilishiga olib keladi. Uchinchi sabab esa, omonatchilarni himoyalash, odatda, ko’p moliyaviy resurslar talab qiladi, asosan byudjet mablag’lari xarajatlarini, bu esa davlatni kafolatlanuvchi omonatlarning miqdorini chegaralashga majbur etadi. Shu bilan birga, kafolatlash tizimi qandaydir ma’noda moliyaviy vositachilikka va davlat byudjetini moliyalashtirishga asos yaratishda yordam beradi. Banklarning bankrotga uchraganligi sababli jamiyat yo’qotishlari hajmi juda katta va u nafaqat iqtisodiy balki ijtimoiy asoratlar qoldiradi. Jahon tajribasiga murojaat qilinsa, bank tizimiga ishonchni oshirish muammosini hal qilish yo’llaridan biri omonatlarni kafolatlash tizimini o’sha mamlakatning iqtisodiyotiga mos darajada shakllantirishdir. Bu erda omonatlarni kafolatlash tizimining birinchi sharti omonatlarni kafolatlash tizimining huquqiy bazasini yaratish, ya’ni aholini banklarga nisbatan ishonchini mustahkamlovchi Qonunlar qabul qilish va me’yoriy hujjatlar ishlab chiqishdir. Omonatlarni kafolatlash tizimini yaratishda amal qilinishi kerak bo’lgan ikkinchi shart bu banklarga nisbatan nazoratni kuchaytirish, banklar faoliyatiga salbiy ta’sir etuvchi g’oyatda riskli operatsiyalarni bajarishiga yo’l qo’ymaslik hisoblanadi. Hozirgi kunda respublikamizda omonatlarni kafolatlash tizimi endigina shakllanmoqda. Lekin ko’p mamlakatlarda bank omonatlarini himoyalash tizimi mavjud va u bank tizimining ajralmas qismi xisoblanadi. Har bir davlatda bunday tizimning shakllanish va rivojlanishi o’ziga xos xususiyatga ega.

Xulosa. Aholining omonatlarini kafolatlash fondi, aholi tomonidan amalga oshirilgan moliyaviy omonatlarni muhofaza qilish uchun yaratilgan institutlar, mamlakatlar o’rtasida kelishilgan shartlar asosida harakat topadi. Bu tashkilotlar, omonatlarni kafolatlash, kafolat turlari va omonatlarni qabul qilishni amalga oshirish bilan shug’ullanadi. Ular aholining moliyaviy mablag’larini omonatlar orqali investitsiya qilib, moliyaning omonatlarga kafolatlash orqali omonatlarni qayta ishlash va moliyaning ijro etilishi, qarzni ajratish, dastlabki omil qilingan mablag’lar oqrali pul-kredit, moliya tizimida barqarorlikni ta’minlash hisoblanadi.

Fodalanilgan adabiyotlar:

1. «Fuqarolarni banklardagi omonatlarini himoyalash kafolatlari to’g’risidagi» O’zbekiston Respublikasi Qonuni, 2002 yil 5 aprel.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining «Bank tizimini yanada isloh kilish va erkinlashtirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi Farmoni, 2005 yil 15 aprel.
3. https://stat.uz/uz/
4. https://uz.wikipedia.org/
5. https://finlit.uz/oz/

V SHO‘BA - HUDUDLARNI IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH DASTURLARIGA KIRITILGAN LOYIHALARNI TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN MOLIYALASHTIRISH MUAMMOLARI VA UNI BARTARAF ETISH YO‘NALISHLARI

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANISHIDA INVESTITSION LOYIYALAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Numonjonova Nargiza Ashuraliyevna
Andijon mashinasozlik instituti tayanch doktoranti
nomonjonovanargiza7@gmail.com.

Bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda, har qanday kichik korxonaning yoki firmaning barqaror rivojlanishi hamda yuqori iqtisodiy foydaga erishayotganligi uning investitsiya samaradorligi bilan bog‘liq ekanligiga ishonch hosil qilamiz. Kichik biznes va xususiy tadbipkoplik sohasiga yo‘naltirilayotgan investitsiyalap hajmining optishi, o‘z navbatida sohada ishlab chiqapish hajmining optishiga va aholi bandligini ta’minlashga, uning bapqapop rivojlanishi hamda tapkibiy o‘zgapishlapning jadallashuviga sabab bo‘ladi. Buning provard natijasi mamlakatda iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi.

Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: “Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo‘lsa, o‘z iqtisodiyotining barqaror o‘sishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu iqtisodiyot drayveri, o‘zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Biz faqat investitsiyalarni faol jalb qilish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish hisobidan iqtisodiyotimizni jadal rivojlantirishga erishamiz” deya ta’kidlagan [1].

Shu nuqtayi nazardan, bugungi kunda iqtisodiyotda investitsiyalarning o‘rni, ulardan foydalanish, samaradorligini oshirish, unga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni o‘rganish, taxlil qilish va ko‘rsatkichlarini baholash yuzasidan olib borilayotgan ilmiy izlanishlar alohida ahamiyatlidir. Kichik biznes va xususiy tadbipkoplikda ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan investitsiyalarning samaradorligini ijtimoiy-iqtisodiy tarafdan talqin qilish muhim hisoblanadi. Chunki, har qanday iqtisodiy jarayonning provard natijasi, ijtioiy samaradorlikka erishish bilan bog‘liqdir. Ya’ni, har qanday iqtisodiy samaradorlik negizida ijtimoiy naflik bo‘lishi zarur. Shu bois ilmiy tadqiqotlarda bu masalaga alohida e’tibor qaratiladi.

Bugungi kunda kichik biznes sohasida ham investitsiyaga bo‘lgan talab, investitsiyaga yunaltiriladigan mablag‘larning yetishmasligi investitsiya resurslaridan samarali foydalanishni taqazo etadi. Chunki qo‘yilgan kapital mablag‘idan samarali foydalanish natijasida ko‘proq foyda olish imoniyatidan kengroq foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Shu o‘rinda, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda hamda barqarorligi ta’minlashda rivojlangan davlatlar iqtisodiyotiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, investitsion loyihalarni boshqarish va baholashda ushbu loyihani taklif etuvchi mamlakatning moliyaviy-iqtisodiy tahlili zaruriy komponent hisoblanadi. Milliy

iqtisodiyotning investitsiya faoliyatini rivojlantirish va ularni moliyalashtirishni takomillashtirish maqsadida iqtisodiyoti rivojlangan xorijiy davlatlar moliyalashtirish tajribalarini o‘rganish takomillashtirib borish va ular amaliyotidagi ijobiy yutuqlardan foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratish zarur.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda mamlakatimiz iqtisodiyotida investitsiyalarning o‘zlashtirilishini samaradorligini oshirishda investitsion muhit bilan bog‘liq moliyaviy masalalarni va investitsiya faoliyatini moliyalashtirishdagi muammolar tizimli tartibda hal etib borilmoqda. Investitsion faoliyat strategiyasining uzoq davr uchun amal qilishi, investitsion resurslarning umumiyligi, tarmoq va korxona doirasida investitsiyalarni joylashtirishning davlat hokimiyati organlari tomonidan foydalaniladigan ta’sir yetuvchi usullar, vositalar va ta’sir kuchlariga qarab o‘zgarib boradi. U jarayonning tarkibiy yo‘nalishi quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi [2]:

- investitsion faoliyat strategiyasining taktik va strategik boshqaruv mezonlariga muvofiqligi;
- investitsion faoliyat boshqaruv omillarining maqsadga erishish uchun amalga oshiriladigan turli elementlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liq;
- menejment resurslari, tanlangan boshqaruv uslubi qo‘llanilgan va maqsadga yerishilgan holda foydalaniladigan moddiy, texnik, moliyaviy, ijtimoiy, institutsional va boshqa manbalar.

Mamlakatimizda iqtisodiy rivojlanishida va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda puxta o‘ylangan investitsiya siyosatini muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, investitsiyalar iqtisodiyot taraqqiyatning muhim omili sifatida ishlab chiqarishni modernizatsiyalar, texnik va texnologik yangilanishlar va innovatsiyalarni rahbatlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda korxonalar daromadini oshirishni ta’minlaydi. Shu o‘rinda investitsiya oqimlarini muntazam oshirib borishga qaratilgan investitsiya siyosatini yuritilayotganligini ushbu ko‘rsatkichlarda ko‘rishimiz mumkin.

Mamlakatimizda 2017-2023 yillarda iqtisodiyotga o‘zlashtirilgan asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 2,6 marotabaga oshdi. Bunda Jizzax va Sirdaryo viloyatlarida iqtisodiyotga o‘zlashtirilgan investitsiyalar hajmi mos ravishda 5,5 va 5,2 marotabaga oshib, respublika darajasidan salmoqli darajada yuqori bo‘ldi. Shuningdek, investitsiyalar hajmi aytilgan davrda Surxondaryo viloyatida 3,8 barobar, Toshkent viloyatida 3,6 barobar, Samarqand viloyatida 3,5 barobar, Xorazm viloyatida 3,3 barobar oshdi. Bu esa mazkur hududlarda investitsyaviy faollik yuqori bo‘lganligini ko‘rsatadi. Toshkent shahri (investitsiya jami o‘sishi 2,7 barobar), Andijon viloyati (2,7 barobar), Navoiy viloyati (2,8 barobar) iqtisodiyotlarida esa investitsiyalarning jami o‘sishi respublika darajasida bo‘lgan. Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Qashqadaryo va Buxoro viloyatlarida yirik investitsiya loyihalari tugashi davriga to‘g‘ri kelgani munosabati bilan ivnsetitsiyalar o‘sishi sur’ati sekinlashgan. Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi hisobidan o‘zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 1,6 trln. so‘mni (dollar ekvivalentida 132,4 mln. AQSH dollari) va jami investitsiyalardagi ulushi 2022 yilga nisbatan 0,5 % punktga kamayib, 0,4 % ni tashkil etdi. Shuningdek, mazkur jamg‘arma hisobidan moliyalashtirilgan

investitsiyalar hajmi 2022 yilga nisbatan 58,0 % ni tashkil etdi. O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha Respublika budjetidan moliyalashtiriladigan infrastruktura, iqtisodiy va ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmi 2022 yilga nisbatan 88,6 % ni yoki 20,4 trln, so‘mni tashkil etdi. Shuningdek, suv ta’minoti va kanalizatsiya tizimini rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan investitsiyalar 2022 yilga nisbatan 52,9 % ni, 1,7 trln. so‘mni tashkil etdi. Ularning jami investitsiyalardagi ulushi, mosravishda 0,6 % punktga kamayib, 0,5 % ni tashkil etdi[3].

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mukinki, mintaqalarda iqtisodiyot va sanoat tarmoqlarini rivojlantirishda bir qator omillarni hisobga olish zarur. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda innovatsiyalarning rolini oshiruvchi va o‘sishning aksariyat an’anaviy omillari ta’sirini kamaytiruvchi texnologik o‘zgarishlarning yangi to‘lqini kutilmoqda. So‘nggi avlod texnologiyalarini rivojlantirishda orqada qolish mintaqalar iqtisodiy raqobatdoshligini pasaytirishi mumkin.

Bundan tashqari, iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanish tizimini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratish hamda quyidagi vazifalarning amalga oshirish lozim:

- investorlarning qo‘yilmalarini davlat tomonidan ximoyalashni takomillashtirish hamda sug‘urtalash, hududlarda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning mavjud shart-sharoitlari va imkoniyatlarini baholashga yo‘naltirilgan dasturiy platformalarni ishlab chiqish;
- xududlarga investitsiyalarni jalb etish va ularni o‘zlashtirishda soliq imtiyozlarini taomillashtirish, xududda qolayotgan soliq tushumlari ulushini o‘sishida keng imtiyozlar berish bo‘yicha normativ bazani takomillashtirish;
- xorijiy investitsiyalarni sanoat tarmoqlarining ichki tarkibini qaytako‘rib chiqish, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hamda innovatsion texnologiyalarini joriy etish va boshqalar.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. «Xalq so‘zi» gazetasi, 2018 yil 29 dekabr № 271-272 (7229-7230) soni.

2. J.Jamolov “O‘zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanish yo‘llari” “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali 1/2022 yil,yanvar-fevral.

3. B.Valiyev “O‘zbekistonda iqtisodiyotni diversifikatsiyalashda investitsiya salohiyatini oshirish” Iqtisodiyot taraqqiyot va tahlil jurnali. Mart, 2024 yil.

TIJORAT BANKLAR FAOLIYAT YO'NALISHINI KENGAYTIRISH ISTIQBOLLARI

Urinov Lazizbek Abdugaffarovich.
Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Hozirgi zamon raqobat raqamli texnologiyalar asosida zamonaviy bank mahsulotlari va xizmatlarini joriy etish zarurligini taqazo qilmoqda. Ichki bank sektorining raqobatbardoshligini oshirish uchun bank faoliyatining yangi turlarini o'zlashtirish, mavjud bank operatsiyalari doirasini kengaytirish zarur. Chet el tajribasidan ko'rinib turibdiki, banklarning tuzilishiga zamonaviy texnologiyalar kiritilishi bunga ko'maklashadi. Natijada, bu operatsiyalar samaradorligining oshishiga va foydaning oshishiga olib keladi.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy bank mahsulotlari; innovatsion texnologiyalar; bank biznesining mijozlar diqqat-e'tibori; nobank.*

Tadqiqotning maqsadi zamonaviy innovatsion texnologiyalarni joriy etish asosida bank biznesini rivojlantirish istiqbollarini aniqlashdan iborat. Ilmiy ishning maqsadlari:

1. banklarida innovatsiyalar joriy etilishiga to'sqinlik qilayotgan muammolarni aniqlash;
2. yangiliklardan qaysi birini amalga oshirish mumkinligini tahlil qilish;
3. ichki bank biznesining rivojlanish istiqbollarini aniqlashdan iborat.

Gipoteza: Banklar raqobat muhitida yashashni ta'minlash uchun innovatsion texnologiyalardan foydalanishlari kerak.

Tadqiqot usullari: deduksiya, induksiya, tahlil, taqqoslash.

Erishilgan natijalar: chet el tajribasi asosida banklarda innovatsion texnologiyalarni qo'llash zarurati tasdiqlandi va ularni amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Banklarning asosiy faoliyat ko'rsatadigan faoliyat turi an'anaviy ravishda kreditlashdir. Shu bilan birga, ularning aksariyati asosan iste'mol kreditiga, kamroq darajada - ipoteka kreditlari va yuridik shaxslarga kredit berishga qaratilgan. Bundan tashqari, bu turlar banklar uchun eng kam xavfli hisoblanadi. Shuning uchun ular qimmatbaho **skoring** tizimlarini sotib olish va qarz oluvchilarni baholash sifatini yaxshilash uchun pul sarflash iqtisodiy jihatdan noto’gridir.

Biroq, bank tizimi sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarildi. Iste'mol kreditlash orqali ortiqcha daromadlarni olish imkoniyatlari payoniga yetadi. Banklar yangi bank mahsulotlari va xizmatlarini ishlab chiqishlari zarur. Kim bosh rolni o‘z zimmasiga olsa, sezilarli raqobatbardosh mahsulot afzalliklarga ega bo‘ladi.

Bu yerda bank yangi mahsulot va xizmatlarni joriy etish uchun lokomotiv hisoblanadi, u butun ichki bank sektorining o'sish drayveri hisoblanadi.

Banklar an’anaviy ravishda innovatsiyalarni amalga oshirishda kashshof bo‘lishgan. Shuning uchun ichki bank sektorida ilg'or texnologiyalarni qo'llash albatta boshqa sohalardagi o'zgarishlarni ham nazarda tutadi, bu esa iqtisodiyotining raqobatbardoshligiga va uning o'sish sur'atlarining oshishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatda innovatsion bank faoliyatini kengaytirish bank faoliyatining barcha yo‘nalishlarida ilg‘or raqamli texnologiyalarni ommaviy joriy etish va noan’anaviy bank xizmatlarini joriy etish tufayli amalga oshiriladi

Ichki kredit institutlarida raqamli texnologiyalarning keng miqyosda joriy etilishi xarajatlarni kamaytiradi, yangi mijozlarni jalb qiladi va operatsiyalar samaradorligini oshiradi. Raqamli texnologiyalar sohasidagi banklar jahon banklaridan ortda qolib ketmaydi, ba’zida hatto ulardan ham ustun keladi. Buning

asosiy sababi, bu nisbatan yaqinda shakllanganligi bilan bog'langan, buning natijasida eng yaxshi amaliyotlardan foydalanish va eng yaxshi amaliyotlarni amalga oshirish imkoni paydo bo'ldi.

Dunyoda bo’lib o’tgan pandemiya bank xizmatlari bozoridagi yangi ehtiyojlarni oshkor qildi. Zamonaviy realliklar hozirda aksariyat bank mahsulotlarini onlayn tarzda rasmiylashtirish mumkinligiga olib keldi. Yaqin kelajakda ayrim kredit tashkilotlari butunlay onlayn formatga o‘tadi. Ilg'or raqamli texnologiyalardan foydalanish bank operatsiyalari rentabelligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'zbek bank sektori anchadan beri onlayn formatdagi tranzaktsiyalarni o'tkazish yo'lida harakat qilib kelmoqda. Pandemiya bu tendentsiyani kuchaytirdi xolos. Shunday qilib, ko'plab banklar uzoq vaqtdan beri hujjatli va valyuta operatsiyalarini onlayn konsalting rejimiga butunlay o'tkazishni rejalashtirmoqdalar, tegishli bo'limlarni bekor qilmoqdalar.

RBC prognozlariga ko‘ra, raqamlashtirish banklarning xarajatlarini 10-15%ga kamaytirishi mumkin. Biroq, biz u erda to'xtab turolmaymiz. Raqamlashtirish nafaqat masofaviy ish formatiga o'tishni o'z ichiga oladi. Rahbarlar birinchi bo‘lib o‘z mijozlarini tushunishni va ehtiyojlari atrofida ekotizim qurishni o‘rganadigan o‘sha banklar bo‘ladi.

Shuning uchun bank faoliyatining barcha sohalarida zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish zarur. Katta ma'lumotlar texnologiyalari endi ko'proq va tez-tez muhokama qilinmoqda. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ***Big data vositalari*** faoliyatning barcha sohalarida quyidagilar tufayli samarali:

1. xarajatlarni kamaytirish va biznes samaradorligini oshirish;
2. maqsadli mahsulotni shakllantirish orqali maqsadli marketingni optimallashtirish;
3. operatsiyalar xavfsizligini oshirish;
4. kredit risklarini kamaytirish;
5. joriy moliyaviy prognozlarga, shuningdek strategik rejalashtirishga ko'maklashish;
6. personal bilan ishlash samaradorligini oshirish;

- hisobotlarni tezda olish.

Biroq, O'zbekiston bo'yicha hali Big Data haqida ko'p gap ketmoqda , ular bu texnologiyani qo'llashni e'lon qilishadi, lekin aslida uning nima ekanligini kamdan-kam odam tushunadi. Banklar bu texnologiyalarni amalga oshirishga urinishmoqda, ammo ularning aksariyati hali haqiqiy tijorat daromadini ololmadi.

O'zbekiston banklarida **Big Data***ning joriy etilishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy sabablardan biri* moliyaviy resurslarning yetishmasligidir. Shunday qilib, *McKinsey &Company* ma'lumotlariga ko'ra, ilg'or analitika va *Big Data texnologiyasidan foydalanish* bank bozoridagi dunyo liderlarining umumiy daromad strukturasining 30-40% ni tashkil etadi.

Biroq, "***Big Data****" ko'* plab yangi raqamli texnologiyalardan biri xolos. Chet el banklarining tajribasidan ko'rinib turibdiki, bu sohaning kelajagi robototexnikadan foydalanish, video sotish, sun'iy intellektni rivojlantirishda yotadi. Ushbu bosqichda ular allaqachon mijozlar bilan ishlashda uzluksiz qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimlaridan foydalanadigan shtabga mutaxassislarni keng joriy etmoqdalar, yani - mijozlarni jalb qilishdan tortib, ularga xizmat ko'rsatishgacha. **CRM** platformasiga qurilgan skoring echimlari hisobi, shaxsiy tavsiyalar va maslahatlar, tijorat tahlilidir.

An'anaviy bo'lmagan bank xizmatlarini rivojlantirish bank faoliyatining yana bir istiqbolli sohasidir. Banklar bo'limlarini tobora ko'proq eslatmoqda, bu erda mijoz istalgan taqdirda har qanday xizmat yoki mahsulotni olishi mumkin. Bank qancha ko'p bunday takliflarni taqdim etishi mumkin bo'lsa, u shunchalik sodiq mijozlar bazasiga ega bo'ladi. Kelajak moliyaviy supermarketlarga tegishli.

Mahsulot liniyasini kengaytirish uchun banklar dasturiy ta'minot, ta'minot va boshqalarni taqdim etadigan uchinchi tomon firmalari va ishlab chiquvchilari bilan sheriklikni rivojlantirishlari kerak. Bu esa moliya institutlariga raqamli texnologiyalar asosida tubdan yangi mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi. Masalan, Rossiyaning "**Tinkoff Bank**" onlayn ipoteka brokeri xizmatini ishga tushirdi,

Otkritie Bank o'tkazmalarni amalga oshirishda foydalanuvchini fotosurat orqali aniqlaydi. **VTB** va **Sberbank** kabi gigantlar esa allaqachon alohida takliflar yaratish uchun bashoratli analitikalarni amalga oshirgan.

Bunday texnologiyalarning keng joriy etilishi banklarga an’anaviy formatdan moliyaviy ekotizimga o‘tish imkonini beradi. Bu shuni anglatadiki, bank xizmatlaridan tashqari, kredit institutlari tobora ko'proq telekommunikatsiya, chakana savdo va boshqa xizmatlarni taqdim etadi.

Shunday qilib, kelajak davrga rioya qiladigan va zamonaviy bank mahsulotlari va xizmatlarini, shu jumladan bank bo'lmagan xizmatlarni taklif qiladigan banklarga tegishli. Innovatsion faoliyat sifatini yaxshilashning mumkin bo'lgan variantlaridan biri bu yangi biznes - nobankni yaratishdir, uni ekotizimga kiritish mumkin.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ko'rinib turibdiki, yangi mahsulotlarni ishlab chiqish bo'yicha o'zimizning innovatsiya laboratoriyalarimizni yaratish tavsiya etiladi. Bunday ixtisoslashgan markazlar mavjud, Masalan, ***Standart Bank*** (Janubiy Afrika), ***Kapital One*** (AQSh), ***Commonwealth Bank*** (Avstraliya) kabi banklarda. Laboratoriyalarga ega bo'lish bilan faqat bir nechta bank maqtanishi mumkin. Biroq, banklarda bunday laboratoriyalar mavjud bo'lsa ham, ular mijozlar bazasi bilan ishlashning yangi mexanizmlarini o'rganish bilan ko'proq shug'ullanmoqdalar. Xususan, **Sberbank** neyroxirurgiya va inson xulq-atvori laboratoriyasini yaratganligini e'lon qildi, bu ushbu tuzilma xodimlarining ish samaradorligini oshirishga yordam berishi kerak. **Otkritie, Sberbank** va **VTB** mijozlarni psixologik turlar bo'yicha bo'lishga harakat qilmoqda. Bu esa muloqotning to'g'ri usulini tanlash va muammoli vaziyatlarni yuzaga kelish ehtimolini kamaytirish imkonini beradi. Shunday qilib, bizning laboratoriyalarimiz yangi mahsulotlarni ishlab chiqmaydi, balki xaridorni qanday sotib olishni aniqlaydi

Shunday qilib, bank tizimi global o‘zgarishlar arafasida turibdi. Ular mahsulot liniyasiga, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishiga, bank biznes modelining o‘zida o‘zgarishlarga ta’sir ko‘rsatadi. Va faqat ushbu printsiplarga rioya qilgan banklar raqobatbardosh bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Artemov, S. Dlya bol'shikh i bogatnykh [Katta va boylar uchun] / S. Artemov // Kommersant Bank. Qo'llash. - M. - 2020. - No 226. - S. 2.
2. Kokunova D.V., Nekhamkin A.N., Malashenko V.M. O'zbek banklarida risklarni boshqarish tizimini isloh qilishning optimallashtirish modeli / Bryansk davlat universiteti byulleteni. -2013.-No3.-S. 199-202.
3. Nikitina E.S. Zamonaviy Rossiyaning hayotiy zarurati sifatida iqtisodiy ta'lim sifatini oshirish / E.S. Nikitina // Universitetda ta'lim va tarbiya ishlarini tashkil etish, 2018. - S. 197-202.
4. Sevryukova S.V. Aholining tashkil topgan jamg'armalarini shakllantirishning transformatsiya mexanizmlarini modellashtirish / S.V. Sevryukova // Fan va biznes: rivojlanish yo'llari. - Moskva: TMBprint. - 2015. - No 4(46). - S. 127-130.
5. Innovatsiyalar Rossiyaning bank sohasini qanday o'zgartiradi ? • RBC [Elektronnyi resurs].-Rezhim dostupa: https://trends.rbc.ru/trends/innovation/5d63fd8f9a7947e067daea90.
6. Стратегия реформирования банковской системы Республики Узбекистан на 2020-2025 годы. Указ Президента Республики Узбекистан от 12 мая 2020 года ПФ-5992.
7. www.cbu.uz.- Интернет сайт Центрального банка Республики Узбекистан.
8. www.mineconomy.uz.- Интернет сайт министерства экономики Республики Узбекистан.
9. Управление инновациями в банковской сфере. Инновации и управление организациями 2011 №1. Стр. 4-8
10. Принципы и механизмы повышения эффективности банковской деятельности. Кох Лариса Вячеславовна, Автореферат. http://www.isuct.ru

BANK XIZMATLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Mahmudov Rasuljon Bahodirovich
“UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY”
NOTM katta o‘qituvchisi

Bugungi kunda banklar juda ko'p turli xil xizmatlarni taqdim etadilar: sug'urta xizmatlari, pul muomalasi va kredit munosabatlarini shakllantirish va moliyalashtirish, qimmatli qog'ozlar bilan ishlash, vositachi sifatida operatsiyalarni amalga oshirish, shuningdek mulkni boshqarish. Mavjud masofaviy bank xizmatlarini bozorida esa mijozlarga kredit va kredit kartalari, debet va ish haqi kartalari, virtual kartalar, joriy hisobvaraqlar, milliy va xorijiy valyutadagi depozitlar va o‘kazmalar, aktsiyalar, obligatsiyalar, valyuta ayirboshlash, trast operatsiyalari va konsalting kabi xizmatlar taklif etiladi.

Bank xizmatlarini takomillashtirishning muhim va istiqbolli yo‘nalishi bu - **masofaviy**, ya’ni **masofaviy** bank xizmatlarini rivojlantirish hisoblanadi. Buni bir qator sabablarni ta'kidlash joiz:

1. yirik korporativ mijozlarga xizmat ko'rsatishning yangi darajasini yaratish;
2. kichik va o'rta biznes, yakka tartibdagi tadbirkorlar va jismoniy shaxslarga xizmatlar ko'rsatishda raqobatdosh ustunlikning o'sishi;
3. tijorat banklari va ularning mijozlari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikning qulay va samarali mexanizmlarini yaratish.
4. masofaviy bank hizmati har bir mizozga vaqt chegarasiz ya‘ni o‘z hisob raqamini yigirma to‘rt soat boshqarish va nazorat qilish imonini beradi;
5. to‘lovlarni o‘tkazish;
6. to‘lov o‘tishi bosqichlarini kuzatish;
7. barcha hisobotlarni olish kabi amaliyotlaridan istalgan vaqtda foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Bank mijozlari uchun xizmat ko'rsatishning ushbu modifikatsiyasi xizmatlar va mahsulotlar haqida ma'lumot olish, anketalar va blankalarni to'ldirish, bank mahsulotlari va xizmatlarini olish uchun bank bilan ishlashda xizmat ko'rsatish darajasini oshirish va moliyaviy hamda vaqt xarajatlarini kamaytirishni anglatadi, shuningdek, undan foydalanish va uni nazorat qilish. Bank uchun bu samaradorlik ko‘rsatkichlarini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va xizmat ko‘rsatish darajasini yo‘qotmasdan mijozlar bazasini sezilarli darajada kengaytirish imkoniyatini yaratadi. Elektron bank xizmatlarining rivojlanish dinamikasini tahlil qilar ekanmiz, keyingi yillarda naqd pulsiz hisob-kitoblar sezilarli darajada oshgani yaqqol ko‘rinib turibdi. Naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimi orqali amalga oshirilgan naqd pulsiz pul o‘tkazmalari soni va hajmining dinamikasi naqd pulsiz aylanmaning ko‘payishi va tranzaksiya talabini, birinchi navbatda, kredit tashkilotlari xizmatlaridan foydalanishning uzoq muddatli tendentsiyasidan dalolat beradi. Iqtisodiyotning bank sektoridagi to‘lov aylanmasining tahlili shuni ko‘rsatdiki, naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimi orqali amalga oshirilgan naqd pulsiz pul o‘tkazmalari soni va hajmi

dinamikasi, birinchi navbatda kredit tashkilotlarining tranzaksiya talabini qondirish uchun bank tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar, naqd pulsiz hisob-kitoblar va pul o‘tkazmalarining uzoq muddatli o‘sishini ko‘rsatmoqda. Naqd pulsiz pul o‘tkazmalarining o‘rtacha kunlik hajmi dinamikasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘rtacha kunlik hajmlarda har yili o‘sish kuzatilmoqda. To‘lov vositalarining boshqa turlari bo‘yicha 2018 yildan 2021 yilgacha bo‘lgan davrda naqd pulsiz o‘tkazmalar ulushining kamayishi kuzatilmoqda. Hozirgi vaqtda bank sohasida axborot xavfsizligining ahamiyatiga e'tibor keskin ortdi. Bu bank ichidagi ma'lumotlar oqimining tez o'sib borayotgani bilan bog'liq, bundan tashqari, ularning aksariyati maxfiylikni ta'minlash uchun yuqori talablarga ega. Masofaviy (elektron) bank xizmatlarining rivojlanishi banklar tomonidan bunday rivojlanishning asosiy yo'nalishlarini tashkil etuvchi strategik rejalarini amalga oshirish bilan bog'liq. Masofaviy (elektron) bank bozori ishtirokchilari bir nechta rivojlanish strategiyalariga amal qilishlari mumkin, ular orasida uchta asosiy strategiya mavjud: xarajatlarni minimallashtirish, iste'molchilar guruhlarini farqlash va ma'lum bir mahsulotga e'tibor qaratish.

Ushbu uchta asosiy strategiyaga muvofiq, har bir strategiya doirasida masofaviy (elektron) bankingni rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

1) xarajatlarni minimallashtirish strategiyasini amalga oshirishda sa'yharakatlarni masofaviy (elektron) bank xizmatlari narxini pasaytirishga yo'naltirish kerak;

2) iste'molchilar guruhini farqlash strategiyasini amalga oshirishda - masofaviy (elektron) bank xizmatlari sifatini oshirish, xizmatlar ro'yxatini kengaytirish, masofaviy (elektron) bank xizmatlarining moslashuvchanligi, foydalanish imkoniyati va xavfsizligini oshirish; «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya

3) yo'naltirilgan strategiyani amalga oshirishda - masofaviy (elektron) bank xizmatlari doirasida alohida mahsulotlarning torroq ixtisoslashuviga.

Masofaviy (elektron) bank xizmatlariga kelsak, ochiq tizimlarni rivojlantirish bo'yicha umumiy g'oyalarga asoslanib, quyidagi rivojlanish yo'nalishlarini tavsiya etish mumkin:

- ochiq tizimlarning murakkablik darajasini oshirish istagi;
- tizim ishtirokchilarining ushbu tizimlarning murakkablik darajasini cheklash istagi;

Tahlilchilar takomillashtirilgan bank texnologiyalaridan foydalangan holda keyingi bir necha yil ichida banklar va mijozlar o'rtasidagi munosabatlarda keskin o'zgarishlar bo'lishini kutishmoqda. Ba'zi mamlakatlar egri chiziqdan oldinda, masalan, mijozlarga xizmat ko'rsatadigan "masofaviy" banklarning paydo bo'lishi bilan on-layn, ya'ni jismoniy aloqasiz va bank ofisiga murojaat qilmasdan. Masofaviy (elektron) bank ma'lumotlar bazasida individual mijozlar, hisoblar va mahsulotlar uchun tuzilgan barcha operatsiyalar to'g'risidagi ma'lumotlar saqlanadi. Masofaviy yoki elektron tizim mijoz uchun ham, bank uchun ham afzalliklarga ega.

Tahlilchilar 2022 yil oxiriga qadar O’zbekistonda mobil banking ilovalari yordamida to'lovlar aylanmasi 60 foizga o'sishini kutmoqda. O’zbekiston Respublikasining Markaziy Bank Axborotlashtirish Bosh markazi ma'lumotlariga

ko'ra, 2018 va 2021 yillar oralig'ida bu ko'rsatkich yiliga o'rtacha 38% ga o'sadi. Bunday holda, bank ikki barobar foyda oladi: -

Birinchidan, masofaviy (elektron) bankning xarajat darajasi jismoniy filiallar orqali ishlaydigan banknikiga qaraganda past.

- Ikkinchidan, masofaviy tizim marketing xizmatlari uchun juda samarali vositadir - bu sizga bankning mijozlar bilan tez-tez (oyiga o'rtacha 2-3 marta) aloqalarini o'rnatishga imkon beradi, bu sizga talabga muvofiq xizmatlar taklifini va ularga narxlarni moslashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, ma'lumotlar bazasi tahlili bank tomonidan o'z faoliyatini bashorat qilish, mijozlarga kelajakda kerak bo'ladigan yangi mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqish va joriy qilish uchun ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ражабова А.М. Слияние банковских и государственных электронных услуг: новые возможности ДБО РУз // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. 2021. № 4.
2. «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya 2. Камилова С.В., Лопатин В.А. Национальная платежная система: структура, технологии, регулирование. Международный опыт, узбекская практика. М.: КНОРУС, 2020.
3. https://www.strategyanalytics.com/strategy-analytics/blogs/smart

KICHIK BIZNES IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA AXBOROT XAVFSIZLIGINING AHAMIYATI

Akbarov Abdulhamid Akmal o‘g‘li
Andijon mashinasozlik instituti tayanch doktoranti,
TDIU Andijon fakulteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Raqamli dunyoda iqtisodiyotning turli soha va tarmoqlari o‘z faoliyatida zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalarni joriy etmoqda. Tadbirkorlik va biznes faoliyatini esa hozirgi kunda axborot texnologiyalarsiz tasavvur etish qiyin. Shu nuqtai nazardan ushbu tezisda kichik biznes faoliyatini raqamlashtirish ahamiyati hamda bunda axborot xavfsizligi masalasi tahlil etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Axborot xavfsizligi, iqtisodiy xavfsizlik, kichik biznes, raqamlashtirish*

Borgan sari raqamlashtirilgan dunyoda kichik biznes o‘z faoliyatini samarali olib borish uchun texnologiyaga ko‘proq bog‘liq bo‘lib qoldi. Ushbu harakat bilan kiber tahdidlarga nisbatan zaiflikning kuchayishi, kichik biznesni sezilarli iqtisodiy yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun axborot xavfsizligi kichik biznesning iqtisodiy farovonligini ta’minlashda hal qiluvchi omil sifatida paydo bo‘ldi. Axborot xavfsizligi bo‘yicha kompleks va mustahkam chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali ushbu korxonalar o‘zlarini kiber tahdidlardan himoya

qilishlari, ularning raqobatbardosh bozorda barqaror o‘sishi va barqarorligini ta’minlashlari mumkin.

Kichik biznes global iqtisodiyotning asosini tashkil etadi va aholini ish bilan ta’minlash, innovatsiyalar va iqtisodiy o‘sishga katta hissa qo‘shadi. Ularning tashabbuskorligi va rivojlanayotgan bozor talablariga moslashish qobiliyati ularni iqtisodiy faoliyatning muhim tarkibiy qismiga aylantiradi. Biroq, raqamli infratuzilmaga bo‘lgan ishonchning kuchayishi kichik biznesni moliyaviy barqarorligiga zararli ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan kiber xavflarga duchor qildi.

Kichik biznesga qaratilgan kiber tahdidlar ma’lumotlarning buzilishi va fishing hujumlaridan tortib to‘lov dasturlari va ichki tahdidlarga qadar murakkablik va jiddiylikda rivojlandi. Ushbu hujumlarning oqibatlari keng ko‘lamli bo‘lib, moliyaviy yo‘qotishlarga, tadbirkorlik obro‘siga zarar etkazishga va potentsial qonuniy majburiyatlarga olib kelishi mumkin.

Axborot xavfsizligini birinchi o‘ringa qo‘yish iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan kichik biznes uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Axborot xavfsizligiga ko‘p qatlamli yondashuvni amalga oshirish kiber tahdidlar bilan bog‘liq xavflarni sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Xavfsizlik devorlari, xavfsiz ma’lumotlarni shifrlash, dasturiy ta’minotni muntazam yangilab turish va kiberxavfsizlikning eng yaxshi amaliyotlari bo‘yicha xodimlarni o‘qitish kabi choralar barqaror xavfsizlik tizimini yaratishda juda muhimdir.

Bundan tashqari, ilg‘or autentifikatsiya protokollarini qabul qilish, ma’lumotlarni muntazam zaxiralash va tarmoq faoliyatini real vaqtda monitoring qilish potentsial buzilishlardan himoyani kuchaytirishi mumkin. Kichik biznes, shuningdek, paydo bo‘layotgan tahdidlar haqida xabardor bo‘lib turishi va kiberjinoyatchilardan bir qadam oldinda bo‘lish uchun xavfsizlik protokollarini doimiy ravishda yangilab turishi kerak.

Axborot xavfsizligini biznes madaniyatiga integratsiya qilish ham muhimdir. Xodimlar o‘rtasida xavfsizlikni anglaydigan fikrlilarni rag‘batlantirish va hushyorlik madaniyatini tarbiyalash inson xatosi xavfini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin, bu esa xavfsizlikni ta’minlashning asosiy sabablaridan biri bo‘lib qoladi.

Ichki xavfsizlik choralaridan tashqari, kichik korxonalar kiberxavfsizlik bo‘yicha mutaxassislar bilan hamkorlik qilish va xavfsizlik infratuzilmasini yaxshilash uchun tashqi yordamdan foydalanishlari mumkin. Sohaga oid xavfsizlik bo‘yicha maslahatchilardan yo‘l-yo‘riq izlash va axborot almashish tashabbuslarida ishtirok etish ularning himoyasini mustahkamlash uchun qimmatli tushunchalar va zarur amaliyotlarni taqdim etishi mumkin.

Bundan tashqari, me’yoriy muvofiqlik standartlari va sohaga xos xavfsizlik ko‘rsatmalariga rioya qilish kichik biznesga mijozlar, sheriklar va manfaatdor tomonlar o‘rtasida ishonch va ishonchni saqlashga yordam beradi va shu bilan ularning iqtisodiy barqarorligini himoya qiladi.

Axborot xavfsizligini birinchi o‘ringa qo‘yish orqali kichik biznes nafaqat o‘zlarining sirli ma’lumotlarini va intellektual mulkini himoya qilishi, balki o‘z faoliyatining uzluksizligini ta’minlashi va mijozlar ishonchini kuchaytirishi mumkin. Xavfsizlikning faol holatini o‘rnatish – bu kichik biznesning iqtisodiy xavfsizligini

himoya qiladigan, ularning tobora o‘zaro bog‘liq va raqamlashtirilgan biznes muhitida rivojlanishiga imkon beradigan muhim sarmoyadir.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznesning iqtisodiy xavfsizligi ularning axborot xavfsizligi choralarining mustahkamligiga bog‘liq. Rivojlanayotgan tahdid ko‘lamini tushunish, keng qamrovli xavfsizlik tizimini birlashtirish, xavfsizlikni anglaydigan xodimlar madaniyatni rivojlantirish va tashqi qo‘llab-quvvatlashdan foydalangan holda, kichik biznes kiber tahdidlarga qarshi himoyani kuchaytirishi hamda raqobatbardosh bozorda iqtisodiy o‘sishi va barqarorligini ta’minlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Arefieva, O.V., Kuzenko, T.B.: Planuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemsv (Planning of enterprise economic security). Vyd-vo Yevrop. un-tu, Kyiv (2005)

2. Хошимов П.З. Тадбиркорликнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш концепцияси ва тизими, Иқтисод ва молия / Экономика и финансы 2015, 11

3. Qosimov , S. D., & Akbarov , A. A. o‘g‘li. (2022). Kichik biznesda raqamli tadbirkorlik tendensiyalari: kecha va bugun. international conference dedicated to the role and importance of innovative education in the 21st century, 1(4), 208–212. Retrieved from https://openidea.uz/index.php/conf/article/view/442

4. Ermatov A., Akbarov A. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг ўзига хос жиҳатлари //Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. –2021. –No. 6. –C. 239-249.

5. Ibragimov N., Akbarov A. A. The role of cryptography in information security //Научные разработки: евразийский регион. –2017. –C. 107.

INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHDA TIJORAT BANKLARINING O‘RNI

Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich
TDIU AF “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi dotsenti, i.f.n.
Muxiddinov Nazirjon Davronboy o‘g‘li
TDIU AF “Bank ishi audit” yo‘nalishi, 2-bosqich talabasi

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda zamonaviy bank xizmatlarini rivojlantirish asosida tijorat banklari raqobatbardoshligini oshirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining uchinchi ustuvor yo‘nalishi doirasida «Bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish va barqarorligini ta’minlash, banklarning kapitallashuv darajasi va depozit bazasini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini mustahkamlash, istiqbolli investitsiya loyihalari hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlarini kreditlashni yanada kengaytirish», shuningdek, «moliyaviy xizmatlar hajmini ularning yangi turlarini joriy qilish va sifatini oshirish hisobiga kengaytirish, shuningdek kapitalni jalb qilish hamda korxona, moliyaviy institutlar va aholining

erkin resurslarini joylashtirishda muqobil manba sifatida investitsiya bozorini rivojlantirish» vazifalari belgilandi.

Globallashuv sharoiti mamlakatlar o‘rtasidagi integratsiya jarayonlarini ham jadallashtirib yubordi. Bu sur’atlar ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy, madaniy-gumanitar, sport, qo‘yingki, davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarida o‘z ifodasini topyapti. Bunday tendensiyalar, albatta, moliya bozorlari, tijorat banklari, moliyaviy mexanizmlar, xususan, investitsiyalar oqimi qiyofalarini mutlaqo o‘zgartirib yubordi.

Binobarin, bugun qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritayotgan bo‘lsa, o‘z iqtisodiyotining barqaror o‘sishiga erishayotgani aksiomaga aylanib ulgurdi.

Prezidentimiz ta’kidlaganidek, “investitsiya – bu iqtisodiyot drayveri, o‘zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi.

Investitsiya bilan birga turli soha va tarmoqlarga, hududlarga yangi texnologiyalar, ilg‘or tajribalar, yuksak malakali mutaxassislar kirib keladi, tadbirkorlik jadal rivojlanadi”.

O‘zbekiston Respublikasida esa keyingi yillarda tijorat banklarining investitsion faoliyati yirik aksiyadorlik jamiyatlari aksiyalarini boshqarish, investitsiya va xususiylashtirish fondlari bilan ishlash jarayonlariga to‘g‘ri keladi.

Tijorat banklari qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsiya institutining professional qatnashchisi sifatida ishtirok etadi va emissiya brokerlik, dilerlik faoliyatini bajaradi, qimmatli qog‘ozlar bilan savdolarni tashkil qildi. Hozirgi kunda tijorat banklari uzoq muddatli kreditlardan keng foydalanib, investitsion loyihalarni moliyalashtirishni amalga oshirmoqda. Lekin, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uzoq muddatli ko‘pgina mablag‘larni talab qilganligi sababli barcha tijorat banklari ham investitsion loyihalashtirish tizimidan foydalana olmaydi. Shunga qaramay, O‘zbekistonda juda ko‘plab moliyalashtirishni talab etadigan investitsiya loyihalari mavjud bo‘lib, ularni rivojlantirish mahalliy ishlab chiqarish darajasini yuksaltirishga olib keladi.

Tijorat banklarining investitsion loyihalarni moliyalashtirish tizimidagi ishtirokidan ko‘zlangan asosiy maqsad– bu foyda olishdir. Shu sababli mazkur maqsad bir qator quyidagi omillar bilan cheklanadi:

- risk ehtimoli;
- vaqtlar cheklovi;
- soliq bilan bog‘liq omillar.

Bank samarali investitsiya faoliyatining asosiy maqsadi, eng samarali va xatarsiz moliyaviy dastaklarni tanlab olish orqali investitsiya strate-giyasining amalga oshirilishini ta’minlash hisoblanadi.

Tijorat banklarining investitsion loyihalarni moliyalashtirish tizimidagi o‘rnini takomillashtirishda quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- tijorat tuzilmalarining kafolat talabini ta’minlash maqsadida kafolat-garov jamg‘armalari tizimini rivojlantirish;
- aholi bo‘sh pul mablag‘larini investitsiya jarayonlariga jalb qilish maqsadida qimmatli qog‘ozlar bozorini yanada rivojlantirish, turli qimmatli qog‘ozlarni muomalaga chiqarish (uy-joy sertifikatlari va uy-joy obligatsiyalari);

- ishlab chiqarishni tuzilmaviy-texnologik qayta qurishni jadallashtirish maqsadida markazlashgan kredit resurslarining bir qismini tez qoplaydigan investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga qaratish, shu jumladan, kichik biznes ob’ektlariga yo‘naltirish;
- investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning nokredit usullaridan – lizing, franchayzing, faktoring kabi turlaridan foydalanishni kengaytirish;
- investitsiya siyosatini ishlab chiqarish va amalga oshirishda yirik banklar boshqaruv tizimida o‘z tarkibida investitsiya dasturlarining turli masalalari bo‘yicha yuqori tajribaga ega bo‘lgan xizmatchilardan tashkil topgan investitsiya bo‘linmalarini yaratish va boshqalar.

Umumiy holda zamonaviy sharoitlarda investitsion faoliyatni jadallashtirish, uning samaradorligini oshirish uchun moliyalashning turli manbalaridan foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-sonli Farmonining 1-ilovasi «2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi».
2. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. (Darslik).- T., TDIU, 2019
3. https://xs.uz/uz/post/tizhorat-banklarining-samarali-investitsion-faoliyati-taraqqiyot-va-farovonlikning-muhim-omili
4. T.M.Karaliyev, O.B.Sattarov, I.F.Sayfiddinov Tijorat banklari faoliyati tahlili O‘quv qo‘llanma. Toshkent-Moliya 2013

DAVLATNING MAQSADLI JAMG`ARLARI VA ULARNING MOHIYATI

Qurbonov Jasurbek Fozilovich,
i.f.f.d, dotsent,
Foziljonov Azimiddin Asildin o’g’li,
TDIU Andijon fakulteti “Bank ishi va audit” yo’nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Davlatning maqsadli jamg`armalari ahamiyati vazifalari tashkiliy-huquqiy asoslar haqida yoritib berilgan. Mamlakat miqyosida turli shakldagi moliyaviy resurslarning darajasi, jamiyatni yanada barqaror rivojlanishida davlat moliya tizimi oldiga qo'yilgan muhim vazifalar aks ettirilgan.*

***Kalit so`zlar:*** *Byudjet, jamg`armalar, davlat maqsadli jamg`armalari, xizmatlar ko`rsatuvchi ijtimoiy sohani qo`llab-quvvatlovchi jamg`armalar, iqtisodiy maqsadli jamg`armalar, iqtisodiyot yetakchi tarmoq va sohalar, qo`shimcha moliyaviy resurslar.*

Mamlakat miqyosida turli shakldagi moliyaviy resurslarning yetarlilik darajasi jamiyatni yanada barqaror rivojlanishida, iqtisodiy murakkabliklar va moliyaviy-iqtisodiy tanglik holatlaridan halos etuvchi manba sifatida ham namoyon bo'ladi. Bugungi kunda har qanday davlat moliya tizimi oldiga qo'yilgan muhim vazifalardan biri – shubhasiz, davlat maqsadli jamg`armalarining faoliyatidan unumli foydalanish hisoblanadi. Umuman olganda, davlat maqsadli jamg’armalari - davlatning alohida xarajatlarini moliyalashtirish uchun mamlakatning byudjet tizimi tarkibiy qismi sifatida jamlanadigan mablag`lar bo'lib, ularning maqsadli yo`naltirilishi ustidan davlat nazoratini ta'minlash maqsadida amaldagi me’yoriy hujjatlarga muvofiq shakllantirilgan jamg`armalardir. Bundan tashqari, iqtisodiy adabiyotlarda, byudjetdan tashqari jamg’larmalarda bir qator o’ziga xos ta’riflar berib o`tilgan. Bu kabi jamg’armalarning iqtisodiy mohiyatini to’laroq ochib berishda taniqli iqtisodchi olimlar o`zlarining fikrlarini bildirib o`tishgan.

Byudjetdan tashqari jamg`armalar - bu ba'zan ijtimoiy ehtiyojlarni moliya bilan ta'minlash uchun davlat tomonidan jalb qilinadigan va operativ mustaqillik asosida kompleks ravishda sarflanadigan moliya resurslarini qayta taqsimlash va foydalanish shaklidir. G`arb mamlakatlarida bundan jamg`armalar soni 30 tadan 80 tagacha yetishi mumkin. Bunda byudjetdan tashqari jamg`armalarning hukumat ta’siridan holiligi va moliyaviy jihatdan mustaqilligiga urg`u berib o’tilgan. Biroq, bu omil davlatning iqtisodiy va siyosiy holatidan kelib chiqqan holda bir biridan farq qilinishi mumkin. Sababi, post industrial davlatlarda bozor iqtisodiyoti deyarli shakllanib bo’lgan hamda moliyaviy institutlar o`z-o`zini mustaqil idora qila oladi. Shuningdek, ular davlatning byudjet-soliq siyosatini yuritishida ham bevosita muhim ishtirokchi hisoblanadilar. Aksincha, bozor iqtisodiyoti hali to`liq shakllanmagan yoki unda davlatning ishtiroki va nazorati saqlanib qolgan davlatlarda bu kabi jamg`amalar bevosita hukumat nazorati ostida faoliyat olib boradilar.

Davlatning byudjetdan tashqari jamg'armalari markaziy va mahalliy davlat boshqaruv organlari ixtiyoridagi qat’iy maqsadli xususiyatga ega bo'lgan moliyaviy mablag'lar yig'indisidir. Ular har bir alohida davlat moliya tizimining ajralmas bo'g'ini hisoblanadi. Bu jamg'armalarni moliyaviy mablag'larining shakllanishi, taqsimlanishi va resurslardan maqsadli yo’lda foydalanishi bevosita moliyaviy me’yoriy-huquqiy hujjatlar bilan muvofiqlashtiriladi va tartibga solinadi.

Bugungi kunda, dunyoning juda ko`p davlatlarida idoralar, vazirliklar va ulkan xo`jalik subyektlari ixtiyorida ham ko`plab jamg`armalar tashkil etilgan.Rivojlangan mamalkatlarning ilg`or tajribalariga tayanib aytish mumkinki, odatda, byudjetdan tashqari davlat jamg`armalari shartli ikki yo`l orqali tashkil etiladi. Xususan: 1.Ma'lum bir xarajatlarini davlat byudjetidan ajratiladigan mablag`lar hisobidan muhim umumjamiyat ahamiyatini kasb etuvchi muammolarni hal etish uchun tashkil etiladi. Byudjetdan tashqari davlat jamg`armasini shaxsiy (o`zlik), maxsus ajratma va badallar mablag`lari hisobidan tashkil etiladi. Masalan, qator davlatlarda daromadi cheklangan va ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamini moliyavny qo`llab quvvatlash maqsadida davlat byudjeti ko`magida maxsus sotsial sug`urta fondlari tashkil etilgan. Boshqa byudjetdan tashqari davlat jamg`armalarini tashkil etish

muqaddam ma'lum bo`lmagan, ammo ishlab chikarishning rivojlanishi, xizmat kursatish ko`lamini kengayishi va moliyaviy siyosatni o`zgartirish natajasida paydo bo`ladigan muammolarni maqsadli va manzilli bartaraf etish maqsadida amalga oshiriladigan. Shunday vaziyat shakllanganda hukumat byudjetdan tashkari davlat jamg`armasini tashkil etish uchun maxsus qaror qabul qiladi. Bizda ham yuqorida qayd etilgan vaziyatga o`xshash holat vujudga kelishi va mamlakatni ijtimoiy yo`naltirilgan bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o`tishi munosabati bilan 2004-2009 moliya yillarini o’zida qamrab olgan byudjetdan tashkari "Maktab ta'lim jamgarmasi tashkil etildi.

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab, byudjetdan tashqari davlat jamg`armalari tashkil etish va ularni davr talabidan kelib chiqqan holda davrga moslashtirish chora-tadbirlari amalga oshirilib kelinmoqda. 2002 - yil moliya yiliga qadar byudjetdan tashqari davlat jamg`armalari muxtor ravishda moliyaviy resurslarini shakllantnrish va ulardan maqsadli yo`nalishlarda 17 foydalanish keng qo`llanib kelinar edi. Ammo ayrim davlatning maqsadli fondlarida o`z vaqtida va to`liqligicha moliviy resurslarni shakllanmaganligi, aholiga berilayotgan va tarqatilayotgan moliyaviy resurslarda kechikish, uzilgan hollari tez-tez uchray boshladi. Buni oldini olish maqsadida 2002 - yildan boshlab ulkan umumjamiyat ahamiyat kasb etuvchi ayrim davlatning maksadli fondlarini O`zbekiston Repsublikasi Moliya vazirligi tasarrufida bo`lishi ma'qul topildi. Keyinchalik, 2013-yil 26-dekabrda mamlakatimiz amaliyotida yangilik bo`lgan “Byudjet kodeksi” qabul qilinishi munosabati bilan, ushbu qonun o`z kuchini yo`qotdi. Ushbu kodeks endilikda, mamlakatimiz byudjet tizmi byudjetlari uchun tayanch huquqiy asosga aylandi. Shuningdek, yangi kodeksda byudjet tizimi byudjetlari bilan bog`liq bir qator o`zgarish va qo’shimchalar qayd etildi. Jumladan, davlat maqsadli jamg`armalar tushumchasi bir qator kengayib, huquqiy maqomi mustahkamlandi. Demak, Byudjet kodeksining 6-bobi aynan ”Davlat maqsadli jamg'armalari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari” deb nomlanib, ushbu soha rivoji yo`lida ulkan qadam tashlandi. Endilikda, davlat maqsadli jamg`armalari qatoriga bir qator yangi jamg`armalar qo’shilib, mavjudlarining tashkiliy asosi qaytadan ko`rib chiqildi. Davlat konsolidatsiyalashgan byudjeti tarkibida Davlat byudjeti hamda O`zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg`armasi byudjeti bilna bir qatorda Davlat maqsadli jamg`armalari byudjeti alohida ajratib ko`rsatilgan bo’lib, kodeksning 36-moddasida quyidagilar davlat maqsadli jamg`armalari sifatida ko`rsatib o`tilgan: - O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi; - O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Respublika yo'l jamg'armasi; - Davlat mulkini xususiylashtirishdan tushgan mablag'lar jamg'armasi; - O'zbekiston Respublikasining Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi; - O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot 18 muassasalarini rekonstruktsiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasi; - O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi; - O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi

huzuridagi Oliy o'quv yurtlarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish jamg'armasi.5 Kodeksda, shuningdek, har bir davlat maqsadli jamg`armalarining faoliyat sohasi, maqsadi va vazifalari, boshqaruv organi, byudjet loyihasi va hisobotlarini tuzish tartibini, qolaversa, daromadlar manbalari hamda xarajatlar yo`nalishlari bilan bog`liq me’yorlar ko’rsatib o’tilgan.

Davlat maqsadli jamg`armalari iqtisodiyotning ustuvor sohalarini qo`shimcha moliyaviy resurslar bilan ta'minlash hamda har xil maxsus fondlar ko`magida aholiga sotsial xizmatlar ko`lamini kengaytirish kabi vazifalarni bajaradi. Odatda, maqsadli jamg`armalar ijtimoiy maqsadlarga yo`naltirilgan va iqtisodiy yo`naltirilgan jamg`armlarga ajratiladi. Ijtimoiy maqsadli jamg`armalar deganda, aholini hamda unga ijimoiy xizmatlar ko`rsatuvchi ijtimoiy sohani qo`llabquvvatlovchi jamg`armalar tushunilsa, iqtisodiy maqsadli jamg`armalarga esa, iqtisodiyot yetakchi tarmoq va sohalarini qo`shimcha moliyaviy resurslar bilan ta’minlash yoki aloihida tarmoqni yanada rivojlantirish uchun tashkil etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Ahmedov D.Q. Ijtimoiy ta’minot huquqi. Darslik. –T. TDYUI nashriyoti, 2008. 406 бет.

2. Allayorov Sh., Toshmuxamedova D., Davlat pensiya ta’minoti.O‘quv qo‘llanma.-Toshkent, T.:Iqtisod-Moliya 2015.-248 b; 83

3. Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0th Edition . USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 280.

4. Malikov T., Jalilov P., Byudjet-soliq siyosati. Mongrafiya. T.: Akademnashr, 2011.472 b.

5. Mirzamahmudov M.M. Maqsadli jamg‘armalardan foydalanish samaradorligini oshirish mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. - T.:«IQTISOD-MOLIYA». 2013.-112 b.;

RAQAMLI XIZMAT TURLARINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI BANK AKTIVLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH.

Urinov L.A.
TDIU Andijon fakulteti, “Mutaxasislik fanlari” kafedrasi assistenti

Annatatsiya: *Xozirgi vaqtda bizning davlatimizda olib borilayotgan iqtisodiy isloxatlari qatori boshqa sohalar bir qatori bank soxasida xam izchil isloxatlar olib borilmoqda. Bu o‘z navbatida ijobiy natijalar bermoqda. Respublikadagi mavjud iqtisodiy munosabatlar davrida shidadtli raqamli iqtisodiyot rivojlangan bir vaqtda tijorat banklarning moliyaviy vositachilik xizmat turlarini rivojlantirishning asosiy muommolardan biri xisoblanadi.*

Kalit so‘zlar: *Tijorat banklar, innavatsiya, mijoz, bank tovarlari, bank xizmatlari, tijorat banklarning aktiv va passivlari, IT.*

Abstract : *Currently, in our country, among other areas, along with the economic resources carried out in our country, Kham is consistently carried out in the banking industry. This in turn gives positive results. At a time when the digital economy of shidadtli developed during the existing economic relations in the Republic, one of the main approaches to the development of financial intermediary types of services of commercial banks is noted.*
Keywords: *Commercial banks, innavasia, customer, bank goods, banking services, assets and liabilities of commercial banks, IT*

Jahon bank tizimini rivojlantirishning hozirgi bosqichi moliyaviy bozorlarda raqobat va inqiroz hodisalarining kuchayishi sharoitida davom etmoqda. Bank faoliyatini muvaffaqiyatli rivojlantirishning asosiy omillaridan biri bu-doimiy innovatsiyalar siyosatidir.

Hozirgi vaqtda innovatsiyalar-banklarning barqarorligini, raqobatbardoshligi ni va barqaror iqtisodiy o'sishining asosiy omillari hisoblanadi. Bank innovatsiyalari, bank faoliyatining katalizatori sifatida, yaniy bank biznesining hozirgi voqeliklari bilan bank innovatsiyalarining 3 ta asosiy katalizatoriga ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

-Moliyaviy bozor va bank xizmatlari bozorlarining globallashuvi,

-Bank va nobank sohalar raqobatning kuchayishi,

-Global moliyaviy inqiroz.

-Proffessor I. T. Balabanovning fikricha, "Bank innovatsiyasi- bu yangi bank mahsuloti yoki operatsiyasi shaklida amalga oshirilgan bankning innovatsion faoliyatining yakuniy natijasi"dir.

Innovatsion faoliyat deganda esa "Innovatsiyalarni yaratish va amalga oshirishning tizimli jarayoni"tushuniladi. Boshqa tadqiqotchilar ham xuddi shunday nuqtai nazarga ega, Masalan: E. A. Zolotova, A. V. Kaltirin, V. S. Vikulov, P. V. Semikova. O. I. Lavrushinning so'zlariga ko'ra,"Bank innovatsiyasi yoki yangi bank mahsulotlari va xizmatlari to'plami — bu mijozlarga foyda olishga yordam beradigan yangiliklarni joriy etish orqali resurs potentsialini shakllantirish va joylashtirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish jarayonida qo'shimcha daromad olishga qaratilgan bank faoliyatining sintetik tushunchasi"dir.

Shunday qilib, bank innovatsiyasi — bu yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot yoki xizmat shaklida amalga oshirish, mijozlarning mavjud ehtiyojlarini yaxshiroq qondirishga yoki bankning resurs salohiyatini boshqarish jarayonida yangilarini shakllantirishga qaratilgan bankning ilmiy-texnik faoliyatining yakuniy natijasidir.

Bu asrda siz va men uchun nima o'zgardi! Tezlik! Biz tezda oldinga siljiymiz va hayotimizning yuqori sifatini ta'minlaydigan xizmatlar sekinlashishini xohlamaymiz. Ular nafaqat biz bilan birga balkim bizdan oldinda bo'lishlari kerak! Tovar-pul munosabatlarida jarayonlarda, biz doimo banklarga muhtoj bo'lamiz. Ammo biz ularga yangi talablar qo'ymoqdamiz, vaholanki faqat xizmatlar doirasi bizning ehtiyojlarimizni qondirish uchun etarlicha keng bo'lgan joyda qolamiz.

Zamonaviy mijoz bankdan nimani kutmoqda? Bain & Company mutaxassislari iste'molchilarning banklarga bo'lgan ehtiyojlari va umidlarini umumlashtirdi va quyidagi ehtiyojlarni aniqladi. Bank mahsulotlari va xizmatlari to'g'risida ma'lumot topish oson va arzon bo'lishi kerak. Bank xodimlarining yordami istalgan vaqtda — telefon, internet yoki to'g'ridan-to'g'ri markazlar orqali bank mahsulot yoki xizmatni foydalanishingiz, masalan; mobil qurilmada to'lovni amalga oshirishni boshlab, so'ng operatsiyani kompyuterdan yakunlash. Shunda barcha kanallarda mahsulot yoki xizmatlarning narxi bir xil bo'lishi darkor.

Bank hisobvaraqlariga turli xil qurilmalardan kirish imkoniyatining berishi. Kundalik bank operatsiyalarining aksariyati raqamli kanallar orqali amalga oshirilishi xaridlar, to'lovlar va pul o'tkazmalarini smartfon yordamida amalga oshirish imkonini berishi. Operatsiyalarning xavfsiz, tez va arzon qilinishi. Aloqalar oddiy va arzon bo'lishi va unga javoban reaktsiyalar tezkor bo'lishi banklarda innovatsiyalardan foydalanish darqor.

Raqamli bank-bu nima? Bank sohasidagi bir qator yangiliklarni ko'rib chiqsak, masalan Rossiyaning eng yirik banklari masofaviy xizmatlarni rivojlantirishga, biznesni raqamli sohaga o'tkazishda kerakli miqdorda pul mablaglarini kiritishmoqda. Digitalizatsiyaning foydalanuvchisi mohiyatan-tezlik, – jarayonlarning-shaffofligi va o'zaro munosabatlarning soddalashishidir. Bu albatta mijozlar uchun qulay, ma'muriy xarajatlarining kamayishi banklar uchun foydalidir, — deydi bank SMP strategiya va marketing departamenti direktori Aleksey Ilyushenko.

- Asta-sekin ATM va terminallar atrof-muhitga o'tadi, markazlar murakkab mahsulotlar bilan shug'ullanadi yoki mijozlar bilan turli tadbirlar o'tkaziladigan joylarga aylanadi, muntazam operatsiyalarning soni qisqaradi. Bu mijozlarga taqdim etilayotgan bank xizmatlari doirasini kengaytirishga imkon beradigan raqamli muhitdir.

Bank mahsulotlari va xizmatlari asosi shundaki, biznes va IT ulanishi kerak. Masalan, 2014 yilda Sberbankning IT-dagi xarajatlari taxminan 65 milliard rublni tashkil etdi, 2015 yilda ular uchdan biriga o'sdi. Raqamli bank-dastur shunday qilib, bir necha yil oldin, smartfonlarning paydo bo'lishi bilan, kontent va xizmatlarni mobil platformalarga ko'chirish tendentsiyasi shakllandi. Bugun biz ushbu tendentsiyaning samarasini har qadamda ko'rmoqdamiz(-bank mobil ilovalari, - media ilovalari, - kommunal xizmatlar, – mahsulotlarga buyurtma berish, - temir yo’l chiptalarini sotib olish). Yangi xizmatni ishlab chiqish bunga yorqin misol bo'lishi mumkin.

NFC texnologiyasi (yaqin maydon aloqasi — "yaqin maydon aloqasi") mobil telefonni virtual bank kartasiga aylantiradi. Bundan tashqari, raqamli sohada messenjerlarni yangi xizmat ko'rsatish kanali sifatida rivojlantirish trendida, ammo aslida banklar BCS banki misolida ko'rganimizdek, o'zlarining asosiy mahsulotlarini digital-da yaxshilash bilan shug'ullanmoqdalar. Bu umuman yomon emas, chunki aksariyat internet va mobil banklar hali mukammal emas. Hamma operatsiyalar odamlar uchun mavjud emas, mavjud bo'lganlarning hammasi ham qulay va tushunarli tarzda amalga oshirilmaydi. Istisnolar mavjud bo'lsa-da. Biroq, hatto eng ilg'or banklari ham jonli odamlar ishtirokida qo'ng'iroqlar qabul qilish markazlariga ega, chunki ba'zi savollarga javob beradigan to'liq avtomatlashtirilgan botlar etarli

emasligidir. Masalan, botda orqali ma’lum bir yo’nalishda savol bilan murojat berilsa ushbu savol bot orqali berilsa-u javob yopilmasa, kimdir mijozga javob berishi kerak. Shunda startaplar buni xizmat ko'rsatishda asosiy oqimga aylantirmoqda, ammo banklar uchun bu yondashuv hali hanuz ham yangilikdir. Ya'ni, messenjer banklarning mijozlar bilan o'zaro munosabatlari uchun qulay kanalar qatoriga kiritsak bo’ladi. “Digital”da mijozlarga o'zlari va bank o'rtasida aloqa o'rnatishga imkon beradigan kanallar mavjud. Suhbatlar bank bilan bankning mijozlar o’rtasida onlayn aloqa kanali hisoblanib, ideal holda tezkor xabar almashish, savol-javob qilish imkoniyati mavjuddir. Ya'ni, suhbatlar aslida qo'ng'iroq markazlarning ishining chat orqali botlarda aloqa bo’lib, avtomatik ravishda yoki belgilangan jadvalga muvofiq har qanday harakatlarni oddiy foydalanuvchi bilan bir xil interfeyslar orqali bajaradigan maxsus dasturlarga o'tkazilishi mumkin. Moliya bozorida texnologiya allaqachon rivojlangan, bu erda to'g'ridan-to'g'ri suhbatda bir-biringizga pul o'tkazishingiz mumkin, balki do'stlaringiz bilan ham muloqot qilasiz. Banklarning ko’proq qismi qo'ng'iroq markazlari orqali emas, balki norasmiy suhbatlarni qabul qilishadi, bu erda onlayn muhit madaniyati mos keladi: kulgichlar, qisqartmalar, "salomlar" va, "chem"lardir.

Big Data bankning marketologlari katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlaydi, mijozlarni guruhlarga ajratadi, keyinchalik ular uchun mahsulot ishlab chiqishadi. Big Data — bu katta hajmdagi ma'lumotlarni tezda qayta ishlashga imkon beradigan texnologiyalardir. Katta ma'lumotlar nafaqat tasavvur qilinadigan hajmda, balki bazalardagi hisob millionlab gigabaytlarga to'g'ri keladi. Masalan, HSBC banki kredit karta firibgarligiga qarshi yechimning bir qismi sifatida katta ma'lumotlar texnologiyalarini joriy etdi. Natijada, firibgarlik holatlarini aniqlash bo'yicha xizmatning samaradorligi uch baravar oshdi va uni aniqlashning aniqligi o'n baravar oshdi. Dastlabki ikki hafta ichida HSBC xavfsizlik xizmatining ettita mutaxassisi yangi jinoiy guruhlar va sxemalarni aniqladilar, ularning umumiy zarari 10 million dollardan oshdi.

Blokcheyn-bank manfaatdor shaxslar uchun erkin foydalanish uchun balkim mo'ljallangan ma'lumotlar omborga osongina kirish imkoniyati bo'lishi kerak. Bu har qanday ma'lumotni (masalan, moliyaviy yozuvlarni) ommaviy saqlash texnologiyasi bo'lib, uni tashkil etishning matematik printsipi ma'lumotni "orqaga qarab" yoki soxtalashtirishdan himoya qilishdir.

Misol uchun, agar siz faylni internetda serveringizga joylashtirgan bo'lsangiz, uning tarkibini to'satdan atrofingizdagilar uchun o'zgartirishingiz mumkin. Faylni blokcheynda saqlash bilan-bu texnik jihatdan mumkin emas. Blokcheyn-bu barcha manfaatdor tomonlar ko'rishi va foydalanishi mumkin bo'lgan grossbuch, lekin ularning hech biri uni nazorat qila olmaydi yoki erta kiritilgan yozuvlarni o'zgartira olmaydi. Masalan, yangi yozuv — pul o'tkazish, aktsiyalarni sotib olish, boshqa bitim — birinchi bitimdan boshlab xronologik zanjirga joylashtirilgan mavjudlarga qo'shimcha ravishda kiritiladi. Butun zanjir, aslida blockchain, bir vaqtning o'zida yuzlab yoki minglab kompyuterlarda saqlanadi. Goldman Sachs, JP Morgan, Credit Suisse va Barclays kabi jahon miqyosidagi banklar allaqachon Blokcheyn ishini yaqindan o'rganish uchun R3 konsortsiumiga birlashgan. 2015 yil dekabr oyining

oxiriga kelib konsorsium dunyodagi 20 ga yaqin yirik banklarni tashkil etdi. Internet texnologiyalarini rivojlantirish chakana banking endilikda raqamli bo'lib bormoqda.

Bu o’z navbatida, raqamli xizmatlarni taklif qilmaydigan banklarnung o'z mijozlarini sodiqligini yo'qotish xavfi ostida qoldirishidir. Endi butun dunyo bo'ylab banklar internet mahsulotlari va xizmatlarini joriy etishga majbur bo'lmoqdalar, aks holda ular bozor ulushini yo'qotish xavfi ostida qoladi.

Bankirlar o'zgarish vaqti kelganini tan olish kerak, ammo eski tartib qaytib kelmasligini to'liq anglamaydilar. Katta avlod mijozlari bankni o'zgartirishni juda istamasligi, xayollarni saqlagan xolda qolishini hohlaydi. Shu bilan birga, 20 yoshli bolalar bankni tanlashda faqat mobil va onlayn xizmatlarning mavjudligiga e'tibor berishadi.

Xullas mamlakatimiz taraqqiyotining ushbu bosqichida metropoliyalarda yashovchi fuqarolar va chekka hududlar, qishloq chekkalari aholisi o'rtasida turmush tarzidagi tafovut qanchalik kuchli ekanligini tushunish kerak. U erda odamlar ish haqini naqd pul bilan olishadi va ular bilan to'laydilar. Albatta, internet vaqt o'tishi bilan u erga keladi, ammo inson mentalitetini o'zgartirish qiyin. Aholining ushbu segmenti uzoq vaqt davomida bitimni amalga oshirish uchun insoniy muloqotga muhtoj bo'ladi. Raqamli muhitga intilayotgan mamlakatimiz uchun yangi mijozlarni sotib olish va eskilarini yo'qotmaslik uchun innovatsion texnologiyalar va an'anaviylarni birlashtirish kerak bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Banklar va bank ishi / Ed. D. e. n., professor I. T. Balabanov. - Sankt-Peterburg: Piter, 2001 Yil. Bank boshqaruvi. Darslik / Ed. D. e. n., professor O. I. Lavrushina. 3-nashr., qayta ko'rib chiqilgan va qo'shilgan M.: Knorus, 2009.
2. Blahman L. S. menejmentga kirish. Spb.: Sankt-Peterburg iqtisodiyot va moliya universiteti nashriyoti, 2005.
3. Vikulov V. S. tijorat bankining innovatsion tarmoqlarini rivojlantirishga kontseptual yondashuv / / moliyaviy menejment. — 2004. — № 5. 106-121-sahifa.
4. Vikulov V. S. bank innovatsiyalari tipologiyasi / / moliyaviy menejment-Menth. — 2004. — № 6. — C. 12–19. Dementyeva K. Sberbank mafkuraviy fikrlashni qo'llagan.
5. Vikulov V. S. bank innovatsiyalari tipologiyasi / / moliyaviy menejment-Menth. — 2004. — № 6. — C. 12–19. Dementyeva K. Sberbank mafkuraviy fikrlashni qo'llagan.
6. Zolotova E. A. Stavropol o'lkasidagi iste'mol kreditlari bozoridagi hozirgi vaziyat / / Moliya va kredit. — 2007. 32-son (272) 23-30-sahifalar.
7. Kruglov A., Otkritie bankining katta vitse-prezidenti va Otkritie Digital bo'limi rahbari, bankir portali.Ru, 01.06.2016 yil.

DAVLAT MOLIYAVIY NAZORAT ORGANLARINING VAZIFALARI VA FUNKSIYALARI

Tuychiyev Abdurahmon G‘ofurovich
i.f.f.d., dotsent,
Yigitaliyeva Maftuna Aliasqar qizi
TDIU Andijon fakulteti “Axborot tizimlari va texnologiyalari” ta’lim yo‘nalishi, 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu tezisda Davlat moliyaviy nazorati organlarining vazifa va funksiyalari davlat mablag‘larining ochiqligi, hisobdorligi va samarali boshqarilishini ta’minlashda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Davlat organlarining moliyaviy faoliyatini nazorat qilish va nazorat mexanizmlarini joriy etish orqali bu organlar davlat moliyasining yaxlitligiga hissa qo‘shishi va samarali boshqaruvni rag‘batlantirishi haqida so’z yuritilgan.*

Kalit so’zlar: *davlat moliyasi, moliyaviy nazorat, audit, moliyaviy siyosat, moliyaviy risklar, inspeksiya, xalqaro hamkorlik.*

Davlat moliyaviy nazorati organlarining asosiy vazifalaridan biri davlat organlarining moliyaviy faoliyatini har tomonlama tekshirish va ekspertizadan o‘tkazishdan iborat. Bu moliyaviy hisobotlarni, operatsiyalarni tekshirish va tegishli qonun va qoidalarga rioya qilishni o'z ichiga oladi. Bu orqali ushbu organlar har qanday qoidabuzarlik, noto‘g‘ri boshqaruv yoki potentsial moliyaviy risklarni aniqlab, shaffoflik va hisobdorlikni ta’minlaydi.

Davlat moliyaviy nazorati organlari davlat organlarida firibgarlik faoliyatini aniqlash va oldini olish uchun javobgardir. Bu tekshiruvlar o'tkazish, moliyaviy ma'lumotlarni tahlil qilish va mustahkam nazorat mexanizmlarini joriy etishni o'z ichiga oladi. Bu organlar firibgarlikni aniqlash va bartaraf etish orqali davlat resurslarini himoya qiladi va soliq to‘lovchi mablag‘laridan maqsadli foydalanishni ta’minlaydi. Moliyaviy siyosat, yo‘riqnoma va me’yoriy hujjatlarni ishlab chiqishda davlat moliyaviy nazorati organlari ham rol o‘ynaydi. Ular hukumatlarga moliyaviy boshqaruvning ilg‘or amaliyotlari, milliy va xalqaro standartlarga muvofiqligini ta’minlash bo‘yicha ekspertiza va maslahatlar beradi. Shining uchun davlat moliyaviy nazorat organlarining faoliyatini o’rganish dolzarb hisoblanadi.

Davlat moliyaviy nazorati organlari davlat mablag'larini boshqarishda shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Quyida ushbu organlarning asosiy vazifalari va funksiyalari keltirilgan:

- Audit va inspeksiya: Davlat moliyaviy nazorati organlari davlat muassasalari, tashkilotlari va davlat organlarining moliyaviy operatsiyalari, byudjetlari hamda amaldagi qonun va qoidalarga muvofiqligini tekshirish maqsadida taftish va tekshirishlar o‘tkazadi.
- Moliyaviy nazorat: Bu organlar hukumatning moliyaviy faoliyatini, shu jumladan daromadlarni yig'ish, xarajatlarni boshqarish va qarzlarni boshqarishni

nazorat qiladi va baholaydi. Ular moliyaviy resurslardan samarali, samarali va belgilangan qoidalar va tartiblarga muvofiq foydalanishni ta'minlaydi.

- Firibgarlik va korruptsiyani aniqlash: Davlat moliyaviy nazorati organlari moliyaviy firibgarlik, korruptsiya va mablag'larni noto'g'ri boshqarish holatlarini tekshiradi va fosh qiladi. Ular ushbu noqonuniy xatti-harakatlarning oldini olish va oldini olishda muhim rol o‘ynaydi va shu orqali davlat resurslarini himoya qiladi.
- Xavfni baholash: Ushbu organlar moliyaviy operatsiyalar bilan bog'liq potentsial xavflarni baholaydi va aniqlaydi va ushbu xavflarni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar beradi. Ular hukumatga moliyaviy boshqaruv tizimlari va ichki nazoratni yaxshilashda yordam beradi.
- Hisobot va hisobot berish: Davlat moliyaviy nazorati organlari o‘z tekshiruvlari va tekshirishlari asosida o‘z xulosalari, xulosalari va tavsiyalari bo‘yicha hisobotlar tayyorlaydi. Bu hisobotlar shaffoflik, hisobdorlik va qarorlar qabul qilinishini ta'minlash uchun parlament yoki hukumat kabi tegishli organlarga taqdim etiladi.
- Potentsiyani oshirish va yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish: Bu organlar davlat mansabdor shaxslari va muassasalariga moliyaviy boshqaruv, nazorat va talablarga rioya qilish bilan bog‘liq masalalarda o‘qitish, yo‘l-yo‘riq va yordam ko‘rsatadi. Ular moliyaviy boshqaruvning umumiy asosi va amaliyotini yaxshilashga qaratilgan.
- Xalqaro hamkorlik: Davlat moliyaviy nazorati organlari ko‘pincha xalqaro hamkasblari bilan tajriba, ilg‘or tajriba va tajriba almashish uchun hamkorlik qiladi. Bu hamkorlik ularning faoliyatini xalqaro standartlarga moslashtirish va salohiyatini mustahkamlashga yordam beradi.

Davlat moliyaviy nazorati organlari davlat mablag'larini boshqarishda shaffoflik, hisobdorlik va samarali boshqaruvni ta'minlashga qaratilgan keng ko'lamli vazifa va funksiyalarga ega.

Moliyaviy risklarni baholash va boshqarish davlat moliyaviy nazorati organlarining yana bir muhim vazifasidir. Ushbu organlar byudjet taqchilligi, qarzlarni boshqarish yoki noto'g'ri moliyaviy hisobotlar kabi hukumatning moliyaviy faoliyati bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan xavflarni tahlil qiladi. Xatarlarni aniqlash va tavakkalchilikni kamaytirish bo‘yicha tavsiyalar berish orqali ular davlat tashkilotlariga ongli qarorlar qabul qilishda va moliyaviy zaifliklarni kamaytirishda yordam beradi.

Davlat moliyaviy nazorati organlari ko'pincha davlat mansabdor shaxslari va xodimlari uchun malaka oshirish va malaka oshirish dasturlarini taqdim etadi. Ushbu dasturlar moliyaviy boshqaruv ko'nikmalarini oshirish, moliyaviy tartib-qoidalarga rioya qilishni rag'batlantirish va ichki nazorat tizimini takomillashtirishga qaratilgan. Davlat tuzilmalarining moliyaviy imkoniyatlarini kuchaytirish orqali ushbu organlar moliyaviy nazorat va boshqaruvning umumiy sifatiga hissa qo‘shadi.

Davlat moliyaviy nazorati organlarining vazifa va funksiyalari davlat mablag'larining shaffofligi, hisobdorligi va samarali boshqaruvini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Moliyaviy nazorat, firibgarlikni aniqlash va oldini olish, siyosatni ishlab chiqish, xavflarni baholash va salohiyatni oshirish orqali ushbu

organlar samarali boshqaruvni ilgari surish va davlat moliyasining yaxlitligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Malikov.T “Moliya”. O’quv qo’llanma-2018.

2. “O‘zbekiston Respublikasi moliyaviy qonunlari”, 1997y. 1-12 sonlari, 1998y. 1-12 sonlari va ilovalari va 1999y. 1-12 sonlari va ilovalari, 2000y. 1-12 sonlari va ilovalari.

3. O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi, Moliya va narxlar ilmiy-tadqiqot instituti, T. : 1997 - 2000Y.

4.Ziyo-net.

5.Vikipediya.uz-internet sayti

RAQAMLI IQTISODIYOT VAZIFASI VA UNI OMMAGA TARG’IB ETISHNING AYRIM MUAMMOLARI.

Toxirov Farruhbek Baxtiyorovich
TDIU Andijon fakulteti o’qituvchisi
Miraxmatova Arofatxon
TDIU*“Iqtisodiyot” yo’nalishi birinchi kurs talabasi*

Annotasiya: *Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning jamiyatdagi ahamiyati va tutgan o‘rni ochib berilgan. Maqolada korxonalar, odamlar, qurilmalar, ma’lumotlar va jarayonlar o‘rtasidagi milliardlab kundalik onlayn ulanishlar natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy faoliyat turlari tahlil qilingan. U elektron tijorat, onlayn reklama, raqami kontent, sun’iy intellekt, bulutli hisoblash, narsalar interneti va katta ma’lumotlar tahlili kabi spektrini o‘z ichiga oladi. Raqamli iqtisodiyotda shaffoflikni ta’minlash biznes yuritish, muloqot qilish va bir-birimiz bilan o‘zaro munosabatimizni o‘zgartirmoqda. Raqamli iqtisodiyot innovatsiyalar va raqobatbardoshlikning asosiy omiliga aylandi hamda butun dunyo bo‘ylab biznes va jismoniy shaxslar uchun yangi imkoniyatlar ochdi.*

Kalit so‘zlar: *Raqamlashtirish, raqamli iqtisodiyot, shaffoflik, ijtimoiy paketlar, iqtisodiy vazifalar.*

Biz raqamli iqtisodiyot tushunchasini raqamli texnologiyalar ya'ni mobil qurilmalar, internet hamda boshqa raqamli vositalarni tushunamiz. Raqamli iqtisodiyot elektron ma’lumotlar hamda boshqa aloqa tarmoqlari yordamida amalga oshiriladigan barcha iqtisodiy operatsiyalarni qamrab oladi. U onlayn chakana savdo, elektron tijorat, masofadan ishlash, raqamli marketing, virtual uchrashuvlar, onlayn ta’lim va raqamli o‘yin-kulgi singari jarayonni qamrab oladi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga texnologiyaning rivojlanishi, platformalarning keng ko‘lamda qo‘llanilishi hamda raqamli qurilmalar sabab bo‘ldi.

U global iqtisodiy rivojlanishga katta hissa qo‘shib kelmoqda hamda boshqa ko‘plab raqamli va iqtisodiy sohalarni o‘zgartiradi, innovatsiyalar hamda o‘sish

uchun to‘laqonli yangi biznes modellari va turli imkoniyatlar yaratadi hamda bulardan kengroq foydalaniladi.

Raqamli iqtisodiyotning qulayliklari: raqamli iqtisodiyot tovar hamda xizmatlarga qulay kirish, yaxshilanayotgan qulaylik, tez fursatda ishlov berish, samaradorlikni yanada takomillashtirish, xarajatlarni qoplash hamda katta innovatsiyalar singari ko‘plab o‘simliklarda ega.

Raqamli iqtisodiyot tadbirkorlikni demokratlashtirdi, foydalanuvchilarga ko‘plab tanlovlar hamda axborotlar berish qulayligini berdi, xizmatlarga masofadan kirish hamda masofadan ishlash qulaylashtirdi hamda jamiki yer yuzi bo‘ylab hamkorlikni hamda oson va qulayroq aloqani ta’minlaydi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi texnologiyaning o‘sishi hamda internet va mobil qurilmalar singari raqamli texnologiyalar va platformalarning kengroq foydalanilishi bilan ta’minlaydi. Raqamli iqtisodiyot hamda texnologiya taraqqiyoti rivojlanishda davom etadi. Hamda jismoniy shaxslar va biznes uchun imkoniyatlar hamda o‘zgacha muammolar keltirib chiqaradi.

O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyev raisligida 22-sentabr sanasida hududlar hamda elektron hukumatni va tarmoqlarda raqamli iqtisodiyotni tadbiq qilish masalalari bo‘yicha videoselektor tashkillandi. Jamiki yer yuzida raqamli texnologiyalar butun soha va insonlar hayotiga keskin kirib kelmoqda. Mana shu jarayonda o‘z vaqtida kirishgan davlatlar rivojlanib, aksincha, eski yo‘nalishda ishlaganlar rivojlanishdan tobora ortda qolishmoqda.

Mamlakatimizda 2020-yil "Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deya nom berilib, shu yo‘nalishda ko‘plab ishlar boshlandi. Zero, davlatimiz rahbarining 28-aprelda "Raqamli iqtisodiyot hamda elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori qabul qilindi. "Tarmoq va hudud rahbarlari raqamlashtirishsiz natija, rivojlanish bo‘lmasligini tushunib yetishi shart. Barcha darajadagi rahbarlar buni o‘ziga kundalik vazifa sifatida belgilab, raqamlashtirish sohasini alifbosidan boshlab chuqur o‘rganishi kerak" deya ta’kidlagandi Sh.M.Mirziyoyev.

XULOSA, sifatida aytadugan bo’lsak, ba’zi qiyinchiliklarga qaramay raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiya hamda ular bilan chambarchas bog’liq ilovalar, tarmoqlar hamda xizmatlar orqali yaratilgan iqtisodiy jarayon tushuniladi. Raqamli iqtisodiyot elektron tijoratlari va onlayn xaridlarigacha, raqamli to’lovlar, bulutli hisoblashdan oqim xizmatlarigacha bo’lgan barcha narsani o’z tarkibiga oladi. Raqamli iqtisodiyot jadal sur’atlar bilan rivojlanib ketmoqda va iqtisodiy o’sish hamda innovatsiyalarning asosiy omili sifatida ko’rilmoqda.

Bu korxonalarga tovar xizmatlarni sotish hamda samaradorlikni ko’tarish uchun yangicha imkoniyatlarni taklif etadi, shuningdek foydalanuvchilarga ko’p tanlov hamda qulayliklar ko’rsatadi. Lekin, raqamli iqtisodiyot bilan bog’liq muammolar ham mavjud, masalan: raqamli ko’nikmalarga bo’lgan ehtiyoj, maxfiylik, kiberxavfsizlik xavfi hamda axborotlarni himoya qilish bilan bog’liq muammolar. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot bizning turmush tarzimiz hamda ishlash tizimimizni o’zgartirmoqda hamda uning muammolariga hamda imkoniyatlariga moslashishda insonlar ahamiyati katta bo’lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev. Raqamli iqtisodiyotsiz mamlakat iqtisodiyotini kelajagi yo’q. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining hududlarda raqamli iqtisodiyot hamda elektron hukumatni joriy qilish masalalari bo’yicha videoselektor yig’ilishida so’zlagan nutqi. 2020-yil 22-sentabr.

2. Sh.Mirziyoyev. “O’zbekiston Strategiyasi” nomli kitobi. 2021-yil.

3. Raqamli O’zbekistonton-2030 Strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risida PF-6079-sonli Prezident farmoni.

Investopedia tomonidan “Raqamli iqtisodiyot” maqolasi:
https://www.investopedia.com/terms/d/digital-economy.asp

BANKLAR FAOLIYATIDAGi KREDITLASHDA EHTIMOLLIK NAZARIYASINI QO‘LLASH

Muydinov Xusniddin Nuriddin o‘g‘li
TDIU Andijon fakulteti,
“Ijtimoiy-gumanitar fanlari” kafedrasi o‘qituvchisi.
Jo‘rayev Xusanboy Saydullo o‘g‘li
TDIU Andijon fakulteti, 1-kurs talabasi.
Jumaboyeva Maxliyoxon Mirzoxid qizi
TDIU Andijon fakulteti, 1-kurs talabasi**.**

Annotatsiya:*Ushbu maqola iqtisodiy faoliyat sohalaridan birida – kreditlash sohasida ehtimollik nazariyasining rolini o'rganishga bag'ishlangan. Hozirgi vaqtda mavzuning dolzarbligi aniqlandi. Maqolaning mazmuni fandan foydalanishning asosiy yo'nalishini o'z ichiga oladi, shuningdek, maqolada ushbu sohadagi muammo misolida kredit berishda ehtimollik nazariyasini qo'llash ko'rib chiqiladi.*

Аннотация: *Данная статья посвящена изучению роли теории вероятности в одной из сфер экономической деятельности – в сфере кредитования. Раскрыта актуальность темы на данный момент. Содержание статьи включает в себя основное направление в использовании науки, а также в статье рассмотрено применение теории вероятности в самом кредитовании на примере задачи по данной отрасли.*

Abstract: *The article is devoted to studying the role of the theory of probability in one of the part of economy – in the crediting. At the moment the relevance of the topic is disclosed. The article also contains basic direction in the science - using and also the article deals with the application of probability theory in the lending to the example of the problem for the industry.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiyot sohasi, bank, kreditlash, foyda, kredit berish.*

Ключевые слова: *сфера экономики, банк, кредитование, прибыль, выдача кредитов.*

Keywords: *economy sphere, bank, crediting, income, issuing loans.*

Bugungi kunda iqtisodiy va moliyaviy faoliyat bilan bog'liq har qanday muammoni hal qilish uchun turli xil matematik va statistik usullarni qo'llash kerak. Ushbu usullarning barchasi qandaydir tarzda ehtimollik nazariyasining asosiy tushunchalari bilan bog'liq. Bozor iqtisodiyotida ehtimollik nazariyasi intizom sifatida iqtisodiyot va moliya sohasida qo'llaniladigan asosiy qismlardan biridir. Bozor munosabatlarida har doim tasodif elementi kabi element hisobga olinishi kerak. Iqtisodiy-matematik va ekonometrik modellarni qurish noaniqlik sharoitida, iqtisodiy hodisalarni o'rganish va bashorat qilishda rejalashtirishning ajralmas qismidir. Ehtimollar nazariyasiga tayanadigan ushbu usullarsiz iqtisodiyot sohasining ishlashi qiyin bo'ladi.

Kreditlash sohasi iqtisodiyot sohasidagi tarkibiy qismlardan biridir. Bugungi kunda aksariyat tijorat banklarida juda ko'p miqdordagi pul-kredit operatsiyalari mavjud, ammo ularning asosiy vazifasi kredit berishdir. Beqaror iqtisodiyot tufayli banklar asosiy muammoga duch kelmoqdalar – kredit xavfi bilan to'qnashuv. Ushbu xavf qarz oluvchining kredit muddati bo'yicha bank bilan tuzilgan shartnomaning barcha majburiyatlarini bajarishi yoki bajarmasligi ehtimoliga bog'liq. Ushbu qiymat qarz oluvchining kredit majburiyatlarini to'lash qobiliyati yoki aksincha aniqlanishi mumkin.

Aytaylik, bankdan kredit olgan kishi uni qaytarishi shart. Naqd pulni bankka qaytarish darhol amalga oshirilmaydi, lekin ulushlar bo'yicha, shuningdek, shaxs kreditdan foydalanganligi uchun ma'lum foiz bilan to'lanadi. Shartnomada ko'rsatilgan ma'lum vaqtdan so'ng, qarz oluvchi kreditga olgan barcha summani qaytarib berishga va undan foydalanish uchun bankka ma'lum foizni to'lashga vaqt topishi kerak. Ammo ba'zida odamlar kelishilgan vaqtda butun summani qaytarib bera olmaydigan yoki odam shartnomaning barcha shartlarini bajara olmaydigan holatlar mavjud. Bunday vaziyatda bank sud da'vosi bilan jazo tayinlash va yo'qotishlarni qoplash uchun to'liq huquqqa ega. Ammo shuni unutmasligimiz kerakki, bankning asosiy vazifasi qarz oluvchilarga jarima solish emas, balki kreditlar berishdir. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, bu holda bank har qanday jismoniy yoki yuridik shaxslarga kredit bermasligi mumkin, lekin faqat shubhasi bo'lmagan va o'z vaqtida butun kreditni foizlar bilan to'laydiganlarga.

Shu munosabat bilan, xuddi shu tasodifiy qiymat paydo bo'ladi – kredit qaytarilganmi yoki yo'qmi. Qarz oluvchining qanchalik ishonchli ekanligini aniqlash uchun bank kredit oluvchining umumiy xususiyatlarini, daromadlarini, kapitalini va iqtisodiy holatini tahlil qiladi. Bunga, shuningdek, qarz oluvchining kredit tarixi yoki qarz oluvchi tegishli bo'lgan ijtimoiy holat bo'yicha umuman kreditlarni qaytarish statistikasi kiradi. Ushbu tahlil ehtimollik nazariyasi va matematik statistika usullari, ya'ni ehtimollik, dispersiya va boshqalarni hisoblash zarurati bilan amalga oshiriladi.

Ammo shunga qaramay, bank uchun asosiy maqsad kreditlar berish va foyda olishdir, ya'ni har qanday tijorat banki qarz oluvchining butun summani to'lashiga ma'lum bir kafolat mavjud bo'lganda kredit berish foydaliroq bo'ladi.

Shunday qilib, tasodifiy bo'lgan va qarz oluvchining kreditni to'lash imkoniyatini tavsiflovchi qiymat paydo bo'ladi. Kredit berilishi mumkin bo'lgan va berilmaydigan fuqarolarning toifasini aniqlash uchun kredit tashkilotlari kreditni o'z

vaqtida qaytarib berganlarning va umuman boshqa barcha qarz oluvchilarning nisbatlarini tahlil qilib, statistikani tekshiradilar. Ushbu tahlil va baholash matematik statistika va ehtimollik nazariyasining usullari va usullaridan foydalangan holda amalga oshiriladi.

Keyinchalik, kreditlash bilan bog'liq misol yordamida ehtimollik nazariyasini qo'llashni ko'rib chiqamiz.

Misol.

Kredit tashkiloti 365 kun (1 yil) uchun 1 mln so‘m miqdorida kredit beradi. Kreditni to'lamaslik ehtimoli 1%. Foyda olish uchun qanday foiz stavkasini belgilash kerak?

Yechim.

Shunday qilib, biz stavkani belgilaymiz p (100%). Kredit tashkilotining daromadi tasodifiy o'zgaruvchidir, chunki qarz oluvchi foizlarni hisobga olgan holda kredit berishi kerak, ammo shu bilan birga uni qaytarib bera olmasligi ehtimoli mavjud. Keyinchalik, tarqatish qonunini tuzamiz:

P	-1
0.99	0.01

Bu erda *P*-bu kreditni foizlar bilan qaytarish holati, shunda bank *r* million so‘mdan foyda ko'radi. Bank 1 mln so‘mni yo'qotganda hech qanday daromad bo'lmaydi, biz -1 ga teng daromad sifatida belgilaymiz.

Keyin matematik kutishni topamiz: 0,99 p – 0,01. Tengsizlikni hal qilish orqali 0.99 – 0.01>0, biz buni olamiz p> 1/99, shuning uchun kredit bo'yicha foiz stavkasi 1% dan yuqori bo'lishi kerak (100/99).

Kredit berishning asosiy xavfi shundaki, qarz oluvchi kreditni foizlar bilan birga o'z vaqtida to'lay olmaydi yoki umuman qaytarib bermaydi. Bugungi kunda, bozor iqtisodiyoti sharoitida, iqtisodiy xavf-xatarlarga ega bo'lgan holatlarda, kredit xatarlarini hisoblash va tanib olish, ularni to'g'ri bashorat qilish va minimallashtirishga qodir bo'lgan kishi maksimal foyda olishi mumkin. Bu har qanday bankning pul-kredit siyosatida muvaffaqiyatli ishlashining asosiy sababidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Теория вероятностей для экономистов / – М.: Финансы и статистика, 2013.

2. Применение теории вероятности в сфере кредитования /, Взаимодействие математики с экономикой // Современные наукоемкие технологии. 2014.

3. Использование методов теории вероятностей и математической статистики в экономической сфере // Международный студенческий научный вестник. – 2016.

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРНИ ҲИСОБ СИЁСАТИДА ЁРИТИБ БЕРИШ МАСАЛАЛАРИ

Холматова Нодирахон Қуддусовна
ТДИУ, Андижон факультети “Мутахассислик фанлари” кафедраси ўқитувчиси
Emali: nodirahonholmatova74@gmail.com

Маълумки, рақамли иқтисодиёт даври молиявий ҳисоботларни тузишда мутлоқ янги талабларни қўймоқда. Сабаби, бугунги рақамлаштириш даври республикамизда фаолият юритаётган акциядорлик жамиятларида молиявий ҳисоботларни тузиш ва уни тақдим этиш концепциясини халқаро стандартлар талабларига (МҲХС) мувофиқлаштиришни тақозо этмоқда, бу эса молиявий ҳисоботларни тузишнинг янги архитектураси шаклланиб келаётганлигидан далолат беради. Биз бу билан нима демоқчимиз, яъни соддароқ қилиб мазмунига тўхталадиган бўлсак, тижорат банклари ўзларининг тезкор ва стратегик бошқарув қарорларини қабул қилишда ҳам қатор муаммоларга дуч келмоқдалар, жумладан:

Биринчи, тадбиркорлик субъекти муомалалар бўйича юзага келган муаммолар ёки кўрилаётган зараралар миқдори молиявий ҳисоботларда қандай очиб берилади (молиявий ҳисоботларга берилаётган иловалар ёки тушунтириш хатларида);

Иккинчи, рақамлаштириш шароитида тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳисоботларида акс эттирилган маълумотларни қай даражада ишончли деб баҳолаш мумкин;

Учинчи. бугунги кунда тадбиркорлик субъектларининг молиявий ҳисоботларни тузишга қандай минимал талаблар қўйилади.

Ушбу саволларнинг ижобий ечимини топиш бугунги кунда ҳар бир тадбиркорлик субъекти раҳбари ёки менежери ҳамда бухгалтер мутахассислари учун долзарб масалага айланди. Молиявий ҳисоботларни тузишда аввао, унинг тамойиллари ва қоидаларини ўзида акс эттирадиган ягона ҳужжат банк ҳисоб сиёсатини тўғри шакллантиришга эътиборни қаратиш лозим.

Рақамлаштириш шароитида молиявий ҳисоботларда очиб бериладиган маълумотларни шакллантиришда ҳисоб сиѐсатининг зарурияти нимада намоён бўлади. Аввало, шуни таъкидлаш керакки, ҳисоб сиёсатига бағишланган халқаро стандартнинг мақсадида қуйидагилар алоҳида белгилаб қўйилган: “...тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳисоботларида акс эттирилган ахборотнинг ўринлилиги ва ишончлилиги ҳамда бу молиявий ҳисоботларнинг даврлараро ва бошқа тадбиркорлик субъектларининг молиявий ҳисоботлари билан қиёсланувчанлигини оширишга қаратилган”[14].

Натижада, хозирги рақамлаштириш шароитида тадбиркорлик субъектларида тузилаётган молиявий ҳисоботлар ишончли ва ўринли эканлиги

[14] IAS 8 Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors/ https://www.ifrs.org/issuedstandards/list-of-standards/ias-8-accounting-policies-changes/

ҳам уларга баҳо беришда маълумотларнинг таққослаш имконини бериши керак бўлади.

Тадбиркорлик субъектларида молиявий ҳисоботларни тузишда халқаро стандартларда белгиланганидек, ҳисоб сиёсатига эътибор қаратиш лозим бўлган яна бир жиҳати бу банкларда ҳисоблаб чиқилган баҳодаги ўзгаришдир. Лекин, бу тушунча бизнинг амалиётимизда ёки Молия вазирлиги меъёрий ҳужжатларида ўз аксини топмаган. Ҳисоблаб чиқилган баҳодаги ўзгаришлар асосан банк иқтисодий фаолиятида янги маълумотлар олиниши ёки янги ҳодисалар рўй бериши натижасида юзага келади. Натижада, бу жараён ҳисоботдаги хатоларни тузатиш деб ҳисобланмайди. Бизнинг фикримизча ҳисоблаб чиқилган баҳодаги ўзгаришлар тушунчасини амалдаги миллий стандартлар ёки Молия вазирлиги томонидан чиқарилаётган меъёрий ҳужжатларда акс эттириш лозим бўлади. Сабаби, рақамлаштириш таъсирида содир бўлган ходисалар ва ҳолатларни аниқ ҳисоб сиёсатида кўрсатиб берилиши керак. Демак ҳисоб баҳодаги ўзгаришлар – тадбиркорлик субъектларида активлар ва мажбуриятларнинг жорий ҳолатини ҳамда уларнинг баланс қиймати суммасини тузатишдир.

Молиявий ҳисоботларни тузиш ва уларни шакллантиришда ҳисоб сиёсатида ёритиб берилиши керак бўлган яна бир муҳим масалалардан бири муҳим тушиб қолдиришлар, яъни бузиб кўрсатишларни акс эттириш ҳисобланади. Афсуски, бу қоида ҳам миллий бухгалтерия қонунчилигимизда ифодалаб берилмаган. Ушбу қоидага мувофиқ агар тижорат банкларининг молиявий ҳисоботларидан фойдаланувчилар учун тақдим этилган маълумотлар, улар томонидан иқтисодий қарорларни қабул қилишга ўз таъсирини кўрсата олса, демак буни муҳим тушиб қолдириш ёки бузиб кўрсатиш дейишимиз мумкин. Муҳим тушиб қолдиришлар кўп ҳолатларда банк операцияларининг ҳажми ёки хусусиятларига боғлиқ бўлади. Бундай шароитда субъект бухгалтери томонидан фойдаланувчиларнинг иқтисодий қарорларига таъсир эта олиши ҳамда муҳимлилигини кўриб чиқишни талаб этади.

Тадбиркорлик субъектларида ҳисоб сиёсати қуйидаги ҳолларда ўзгартириши мумкин:

биринчи, субъектнинг ҳисоб сиёсатига ўзгартириш киритиш халқаро стандартлар (МҲХС) томонидан талаб этилганда;

иккинчи, субъект ҳисоб сиёсатига киритилган ўзгартириш натижасида молиявий ҳисоботларда уларнинг молиявий ҳолатига, молиявий натижаларига ёки пул оқимларига таъсир кўрсатиши ва улар бўйича ишончли маълумотларни олиш имконияти яратилганда.

Бизнинг фикримизча тадбиркорлик субъекти ҳисоб сиёсатига жавобгар шахсларнинг (бош бухгалтер) алмашиши натижасида ҳам ўзгартириш киритиш мумкин бўлади. Шунингдек, Молия вазирлиги меъёрий ҳужжатларидаги ўзгаришлар ҳам ҳисоб сиёсатига ўз таъсирини кўрсатиши табиий албатта.

Бугунги кунда субъектларнинг жорий молиявий ҳисоботларини тузиш жараёнида ноаниқликлар мавжуд бўлиши мумкин. Натижада молиявий ҳисоботлардаги кўпгина моддаларни аниқ баҳолаш имкониятига эга бўлмайди,

аксарият ҳолатда молиявий ҳисобот элементлари фақат тахминий (ҳисоблаб чиқиб) баҳоланиши эхтимолдан холи эмас.

Тадбиркорлик субъектларининг молиявий ҳисоботлардаги тахминий баҳолашлар охирги ишончли бўлган ахборотларга таянган ҳолда мулоҳаза қилишни қамраб олади. Масалан, субъектда қуйидагиларни тахминий баҳолаш зарур бўлади: субъект товар-моддий захираларининг қадрсизланиши, субъектнинг умидсиз қарзлари, субъект молиявий активлари ёки молиявий мажбуриятларнинг ҳаққоний қиймати, субъект кафолат мажбуриятлари ҳамда амортизацияланадиган субъект активларининг фойдали хизмат муддати ёки келгусида олинадиган иқтисодий наф (даромад).

Тадбиркорлик субъектларида хатолар молиявий ҳисоботнинг элементларини тан олиш, баҳолаш, тақдим этиш ёки маълумотларни очиб беришда пайдо бўлиши мумкин. Субъектларнинг молиявий ҳолати, молиявий натижалари ёки пул оқимларининг ўзгача тақдим этишга эришиш мақсадида атайлаб қилинган муҳим хатолар ёки муҳим бўлмаган даражадаги бўлган хатолар мавжуд бўлса молиявий ҳисоботлар МҲХСларга мувофиқ тақдим қилинган бўлмайди. Жорий даврда топилган эҳтимолли хатолар молиявий ҳисоботларни чиқаришга рухсат этилишидан олдин тузатилади. Демак ҳисоб сиѐсатини белгиланган талаблар асосида шакллантирилиши молиявий ҳисоботларнинг ўз вақтида тўғри ва ишончли тузилишини таъминлайди.

Тадбиркорлик субъектлари халқаро стандартлар асосида ҳисоб сиѐсатини танлашда ҳар бир қўлланиладиган стандартлар ва шарҳларга (интерпретация) мос келадиган тарзда танланиши ва қўлланилиши тамойилига асосланиши керак. Бизнинг фикримизча ҳисоб сиёсатига асосан субъектларда молиявий ҳисоботларни тузиш тартиби қуйидагиларни қайта кўриб чиқилиши мақсадга мувофиқдир:

биринчидан, молиявий ҳисоботни тузиш даврлари (масалан, тижорат банклари йилнинг чораклари ёки ярим йиллиги бўйича кўрсаткичларни шакллантиради);

иккинчидан, оралиқ ёки йиллик ҳисоботини тайёрлаш санаси.

Халқаро стандарт қоидаларига (БҲХС 8) мувофиқ субъект ҳисобот даври бошида тасдиқланган ўз ҳисоб сиѐсатига, бухгалтерия ҳисоб-китобларидаги ўзгаришлар ва хатоларни тузатиш имкониятига эга бўлади. Бу эса бугунги кунда субъектлардаги ҳисоб сиёсатига мажбурий равишда ўзгартишлар киритишни ва қайта тасдиқлашини талаб этмоқда. Демак, рақамлаштириш шароитида субъектлар томонидан тақдим этиладиган молиявий ҳисоботларини ишончлилиги ва тўлиқлилигини таъминлашда, улардаги ҳисоб сиёсати қуйидагиларни акс эттириши лозим:

биринчи, келгуси даврлар учун банклар ўз фаолиятини давом эттириш қобилиятини баҳолай олиши;

иккинчи, субъект томонидан рақамлаштириш даврида молиявий ҳисоботда ошкор қилиниши керак бўлган маълумотларнинг аҳамиятлилигини кўриб чиқиши ҳамда янги маълумотларни тақдим этиши;

учинчи, субъектлар томонидан тақдим этилган молиявий ҳисоботларда берилган ҳаққоний маълумотлар ҳамда тушунтиришлар фойдаланувчиларни тушуниши учун етарли бўладими èки йўқлигини баҳолаши.

Умумий хулоса қилиш мумкинки, тадбиркорлик субъектларидаги мавжуд ҳисоб сиёсатини халқаро стандартлар талабларига мувофиқлаштириш, уларда молиявий ҳисоботларини тузиш ва тақдим этишнинг янги архитектурасини шакллантиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4611-сон қарори. 2020 йил 24 февраль.
2. Каримов А., Курбанбаев Ж., Жуманазаров С. – Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик /;- Т.. “Иқтисод- молия’’
3. Каримов А., Муқумов З., Тулаев М., Курбанбаев Ж., Раҳмонов Ш.– Бухгалтерия ҳисобининг ахборот тизимлари. Ўкув қўлланма. Т..‘’Иқтисод-молия’’
4. Нарбеков Д . Тўраев А . Раҳмонов Ш. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Ўқув қўлланма. –Т.. ‘’Иқтисод-молия.’’

KORXONALARDA BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL ETISHNING ME’YORIY-HUQUQIY ASOSLARI

Qo’chqarov Xabibullo
“University of Economy and Pedagogy” NOTM dotsenti
Zafarjonov Murodjon
“University of Economy and Pedagogy” NOTM talabasi

ANNOTATSIYA: *Jahonning moliyaviy-iqtisodiy rivojlanishida mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, yangi ish o‘rinlarini tashkil qilish, aholining daromadlari va farovonligini oshirishning muhim omili sifatida amal qilmoqda. Shuning uchun ham kichik biznes korxonalarida buxgalteriya hisobini tashkil etish mavzusini o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash muhim masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.*

Kalit so’zlar: *kichik biznes, tadbirkorlik, buhgalteriya hisobi, soliq siyosati, buhgalteriya reestri, kassa hisobotlari.*

Buxgalteriya hisobining maqsadi foydalanuvchilarni o‘z vaqtida to‘liq hamda aniq moliyaviy va boshqa buxgalteriya axboroti bilan ta’minlashdir. Buxgalteriya hisobining vazifalari: buxgalteriya hisobi hisobvaraqlarida aktivlarning holati va harakati, mulkiy huquqlar va majburiyatlarning holati to‘g‘risidagi to‘liq hamda aniq ma’lumotlarni shakllantirish; samarali boshqarish maqsadida buxgalteriya hisobi ma’lumotlarini umumlashtirish; moliyaviy, soliqqa doir va boshqa hisobotlarni tuzishdan iboratdir. Asosiy va joriy aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital, zaxiralar,

daromadlar va xarajatlar, foyda, zararlar hamda ularning harakati bilan bog‘liq xo‘jalik operatsiyalari buxgalteriya hisobining obyektlaridir. Buxgalteriya hisobining obyektlari jamlama hisobvaraqlarda aks ettiriladi. Analitik hisobni yuritish tartibi buxgalteriya hisobi subyekti tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi. Buxgalteriya hisobi va hisobotini tartibga solish, buxgalteriya hisobi standartlarini ishlab chiqish va tasdiqlash O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi zimmasiga yuklanadi. Buxgalteriya hisobini yuritish qoidalari buxgalteriya hisobi standartlari bilan, shu jumladan kichik va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun soddalashtirilgan buxgalteriya hisobini yuritish standarti bilan belgilanadi. Buxgalteriya hisobining asosiy qoidalari quyidagilardir: buxgalteriya hisobini ikki yoqlama yozuv usulida yuritish; uzluksizlik; xo‘jalik operatsiyalari, aktivlar va passivlarning pulda baholanishi; aniqlik; hisoblash; oldindan ko‘ra bilish (ehtiyotkorlik); mazmunning shakldan ustunligi; ko‘rsatkichlarning qiyoslanuvchanligi; moliyaviy hisobotning betarafligi; hisobot davri daromadlari va xarajatlarining muvofiqligi; aktivlar va majburiyatlarning haqiqiy baholanishi. Buxgalteriya hisobi va hisobotini tashkil etishni korxona, muassasa va tashkilot rahbari amalga oshiradi. Pul, tovar-moddiy va boshqa boyliklarni qabul qilish va berish uchun asos bo‘lib xizmat qiladigan hujjatlar, korxona, muassasa va tashkilotning kredit va hisob-kitob majburiyatlari, shuningdek buxgalteriya hisobotlari va balanslari rahbar tomonidan yoki u belgilaydigan shaxslar tomonidan imzolanadi. Rahbar imzolash huquqiga ega bo‘lgan shaxslarning ikkita ro‘yxatini tasdiqlaydi. Birinchi ro‘yxatga - rahbarlik vazifalarini amalga oshiruvchi shaxslar, ikkinchisiga - buxgalteriya hisobi va moliyaviy boshqarish vazifalarini amalga oshiruvchi shaxslar kiradi. Bu shaxslarning imzosi bo‘lmagan hujjatlar xaqiqiy hisoblanmaydi. Hisobot davriga tegishli bo‘lgan xo‘jalik operatsiyalari, agar ular amalga oshirilganligini tasdiqlovchi hujjatlar olinmagan bo‘lsa, tegishli boshlang‘ich hujjat rasmiylashtirilib, buxgalteriya hisobida aks ettiriladi. Boshlang‘ich hisob hujjatlarining majburiy rekvizitlari quyidagilardir: korxonaning (muassasaning) nomi; hujjatning nomi va raqami, u tuzilgan sana va joy; xo‘jalik operatsiyasining nomi, mazmuni va miqdor o‘lchovi (natura holida va pulda ifodalangan holida); mas’ul shaxslarning shaxsiy imzolari. Boshlang‘ich hisob hujjatlarini tuzgan hamda imzolagan shaxslar ularning o‘z vaqtida to‘g‘ri va aniq tuzilishi, shuningdek buxgalteriya hisobida aks ettirish uchun ularning belgilangan muddatlarda topshirilishiga javobgardirlar. Boshlang‘ich hisob hujjatlariga xo‘jalik operatsiyasi qatnashchilari tomonidan tasdiqlanmagan tuzatishlar kiritilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. Bank va kassa-pul hujjatlarida tuzatishlar va o‘chirib yozishlarga yo‘l qo‘yilmaydi. Buxgalteriya hisobi registrlari ikki yoqlama yozuv qoidalariga muvofiq yuritiladigan jurnallar, qaydnomalar, daftarlar, tasdiqlangan blankalar (shakllar)dir. Registrlar texnika vositalaridan foydalanishda olingan mashinogramma ko‘rinishidagi yozuvlar yo‘li bilan, shuningdek magnit tasmalari, disklar, disketlar va boshqa mashinalarda bajarilishi mumkin. Registrlarni shakllantirish tartibi buxgalteriya hisobi standartlari bilan belgilanadi. Buxgalteriya hisobi registrlariga tasdiqlanmagan tuzatishlarning kiritilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. Buxgalteriya hisobi milliy valyuta - so‘mda yuritiladi. Buxgalteriya hisobini yuritishda maxfiylikka rioya

qilinadi. Buxgalteriya hisobi registrlarining mazmuni bilan tanishishga ma’muriyat ruxsati bilan yoki qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda yo‘l qo‘yiladi.

Birinchi darajaga, O‘zbekiston Respublikasini «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi qonuni keltirish mumkin. Ikkinchi darajaga, hozirgi vaqtda ishlab chiqilgan 23 ta standartni misol qilish mumkin. Uchinchi darajadagi mehnyoriy tartibga solish tizimiga Moliya vazirligi tasdiqlangan buxgalteriya hisobi va hisoboti bilan bog‘liq Nizomlarni, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Uzdavistiqbolstat va Davlat Soliq qo‘mitasi tomonidan qabul qilingan va 1995 yil 1 yanvarda amalga kiritilgan, Vazirlar Mahkamasining 1999, 2003 yillardagi qarorlari bilan tuzatishlar kiritilgan «Mahsulot (ish, xizmatlar) tannarxiga kiritiladigan mahsulot (ish, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish bo‘yicha xarajatlar tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish haqida Nizom» misol bo‘la oladi. To‘rtinchi darajaga esa, korxonalarda qabul qilinadigan, buxgalteriya hisobini tartibga solish bilan bog‘liq hujjatlarni keltirish mumkin. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub iqtisodiy islohotlarning natijasida iqtisodiyotda xususiy sektor vujudga keldi va tobora mustahkamlanib bormoqda. Ma’lumki, xususiy sektorning asosini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik tashkil etadi.

Shuning uchun O‘zbekistonda kichik biznesni va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlab kelinmoqda va buning ijobiy natijalari yaqqol sezilib turibdi. Kichik biznes subyektlari o‘z xo‘jalik-iqtisodiy faoliyatini mustaqil ravishda olib boradi. Ularning ko‘pchiligining tashkiliy-huquqiy shakli biznes egalarining korxona majburiyatlari bo‘yicha to‘la javobgarligini nazarda tutadi. Faqat aksiyadorlik jamiyatlari yoki mas’uliyati cheklangan jamiyat ko‘rinishidagi korxonalarda ularning egalari iqtisodiy mas’uliyati kapitalga qo‘shilgan ulush doirasida cheklab qo‘yilgan.

Kichik biznes korxonalarida buxgalteriya hisobi yuritilishining rasmiy tartib-qoidalari 1999 yil 23 noyabrda O‘zbekiston Respublikasi moliya vazirligining 87-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan va 2000 yil 24 yanvarda Adliya vazirligi tomonidan ro‘yxatdan o‘tkazilgan 20-sonli «Kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan soddalashtirilgan tartibda hisob yuritish va hisobotlar tuzish to‘g‘risida»gi buxgalteriya hisobi milliy standarti (BHMS)da o‘z ifodasini topgan. Ma’lumki, buxgalteriya hisobining ikki jihati mavjud: moliyaviy va boshqaruv hisobi. Moliyaviy hisobning tartib-qoidalari davlat tomonidan rasmiy ravishda belgilab qo‘yilgan bo‘lib, ular birinchi navbatda «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi +onunda va buxgalteriya hisobi milliy standartlarida ifodalangan. Moliyaviy hisobning natijalari moliyaviy hisobotlarda jamlanadi. Bu hisobotlar davlat manfaatlari ifodachisi bo‘lgan soliq organlariga taqdim etiladi va oshkora moliyaviy axborot hisoblanadi. Moliyaviy hisob ma’lumotlari korxonani boshqarish uchun juda muhim ahamiyatga ega, lekin yetarli emas. Shuning uchun ham korxonada buxgalteriya hisobining moliyaviy hisob talablariga nisbatan kengroq va chuqurroq olib borilishi zaruriyati tug‘iladi. Korxonani boshqarish uchun zarur axborot bazasini ta’minlovchi buxgalteriya hisobi boshqaruv hisobi deb ataladi. Moliya vazirligi tomonidan bu takliflarning umumlashtirilishi, kichik biznes korxonalari uchun soddalashtirilgan hisoblar rejasini, boshlang‘ich hujjatlarning eng muhim turlarining tavsiya etiladigan namunalarini,

kichik korxonada buxgalteriya hisobining tashkiliy tuzilmasi va vazifalar taqsimotini, hujjatlar aylanishini namunaviy sxemasini o‘z ichiga olgan kichik korxona namunaviy hisob siyosati ishlab chiqilishi zaruriyati sezilmoqda. Shuningdek, kichik korxonalar hisob siyosatini ishlab chiqishda boshqaruv hisobi doirasidagi maslalarga alohida e’tibor qaratish zarur. Bu vazifalar oqilona bajarilishi uchun tannarxni tashkil etuvchi xarajat moddalari klassifikatsiyasini belgilab olish, ustama xarajatlarni taqsimlashdagi mezonlarga, korxona budjeti o‘z ichiga oladigan jadvallar va natural-moddiy va qiymat balanslarining shakllariga nisbatan bir xil talablar qo‘yilishi ham kichik biznesda qarorlar qabul qilinishi jarayoni puxtaligini yaxshilashga yordam berishi mumkin. Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish davlatning asosiy siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy yo’nalishlarida asosiy o’rinni egallamoqda.

Foydalanilgan adbiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida” gi Qonuni. Toshkent, 1996 yil 30 avgust.

2.O‘zbekiston Respublikasi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida” gi Qonuni. 2000 yil 26 may.

3. O‘zbekiston Respublikasining 1992 yildagi «Korxonalar to‘g‘risida»gi Qonuni.

4. O‘zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 apreldagi «Xorijiy investitsiyalar to‘g‘risida»gi Qonuni.

5. http://www.mf.uz

6. http://www.gov.uz/uzbekistan/transportation

7. http://www.gov_stat.uz

8. http://www.referat.ru/economy/management

ISHLAB CHIQARISH HAJMI SAMARASIGA KO’RA FIRMANING OPTIMAL O’LCHAMINI ANIQLASH

Qurbonov Jasurbek Pozilovich
TDIU, Andijon fakulteti, “Mutaxasislik fanlari” kafedrasi dotsenti, PhD
Qodirova Gulnoza
TDIU, Andijon fakulteti “Axborot tizimlari va texnologiyalari” yo’nalishi,2-kurs talabasi

*Annotatsiya:*Ushbu tezisda firmaning optimal hajmi uning samaradorligi, unumdorligi va rentabelligini aniqlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu dissertatsiya firma hajmi va ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga qaratilgan bo‘lib, pirovardida maksimal ishlab chiqarish samaradorligiga erishadigan optimal firma hajmini aniqlashga qaratilgan. Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish, empirik tadqiqotlar o‘tkazish va statistik usullardan foydalanish orqali ushbu tadqiqot korxonalar va siyosatchilar uchun firma hajmini optimallashtirish bo‘yicha asosli qarorlar qabul qilishda qimmatli tushunchalar berishga intiladi.

Abstract: In this thesis, the optimal size of the firm plays a decisive role in determining its efficiency, productivity and profitability. This dissertation aims to study the relationship between firm size and production capacity, and ultimately to determine the optimal firm size that achieves maximum production efficiency. By analyzing existing literature, conducting empirical research, and using statistical methods, this study seeks to provide valuable insights for businesses and policymakers to make informed decisions about optimizing firm size.

Аннотация: В данной диссертации оптимальный размер фирмы играет решающую роль в определении ее эффективности, производительности и прибыльности. Целью этой диссертации является изучение взаимосвязи между размером фирмы и производственными мощностями и, в конечном итоге, определение оптимального размера фирмы, обеспечивающего максимальную эффективность производства. Анализируя существующую литературу, проводя эмпирические исследования и используя статистические методы, это исследование направлено на предоставление ценной информации предприятиям и политикам для принятия обоснованных решений об оптимизации размера компаний.

Kalit so’zlar: Uzoq muddatli oraliqda ishlab chiqarish hajmini tanlash, Xarajatlari o‘zgarmas bo‘lgan tarmoq

Uzoq muddatli oraliqda firma foydalanadigan barcha omillarini o‘zgartiradi, shu jumladan ishlab chiqarish quvvatlarini ham. Uzoq muddatli oraliqda firma o‘z kapitali hajmini o‘zgartirishi, ya’ni ishlab chiqarish quvvatini o‘zgartirishi mumkinligi firmaga ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga imkon beradi. Firma ishlab chiqarish xarajatlarining qanday o‘zgarishi ishlab chiqarish masshtabi samaradorligining o‘sishi, o‘zgarmasligi va kamayishi bilan aniqlanadi. Yana shuni eslatib o‘tish kerakki, firmaning uzoq muddatli oraliqdagi faoliyatini tahlil qilganimizda uning o‘rtacha xarajatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Faraz qilaylik, firmaning ishlab chiqarish jarayonida barcha ishlab chiqarish hajmlari uchun o‘zgarmas masshtab samarasiga ega. Bunda ishlab chiqarish omillari sarfi ikki barobar oshganda ishlab chiqarish hajmi ham ikki barobarga o‘sadi. Demak, ishlab chiqarish hajmi oshgani bilan o‘rtacha ishlab chiqarish xarajatlari o‘zgarmaydi.

Endi faraz qilaylik, masshtab samarasi o‘suvchi bo‘lsin. Ishlab chiqarish omillaridan fodalanishni ikki barobar oshirganimizda, ishlab chiqarish hajmi ikki barobardan ko‘proqqa oshadi (masalan, uch barobarga oshirishi mumkin). Bunday holda o‘rtacha ishlab chiqarish xarajatlari qisqaradi, nima uchun deganda, ishlab chiqarish hajmining o‘sish sur’ati, omillar sarfi sur’atidan ko‘p. Xuddi shunday, masshtab samarasi_pasayganda, ya’ni ishlab chiqarish omillari sarfini o‘sishi sur’atidan ishlab chiqarish hajmining o‘sish sur’ati kichik bo‘lganda *ATC* ortib boradi. Odatda, ishlab chiqarishning boshida masshtab samarasining oshishi,undan keyin o‘zgarmas va keyinchalik kamayishi ko‘pgina firmalarga xosdir. Shuning uchun ham uzoq muddatli oraliqda umumiy o‘rtacha xarajatlar chizig‘i botiq ko‘rinishga ega bo‘ladi.

Tarmoqning uzoq muddatli oralidagi umumiy taklifi. Qisqa muddatli oraliqda bozor taklifi firma taklif chiziqlari yig‘indisi orqali topilardi. Uzoq muddatli

oraliqdagi taklifni firma takliflarini qo‘shish orqali aniqlab bo‘lmaydi. Nima uchun deganda, uzoq muddatli oraliqda bozor narxining o‘zgarishiga ko‘ra firmalar bozorga kiradi yoki undan chiqadi. Bu o‘z navbatida firmalar taklif chiziqlarini qo‘shib bo‘lmasligini ko‘rsatadi (qaysi firmalar bozorda qolayotganligini biz bilmaymiz).

Uzoq muddatli oraliqdagi taklifni aniqlashda ishlab chiqarish hajmining kengayishini faqat resurslardan foydalanishning kengayishi hisobidan bo‘ladi, deb faraz qilinadi. Ixtiro va texnologiyaning ishlab chiqarishga ta’siri o‘zgarmas deb qabul qilinadi. Uzoq muddatli oraliqdagi umumiy taklifning shakli tarmoqda ishlab chiqarish hajmi o‘sishining yoki kamayishining foydalaniladigan ishlab chiqarish omillari narxiga ta`siri darajasiga bog‘liqdir. Shuning uchun ham uch turdagi tarmoq xo‘jaligi qaraladi: xarajatlari o‘zgarmas, o‘suvchi va kamayuvchi tarmoqlar.

Xarajatlari o‘zgarmas bo‘lgan tarmoq. Tarmoqda ishlab chiqarish hajmining o‘sishi foydalaniladigan resurslarning narxiga ta`sir qilmasa, biz yuqorida ko‘rdikki, tarmoqning kengayishi va qisqarishi muvozanat narx ga ta’sir qilmaydi. Biror sabab bilan (masalan, iste’molchi didining o‘zgarishi) talab oshganda mahsulot narxi oshadi va tipik firma musbat iqtisodiy foyda ola boshlaydi. Bu foyda boshqa firmalarni ushbu tarmoqqa kirib kelishiga sabab bo‘ladi. Boshqa firmalarning kirib kelishi taklifni oshiradi, natijada oshgan narx o‘zining oldingi muvozanat holati ga qaytadi. Bundan kelib chiqadiki, xarajatlari o‘zgarmas bo‘lgan tarmoqning uzoq muddatli oraliqdagi taklif chizig‘i narx uzoq muddatli o‘rtacha ishlab chiqarish xarajatlarini minimumiga teng bo‘lganda gorizontal chiziqdan iborat bo‘ladi. Narx muvozanat narx R_0 dan yuqori bo‘lsa iqtisodiy foyda musbat bo‘ladi va bozorga yangi firmalar kirib qisqa muddatli taklifni oshiradi va bu narxni oldingi muvozanat holatiga qataradi. O‘zgarmas xarajatga ega tarmoqning uzoq muddatli o‘rtacha xarajatlar chizig‘i gorizantal bo‘ladi.

Ishlab chiqarish hajmidan kelib chiqqan holda firmaning optimal hajmini aniqlash har xil omillarni sinchiklab tahlil qilish va hisobga olishni talab qiladigan murakkab vazifadir. Nazariy asoslarni, empirik tadqiqotlarni va tavsiya etilgan yondashuvlarni tushunish orqali korxonalar va siyosatchilar firmalarning samaradorligi va raqobatbardoshligini oshiradigan asosli qarorlar qabul qilishlari mumkin. Optimal firma hajmiga erishish tashkilotlarga iqtisodlar va miqyosdagi iqtisodsizliklar o‘rtasida muvozanatni saqlash, natijada ularning ishlab chiqarish samaradorligi va uzoq muddatli barqarorligini maksimal darajada oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Milliy hisoblar(Stat.uz)
2.Lex.uz.
3.Ish bilan ta’minlash-Vikipediya.
4.Pindayk Robert. Mikroiqtisod: Inglizchadan qisqartirib tarjima qilingan/ Pindayk Robert, Rubinfeld Daniel. – T.; 2002.
5. E.Egamberdiev. Mikroiqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. T.: 2005 y.

BIZNES LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHDA TIJORAT BANKLARI KREDITLARIDAN FOYDALANISH MASALALARI

Ortiqov Ulug‘bek Akrombek o‘g‘li

TDIU katta o‘qtuvchisi

Xalqaro amaliyotda biznes vakillarining biznes g’oyani moliyalashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishi hamda yetarli kapital jalb qila olmasligi natijasida biznes faoliyatini samarali tashkil eta olmasligi holatlari tez-tez uchraydi. Mazkur masalani ijobiy hal qilish maqsadida so’nggi o’n yilliklarda biznes loyihalarini moliyalashtirishning yangi usullari va shakllari yuzaga keldi. Shunga qaramasdan kompaniyalar biznes loyihalari moliyalashtirishning an’anaviy usullaridan, jumladan, tijorat banklari kreditlaridan hanuzgacha keng miqyosda foydalanib kelmoqda va mazkur holatni xorijiy mamlakatlar tajribasida ham, milliy amaliyotda ham kuzatish mumkin. Biznes loyihalarini moliyalashtirishda tijorat banklari ishtirokini o’rganish orqali ta’kidlash lozimki, mazkur moliyalashtirish shaklidan ancha yillardan beri foydalanilayotganligiga qaramasdan turli darajada rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda biznes loyihalari moliyalashtirishda tijorat banklarining mablag’laridan foydalanish shartlari hamda imkoniyatlari turlicha shakllangan.

Tijorat banklari biznes loyihalarini moliyalashtirishda asosiy ishtirokchilardan hisoblanganligi sababli ko’plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan tijorat banklarining biznes loyihalarini moliyalashtirishdagi ahamiyati, roli, mazkur jarayonga ta’sir etuvchi omillar kabilar bo’yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. J. Kensinger va J. Martin o’z tadqiqotlarida biznes loyihalarini moliyalashtirishda tijorat banklarining ishtirokini yoritgan. “Xalqaro amaliyotda xorijiy tijorat banklari faol investorlar bo'lib kelgan va ular uchun loyihalarni moliyalashtirish mavjud an’anaviy amaliyotni kengaytirish hisoblanadi”

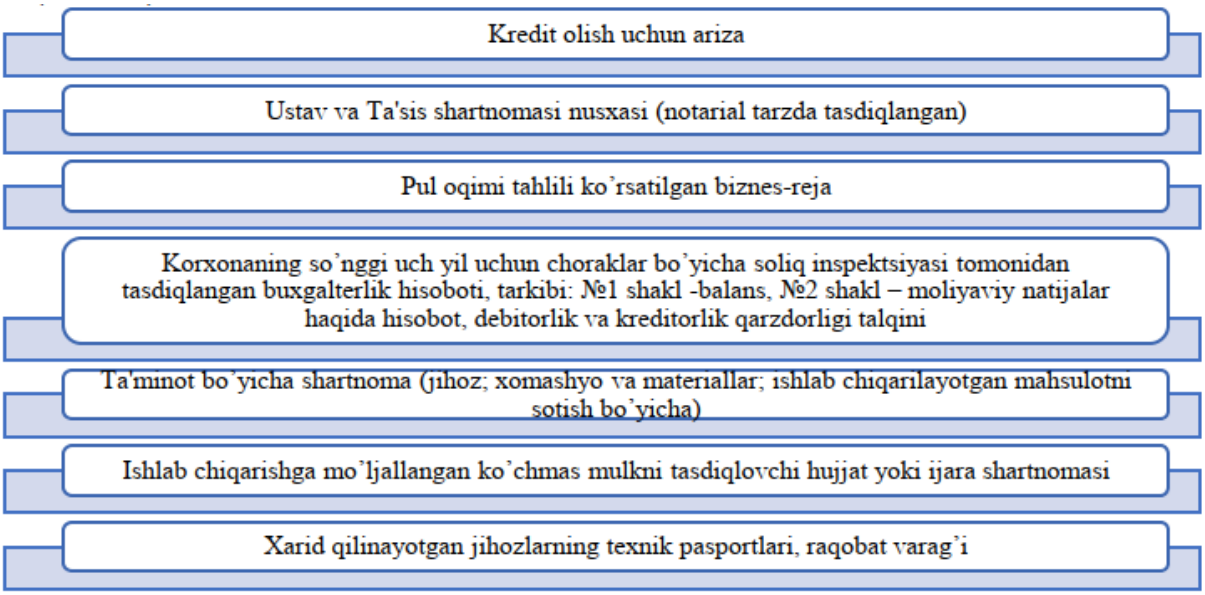
K. Ganbat va boshqalarning fikricha, “keyingi paytlarda jahon amaliyotidan kelib chiqqan holda tijorat banklarining kapitali ekologik faoliyatdagi loyihalarni moliyalashtirishning muhim manbai hisoblanadi. Loyihaviy moliyalashtirishning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning turli manbalari, vositalari va usullaridan, jumladan, bank kreditlari, aksiyalar emissiyasi, obligatsiyalar, lizing, o‘z mablag‘lari va hokazolardan keng foydalanish imkoniyatidir. Loyihaviy moliyalashtirish uchun qarz mablag’lari ikki asosiy manba: tijorat banklari va obligatsiyalar investorlari tomonidan taqdim etiladi”. Ta’kidlash lozimki, uzoq yillarda beri tijorat banklari loyihalarni moliyalashtirishning an’anaviy va ishonchli manbalaridan biri sifatida keng foydalanilmoqda.

“Biznes loyihalarini moliyalashtirishda mablag'lar, asosan, tijorat banklari va boshqa moliya institutlari tomonidan beriladi hamda mazkur mablag’lar, odatda, loyihaning asosiy aktivlari hisobiga sekyuritizatsiya qilinadi. Kapital jalb qiluvchilar quyidagilarga harakat qilishadi: xavfsiz daromad chegarasi bilan qarz to'lashni moliyalashtirishi mumkin bo'lgan taxminiy pul oqimlari, majburiyatni bajarish uchun investorlardan yetarli miqdorda aksiya ulushi orqali kapital jalb qilish, xarajatlarning

oshib ketishi kabi muayyan muammolar yuzaga kelganda investorlarga murojaat qilish va mablag'lardan foydalanish va loyihani boshqarishni ta'minlash uchun shartlarni belgilash. Qisqa muddatli moliyalashtirish manbalariga tayanadigan tijorat banklari uzoq muddatga qat'iy foiz stavkalari bo'yicha kredit berishni istamasalarda, ular suzib yuruvchi va qat'iy belgilangan foiz stavkalari kombinatsiyasi orqali moliyalashtirishni tashkil qilishlari mumkin. Mazkur holat loyihaning foiz riskini kamaytiradi”. Biznes loyihalarini moliyalshtirishdagi yuqorida ta’kidlab o’tilgan o’ziga xosliklar mazkur jarayonning murakkabligini aks ettirish bilan bir qatorda yirik tijorat banklari uchun qiziqarli investitsion jarayon bo’lib qolayotganligini ko’rsatmoqda.

E. Yescombe biznes loyihalarini moliyalashtiruvchilar orasida mahalliy tijorat banklari ishtirok etishining ahamiyati to’xtalib o’tgan. “Odatda, ma’lum bir davlatdagi loyiha o‘z mablag‘larini mazkur mamlakatda faoliyat yurituvchi banklardan jalb qilgani ma’qul. Birinchidan, ular mahalliy sharoitni yaxshi tushunadi. Ikkinchidan, moliyalashtirish mamlakat valyutasida taqdim etilishi natijasida valyuta risklarining oldi olinadi. Shu sababli rivojlangan mamlakatlarda loyihalar, odatda, mahalliy banklar yoki tegishli mamlakatda filiallari yoki sho'ba korxonalari bo'lgan xorijiy banklar tomonidan moliyalashtiriladi. Bunday moliyalashtirish loyihalarni moliyalashtirish bozorining eng katta qismini tashkil qiladi” . Demak, mahalliy tijorat banklarining biznes loyihasini moliyalashtirishda ishtirok etishi xorijiy tijorat banklari va boshqa moliyalashtiruvchi moliyaviy institutlar tomonidan e’tiborga olinadi.

Biznes loyihasini moliyalashtirishda tijorat banklari ishtirokini tahlil qiladigan bo’lsak, mamlakatimizda tijorat banklari tomonidan loyihalarni moliyalashtirish bo’yicha kreditlar ajratilayotganligi kuzatish mumkin. Tijorat banklarining biznes loyihasini moliyalashtirishdagi ishtirokini tahlil qilishda ko’rish mumkinki, biznes loyihalarini ko’rib chiqish uchun bir qator hujjatlar talab etiladi (1-rasm).

1-rasm. O’zsanoatqurilishbank ATBda biznes loyihalarini ko’rib

chiqish uchun zarur bo’lgan hujjatlar

1-rasm ma’lumotlaridan ko’rish mumkinki, O’zsanoatqurilishbank ATBda biznes loyihalarini ko’rib chiqish uchun zarur bo’lgan hujjatlarga kredit olish uchun ariza, ustav va ta’sis shartnomasi nusxasi, pul oqimi tahlili ko’rsatilgan biznes-reja, korxonaning so’nggi uch yil uchun choraklar bo’yicha soliq inspeksiyasi tomonidan tasdiqlangan buxgalterlik hisobotlari, ta’minot bo’yicha shartnoma, ishlab chiqarishga mo’ljallangan ko’chmas mulkni tasdiqlovchi hujjat yoki ijara shartnomasi, xarid qilinayotgan jihozlarning texnik pasportlari va raqobat varag’i kabi hujjatlar kiradi.

Xulosa sifatida aytish lozimki, biznes loyihalarini moliyalashtirishda tijorat banklari kreditlaridan foydalanish mexanizmlari samaradorligini oshirish, uning huquiy va tashkiliy jihatlarini qulaylashtirish hamda biznes loyihalarining faoliyat xususiyatidan kelib chiqqan holda moslashuvchan kredit siyosatini shakllantirish zarur. Bu orqali mazkur amaliyotni mamlakatimizda tijorat banklarni yanada rivojlantirish hamda tijorat banklari aktivlarini ko’paytirish imkoniyatlarini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. John W. Kensinger, John D. Martin. Project Finance: Raising Money the Old-Fashioned Way. // Journal of Applied Corporate Finance 1(3), April 2005.

2. Khaliun Ganbat, Inessa Popova, Ivan Potravnyy. Impact Investment of Project Financing: Opportunity for Banks to Participate in Supporting Green Economy. // Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management, № 4, November 2016. - p. 72.

3. Project finance in developing countries: IFC’s lessons of experience // International Finance Corporation, Washington, D.C., 1999. – p. 9.

4. E. R. Yescombe. Principles Project Finance. // An Imprint of Elsevier, 525 B Street, Suite 1900, San Diego, California, USA, 2002. - p. 24.

5. https://sqb.uz/uz/business/investitsion-loyihalarni-moliyalashtirish/ - O’zsanoatqurilishbank ATBning rasmiy sayti ma’lumotlari.

VI SHO‘BA - ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARNI O‘RGANGAN HOLDA HUDUDLARNI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY METODOLOGIK ASOSLARI VA YONDASHUVLARINI ISHLAB CHIQISH HAMDA TAKOMILLASHTIRISH

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРНИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИГА ЎТИШНИНГ СОЛИҚ ОҚИБАТЛАРИ

Муйдинов Эркин Джамолдинович
ТДИУ доценти, и.ф.н

2020 йилнинг 24 февралида эълон қилинган “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги 4611-сонли Ўзбекистон республикаси Президенти қарорининг 1-бандига асосан акциядорлик жамиятлари, тижорат банклари, суғурта ташкилотлари ва йирик солиқ тўловчилар тоифасига киритилган юридик шахслар 2021 йил 1 январдан бошлаб, МҲХС асосида бухгалтерия ҳисоби юритилишга ўтдилар. Мазкур корхона ва ташкилотларни МҲХСни қўллашга ўтиши компанияларда бу борада етарли тажрибага эга бўлгунга қадар солиқларни ва айниқса фойда солиғини ҳисоблаш жараёнида ўта эҳтиёткор бўлишни талаб қилади.

Чунки бу борадаги ишлар давлат бюджети билан боғлиқ бўлганлиги учун аудиторлар ва солиқ идоралари ходимлари томонидан мунтазам назорат қилиб борилади.

Молиявий ҳисобот аудитини ўтказиш жараёнида мижоз компания ходимлари томонидан ҳисобланган солиқлар ва йиғимлар аудитор томонидан уларнинг қолдиқларини молиявий ҳисоботда тўғри кўрсатилганлиги нуқтаи назаридан текширувдан ўтказилади.

Ўзбекистон республикасида **солиқ аудити** солиқ органлари ташаббуси билан амалга ошириладиган назорат турларидан бири бўлиб, унда муайян давр учун солиқлар ва йиғимларни ҳисоблаб чиқариш ҳамда тўлашнинг тўғрилиги текширилади. Бу борадаги ҳуқуқий асос Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг “Солиқ текширувларининг турлари” деб номланган 137-модданинг 3-бандида келтирилади. Солиқ аудити солиқ тўловчиларнинг (солиқ агентларининг) ***юқори даражадаги таваккалчилик тоифасига мансуб солиқ тўловчига*** (солиқ агентига) нисбатан ўтказилади. Солиқ аудити ўтказилаётган даврда текширилаётган даврнинг солиқ ҳисоботига солиқ тўловчи томонидан ***ўзгартишлар ва қўшимчалар киритилишига йўл қўйилмайди.***

Шунинг учун МҲХСга ўтган хўжалик юритувчи субьектларни ҳисоб ходимлари халқаро стандартларни солиқ оқибатларини яхши ўзлаштириб олишлари лозим.

Буларни қанчалик муҳим эканлигини фақат битта “Асосий восита-лар” деб номланган 16-сонли МҲХС (IAS) нинг ҳолатларини фойда солиғига таьсири мисолида кўриб чиқамиз.

■ МҲХС 16 га кўра актив келажакда иқтисодий наф келтира олсагина асосий воситалар таркибида ҳисобга олинади. Агар сотиб олинаётган актив-дан телгусида иқтисодий наф олиш даргумон бўлса , унда мазкур активни сотиб олиш билан боғлиқ харажатлар “Фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот”да жорий давр харажатлари сифатида тан олинади.

■ Эҳтиёт қисмлар, ишлатилмаётган ва ёрдамчи ускуналар каби модда-лар асосий воситалар таърифига жавоб берганда, ушбу БҲХСга мувофиқ тан олинади. Бунда уларни қиймати харажатларга бирданига эмас, балки фойдали хизмат муддати давомида чиқариб борилади. Акс ҳолда, бундай моддалар захиралар сифатида таснифланади.

■ Асосий восита объектини демонтаж қилиш ва олиб ташлаш ҳамда у жойлашган жойдаги табиий ресурсларни қайта тиклаш бўйича дисконтланган харажатларининг бошланғич баҳоси сотиб олинган асосий воситалар қийматига, қолган суммаси эса резерв ташкил қилган ҳолда бошқа молиявий фаолият бўйича харажатлар таркибига киритилади.

■ Актив сифатида тан олинганидан сўнг, ҳаққоний қиймати ишончли тарзда баҳоланиши мумкин бўлган асосий восита объекти кейинги жамға-рилган эскириш ва қадрсизланишдан кейинги жамғарилган зарарларни чегирган ҳолда, қайта баҳолаш санасидаги ҳаққоний қийматни акс эттирадиган қайта баҳоланган қийматда ҳисобга олиниши лозим.

Агар қайта баҳолаш натижасида активнинг баланс қиймати ошадиган бўлса, у ҳолда ушбу ошган сумма бошқа умумлашган даромадлар таркибида тан олиниши ҳамда хусусий капитал таркибидаги “Қайта баҳолаш натижасида қийматнинг ўсиши” моддасида жамғарилиб бориши лозим. Лекин бундай ўсиш суммаси олдин фойда ёки зарарларда тан олинган айни шу активни қайта баҳолаш натижасида қийматнинг камайиши суммасини тиклайдиган суммада фойда ёки зарарларда акс эттирилиши лозим.

Солиқ кодексининг 297-моддаси 9-қисмида белгиланганидек қайта баҳолашдан олинган даромад фойда солиғи ҳисоблаш базасига киритил-майди.

Агар қайта баҳолаш натижасида активнинг баланс қиймати камаядиган бўлса, у ҳолда ушбу камайиш суммаси фойда ёки зарарлар таркибида тан олиниши лозим. Лекин бундай камайиш суммаси бошқа умумлашган даромадлар таркибидаги айни шу активга тегишли “Қайта баҳолаш натижасида қийматнинг ўсиши” моддаси кредит қолдиғи суммаси миқдорида дебетланиши

лозим. Умумлашган даромадлар таркибида тан олинган камайиш суммаси хусусий капитал таркибидаги “қайта баҳолаш натижасида қийматнинг ўсиши” моддасида жамғарилган суммани камайтиради.

Солиқ кодексининг 305-моддаси 10-қисмида белгиланганидек активларни қайта баҳолашдан олинган камайиш суммаси фойда солиғини ҳисоблашда харажатлар сифатида қаралмайди.

■ Қадрсизланишдан зарар бевосита фойда ёки зарар таркибида тан олиниши лозим, бундан актив бошқа стандартга мувофиқ (масалан, 16-сон БҲХСдаги қайта баҳолаш моделига мувофиқ) қайта баҳоланган қийматда ҳисобга олинадиган ҳолатлар мустасно. Қайта баҳоланган актив бўйича ҳар қандай қадрсизланишдан зарар ушбу бошқа стандартга мувофиқ қайта баҳолаш суммасининг камайиши тарзида ҳисобга олиниши лозим.

■ Асосий восита объектларини қадрсизланиши, йўқотилиши ёки ўтказиб берилиши натижасида учинчи шахслар томонидан тақдим этиладиган қоплаш суммаси бундай коплаш суммасини олиш ҳуқуқи юзага келганда фойда ёки зарар таркибига киритилиши лозим.

■ Асосий воситаларга эскириш ҳисоблаш учун асосий воситаларнинг тугатиш қиймати чегириб ташланган дастлабки ёки тиклаш қийматини унинг **“фойдали хизмат муддати”**га бўлиш лозим. Бунда фойдали хизмат муддати деганда – компания активидан фойдаланишнинг кутилаётган даври ёки компания ушбу активдан фойдаланган ҳолда амалга оширишни назарда тутадиган буюмлар сони тушунилади. Бу ерда компания ходимлари олдида фойдаланишда бўлган хар бир асосий воситани фойдали хизмат муддатини аниқлашдек жуда катта иш турибди.

■ Актив бўйича эскириш ҳисоблаш ушбу активдан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлган, яъни у раҳбарият томонидан назарда тутилган мақсадда фойдаланиш учун зарур бўлган жой ва ҳолатга келтирилган пайтдан бошланади. Эскириш қуйидаги икки санадан олдингисида тўхтатилади: 5-сон МҲХСга мувофиқ сотиш учун мўлжалланган (ёки сотиш учун мўлжалланган ҳисобдан чиқариладиган гуруҳ таркибидаги) актив сифатида таснифланган сана ёки уни актив сифатида тан олиш бекор қилинган сана. Фойдали хизмат муддати ва тугатиш қиймати қайта кўрил-гач, эскириш суммаси ҳам қайта кўриб борилади. Сотиш учун мўлжалланган ва чиқиб кетувчи гурухга киритилган узоқ муддатли активларга эскириш ҳисобланмайди.

■ Асосий воситаларни тан олишни бекор қилишдан юзага келадиган фойда ёки зарар асосий восита объектини тан олишни бекор қилиш пайтида фойда ёки зарар таркибида акс эттирилиши лозим . Бундай фойда асосий фаолиятдан тушум сифатида таснифланмаслиги лозим. Асосий восита объектини тан олиш бекор қилиниши натижасида юзага келадиган фойда ёки зарар активнинг чиқиб кетишидан олинадиган соф пул маблағлари тушуми

билан активнинг баланс қиймати, агар мавжуд бўлса, ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади.

■ Асосий воситаларни қайта баҳолаш натижасида юзага келган Захира суммаси асосий восита обьектини фойдаланиш муддати тугагач, фойда ва зарарлар ҳисобварағини чеклаб ўтиб, тўғридан тўғри ҳисобот йилининг тақсимланмаган фойдаси ҳисобварағига ҳисобдан чиқарилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. 2020 йилнинг 24 февралида эълон қилинган “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги 4611-сонли Ўзбекистон республикаси Президенти қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси.2024 й
3. 10- сонл МҲХС (IAS). Асосий воситалар

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРНИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРГА ЎТКАЗИШ ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЁТГА ТАСИРИ

Салиев Баходир Комилович
ТДИУ доценти, и.ф.н.
Сатторалиев Толибжон
ТДИУ 2 курс талабаси

Аннотация: *Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бойича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги № 4611 сонли қарорини бажарилишини кечиктирмасдан ортга сурмасдан бажарилиши, унинг бир қатор афзалликлари ва иқтисодиётимизни ривожланишига таъсирларини ўрганишга қаратилган.*

Таянч сўз ва иборалар: *Молия, стандарт, ҳисобот, экспорт, импорт, бухгалтерия, инвестиция, инфляция, ишсизлик, сармоя, самарадорлик, интегратсия, бизнес, товар, талаб, таклиф, бозор.*

Молиявий ҳисоботни миллий стандартлари (МҲХС)ни ҳалқаро стандартлари (ИФРС) га мослаштириш бир қанча афзалликларни бериши мумкин, жумладан:

a) Яхшиланган таққослаш: Халқаро стандартларга риоя қилиш турли мамлакатлардаги компанияларнинг молиявий ко'рсаткичларини солиштиришни осонлаштириши мумкин. Бу глобал савдо ва инвестицияларни осонлаштиради.
b) Аниқликнинг ошиши: Халқаро стандартлар компаниялардан батафсилроқ ва шаффоф молиявий ма'лумотларни тақдим этишни талаб қилади. Бу

компаниянинг ҳақиқий молиявий манзарасини акс эттирувчи аниқроқ молиявий ҳисоботларга олиб келиши мумкин.

c) Ишончлиликни ошириши: Халқаро миқёсда тан олинган стандартлардан фойдаланиш шаффофлик ва аниқлик мажбуриятини билдириш ва жаҳон миқёсида қабул қилинган илг'ор тажрибаларга мослашиш орқали молиявий ҳисоботларнинг ишончлилигини ошириши мумкин.

d) Хавфларни яхшироқ бошқариш: Яхши тайёрланган молиявий ҳисобот манфаатдор томонларга компаниянинг молиявий аҳволи ҳақида муҳим ма'лумотларни тақдим этиши ва потентсиал хавфларни аниқлашга ёрдам бериши мумкин.

e) Харажатларни тежаш: Халқаро стандартларни қабул қилиш ҳисобот бериш жараёнларини соддалаштириш ва турли юрисдиктсиялар ёки манфаатдор томонлар учун бир нечта молиявий ҳисоботларга бо'лган эҳтиёжни камайтириш орқали молиявий ҳисоботларни тайёрлаш харажатларини камайтириши мумкин.

Умуман олганда, халқаро молиявий ҳисобот стандартларини жорий этиш молиявий ма'лумотни ишончли, таққосланадиган ва шаффоф бо'лишига ёрдам беради, натижада инвестиция қарорлари то'г'рисида ко'проқ ма'лумотга эга бо'лади ва глобал молиявий бозорларни мустаҳкамлайди.

Бизнинг фикримизча, Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этиш жараёнида барча ривожланган давлатлардаги каби кенг қоʻлланилаётган усулларни шаклларни, тоʻла ва тоʻлиқ қабул қилиш мақсадга мувофиқ боʻлар эди, Масалан Оʻзбекистон ҳудудида тақиқланган бартер муомалалари вексел ва қимматбаҳо қоғозлар билан богʻлиқ муомалалар ва бошқаларга рухсат берилиши.

О'збекистон ҳудудида тақиқланган бартер операцияларига қо'йилган тақиқни бекор қилишнинг ба'зи потентсиал афзалликлари ҳам мавжуд. Хусусан, у кичик бизнес ёки қишлоқ жойларда фаолият юритувчи анʼанавий молиявий хизматлардан фойдаланишда қийналаётган корхоналар учун айирбошлаш воситаси боʻлиши мумкин. Бартер операциялари барқарор валюта ёки фаолият юритаётган молиявий тизимга таянмайдиган муқобил айирбошлаш воситасини тақдим этиши мумкин.

Шунингдек, у бошқа ҳолларда транзактсиялар билан шуг'уллана олмайдиган корхоналар о'ртасидаги савдони ривожлантириши мумкин. Масалан, кичик фермер нақд пулга таянмасдан, ўз маҳсулотларини маҳаллий ҳунарманд билан керакли маҳсулот ёки хизматларга алмаштириши мумкин.

Бартер операцияларига қо'йилган тақиқни бекор қилиш иқтисодиётда инновациялар ва ижодкорликни ривожлантириши мумкин. Корхоналар товарлар ва хизматларни алмашишнинг янги ва ижодий усулларини топишга кўпроқ рағбатлантирилиши мумкин, бу эса янги бизнес моделлари ва иқтисодий ўсишга олиб келиши мумкин.

Бизнинг фикримизча, макроиқтисодий беқарорлик шароитидан чиқиш ва макроиқтисодий барқарорликга эришиш учун ҳам аввало молиявий ҳисоботни халқаро стандартларига о'тказиш керак ва бу иқтисодий ўсишга ёрдам беради.

Биринчидан, у молиявий ҳисоботларнинг аниқлиги ва ишончлилигини ошириши мумкин бо'лган мамлакатлар ва компаниялар бо'йлаб молиявий ма'лумотларнинг шаффофлиги ва солиштирилишига ёрдам беради. Бу инвесторлар ва бошқа манфаатдор томонларга оптимал қарорлар қабул қилишда ёрдам беради ва молиявий фирибгарлик ёки нотўғри бошқарув хавфини камайтиради. Юқорида айтиб ўтилганидек ҳисоботларни аниқ, шаффоф ва тушунарли тузилганлиги инвесторларни ўзига жалб қилади ҳамда инвесторларга оптимал қарорлар қабул қилишга ёрдам беради.

Иккинчидан, халқаро стандартларни қабул қилиш мамлакат молиявий ҳисобот тизимининг ишончлилигини ошириши ва инвесторларнинг ишончини ошириши мумкин, бу эса хорижий инвестицияларни жалб қилади ва иқтисодий о'сишга ёрдам беради.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлар асосида тузилиши эса улардаги ахборот ёрдамида молиявий таҳлилларни амалга ошириш ва иқтисодиётни таҳлил қилишни осонлаштиради. Бу эса молиявий ресурсларни тўлақонли бошқариш имконини беради.

Халқаро стандартларга ривоя қилиш молиявий ҳисоботлар узлюксизлик ва транспаренсияни оширади. Шундай қилиб, молиявий тизимнинг ислоҳотларини мустаҳкамлашга ёрдам беради ва молия ходимлари билан фуқаролар ортасидаги ишончни оширади ва ишончсизликни камайтиради.

Ниҳоят, халқаро стандартлардан фойдаланиш турли мамлакатларда турли бухгалтерия талабларига риоя қилиш харажатлари ва мураккабликларини камайтириш орқали трансчегаравий савдо ва инвестицияларни осонлаштириши мумкин. Бу халқаро иқтисодий интегратсияни ривожлантиришга ёрдам беради ва молиявий юқумли ёки беқарорлик хавфини камайтиради.

Халқаро иқтисодий интегратсия ривожланганса бир нечта мамлакатларнинг иқтисодий шартномалар ёки келишувлар орқали о'заро иқтисодий алоқаларни о'рнатиш ва мустаҳкамланади. Бу, савдо, сармоя, хизматчилик ва бошқа соҳаларда мамлакатлар о'ртасидаги иқтисодий ҳамкорликни кенгайтиришни мақсад қилади. Халқаро иқтисодий интегратсия орқали мамлакатларнинг о'заро савдо-муомалалари, инвестициялар, технологиялар о'сишини та'минлаш, о'заро иқтисодий муҳитни янада о'рганиш ва о'сиш имкониятини яратишга интилади.Халқаро иқтисодий муносабатлар йўлга қўйилганда эса, ўзаро олди сотди яни Экспорт ва Импорт ривожланади.

Экспорт ва импорт, иқтисодий фаолиятнинг асосий хусусиятларидан ҳисобланади. Экспорт - бир мамлакатнинг маҳсулотларини бошқа мамлакатларга сотишдир, импорт эса бошқа мамлакатлардан маҳсулотларини олиб келишдир. Бу мамлакатлар о'ртасидаги савдо-алмаштириш фаолиятининг асосий қисмларидир. Экспорт даромад олиш учун бир манба сифатида ишлайди, Импорт эса мамлакатнинг савиясини ошириш учун ва мамлакатдаги қо'шимча талабларини қондириш учун хизмат қилади. Бу иқтисодий жараёнлар мамлакатларнинг иқтисодий ривожланишига муҳим та'сир қилади ва глобал иқтисодиятнинг қисмларидан биридир.

Мамлакатда Экспортни ривожлантириш, бунда мамлакатдаги ишлаб чиқариш ҳажмини ортишига олиб келади ҳамда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сифатини янада яхшиланишига туртки бўлади. Ишлаб чиқариш ҳажми ошганидан сўнг бўш иш ўринлар яратилади ва иш билан таминланганлар сонини кўпайишига, ишсизликни эса камайишига, олдини олишга замин яратади. Шу билан биргаликда айтиб ўтиш лозимки ишсиз аҳолини иш билан таминланганидан сўнг аҳолини ижтимоий ҳаёт кечириш шароити яхшиланади, аҳолини даромади ошади ва бозордаги товарларга эҳтиёжҳам тўғридан тўгри ортади ва бунинг натижасида бозордаги ишлаб чиқарилган товарларга талаб ортади ва талаб ортгандан сўнг таклифҳам талабга тўғри мутаносибликда ортиши рўй беради бунда эса талаб ва таклиф қонуни юзага келади.Талаб (яни бозордаги харидор) кўпайса таклиф (бозордаги ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот) тўғри мутаносибликда ортади, Таклиф(бозордаги ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот) ортса талаб (яни бозордаги харидор) тескари мутаносибликда камаяди. Талаб ва таклиф бозорнинг асоси ҳисобланади, талаб ва таклиф тенг бўлганда бозор мувозанати вужудга келади.

Импорт эса мамлакатнинг иқтисодиётига қисқача вақт ичида катта та'сир қиладиган муҳим жараёндир. Импорт билан мамлакатга келиб тушадиган маҳсулотлар ва хизматлар, o'з мамлакатимизда исте'мол қилинадиган, ишлаб чиқаришга ёрдам берадиган ва исте'молчиларимиз учун зарурий бo'лган маҳсулотлардир.

Импортнинг иқтисодиётга тасири бир неча ё'налишда ко'ринади. Импорт мамлакатнинг савиясини ошириш, маҳсулотлар ва хизматлар портфели кенгайтириш ва ҳар бир сектор учун зарур материалларни та'минлашга имкон беради. Бу эса ишлаб чиқариш соҳасини ривожлантириш, инновацияларни қo'ллаб-қувватлаш ва янги иш o'ринларини яратиш имконини очади.

Импорт мамлакатнинг иқтисодий тараққиётида муҳим рўл o'йнайди. У мамлакатга қo'шимча ресурслар, инновация ва технологиялар, сифатли маҳсулотлар ва хизматлар та'минлайди. Импортнинг ривожланиши учун изчил стратегиялар, сифатли шартномалар билан ҳамкорлик ва мамлакатнинг иқтисодий муҳитига та'сир қиладиган иқтисодий соҳаларни ривожлантириш зарур. Шунингдек, импорт хорижий валютага эга бo'лиш имконини беради ва мамлакатнинг валюта тулов балансини та'минлашга ёрдам беради. Бу эса хорижий капитални мамлакатга жалб этиш ва экспорт ривожланишини оширишга имкон беради.

Хулоса.

Молиявий ҳисоботни халқаро стандартларга ўтказиш молия соҳасидаги ишларни янада ривожлантиради ва ишлаб чиқариш, инвестициялар ва бизнес фаолияти уюшмаларини ко'плаб ма'мурий органларни бог'лашга имкон беради. Шунингдек молиявий ҳисоботларни ишончли, тўлиқ, очиқ, шаффоф ва узлюксиз бўлишини таминлайди. Бунинг натижасида, кўплаб мамлакатлар билан иқтисодий муносабатларни йўлга қойишимизга имкон яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Дусмуратов Р.Д., Ризаев Н.К., Назаров Х.Ҳ–Молиявий ҳисобот ва аудитнинг халқаро стандартлари / Ўқув қўлланма – Т.: «», 2020 – б.
2. Б.А.ХАСАНОВ ва бош. Бухгалтерия ҳисоби, Т.: 2020. – 1025 б.
3. Каримов А, Ибрагимов А, Ризаев Н. Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари. Дарслик. - Т.: ТМИ. «Iqtisod-Moliya», 2020 й. - 392 б.
4. Kuljonov O., Xusinov I., Jumanazarov S. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. O’quv qo’llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2018. –237 b.

AGROBIZNESNI INNOVASION RIVOJLANTIRISH LOYIH ALARINI MOLIYALASHTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Tuychiyev Abduraxmon G‘ofurovich,
TDIU dotsenti

Annotatsiya. ***Annotatsiya:*** *Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida agrobiznesni tashkil etish va sohaning qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishidagi roli hamda agrobiznesni innovatsion rivojlantirish loyihalarini moliyalashtirishning metodologik asoslari o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar: *agrobiznes, boshqarish, oziq-ovqat xavfsizligini, agrosanoat integratsiyasi, klaster modeli, infrastruktura, erkin iqtisodiy zona, mahsulotlar eksport geografiyasi, innovatsiyalar transferi va b.q.*

Agrobiznes hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo‘lib, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda asosiy rolni o‘ynaydi. Shu sababli bugungi kunda, sohani zamonaviy innovatsion texnologiyalar bilan ta’minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va ushbu sohani moliyaviy resurslarga bo‘lgan talabini qondirish eng dolzarb vazifalaridan biridir. Chunki, aholini toza-ekologik oziq-ovqat maxsulotlari bilan ta’minlash masalalarini ichki kuchli va zaif tomonlarini ham, tashqi imkoniyatlari va havf-xatarlarini ham har tomonlama chuqur o‘rganishni taqozo etmoqda. Aynan ana shu masalalarni hal etilishida agrobiznes sub’ektlarini innovatsion rivojlantirish loyihalarini moliyalashtirishning metodologik asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorij mamlakatlari bo‘yicha amalga oshirilgan bibliografik tahlil asosida innovatsiyalar va innovatsion faoliyat sohasidagi nazariy qarashlar, metodologik bazis va rivojlanish tendensiyalariga xissa qo‘shgan xorijlik olimlar qatoriga, masalan, quyidagilarni kiritish mumkin: J.Madsen, R.Solow, P.Draker, N.Menkyu, Y.Shumpeter, Sh. Groh, J.Hauschildt, S.Salomo va S.Chepel.

Xorij mamlakatlaridagi mavjud nazariy-metodologik bazisni asosan endogen, va yarim endogen innovatsion iqtisodiy o‘sish hamda R&D (*Research and Development*) va inson kapitalini rivojlantirish modellari tashkil etadi. R.Solou modeli barqaror sharoitlarda aholi sonining ko‘payishini va texnologik taraqqiyot(progress)ning umumiy iqtisodiy o‘sishga va ishlab chiqarish sur’atlarini

barqaror o‘sishiga esa texnologik taraqqiyotning mavjudligi sabab bo‘ladi deb e’tirof etadi.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini oshirish uchun ko‘p ishlar qilinmoqda, ammo mahsulot yetishtirish hajmining o‘sishi avtomatik ravishda eksport hajmini ko‘payishiga olib kelmaydi. Sababi, eksportda avvalambor, potensial iste’molchiga qaysi mahsulot kerakligini va uning ehtiyojini o‘rganish kerak. Shuningdek, haqiqiy iste’molchi kim va u qaysi mamlakatlarda yashaydi kabi savollarga ham javob bo‘lishi kerak. Bundan tashqari, mevalar eksporti haqida gap ketganda, bog‘ barpo etishdan boshlab toki u hosilga kirgungacha ketgan vaqtda (ushbu yillar davomida) iste’molchilarning ehtiyoji va talabi qanday o‘zgarishini oldindan ko‘ra bilish lozim. Bunda qishloq xo‘jaligi maxsulotlari iste’molchilarini o‘rganish, bozor talabi uchun mahsulot ishlab chiqarish, qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishda yangi innovatsion texnologiyalarni joriy qilish va innovatsion rivojlantirish loyihalarini moliyalashtirish masalalarini o‘rganish uchun marketing tadqiqotlarini o‘rganish talab etiladi.

Agrobiznes faoliyatining maqsadi – iste’mol bozorini yetarli miqdorda sifatli, toza-ekologik qishloq xo‘jalik mahsulotlari, sanoatni esa xom ashyo bilan uzluksiz ta’minlash orqali foyda ko‘rishdan iborat.

Keltirilgan muammolar agrobiznesni rivojlanishiga ichki va tashqi innovatsiyalar transferini makro-, mezo- va mikro pog‘onalarda moliyalashtirilishining nazariy-metodologik bazisi va mexanizmi takomillashtirishni taqazo etadi. Shu munosabat bilan, quyidagi gipoteza o‘rinli: “Tizimli yondashuvni qo‘llovchi ijtimoiy-iqtisodiy sistemologiyaga (IIS) asoslangan zamonaviy mulk to‘g‘risidagi multifan (ZMM) va moliya-kredit sohasi sistemologiyasi (MKSS) qoidalarini biznesni raqobatli rivojlanishiga (jumladan kichik biznesga) innovatsiyalar transferi moliyalashtirilishining turli ichki va tashqi omillar ta’sirida amalga oshirilishi tizimi va undagi jarayonlarni kompleks ifodalab o‘rganish uchun nazariy-metodologik bazis sifatida qo‘llash mumkin”. Mazkur gipoteza quyidagi argumentlar bilan ham izohlanishi mumkin:

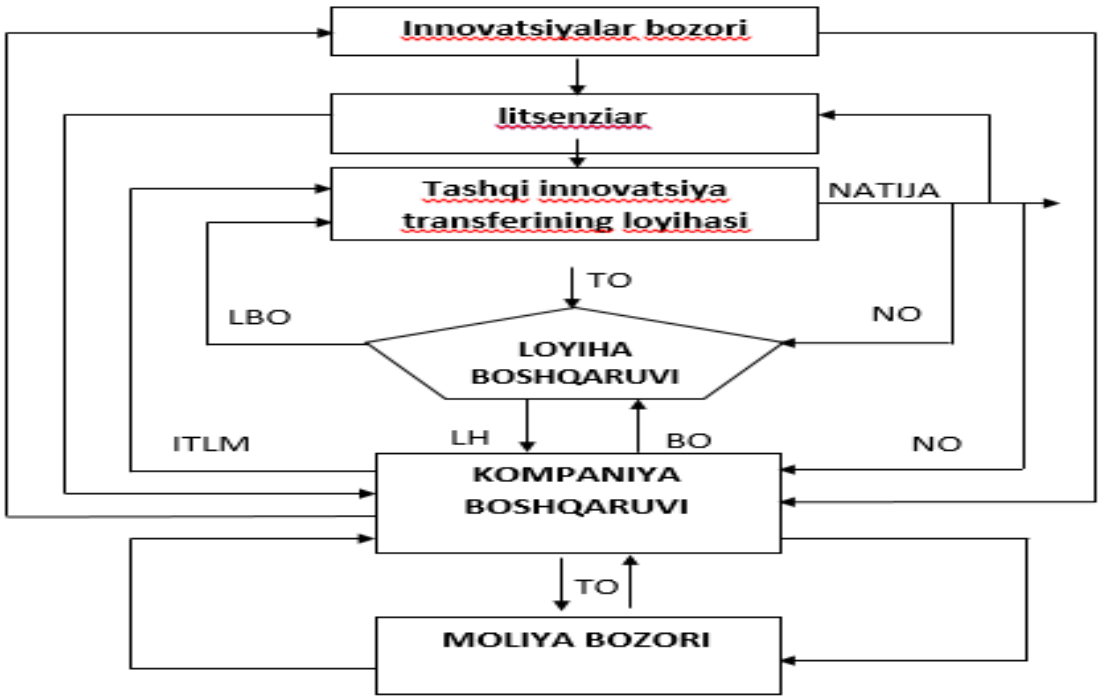
- tarixiy retrospektiv tahlil asosida aytish mumkinki, innovatsion (tijoratlashtirilishi) loyihalarni ichki va tashqi manbalar yordamida investitsion moliyalashtirish sohasi ilm-faniga oid har qanday mavjud ixtisoslashgan nazariyaning amal qilish davri ushbu soha amaliyotining uzluksiz rivojlanishi ta’sirida bo‘lganligi sababli chegaralangan bo‘ladi. Masalan, innovatsiyalarni biznesga transferini moliyalashtirish masalalari to‘g‘risidagi XIX asrning oxiri va XX asrning boshlaridagi qarashlar ushbu masalalarning hozirgi davrdagi mazmun-mohiyatiga to‘liq mos kelmasligi mumkin. Xuddi shunga o‘xshab, mazkur masalalarga oid hozirdagi davrdagi nazariy qarash va xulosalar uzoq kelajakda sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan hodisa va jarayonlar uchun o‘ta cheklangan yoki tarixiy-retrospektiv ahamiyatga ega bo‘ladi. Demak, hozirgi zamondagi nazariyalar ham vaqt o‘tishi bilan turli rivojlanish omillari ta’sirida takomillashib borishi ehtimoldan holi emas. Aynan IIS, ZMM va MKSS ham zamonaviy nazariyalardan biri deb qabul qilinishi mumkin;

- biznes sub’ektlari innovatsion rivojlanishiga innovatsiyalar transferi ichki va tashqi moliyalashtirishi mexanizmining unda global, mintaqaviy, makroiqtisodiy va

mezo pog‘onalardagi beqarorliklar sharoitida namoyon bo‘luvchi risklar transformatsiyasi va transferi tabiatini hisobga oluvchi yangi yoki takomillashtirilgan yohud samarali metodlari va modellarini izlash va asosli tanlab qo‘llash dolzarb va muhim masalalardan bo‘lib qolmoqda deb aytish mumkin.

Aytilganlar kontekstida, IIS hamda unga asoslanuvchi ZMM va MKSS qoidalari innovatsiyalar transferi va/yoki tijoratlashtirilishi loyihalarini ichki va tashqi moliyalashtirish (mos ravishda, *autsorsing – inglizcha: outsourcing, ya’ni outer-source-using so‘zlar birikmasi sifatida loyihani tashqi moliyalashtirish manbasi resursidan foydalanish ma’nosini anglatadi, insorsing – inglizcha: insourcing, ya’ni inter-source-using so‘zlar birikmasi sifatida loyihani ichki moliyalashtirish manbasi resursidan foydalanish ma’nosini anglatadi*) mexanizmining maxsus ixtisoslashgan terminlar va nazariy-metodologik bazisini shakllantirish uchun qo‘llanilishi mumkin degan xulosaga kelish mumkin. Ushbu xulosa kontekstida biznes sub’ektlari innovatsion rivojlanishiga innovatsiyalar transferini moliyalashtirishning ichki (insorsing) va tashqi (autsorsing) metodlarini o‘zida mujassamlashtiruvchi hamda ularni har birining xossa va hususiyatlariga mos keluvchi tuzilmaviy-funksional modelini quyidagi rasmda ko‘rish mumkin. Xususan olganda modelda: TO – tashqi omil; NO – natija omili; BO – kompaniya boshqaruvi omili; LH – loyiha bo‘yicha hisobot; LBO – loyiha boshqaruvi omili; IITL – Biznes sub’ekti ichki innovatsiyasi transferining loyihasi; IITLM – ichki innovatsiyasi transferining loyihasi moliyalashtirish.

Quyida keltirilgan rasmda ichki innovatsiyasi transferining loyihasi moliyalashtirishning makro-, mezo- va mikro tizimlari qamrab olingan.

1-rasm. Biznes sub’ektlari rivojlanishiga tashqi va ichki innovatsiyalar transferini insorsing va autsorsing metodlari yordamida makro-, mezo- va mikro pog‘onalarda moliyalashtirishning umumlashtirilgan modeli

Yuqorida ko‘rsatilgan ichki (*insorsing*) va tashqi (*autsorsing*) moliyalashtirish metodlari hamda 1-rasmda keltirilgan modelning ishlash prinsiplariga mos keladigan

biznes sub’ektlari innovatsion rivojlanishiga ichki yoki tashqi innovatsiyalar transferini ichki yoki tashqi moliyalashtirishning alohida yoki kombinatsiyalashtirilgan yohud umumlashgan mexanizmlarni shakllantirish mumkin. Shu bilan birga, mazkur model (1-rasm) biznes sub’ektlari innovatsion rivojlanishiga ichki yoki tashqi innovatsiyalar transferini va tijoratlashtirilishini moliyalashtirish jarayonlarining alohida yoki kombinatsiyalashtirilgan yohud umumlashgan ishlash mexanizmlarni turli omillar ta’sirida kompleks ifodalab tizimli o‘rganish imkonini beradi.

Bunda 1-rasm shaklida berilgan modeldagi ichki omillar (ya’ni NO, LH, BO, LBO, ITL, IITL kabi omillar) va NATIJAning o‘zgarishi tashqi omillarning negativ yoki pozitiv xarakterga ega ekanligiga bog‘liq. Ya’ni, natija tashqi omillar(TO)ning pozitiv yoki negativligiga qarab ijobiy yoki salbiy tomonga o‘zgarishi mumkin. Bunda, agarda TO ta’siri negativ bo‘lsa, bunday salbiy ta’sirni loyiha boshqaruvi (LB) kompaniya boshqaruvi (KB) bilan kelishilgan tarzda kompensatsiya qilib ijobiylashtirishga xarakat qiladi (ya’ni bu boradagi regulyativ funksiyasini bajaradi).

Umuman olganda, 1-rasmdagi model bo‘yicha LB va KB tomonidan qaror qabul qilish funksiyasi LH ko‘rsatkichlari barqaror va loyiha talablari darajasida bo‘lishiga bo‘ysundirilgan bo‘ladi. Bunday modellarga asoslanib ularning ishlash prinsiplari va jarayonlarini matematik formallashtirish mumkin. Bunda LB va KB birgalikda vaqt birligi ichida o‘zgaruvchan tashqi va ichki omillar ta’sirida LH ko‘rsatkichlarining o‘zgarishiga qarab zaruriy risk-menejment, boshqarish va investitsion qarorlar qabul qilish mexanizmi funksiyasini bajaradi.

Umumiy xulosa sifatida, tizimli yondashuvni qo‘llovchi ijtimoiy-iqtisodiy sistemologiyaga (IIS) asoslangan zamonaviy mulk to‘g‘risidagi multifan va moliya-kredit sohasi sistemologiyasi qoidalarini biznesni raqobatli rivojlanishiga (jumladan agrobiznesga) innovatsiyalar transferi moliyalashtirilishining turli ichki va tashqi omillar ta’sirida amalga oshirilishi tizimi va undagi jarayonlarni kompleks ifodalab o‘rganish uchun nazariy-metodologik bazis sifatida qo‘llash mumkin.

Tizimli yondashuvni qo‘llovchi ijtimoiy-iqtisodiy sistemologiyaga (IIS) asoslangan zamonaviy mulk to‘g‘risidagi multifan (ZMM) va moliya-kredit sohasi sistemologiyasi (MKSS) qoidalarini biznesni raqobatli rivojlanishiga (jumladan kichik biznesga) innovatsiyalar transferi moliyalashtirilishining turli ichki va tashqi omillar ta’sirida amalga oshirilishi tizimi va undagi jarayonlarni kompleks ifodalab o‘rganish uchun nazariy-metodologik bazis sifatida qo‘llash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori PQ-4863-son 15.10.2020 y

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 15 martdagi “Ichki iste’mol bozorini asosiy turdagi oziq-ovqat maxsulotlari bilan kafolatli ta’minlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi №135 qarori.

3. Mirziyoyev Sh.M. Meva-sabzavotchilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish va eksportini oshirish, aholi tomorqalaridan samarali foydalanishni ta’minlash masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishi. 05.11.2019. www.xabar.uz.
4. Modeli upravleniya nauchno-innovatsionnoy deyatelnostyu vuza”/ avtorы mejdunarodnoy kollektivnoy monografii: Sh.Sh. Shoxa’zamiy, D.V. Puzankov, A.V. Vaxobov, V.M. Kutuzov, A.V. Muravev, M.Yu. Shestopalov, N.G. Rыjov, I.S. Terenteva. - T.: Iqtisod-moliya, 2006. – 242 s.
5. Shoxa’zamiy Sh.Sh. Traktat o smart tsifrovoy respublike. Monografiya. -T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020. -352 s.
6. Shoxa’zamiy Sh.Sh. Puti povыsheniya konkurentosposobnosti gosudarstvennыx vыsshix uchebnыx zavedeniy.// “Oliy ta’lim taraqqiyoti istiqbollari” O‘zbekistondagi Erasmus+ milliy ofisi hamda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining tashkiliy ko‘magi asosida nashr etiladigan ilmiy-metodik jurnal, 13-son. - T.: NTM “NEO Hamkor”, 2023. -b.15-47.
7. To‘ychiyev A.G‘. Kichik biznesga innovatsiyalar transferini moliyalashtirish. Monografiya. “Fan” nashriyoti. Toshkent 2020. -224 b.
8. To‘ychiyev A.G‘. Agrobiznesni tashkil etish va boshqarish. O‘quv uslubiy majmua. Andijon 2020. 235 bet.

O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIGA XORIJIY INVESTITSIYALARNI JALB QILISHNING O‘ZIGA XOS MEXANIZMLARI

Umarova Gulzodaxon Qodirbekovna
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
“Mutaxassislik fanlari” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Markaziy Osiyoda jadal rivojlanayotgan mamlakat bo'lgan O'zbekiston iqtisodiyotni erkinlashtirish va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish yo'lida salmoqli yutuqlarga erishdi. Biroq, mamlakat investitsiya manbalari va vositalarini diversifikatsiya qilishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ushbu maqolada O'zbekistonning xorijiy investitsiyalar oqimini ko'paytirish uchun moliyaviy vositalardan foydalanish istiqbollari ko'rib chiqilgan. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, mustahkam kapital bozorini rivojlantirish, Islom moliyasini rivojlantirish va davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish O'zbekistonni jozibador investitsiya yo'nalishi sifatida ko'rsatishi mumkin.*

Kalit So'zlar: *to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, moliyaviy vositalar, kapital bozorlari, islom moliyasi, davlat-xususiy sheriklik, investitsiya muhiti, me'yoriy-huquqiy baza.*

Аннотация. *Узбекистан, быстро развивающееся государство в Центральной Азии, добился значительных успехов в либерализации экономики и привлечении прямых иностранных инвестиций (ПИИ). Однако страна сталкивается с трудностями в диверсификации источников и инструментов инвестирования. В данной статье рассматриваются перспективы использования Узбекистаном финансовых инструментов для привлечения*

большего притока иностранных инвестиций. Полученные результаты свидетельствуют о том, что развитие надежного рынка капитала, продвижение исламского финансирования и укрепление государственночастного партнерства могут сделать Узбекистан привлекательным местом для инвестиций.

Ключевые слова: *прямые иностранные инвестиции, финансовые инструменты, рынки капитала, исламские финансы, государственно-частное партнерство, инвестиционный климат, нормативно правовая база.*

KIRISH

Globallashuv davrida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TDI) paydo bo'ldi. Iqtisodiy o'sish, texnologik taraqqiyot va bandlik uchun asosiy katalizator avlod sifatida faoliyat olib bormoqda. Uning ahamiyatini anglagan holda, O'zbekiston, Markaziy Osiyoda joylashgan boy tabiiy resurslarga va strategik geografik joylashuvga ega davlat xisoblanadi, hamda xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun iqtisodiyotni erkinlashtirish va islohotlar yo‘lida bormoqda.

Biroq, mamlakat an'anaviy TDI manbalariga tayanadi va tarmoqlar diversifikatsiya va uzoq muddatli barqarorlik nuqtai nazaridan qiyinchiliklar tug'diradi. Moliyaviy vositalardan foydalanish O‘zbekiston uchun kuchli vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Turli sohalardagi kapital, xorijiy investitsiyalar manbalarini kengroq jalb qilish va ularning kirib kelishiga ko‘maklashish eng ustuvor vazifa hisoblanadi. Mustahkam moliyaviy ekotizimni rivojlantirish orqali mamlakat muqobil investitsiya kanallarini yaratishi, risklarni kamaytirishi va kuchaytirishi mumkin. Hamda sarmoyadorlarning ishonchi ham iqtisodiy o'sish va rivojlanishga yordam beradi.

O'zbekistonga moliyaviy vositalar orqali xorijiy investitsiyalar jalb etish istiqbollarini har tomonlama tahlil qilish to‘g‘risida batafsil adabiyotlar o‘rganildi. Bunga ilmiy maqolalar, hukumat hisobotlari va to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar, moliyaviy vositalar, kapital bozorlari, islom moliyasiga oid nashrlar ham taxlil qilindi. O'zbekiston sharoitida moliya va davlat-xususiy sheriklik va boshqa rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga oid nashrlar. Qidiruv turli xil manbalarni, jumladan, maqolalar, kitob bo'limlari, hukumat nashrlari va xalqaro hisobotlar ko'rib chiqilgan jurnalni topdi.

NATIJALAR

Adabiyotlarni o'rganish bir nechta asosiy topilmalar va imkoniyatlarni ochib berdi.

O‘zbekiston xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda moliyaviy vositalardan foydalanadi. Kapital bozorini rivojlantirish: Yaxshi tartibga solinadigan kapital bozori xorijiy portfel investitsiyalarini osonlashtirishi va muqobil variantni taqdim etishi mumkin.

Suveren obligatsiyalar va korporativ qarzlarni chiqarish, moliyaviy vositalar, xorijiy kapitalni jalb qilishi va shaffoflik va hisobdorlikni oshirishi mumkin.

Kuchli fond birjasini rivojlantirish va dastlabki ommaviy takliflarni ilgari surish (IPO) xorijiy investorlar uchun investitsiya imkoniyatlarini ochishi mumkin.

Islom moliyasi kabi shariatga mos moliyaviy vositalarni joriy etish, sukuk (Islom obligatsiyalari) va islom investitsiya fondlari o'sib borishi mumkin.

Investitsion muhit va me'yoriy-huquqiy baza. Qoidalarni soddalashtirish, shaffoflikni oshirish va investorlarni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish orqali xorijiy investorlarning ishonchini oshirish mumkin. Soliq imtiyozlarini berish, investitsiyalar uchun kafolatlar, va nizolarni hal qilish mexanizmlarini yaratishi investitsiya muhiti jozibadorligini oshirish mumkin.

TAHLIL

Adabiyotlarni o'rganish natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston moliyaviy vositalardan foydalanish yo‘li bilan xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun katta salohiyatga ega. Biroq, bu potentsialni amalga oshirish ko'p qirralilikni talab qiladi. Mamlakat moliyaviy ekotizimining turli jihatlarini tartibga solish hal qiluvchi yondashuv investitsion muhitga asos bo’ladi. Kapital bozorining rivojlanishi xorijiy kapitalni jalb qilishning hal qiluvchi omili sifatida namoyon bo'ladi.

Portfel investitsiyalari va muqobil moliyalashtirish kanallarini taqdim etadi.

Investitsion muhit va me'yoriy-huquqiy bazaga e'tibor qaratish xorijiy investorlar o‘rtasida ishonchni uyg‘otish muhim ahamiyatga ega. Normativ-huquqiy hujjatlarni soddalashtirish, takomillashtirish shaffoflik, investorlarni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish, soliqni rag'batlantirish, investitsiya kafolatlari va nizolarni hal qilishning samarali mexanizmlarini yaratish orqali yanada jozibador investitsiya muhitini yaratish mumkin.

XULOSALAR

Ushbu maqolada O'zbekistonning moliyaviy vositalardan foydalanish orqali xorijiy mamlakatlarni investitsiyalarini jalb qilish istiqbollari ko'rib chiqilgan. Adabiyot sharhi va tahlillar bu borada bir qancha asosiy imkoniyatlar va muammolarni ta'kidlashga harakat qildi.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun moliyaviy vositalardan foydalanish, kapital bozorini rivojlantirish, islomiy moliya vositalarini joriy etish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, normativ-huquqiy hujjatlarni soddalashtirish va takomillashtirish shaffoflik, mintaqaviy integratsiya va hamkorlik muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va Taraqqiyot Konferentsiyasi (UNCTAD). (2020).

Jahon investitsiya hisoboti 2020. Birlashgan Millatlar Tashkiloti

2. Xalqaro valyuta fondi (XVF). (2019). O‘zbekiston: Tanlangan masalalar. IMF Mamlakat hisoboti № 19/120.

3. Jahon banki. (2019). O'zbekistonda kapital bozorlarini rivojlantirish. Jahon banki Guruh.

4. Guscina, A., Lam, R. va Presbitero, A. F. (2019). Mahalliy kapitalni rivojlantirish bozorlar: suveren obligatsiyalar chiqarish istiqboli. Xalqaro valyuta jamg'armasi.

5. Rajan, R. S. va Gopalan, S. (2020). Dastlabki ommaviy taklif va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy rivojlanayotgan bozorlarga investitsiyalar. Iqtisodiyot va moliya jurnali, 44(1), 69-89.[https://doi.org/10.1007/s12197-019-09490-5]

6. Islomiy moliyaviy xizmatlar kengashi. (2020). Islom moliyaviy xizmatlar sanoati Barqarorlik hisoboti 2020. IFSB.

7. Mohieldin, M., Iqbol, Z., Rostom, A., & Fu, X. (2012). Islomning roli

Islom hamkorlik tashkilotiga moliyaviy inklyuzivlikni oshirishda moliyalashtirish

(IHT) davlatlari. Jahon bankining iqtisodiy sharhi, 26(2), 120-155.

[https://doi.org/10.1093/wber/lhs010

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИГА ЎТИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ.

Холматова Нодирахон Қуддусовна
Тошкент Давлат иқтисодиёт Университети
Андижон факультети “Мутахассислик
фанлари”кафедраси ўқитувчиси.
nodirahonholmatova74@gmail.com

Аннотация*: ушбу мақолада бугунги кунда республикамизда энг долзарб бўлиб турган муаммолардан бири Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига (МҲХС) ўтишнинг зарурияти ва унинг ахамияти ҳақида фикрлар келтириб ўтилган. МҲХСга ўтиш бўйича илмий хулоса ва таклифлар берилган.*

Калит сўзлар: *молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари, молиявий ҳисобот, стандарт, фонд биржалари, қимматли қоғозлар.*

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари– молиявий ҳисоботларни тузиш учун ҳужжатлар тўплами, молиявий ҳисоботларнинг тузилишини тартибга солувчи регламент бўлиб, ташқи фойдаланувчилар томонидан бирор-бир ташкилотга нисбатан иқтисодий қарор қабул қилиш учун фойдаланилади. Яъни, оддий мисол тариқасида келтирсак, бу хорижий инвесторларни мамлакатимизда фаолият юритаётган ташкилотларнинг (компания, корпорация, акциядорлик жамиятлари) акциялари, қимматли қоғозлари ва бошқа турдаги инвестиция жалб қилиши мумкин бўлган моддий бойликларнинг истиқболда ўсиши ёки пасайишини таҳлил қилиши учун зарур ахборотлар билан таъминлаш мумкин бўлади.

Президентимизнинг 2020 йил 24 февралдаги “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига биноан, акциядорлик жамиятлари, тижорат банклари, суғурта ташкилотлари ва йирик солиқ тўловчилар тоифасига киритилган юридик шахслар молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари асосида бухгалтерия ҳисоби юритилишига босқичма-босқич ўтиши белгиланган.

Албатта, ҳар қандай ислоҳотнинг тўғри, ўз вақтида юритилиши кадрлар масаласига, уларнинг сифатига боғлиқ. Шу боис, давлатимиз раҳбарининг қарорида МҲХС бўйича кадрлар тайёрлаш масаласига алоҳида эътибор қаратилган. Дарҳақиқат, бу борада энг асосийси, акциядорлик жамиятлари, тижорат банклари, суғурта ташкилотлари ва йирик солиқ тўловчиларини бухгалтерларни халқаро сертификатлаш доирасида “МҲХС бўйича молиявий ҳисобот” фанини муваффақиятли топширганлиги тўғрисида ҳужжатга ёхуд “Сертификатланган халқаро профессионал бухгалтер (CIPA)”, “Сертификатланган дипломли бухгалтер (ACCA)”, “Сертификатланган жамоатчи бухгалтер (CPA)” ва “Халқаро молиявий ҳисобот бўйича диплом (DipIFR)” сертификатларидан бирига эга камида уч нафар мутахассис миқдорида МҲХСни сифатли қўллаш учун етарли бўлган бухгалтерия хизмати ходимлари билан таъминлаш масаласидир. Ана шу ўта залворли ва ҳал қилувчи масала ҳал этилса, қўйилаётган вазифа сифатли уддаланади.

Шунингдек, молиявий ҳисоботни ихтиёрий равишда молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига мувофиқ тайёрлайдиган тадбиркорлик субъектлари бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари бўйича молиявий ҳисобот тақдим этишдан озод этилиши белгилаб қўйилаётгани ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Бундан ташқари, молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари соҳасида мутахассисларни тайёрлаш бўйича жаҳоннинг муваффақиятли тажрибаларини оммалаштириш ҳамда соҳага оид олий таълим муассасаларининг ўқув дастурларини босқичма-босқич халқаро аккредитация-дан ўтказиш юзасидан бухгалтерия ҳисоби соҳасидаги халқаро ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликни кенгайтиришга ҳам устувор вазифа сифатида қаралади. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб биз қуйида аввало молиявий хисоботнинг концептуал асослари хақида тўхталиб ўтамиз.

Концепция (conceptio) лотинча сўз бўлиб, ўзбек тилида тўплаш, бирлаштириш, тизим ёки ибора маъносини англатади. Мазмунан эса бирор фан ёки тадқиқот асослари бўйича умум қабул қилинган назарий қоидалар тўплами, шунингдек, бирор предмет ёки воқеани тушуниш, кўриб чиқиш усуллари ёки унга нисбатан ёндашувлар ва қарашлар тизими сифатида изоҳланади. Молиявий ҳисобот нуқтаи назаридан эса молиявий ҳисобот тузишда қўлланилаётган амалдаги қоидаларни баҳолаш ва уларни ривожлантириш асосларини ташкил этади.

Молиявий ҳисобот ва унинг Концептуал асоси устида сўз юритар эканмиз, Бухгалтерия ҳисоби фанининг умумий назарияси билан боғлиқ масалаларга тўхталамиз. МҲХСнинг бугунги кунда жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни ва мақомига қарамай, назарий жиҳатдан бухгалтерия ҳисоби фанининг ажралмас бир қисми бўлиб қолаверади. Бинобарин, Концептуал асос бухгалтерия ҳисоби фанининг умумий назарияси билан боғлиқ ҳолда ўрганилиши лозим.

Бугунги кунда бухгалтер нафақат ҳисоб юритишнинг техник кўникмаларига эга бўлиши, балки корхона (хўжалик субъекти)нинг молиявий

ҳолатини тўла таҳлил қилиш, уни рақамли иқтисодиётнинг мураккаб қонуниятлари билан боғлаб бошқариш, вазиятларни тўғри баҳолаш ва самарали хулоса чиқариш қобилиятига ҳам эга бўлиши лозим. Табиийки, бухгалтер бўлиш орзусидаги ҳар бир киши аввало бухгалтерия ҳисобини назария, хусусан, ундаги иборалар, тушунчалар ва қоидаларни ўрганишдан бошлайди. Бўлажак бухгалтер олдин назарияни ўзлаштириб, сўнг амалиётга қўл уриши лозим.Билиш жараёни назария ва амалиётнинг биргаликдаги ўзаро таъсирида рўй беради. Улар бир-бирини тўлдиради ва тасдиқлайди. Назария камон ўқи бўлса, амалиёт нишондир.

Бунга қўшимча яна шуни қайд этиш жоизки, назария нафақат амалиётда қарор топган мавжуд тартиботни ўрганиш, балки уни ўзгартириш ва ривожлантириш учун ҳам хизмат қилади. У амалиётнинг келажак тараққиёти ва тақдири тўғрисидаги фикрлар ҳамда қарашлар тизимини шакллантиради ёки концепциялар яратади. Ижтимоий ҳаёт ривожланиб борар экан, унга мос равишда бухгалтерия ҳисоби ҳам тадрижий ривожланаверади. Қолаверса, фан-техника ютуқлари ҳам унинг юксак даражада такомиллашишига пойдевор яратмоқда. Бугунги кунда бухгалтерия ҳисобининг бир неча замонавий турлари шаклланган, уларнинг ҳар бири мустақил фан сифатида жаҳоннинг барча олий ўқув юртларида ўрганилмоқда. Шу билан бирга, бухгалтерия ҳисоби турлари қанчалик такомиллашмасин ва турларга бўлинмасин, уларни тушуниш ва амалда қўллашда бухгалтерия ҳисоби фанининг умумий назарияси асос бўлиб хизмат қилаверади.

Маълумки, бухгалтерия ҳисоби ижтимоий ҳаётнинг ажралмас қисми, табиийки, у мавжуд ижтимоий муҳит билан чамбарчас боғлиқ. Ҳар бир мамлакатдаги мавжуд сиёсий, иқтисодий ва ҳуқуқий шароитлар бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тайёрлаш тамойилларига ўз таъсирини ўтказади. Турли мамлакатларнинг миллий талаблари ўртасидаги зиддиятлар уларнинг молиявий ҳисоботи ўртасида фарқларни ҳам вужудга келтиради. Бундай тафовутлар молиявий ҳисобот элементларининг, яъни активлар, мажбуриятлар, капитал, даромад ва харажатларнинг турлича таърифланишига олиб келади. Шунингдек, молиявий ҳисобот моддаларини тан олишда ҳар хил мезонлардан фойдаланиш ҳамда ушбу моддаларни баҳолаш учун ҳар хил асосларни маъқул деб ҳисоблашга сабаб бўлади. Бундай турлича ёндашувлар молиявий ҳисобот турлари, уларни қўллаш доираси ва очиб бериладиган маълумотлар хусусидаги масалаларга ҳам тааллуқлидир.

Глобал интеграллашган иқтисодиёт шароитида турли мамлакат хўжалик субъектлари, банклари ва бошқа молиявий корпорациялар ўртасида иқтисодий алоқалар ўрнатилади. Халқаро ҳамкорликдаги субъектларнинг бир-бирига зид келмайдиган бир хил тамойил ва қоидалар асосида молиявий ҳисоботни тайёрлашлари учун ягона «бизнес тили» бўлган халқаро стандартларни яратишга эҳтиёж пайдо бўлади. Шу боис, жаҳон иқтисодчи олимлари бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисобот тузишнинг ягона қоидаларини яратиш устида ўтган XX асрдан бошлаб жиддий бош қотиришмоқда.

Биз учун афзаллиги эса мамлакатимиздаги йирик корхоналарга халқаро молия бозорларида иштирок этиш имкони яратилади. Масалан, республикамиздаги йирик корхоналарнинг чет эл фуқаролари ёки юридик шахслари томонидан уларнинг акция ва облигацияларини сотиб олиши эвазига ушбу корхоналарга инвестиция киритиш, пировардида корхонани ривожлантириш натижасида Давлат бюджетига тушумнинг ошишига олиб келади.

Мамлакатимизни ривожланган давлатлар қаторига киритиш учун ялпи ички маҳсулотнинг барқарор ўсиш суръатларига эришиш, бюджет барқарорлиги, ишлаб чиқариш маҳсулотлари рақобатбардошлигини таъминлаш, бунинг учун эса, чет эл инвестицияларини кўпроқ киритиш муҳим роль ўйнайди.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда хўжалик юритувчи субъектларда молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга мос равишда такомиллаштириш долзарб мавзулардан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4611-сон қарори. 2020 йил 24 февраль.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аудиторларни сертификатлаш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбилар тўғрисида»ги ПҚ-5210-сон қарори. 2021 йил 4 август.

3. Президент Ш.Мирзиёев раислигида Олий таълим тизимидаги устувор вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилиши. 2021 йил. 16 июнь. https://president.uz/uz/lists/view/4424

4. Каримов А., Қўзиев И., Раҳимов М. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Унга мослашиш йўлида қандай чора-тадбирлар кўзда тутилган? “Халқ сўзи” газетаси. 2020.

5. Ризаев Н., Ҳотамов К. Моливий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этишда Япония тажрибаси. “Молия ва банк иши” электрон-илмий журнали. Тошкент, №1. 2020.

6. Ризаев Н., Исаев Ф. Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларини (БҲМС) молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига (МҲХС) уйғунлаштириш масалалари. “Логистика ва иқтисодиёт” электрон-илмий журнали. Тошкент, №4. 2020.

BULUTLI TEXNOLOGIYALARDA HISOBLASH TARIXI

Parpiyev G‘afurjon G’ayratovich
AndMI, tayanch-doktoranti,
Tojiboyev Abdumo’min Muxtorjon o‘g‘li
AndMI, Axborot texnologiyalari va

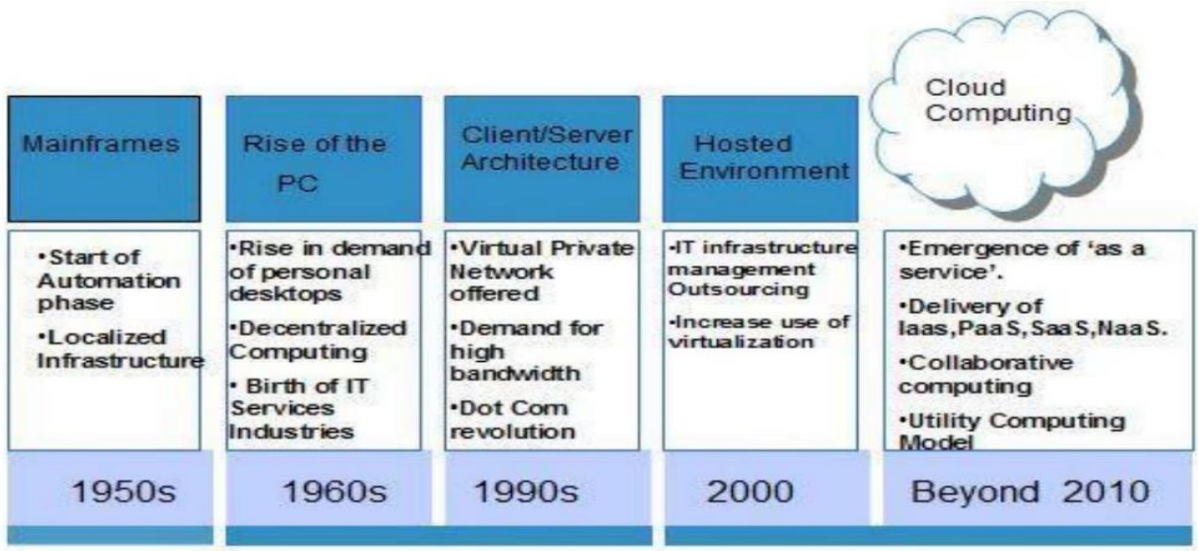
tizimlari ta’lim yo’nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Sizga tafsiya etayotgan ushbu maqola yordamida siz sanoat korxonalarida yoki umumiy korxonalarda mehnatni tashkil etuvchi shaxslar hamda ularning toifalari bilan tanishishingiz mumkin bo’ladi.

Аннотация: С помощью этой статьи, которую мы вам представляем, вы сможете ознакомиться с лицами, организующими труд на промышленных или общих предприятиях, и их категориями.

Annotation: With the help of this article, which we present to you, you will be able to get acquainted with the persons who organize labor in industrial enterprises or general enterprises and their categories.

Bulutli hisoblash kontseptsiyasi 1950 yilda nozik/statik mijozlar orqali kirish mumkin bo’lgan asosiy kompyuterlarni joriy qilish bilan paydo bo’ldi. O’shandan beri bulutli hisoblash statik mijozlardan dinamik dasturlarga, dasturiy ta’minotdan xizmatlarga qadar rivojlandi. Quyidagi diagramma bulutli hisoblashning rivojlanishini tushuntiradi:

Mainfreymlar kompyuterlardir

Asosiy kompyuterlar katta hajmdagi xotira va real vaqt rejimida milliardlab oddiy hisob-kitoblar va tranzaksiyalarni amalga oshiradigan protsessorlarga ega yuqori unumdor kompyuterlardir. Asosiy kompyuter tijorat ma’lumotlar bazalari, tranzaksiya serverlari va yuqori chidamlilik, xavfsizlik va tezkorlikni talab qiluvchi ilovalar uchun juda muhimdir.

Mainfreymlar qanday ishlaydi?

IBM mainframelari quyidagilar uchun noyob tarzda ishlab chiqilgan:

Linux® kabi umumiy operatsion tizimlarni, IBM z/OS® kabi maxsus operatsion tizimlarni va noyob apparat imkoniyatlaridan foydalanadigan dasturiy ta’minotni ishga tushirish.

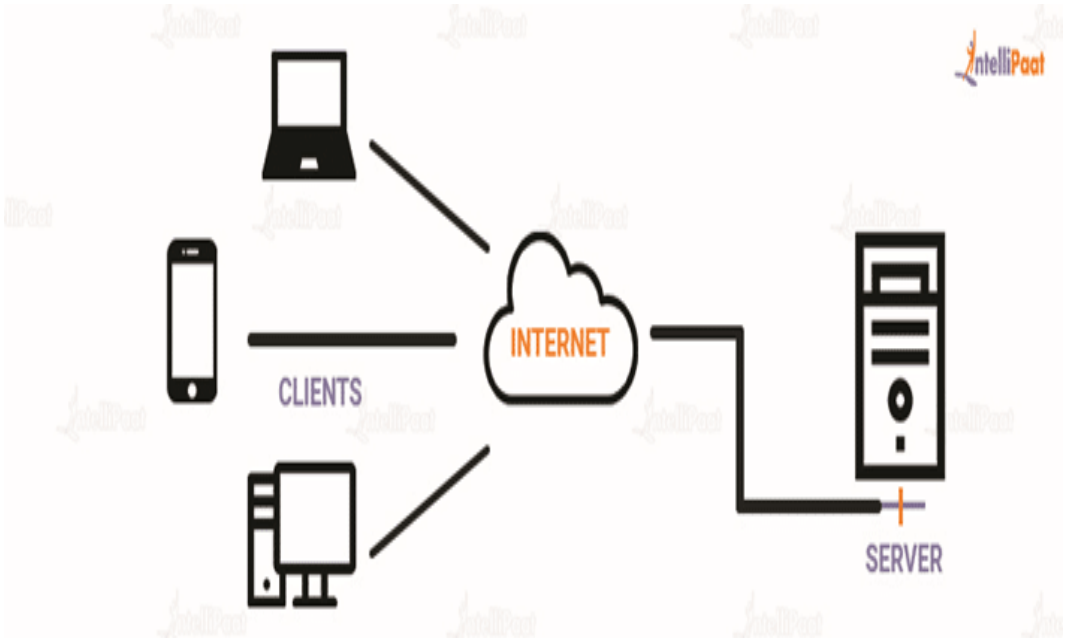
To’g’ridan-to’g’ri ilovalar bilan aloqa qilish uchun talab bo’yicha o’rnatilgan sig’im va o’rnatilgan umumiy xotira bilan bir vaqtning o’zida katta hajmdagi tranzaktsiyalarni va o’tkazish qobiliyatini qo’llab-quvvatlash.

O’rnatilgan kriptografik kartalar va innovatsion dasturiy ta’minot bilan eng yuqori darajadagi xavfsizlikni ta’minlash. Masalan, eng so’nggi IBM Z® meynfreymlari kuniga 1 trilliongacha xavfsiz web tranzaksiyalarni amalga oshirishi va maxfiylikni siyosat bo’yicha boshqarishi mumkin.

Har bir komponent (quvvat manbalari, sovutish, zaxira batareyalar, protsessorlar, kiritish-chiqarish komponentlari, kriptografiya modullari) va ekstremal ob-havo sharoitlarini sinovdan o’tkazish uchun bir nechta zaxira qatlamlari orqali chidamlilikni taklif etish.

Mijoz-server arxitekturasi tushunchasini quyidagicha haotiy misol bilan tushuntirish mumkin. Tasavvur qiling siz biror restoran yoki kafega ovqat buyurtma qildingiz. Buyurtmani qo'ng'iroq orqali amalga oshirdingiz va kimdir qo'ng'iroqni qabul qilib buyurtmangizni ozib oldi va keyin uni yetkazib berdi. Oddiy, to'g'rimi? Ha, bu o'xshashlik mijoz serveri arxitekturasining asosiy printsipiga deyarli javob beradi.

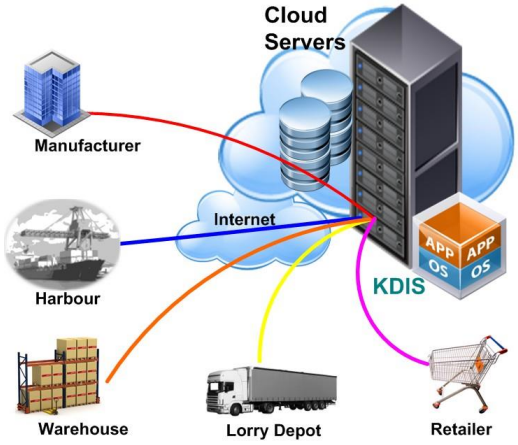
Oddiy qilib aytganda, Mijoz-Server texnologiyasida ikkita omil ishtirok etadi:

1. Server so'ralgan xizmatlarni taqdim etuvchidir.
2. Mijozlar xizmatlarni talab qiladiganlardir.

Xostlangan muhit sotuvchi tomonidan Xostlangan dasturiy ta'minot xizmatlarini qo'llab-quvvatlash uchun foydalaniladigan uskuna , tizim dasturiy ta'minoti , hostingni qo'llab-quvvatlash dasturi , tarmoq ulanishi va ob'ektni anglatadi . Xostlangan muhit deganda Dasturiy ta’minot ishlayotgan server yoki ishlov berish quvvati operatsion tizim dasturiy ta’minoti , ma’lumotlar bazasi va Xostlangan

muhitning bir qismi sifatida taqdim etilgan (umumiy , virtual yoki ajratilgan dasturiy ta’minot yoki jihozlardan foydalanilganidan qat’i nazar) boshqa jihozlar tushuniladi .

Hosted Environment umumiy integratsiyalashgan apparat va dasturiy ta’minot komponentlarini bildiradi (shu jumladan , bunday muhitda o‘rnatilgan apparat, dasturiy ta’minot, serverlar , tarmoqlar va texnologiyalar) Xizmatlar bizning nazorat doiramizdan tashqari har qanday apparat, dasturiy ta'minot yoki telekommunikatsiya tarmoqlari bundan mustasno (masalan, Xost muhitiga ulanish uchun foydalaniladigan internet va telekommunikatsiya tarmoqlari kabi, lekin ular bilan cheklanmagan holda).

Bulutli hisoblash korxonalarga turli yo'llar bilan foyda keltirishi mumkin, bu esa an'anaviy ravishda uyda joylashtirilgan IT xizmatlarini yaxshilashi mumkin. Veb-xosting haqida gap ketganda, bulutli server jiddiy foyda keltirishi mumkin. Bu zamonaviy texnologiyaning asosiy afzalliklari.

Bulutli hisoblashlar shunchalik shov-shuv va ma'qullash darajasi bo'lib, uning afzalliklari baland ovozda aytilsa, ba'zilar shubha bilan javob berishga moyil bo'ladi. Ammo vaqt o'tishi bilan va ko'proq odamlar ushbu xizmat turini birinchi qo'ldan boshdan kechirishadi, shikoyatchilar xori kamayib bormoqda va bulut himoyachilari soni ortib bormoqda. Bulutli serverlar korporativ dasturiy ta'minotdan tortib butun IT infratuzilmasigacha bo'lgan hamma narsani joylashtirish uchun etarlicha moslashuvchan, bu ularni veb-saytlarni boshqarish uchun mukammal qiladi.

Nima uchun bulut veb-xosting uchun juda mos ekanligi haqida fikr berish uchun bu erda asosiy afzalliklar mavjud:

1. Bulutning chidamliligi shuni anglatadiki, ishlamay qolish vaqti minimal darajaga tushiriladi va qanday sharoitda bo'lishidan qat'i nazar, sayt har doim ochiq bo'lishi kerak.

2. Bulutli serverlarning kengayishi ichki infratuzilmani sezilarli yangilanishlarga sarmoya kiritmasdan turib, sig‘imning eng yuqori cho‘qqilari va pasayishlarini hisobga olish mumkinligini anglatadi.

3. Xarajatlar pasaytiriladi, chunki uskunaga texnik xizmat ko'rsatish yoki tizimlar monitoringi uchun pul to'lashning hojati yo'q, bularning barchasi provayder tomonidan amalga oshiriladi.

4. Bulutli hujumni aniqlashda xavfsizlik yaxshilanadi va yuqori darajadagi xavfsizlik devorlari avtomatik ravishda qo'llaniladi.

5. Bulutning moslashuvchanligi, shuningdek, korxonalar uchun xostingni kesish va joylashtirish yondashuvini qabul qilishni talab qiladigan yagona o'lchamli hosting paketlarini sotib olishning hojati yo'qligini anglatadi.

Buning o'rniga siz o'z talablaringizga moslashtirilgan, o'tkazish qobiliyatidan tortib saqlash maydonigacha real vaqtda hamma narsani boshqarish imkoniyatini beruvchi buyurtma xizmatidan bahramand bo'lishingiz mumkin. Va bulut oxirgi

foydalanuvchining jismoniy joylashuviga bog'liq emasligi sababli, siz ofisdan tashqarida bo'lsangiz ham, bularning barchasiga erishishingiz mumkin.

Bulutning rivojlanishi bilan korxonalar endi xavfsizlik kabi narsalardan ko'ra xarajatlar haqida ko'proq qayg'urayotgani ayon bo'ladi, chunki provayderlar o'zlarini ilgari issiq tugmalar bo'lgan ushbu sohalarda umidlarni oqlay olishdan ko'ra ko'proq isbotlamoqda.

Bulutli xarajatlar haqida gap ketganda, ular, albatta, tushib ketmoqda, bu bozordagi jiddiy raqobat va bir qator provayderlar vaziyatni tartibga solmasdan va hukmronlik zanjiri paydo bo'lishidan oldin eng katta ulushni ta'minlash uchun bir-biri bilan kurashayotganligi sababli. tashkil etilgan.

Yakuniy foydalanuvchilar uchun bu bulutli xosting xarajatlari, ayniqsa o'tmishda talab qilinishi mumkin bo'lgan ichki muqobil echimlar bilan solishtirganda, pasayishda davom etishini anglatadi.

Bulutda ko'plab boshqa xosting formatlari uchun jismoniy cheklovlar yo'qligi sababli, u keyingi bir necha yil ichida korporativ hosting uchun de-fakto standartga aylanishi kerak.

Bulutli serverlar tejamkor, bardoshli, boshqarish oson va oldindan mavjud bo'lgan har qanday yechimga qaraganda ancha kengaytirilishi mumkin. Naysaylar har doim ovozli ozchilik sifatida mavjud bo'ladi, ammo dalillar shuni ko'rsatadiki, bulut bilan haqiqatan ham shug'ullanganlar uni rad etishga tayyor.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. https://www.ibm.com/topics/mainframe
2. https://intellipaat.com
3. https://www.lawinsider.com

ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ОҚИМИНИ ОБЛИГАЦИЯЛАР ОРҚАЛИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Умарова Гулзодахон Қодирбековна
TDIU Andijon fakulteti, “Mutaxasislik fanlari” kafedrasi assistenti

Аннотация: Ушбу мақолада инвестицияларни жалб қилишда облигацияларнинг ўрни таҳлил қилинган. Иқтисодий ривожланишда ушбу воситаларнинг аҳамияти борасида хулосалар чиқарилган.

Калит сўзлар: инвестиция, облигация, пул-кредит, иқтисодиёт, банк, компания.

Аннотация: В данной статье анализируется роль облигаций в привлечении инвестиций. Сделаны выводы о значимости этих инструментов в экономическом развитии.

Ключевые слова: инвестиции, облигация, денежный кредит, экономика, банк, компания.

Abstract: This article analyzes the role of bonds in attracting investments. Conclusions were made regarding the importance of these tools in economic development.

Key words: investment, bond, monetary credit, economy, bank, company.

Бугунги кунга келиб мамлакатимизда хорижий инвестицияни жалб қилиш ва бу орқали миллий иқтисодиётни ривожлантириш масаласига катта аҳамият қаратилмоқда. Бу борада облигацияларнинг аҳамияти юқори бўлиб, инвестиция оқимининг ўсишида катта аҳамият касб этувчи омиллар қаторида эътироф этилмоқда. Тан олиш керакки, облигациялар мамлакатимиз молия бозорида кичик ва ўрта бизнесга инвестицияларни жалб қилиш учун нисбатан янги воситадир. Бугунги кунга келиб у нисбатан оммалашиб бормоқда: кичик ва ўрта бизнес ривожланиш учун маблағларни тез ва фойдали тарзда жалб қилиш имконияти сифатида унга мурожаат қилмоқда. Таҳлилчиларнинг таъкидлашича, келгуси бир неча йил ичида эмитент компаниялар сони 4-5 баравар кўпайиб, потенциал инвесторларнинг қизиқишини жалб қилади.

Тижорат облигациялари жаҳон молия бозорида узоқ вақтдан бери мавжуд, бўлса ҳам, мамлакатимизда у нисбатан анча кейин пайдо бўлган. Классик облигациялар тижорат облигацияларидан биржа орқали тарқатилиши билан фарқ қилади. Шундай қилиб, биржа эмитентни ўз талаблари призмаси орқали кўриб чиқади ва компания ишончлиликнинг барча белгиларига эга бўлишидан манфаатдор. Харидорлар учун биржа облигациялари ва тижорат облигациялари ўртасидаги фарқ шундаки, тижорат облигацияларига инвестиция қилишда инвестор даромад солиғини тўлаши керак. Биржа облигацияларига инвестиция қилишда инвесторлар тегишли солиқни тўлашдан озод қилинади. Шундай қилиб, тижорат облигацияларини чиқаришда эмитентлар учун капитал қиймати одатда биржа облигацияларини чиқариш қийматидан юқори бўлади, чунки солиқ тўлаш зарурати ва лойиҳанинг юқори хавфини ҳисобга олган ҳолда бозорга юқори ставкаларни таклиф қилиш керак.

Биржа облигациялари инвесторларнинг ривожланган брокерлик тармоғи орқали сотилади, тижорат облигациялари эса чекланган миқдордаги шахсларга ёпиқ обуна орқали индивидуал брокерлар, инвестиция платформалари ёки эмитент ва инвестор ўртасидаги бевосита алоқалар орқали таклиф этилади. Шу маънода, тижорат облигацияларини чиқаришда инвестицияларни жалб қилмаслик ёки узоқ муддат жалб қилиш хавфи сезиларли даражада юқори бўлади.

Тижорат ва классик облигациялар бўйича ҳам ҳар қандай жисмоний ва юридик шахслар харидор бўлиши мумкин. Шундай қилиб, банк кредити нуқтаи назаридан, эмитент учун пул қиймати банк кредитлаш ставкаси билан таққосланади, шу билан бирга ҳеч қандай гаров талаб қилинмайди. Шу маънода кичик ва ўрта бизнес учун облигациялар чиқариш банк кредитларига яхши муқобилдир.

Адабиётлар таҳлили

Инвестицияларни жалб қилишда облигацияларнинг ўрни масаласида мамлакатимиз ва дунё миқёсида бир қанча тадқиқотлар амалга оширилган. Жумладан, Л.Г. Батракова, И.А. Бланк, Е. Головина каби тадқиқотчилар ушбу масала юзасидан бир қанча дарслик ва монографиялар ёзганлар. Ушбу тадқиқотчилар ўз изланишлари орқали инвестицияларни жалб қилиш масалалари, бу борада облигацияларнинг аҳамиятига таъриф берганлар[15].

Тадқиқот методологияси

Инвестицияларни жалб қилишда облигацияларнинг ўрнини ёритиб беришга қаратилган ушбу мақолада анализ ва синтез, аналогик таҳлил, абстракциялаштириш, қиёслаш каби илмий методлардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси

Бугунги кунда облигациялар чиқариш классик банк кредитлашдан кўра қўшимча маблағларни жалб қилишнинг арзонроқ усулига айланиб бормоқда. Эмитент пул маблағларини облигациялар бозорига кириш учун зарур бўлган инвестицияларни ҳисобга олган ҳолда ҳам пастроқ ставкаларда олади. Бироқ, бу муқобил молиялаштириш усулининг афзалликларидан фақат бири.

Молиялаштиришни жалб қилишнинг ушбу воситаси ҳам инвесторлар, ҳам потенциал эмитентлар орасида қизиқиш уйғотади. Инвестицион воситаларни танлашда энг муҳим параметрлардан бири бу компаниянинг маблағларни олиши мумкин бўлган вақтдир.

Облигациялар чиқарадиган компания бизнес-режада кўрсатилган ривожланиш истиқболларидан келиб чиқиб, энг қулай муддат ва фоиз ставкаларини белгилайди. Албатта, у қанчалик жозибадор шартларни эълон қилиши мумкин бўлса, маблағни олиш эҳтимоли шунчалик юқори бўлади. Бироқ, бу ерда, банк кредитидан фарқли ўлароқ, у ўз имкониятларидан келиб чиқиши мумкин ва инвесторнинг қарз миқдори ва кредит муддати каби шартларига бўйсунмайди[16].

Жозибадор шартларда чиқарилган облигациялар хусусий инвесторлар орасида катта талабга эга. Улар учун кириш чегараси минимал бўлиши мумкин, бу потенциал харидорлар сонини сезиларли даражада оширади. Бундан ташқари, облигациялар ҳимояланган қимматли қоғозлардир, бу эса инвесторларнинг ишонч даражасини оширади.

Тижорат ёки классик облигацияларни чиқариш ва сотиш бўйича муваффақиятли тажриба кичик ва ўрта бизнес учун ижобий кредит тарихини яратиш ва инвесторлар орасида ўз обрўсини оширишнинг ажойиб усули бўлиши мумкин. Келажакда бундай ҳаракат хусусий кредиторлар ва банклар ва, эҳтимол, йирик институционал инвесторлар томонидан арзонроқ сармояларни жалб қилиши мумкин. Агар компания ўзини истиқболли ва ҳурматли тўловчи сифатида кўрсатса, давлат кредитлари кўплаб имкониятларни тақдим этади.

[15] Л.Г. Батракова Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учебник для ВУЗов. М.: Логос, 2013; И.А. Бланк Финансовый менеджмент: учебник. Киев.: Ника-Центр, 2013. 265 с; Е. Головина Стратегия новой промышленности: учебник. В мире науки. 2013. No 7-8. С. 36-39.

[16] Аскинадзи, В.М. Инвестиционные стратегии банков: монография (Серия «Академическая серия»). М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2014. – С. 112.

Назарий жиҳатдан ҳар қандай кичик ва ўрта бизнес эмитентга айланиши мумкинлигига қарамай, компаниялар облигациялар бўйича мажбуриятларни бажариш қобилиятини кафолатлайдиган бир қатор аниқ талабларга риоя қилишлари керак.

Тижорат облигацияларини чиқариш фаолият юритувчи бизнес томонидан кафолатланади. Облигациялардан инвестициялар асосан компания фаолиятини кенгайтириш учун жалб қилинади. Мавжуд бизнес доирасида бўлмаган янги бизнес юритувчилар учун бундай восита мос эмас. Облигация ссудалари аллақачон фаолият турини ташкил этган ва уни кенгайтиришни хоҳлайдиган компаниялар учун мўлжалланган. Айтайлик, аллақачон кафелар тармоғи мавжуд ва сиз бошқасини очишингиз керак. Ёки мавжуд ишлаб чиқариш ва савдо бизнеси мавжуд ва бизнесни кенгайтириш учун қўшимча айланма маблағлар талаб қилинади. Бундай ҳолда, компания қандай қилиб мунтазам тўловларни амалга ошириши ва муддат охирида инвесторлар томонидан қўйилган маблағларни қайтариши мумкинлиги аниқ[17].

Ташкилот облигациялар бозорига кириши ва ўз таклифини муваффақиятли амалга ошириши учун у аниқ мулк тузилмаси, профессионал жамоа, тасдиқланган муваффақият ва оқилона ривожланиш истиқболларига эга бўлиши керак. Бир сўз билан айтганда, яхши обрўга эга бўлиш инвестициялар оқимини жалб қилишда ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Облигацияларнинг инвестицион жозибадорлиги қанчалик юқори бўлса, потенциал инвестор компания ҳақида кўпроқ маълумотга эга бўлади.

Бозорда облигацияларга бўлган талаб қуйидаги омилларга боғлиқ:

• кредит муддати,
• иккиламчи бозорда сотиш имконияти;
• компаниянинг банкротлик хавфи;
• инвестицияларни жалб қилиш жараёнида маркетинг омиллари.

Потенциал инвесторлар улар учун янги имконият ҳақида билишлари учун облигациялар савдосини ташкил қилиш муҳимдир. Инвестицион бозорда облигациялар эмиссиясининг сифати кўп жиҳатдан жалб қилиш муваффақиятини белгилайди.

Облигациялар маълум шароитларда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга тез, ишончли, қулай, арзон инвестицияларни таъминловчи маълум бир компания учун инвестицияларни жалб қилишнинг энг фойдали усулига айланиши мумкин. Аммо бунинг учун эмитент компания ўз имкониятларини тўғри баҳолаши ва келажакда барча кредит мажбуриятларини ўз вақтида бажариши керак.

Облигацияларга инвестиция қилиш қимматли қоғозлар бозоридаги энг ишончли инвестиция ҳисобланади. Ушбу восита банк депозитига қараганда юқори даромадга эга бўлган капиталнинг тўлиқ хавфсизлиги ҳақида қайғурадиганлар учун тавсия этилади. Облигация эгаси ўз инвестициясидан фоиз тўловлари шаклида қатъий даромад олади. Ушбу восита банк депозитига

[17] Бланк И.А. Финансовый менеджмент: учебник. Киев.: Ника-Центр, 2013. - С.213.

жуда ўхшайди - пул олдиндан белгиланган фоизда маълум муддатга инвестиция қилинади. Аммо облигациялар иккита асосий афзалликларга эга: корпоратив облигациялар бўйича юқори рентабеллик ва ҳисобланган фоизларни йўқотмасдан пул олиш имконияти.

Инвестиция сифатида облигациялар қатъий фоизли даромад туфайли жозибадор бўлиб, бундай инвестициялардан олинадиган фойда миқдорини аниқ прогноз қилиш мумкин. Бу қимматли қоғозлар билан солиштирганда облигацияларга инвестиция қилиш хавфини сезиларли даражада камайтиради.

Облигация бўйича потенциал даромадни аниқлашда эътиборга олиниши керак бўлган ўзига хос хусусият шундаки, фоиз ставкалари ва облигациялар баҳоси қарама-қарши йўналишда ҳаракат қилади. Демак, умумий қоида шундан иборатки, облигациялар баҳоси фоиз ставкалари пасайган сари ошади ва фоиз ставкалари ошиши билан тушади.

Корпоратив облигациялар акцияларга қараганда ишончлироқ ва банк депозитларига қараганда фойдалироқдир. Облигациялар турли соҳалардаги компаниялар томонидан, шунингдек, банклар томонидан чиқарилади.

Хулоса.

Мазкур тадқиқот бўйича қуйидаги хулосаларга келинди:

- Облигациялар одатда акцияларга қараганда хавфсизроқ инвестиция воситаси ҳисобланади, чунки уларнинг эгалари тугатилган ёки қайта тузилган тақдирда компания активлари улушини талаб қилишда устунликка эга.
- Облигацияларнинг айрим турлари инвесторларга солиқ имтиёзлари беради. Шундай қилиб, АҚШ ғазначилик облигациялари бўйича тўланадиган фоизлар давлат ва маҳаллий солиқларга тортилмайди; Кўпгина муниципал мажбуриятлар бўйича фоизлар федерал солиқдан ва кўп ҳолларда маҳаллий даромад солиғидан озод қилинган.
- Облигациянинг баҳоси фоиз ставкалари, талаб ва таклиф, кредит сифати, тўлов муддати ва солиқ ҳолати каби кўп сонли ўзгарувчиларга асосланади. Янги чиқарилган облигациялар одатда номинал қийматида ёки унга яқин сотилади. Иккиламчи бозорда сотиладиган облигациялар нархи фоиз ставкаларининг ўзгаришига қараб ўзгариб туради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. *Т.М. Қоралиев ва бошқалар. Пул-кредит орқали мувофиқлаштириш. Дарслик. Тошкент Молия Институти 2007. 158 б.*
2. *Аскинадзи, В.М. Инвестиционные стратегии банков: монография (Серия «Академическая серия»). М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2014.*
3. *Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учебник для ВУЗов. М.: Логос, 2013.*
4. *Бланк И.А. Финансовый менеджмент: учебник. Киев.: Ника-Центр, 2013. 265 с.*
5. *Головина Е. Стратегия новой промышленности: учебник. В мире науки. 2013. No 7-8. С. 36-39.*

ИҚТИСОДИЁТНИ МАТЕМАТИК МОДЕЛЛАШТИРИШНИНГ РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТДАГИ АҲАМИЯТИ

Ахунов Муҳаммадамин Абдуваситович
Андижон машинасозлик институти
“Иқтисодиёт” кафедраси доценти,
иқтисод фанлари номзоди,
E-mail: axunov@gmail.com
Phone: +998972736877

Аннотация: Бугунги кунда ёш авлоднинг таълим-тарбияси жамиятимиз тараққиётининг долзарб бўғинларидан бири бўлиб ҳисобланади. Келажагимиз эгаларини замонавий дунёвий билимларни эгаллашлари орқали касб ҳунарга ўргатиш, ишбилармонлик, тадбиркорлик руҳида тарбиялаш билан бирга маънавийетук инсонлар бўлишлари учун шарт – шароитлар яратиш зарурияти кучайиб бормоқда. Янги Ўзбекистонда тайёрланган ҳар бир мутахассис, ҳар бир касб эгаси маънавиятли, ахлоқли, ватанпарвар, яхши хулқ-атвор эгаси бўлиши керак. Шу мақсадда юртимизда олиб борилаётган ва амалга оширилаётган ишларни мукаммаллаштириш ва юксалтириш тўғрисида фикр мулоҳазалар баён қилинган.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, математик моделлаштириш, иқтисодий жадвал, иқтисодий моделлар, кибернетика.

Рақамли иқтисодиётга ўтиш даврида ўтказилаётган ислоҳотларни белгилашни тўғри ташкил қилишда турли иқтисодий моделлар, жумладан, иқтисодий математик моделларнинг аҳамияти ўсиб бормоқда. Илмий ҳаётда машҳур инглиз иқтисодчиси Вилям Петти яшаган XVII асрдан бошлаб иқтисодиёт назарияси фанида статистик-математик методлари қўлланила бошланди. 1758 йилда эса Франция иқтисодиётини статистик материалларини иқтисодий математик усулида таҳлил қилиб ўрганган Франсуа Кене ўзининг “Иқтисодий жадвал”ини яратди

XX асрнинг ўрталарида Н.Винернинг “Кибернетика” китобининг дунёга келиши ўтган асрнинг 60-йилларида иқтисодий кибернетика фани яратилишига туртки бўлди. Иқтисодий моделлар яратилишида математик ва статистик усуллар орқали келгуси ислоҳотлар жараёнини программалаштириш ва режаларни белгилаш амалиёти кенг қўлланила бошланди. Ўрганилаётган иқтисодий жараён ҳамда объектив математик боғланишлар ва нисбатлар шаклида формаллаштирилган тавсифлаш турлари иқтисодий математик моделлар деб атала бошланди. Бундай моделлар бир неча кўринишларда бўлиб, улардан асосийлари матрица моделлари, прогноз ёки режалаштириш моделлари ҳамда миқдорий тавсифлаш имконини берувчи иқтисодий статистик моделлардир.

Иқтисодиётни математик моделлаштириш мавжуд иқтисодиёт билан бир вақтда бўлғуси иқтисодиётнинг моделларини тузиш ва анализ қилиш муҳимдир, чунки иқтисодиёт динамик жараёндир. Бунда энг аввало, иқтисодий

жараённи олдиндан таҳлил қилиш, шу асосда математик моделини ишлаб чиқиш, тузилган моделни муҳокамадан ўтказиш ва чуқур ўрганиб, зарурий ҳолатларда ўзгартиришлар киритиб уни якуний ҳолда расмийлаштириш керак бўлади. Математик моделларда харфлар, рақамлар, математик белгилар ва уларнинг намоён бўлиш шакллари бўлган формулалар, тенгламалар, тенгсизликлар орқали иқтисодий жараёнлар таҳлил қилинади.

Иқтисодий жараёнларнинг иқтисодий математик моделлари иқтисодий назариялар ва объектив қонуниятлар асосида яратилишини, реал иқтисодиётнинг мақсади, функциялари, структуравий ўзгаришларини ўзида намоён этишни ҳамда математик ечимга эга бўлишни талаб этади. Иқтисодий-математик моделларни яратишда иқтисодий нормативларнинг, яъни халқ хўжалигидаги иқтисодий муносабатларни тартибга солиш учун қўлланиладиган ҳамда ишлаб чиқариш харажатлари ва натижаларига, уларни тақсимлаш ва фойдаланишга нисбатан ижтимоий талабларни ифодаловчи кўрсаткичларнинг ўрнини алоҳида айтиб ўтиш керак. Шу билан биргаликда, иқтисодий-математик моделларини яратишда иқтисодиётнинг моддий ва технологик жиҳатлари тўғрисидаги информациялар аниқ характерга эга бўлган бир вазиятда жараён содир бўлишга таъсир қилувчи табиий ва ижтимоий муҳитнинг ўзгарувчанлигини ҳам эътиборга олмоқ зарурдир. Бозор муносабатлари шароитида эса рақобат ҳамда нарх-навонинг талаб ва таклиф асосида шаклланиши иқтисодиёт тараққиётига доимо ўз таъсирини кўрсатиб туради.

Рақамли иқтисодиёт муносабатларига ўтиш даврида иқтисодий математик моделларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш мамлакатимиз иқтисодиётинингнинг тез суръатлар билан ривожланишида аҳамияти каттадир. Бунда иқтисодий математик моделларни яратиш ва амалиётга тадбиқ қилиш мақсадга тўғри келади. Янгиланаётган Ўзбекистонда олий ўқув юртларида замонавий ахборот ва телекоммуникацион технологиялардан кенг фойдаланиш ўз самарасини кўрсатмоқда. Лекин шу билан бирга унинг натижасида баъзи бир муаммолар ҳам пайдо бўлмоқда. Биз ана шу муаммоларнинг баъзиларига тўхталиб ўтамиз. Замонавий ахборот ва телекоммуникацион технологиялардан фойдаланишнинг асосий муаммоларидан бири ижтимоий муаммо ҳисобланади, чунки таълим соҳасини ахборотлаштириш ва ўқитишда янги ахборот технологиялари (мультимедиа, анимация, Флаш-технология ва ҳакозо) воситалари энг аввал фойдаланувчининг танлаётган касбий йўналишлари, мутахасисликлари ва ҳакозо бошқа факторларга боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳозирги кунда ахборот технологияларида кўпроқ оммалашган атамалардан фойдаланишга ва уларни ишлатишга эътибор берилмоқда. Булар технология, ахборот, компьютер, мультимедия, интернет, масофали ўқитиш, ягона ахборот муҳити ва ҳакозо каби атамалардир. Бу тушунчалар ҳеч қачон фойдаланувчиларни компьютер ва ахборот технологияларига бўлган қизиқишини сусайтирмайди, чунки нафақат таълим соҳасида, балки барча соҳаларда кенг қўлланилаётган тушунчалар ҳисобланади.

Компьютер ва ахборот технологияларидан таълим жараёнида фойдаланишда, албатта уларнинг натижаси тушунарлироқ, аниқроқ ва самаралироқ бўлиши лозим[1. 3-б.]. Бизга маълумки, хар қандай таълим жараёни доимо маълум бир ўқитиш услубиятига, яъни методикасига таянади. Бошқача айтганда методика-бу технология, ишлаб чиқариш жараёни эмас, балки ўқитиш жараёнидир. Технологик жараён эса олдиндан аниқланган ва кўрсатилган амаллар кетмакетлигидан иборат бўлиб, унинг бажарилиши натижасида қўйилган масалани ечиш усули танланади, ечими олинади ва таҳлил қилинади. Ана шунинг учун ҳам технологик жараён маълум бир жиҳатдан алгоритмга ўхшашдир.

Ҳозирги кунда таълим жараёнида ахборот ва телекоммуникацион воситалар ёрдамида ўқитишнинг кўплаб замонавий технологияларидан фойдаланилмоқда. Ана шулардан бири мультимедиа технологиясидир. Мультимедиа бу- аниқ бир маҳсулот сифатида мужассамлашган график, аудиомусиқа, видео-расмлар, ахборотлар, анимациялардан иборат бўлиб, унда фойдаланувчи учун тескари мулоқотнинг ҳам имконияти мавжуддир. Педагоглар математика ўқитиш жараёнида янги ахборот ва телекоммуникацион воситаларни мукаммал татбиқ қилишлари учун қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиши лозим:

- ўқитиш жараёни ўқитувчи учун жуда қулай ахборот ва компьютер технологиялари воситалари билан таъминланилиши (замонавий компьютер, мультимедиа, факс-модем, сканер, электрон доска, Интернет тармоғи);
- ўқитувчи учун нафақат компьютернинг ишлаш тезлиги, балки унинг мулоқот воситасининг енгиллиги ва қулайлиги муҳим, яъни ўқитувчи ўзининг фанлари учун компьютерни танлаш ва бесамара ишлатишда қимматли вақтини сарфламаслиги;
- ўқитувчига компьютерларни қўллашда методик синовдан ва тажрибадан ўтган замонавий ўқитиш моделларини тавсия этиш лозим;

-ҳар бир ўқитувчи учун малакасини ошириш имкониятини таъминлаш зарур, яъни янги ахборот технологиялар воситалари билан танишиш ва амалда уларнинг жиҳозларининг қўлланилиш афзалликларини ўрганиш.

Замонавий рақамли иқтисодиёт –бу янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделлари яратиш ва уларни кундалик ҳаётга жорий этиш орқали мавжуд иқтисодиётни янгича тизимга кўчириш бўлиб, қуйидаги қулайликларга эга:

-тўловлар учун харажатлар камаяди (масалан, банкка бориш учун йўлкира ва бошқа ресурслар тежалади).

-товарлар ва хизматлар ҳақида кўпроқ ва тезроқ маълумот олинади.

-рақамли дунёдаги товар ва хизматларнинг жаҳон бозорига чиқиш имкониятлари катта.

-истеъмолчи фикрини тез олиш ҳисобига товар ва хизматлар жадал такомиллаштирилади. -тезроқ, сифатлироқ, қулайроқ.

Тажриба кўрсатиб турибдики, рақамли иқтисодиёт инсонларнинг турмуш даражасини сезиларли даражада оширади, бу унинг асосий фойдасидир.

Давлатнинг рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йўлини танлаганлиги ахборот технологиялари соҳасида ва умуман, электрон ҳужжатлар айланмаси соҳасида янги йўналишлар очиб беради. “Рақамли технологиялар” томон бурилишга бутун жаҳон интернет тармоғи ва сифатли алоқанинг ривожланиши сабабчи бўлди.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни ривожлантиришда аввало шу соҳага керакли кадрлар масаласини, уларни тайёрлайдиган таълим соҳасига эътиборни қаратишни таклиф қилган ҳолда, қуйидагича хулоса килиш мумкин: -рақамли иқтисодиёт тўгрисида замонавий илмий ва амалий асарлар яратиш -замонавий рақамли иқтисодиёт талабларига жавоб берадиган меҳнат бозорини ташкил қилиш механизмларини ишлаб чиқиш -юқори малакали дастурчилар ва соҳа мутахассисларини тайёрлашни йўлга қўйиш -рақамли иқтисодиёт соҳасидаги хорижий тажрибаларни ўрганиш ва уларни республика иқтисодиётига татбиқ қилиш - электрон платформали технологиялардан фойдаланган холда иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларига миллий тизимлар яратиш Юқорида айтиб ўтилган фикр ва ғояларга асосан шуни айтишимиз мумкинки, ушбу билдирилган таклифлар рақамли трансформацияга тўсиқ бўлаётган айрим муаммоларнинг бартараф этилишида алоҳида аҳамиятга эга бўлиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Концепция информатизации образования. Информатика и образование. М., 1990, N1. Стр. 3.
2. Howkins J. The Creative Economy: How People Make Money from Ideas. London: Penguin, 2001
3. Benkler Y. The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom. New Haven, Conn: Yale University Press, 2006. 515 p.
4. Гулямов С.С. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. T.: Iqtisod Molia , 2019. 396 b 4. Negroponte N. Being Digital. New York: Alfred A. Knopf, 1995. 272 p.

ПУЛ ИСЛОХОТЛАРИДА ИНФЛЯЦИОН ТАРГЕТЛАШ РЕЖИМИ

Юлдашев Фарходбек Абдумуталибович
ТДИУ, Андижон факултети “Мутахассислик фанлари” кафедраси катта ўқитувчиси, и.ф.н.

Аннотация. *Бозор иқтисодиёти шароитида пул-кредит сиёсатини юритишнинг самарали усуллари сифатида инфляцион таргетлаш режимидан кўп мамлакатлар томонидан фойдаланилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “инфляцион таргетлаш режимига босқичма-босқич ўтиш орқали пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш тўгрисида”ги Фармонига асосан қатор чора-тадбирлар амалга оширилди. Бунинг натижасида*

эришилган ютуқлар ва камчиликлар, уларни бартараф этиш бўйича айрим фикр ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар. *Инфляция, таргетлаш, Марказий банк, пул-кредит сисати, молия бозори, валюта курси, нарх.*

Мамлакатимизда аҳоли турмуш даражасини яхшилаш ва барқарор иқтисодий ўсиш учун шароитлар яратишга қаратилган иқтисодий ислоҳотлар самарадорлигини таъминлашнинг муҳим омили - инфляция даражасини янада пасайтириш борасидаги чора-тадбирларнинг амалга оширилиши ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “инфляцион таргетлаш режимига босқичма-босқич ўтиш орқали пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш тўғрисида”ги 2019 йил 18 ноябр ПФ-5877-сон Фармонига асосан қатор хуқуқий хужжатлар ишлаб чиқилди ва қабул қилинди. Бунга кўра концепция, чора-тадбирлар режаси, йўл харитаси ва бошқалар амалда кучга кирди.

Бозор иқтисодиёти шароитида пул-кредит сиёсатини юритишнинг самарали усуллари сифатида инфляцион таргетлаш режимидан кўп мамлакатлар томонидан фойдаланилмоқда. Бунда марказий банкнинг пул-кредит бозоридаги фаол иштироки, шунингдек, иқтисодий ривожланишнинг мунтазам таҳлили ва давлат сиёсати режаларининг кенг ёритиб борилиши инфляциянинг миқдорий мақсадларига эришишни таъминлайди, деб таъкидланган.

Инфляцион таргетлаш (ИТ) режими бизга хорижий тажриба сифатида кириб келди. Халқаро валюта фондининг тавсияси билан ИТ режимига ўтиш бўйича дастлабки чора-тадбирлар амалда қўлланилди ва қуйидаги натижаларни кўрсатди:

✓ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки (ЎРМБ) 2017 йилнинг сентябрь ойида янги ёндашувни қабул қилди ва унга кўра пул-кредит сиёсати мақсади нархлар барқарорлигига эришишга ўзгартирилди;

✓ 2020 йил январда ЎРМБ ИТга ўтиш ва 2021 йилнинг охирида инфляцияни 10 фоизга ҳамда 2023 йилнинг охирида 5 фоизга туширилиши мақсад сифатида белгиланди. Лекин амалда 9% дан ортиқроқни ташкил этди;

✓ 2017 йилдан бошлаб олдинги алмашув курсига боғлиқликдан фаол пул-кредит сиёсатига ўтилди, бунда аввалига банклар ликвидлиги ЎРМБнинг операцион мақсадли кўрсаткичига айланди ва кейинроқ эса улар асосий ставка ва пул бозори фоиз ставкасига алмаштирилди;

✓ Инфляцияни ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларни қисқа муддатли прогнозлаш моделлари ишлаб чиқилди. ЎРМБ таҳлилий салоҳиятни ривожлантириш учун FPAS моделини жорий этди;

✓ ЎРМБ 2018 йилдан бошлаб, пул-кредит сиёсатининг чораклик шарҳини эълон қилмоқда, хар ойда статистик бюллетенни эълон қила бошлади;

✓ 2019 йилнинг охирида (янги таҳрирдаги) валютани тартибга солиш, тўлов тизими ва банклар фаолияти тўғрисидаги қонунлар тасдиқланди. Имтиёзли кредитлар Марказий банкнинг асосий ставкасидан паст ставкада берилиши мумкин эмаслиги борасида қарор қабул қилди;

✓ 2017 йил сентябрь ойидаги 50 фоизли девальвация оқибатида инфляциянинг вақтинчалик ошишидан сўнг пул-кредит шароитларини изчил қатъийлаштириш натижасида инфляция пасайиш тенденциясига эга бўлди. Аммо, инфляция ҳали ҳам нисбатан юқори даражада;
✓ Алмашув курси умуман олганда асосий кўрсаткичларга мувофиқ ҳолда ҳаракат йўналишига эга бўлди. Аммо, бозорда амалиётлар ҳажмининг маълум даражада камлиги ҳамда ҳукумат ва давлат корхоналари йирик операциялари мавжудлиги шароитида ЎРМБ кескин тебранишларни олдини олиш мақсадида кунлик интервенцияларни амалга ошириш заруриятига дуч келмоқда;
✓ Молия бозорининг ривожланмаганлиги, юқори долларлашув даражаси, давлатнинг кредитлаш дастурлари, иқтисодиётда давлат банклари ва давлат корхоналари улушининг юқорилиги пул-кредит сиёсатининг трансмиссиясини чекловчи асосий омиллардан ҳисобланади. Банкларараро пул бозори 2020 йил бошидан буён жадал ривожланган бўлса-да, бозор сегментациясининг айрим белгилари ҳали ҳам мавжуд, айрим банклар бозорда доимий равишда қарз олувчи ёки кредитор сифатида қатнашиб келмоқда.
✓ Юқори долларлашув даражаси ҳам пул-кредит сиёсати трансмиссиясига тўсқинлик қилади. Юқори долларлашув пул-кредит сиёсати орқали таъсир кўрсатиш мумкин бўлган кредитлар ва депозитлар базасини қисқартиради. Долларлашув даражаси қанчалик юқори бўлса, пул-кредит сиёсати трансмиссияси шунчалик паст бўлади;
✓ Давлат банкларининг устунлиги ва давлат кредитлаш дастурлари ҳам пул-кредит сиёсати трансмиссиясини чеклайди. Мамлакатда 31 та банкдан 11 таси давлат банки бўлиб, банк сектори активларининг қарийб 82 фоизини ташкил қилади.

Юқоридаги келтирилган маълумотлар хорижий экспертлар томонидан олиб борилган ўрганишлар ва тахлиллар асосида келтирилган. Инфляцион таргетлаш жараёнларини кузатиш ва эришилган ютуқ хамда камчиликларни инобатга олиб қуйидаги тавсиялар ўринли, деб хисоблаймиз:
➢ Марказий банк мустақиллиги, шаффофлиги ва бошқарувини янада такомиллаштириш орқали фаолият самарадорлигини оширишга эришиш мумкин. Ишончни ошириш пул-кредит сиёсатининг самарадорлиги учун муҳим аҳамиятга эга;
➢ Инфляцияга таъсир этувчи сиёсат масалалари бўйича ҳукумат билан ҳамкорликни кучайтириш зарур. Имтиёзли кредитлаш дастурлари, коммунал хизматлар нархларини тартибга солиш ва давлат секторидаги иш ҳақи сиёсати пул-кредит сиёсати трансмиссиясига ва инфляцияга таъсир кўрсатадиган муҳим сиёсатлардан ҳисобланади;
➢ Валюта курсининг тебранувчанлиги ошириш орқали унинг инфляцион кутилмаларга таъсирини камайтириш мумкин. Алмашув курсининг мўътадил тебранишлари ва олдиндан тахмин қилиб бўлмайдиган холатларида иқтисодиётимиз курснинг динамикасига унчалик аҳамият бермайди ва бу, ўз навбатида, валюта курси ва инфляция ўртасидаги боғлиқликни камайтиради. Бу эса, ўз навбатида, валюта бозорини ривожлантиришни талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “инфляцион таргетлаш режимига босқичма-босқич ўтиш орқали пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш тўғрисида”ги 2019 йил 18 ноябр ПФ-5877-сон Фармони.

2. “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида”ги Ўз.Р. Қонуни, 2019 й. ноябр.

3.“Ўзбекистоннинг инфляцион таргетлаш режимига ўтиши”. Муайяд аль Расаси, Экель Кабезон. ХВФ тадқиқот иши. 2022 й.

CHORVACHILIK KORXONALARI FAOLIYATIDAGI O'ZGARISHLARNI O'RGANISHDA NARXLAR INDEKSI

D.X.Iskandarov
TDIU Andijon fakulteti
“ijtimoiy gumanitar fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi,
Abduraximova Jayrona Arabboy qizi
TDIU Andijon fakulteti 1-bosqich talabasi
Shavkatov Jasurbek Mansurbekovich
TDIU Andijon fakulteti 1-bosqich talabasi

Chorvachilik tarmog‘ini jadal rivojlantirish xalqimizni arzon va sifatli go‘sht hamda boshqa oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlash, ayniqsa, qishloq joylarida istiqomat qilayotgan fuqarolarning bandligini oshirish va daromadlarini ko‘paytirishda muhim o‘rin tutadi.

Keyingi yillarda ushbu sohada zamonaviy va innovatsion uslublarni joriy etish, mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish va ularning turlarini kengaytirish bo‘yicha tub islohotlar amalga oshirildi. Bu sa’y-harakatlar natijasini har bir chorvador o‘z faoliyatida sezmoqda va his etmoqda.

Xususan, chorvachilik tarmog‘i oxirgi olti yilda islohotlarga yuz tutdi. O‘tgan davrda agrar tarmoqda katta o‘zgarishlar, yangilanishlar bo‘ldi. Ko‘p yillar davomida chorvadorlarni o‘ylantirib, tashvishga solib kelgan muammolar qisqa fursatda hal etildi, ularning xohish-istaklari, orzu-umidlari ro‘yobga chiqa boshladi.

Ilgarlari 200 bosh nasilli mollarni boqayotgan fermerlarga qoyil qolishardi, hozir fermer va klasterlarimiz 10 minglab nasilli mollar, 100 minglab ko‘y echkilar parvarishlab, elimiz dasturxoniga sifatli sut va go‘sht mahsulotlarini yetkazib bermoqda. Ayniqsa, bozordagi narxlar barqarorligini ta’minlab beryapti. Bunday ajoyib o‘zgarishlar faqat ayrim chorvadorlar faoliyatida emas, balki minglab mulkdorlar hayotida ham yuz berdi.

Natijada chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi xo‘jaliklar soni ortib, chorvachilik komplekslari tomonidan tirik vaznda ko‘plab tonna go‘sht va sut mahsulotlari yetishtirilishiga erishilyapti. Eng muhimi, bu sohada yangi ish o‘rinlari yaratilib, ming-minglab yoshlar xorijga ish izlab ketishdek og‘ir muammodan xolos bo‘lmoqda.

2022 yil 8 fevral kuni qabul qilingan “Chorvachilikni yanada rivojlantirish va chorva ozuqa bazasini mustahkamlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident qarori sohada boshlangan islohotlarning uzviy davomi sifatida mamlakatimizda chorvachilik tarmoqlarini yanada rivojlantirishga qaratilgan qator istiqbolli chora-tadbirlarni belgilab berdi. Buni sohada faoliyat ko‘rsatayotgan tadbirkorlik subyektlari kayfiyatida ham sezish mumkin.

Shuningdek, chorvachilik tarmoqlarini yanada rivojlantirish, xo‘jalik yurituvchi subyektlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, chorva ozuqa bazasini ko‘paytirish, shuningdek, aholining o‘z xonadonida chorva mollari boqishini tashkil etish va chorva ozuqa bazasiga bo‘lgan talabni qondirish borasida qulayliklar, imtiyozlar, moliyaviy ko‘mak va imkoniyatlar yaratilmoqda.

Amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida bugungi kunda respublikada jami 18167 ta chorvachilik xo‘jaliklari mavjud bo‘lib, shundan qoramolchilik yo‘nalishida 7614, qo‘y va echkichilik 3263, yilqichilik 142, tuyachilik 52, parrandachilik 1298, baliqchilik 4829, asalarichilik 715 ta va quyonchilik 254 tani tashkil etmoqda.

“O‘zbekiston Respublikasida chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Prezident qarori ham ushbu sohada keng imkoniyatlar eshigini ochib berdi.[18]

Natijada 2022 yilda chorvachilikda umumiy qiymati 9,7 trln so‘mlik 2031 ta loyihalar amalga oshirilib, 160 mingga yaqin doimiy va mavsumiy yangi ish o‘rinlari yaratildi. Joriy yilning o‘zida esa 915,4 mlrd. so‘mlik 406 ta loyihalar ishga tushirildi.

E’tiborli jihati, ushbu Dastur doirasida paxta-to‘qimachilik klasterlari tomonidan 1,3 trln. so‘mlik 43 ta chorvachilik komplekslari tashkil etilib, 26 ming boshga yaqin qoramollar parvarishi yo‘lga qo‘yildi. 2022 yilda 110 ta go‘sht va 139 ta sut jami 249 mahsulotlarini yetishtiruvchi va qayta ishlovchi korxonalar tomonidan aholi xonadonlariga kooperatsiya usulida 19,6 ming bosh chorva mollari tarqatib berildi.

Chorvachilik korxonalarining faoliyatidagi o'zgarishlarni o'rganishda narxlar indeksining ta'siri muhim bo'lib, bu indeks chorvachilik sohasidagi narx o'zgarishlarini tahlil qilish, inflatsiyani belgilash va mamlakat iqtisodiy holatini tushunishda yordam beradi. Narxlar indeksining chorvachilik korxonalarining faoliyatidagi o'zgarishlarni o'rganishdagi muhim roli sifatida quyidagilarni ko‘rsatishimiz mumkin:

Chorvachilik korxonalarining xarajatlarini ta'sir qilishi - chorvachilik korxonalarining xarajatlarini tushunishda muhim hisoblanadi. Agar umumiy narxlar o'sib borsa yoki ma’lum darajada o'zgarib ketadigan bo'lsa, korxonalar mahsulotlar uchun o'z xarajatlarini ko'payishini hisobga olishlari mumkin bo‘ladi.

Chorvachilik mahsulotlarining narxlarini tahlil qilish - chorvachilik korxonalarining faoliyatini o'rganishda, chorvachilik mahsulotlarining narxlari va ularning o'zgarishlari tahlil qilinadi. Narxlar indeksi bu tahlillar uchun muhim ma'lumotlar ta'minlaydi.

[18] O‘Zbekiston Respublikasida Chorvachilik Sohasi Va Uning Tarmoqlarini Rivojlantirish Bo‘Yicha 2022 — 2026-Yillarga Mo‘Ljallangan Dasturni Tasdiqlash To‘G‘Risida

Inflatsiyani aniqlash - inflatsiyani o'rganishda yordam beradi. Agar narxlar indeksining o'sishi inflatsiya ko'rsatkichi bo'lsa, bu chorvachilik korxonalarining faoliyatida o'zgarishlar bo'lishi mumkinligini bildiradi.

Iqtisodiy faoliyatga o'z ta'sirini ko'rsatish - chorvachilik korxonalarining iqtisodiy faoliyatiga o'z ta'sirini ko'rsatishda yordam beradi. Mahsulotlar va xizmatlar narxlari chorvachilik korxonalarining daromadi va faoliyatini ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi.

Mijozlar bo‘yicha tahlillar - chorvachilik mahsulotlarini sotish bo'yicha mijozlar boyicha tahlillarni o'rganishda yordam beradi. Mijozlar narxlarining o'zgarishlariga qanday ta'sir ko'rsatishlarini tushunish uchun foydalaniladi.

Investitsiyalarni o'rganish - chorvachilik korxonalarining investitsiyalari va kapital investitsiyalari ko'rsatkichi sifatida narxlar indeksi ham foydalaniladi. Agar korxonalar o'sishi sababli investitsiyalar o'ssa, bu faoliyatni ko'rsatish uchun xavfli bo'lishi mumkin.

Xalqaro savdo boyicha ta'sir - chorvachilik korxonalarining xalqaro savdo harakati boyicha ham ta'sir ko'rsatadi. Agar mamlakatdagi umumiy narxlar o'zgarib qolsa, bu xalqaro savdo bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Korxonalar orasida raqobat - korxonalar orasida ham raqobat ko'rsatkichi sifatida ishlatiladi. Agar bir chorvachilik korxonasi o'z mahsulotlarini qimmatlab sotish mumkinligini aniqlasa, bu korxonaning faoliyatidagi o'zgarishlar uchun alomat bo'lishi mumkin.

Narxlar indeksi, chorvachilik korxonalarining iqtisodiy faoliyatini o'rganishda faol tahlil qilishda yordam beradi. Bu indeksning o'zgarishlarini tahlil qilish, chorvachilik korxonalarining faoliyatidagi muammolar va qulayliklar haqida umumiy tasavvurga ega bo'lishda muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5853-son Farmoni// Xalq so‘zi, 29.01.2022-yil. TARMOQLAR VA SOHALAR
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5853-son farmoni// Xalq so‘zi, 24.10.2019-yil.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Rasmiy statistika to‘g‘risida”gi Qonuni. 2021-yil 11-avgust // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2021-yil, №8. https://lex.uz
4. Маркова А.И., Афанасев В.Н. Статистика селского хозяйства: Учеб. пособие. – М.: Финанси и статистика, 2003 й. 272 с.

IQTISODIY O‘SISHDA INNOVATSION FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich
TDIU Andijon filiali,
“Ijtimoiy-gumanitar fanlari” kafedrasi dotsenti.
Abduqayumov Jalolidin Jo‘rabek o‘g‘li
TDIUAF, 1-kurs, AIQT-60/23 yo‘nalishi talabasi.

Bugungi tezkor o`zgarish va yangilanishlar davrida kutilayotgan qisqa va uzoq istiqbodagi turli vaziyatlarga har tomonlama puxta tahlil asosida oqilona yechimga tayangan holdagina moslashish mumkin. Xo`jalik faoliyatini samarali amalga oshirish uchun zarur axborotni olish, aniq tadbir, tashabbus asosida omillarning eng maqbul kombinatsiyalarini ishga tushirish masalasi hozirgi kundagi eng dolzarb muammolardan biridir. Mazkur muammo barcha sohalarda eng ustuvor ahamiyatga ega ekanligini chuqur anglagan holda faoliyat olib borayotgan sub`ektlar salmoqli yutuqlarni qo`lga kiritayotgani hammaga ma`lum. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 54-moddasida “Mulkdor mulkiga o`z xohishicha egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi. Mulkdan foydalanish ekologik muhitga zarar etkazmasligi, fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlarini hamda qonun bilan qo`riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi shart”[1] deb belgilangan. Ushbu me`yor yurtimizdagi barcha jismoniy va huquqiy shaxslarni mavjud qonunchilik talablariga so`zsiz itoat etishga undaydi.

Bunda eng avvalo, amaldagi huquqiy mezonlarni professional darajada o`rganib borish zarur. Aynan shu munosabatlarda bir tarafdan xo`jalik ichki imkoniyatlarining oqilona tahlili muhim ahamiyat kasb etsa, ikkinchi tarafdan hamkor sub`ektlar, raqobatchilar va iste`molchilarning maqomi (pozitsiyasi) aniq asoslarda o`rganib borilishi shart. Mazkur masala juda tez va shaffof usulda, muntazam, barcha tahliliy variant va parametrlardan foydalanib yuritilishi, har qanday xo`jalik yurituvchining kun tartibidagi asosiy ish ekanini e`tirof etamiz.

Lekin bir tarafdan, bozor munosabatlari har qanday tovar va xizmatlarni yuqori sifat, keng assortiment, qulay narxlarda taqdim etish, ayni vaqtda erkin raqobatli munosabatda bo`lishni talab etsa, ikkinchi tarafdan barqarorlik kafolati sifatida, innovatsion faollik bilan ish olib borish taqozo etilmoqda.

Bu har ikki vaziyat xo`jalik munosabatlarining olg`a rivojlanish va taraqqiyotini ta`minlashning ishonchli imkoniyatini bersa-da, mutlaqo teskari mutanosiblikni tasvirlaydi. Sababi, sof raqobatli muhitdagi sub`ekt narxni sozlay olmaydi, muqobil faoliyatdan oladigan foydalar farqi nolga tengligidan o`z sohasini o`zgartirishdan manfaat ko`rmaydi. Uning moliyaviy holati yuqori fan va kapital sig`imli o`zgarishlarni birdan qabul qilishga yo`l qo`ymaydi.

Monopol ish olib boruvchi sub`ekt esa, nafaqat ishlab chiqarish hajmi, balki narxni ham to`la sozlash ustunligini kasb etgani bois, katta foyda ko`rib ishlashi

natijasida, innovatsion faollikning barcha imkoniyatlari bo`lgani holda ham, shu tarzdagi faoliyat bilan ham ko`zlanganidan yuqori ko`rsatkichlariga erishgani uchun, ortiqcha “bosh og`riq” sifatida, yangiliklarni inkor etishga moyil bo`ladi. Natijada monopol korxona bozor talabidan kamroq hajmda tovar ishlab chiqarib, ma`lum miqdordagi sun`iy taqchillikni ushlab turgani holda iste`molchilar uchun boshqa tanlov muqobillari qimmat bo`lgani bois, narxni nisbatan yuqori belgilash orqali foydasini maksimallashtirishga intiladi. O`zbekiston Respublikasining 2012 yil 6 yanvardagi “Raqobat to`g`risida” gi qonuni 6-moddasida “Ustun mavqe tovar yoki moliya bozorida xo`jalik yurituvchi sub`ektning yoxud shaxslar guruhining raqobatlashuvchi xo`jalik yurituvchi sub`ektlarga bog`liq bo`lmagan holda unga o`z faoliyatini amalga oshirish va raqobatning holatiga hal qiluvchi ta`sir ko`rsatish, tegishli bozorga boshqa xo`jalik yurituvchi sub`ektlarning kirishini qiyinlashtirish yoxud ularning iqtisodiy faoliyat erkinligini boshqacha tarzda cheklash imkoniyatini beradigan holatidir”[2] deb belgilangan.

Shuningdek, mazkur modda 2-xatboshisida “Tovar bozorida qaysi xo`jalik yurituvchi sub`ekt yoki shaxslar guruhi tovarining ulushi:

1) ellik foiz va undan ortiq foizni tashkil esa;

2) o`ttiz besh foizdan ellik foizgacha hajmda bo`lib, bunda quyidagi shartlar:

Xo`jalik yurituvchi sub`ektning tovar bozoridagi ulushi kamida bir yil mobaynida barqaror bo`lib turishi;

Tovar bozorida boshqa xo`jalik yurituvchi sub`ektlarga (raqobatchilarga) tegishli ulushlarning nisbiy miqdorda bo`lib turishi;

Ushbu bozorga yangi xo`jalik yurituvchi sub`ektlarning (raqobatchilarning) kirishiga imkoniyat bo`lishi shartlari belgilangan bo`lsa, shu xo`jalik yurituvchi sub`ektning yoki shaxslar guruhining mavqei ustun mavqe deb e`tirof etiladi”-deb ko`rsatilgan.

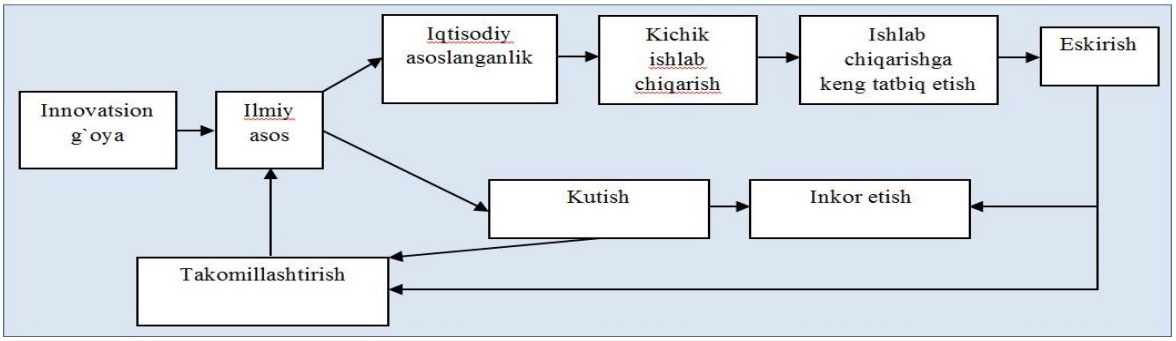
Mazkur ustun mavqe, ya`ni liderlik pozitsiyasida turgan shaxs (huquqiy, jismoniy), bozordagi boshqa ergashuvchi raqiblarga ma`lum turdagi tovarning minimal narxini belgilab qo`yish, ayni paytda o`z maksimal narxini raqiblar minimumidan pastroq ushlash bilan o`z xo`jalik aylanmasini tezlashtirish, tabiiyki, foydani ham maksimallashtirishga erishadi. Bunda lider narxidan arzonga tovar sotgan ergashuvchilar, javob tarzida lider sotuv narxini yana ham pastlatishi bilan “jazo” olib, sinish darajasigacha natijaga mubtalo bo`lishi mumkin.

Rivojlangan davlatlarda yuqori fan sig`imli echimlar, innovatsiyalarni tatbiq etish bilan ilg`or yutuqlarga intilgan muhitda, hattoki tabiiy monopoliyadan ham afzalroq samarali, sog`lom raqobat bozoriga erishilmoqda. Masalan, Janubiy Koreyada muqobil energiya yaratishning innovatsion echimlari ko`payib borishi natijasida, elektr-energiyasidan arzon, ham xavfsiz, qolaversa tejamkorlik bilan foydalanishning ko`plab tajribalari amal qilayotgani hammaga ma`lum.

Bizning fikrimizcha, har qanday xo`jalik yurituvchi faqatgina o`zining doimiy sur`atda yuqori innovatsion faolligi bilangina monopol bo`lishi mumkin va bu barcha

manfaatdorlar uchun birdek foydali echimdir. Fikrimizning tasdig`i sifatida aytish mumkinki, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo`ljallangan Yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to`g`risida” gi PF-60 – sonli Farmonida ham muhim maqsad sifatida **g**lobal innovatsion indeksda O`zbekiston Respublikasining o`rnini yaxshilash va 2030 yilga qadar top-50 mamlakatlari qatoriga kirish. Global innovatsion indeksda qayd etilgan past indikatorlar bo`yicha O`zbekiston pozitsiyasini yaxshilash. Innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun barcha yo`nalishlarda keng imkoniyatlarni yaratish, tadqiqotlarni va innovatsion tashabbuslarni qo`llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini joriy qilish belgilab qo`yildi[3].

Har qanday innovatsion g`oya o`z hayotiylik davriga ega bo`lib, bu turli bosqichlarda namoyon bo`ladi (1-rasm).

1-rasm. Innovatsion g`oyaning hayotiylik bosqichlari.

1.Innovatsion g`oya yaratiladi, hech bir xo`jalik o`z faoliyatini yangiliklarsiz davom ettirishi mumkin emas;

2.Har qanday g`oya avvalo ilmiy asoslanishi shart, bu ilmiy faraz (gipoteza) dan tortib, tegishli soha doirasidagi barcha parametrlar bilan ifodalangandan so`ng ilmiy yangilik sifatida qabul qilinadi, u iqtisodiy jihatdan albatta asoslanishi shart, aks holda kutiladi, inkor etish yoki takomillashtirish variantlari ko`rib chiqiladi;

3.Ilmiy asoslangan har qanday g`oya va innovatsion echim ham hayotga tatbiq etishga yaroqli bo`lavermaydi, bu albatta iqtisodiy jihatdan asoslanishi, ya`ni vaqt, mablag`, resurs va energiyani tejashi, turli xavfsizlik (ekologik, iste`mol va boshqa) talablarga mos kelishi shart. Bu shartlarning bajarilmasligi qisqa yoki uzoq istiqbolda avvalo katta iqtisodiy yo`qotishlar yana qator, turli xatarlarni kuchaytirishi, ayrim salbiy hollarda, o`nglab bo`lmaydigan jiddiy yo`qotish va zararlarni keltirib chiqarishi mumkin.

4.Yangilik, innovatsiya mahsuli odatda qimmatbaholigi, yuqori fan va kapital sig`imdorligi uchun dastavval, kichik ishlab chiqarish muhitida qo`llanadi.

5.Keyingi navbatda innovatsiya sekin-asta bilan ommalashuvi natijasida ishlab chiqarishga keng tatbiq etiladi, iste`mol doirasi maksimal darajaga etgach, albatta pastlash, majudlari o`rniga yangi-yangi ishlanmalarning amaliyotga kirib kelishi bilan avvalgilar eskirish pozitsiyasiga ko`chadi. Bunda eskirgan moddiy va nomoddiy qiymatliklar iste`moldan chetlanadi yoki takomillashtiriladi[4].

Umumiy natija past sur`atda o`suvchan yoki o`zgarmas stsenariy asosida borishi korxonani davr talablaridan, iste`molchilar shart-sharoitlari hamda xalqaro

andozalardan ortda qolishi va buning multiplikativ vaziyati jamiyat taraqqiyoti sekinlashiga va turg`unlashishishiga olib kelishi mumkin. omillar sarfiga mutanosib ravishda o`sish sur`ati esa, innovatsion faollikni rag`batlantirish uchun zarur mablag` ajratish imkonini cheklashi mumkin. Yuqori texnologik va iqtisodiy samaradorlik, mavjud omillardan salmoqli tejam va mahsuldorlik bilan natija olish imkoniyatlarini mustahkamlaydi, shuningdek, barcha omil va zaxiralar eng maqbul variantlarda ishga solinishi bilan innovatsion faollikning yangi qirralariga sharoit yaratiladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, har bir bir xo`jalik yurituvchida innovatsion faollik barqarorligini ta`minlash uchun quyidagi takliflarni bildiramiz:

1.Yuksak mehnat va ijro intizomi amal qilishi shart;

2.Innovatsion faollikning noyob jihati, tarmoq ichida o`ziga xos ustunligi zarur va bu sof raqobatli muhitda ham monopol mavqe yutug`ini kafolatlaydi;

3.Texnologiyalarning o`rtacha yangilanish sur`ati 5 yil bo`lgani uchun, yangiliklarni tatbiq etish darajasi yillik o`rtacha 20% dan ortiq bo`lishi;

4. Yangi ishlanma va tovar, mahsulotlar assortimentini raqobatchilarga nisbatan jadalroq oshirib borish;

5.Tegishli faoliyat bo`yicha tarixi va istiqboldagi o`zgarishlarni, huquqiy mezonlarni doimiy ravishda, puxta o`zlashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 09.02.2021 y., 03/21/671/0093-son).

2.O`zbekiston Respublikasining “Raqobat to`g`risida” gi 2012 yil 6 yanvardagi O`RQ-319-son Qonuni.

3.O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo`ljallangan Yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to`g`risida” gi PF-60 – sonli Farmoni.

4.Липсис И.В. Экономика: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению подгот. “Економика”/И.В. Липсис. –7-е изд., стер. – Издателство “Омега-Л”, 2013, - 607 с.: илл., табл. – (Высшее экономическое образование). ИСБН 978-5-370-02771-0, 144-стр.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА МАРКЕТИНГ КОММУНИКАЦИЯЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

Сотволдиев Эгамберди
Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти ассистенти
Нажмоддинова Мехринисо
Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти талабаси

Аннотация. *Мақолада маркетинг коммуникациялари самарадорлигини баҳолаш маҳсулот, товар, компания ва бошқалар оммавийлиги каби мезонлар бўйича тахлиллар қилинган. Маркетинг коммуникацияларининг самарадорлигини баҳолаш учун, аввало, маркетинг тадқиқотларидан фойдаланиш керак. Бунинг учун тасодифий танланган аудиторияларнинг сўровлари тез-тез ўтказилади. Маълумотлар одатда сотиш нуқталарида тельефон ва кичик тузилган анкеталар орқали олинди.*

Аннотация. *В статье проанализирована оценка эффективности маркетинговых коммуникаций по таким критериям, как популярность продукта, бренда, компании и др. Чтобы оценить эффективность маркетинговых коммуникаций, в первую очередь следует использовать маркетинговые исследования. Для этого часто проводятся опросы случайно выбранной аудитории. Данные обычно получали по телефону и с помощью небольших структурированных анкет в точках продаж.*

Annotation. *In the article, the evaluation of the effectiveness of marketing communications was analyzed according to such criteria as the popularity of the product, brand, company, etc. To evaluate the effectiveness of marketing communications, marketing research should first be used. For this, surveys of randomly selected audiences are often conducted. Data were usually obtained by telephone and small structured questionnaires at the points of sale.*

Калит сўзлар. *маркетинг коммуникациялари, маҳсулот, товар, компания, сегментация. реклама*

Ключевые слова. *маркетинговые коммуникации, продукт, бренд, компания, сегментация, реклама*

Key words. *marketing communications, product, brand, company, segmentation.*

Ташкилот фаолиятининг самарадорлиги турли хил ҳолатлар ва омилларга, шу жумладан, маркетинг коммуникациялари мажмуасидан фойдаланиш самарадорлигига боғлиқ. Шу билан бирга, маркетинг експертларининг фикрича, ҳозирги кунда маркетинг коммуникациялари самарадорлигини баҳолашга ягона ёндашув мавжуд эмас.

Қишлоқ хўжалигида маркетинг коммуникацияларининг самарадорлиги бевосита товар сотиш ҳажмига боғлиқ деган кенг тарқалган фикр мавжуд. Шу билан бирга, бу қарамлик табиий эмаслигини унутмаслик керак, чунки бир томондан, маркетинг коммуникациялари мажмуасининг реклама ва бошқа элементлари истеъмолчилар ва товар харидорларига мурожаат қилишлари ва маҳсулот, товар ва ташкилот ишлаб чиқарувчисига харид қилиш тайёргарлиги ва муносабатини ўзгартирмасликлари мумкин. Бошқа томондан, маҳсулот сотиш ўсишига унинг шошилинч эҳтиёжи сабаб бўлиши мумкин (масалан, чекланган ишлаб чиқариш ва сотиш шароитида озиқ-овқат, қурғоқчилик пайтида маҳсулот, сув, эпидемия пайтида дори-дармонлар, байрам ва дам олиш кунларида совғалар сифатида турли хил товарлар ва бошқалар.) ва самарали реклама кампанияси натижаси эмас. Бундай ҳолларда, фавқулодда эҳтиёж ва

фавқулодда эҳтиёжни қондириш устувор бўлади ва маркетинг коммуникациялари мажмуаси элементларининг таъсир даражаси билвосита ва иккиламчи бўлади, аксинча, нархга, бу ҳолда маълум бир маҳсулотни танлашда янада муҳим омил бўлади.

Шу билан бирга маркетинг алоқа мажмуаси элементларининг истеъмолчилар ва харидорларнинг хулқ-атворига таъсири сезиларли. Маркетинг коммуникациялари самарадорлигини савдо (алоқа таъсиридан фойдаланишдан олдин ва кейин товар сотиш ҳажмининг ўзгариши) ва алоқа (маҳсулот, товар тан олиш даражасининг ўзгариши ва бошқаларга ажратиш мақсадга мувофиқдир.). Бундан ташқари, ҳар бир харидор ва истеъмолчининг мураккаб маркетинг коммуникациялари элементларининг таъсирини қўллаш реакцияси индивидуал ва субъективдир, чунки у ҳар бир мижознинг шахсий хусусиятларига, маркетинг коммуникациялари турига, реклама таъсирини амалга ошириш давридан бошлаб (куннинг қайси вақти, ҳафтанинг куни, мавсумда ва ҳоказо.) маркетинг коммуникацияларини қўллаш усулларидир.

Шунингдек,стандарт маркетинг тадқиқотларида статистик хатолик даражасини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Қишлоқ хўжалигида маркетинг коммуникациялари самарадорлигини баҳолаш маҳсулот, товар, компания ва бошқалар оммавийлиги каби мезонлар бўйича ҳам амалга оширилиши мумкин.Фирманинг машҳурлигиактив (ишорасиз) ёки пассив (ишора билан) бўлиши мумкин. Маркетинг коммуникацияларининг самарадорлигини аниқлаш учун баҳолаш керак:

- товарнинг ва брендниг таниқлилиги. Яъни, ушбу маҳсулот ва брендниг мавжудлиги ҳақида қанча потенциал харидорлар билишади (ёки эслашади);
- рекламанинг машҳурлиги, яъни бу рекламанинг мавжудлиги ҳақида қанча потенциал харидорлар билади (ёки эслаб қолади) ;
- ишлаб чиқарувчининг машҳурлиги; маҳсулотлар, яъни қанча потенциал мижозлар ишлаб чиқарувчининг мавжудлиги ҳақида билишади (ёки эслашади);
- реклама матнлари, логотиплар ва ҳоказоларнинг оммавийлиги.

Маркетинг коммуникациялари самарадорлигини баҳолашда бозорда маҳсулотларни (маркаларни) идрок этиш харитаси тузилади.

Бозор, маркетинг муҳити ва истеъмолчилар хоҳишини ўрганишнинг асосий услуби сўров, кузатиш, тест ва тақлид ҳисобланади. Кенг миқёсли ва сермашаққат маркетинг тадқиқотининг асосий шарти – компьютер техникаси, банк маълумотларидан фойдаланган ҳолда яхши жиҳозланган ва тўлиқ ишлаб чиқилган информацион тизимдир.

Сегментация ва мақсадли бозорни аниқлаш қишлоқ хўжалиги корхоналарининг бир турдаги истеъмол хоҳишлари характери ва маркетинг таъсир чораларига бир типли реакцияси билан ажралиб турувчи истеъмолчилар гуруҳини аниқлашда намоён бўлади. Асосий мақсад – рақобатчи қишлоқ хўжалиги фермерлари билан таққослаганган пайтда устунликларга эришиш, ўз харакатларининг самарадорлигини ошириш, ихтилофларни ва бозорда тўғридан-тўғри рақобат кураши кучайишининг олдини олиш. Ундан ташқари, қишлоқ хўжалиги фермери имкониятларига мос келадиган мақсадли бозор

сегментининг танлови ҳам кўзда тутилади. Бу танлов қишлоқ хўжалиги маҳсулотларинининг ҳаракатига қараб интенсив маркетинг фаолиятини амалга оширадиган истеъмолчиларнинг аниқ гуруҳига нисбатан бўлади. Сегментация ва мақсадли бозорни танлаш сотув бозорларининг ўзлаштирилиши ва кенгайтирилиши шароитида қишлоқ хўжалиги фермерининг харажатларни оптималлаштириш ва рақобатдошликни кучайтириш вазифалари билан боғликдир.

Инновация бошқарувнинг маркетинг концепцияси тамойили таркиби сифатида ишлаб чиқариш ва сотишни ташкил этиш фаолиятини қамраб олади. Биринчи навбатда у ишлаб чиқариладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини доимий мукаммаллаштириш, ташқи кўринишини ўзгартириш ва уни янгилаб бориш, янада мукаммалроқ технология ишларининг янги йўналишларини ишлаб чиқишни назарда тутади.

Инновацион сиёсатга янги бозорларга чиқишнинг янги шакл ва услубларининг жорий қилиш, сотишни рағбатлантириш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари учун реклама фаолиятига янгиликлар киритиш, қишлоқ хўжалиги фермери, ширкат хўжалиги бошқарувида янги хизматларни шакллантириш, товар харакати ва сотишни ташкил этиш тармоғида янги каналларни аниқлаш кабилар киради.

Маркетинг фаолиятининг тамойили сифатида стратегик режалаштириш мослашув тамойили билан чамбарчас боғликҳамда унинг мантиқий давоми ва тўлдирувчиси ҳисобланади. Стратегик режалаштириш тамойили бозор башоратлари ва илмий-техникавий тараққиёт ривожининг башоратларига асосланган ишлаб чиқариш-сотишни ташкил этиш маркетинг дастурларини тузишни назарда тутади.

Маркетинг дастурлари қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари хўжалигининг олдига қўйган мақсадларни амалга оширишга қаратилган стратегиялар ва меъёрларни ўзида мужассам этади. Улар муҳим даражада тадбиркорларни ноқулай бозор муносабатлари шароитида ишдаги риск даражасини камайтирадиган, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари ривожланишига қулайлик ва барқарорлик яратадиган ва ишлаб чиқариладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сотилиш кўламининг кафолатли ўсишини таъминлайдиган режали бошқарувнинг янги усулларини шакллантириш нуқтаи назаридан ўзига жалб қилади.

Бундан ташқари, маркетинг коммуникацияларининг самарадорлигини баҳолаш учун потенциал ва реал истеъмолчилар ва харидорларнинг эътиборини жалб қилиш, шу жумладан, ҳиссий таъсир орқали, шунингдек, муайян вазият учун тегишли бўлган маркетинг коммуникациялари комплексининг турли элементларидан фойдаланишга асосланган эксперт баҳолаш шкаласидан фойдаланишингиз мумкин.

Мижозлар ва истеъмолчиларнинг брендга бўлган садоқати уларнинг садоқати деб аталади.

Бундан ташқари, рентабелликни ҳисоблаш учун анъанавий ёндашув ёрдамида маркетинг коммуникациялари самарадорлигини баҳолаш мумкин:

$$Р=\frac{П*100}{3}$$

бу ерда Р- маҳсулотни реклама қилиш рентабеллиги, %; П — реклама натижасида олинган фойда, сўм; 3-бу маҳсулотни реклама қилиш қиймати, сўм.

Алоҳида формулалар ёрдамида телевидение, транспорт ва даврий нашрларда товарлар рекламасидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш мумкин.

Ташкилот менежерлари маркетинг коммуникациялари ва хизматлари самарадорлигини баҳолаш учун ташқи ва ички омиллар таъсирини ҳисобга олган ҳолда миқдорий ва сифат усулларини моҳирона бирлаштириш муҳим аҳамиятга эга эканлигини ёдда тутишлари лозим.

Адабиётлар рўйхати

1. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. – Халқ сўзи, 2017 йил 8 февраль.

2. “Тадбиркорлик субъектларига давлат хизматларини кўрсатиш механизмларини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. – Халқ сўзи, 2017 йил 2 февраль.

3. ЎзбекистонРеспубликасиПрезидентининг“2017–2021йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини келгусида амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2017йил15 август.

4. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. // Халқ сўзи,2020 йил 20 май. // Халқ сўзи, 2019 йил 25 октябр.

MAS’ULIYAT MARKAZLARI BO‘YICHA XARAJATLARNI BOSHQARISHNING TAHLILIY MASALALARI

Saliev B. K.
TDIU dotsenti, i.f.n.
Baxodirov M.N.
Toshkent Bucheon Universiteti talabasi

Anotatsiya: *Maqoladi korxonalarning iqtisodiy salohiyatini oshirishning eng dolzarb masalalaridan biri ma’suliyat markazlari bo‘yicha xarajatlarni boshqarishni amalga oshirishning tahliliy masalalari ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Xarajat, ma’sulyat markazi, daromad, foyda, investitsiya, doimiy xarajat, o‘zgaruvchi xarajat, marjinal daromad.*

Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning xozirgi bosqichida xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning asosiy maqsadi o‘z faoliyatlari natijasida imkon qadar ko‘proq foyda

olish, o‘zining moliyaviy barqarorligini ta’minlash va raqobatbardoshligini oshirib borish orqali bozorda o‘z o‘rnini topish va mustaxkamlab borishdan iborat.Bu maqsadga erishish uchun ular albatta moliyaviy natijalarning yahshilashning eng muhim omillaridan biri, operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyatlari bilan bog‘liq xarajatlarini muntazam tahlil qilib borishlari, ularni kamaytirish imkoniyatlarini qidirib topishlari va bu imkoniyatlardan to‘liq foydalanish tadbirlarini ishlab chiqishlari hamda amaliyotga tadbiq qilishlari lozim.

Keyingi yillarda korxonalar o‘z daromadlari va xarajatlarini atroflicha tahlil qilish, ularni boshqarish va hisobga olishni takomillashtirish asosida o‘z foydasini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqdalar. Chunki, korxona ishlab chiqarilayotgan maxsulotlar bilan ichki bozorni sekin-asta to‘yinib borishi va tashqi bozordaga kuchli raqobat kurashi maxsulotlar bahosini biroz bo‘lsada kamaytirishni taqazo qiladi. Bunga esa faqat olinayotgan foyda miqdorini kamaytirmagan holda maxsulotlar tannarxi va boshqa xarajatlarni kamaytirish orqaligina erishish mumkin.

Korxona xarajatlari tahlili va boshqaruv hisobini takomillashtirish, ya’ni ichkizovod boshqaruvini ta’minlash maqsadida “Moliyaviy ma’suliyat markazlari” (MMM) bo‘yicha boshqarish tizmiga tashkil qilishga alohida e’tibor berish lozim. Bu tizim korxona faoliyatining yakuniy natijasiga har bir bo‘limning hissasini baholash, xarajatlarning boshqarishni bo‘limlarga yuklash, xarajatlarni shakillanishi kuzatish imkonini beradiki, bu o‘z navbatida xo‘jalik yuritishning iqtisodiy samaradorligini oshishiga olib keladi.

Korxonasida tashkil qilinadigan “Moliyaviy ma’suliyat markazi”ning yakuniy maqsadi foydani optimallashtirishga qaratilgan operatsiyalarni amalga oshiruvchi, foydalilik darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatishga qobil, belgilangan limit doirasida xarajatlar darajasini saqlay oladigan va belgilangan maqsadni amalga oshirish uchun yuqori boshqaruv organi oldida javob bera oladigan tuzilmaviy bo‘limdir. Bu markazning tarkibiga bir qator markazlar kiritilgan bo‘lib, ular *xarajatlar markazi, daromadlar markazi, foyda markazi va investitsiya markazini* o‘z ichiga oladi.

Har bir markazning o‘ziga xos mas’uliyati bo‘lib, unga belgilangan funksiyalarni amalga oshirish bilan shug‘illanadi. Xususan, *xarajatlar markazi* ishlab chiqarish sexi xarajatlari bo‘yicha javob beradi va ular asosan maxsulotlar tannarxini shakillanishini nazorat qiladilar. *Daromadlar markazi* tayyor maxsulotlar, tovarlar, ish va xizmatlarni sotish va ular anashu jarayonda yuzaga keladigan xarajatlarning nazorati uchun ham javob beradi. *Foyda markazi* korxonaning yakuniy moliyaviy natijalarini shakillanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi jarayonlarni nazorati bilan shug‘illanadi. *Investitsiya markazi* korxonaning investitsion faoliyatini – uning vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larini daromad olish maqsadida qimmatli qog‘ozlar va boshqa uzoq muddatli aktivlarni sotib olish va sotish maqsadida joylashtirish bilan bog‘liq faoliyatini amalga oshirish uchun javobgardir.

“Moliyaviy ma’suliyat markazi” bo‘limlari korxonalarda hozircha alohida funksional tizimlarga ajratilmagan va tizim osti bo‘limi shaklida tashkil qilinayotgan bo‘lsada, ular ishini faollashtirishga jiddiy ahamiyat berilmoqda. Bu bilan korxona, bir tomondan, “Moliyaviy ma’suliyat markazi” bo‘limlarining optimal tuzilmasini shakillantirish masalasini o‘rganish bo‘lsa, ikkinchi tomondan, xozircha

sinovdan o‘tmagan yangi bo‘limlarni saqlash bilan bog‘liq xarajatlarni iqtisod qilib turishdir.

Korxonalarda moliyaviy ma’suliyat markazini samarali ishlashini ta’minlash, uning bo‘limlari ta’sir doirasini aniqlab olish va keyinchalik uning asosida samarali boshqarish tizimini tashkil qilish uchun, uning amalga oshirish tartiblari o‘rganilmoqda va ishlab chiqilmoqdi. Uning tarkibiga quyidagilarni kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- moliyaviy ma’suliyat markazini yaratish va uni statusini aniqlash;
- markazning xuquq va majburiyatlarini tartibga soluvchi ichki nizomni ishlab chiqish;
- markaz va uning bo‘limlari orasidagi o‘zaro aloqalarni aniqlash;
- har bir markaz bo‘yicha tuziladigan reja va hisobotlar ro‘yxatini yaratish;
- markaz faoliyati samaradorligini baholovchi ko‘rsatkichlar tizmini ishlab chiqish;
- markaz faoliyati samaradorligiga bog‘liq xolda ularning raxbarlarini moddiy rag‘batlantirish tizimini ishlab chiqish.

Korxonaning tashkiliy tuzilmasiga muvofiq “Moliyaviy ma’sulyat markazi”ni yaratish uning xar bir bo‘limi faoliyatini aniq shaxs ma’suliyati bilan bog‘lash, xar bir bo‘lim faoliyati natijalari baholash va ularni korxona umumiy natijasiga qo‘shgan xissasini aniqlash imkonini beradi.

Ma’lumki, xarajatlarni boshqarishning asosiy vazifalari bo‘lib, ta’luqli kalkulyatsion moddalar bo‘yicha xaqiqatdagi xarajatlarni o‘z vaqtida va to‘g‘ri aks ettirish, ishlab chiqarish resurslari foydalanish darajasini baholash bo‘yicha boshqaruv qarorlari qabul qilish uchun zarur bo‘lgan axboratlarni taqdim qilish, resurslar sarfini belgilangan ma’erlarga muvofiq amalga oshirilishini tezkor nazorati tashkil qilish, unumsiz xarajatlarni oldini olish va bartaraf etish, maxsulotlar tannarxi va davr xarajatlarini kamaytirish imkoniyatlarini aniqlash hisoblanadi.

Xarajatlarni kamaytirish va shu asosda maxsulotlar tannarxini arzonlashtirish imkoniyatlari o‘rganilar ekan, shu narsaga alohida e’tibor qaratish lozimki, maxsulotlar bo‘yicha xarajatlarni taqsimlash orqali ularni tannarxga qo‘shish tamoyili ba’zan ularni nazorat qilish imkoniyatlarini bermaydi. Ayrim hollarda, maxsulotlar ishlab chiqarish bir necha ishlab chiqarish bosqichlaridan iborat bo‘lib, xar bir bosqich uchun aniq shaxslar javob beradi. Shuning uchun ham, garchi maxsulot tannarxi xaqida aniq ma’lumotga ega bo‘linsada, xarajatlarni ishlab chiqarishning ayrim bosqichlari (ma’sulyat markazlari) bo‘yicha qanday taqsimlanayotganligini aniq hisoblash imkoni bo‘lmaydi. Shuning uchun ham korxonada xar bir bosqich uchun xarajatlar sarflanishiga ma’sul shaxsini biriktirish maqsadga muvofiq degan fikrdamiz.

Xarajatlarni boshqarish bilan shug‘illanuvchi shaxslar albatta ular xaqida chuqur va atroflicha bilimga ega bo‘lishlari, xarajatlar tabiatini yaxshi o‘rganishlari va ularni tarkibini yaxshi tushunishlari lozim. Shu nuqtai nazardan analitik maqsadlar uchun xarajatlarni bir qator belgilari bo‘yicha turkumlash maqsadga muvofiq: ishlab chiqarishdagi ishtrokini aniqlash maqsadida (ishlab chiqarish va noishlab chiqarish xarajatlari); nazorat qilish va boshqarish maqsadida (nazorat qilinadigan va nazorat

qilinmaydigan); sotilgan maxsulotlar bilan hisobdan chikarish davrini aniqlash maqsadida (ishlab chiqarish tannarxi va davr xarajatlari); kalkulyatsiya qilish va ishlab chiqarilgan maxsulotni baholash maqsadida (to‘g‘ri–bevosita va egri–bilvosita xarajatlar); maxsulot hajmini o‘zgarishiga bog‘liqligi va rejalashtirish maqsadida (o‘zgaruvchi va doimiy xarajatlar) va boshqalar.

Korxonalarda “Moliyaviy ma’sulyat markazi” orqali xarajatlarni boshqarish bo‘limlarning daromad va xarajatlar uchun ma’suliyati belgilanib, ularning yakka yoki gurx boshqaruvchilariga vakolatlarini taqsimlash asosida tashkil qilish maqsadga muvofiq. Bunda markaz orqali xarajatlarni boshqarishning mohiyatidan kelib chiqib, xar bir markaz uchun qat’iy belgilangan tartib bo‘yicha xarajatlarni maxsulot, ish va xizmatlarga olib boriladi va marjinal daromad aniqlanadi.

Marjinal daromad korxonaning birinchi tartibli ishlab chiqarish bo‘linmalarining xar biri uchun alohida-alohida va korxona bo‘yicha ularning yig‘indisi sifatida aniqlanadi. Marjinal daromad (Md)ni aniqlash uchun xar bir sex hisobiga to‘g‘ri keladigan daromad (Ct), o‘zgaruvchi xarajatlar (Ux) va asosiy ishlab chiqarish bo‘yicha to‘g‘ri doimiy xarajatlar (Tdx) bo‘yicha ma’lumotlar bo‘lishi lozim. Ushbu ma’lumotlar asosida xar bir ishlab chiqarish bo‘linmasining marjinal daromadni quyidagi tartibda hisoblashni taklif qilamiz:

$$\mathbf{Md = Ct - Ux - Tdx} \qquad (1)$$

Formulaga kiritilgan o‘zgaruvchi xarajatlar (Ux) tarkibiga, xar bir ishlab chiqarish bo‘linmasi bo‘yicha asosiy materiallar, xom ashyo va butlovchi buyumlar bo‘yicha xarajatlar (Cm), asosiy ishchilarning ish xaqi xarajatlari (Zp), ijtimoiy sug‘urta xarajatlari (Ss) boshqa o‘zgaruvchi xarajatlar (Rx) va o‘zgaruvchi noishlab chiqarish xarajatlari (Hi) kiritilishini hisobga oladigan bo‘lsak, u xolda xar bir ishlab chiqarish bo‘linmasining o‘zgaruvchi xarajatlarini quyidagicha hisoblash mumkin:

$$\mathbf{Ux = Cm + Zp + Ss + Rx + Hi} \qquad (2)$$

Demak, xar bir ishlab chiqarish bo‘linmasining marjinal daromadlarini hisoblash formulasi, yuqorida keltirilgan xarajatlar tarkibini hisobga olgan holda quyidagi ko‘rinishni oladi:

$$\mathbf{Md = Ct - (Cm + Zp + Ss + Rx + Hi) - Tdx} \qquad (3)$$

Xar bir ishlab chiqarish bo‘linmasining marjinal daromadlarini hisoblash xarajat markazlarining daromadlarni ko‘paytirish va xarajatlarini kamaytirish borasida olib borayotgan faoliyatlarini baholash imkonini beradi. Xarajat markazlari faoliyatini to‘liq baxolash uchun esa “Moliyaviy ma’sulyat markazi” bo‘yicha marjinal foyda (MP)ni hisoblash lozim. Buning uchun, dastavval umumiy doimiy xarajatlar (Dx) aniqlab olinadi va quyidagi foruladan foydalanadi:

$$\mathbf{MP = \sum Ct - \sum Ux - \sum Tdx - \sum Dx} \qquad (4)$$

Umumiy marjinal foydani aniqlash orqali xar bir ishlab chiqarish bo‘linmasini va demak xarajat markazini uning shakillantirishdagi rolini aniqlash imkonini beradi. Demak, “Moliyaviy ma’sulyat markazi” bo‘yicha xarajatlarni boshqarish uslubiyotini ishlab chiqish, xarajatlarni turkumlashni ilmiy asosini yaratish, boshqarish qarorlari qabul qilish uchun rejalashtirish va nazorat usullarni to‘g‘ri tanlash korxona xarajatlari tabiatini yaxshi tushinib olish va ularni samarali boshqarish uchun mukammal asos yaratadi.

Korxonalarda “Moliyaviy ma’sulyat markazi” bo‘yicha xarajatlarni boshqarish uslubiyotini ishlab chiqish bilan bir qatorda foydani boshqarish asoslarini ham yaratishga zarur. Bunday markaz orqali foydani boshqarish uni shakillanishi, taqsimlanishi va ishlatilishining turli tomonlari bo‘yicha u yoki bu darajada boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilish bilan bog‘liq bo‘lgan korxonaning barcha ichki tuzilma xizmatlari va bo‘linmalari faoliyatiga tegishlidir.

Bizning nuqtai nazarimizda, “Moliyaviy ma’sulyat markazi” bo‘yicha foydani boshqarish uslubiyotini qo‘llashning asosiy maqsadi – uning qisman va korxonani umuman maksimal foyda olish, samaradorlik va rentabellikka erishishga qaratilgan faoliyati istiqbolini belgilash va baholash hisoblanadi.

Korxonalarda “Moliyaviy ma’sulyat markazi” tashkil qilish orqali foydani boshqarishni kuyidagi tartibda amalga oshirish lozim:

- foydani shakillanishi va ishlatilishi ayrim tomonlariga u yoki bu darajada ta’sir ko‘rsatish nuqtai nazardan korxonaning ayrim tuzilmaviy bo‘limlarini ishlash xususiyatlarini o‘rganish;
- korxona tuzilmaviy bo‘limlari doirasida ma’sulyat markazlarining asosiy turlarini aniqlab olish;
- ma’sulyat markazi sifatida aniqlangan tuzilmaviy bo‘limlar raxbarlarini huquq, majburiyat va ma’sulyat darajasi tizmini shakillantirish;
- budjet shaklidagi reja yoki normativ topshiriqlarini ishlab chiqish va ularni ma’sulyat markazlariga yetkazish;
- ta’luqli axborotlarni (hisobotlarni) olish, ularni tahlil qilish va tafovutlar sabablarini o‘rganish orqali ma’suliyat markazi tomonidan belgilangan ma’suliyatni bajarilishi ustidan nazoratni ta’minlash.

“Moliyaviy ma’sulyat markazi” orqali foydani boshqarish uslubiyoti asosida ham, xarajatlarni boshqarish uslubiyotidek, marjinal tahlil yotadi va bu yerda ham xar bir ma’sulyat markazlari bo‘yicha marjinal daromad va foyda aniqlanadi:

$$\sum Ct - \sum Ux = \sum Md - \sum Dx = P \qquad (5)$$

Ko‘rinib turibdiki, korxonaning foydasini shakillanishi va unga ta’sir etuvchi omillar o‘zaro bog‘liqlikda ifodalanmoqda. Bu foydani o‘zgarishiga xar bir omilni – maxsulotlar ishlab chiqarish xajmi va sotishdan tushgan sof tushumni, maxsulot, ish va xizmatlar bahosini, doimiy va o‘zgaruvchi xarajatlar ta’sirini bemolol o‘lchash imkonini beradi.

O‘rni kelganda, shuni ham ta’kidlash lozimki, korxonalarda yuqorida keltirilgan ko‘rsatkichlardan foydalanib “Moliyaviy ma’suliyat markazi”da zarar ko‘rmay ishlash (zararsizlik) nuqtasi (***Zn***) ham muntazam o‘rganib boriladi. Uni quyidagi tartibda hisoblashni taklif qilamiz:

$$Зн = \frac{Dx}{sp - ux}, \qquad (6)$$

bu yerda *sp* – maxsulot birligini sotish bahosi;

ux – maxsulot birligiga to‘g‘ri keladigan o‘zgaruvchi xarajatlar;

Yuqorida keltirilgan iqtisodiy ko‘rsatkichlar zarar kurmay ishlash nuqtasidagi maxsulotlar xajmini, doimiy va o‘zgaruvchi xarajatlar tuzilmasini, marjinal daromad va foydani shakillanishini korxona va uning bo‘linmalari bo‘yicha tahlil qilish va shu

asosda uning xarajatlari va moliyaviy natijalarini boshqarish tizimini takomillashtirish imkonini beradi.

Korxona xarajatlari va foydasi tahlil qilinar ekan albatta ularning o‘zgarishi atroflicha o‘rganiladi. Bu borada korxonalarga “Tafovutlar tahlili” uslullaridan keng foydalanish va korxonalar uchun anashunday usulларn qo‘llash bo‘yicha uslubiy qo‘llanmalar yaratib berish ham tahlilchi olimlar olddida turgan asosiy masalalardan biridi. Aynan tafovutlar tahlili xarajatlar nazoratiga yo‘naltirilgan va, demak, moliyaviy natijalarni optimallashtirishga qaratilgan. Tahlil jarayonida xarajatlar markazining xar bir bo‘limi, maxsuloti yoki operatsiyasining xaqiqiy va rejalashtirilgan (me’yoriy) xarajatlarni solishtirish orqali ularni samarali boshqarish mumkin.

Xullas, korxonalarda “Moliyaviy ma’sulyat markazi”larini tashkil qilish xar bir ma’suliyat markazi bo‘yicha xarajatlar, daromadlar va foyda xaqida mukammal ma’lumotlar olish, olingan ma’lumotlar asosida atroflicha tahlil o‘tkazib, yuzaga kelayotgan tafovutlarni sabablarini o‘rganish va salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan omillar ta’sirini bartaraf qilish imkonini beradi. Maxsulotlar miqdori va bahosini, doimiy va o‘zgaruvchi xarajatlar xajmini o‘zgarishiga bog‘liq xolda foyda va rentabellikni istiqbolli belgilash albatta korxona moliyaviy xolatini mustaxkamlash borasida katta imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Qurbonov Z.N., Misirov K., Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik. –T.: Iqtisod-moliya, 2019. –756 b
2. Assessment in Accounting: Concept and Tools Monograph General editorship Doctor of Economic Sciences, Professor O. Fomina December, 2018
3. ACCA Management Accounting (MA/FMA) Study Text: Published by: Kaplan Publishing UK Unit 2 The Business Centre Molly Millars Lane Wokingham Berkshire RG41 2QZ ISBN 978-1-78740-855-5 © Kaplan Financial Limited, 2021

QURILISH KORXONALARI HISOBOTINI MHXS ASOSIDA TUZISH VA TAQDIM ETISH.

Xolmatova Nodiraxon Quddusovna-
TDIU, Andijon fakulteti “Mutaxassislik fanlari” kafedrasi o’qituvchisi.
Jumaboyeva Mahliyo Mirzohid qizi-
TDIU, Andijon fakulteti BHA-61/23 guruh talabasi

Bugungi kunda respublikamizda har bir sohada rivojlanish ishlari hamda islohotlar olib borilmoqda, bu o’rinda qurilish sohasida ham keng ko’lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Bu sohani takomillashtirishga qaratilgan hukumat va davlat rahbarining farmon hamda qarorlari, qabul qilingan davlat dasturlari, ular ijrosini ta’minlash, tarmoqda islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha olib borilayotgan tadbirlar natijasida bunyodkorlik ko‘lamlari tobora kengayib bormoqda. Biz bunga misol qilib qurilish sohasi rivojlantirishning 2021-2025 yillargacha mo’ljallangan strategiyasini keltirishimiz mumkin. Shuni ham ta’kidlab o’tishimiz kerakki, qurilish sohasida faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar soni (Respublika bo‘yicha) ham jadal ravishda o‘sib kelmoqda. 2020 yil 1 yanvar holatiga 22 mingtani tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib bunday tashkilotlar soni 1,8 barobar o‘sib, 40,3 mingtaga yetdi. Bu esa o’z navbatida qurilish tashkilotlarida investitsiya jalb qilishga hamda hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tuzish va taqdim etishga olib keladi. Bizga ma’lumki xalqaro moliyaviy hisobot standartlari qat'iy ravishda belgilangan qoidalarda emas, balki prinsiplarga asoslangan standartlardir. Bu esa o’z navbatida qurilish korxonalari hisob siyosatini MHXS asosida shakllantirishlari lozim bo’ladi. Ular hisob siyosatida qay usulda xom-ashyo materiallarini kirim qilishi va hisobdan chiqarish, daromadlarni qurilish ishlari yoppasiga tugagandan so‘ng, bosqichma-bosqich, qurilish navbatlari bo‘yicha tan olish va hisobga olish aniq ifodalangan bo’lishi lozim. Hamda qurilish ishlarining bir necha yillarga ncho‘zilib ketishi hisobot yilining oxirida tugallanmagan qurilishni inventarizatsiya qilish va qiymatini baholashni, shuningdek unga sarflangan xarajatlarni to‘g‘ri taqsimlashni taqozo etadi. Shu sababdan qurilish tashkilotlari hisob siyosatida tugallanmagan qurilish hajmini inventarizatsiya qilib chiqish, uning qiymatini baholash tartibini aniq belgilashni talab qiladi. Qurilish ishlari bo‘yicha hisob-kitoblarni o‘z vaqtida amalga oshirilishi buyurtmachi tashkilotlarning to‘lov qobiliyati va moliyaviy barqarorligiga bevosita bog‘liqdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida buyurtmachi korxonalar to‘lov qobiliyatini yo‘qotish riskining mavjudligi sabab qurilish tashkilotlarida dargumon debitorlik qarzlarni bevosita yoki tashkil qilinadigan maxsus rezerv evaziga hisobdan chiqarish usullaridan birini hisob siyosatida belgilab qo‘yishi lozimdir. Bajariladigan ishlar (xizmatlar) qurilish tashkilotlari bo‘linmalarida (qurilish maydonchalari, sexlar, omborlar va shunga o’xshash javobgarlik markazlarida) turli boshlang‘ich hujjatlarni tuzishni, ular aylanishini tashkil qilishni, shuningdek boshlang‘ich hujjatlar asosida tegishli hisob registrlarini yuritishni talab etadi. Qurilish tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritishda xalqaro standartlarga asoslangan zamonaviy kompyuterli texnologiyalarga asoslangan hisob-kitoblardan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo’lardi. Bu dasturda pudratchi, mijoz, investor, joyida hisob- kitoblar tizimini o’z ichiga olishi lozim. Bu esa o’z navbatida:

- qurilish maydonchalarida qurilish-montaj ishlarini, xarajatlar, pudratchilarni hisobga olishi;
- buyurtmachi xarajatlar smetalari, bo'limlari, moliyalashtirish manbalari bo'yicha xarajatlarni rejalashtirishi va hisobga olishi;
- qurilish loyihalari, qurilish obyektlari, qurilish xarajatlari moddalari, texnologik xarajatlar tarkibida qurilish-montaj ishlarini amalga oshirishni hisobga olish;

- mahalliy smeta, mehnat va moddiy resurslar varaqasini tuzish, smeta bo'yicha marjinal daromadni hisoblash imkoniyati bilan qurilish-montaj ishlarining rejalashtirilgan qiymatini shakllantirish;

- uchinchi tomon pudratchilari tomonidan bajarilgan qurilish-montaj ishlarini alohida hisobga olish;

- hisob siyosatining parametrlariga qarab, qurilish loyihalari bo'yicha materiallarni Aveco yoki FIFO usuli bo'yicha hisobdan chiqarish;

- yordamchi mahsulot yordamida ishlab chiqarilgan yoki bajarilgan mahsulot (ish, xizmatlar) ning hisobi;

- pudratchi tashkilotlar ishtirokida bajarilgan ishlar to'g'risida hisobot berish;

-buyurtmachi tomonidan qurilish shartnomalarini amalga oshirishning qabul qilingan bosqichlari bo'yicha to'lovlarni nazorat qilish imkoniyati;

- qurilish obyektlari va saqlash joylari sharoitida jihozlar va qurilish materiallarini hisobga olish;

- uskunalar va materiallarni xarid qilish va saqlash xarajatlarini hisobga olish;

- pudratchidan pudratchiga qabul qilingan, pudratchining bosh pudrat xizmatlarining buyurtmachiga amalga oshirilishini aks ettirgan xizmatlarini hisobga olib, ularning hajmini qurilish-montaj ishlarining foizi sifatida ham, to'g'ridan-to'g'ri miqdorida ham hisoblash imkoniyati;

- qabul qilingan subpudrat ishlarini qurilish obyektlarida buyurtmachiga topshirishda qabul qilingan hujjatlardan foydalanish imkoniyati hisobga olingan holda hisobga olish;

-pudratchilarga materiallarni xom ashyo sifatida berish va sarf qilingan vaqtdan boshlab ularni hisobdan chiqarish kabi imkoniyatlarni beradi.

Dasturiy mahsulot qonun hujjatlariga muvofiq xodimlar va ma'muriyatning ishini sezilarli darajada yaxshilash, tashkilotning samaradorligini oshirish va tartibga solinadigan hisobotlarni tuzishni avtomatlashtirilgan holda taqdim etadi. 15-MHXS asosida daromadlarni va xarajatlarni hisobga olish orqali qilingan moliyaviy hisobotlar kompaniya rahbarlari va investorlar uchun juda muhim ma'lumotdir.

Shunday qilib, qurilish tashkilotlari buxgalteriya hisobini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish yo'nalishi bo'yicha zamonaviy dastur ishlab chiqilsa yuqorida sanab o'tilgan usullar hamda qurilish tashkilotlarining xarajatlarini hisobga olish va xom-ashyo materiallarni kirim qilish va hisobdan chiqarishga yordam beradi va ishning samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, qurilish korxonalari xalqaro standartlarga muvofiq tuzilgan hisob siyosatida barcha ma’lumotlar aniq ko’rsatilgan bo’lsa buxgalteriya hisobini yuritish ancha oson bo’ladi va bu maqsadga muvofiq bo’lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. 8-BHXS “Hisob siyosati, hisoblab chiqilgan baholardagi o’zgarishlar va xatolar”

2. 15-MHXS “Xaridorlar bilan shartnomalar bo’yicha tushum”, 2018-yil

3. Stat.uz 4. Ziyonet.uz 5. mc.uz

UNLOCKING EFFICIENCY: KEY FACTORS INFLUENCING THE SUCCESS OF SMALL BUSINESSES

Egamberdieva Barnakhon Gulamjanovna
Andijan Machine building institute, Ph.D. doctoral student
b.egamberdiyeva19@gmail.com

Annotation: *This study aims to explore the ever-changing terrain of small businesses and private enterprises in Uzbekistan, investigating their economic importance, obstacles, and possibilities for expansion. Through a thorough analysis, the research endeavors to reveal the crucial impact of these entities on molding the country's economy, encouraging innovation, and participating in the broader socio-economic progress of Uzbekistan. By examining essential aspects like regulatory structures, market dynamics, and the entrepreneurial environment, the study aims to offer valuable insights into approaches for unlocking and optimizing the inherent economic potential of small businesses and private enterprises in the nation.*

Key Words: *small businesses and private enterprises, Economical Potential, The Economical Potential of Small Businesses and Private Enterprises, innovation potential*

Introduction:

In the dynamic landscape of entrepreneurship, small businesses play a crucial role in driving economic growth, fostering innovation, and creating employment opportunities. However, their success is often influenced by a myriad of factors that impact their efficiency and overall performance. This article explores the key factors that significantly influence the efficiency of small businesses, shedding light on the intricate interplay between internal and external elements.

Strategic Planning:

Efficient small businesses are built on a foundation of strategic planning. A well-defined business plan outlines objectives, strategies, and a roadmap for achieving goals. This strategic foresight enables businesses to adapt to market changes and make informed decisions.

Financial Management:

Effective financial management is paramount for small business efficiency. Proper budgeting, financial forecasting, and prudent resource allocation contribute to sustainable operations and growth. Access to funding, whether through loans or investments, further supports financial stability.

Market Research and Targeting:

Small businesses must understand their target market and industry landscape. Conducting thorough market research helps identify opportunities and potential challenges. Tailoring products or services to meet specific market needs enhances efficiency and competitiveness.

Innovation and Adaptability: Embracing innovation and remaining adaptable are key to efficiency. Small businesses that continuously seek ways to improve

processes, products, or services stay ahead of the curve. Being adaptable allows them to navigate changes and seize new opportunities.

Customer-Centric Approach: Customer satisfaction is central to the efficiency of small businesses. Understanding customer needs, providing excellent service, and fostering strong relationships contribute to customer loyalty. Satisfied customers often translate to repeat business and positive word-of-mouth.

Technology Integration: Leveraging technology enhances operational efficiency. Small businesses that invest in digital tools, automation, and online platforms streamline processes, reduce costs, and improve overall productivity.

Human Resources Management:

Efficient management of human resources involves hiring skilled individuals, providing continuous training, and fostering a positive work environment. A motivated and well-trained workforce positively impacts productivity and innovation.

Networking and Collaborations: Building a network within the industry and collaborating with other businesses can open new avenues for growth. Partnerships, collaborations, and shared resources contribute to increased efficiency and market reach.

Regulatory Compliance: Understanding and adhering to relevant regulations ensures the smooth operation of small businesses. Compliance minimizes legal risks and fosters a trustworthy reputation, positively influencing efficiency.

Environmental and Social Responsibility:

Small businesses that embrace environmental and social responsibility enhance their image. Meeting sustainability goals not only attracts socially conscious consumers but also contributes to long-term efficiency and positive community relationships.

Conclusion: The efficiency of small businesses is a complex interplay of various factors, each contributing to their overall success. By strategically addressing these key elements, small businesses can unlock their full potential, driving efficiency, and contributing to the broader economic landscape. As the entrepreneurial ecosystem evolves, understanding and adapting to these factors become integral to the sustained success of small businesses.

REFERENCES

1. Egamberdieva B. (2023). how to assess the economical potential of small businesses and private enterprises in uzbekistan / Innovations in technology and science education. Volume 2, Issue 9.

2. Gorfinkel, V.Ya. (2013). Enterprise Economics. V.Ya. Gorfinkel, O.V. Antonov, A.O. Blinov, I.N. Vasilieva. M.: Yuniti-Dana. 2013. 663 p.

3. Karlik, A.E. (2010). Economics of Enterprises (Organizations) / A.E. Karlik, A.I. Nechitailo. M.: Prospekt. 2010. 304 p.

4. Levkovich, O.A. (2017). Accounting / O.A. Levkovich, I.N. Burtseva. Minsk: Amalfeya, 2017. 607 p.

5. Razinkov, P.I. (2018). Analysis of the Effectiveness of the Enterprise's Potential / P.I. Razinkov. Publishing House of the TvSTU. 2018. 256 p

ИССЛЕДОВАНИЕ СУШКИ ВИНОГРАДА НА КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

Юсупов Мухторжон
Доцент Андижанского факультета Ташкентского государственного экономического университета, доктор философии по технических наук (PhD).
Телефон: +99899-907-26-39
Электронная почта: Yusupov66@mail.ru

Введения. Известно, что при небольшой влажности материала влага перемещается в основном в виде пара, т.е. сушка происходит за счёт молекулярного переноса пара, а при большой влажности влага частично перемещается в виде жидкости, при этом зона испарения приближается к поверхности материала, углубление поверхности высушиваемого материала увеличивается, что способствует возрастанию испарения влаги.

Ученые и исследователи всегда стремились к поиску новых методов и подходов для оптимизации процесса сушки винограда, так как именно этот этап играет важную роль в получении высококачественного вина. В рамках нашего исследования мы использовали новый подход - компьютерную модель процесса сушки винограда, основанную на математическом описании перемещения влаги в элементарных оболочках. Когда виноград сушится, происходит процесс испарения воды из ягод, который существенно влияет на конечный продукт.

Определение количества влаги в процессе сушки может быть сложным, особенно при использовании традиционных методов анализа. Поэтому, для достоверного определения влаги, мы разработали компьютерную модель, использующую математическое описание перемещения влаги в элементарных оболочках. Эта модель позволяет более точно представить процесс сушки винограда и анализировать его в различных условиях и с учетом разных факторов влияния.

Основная часть.

Анализ литературных данных свидетельствует, что переносной влаги по оболочкам недостаточно изучено и не даны конкретные рекомендации по определению количество влаги в оболочках. Поэтому нами было проведено исследование по определению количество влаги на компьютерной модели процесса сушки винограда, применяя математической описаний перемещения влаги элементарных оболочек. Характер распределения влажности по слоям изделия оказывает значительное влияние на скорость сушки винограда. В данном случае массообменный процесс осуществляется путем влаго переноса внутри материала. В ходе исследования в качестве объекта был выбран виноград и процесс его сушки. А также продукта был изучен для создания математической модели процесса сушки винограда физико-химический состав.

При получении математических моделей процесса мы опирались на работы зарубежных и отечественных ученых и создали собственную модель.

Исспользуя диаметра материала и другие коэфициенти Получили следующее:

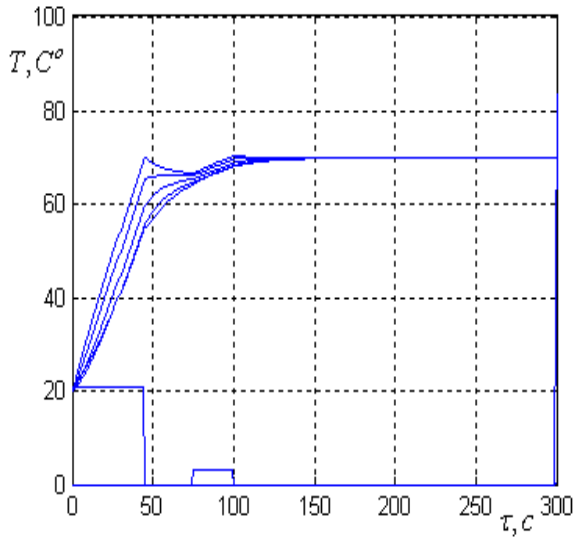
$$\frac{dX_i}{d\tau}=\frac{1}{(\frac{4\pi R^3{}_{íàð}}{3}-\frac{4\pi R^3{}_{âíóòð}}{3})*\rho}\left[\left(\frac{2\pi D}{\frac{1}{d_i}-\frac{1}{d_{i+1}}}*(x_i-x_{i+1})-\frac{2\pi D(x_{i+1}-x_{i+2})}{\frac{1}{d_{i+1}}-\frac{1}{d_{i+2}}}\right)\right]$$

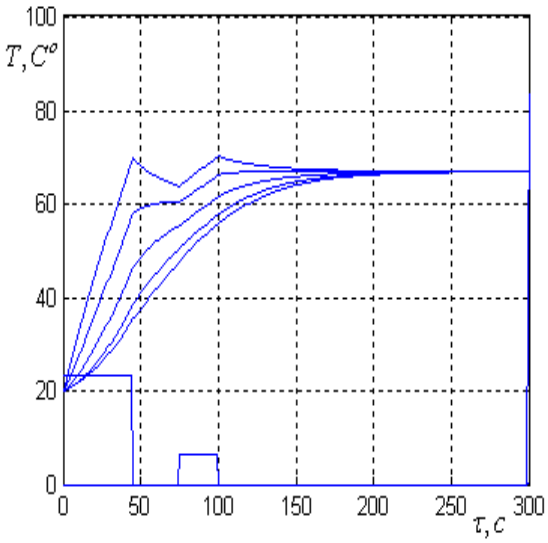
При разработке классификации высушиваемых материалов внимание уделяем их структуре и видам связи с материалом. Термическое сопротивление материала и количество тепла, которое следует подвести к нему в процессе сушки для его нагрева, рассчитываем при помощи коэффициентов теплопроводности и теплоемкости, по плотности.

Используя математические модели и программу MATLAB получаем компьютерные результаты.

На рисунках 1-2 приведены распределения температуры в слоях винограда в зависимости от импульсов плотности ИК- потоков.

Целью зоны предварительной ИК-обработки является достижение максимального значения коэффициента влагоотдачи, что достигается за счет образования микротрещин на поверхности или максимального разрушения кожицы винограда путем оптимальной импульсной ИК-обработки. В данной зоне управляемый процесс протекает в кожице винограда. В данной зоне можно не учитывать сушки винограда из-за кратковременности процесса. Для данной зоны наибольшее значение имеет исследование распределение температуры в слоях материала, так как превышение значение температуры за 70^oC снижает качественные показатели винограда.

$d = 8мм$, $T_v = 70^oC$, $q_1 = 21\frac{кВт}{м^2}$, $\tau_1 = 45c$, $\tau_{выд} = 30c$, $q_2 = 3\frac{кВт}{м^2}$, $\tau_2 = 25c$.

Рис.1.Распределения температуры по времени в зоне предварительной ИК-импульсной обработке

$d = 12мм$, $T_v = 70^oC$, $q_1 = 23{,}5\frac{кВт}{м^2}$, $\tau_1 = 45c$, $\tau_{выд} = 30c$, $q_2 = 6{,}5\frac{кВт}{м^2}$, $\tau_2 = 25c$.

Рис.2. Распределения температуры по времени в зоне предварительной ИК-импульсной обработке

Результаты теоретических исследований зоны предварительной ИК-обработки на компьютерной модели показывает, что для обработки винограда со среднем диаметром $d = 8мм$ требуемым оптимальным значением плотности первого ИК- облучения является $q_1 = 21\frac{кВт}{м^2}$ с продолжительностью 45 секунд и соответственно второго ИК- облучения является $q_2 = 3\frac{кВт}{м^2}$ с продолжительностью 25 секунд. При такой обработке средняя значения температуры материала на выходе из зоны составляет $t_{вых} = 69{,}92^0C$.

Соответственно для $d = 12мм$, имеем $q_1 = 23{,}5\frac{кВт}{м^2}$, $q_2 = 6{,}5\frac{кВт}{м^2}$, $t_{вых} = 67{,}06^0C$, для $d = 16мм$, имеем $q_1 = 25{,}5\frac{кВт}{м^2}$, $q_2 = 7{,}8\frac{кВт}{м^2}$, $t_{вых} = 62{,}46^0C$ и для $d = 20мм$, имеем $q_1 = 27{,}5\frac{кВт}{м^2}$, $q_2 = 9\frac{кВт}{м^2}$, $t_{вых} = 59{,}1^0C$.

Целью зоны конвективной ИК-сушки является высушивание винограда до заданной влажности, процесс сушки в данной зоне характеризуется распределением влажности в мякоте винограда. За счет испарение влаги материал охлаждается что снижает скорость процесса сушки, это компенсируется за счет поддержания на заданном значений температуры винограда, путем подвода тепла оптимальным значением импульсного ИК-облучения.

Для улучшения влагопроницаемости кожуры винограда могут быть использованы различные методы, в том числе кратковременное ИК-воздействие. Предлагаемые рекомендации были использованы при создании полупромышленной установки сушки винограда.

Выводы. Проведенные полупромышленные испытания показывают достоверность теоретических выводов и результатов исследования на компьютерной модели.

При этом влажность высушенного материала с его естественной влажностью, может снижаться до влажности готового продукта. С увеличением коэффициента влагоотдачи увеличивается время сушки материала. Также большое значение имеет коэффициент термодиффузии кожицы винограда, чем меньше пористость кожицы, тем эффективнее протекает процесс сушки. В процессе сушки винограда экономическая эффективность определяется применением энергосберегающего устройства, дающего воздействие ИК-

инфракрасных лучей в импульсном режиме. Потому что при повышении температуры в рабочей зоне до достаточного уровня продолжительность передаваемого импульса сокращается до предела и появляется возможность экономить электроэнергию.

Литература

1. Yusupov, M. (2022). REALIZATION OF THE TECHNOLOGICAL SCHEME OF THE DRYING OF GRAPE. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(1), 343-346.

2. ИльясовС.Г., Красников.В.В. Применение метода одновременного измерения терморадиационных характеристик к исследованию оптических свойств капиллярно - пористых коллоидных тел. -М.: Труды МТИП. 1988. - с.49-56.

3. Tojiboevich, Yusupov Muhtorjon, and Parpiev Gafurjon Gayratovich. "MATHEMATICAL AND SOFTWARE TOOLS FOR OPTIMIZING THE GRAPE DRYING PROCESS." *Academicia Globe: Inderscience Research* 3.04 (2022): 116-121.

4. Х.Ф. Джураев, Н.Р. Юсупбеков, А.А. Артиков и др. Промышленные испытания способа сушки дыни по схеме вяление — конвективная сушка, «Хранение и переработка сельхозсырья», 2002. № 3. с.36-37.

5. https://kun.uz/news/2023/08/10/2022-yil-ozbekistonda-18-mln-tonna-uzum-yetishtirildi-qxv

6. А.Х.Маматқулов, М.Т.Юсупов, А.А.Артиқов. Исследование на компьютерной модели процесса сушки винограда // Узбекский химический журнал. – Ташкент, 2011. №5. - С.43-47.

ПЕРЕРАСПРЕДЕЛЕНИЕ И ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

Илхомжон Эрматов Исмоилджонович
Старший преподаватель кафедры «Экономика» Андижанского машиностроительного института
Муслима Каримжонова Джасурбека кизи
Студент Андижанского машиностроительного института

Аннотация: *В статье приводятся мнения и комментарии по поводу решения проблем занятости населения, проживающего в сельской местности. В целях повышения занятости предлагается сосредоточиться на увеличении количества предприятий сферы услуг и перерабатывающей промышленности.*

Ключевые слова: *Сельское хозяйство, рабочая сила, занятость, перераспределение, население, производительность труда.*

ВВЕДЕНИЕ

В процессе распределения и перераспределения рабочей силы в сельском хозяйстве государство должно в основном осуществлять стимулирующие и

сдерживающие меры. Рост рабочей силы в сельском хозяйстве нуждается в механизме сдерживания и высвобождения определенной ее части для других отраслей экономики. В связи с этим в 2020 году дальнейшее совершенствование государственной политики в сфере занятости, повышение эффективности мер по трудоустройству безработного населения, особенно молодежи, защите трудовых прав и усилению охраны труда, обеспечению занятости населения. Принят ряд решений[2] и указов[3], призванных кардинально усилить ответственность органов государственного и хозяйственного управления, местных исполнительных органов власти в осуществлении слаженной эффективной работы.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В Республике Узбекистан аграрный сектор не нуждается в имеющейся рабочей силе. Освободившуюся рабочую силу необходимо задействовать в развивающейся инфраструктуре экономики в целом, а также в сельскохозяйственном производстве, в частности, за счет развития перерабатывающей промышленности, основанной на частной собственности с точки зрения эффективности. Также проблемой сегодняшнего дня является трудоустройство молодых специалистов, окончивших средние специальные учебные заведения**.**

Частный сектор в основном хочет нанимать опытных специалистов. Следовательно, невостребованность молодых специалистов в этой сфере со временем снижает их стимул работать по специальности. Решением этой проблемы может послужить государственное поощрение предприятий и организаций, принимающих на работу молодежь, окончившую средние специальные учебные заведения. Таким стимулом может стать предоставление определенных льгот в налоговой сфере. Тогда предприятия и организации смогут на конкурсной основе отобрать выпускников средних специальных учебных заведений**.**

Необходимо пересмотреть количество принимаемых в образовательные учреждения по большинству специальностей. Проведение базовой подготовки по специальности непосредственно на предприятиях и организациях помогает студентам заранее ознакомиться со своей будущей профессией. Сегодня образование оторвано от производства и носит лишь теоретический характер. Полученное образование испокон веков было прежде всего практическим и, как следствие, экономически эффективным. Образование полезно только в том случае, если оно применяется на практике. Использование рабочей силы на макроэкономическом уровне должно быть прежде всего экономически эффективным. Иными словами, это должно быть связано с постоянным ростом производительности труда. Выплата заработной платы имеет первостепенное значение для достижения роста производительности труда. Когда-то Дж. Форд подал в этом отношении пример и использовал на своих предприятиях традиционные методы подхода к мотивации сотрудников. Главное, что мотивирует работника к работе, — это желание получить от своего труда как можно больше материальной выгоды. Использование труда работника должно

основываться на принципе создания ему широких возможностей получения материальных благ за счет повышения производительности его труда.

Это служит хорошим стимулом для использования рабочей силы для развития малого и частного бизнеса. В результате либерализации экономики Узбекистана создана законодательная база для широкого развития малого и частного бизнеса. Дело в том, что из-за структурных изменений во всей экономике и внедрения передовых технологий продолжают возникать проблемы эффективного использования рабочей силы. Задача экономистов – в полной мере использовать потенциал рабочей силы в условиях имеющихся ресурсов.

Для полного и эффективного использования трудовых ресурсов государство должно влиять на все структурные средства формирования рабочей силы. Решающим шагом в этом направлении является приватизация государственных предприятий, а также сокращение государственной доли пакетов акций в приватизируемых предприятиях. Привлечение инвестиций, прежде всего усиление мер по привлечению инвестиций из внутренних ресурсов государства, в том числе частных средств, является мощной внутренней возможностью для нашей экономики. Это свидетельствует о том, что население экономит деньги.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

При оценке эффективности использования трудового потенциала необходимо учитывать следующее: - Повышение уровня и качества жизни, что является основой расширенного восстановления населения и трудовых ресурсов: - Изменение в общественной производительности труда, возникающей в результате взаимодействия всех факторов экономического развития: - соотношения спроса и предложения рабочей силы, что является условием и показателем обеспечения оптимальной занятости населения; - роли трудового потенциала в система экономической бедности.

Основной целью и задачей подготовки квалифицированных кадров является построение системы рыночной экономики, которая будет заключаться не только в повышении эффективности производства и увеличении прибыли, но и в направлении ее на социальные нужды населения, что является центральной задачей создания социальная рыночная экономика. Помимо достижения основной цели - обеспечения эффективности производства, рыночная экономика в определенной степени решает и некоторые социальные вопросы, поскольку решение основной задачи рыночной экономики, заключающейся в производстве большего количества продукции, приводит к увеличению занятости, ведет к оплате труда. заработной платы и т. д.

Необходимость организации современного рынка труда определяется следующими объективными условиями:

1) Формирование, распределение и перераспределение рабочей силы, а также регулирование процессов занятости организованы сверху и представляют собой экстенсивный социальный рост. Проводимая на протяжении нескольких десятилетий «единая для всех республик политика занятости» не учитывала

территориальные особенности Узбекистана, демографические процессы, национально-этнические, социальные факторы размещения производительных сил, экономическое обеспечение занятости рассматривалось не как фактор обеспечения успеха, а просто как цель. В результате проблема занятости населения стала актуальной проблемой.

2) Развитие рыночных отношений в Узбекистане идет рука об руку с коренными структурными изменениями в экономике. В результате спрос на рабочую силу производства постоянно меняется. При этом необходимо учитывать спрос и предложение рабочей силы, основные категории населения, вступающие на рынок труда, молодежь, вступающую в трудовой процесс, рабочих, уходящих с производства, специалистов, не работающих в заранее, и люди, которые нуждаются в трудоустройстве.

3) В условиях формирования различной формы собственности приватизационные процессы вызывают необходимость расширения альтернативного выбора рабочих мест, усиления трудоустройства работников на предприятиях с разными формами собственности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В настоящее время для развития каждого предприятия, организации и учреждения необходимо уметь анализировать рынок труда, правильно планировать будущее в соответствии с требованиями рыночной экономики с помощью новых и реальных информационных инструментов. Основным фактором обеспечения экономического роста является занятость рабочей силы. Чем выше уровень занятости в стране, тем стабильнее ее экономика. Поэтому на данный момент особое место занимают мероприятия, позволяющие повысить уровень занятости рабочей силы. Предпринимательство обеспечивает комплексное решение проблемы занятости с учетом социально-экономической точки зрения. В этом случае человеку не просто обеспечивается конкретная работа, но меняется его отношение к труду. активная позитивная работа заменяет пассивный уход. Именно предпринимательство дает возможность повысить инициативу человека и совершенствовать его как личность.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Мирзиёев Ш.Х. Критический анализ, строгий порядок и личная ответственность должны быть повседневным правилом деятельности каждого руководителя. Т.: «Узбекистан», стр. 36.

2. Президента Республики Узбекистан от 05.06.2017 г. Постановление Н ПК.- № 2960 «О мерах по повышению персональной ответственности руководителей местных исполнительных органов власти и региональных органов хозяйственного комплекса в повышении эффективности и результативности проводимой работы по обеспечению занятости населения».

3. Президента Республики Узбекистан от 24 мая 2017 года. Указ № ПФ-5052 «О мерах по дальнейшему совершенствованию государственной политики в области занятости и коренному повышению эффективности работы органов труда».

SANOAT KORHONALARIDA ISHLAB CHIQARILGAN MAHSULOTLARNI EKSPORT IMPORT STRATEGIYASI

Xabibullayev Abdulaziz
Andijon mashinasozlik instituti,
iqtisodiyot yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Respublikamizdagi yengil sanoat korxonalarinining holati, ya’ni ishlab chiqarish samaradorligi va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning eksport import holati o‘rganib chiqilgan. Bundan tashqari Respublikamiz qonunchiligida import va eksport strategiyasining amaliy ishlab chiqarish jarayonida qo’llanishi xususan yengil sanoat korxonalari faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan ko‘plab islohotlarning olib borilayotganligi va ko‘rilayotgan chora-tadbirlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *ishlab chiqarsih, korxona, iqtisod, samaradorlik, tayyor mahsulot, xom ashyo, raqobat, diversifikatsiya, eksport, investisiya, texnologiya.*

Bugungi kunda yengil sanoatning jadal va barqaror rivojlanishini ta’minlash, mahalliy xom ashyoni chuqur qayta ishlash orqali birinchi navbatda tashqi bozorlardaraqobatbardosh bo‘lgan yuqori qo‘shilgan qiymatga ega to‘qimachilik, tikuv-trikotaj, charm-poyabzal va mo‘ynachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish va kengaytirish, shuningdek, salohiyatli xorijiy investorlar jalb qilinishi rejalashtirilmoqda. 2019 yilning 11 oyida respublikaning tashqi savdo aylanmasi hajmi 38,3 mlrd.dollarni tashkil etib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 33,4 foizga yoki 9,6 mlrd. dollarga oshgan (2018y. – 28,7 mlrd, doll.). Jumladan: eksportning umumiy hajmi 16,3 mlrd. Dollarni tashkil etib, 43,3 foizga yoki 4,9 mlrd, dollarga oshgan (2018 y. – 11,3 mlrd, doll.). Import hajmi 22,0 mlrd. dollarni tashkil etib, 27,0 foizga yoki 4,7 mlrd, dollarga oshgan (2018 y–17,3 mlrd. doll.). Natijada, tashqi savdo aylanmasi manfiy saldosi -5,7 mlrd.dollarni tashkil etib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 228,4 mln.dollarga yoki 3,8 foizga kamaygan (2018y.– 6,0 mlrd.doll.). Eksportni rag‘batlantirish, xususan mahalliy mahsulotlarni tashqi bozorga olib chiqishni har tomonlama soddalashtirish hamda moliyaviy qo‘llab-quvvatlash borasida amalga oshirilayotgan ishlar natijasida 2019 yil yakuni bilan umumiy eksport hajmi 34 %ga o‘sib, 18,7 mlrd dollarga yetishi kutilmoqda. Bunda asosan, jahon tovar-xomashyo bozorlarida asosiy eksport tovarlari uchun yuqori narxlar shakllanishi tovarlar eksporti hajmini 1 mlrd. dollargacha yoki 7 foiz o‘sishiga, xalqaro iqtisodiy aloqalarning rivojlantirilishi hisobiga esa 1,5 mlrd.dollarga yoki 11 foiz o‘sishiga xizmat qildi. Natijada, o‘tgan davrda tovar va xizmatlar eksport qiluvchi korxonalar soni 1138 taga ko‘payib, hamkor mamlakatlarning eksport geografiyasi 18 ta davlatga kengayib, 177 taga yetdi. Xususan, oziq-ovqat mahsulotlari eksporti o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 392,3 mln.dollarga yoki 38 foizga, rangli metal va undan tayyorlangan buyumlar - 146,4 mln.dollarga yoki 20 foizga, to‘qimachilik mahsulotlari - 289,7 mln.dollarga yoki 24,6 foizga, xizmatlar -

344,8 mln.dollarga yoki 12,5 foizga va boshqalar - 252,3 mln.dollarga yoki qariyb 2 barobargacha o‘sdi.

2019 yilning 11 oyida import qilingan tovarlar hajmi o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 4,5 mlrd.dollariga oshib, 19,8 mlrd.dollarni, xizmatlar importi hajmi 2,2 mlrd.dollarni tashkil etdi. Import tarkibida eng katta ulush mashina va asbob uskunalar hamda ularning qismlari 44,1 foizni, kimyo mahsulotlari va undan tayyorlangan buyumlar 13 foizni, oziq-ovqat mahsulotlari 7,6 foizni tashkil etdi. Ushbu import tovarlarning qariyib 50 foizi iqtisodiyotda investitsion importni, 25 foizi qayta ishlash uchun xom-ashyo importini, 25 foizi tayyor mahsulot sifatida iste’mol importini tashkil etdi.2 Tovarlar importi o‘sishiga ta’sir etgan omillar va manfiy saldosining yuqoriligi sabablari. Mamlakatimizda 2017-2021 yillarda keng ko‘lamda olib borilayotgan iqtisodiyot tarmoqlarini jadal rivojlantirish, yangi investitsion loyihalarni, aholi farovonligini va eksport salohiyatini oshirish bilan bog‘liq islohotlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan va mamlakatimizda ishlab chiqarilmaydigan tovar resurslarini import hisobiga ta’minlanishi. Aholi daromadlarining o‘sishi natijasida mahsulotlarga bo‘lgan talabning oshishi va uni chetdan keltirilgan tovarlar hisobiga qondirilishi. Shu o’rinda mavzu doirasida iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha quyidagi tavsiyalarni berishni maqul ko’rdik: Mamlakatimizda iqtisodiy muhitni sog‘lomlashtirish (inflyatsiya darajasini pasaytirish, ayirboshlash kursining mo‘tadilligini ta’minlash), tadbirkorlikni rag‘batlantirish maqsadida: Mamlakatda aksiya (kapital) bozorini kengaytirish orqali portfel investitsiyalar hajmini ko‘paytirish. Xususiy korxonalar va aholi bo‘sh mablag‘larini birinchi navbatda davlat va davlat ulushi bo‘lgan korxonalar aksiyalarini sotib olishga hamda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishga yo‘naltirish choralarini ko‘rish; Respublikamizda eksport hajmida tayyor mahsulotlar ulushini oshirishga jiddiy e’tibor berilmoqda. Bu borada yengil sanoatda ham e’tiborga loyiq ishlar olib borilmoqda. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, 2015 yilda respublikamizda ishlab chiqarilgan paxta tolasining 336 ming tonnasi, 2016 yilda 400 ming tonnasi, 2017 yilda 468 ming tonnasi qayta ishlangan bo‘lsa, 2018 yilda esa 706 ming tonna atrofida qayta ishlangan va 2019 yilda esa 714 ming tonna paxta tolasini qayta ishlangan bo‘lib, keyingi yillarda ishlab chiqarilgan paxta tolasini 100% qayta ishlashga harakat qilinmoqda va bunga erishildi ham.

Xulosa qilib aytganda Respublikamizda sanoat korxonalarida ishlab chiqarish jarayoni va importni kamaytirish, aksincha eksport ulishini oshirish bo’yicha zaruriy huquqiy baza va qulay sharoitlar shakllantirilgan va ishlab chiqarish hajmini oshirish imkonini beruvchi qo‘shimcha mablag‘lar jalb etish, ishlab chiqarish jarayonini diversifikatsiya qilishga katta e’tibor qaratilgan. Misol uchun yengil sanoat sohasini oladigan bo’lsak ushbu korxonalarda sifatni boshqarish mexanizmini takomillashtirish, xususan, tarmoq korxonalarida «Sifatni boshqarish va monitoring qilish» bo‘yicha Ishchi guruhning tarkibi va vazifalarini takomillashtirish borasida ishlar olib borilmoqda. Bugungi kunda yengil sanoat tarmoqlari jadal rivojlanib bormoqda. Bu tarmoqlarda xususiy sektorning tashabbuslari va yangi loyihalarini qo‘llabquvvatlashbo‘yicha barcha choralar ko‘rilmoqda.

Qoplanish davri investitsiyalar samaradorligini baholashning eng ko‘p tarqalgan ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Bizning amaliyotimizda qo‘llaniladigan kapital qo‘yilmalarning qoplanish muddati ko‘rsatkichi ham foydaga emas, balki investitsiyalanadigan mablag‘larga, keltirilgan pul oqimlariga va haqiqiy qiymatga nisbatan pul oqimi summasiga asoslanadi. Qisqa muddatli qo‘yilmalarda ushbu davr 1 oy, uzoq muddatli qo‘yilmalarda esa 1 yil qilib belgilanadi. Qoplash davri ko‘rsatkichi nafaqat investitsiyalar samaradorligini baholash uchun, balki likvidlik bilan (loyihaning amalga oshirilish davri uni to‘liq qoplanishigacha qanchalik mos bo‘lsa, investitsiyalash bilan bog‘liq bo‘lgan xatarlar darajasi shunchalik yuqori bo‘ladi) bog‘liq investitsiyalash xatarlari darajalarini baholash uchun kam ishlatilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 16.09.2019 йилдаги “Енгил саноатни янада ривожлантириш ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-4453-сонли Қарори

2. Бабурин Е.А. Теоретические аспекты анализа ресурсного потенциала предприятия // Проблемы современной экономики. 2011. №5. стр. 152-156.;

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 16 sentyabrdagi “Yengil sanoatni yanada rivojlantirish va tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4453 sonli Qarori.

4. Grigoryev A. Marketing: yoki zarur qadamlar. // Korxonani boshqarish. T.: 2009.№3. -21-22-betlar

5. “Shog`iyosov T. Komrleks iqtisodiy tahlil. Darslik. T.: Fan va texnologiya, 2020. – 280b.

- Ziyonet.uz,
- cyberleninka.ru,
- yandex.ru,
- uznatib.uz,
- arxiv.uz,
- DSQ ma’lumotlari 2020-2021

SANOAT KORXONALARINING IQTISODIY SAMARADORLIGIMI OSHIRISHDA INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISHNING ZARURLIGI.

Homidova Shoxista
Andijon mashinasozlik insituti
iqtisodiyot yo’nalishi talabasi

Respublika aholisining bandligi va daromadlari barqaror o‘sishini ta’minlashga doir vazifalarni hal etishda kasanachilikning turli shakllarini keng rivojlantirish, jumladan, uning yirik sanoat korxonalari bilan kooperatsiyasini kengaytirishga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Yirik sanoat korxonalari bilan kasanachilar o‘rtasida kooperatsiya aloqalarining mustahkamlanishi oila budjeti daromadlarini oshirishdek muhim muammoni hal etadi, ish bilan band bo‘lmagan aholi sonini keskin

qisqartirish va uning faol qismini ishlab chiqarishga jalb etish imkonini beradi. Ayni paytda kasanachilar ish stajini hisoblash, ularga pensiya va ijtimoiy sug‘urta bo‘yicha nafaqalar tayinlash huquqi ta’minlanadi. Sanoat korxonalarining kasanachilarga zarur xomashyo va materiallarni yetkazib berish asosida oilaviy pudratni rivojlantirish fuqarolarga vaqtdan unumli foydalanish, shu bilan birga, past rentabelli va ko‘p mehnat sarfi talab qilinadigan mahsulotlarning ayrim turlarini uy sharoitida ishlab chiqarishni o‘zlashtirish imkoniyatini yaratadi, bu, o‘z navbatida, yirik korxonalar ish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ayni paytda globallashuv shiddatli kechayotgan davrda bozor munosabatlarining yo’lga qo’yilishi, mamlakatning jahon hamjamiyatiga integrasiyalashuvi hamda iqtisodiy tizimdagi axborot rolining o’sishi, yangi texnologiyalar, kapital bozorlari o’rtasidagi aloqalarning kuchayishi iqtisodiyotning innovasion rivojlanish yo’liga o’tishini taqozo etmoqda.

Dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlari tajribasini o’rganish, shuningdek, respublikamizning boy tabiiy va ijtimoiy resurslari, ishlab chiqarish va ilmiy-texnik salohiyatini hisobga olib, innovasion rivojlanish yo’lini tanlab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, mamlakatimiz rivojlanishini maksimal darajada tashkil etish uchun, eng avvalo, innovasion hamda ilmiy-texnik salohiyatdan samarali foydalanishga jiddiy e’tibor qaratish lozim. Bu borada mamlakatimizning kompleksli innovasion siyosatini shakllantirish bo’yicha qonunchilik asoslarini yaratish zarur. Innovasion faoliyatni samarali tashkil etish va rivojlantirish uchun esa, mazkur faoliyatning strategik va taktik chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish talab etiladi. Ma’lumki, mazkur tizimni ishlab chiqish faqatgina ilmiy asoslarda amalga oshiriladi. Shu sababli mutaxassislar, tegishli soha xodimlari innovasion faoliyatni tashkil etish va boshqarish amaliyotini, strategik qoidalarini va innovasion siyosatni shakllantirish hamda amalga oshirish xususiyatlarini bilishi zarur. Innovatsiya, bu – yanada mukammalroq holatga o’tish uchun yaratiluvchi yangiliklardan iborat bo’lib, o’ylab topish, ishlab chiqarish va ixtiro qilish lozim bo’lgan yangi vosita, yangi usul, yangi mahsulot, yangi texnologiyalar, demakdir.

Innovatsiya – yangi bilimlarning yig’indisi sifatida amalda qo’llanishi va mos keluvchi sohalarda samara berishi lozim. Bugungi kunda innovatsiya ishlab chiqarishda, iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy munosabatlarda, ilm-fan, madaniyat, ta’lim sohalarida keng qo’llanmoqda. Bu esa, har bir sohaning rivoji uchun yangicha yondashuv bilan qarash, deganidir.

O’zbekiston iqtisodiyotida milliy sanoatning roli va ahamiyati salmoqli bo’lib, davlat mustaqilligiga erishilgandan keyin bu sohada tub xo’jalik-iqtisodiy, tashkiliy-institusional va tarkibiy islohotlar amalga oshirildi. Sanoat korxonalarini davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, davlat – aksiyadorlik, korporativ, jamoa va xususiy mulk shakllariga aylantirish, sanoat armoqlarida tarkibiy o’zgarishlar amalga oshirilib, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, chet el kapitali ishtirokidagi qo’shma korxonalar tashkil etildi. Milliy sanoat rivojlanishi, yangi davrning makroiqtisodiy vaziyatlarini, bozor munosabatlarini shakllantirish va tarkibiy o’zgarishlar tavsifini sanoatlashtirish strategiyasidan kelib chiqib bir necha bosqichga ajratish mumkin. Bozor munosabatlariga o’tishning ustuvor yo’nalishlaridan biri, bu – iqtisodiyot tarmoqlarida innovasion islohotlar, tub yangilanishlarning

modernizasiya qilinishi hisoblanib, u makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, korxonalarni yangi texnologiyalar bilan jihozlash, iqtisodiyotda nodavlat sektor ulushini oshirishga asoslanadi. Ushbu jarayon, shubhasiz, mamlakatning innovatsion, iqtisodiy salohiyatini oshirish bilan bir paytda, undan unumli foydalanishni nazarda tutadi. Mamlakatimiz iqtisodiyotining hozirgi holati milliy iqtisodiyotda innovatsion o’zgarishlarni amalga oshirish sur’atlarini jadallashtirishni talab etmoqda. Ta’kidlash joizki, iqtisodiyoti taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasi shuni ko’rsatadiki, samarali innovasion strategiyaga erishish uchun iqtisodiy va tabiiy omillardan oqilona foydalanish zarur.

Mamlakat sanoat-innovatsion siyosatida potensial raqobatbardoshlikni yuzaga keltirish uchun, eng avvalo, iqtisodiyotning xomashyo yo’nalishiga ixtisoslashgan tarmoqlarida tarkibiy o’zgarishlar hisobiga eksportga yo’naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirish ustuvor ahamiyatga ega. Investisiyalarning jalb etilishini muvofiqlashtirish, ishbilarmonlik muhitini rivojlantirish va dunyo bozorlarida mustahkam o’rin egallash bo’yicha davlat siyosatini yuritish asosiy yondashuvlarimiz mohiyatini namoyon etishi lozim. Sanoat tarmoqlarida innovasion strategiyalarni muntazam ravishda qo’llashni yo’lga qo’yish va tatbiq etishni amalga oshirish uchun ishlab chiqarilayotgan raqobatbardosh mahsulotlarni tashqi bozorlarga chiqarish davomiyligiga erishish sanoat ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Fan-texnika taraqqiyotini ta’minlashning eng muhim yo’nalishlaridan biri, bu – ilg’or, eng zamonaviy texnologiyalarni muntazam ravishda o’zlashtirib borishdan iborat.

Ilg’or texnologiyalar, bu – sinovdan o’tgan texnologik jarayonlarni birlashtirish, turli-tuman fizik – kimyoviy usullarni qo’llash, vakuumlash, nanotexnologiyalardan samarali foydalanish kabi bir qancha usullar majmuini o’zlashtirishni tashkil etishga qaratilgan jarayondir. Yana bir yo’nalish – ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va mexanizasiyalashtirish, elektrlashtirish va kompyuterlashtirishdan iborat. Rivojlangan mamlakatlarning barcha tarmoqlarida qayd etilayotgan jihatlarning to’liq amalga oshirilishi uchun qat’iy rioya qilinadi. Bu borada talab etilayotgan bironta omilga ikkilamchi vazifa, deya qaralmaydi. Aksincha, texnik faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo’lgan barcha talablarning o’z o’rnida bo’lishiga jiddiy e’tibor qaratiladi. Shuningdek, avtomatlashtirishning yuksak cho’qqisi hisoblanmish va samaradorlikni ta’minlaydigan robot texnikalarini qo’llashga e’tibor berish ham ishlab chiqarishning eng oliy maqsadlaridan biriga aylanishi lozim. Texnika ilm-fan yutuqlari asosida yaratilayotgan inson kuch qudratini, uning ish qobiliyatini, ijodiy salohiyatini cheksiz oshiruvchi qurol hisoblanadi. Texnologiya esa, ilm-fan va zamonaviy texnik vositalar asosida ma’lum moddiy boyliklarni yaratuvchi yoki shu moddiy boyliklarni amalga oshiruvchi omildir. Yangi texnologiya va innovatsion strategiya, texnik jarayonlarning bir-biriga bog’liqligi, bir-birini to’ldirib turishi, ularning muntazam ravishda takomillashtirilishi jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Texnologik innovasiyalar yuridik shaxsning birinchi marotaba ishlab chiqarayotgan mahsulotlari, jarayonlar, xizmatlar va usullar shaklida (ularni boshqa yuridik shaxslar qo’llayotgan bo’lsa ham) bo’lishi mumkin. Texnologik innovatsiyaning ikkita turi mavjud bo’lib, ular mahsulotlar innovatsiyalari va

jarayonlar innovatsiyalaridan iborat. Sanoat ishlab chiqarishda mahsulot innovatsiyalari texnologik jihatdan yangi va har taraflama takomillashtirilgan mahsulotni tayyorlash va joriy etishni o’z ichiga oladi. Texnologik yangi mahsulot, bu – texnologik xususiyatlari (funksional belgilari, konstruktiv yo’l bilan bajarilishi, qo’shimcha operatsiyalari, qo’llaniladigan tarkibiy
qismlari hamda materiallar tarkibi) yoki qo’llanilish maqsadi prinsipial jihatdan yangi yoki yuridik shaxs tomonidan ilgari ishlab chiqarilgan shunga o’xshash mahsulotlardan sezilarli darajada farq qiluvchi mahsulotdir. Bunday innovasiyalar prinsipial jihatdan yangi texnologiyalarga yoki mavjud texnologiyalardan, tadqiqot va ishlanmalar natijalaridan foydalanishga asoslangan bo’lishi mumkin. Texnologik jihatdan takomillashtirilgan mahsulot, bu – yuqori samarali tarkibiy qismlar va materiallardan foydalanish, bir yoki undan ortiq texnik tarkibiy qismlarni qisman o’zgartirish (kompleks mahsulotlar) yo’li bilan ishlab chiqarishning sifat xususiyatlari yaxshilanadigan va iqtisodiy samaradorligi oshiriladigan mahsulotdir. Mamlakatimizda korxonalarni rivojlantirish uchun respublikamizning iste’mol bozorlarini aholi o’rtasida xaridorgir bo’lgan sifatli mahsulotlar bilan to’ldirish, tarmoqning eksport salohiyatini oshirish, kichik korxonalar tomonidan raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarishni qo’llab-quvvatlash, tarmoqda yangi texnik va texnologik, investitsiya siyosatini yuritish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hisobiga yangi va sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishni muntazam o’zlashtirish, tarmoq korxonalarini yangi texnikalar bilan jihozlashga jiddiy e’tibor qaratish uchun xorijiy sarmoyalarni keng ko’lamda jalb etish chora-tadbirlarini amalga oshirish nazarda tutiladi.

Xullas, innovatsion munosabat tadbirkorlik faoliyati rivojlanishining asosini tashkil qiladi. Ya’ni, bozor munosabatlari sharoitida faoliyat yuritayotgan korxonalar va xo’jaliklarning raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishlari, xizmatlar ko’rsatishda muvaffaqiyatga erishishlari uchun muntazam ravishda yangiliklarni izlashga intilishlari va o’z faoliyatlariga tatbiq etishlari bu boradagi eng muhim jihatlar hisoblanadi.

Ilmiy rahbar: AndMI, Iqtisodiyot kafedrasi katta o’qituvchisi Saidova M.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. http://ekrost.ru/poster/povyshenie-effektivnosti-predprinimatelskoi-deyatelnosti-organizacii.html

2. R.A.Brealey, S.C.Myers, F.Allen “Principles of Corporate Finance*, 11th Global Edition. 1341 p. 65-p. 53 Чеботарь Ю.М. Корпоративные финансы и корпоративный контроль: монография /— М.: Автономная некоммерческая организация «Академия менеджмента и бизнес-администрирования», 2016 — 250 с., С. 8.

3. G20/OECD Principles of Corporate Governance. OECD 2015. https://www.oecd.org/daf/- ca/Corporate-Governance-Principles-BNG.pdf

4. Pierre Vernimmen, Pascal Quiry, Maurizio Dallocchio, Yann Le Fur, Antonio Salvi. Corporate Finance: Theory and Practice. Copyright . 2005 John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex P019 8SQ, England. 1032 p., 29th page.

LOGISTIKA JARAYONLARINI MODELLASHTIRISH

Urishev B.A

TDIU Andijon fakulteti

«Ijtimoiy-gumanitar fanlari»

kafedrasi katta o’qituvchisi

Logistika modellarining tipologiyasi "logistika tizimi" kontseptsiyasidan kelib chiqqan bo'lib, uning ulkan kontseptual salohiyati va mavjud bo'lgan oraliq shakllarining xilma-xilligi tufayli real amaliyotda aniqlanmagan. Logistika faoliyatining mohiyati va nuanslari haqidagi amorf tasavvur, logistika ob'ektining ınavjud bo'1ishining o'ziga xos xususiyatlari va fazalarini hisobga oladigan modellar diapazonida samarali uslubiy asboblar to'plamini yaratishga yordam bermaydi. Boshqa tomondan, logistika sohasida modellashtirish apparatining kam rivojlanganligi uning fan sifatida rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Biz boshqa bilim sohalaridan (tizimshunoslik, operatsiyalarni tadqiq qilish, zaxiralarni boshqarish nazariyasi va boshqalar) modellashtirishning har xil usullari va usullaridan qarz olishimiz kerak, lekin bu yo'l mavjud bo'1gan ınodellami chuqur tanqidiy tahlil qilishni, ularning potentsial imkoniyatlarini va organik imkoniyatlarini logistika nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Aks holda, modellashtirish usulini tanlashda ham, modellashtirilgan logistik jarayonlaming mohiyatini tushuntirishda ham jiddiy qiyinchiliklar va ba'zida tushunmovchiliklar vujudga keladi. Modellashtirish sohasidagi har qanday mutaxassis, logistika bo'yicha adabiyotlarda taqdim etilgan modellar to'p1amida, ko’plab ob'ektlami topadi, bunda ob'ektlarni modellashtirish natijalari tartib tartibida ham bir-biri bilan taqqoslanmaydi: strukturaviy modellar funktsional, statik, dinamik, kontseptual, axborot va hatto tahliliy sifatida taqdim etiladi.

Modellashtirish - bu eksperimentning maxsus shakli bo'lib, u o'z modeli bo'yicha ob'ektni o'rganishdan iborat.

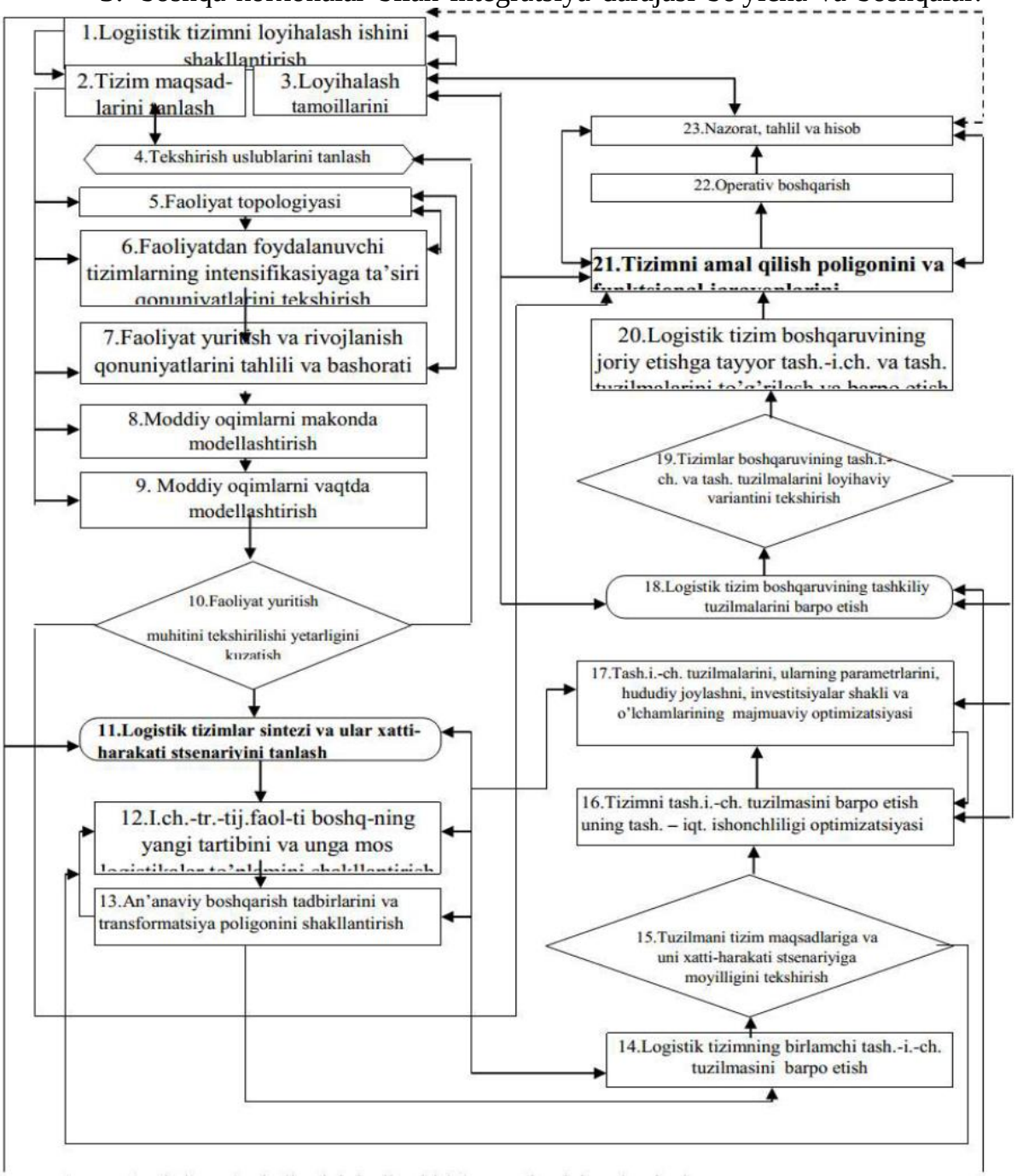
Hozirgi vaqtda logistika nazariyasi va mavjud amaliy tajriba moddiy, pul va boshqa resurslar harakatining xususiyatlarini, shuningdek alohida korxonalardagi ına'1umotlarning cheklangan miqdordagi standart modellarini kamaytirishga iınkon beradi. Bu yondashuv vaqtni qisqartiradi va individual algoritmlar va dasturlarni yaratishga katta mablag tejaydi.

Shu munosabat bilan, barcha logistika sub'ektlari turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi. Shunday qilib, ishlab chiqarish turiga ko'ra korxonalar bo'linadi: yakka, ketma-ket va ommaviy.

Texnologik jarayonlarning tabiati bo'yicha: uzluksiz va diskret

Maxsus xususiyatlar ham qo'11ani1adi, unga ko'ra logistika ob'ektlarining tasnifi amalga oshiriladi. Masalan:

1. etkazib beruvchilar (iste'molchilar) tarkibi bo'yicha;
2. etkazib beruvchilar (iste'mo1chilar) ning o'rtacha masofasi bo'yicha;
3. boshqa korxonalar bilan integratsiya darajasi bo'yicha va boshqalar.

Modellarni aniqlashda korxonaning xususiyatlarini tavsiflovchi xususiyatlar qanchalik ko'p bo'1sa, ular haqiqiy sharoitlarga qanchalik to'g'ri kelsa, shuning uchun ham tegishli hisoblash dasturlari ishdagi xato va nosozliklarni kamaytiradi.

Parametrlar to'plaınining xususiyatlariga ko'ra, mavjud standart modellardan birining maqbulligi aniqlanadi va oqim jarayonlari uchun eng yaxshi boshqaruv algoritmlari va boshqaruv dasturlari tanlanadi.

Keyin, har xi1 toifadagi va toifadagi modellar uchun standart qiymatlarga ega bo'1gan holda, ma'lum bir korxonaning moddiy, axborot va boshqa oqimlarini boshqarish tizimidagi haqiqiy parametrlardan chetlanishini aniqlash mumkin. "bardoshlik", mavjud kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish choralarini ishlab chiqish.

Modellashtirishning mohiyati ko'rib chiqilayotgan tizimlar yoki jarayonlaming o'xslıash1igini aniqlashga asoslangan bo'1ib, ular to'liq yoki qisman bo'lishi mumkin. Shu asosda iqtisodiy tizimlaming barcha modellari ikki toifaga bo'1inadi: izomorfik va homomorfik.

Izomorfik modellar - bu haqiqiy ınavzuning barcha xususiyatlarini o'z ichiga olgan va ulaming yozishmalari to'liq bo’1gan modellar. Agar izomorfik ınodelni yaratish va uning ishlashini kuzatish mumkin bo'1sa, olingan natijalarni haqiqiy ob'ektning faoliyatiga ishonch bilan loyihalashtirish mumkin, bu uning kutilgan sharoitda xatti -harakatini bashorat qilishga yordam beradi.

Homomorfik modellar tanlangan modelning o'rgani1ayotgan ob'ektga to'liq o'xshash emasligiga asoslanadi. Boshqacha ayganda, o'xshashlik qisınan. Bunday holda, haqiqiy ob'ektning ishlashining ba'zi jihatlari modellashtirishga umuman mos kelmasligi mumkin. Logistika sohasida bu kamchilik afzalliklarga ay lanadi - bu modelni tuzish va tadqiqot natijalarini talqin qilishni osonlashtiradi.

Logistik modellaming eng muhim xususiyati ulaming moddiyligi. Shu asosda ular ikki sinfga bo'linadi: moddiy va mavhum modellar.

Logistika moddiy modellari, boshqa holatlardagidek, o'rganilayotgan mavzu yoki jarayonlarning asosiy geometrik, fizik, dinamik va funktsional xususiyatlarini takrorlaydi. Misol sifatida biz logistika tizimiga kiritilgan yoki kiritilmagan korxonalar va alohida bo'1inma1aming qisqartirilgan ınodellarini yaratishni keltirishıiniz mumkin, bu esa uskunalami maqbul joylashtirish, yuk oqimlarini tashkil etish, moddiy resurslami dislokatsiya qilish muammosini hal qilishga irnkon beradi. va tegishli infratuzilmani yaratish.

Ko'pincha logistika sohasida modellashtirishning yagona usuli - ınavhum modellashtirish qo’llaniladi. Bu, o'z navbatida, ifodalash usulida ramziy yoki matematik bo'1ishi mumkin.

Ramziy modellar ikki turga bo'linadi:

l) ti1 (og'zaki) modellari

Ular bir ma'noli tushuniladigan so'z1ar majmuasiga asoslangan. Bu to'plam bir xil lug'at ("tezaurus") bo'1ib, unda har bir so'z faqat bitta semantik yukni ko'taradi, odatiy vaziyatdan farqli o'laroq, bir so'z bir so'zga to'g'ri kelishi mumkin.

2) o'ziga xos modellar

Ularning mohiyati shundan iboratki, ayrim konventsiyalar individual tushunchalarga berilgan, ya'ni, belgilar. Bunday holda, bu belgilar yordamida bajarilishi mumkin bo'1gan operatsiyalar oralig'ini ko'rsatish kerak. Belgilar va operatsiyalami manipulyatsiya qilish orqali tadqiqot mavzusi yoki ma’1uin bir jarayonning rainziy tavsifini berish mumkin.

Logistikada eng samarali - bu matematik modellashtirish. Bu matematik model deb ataladigan ba'zi bir matematik ob'ektning aniq real ob'ektiga moslikni o'rnatish jarayoni. Logistikada matematik modellashtirishning ikki turi eng keng tarqalgan: analitik va simulyatsion.

Analitik modellashtirish - logistika tizimlarini o'rganishning o'ziga xos matematik yondashuvi. Uning inaqsadi iloji boricha aniq echimlarni olishdir. Analitik modellashtirish jarayonining o'zi bo'linadi

Logistika sohasidagi tadqiqotchilar va amaliyotchilarning kamtarona talablarini qondiradigan va "kerakli" modellami qidirish vaqtini qisqartirishga yordam beradigan modellar assortimentini yaratish uchun ko'proq e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Ushbu yondashuv bilan, tizim holatini tuzatish xususiyatiga ko'ra quyidagilarni ajratish kerak.

vaziyatni modellashtirish, bunda Z(T) tizimining z(t) holat vektorining prognozini olish uchun z holatlarining t vaqt o'tishi bilan o'zgarishi: tarqatish tarmog'ida tovar aylanishi, ishlarning holati sanoat va tovar zaxiralarini boshqarish va boshqalar;

- [0, T] vaqt oralig'ida y(t) **Θ**Y chiqish statistik xarakteristikalarini aniqlaydigan xulq -atvorni modellashtirish. Shunday qilib, xulq -atvor modellari ma'lum vaqt oralig'ida tizimning barqarorligi, ishonchliligi va inoslashuvchanlik darajasiga statistik baho beradigan modellar deb hisoblanishi kerak. Bunday modellarga navbat nazariyasi asosida qurilgan modellar kiradi, chunki ular turli logistik operatsiyalar orasidagi intervallami statistik taqsimotidan foydalanadilar. Ularning yordami bilan logistika tizimining funktsional darajasini ilgari erishilgan darajada yoki tegishli standartga nisbatan o'rtacha etkazib berish muddati va tizimdagi buyurtmaning kechikishi, uni yo'qotish va boshqalar ehtimolligi darajasida baholash mumkin.

Logistika ob'ektining model tasviri shakliga qarab, modellar diapazonini yana ikkita asosiy turga bo'1ish mumkin: fizik (moddiy) va mavhum modellashtirish.

Jismoniy modellar odatda to'1iq o'1chov1i va prototipga bo'1inadi. Ko'rinib turibdiki, to'liq o'1chovli modellar haqiqatni etarli darajada aks ettirish uchun boshqalarga qaraganda yaxshiroqdir. Shu bilan birga, dala tadqiqotlarini o'tkazish katta tashkiliy, iqtisodiy va ilmiy qiyinchiliklarga to'1a. Odatda "natura" tashqi va

ichki muhit omillarining o'zgarishiga yo'l qo'ymasdan, tizimning mavjud holatini tuzatish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Доенин В.В. Динамическая логистика транспортных процессов. //Компания Спутникт. –Москва, 2010. -248 с.
2. Карриева Я.К. Глобаллашув жараёнида халқаро транспорт логистик тизими фаолиятининг самарадорлиги // ТДАУ. – Тошкент, 2003. – 144 б.

MUNDARIJA

I SHO‘BA- HUDUDLARNI IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI		
Djabbarov M	*Ta’limning innovatsion usullari orqali iqtisodiy yo’nalishdagi talabalarining kasbiy qobiliytlarini shakllantirish*	5
Toxirov F	*Ta’lim tizimini rivojlantirishda ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish*	8
Zaynobiddinov D	*Ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya, sport tadbirlarining shakllari va turlari*	10
Mo’minova Muslimaxon Muxiddin qizi	*Improving pronunciation on second language learners through innovative educational technologies*	14
M. Kuchkarov M. Jumaboyeva	*Aniq integrallar va ularni amaliy masalalarda qo’llashning ahamiyati*	16
Ataxanov R G.Botirova	*Mustaqil ta’lim ishlarini bajarishda pedagogik innovatsion texnologiyalaridan foydalanish*	19
Orzikulova H	*Innovatsion ta`lim texnologiyalari yordamida zamonaviy kadrlar tayyorlashning o`ziga xos jihatlari*	23
М.Усмонова	*Ўсмир болаларда оғувчи аҳлоқнинг пайдо бўлиши*	26
Ataxanov R	*Zamonaviy innovatsion ta’lim texnologiyalari: muammo va yechimlar*	30
Аҳмаджонов Содиқжон	*Янги ўзбекистонда иқтисодий тафаккурнинг ривожланиши жараёнлари*	34
Abdullayev T Yo‘ldashaliyev B	*Ijtimoiy sheriklik va uning hozirgi davr uchun ahamiyati*	37
Toxirov F	*Ta’lim jarayonida interfaol metodlarning o’rni va imkoniyatlari*	41
Kuchkarov M.U	*Funksiya va uni amaliy masalalarda qo‘llashning ahamiyati*	43
Kamoldinov S	*Iqtisodiyda uchraydigan bazi muammoli masalalarni chiziqli dasturlash masalasi yordamida simpleks usulida yechimlarini topish*	47
II SHO‘BA - HUDUDLARNING TABIIY-IQLIM SHAROITI. MEHNAT RESURSLARINI HAMDA NISBIY USTUNLIKLARINI INOBATGA OLGAN HOLDA IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI		
Салиев Боходир Комилович	*Иқтисодий ўсиш омиллари ва улар самарадорлиги таҳлили*	51
Сатвалдиев Азизжон Аҳмаджонович	*Кичик бизнесни ривожлантиришда оилавий тадбиркорлик ўрни ва роли*	53

Ismoilova G Sobirjonova Z	*Sanoat korxonalarida iqtisodiy barqarorlik va uni ta’minlashning ilmiy-nazariy asoslari*	58
Suyarov Z Yo‘ldashaliyev B Aytboyeva M	*O’zbekistonda ayollar va erkaklarni teng huquqliligi ta’minlashda iqtisodiy faollikning ayrim jihatlari tahlili*	62
Maxmudov O.X Mirzaraximov I	*Andijon viloyatida aholi turmush darajasi va daromadlarini o’zgarish tendetsiyalari.*	65
Сайдакбарова М	*Бюджет-солиқ сиёсатининг барқарор иқтисодий ўсишга таъсири*	68
O.X.Maxmudov I.Xolmirzayev X. Sarimsaqov	*O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda agroklaster faoliyatini o‘ziga xos jihatlari*	73
Zanabitdinov S	*Effective personnel management in industrial enterprises*	77
Холматов Д	*Ўзбекистон агросаноат мажмусида логистика тизимини ривожлантириш.*	80
Рустамова Дилсабохон Джураевна	*Аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлашга самарали ёндашув*	88
Qurbonov J Xusanova R	*Raqobatlashgan monopol bozor, ustun jihatlari va kamchiliklari*	90
Tuychiyev A Sattoraliev T	*Davlat maqsadli jamg‘armalarini tashkil etish ijtimiy-iqtisodiy ahamiyati*	93
Yo’ldashaliyev B	*Aholi turmush darajasini oshirish va hududlarni iqtisodiy rivojlantirish omillari*	96
III SHO‘BA - HUDUDLARNI IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH DASTURLARINI AMALGA OSHIRISHDA MOLIYAVIY NAZORAT VA AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI		
Tuychiyev A O’ktamxonova R	*Jamiyat iqtisodiy hayotida moliyaviy nazorat va uni tashkil qilishning mohiyati*	100
Saliev B Maxmudov F	*Moliyaviy nazoratni tashkil etishning dolzarb masalalari*	103
Tuychiyev A Muxiddinov N	*Moliyaviy nazorat va uni tashkil etishning iqtisodiy mazmuni va mohiyati*	105
Turaboev K	*O‘zbekiston respublikasi soliq qonunchiligidagi o‘zgartishlar haqida*	108
J.Qurbonov Muxiddinov N	*O’zbekiston respublikasi davlat byudjeti daromadlarining tahlili*	112
Ortiqov U	*Tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari tasnifi va ularning o‘ziga xos xususiyatlari*	115
Tuychiyev A Xolmirzayev D	*Davlat ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarini bajarishda davlat budjetining ahamiyati*	119

Xasanova G	*Moliya tizimini rivojlantirishda bank, soliq, sug’urta tashkilotlarining o‘rni va roli*	121
Ismailov A Mahmudova M	*Wireless traffic light controller Using esp8266 board*	123
IV SHO‘BA - HUDUDLARNI KOMPLEKS IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH CHORA-TADBIRLARI DOIRASIDAGI LOYIHALARNI O‘Z MUDDATIDA VA SIFATLI BAJARISHDA SAMARALI BOSHQARUVNING AHAMIYATI		
Назарова Б	*Худудий туризм хизматлари бозорида ривожланишининг назарий асослари*	128
Назарова Б	*Худудий туризм корхоналарида бошқариш жараёнлари*	131
Салиев Б	*Сотиш ҳажмини оширишнинг молиялаштириш омилларини моделлаштириш*	135
Qurbonov J Alijonov M	*O’zbekistonda soliq siyosatini takomillashtirishning ustivor yo’nalishlari*	138
Saydakbarova M	*Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда бюджет-солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари, уларга эришиш омиллари таҳлили*	142
Xolmirzayev F Sharobiddinov A	*Elektron tijorat: muammolar va istiqbollar*	148
Numonjonova N	*Kichik biznes va tadbirkorlik salohiyati omillari hamda ularning o‘ziga hos xususiyatlari*	152
Zokirov J	*Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmi*	155
Abduraxmonov V Umarova F	*Korxonalarda aylanma mablag‘lardan samarali foydalanish yo‘llari*	158
Abduraxmonov V Shakirjonov A	*O‘zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlash masalalari*	160
Тохиржонов А	*Корхоналарни иқтисодий самарадорлигини ошириш*	163
O.X.Maxmudov Abduraximova J	*Sanoatda biznesni rejalashtirishni iqtisodiy axamiyati va va uning ko’rinishlari*	166
Abduraxmonov V Kamoliddinov O	*Sanoat korxonalari raqobatdoshligini oshirishda mahsulot sifatini boshqarishning ahamiyati*	168
Аблазов Ш	*Қишлоқ хўжалиги кооперативларининг ўзига хос хусусиятлари*	170
Abduraxmonov V Anvarov A	*Iqtisodiyotni barqaror rivojlanishida turizm sohasini axamiyati*	173
Boyqobilov A Baxtiyorov U	*Marketingda zamonaviy motivatsiya nazariyalari*	176

Nazarova B.O’	*Turizm va uning taxlili*	179
Axunov M Shukurov U	*O‘zbekistonda xalqaro transport yo‘laklari tizimini rivojlantirish*	182
Кувватова Ф	*Янги ўзбекистонда бунёдкорлик эҳтиёжларини шакллантириш хусусиятлари*	186
К.К.Нумонов Р.Р.Солиев	*Экономика узбекистана: реально ли дедолларизация*	188
Рустамова С	*Бошқарув қарорларини қабул қилишдаги ўзига хос жиҳатлар*	194
Umarova F	*Zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalari va menejment*	197
Umarova F	*Menejment va uning tashkiliy tamoillari*	200
Sotvoldiyev E	*Agrobiznes korxonalarida innovatsion menejmentni rivojlantirishning mohiyati.*	203
Sotvoldiyev E	*Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш шароитида агробизнесни ташкил этиш ва бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари*	207
Abduqayumov J Kurbonov J	*Xitoy mahsulotlari nega arzon? - unga ta’sir etuvchi omillar*	211
Abduqayumov J Kurbonov J	*Yoshlarning o’z ishlarini yetuk mutahasisi bo’lishlarida teran mehnatning-diqqatning o’rni va ahamiyati*	215
Xolmirzayev F	*Xotin-qizlarni iqtisodiy-ijtimoiy sohadagi rivojlantirish yo’llari*	221
Abduqayumov J Kurbonov J	*O’zbekistonda axborot havfsizligi*	223
Husanov A	*Raqamli iqtisodiyot vazifasi va uni ommaga targ’ib etishning ayrim muammolari*	226
Umarova N Kurbonov J	*Aholining omonatlarini kafolatlash fondi va uni faoliyati*	228
V SHO‘BA - HUDUDLARNI IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH DASTURLARIGA KIRITILGAN LOYIHALARNI TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN MOLIYALASHTIRISH MUAMMOLARI VA UNI BARTARAF ETISH YO‘NALISHLARI		
Numonjonova N	*Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanishida investitsion loyiyalar samaradorligini oshirish*	232
Urinov L	*Tijorat banklar faoliyat yo'nalishini kengaytirish istiqbollari*	235
Mahmudov R	*Bank xizmatlarini takomillashtirish yo'llari*	238
Akbarov A	*Kichik biznes iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda axborot xavfsizligining ahamiyati*	240

Abduraxmonov V Muxiddinov N	*Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda tijorat banklarining o‘rni*	242
Qurbonov J Foziljonov A	*Davlatning maqsadli jamg`arlari va ularning mohiyati*	244
Urinov L.A	*Raqamli xizmat turlarini takomillashtirish orqali bank aktivlar samaradorligini oshirish*	247
Tuychiyev A Yigitaliyeva M	*Davlat moliyaviy nazorat organlarining vazifalari va funksiyalari*	252
Toxirov F Miraxmatova A	*Raqamli iqtisodiyot vazifasi va uni ommaga targ’ib etishning ayrim muammolari*	254
Muydinov X Jo‘rayev X Jumaboyeva M	*Banklar faoliyatidagi kreditlashda ehtimollik nazariyasini qo‘llash*	256
Холматова Н	*Молиявий ҳисоботларни ҳисоб сиёсатида ёритиб бериш масалалари*	259
Qo’chqarov X Zafarjonov M	*Korxonalarda buxgalteriya hisobini tashkil etishning me’yoriy-huquqiy asoslari*	262
Qurbonov J Qodirova G	*Ishlab chiqarish hajmi samarasiga ko’ra firmaning optimal o’lchamini aniqlash*	265
Ortiqov U	*Biznes loyihalarini moliyalashtirishda tijorat banklari kreditlaridan foydalanish masalalari*	268
VI SHO‘BA - ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARNI O‘RGANGAN HOLDA HUDUDLARNI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY METODOLOGIK ASOSLARI VA YONDASHUVLARINI ISHLAB CHIQISH HAMDA TAKOMILLASHTIRISH		
Муйдинов Эркин Джамолдинович	*Молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларига ўтишнинг солиқ оқибатлари*	271
Салиев Б Сатторалиев Т	*Молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга ўтказиш ва унинг иқтисодиётга тасири*	274
Tuychiyev A	*Agrobiznesni innovasion rivojlantirish loyihalarini moliyalashtirishning metodologik asoslari*	278
Umarova G	*O‘zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning o‘ziga xos mexanizmlari*	282
Холматова Н	*Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишнинг долзарб масалалари*	285
Parpiyev G‘ Tojiboyev A	*Bulutli texnologiyalarda hisoblash tarixi*	288
Умарова Г	*Хорижий инвестициялар оқимини облигациялар орқали ошириш истиқболлари*	292

Ахунов М	*Иқтисодиётни математик моделлаштиришнинг рақамли иқтисодиётдаги аҳамияти*	297
Юлдашев Ф	*Пул ислохотларида инфляцион таргетлаш режими*	300
D.X.Iskandarov Abduraximova J Shavkatov J	*Chorvachilik korxonalari faoliyatidagi o'zgarishlarni o'rganishda narxlar indeksi*	303
Abduraxmonov V Abduqayumov J	*Iqtisodiy o‘sishda innovatsion faollikni rivojlantirish yo‘llari*	306
Сотволдиев Э Нажмоддинова М	*Қишлоқ хўжалигида маркетинг коммуникациялари самарадорлигини баҳолаш*	309
Saliev B. K Baxodirov M.N	*Mas’uliyat markazlari bo‘yicha xarajatlarni boshqarishning tahliliy masalalari*	313
Xolmatova N Jumaboyeva M	*Qurilish korxonalari hisobotini mhxs asosida tuzish va taqdim etish*	318
Egamberdieva B	*Unlocking efficiency: key factors influencing the success of small businesses*	321
Юсупов М.Т	*Исследование сушки винограда на компьютерное моделирование*	323
Эрматов И Каримжонова М	*Перераспределение и эффективное использование трудовых ресурсов*	326
Xabibullayev A	*Sanoat korhonalarida ishlab chiqarilgan mahsulotlarni eksport import strategiyasi*	330
Homidova Sh	*Sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligimi oshirishda innovatsiyalardan foydalanishning zarurligi*	332
Urishev B.A	*Logistika jarayonlarini modellashtirish*	336